.15

John Whitman

Rev John Hogg
Pr Calf

D. IOHANN AUGUST ERNESTI

IO. AVG. ERNESTI

OPVSCVLA

THEOLOGICA.

EDITIO SECVNDA AVCTIOR.

LIPSIAE

SVMTIBVS CASPARI FRITSCH

A. C. CIƆIƆCCLXXXXII.

289
19/3/90

LECTORI

S.

Cum Opuſculorum Theologicorum ab ipſo Io. Auguſto Erneſti anno milleſimo ſeptingenteſimo ſeptuageſimo et tertio editorum exempla paullatim ita divendita eſſent, vt vix vnum relinqueretur, et multorum ſummum eius libri deſiderium ſignificaretur, curavimus, vt denuo accurate typis exſcriberetur. Sed ne quid illarum diſſertationum, quae inde ab illo anno et deinceps a Viro ſummo ſcriptae eſſent, intercideret, ſedulo elaboravimus, vt

conquiſitae illae et collectae, huic novae editioni adiungerentur. Itaque hoc opus multis nunc partibus auctius, et ſumma, qua fieri poterat, fide expreſſum reddimus, habemusque perſuaſum, fore, vt ex omnium voto ac ſententia id nos feciſſe iudicemur. Dat. Lipſiae ipſis nund. vern. MDCCXCII.

PRAE-

PRAEFATIO

IOHANNIS AVGVSTI ERNESTI

Non putaui fore, qui eorum etiam, quos de rebus theologicis, per varias occaſiones, ſcripſi, libellorum, corpus fieri vellent, eiusque rei poteſtatem a me peterent; praeſertim cum eorum multa ab initio exempla facta, quosdam etiam ſeparatim aliquoties repetitos ſcirem. Sed cum id ſaepius a me eſſet petitum, ceſſi tandem voluntati nuper petentis, et cauſſas illius voluntatis ſuae probabiles commemorantis. Feci igitur, quod in tali inſtituto neceſſe eſt, vt me ad eos lectione diligente recognoſcendos, et, ſi qua opus reperiſſem, caſtigandos darem: quamquam id iam ante factum erat in iis, qui prela iterum ſubirent: inprimis his, qui ſunt *de Euchariſtia* et *de diſciplina Chriſtiana.* Hoc

quidem tempore, inprimis *Anti-Muratorium* libenter recognoui, quod is mihi libellus, pluribus de cauſſis, nec tamen illis ad vanitatem pertinentibus, carus et eſt et eſſe debet. Nec tamen fuit magnopere, quod adderem, vel confirmandi vel illuſtrandi cauſſa; cum et perſpicua omnia reperiſſem, et nihil contra eum vſpiam ſuſceptum eſſe cognoviſſem, quam vt in Indicem librorum prohibitorum referri iuberetur; quod Romae ante hos fere duodecim annos factum, ad me ſcripſit vir doctus, qui tum in Italia erat peregrinatus. Nondum videram, quo tempore iſta ſcripſi, *Aſſemanni* V. C. *Codicem Liturgicum*, in cuius libri quarti principio eſt de *Origine Liturgiarum* diſputatio, et alia brevior, eiusdem libri quarti parte tertia (p. 181.) contra noſtratium Liturgias. Nec vero in his reperi poſtea, quod mihi vel ad illuſtrandum magnopere prodeſſe poſſet, vel ad refellendum neceſſe eſſet commemorare.

In diſputatiuncula de *triplici Officio*, quod Chriſto tribuit vulgaris libellorum ſcholaſticorum conſuetudo, acceſſere quaedam, pauca tamen, vel ad illu-

illuſtrandum, vel ad confirmandum profutura. Ratio mea explicandae rei non placuit nonnullis: quibus nec placere in ea re volui. Mihi ſatis eſt, eam et ad recte intelligendam rem permagnam, cauendasque et opiniones ſtultas et fraudes phantaſiae, prodeſſe poſſe, et ita ab euidente ſcripturarum ſacrarum interpretatione ductam eſſe, vt confidere poſſim, neminem ea, quae dixi, refellere legitima diſputatione poſſe. Sed multi lucem illam non amant, maluntque figurarum vmbris et ipſi eludi, et eludere alios. — Bene iſta habent omnia, ſcripſit mihi aliquis, non ille de vulgari genere: at ita multae bellae ſententiae (meditationes) eripiuntur ad populum dicentibus. Neſcio an ſerio hoc. At ego has bellas ſententias, rectius phantaſiae plebeiae oblectamenta dixeris, non amo, quarum ludibriis et liberari Chriſtianorum mentes cupio, et vt ipſe liberarem, tum in hoc, tum in aliis generibus, ſemper elaboraui, et quoad potero, elaborabo.

Quae *de modo doni linguarum* ſcripſi, ſecutus legitimam interpretationem loci inprimis Paullini,

etſi nemo refellere inſtituit rationibus grammaticis, quae in hac re valent ſolae: tamen vnus et item alter, opinionem vulgarem et a pueris ſuſceptam, quae illud donum ad docendi facultatem refert, malle ſequi ſe oſtendit: ex his vnus nuper, qui praetermiſſa interpretatione, maxime hoc niteretur, hoc vrgeret, quod Paullus in Arabia ſe docuiſſe diceret; vnde conſequens eſſe, vt arabice loqui potuerit, quod eum non aliunde, quam ab illo dono habuiſſe. Nempe ita et olim vulgaris rationis auctores colligebant, parum accurate ac vere. Fac autem, Paullo rem fuiſſe cum hominibus, qui vnam arabicam, vt tum erat, linguam callerent. Non ergo potuere intelligere linguam hominis, aut ipſe illorum, quae ab ſua tantum vt dialectus alia diſcreparet; cum Hieroſolymis et reliqua Palaeſtina intelligerent homines ex Arabia ortos; id quod perſpicuis ſacrorum librorum exemplis diſcimus. Sed poteſt Paullus graece ibi locutus eſſe, et ita locutum eſſe non dubitamus. Nam Eccleſiae quidem in Arabia antiquiſſimae, Graecae fuere, Graecos Epiſcopos habuere, plura per ſecula, Beryllum,

lum, Titum Boſtrenum et alios, qui et graece ſcripſere, quos etiam ad Concilia graeca miſere, vt Antiochenum, Epheſinum, Chalcedonenſe: vt alia mittamus. Neque enim attinet multa diſputare aduerſus homines rerum antiquarum parum peritos. Nuper riſimus hominem Romanum, non illum ineruditum, qui Marcum defendebat Euangelium ſuum latine ſcripſiſſe, non ille nixus, vt antea ſolebant Romani, exemplo Veneto, ſed hoc maxime, quod Romanis illud deſtinatum miſſumque conſtaret: ad quos latine ſcribere neceſſarium fuerit, quod maxima eorum pars, nempe plebeia illa, linguam graecam ignoraret. Non id ſimillimum illi eſt? At facile tulerim, homines vulgarem illam opinionem tenere: modo ſibi tenerent tacite, nec alios in intelligenda oratione Paullina impedirent, quae, vulgari illa ratione probata, intelligi non poteſt, vt doctiſſimi quidam viri iudicauere.

Aliud, quod hoc tempore ſuper huius voluminis libellos dicerem, non habui. Quod

ſi cui eorum lectio ad rerum ſacrarum vel in cognoſcendo perſpicuitatem, vel in aſſentiendo firmitatem, profuerit, operae a me pretium erit factum. Vale. Scripſi d. XXII. Martii A. C. CIↃIↃCCLXXIII.

INDEX
OPVSCVLORVM THEOLOGICORVM QVAE HOC VOLVMINE CONTINENTVR.

I. Anti-Muratorius, ſiue confutatio Muratorianae diſputationis, de rebus liturgicis pag. 1

II. Breuis repetitio et adſertio ſententiae Lutheranae de praeſentia corporis et ſanguinis I. C. in Coena ſacra 121

III. Vindiciae arbitrii diuini in religione conſtituenda 169

IV. De-

IV. De diſciplina chriſtiana 293

V. Dignitas et veritas incarnationis filii Dei aſſerta 355

VI. De officio Chriſti triplici 371

VII. De coniunctione rerum coeleſtium et terreſtrium, *Eph. I. et Coloſſ. I.* 397

VIII. Ad 1 Cor. XIV. De dono linguarum 411

IX. Ad Act. Apoſt. III, 21 431

X. Narratio critica de interpretatione prophetiarum meſſianarum in Eccleſia chriſtiana 445

XI. De libertate ingenii in cauſſa religionis 479

XII. De auaritia eccleſiaſtica et Saluiani aduerſus auaritiam libello 495

XIII. De Theologiae hiſtoricae et dogmaticae coniungendae neceſſitate et modo vniuerſo 511

XIV. De veſtigiis prouidentiae diuinae in bello 535

XV. De metu ſpectrorum per Lutherum ſublato 547

XVI. De ſatisfactione Chriſti 555

XVII. Dogma de trinitate aduerſus Iuliani calumniam vindicatum 565

XVIII. De ſcholis et doctoribus veterum Iudaeorum et Chriſtianorum 573

XIX. De emendatione ſcholarum per Lutherum 585

XX. De voc. Κατάλυμα et Αὐλὴ ad Luc. II, 7. 593

XXI. Ad Philipp. II. 6-11 599

XXII.

XXII. De teſtimonio Sp. S. quod non ſit in verbis, ſed in rebus 607

XXIII. De neceſſitate reuelationis diuinae aduerſus eos, qui eius cognitionem rationi humanae adſertum eunt. 615

ANTI MVRATORIVS

SIVE

CONFVTATIO

MVRATORIANAE

DISPVTATIONIS

DE REBVS LITVRGICIS

ANTI

MVRATORIVS

Cum Vitebergam quondam ſtudiorum cauſſa veniſſem, VENERANDE DEYLINGI, vigebat etiam tum *Io. Guilielmi Iani*, quamquam aliquot annis ante mortui, memoria, et inter iuuenes, ſacrarum literarum ſtudia aemulantes, ſumma cum laude celebrabatur. Etenim qui ſupererant ex eius diſciplina, nihil eo praedicabant excellentius fuiſſe, vel in dogmatis theologicis explicandis, vel in hiſtoria Eccleſiaſtica enarranda. Neque enim communia modo illa tradidiſſe, quae ab vnoquoque alio tradi ſolerent, et e quouis compendio vtriusque doctrinae diſci poſſent, ſed multa exquiſitiora e reconditae eruditionis copia protuliſſe, multa de difficilioribus ſacrarum literarum, et veterum Eccleſiae ſcriptorum, locis elegantius obſeruata, multa de monumentis antiquis, eorumque vel in Theologia vel in hiſtoria vſu, multa de libris melioribus ac rarioribus; vt facile intelligi poſſet, ſi illi diuturnior vita contigiſſet, quantam vel vrbi celebritatem, vel ſtudioſis vtilitatem allaturus fuiſſet. Fuit ſane vir ille Theologi prope perfecti exemplum. Nam cum dogmatum ſcientia ea, quae e ſummis corporibusque doctrinae hauritur, omnium bonarum literarum ſcientiam coniunxerat. Ab excellenti illa Schurzfleiſchiana diſciplina, in qua TV quoque huius TVAE exquiſitae et elegantis doctrinae amorem et initia percepiſti, profectus, itineribus per Galliam, Britanniam, Batauosque, matura iam aetate atque doctrina, factis excultus et locupletatus, denique ab hiſtorica cathedra, in qua aliquot annis cum laude ſederat, ad theologicam adſcenderat:

 ſtudium

ſtudium autem doctrinae, vel legendo vel cogitando augendae, tantum fuerat, vt nec valetudini, nec imbecillitati corporis parſiſſe diceretur.

Sed illa veteranorum, de qua dixi, praedicatione, vt alios, ita me quoque memini incendi, vt legere cuperem, quae audire non potuiſſem, vt Dictata in *Neumanni* Aphorismos, in Compendium Hiſtoriae Eccleſiaſticae Gothanum et alia. Deſcripſi etiam Lectiones de Vnione Eccleſiaſtica inter Lutheranos et Reformatos ineunda, quibus nihil plenius et eruditius in illo genere vidi. Atque his legendis fateor tum eſſe mihi vel incenſum vel auctum ſtudium elegantioris doctrinae Theologicae, comparanti hanc felicem et elegantem copiam cum compendiaria aliorum ieiunitate et elementaria paupertate. Sed cum eodem tempore audirem *Bergerum*, in Inſtitutionibus diplomaticis, quas ille vocabat, omnium publicarum literarum vſum, vel in hiſtoriae partibus vniuerſis, vel in doctrina quacunque, etiam in Theologia, demonſtrantem, adfirmantemque nullam dogmatum publicorum eſſe certam hiſtoriam, niſi quae a Conciliorum et Liturgiarum, Legum etiam fontibus duceretur: aduertere animum in iſtis Ianianae doctrinae reliquiis maxime ea, in quibus eum rationem hanc ſecutum videbam: quod fecerat maxime in loco de Euchariſtia, vbi Liturgiarum veterum auctoritate Eccleſiae noſtrae ſententiam vel illuſtrarat, vel defenderat; quod eum etiam duobus Academicis libellis feciſſe non ignoras. Primum tum mihi cognita ſunt *Bonae*, *Renaldotii*, *Bretti* et aliorum Liturgicorum ſcriptorum nomina, et ſimul ſtudium iniectum Liturgicae rei, quae, vt fere ſolent, quae prima aetate adamantur, ſemper poſtea prope prae ceteris antiquitatis Eccleſiaſticae partibus mihi iucunda fuit. Itaque cum ante aliquot annos L. A. MVRATORIVS, clariſſimi vir nominis, duo Sacramentariorum veterum volumina, *Liturgiae Romanae Veteris* nomine, edidiſſet, in quibus eſſent, quibus adhuc caruiſſem, cupide emi opus, praeſertim,

ſertim, cui longa diſputatio, non modo de iſtis Sacramentariis, ſed de re Liturgica vniuerſa adiuncta eſſet: in qua, ſpem faciebat fama viri, multa me inuenturum ante incognita, et alibi vix reperienda. Sed cum abſolviſſem eam diſputationis partem, quae ad edita ibi ex antiquis libris Sacramentaria, Leonianum, Gelaſianum, et Gregorianum antiquum, pertinerent, ecce beabar alia longe maiori diſputatione, quae *Bingamo* maxime oppoſita, Eccleſiae noſtrae doctrinam diſciplinamque vehementer oppugnaret, teliſque vteretur, non modo e Liturgiarum chartis, ſed etiam veterum libris ſcriptorum, depromtis. Multa ibi reperiebam indigna nobis, plura indigna viri fama, etiam humanitate et moderatione, quam ipſe olim libro proprio Theologis ſuaſerat. Quamquam commouebatur indignitate rei animus, et conatus erat, reprimere hominis impetus: tamen, cum alia in manibus haberem, putaremque, e Theologis aliquem, aetate adhuc vigentem, extiturum, qui hic bonae cauſae defendendae, et laudis quaerendae materiam ſibi datam putaret, continui tum quidem animum, ceterum, cum iam ſex anni praeterierint, nec quisquam, quod ego quidem ſciam, id negotii ſuſceperit, rediit priſtina voluntas eius libri refellendi.

Atque ego non ignorabam, locum hunc de Euchariſtia, quoad in eo nobis cum Romana Eccleſia intercedit controuerſia, ita eſſe et a noſtris Theologis, in his a TE, VIR VENERANDE, et a Geneuenſibus, cum alias, tum per famoſae illius de perpetua Fide diſputationis occaſionem, ita diligenter tractatum, ita omnia excuſſa et cum puluiſculo exhauſta, vt omnis de eo diſputatio conſumta videretur. Itaque admirabar primum, cum eam recoqui a *Muratorio* viderem, ſuſpicabarque, noua, eaque ſubtiliora ac ſpecioſiora argumenta ab eo eſſe inuenta, quibus carere rem publicam Eccleſiae Romanae nollet. Quae quantum me fefellerit opinio, non eſt, vt hic dicam: res ipſa declarabit. Sed tamen huius inſtituti conſilium

TIBI me probaturum confidebam, ſi non alia de cauſa, certe hac, quod mihi videbatur eſſe verendum, ne ipſum viri doctrinae veteris laude florentiſſimi, et moderationis ſimulatione probatiſſimi, nomen apud parum peritos veritati officeret, eſſentque, qui defuiſſe magis, qui poſſet, quam, qui vellet ac neceſſarium putaret, Muratorianis reſpondere.

Atque etiam, quicquid moleſtiae habitura erat haec diſputatio apud animum meum, qui mallet vera docere, quam falſa refellere, et laudare recta, quam praua arguere, id omne abſterſit cogitatio TVI, cuius imago identidem ſcribentis occurſans et obuerſans animo, et erectum retinuit ſtudium, et animaduertendi diligentiam acuit, et laetiora mihi omnia et hilariora effecit: praeſertim, cum haec ſcriberem recenti adhuc gratulatione, quae TIBI facta erat nuper, cum TV annum quinquageſimum expleſſes, ex quo primum ſacerdotii munus obieras. Nondum enim extinctus erat ſenſus laetitiae illius, quam tum, cum TVA priuatim, tum publice rei Lipſienſis Chriſtianae cauſſa, cum bonis omnibus ceperam. Ac TVA quidem cauſſa laetatus eram, quod doctrinae copia et praeſtantia, virtutis integritate, meritorum magnitudine, adde beneuolentia in me, perfeceras dudum, vt TE et omnibus rebus felicibus digniſſimum putarem, et omni parte feliciſſimum cuperem: rei Chriſtianae Lipſienſis autem cauſſa, quod intelligebam, quantas ei tot per annos, vt alia taceam, vel concionandi perſpicuitate et grauitate, vel exempli diſciplinaeque domeſticae ſeueritate et ſanctitate, vtilitates attuliſſes. Illa quoque cogitatio mirifica voluptate repleuit animum, cum vniuerſae rei publicae Lipſienſis in eo genere felicitas occurreret, cui hac noſtra aetate contigit, vt tam diuturnos ex iisdem Viris fructus poſſet percipere. Annus amplius eſt, cum ornare rem publicam literarum in hac vrbe deſiit CHRISTIANVS FRIDERICVS BOERNERVS. Ei ad quinquaginta muneris Profeſſorii, cum magna laude adminiſtrati, annos

annos non niſi tres defuerunt. At etiamnum fruitur ciuitas (atque vtinam diu fruatur) ſapientia et prouidentia IACOBI BORNII, CHRISTIANI LVDOVICI STIGLITII, IOANNIS FLORENTIS RIVINI, Virorum Illuſtrium, quorum illi quidem breui quinquageſimum ſenatorii muneris annum, rari exempli felicitatem, gratulabimur, horum alteri iam ante hos quinque annos, alteri ante tres, eundem Doctoratus annum gratulati ſumus. TV vero, VIR VENERANDE, noſtra pro illis vota precibus TVIS ſuſtentabis: nos interea Deum rogabimus, vt TE quoque per multos adhuc annos nobis concedat, et huic nuperae laetitiae addat aliam maiorem, vt poſt hos quinque annos diem illum ſaluus ſoſpesque videas, qui TIBI quinquageſimum Doctoratus Theologici annum expleat: cuius TV nominis, non ad vanitatem, vt fit, ſed ad vtilitatem publicam expetiti, dignitatem ita ſuſtinuiſti, vt primum probatiſſimis Obſeruationum libris doceres eruditos homines, mox in hanc vrbem vocatus, etiam iuuenes, h. e. futuros rei Chriſtianae antiſtites, omni parte ſacrae diſciplinae inſtructos reddere ſtuderes.

Sed ne TIBI ipſa laudum TVARVM commemoratione moleſtus ſim, qui malis laudes mereri, quam audire: veniam ad id, quod propoſitum eſt, diſputationis Muratorianae reprehenſionem: quam ita moderabimur, vt res, non hominem, praeſertim mortuum, et multis nominibus bene de literis meritum, notemus. Lucretur *furores* et *Diaboli diſciplinam*, quibus *Lutheri* nomen polluere auſus eſt, et ſimilia. Non quid illo, ſed quid nobis dignum ſit, videbimus. Nec in omnibus acerbum animaduerſorem habebit. Non imputabimus in ſcriptoribus Liturgicis omiſſos, quos ignorare non debuiſſe videatur; in his *Thomam Brettum*, Britannum, qui an. 1723 eruditiſſimum de rebus liturgicis opus, hoc eſt Corpus Liturgiarum cum diſputatione de Liturgiis Londini edidit: non, quod *Buddeum* Lipſienſem Profeſſorem, et e duabus *Pfaffii*, V. C. diſputationibus vnam fecit cet.

p.103. 241.

Leuia iſta eſſe didicimus, iisque captandis notandisque paruas animas delectari.

Etiam primam libri partem, h. e. ſeptem priora capita, mittemus: in quibus nihil eſt, quod pertineat ad eam, quam defendere ſuſcepimus, cauſſam. Sunt enim fere hiſtorica, pertinentia ad antiquitatem Liturgiae Romanae, et eorum, quae hic proferuntur, Sacramentariorum, ad libros denique antiquos, vnde haec exempla ducta ſunt: quamquam et in his ſunt coniecturae plures, de quibus facile in vtramque partem diſputes, etiam quae conuelli ac diſſolui poſſint, *Muratorio* ipſo fatente, (pag. 71.) nihil in his certi eſſe. Itaque etiam cum res bene agi videtur, vt cum de Gelaſiano, quod vocant, Sacramentario (p. 55 ſ.) aduerſus *Iac. Baſnagium* diſputat, origines iſtius ad decimum ſeculum retrahentem in Hiſtoria Eccleſiae Chriſtianae (T. II. p. 946.) tamen multa dici contra poſſunt: in his illud, quod tamen redeunt omnia huc, vt ad interpolationes et additamenta poſterioris aetatis confugiendum ſit, in vetuſtate eius aſſerenda. Quo ipſo dignitas Liturgiae valde minuitur: cum ea res magnam facultatem det, omnia inde ducta argumenta eludendi, et pro interpolationibus repudiandi, quibus in diſputando premare.

Vnum eſt caput, de quo, vel exempli cauſſa, contra diſputare lubeat, *de origine Liturgiae Euchariſtiae vniuerſa*, quod eſt in principio operis. Et primum quidem, quod adfirmat, iam ab Apoſtolis certum precum ordinem, ſ. Liturgiam Euchariſticam inſtitutam; ſi ita intellexit, vt ad exemplum Chriſti, cuius auditores fuerant, preces et εὐχαριςίας fecerint, nihil eſt, quod contra dicamus: at ſi formulam certam ac definitam certis ſtatisque verbis intelligit, longe a vero aberrat. Nondum illis temporibus e formula preces factae, neque publice, neque priuatim: formula autem Dominica, velut Compendium quoddam εὐχαριςιῶν et εὐχῶν omnium, preces, cuiusque ingenio factas, concludebat. (Iuſtin. M. Apol. ad Antonin.

nin. p. 131. ed. Grab.) Sed hoc maxime agitur in hoc capite, vt refellatur *Petr. Brunus*, nobilis rerum Liturgicarum ſcriptor, qui defendit, ante quintum ſeculum ſcriptas Liturgiarum formulas non extitiſſe: non quo neget, certis formulis ſacerdotes vſos: non hoc ſuſtineat crimine ſe obſtringere: ſed vt memoriter recitaſſe, et vſu diuturno, h. e. a pueris ſaepe audiendo, edidiciſſe, et non omnes ſtatas et conſtantes fuiſſe, ſed alias ab aliis additas, putet: quam ſententiam defendit etiam *Ioſephus Pinius* Moſarabicae et aliarum Hiſpanicarum Liturgiarum editor et illuſtrator nuperus *) commemoratis tamen dubitationibus aliorum: cuius libro hic non vſum *Muratorium* miror. Enimuero cauſſa illa haud bene a *Muratorio* acta eſt. Et initium quidem facit á mirabili *Iuſtini Martyris* interpretatione, cuius teſtimonio *Brunus* erat vſus. Antiſtitem, ait ille, allatis pane, vino, aqua, *εὐχὰς καὶ εὐχαριστίας ἀναπέμπειν, ὅση δύναμις αὐτῷ.* Haec ſi *pro facultate ſua* vertas, vicit *Brunus*, ſiue nos potius, qui liberas preces fuiſſe putamus. Quid ergo *Muratorius?* Hanc eſſe vim clamat. Immo vero *ὅση δύναμις αὐτῷ* eſſe Italice, *per la ſua parte*, vel *ſeconde che à lui appartiene*, *pro ſua parte*, ſcilicet poſtquam populus ſtans preces fecerit. Hoc eſt graece ſcire et interpretari. Non videbat, illud *per la ſua parte* eſſe *ὁμοίως*? *ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχὰς ἀ.* Illa autem *ὅση δύναμις*, vt *κατὰ δύναμιν, εἰς δύναμιν*, numquam aliter accepta ſunt, quam *pro modo virium*, *pro facultate*, ſiue etiam, *ſumma vi*, vbi contextus ſinat, qui hic non repugnat, vt *ὅσον σθένος* et ſimilia, vt paullo ante ap. ipſum *Iuſtinum*, *ὅση δύναμις προτρέψασθαι*, *ſumma ope cohortari*. De quo cum dubitari ſine ſumma inſcitia graeci ſermo-

*) In Tract. hiſt. Chronol. de Liturgia antiqua Hiſpan. C. I. praefixo primum T. VI. Iul. Act. SS. repetito dein Romae 1740. f. et a I. Blanchino ibid. 1736 in Collectione Liturgiarum Hiſpanicarum.

ſermonis non poſſit, clarum eſt, certam εὐχῶν καὶ εὐχαριστιῶν in Liturgia formulam ſeculo II. nondum fuiſſe. Qua vna re concidunt omnia, quae praeterea adferuntur in hanc partem, vt ex Apoſtolica traditione accepta et ſeruata ſit certa Liturgiae formula; ad quae tamen et ipſa ſeparatim reſponderi poteſt. *Cyprianus*, ait, formulam commemorat ſacerdotis, *ſurſum corda*, et populi, *habemus ad Dominum:* laudatque librum *de Oratione*, qui nullus extat, vt hunc locum, ſicut alios, id quod modus librorum indicandorum declarat, ex alio ſumſiſſe appareat. De *Oratione Dominica* eſt *Cypriani* nobilis et veteribus in primis laudatus libellus, in quo eſt locus n. 22. (p. 316. ed. Pamel.) de hac formula. Sed hunc forte intelligebat. At ibi de precibus Euchariſticae Liturgiae, quas ſacerdos pronuntiat, non eſt ſermo, ſed de iis, quas facit concio ſtans, ante Euchariſtiae Liturgiam auctore eodem *Iuſtino*, l. c. quibus finitis, initium fit precum ad Liturgiam pertinentium. Ita enim *Cyprianus*: *Quando autem ſtamus ad orationem, fratres dil. vigilare et incumbere ad preces toto corde debemus - - Ideo ſacerdos ante orationem praefatione praemiſſa parat fratrum mentes, dicendo ſurſum corda* cet. Non clarum eſt, hoc pertinere ad illa *Iuſtini* verba ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν? Sed tamen facile conceſſerim, eadem verba et in ſacerdotis precibus vſurpata. Nam *Cyrillus*, ſ. quicunque auctor eſt, Catech. Myſtag. V. (pag. 537. ed. *Preuotii*) clare hanc formulam commemorat. At illud certum eſt, eam in omnibus precibus publicis vſurpatam, neque inde quicquam pro *Muratorii* ſententia colligi poteſt. At *Baſilius* (de Spir. S. c. 27.) non contentos Chriſtianos dicit iis, quae commemoret Apoſtolus, aut Euangelium, verum alia et ante et poſt conſecrationem dicere, quae ex traditione non ſcripta acceperint. Sed quae neceſſitas eſt credere, haec de verbis, et non de rebus, generibus, et capitibus precum et ſupplicationum, intelligenda eſſe, quae commemorat *Cyrillus* (l. c. p. 538.)

Nam ſi de Muratoriano arbitrio capias, *Baſilius* reprehendetur merito, qui ſibi pro Apoſtolicis illas formulas obtrudi paſſus ſit, quae *Iuſtini* aetate nullae fuiſſent. Illud autem plane alienum eſt, quod iterum *Iuſtini* verbis abutitur ad Miſſae certam formulam illi aetati obtrudendam, ἀνιςάμεθα κοινῇ πάντες καὶ εὐχὰς πέμπομεν. Quid inde? *Niſi iam conſtitutae fuiſſent ſacrificii orationes et preces, quomodo concors in iis recitandis populus perrexiſſet? Si autem conſtitutae, ſcriptis quoque traditae fuerint oportet.* At iſtae preces nihil coniuncti habent cum ſacrae Coenae Liturgia, ſimilesque ſunt his, quae apud nos ſubiiciuntur concionibus. Nam lectione librorum ſacrorum facta, antiſtitisque admonitione ad populum finita, ſurgere populum ait, et precari. Atque hae ipſae preces ſi ſubmiſſa voce factae, nulla formulae certae neceſſitas intelligitur; ſin clara, quod conceſſerim facile, cum et *Cyprianus* vocis mentionem faciat, et precantes vetet *ventilare preces inconditis vocibus* (de Or. Dom. n. 3.) non tamen neceſſe eſt, vt e ſcripto diſci ſolitas putemus. Quam multos, credibile eſt, antiquis illis temporibus, cum etiam doctis non admodum expeditum eſſet, ſcripta legere, quam multos ergo de plebe homines, mulieres in primis, fuiſſe qui legere ſcripta non poſſent, cum hodie tales inueniantur, in tanta docentium frequentia et diſcendi facilitate. Viua igitur voce docti, aut vſu longo et quotidiano audiendi, edidicere formulas illas, neque vllo modo ſcriptura opus fuit. Potuere etiam Pſalmi Dauidici in communibus precibus vſurpari: quod mihi maxime placet: propterea, quod ſatis conſtat, iis veterem eccleſiam et in canendo et in precando maxime eſſe vſam, cum mallent diuinitus ſcripta in Deo colendo, quam humana, adhibere. *Hieronymum* quidem, cum ſacrorum librorum verſionem latinam veterem, quam vulgo Italicam, neſcio an recte, vocant, corrigeret, Pſalmos intactos reliquiſſe conſtat, ne populum conturbaret, qui illi veteri interpretationi adſuetus eſſet, eaque in ſuppli-

catio-

cationibus publicis vteretur. Laodiceni autem concilii Canone 60 cautum eſt, ne ψαλμοὶ ἰδιωτικοὶ in Eccleſia recitarentur (λέγωνται). Sed ne nimis omnia contendamus, concedimus vtique, paullatim, quarto quintoque ſeculo formulas cum ceterarum precum communium, tum Euchariſticae Liturgiae factas, a *Baſilio*, ab *Hilario* Pictauienſi, aliisque diſertis et πνεύματι εὐχῶν large donatis diuinitus viris. Tamen nihil lucratur *Muratorius*. Nam eas aut in ſuos, aut Eccleſiarum ſuarum, vſus facere potuere. Quorſum pertinet illud, quod de *Apollinari Sidonio* ex *Gregorio Turonenſi* (Hiſt. II, 22.) adfert, qui, cum per fraudem ipſi ablatus eſſet libellus, per quem ſacra facere conſueuiſſet, ex tempore omnia ſolennia peregit, cum ſumma admiratione omnium: quae res adeo non fauet Muratorianae ſententiae, vt ei maxime aduerſetur. Vt breui complectar, ſic rem intelligo. Primis temporibus, cum Spiritus S. ſuggereret εὐχὰς et εὐχαριστίας, vt Apoſtolis, eorumque miniſtris et adiutoribus, antiſtitibus item Eccleſiarum, atque adeo priuatis (1 Cor. XIV, 16.) ſuperuacuae erant formulae precandi ſolennes. Cum porro illud acre rerum diuinarum ſtudium adhuc caleret, eſſentque multi ſancti, et in libris diuinis triti homines, qui vel repente, vel poſt commentationem aliquam, preces pronuntiare et gratiarum actiones poſſent ad animos commouendos efficaces: (quidni enim potuerint, quod Maria femina, tacta beneficii diuini magnitudine?) ſua ſponte precati ſunt, vt priuatim domi, ita in conuentibus publicis, ὅση δύναμις ἑκάστῳ. Cum ille ardor priſtinus paullatim refrixiſſet, in tantaque multitudine eorum, qui ſacra facerent, propagata longe lateque religione Chriſtiana, multi reperirentur, quorum nimis tenuis δύναμις eſſet, denique nonnulli antiſtitum eloquentiae gloriam nimis appeterent, formularum ſcriptarum et certarum conſuetudo nata eſt. *Baſilii*, *Hilarii*, *Chryſoſtomi*, *Ambroſii*, *Sidonii*, aliique docti et diſerti homines, primum in vſus ſuos preces conſignabant

bant domi, quas in ſacris faciendis recitarent, deinde et aliis, qui minus diſerti aut docti eſſent; quibus quisque, vt voluit, vſus eſt. Et ſic quoque nemo ab initio eam neceſſitatem ſibi impoſitam putauit, vt ſibi non aliquid vel addere vel demere licere exiſtimaret. Ipſe quidem *Muratorius* (c. 2.) de vetere Eccleſiae Rom. Liturgia agens, fatetur, cuilibet Eccleſiae, cuilibet Epiſcopo licuiſſe, ſuam inſtruere nouis orationibus, easque vel amplificare vel minuere: et (p. 227.) Miſſam *Flacii Illyrici* attingens, eam nihil eſſe aliud, quam ipſum Ordinem Romanum, variis precum formulis oneratam, *quarum tum vſus liber vnicuique Sacerdoti fuerit.* His magna parte ſimilia ſunt, quae de precibus in S. Euchariſtia peragenda diſſerit *Ianus* ὁ μάκαρίτης, ad *Euſebii* Or. de Die Dominica, p. 27. quae ſi TIBI probata fuerint, VENERANDE DEYLINGI, vehementer laetabor.

Iam veniamus ad caput inſtitutae Diſputationis Antimuratorianae: in quo ſeruabimus ordinem a Muratorio ita deſcriptum, vt *primum* de *Panis et Vini in Corpus et Sanguinem Chriſti conuerſione* e Liturgiis Eccleſiae veteris Romanae, e. g. Ambroſianae, c. 10. ceterarum Occidentalium, c. 11. Orientalium Graecarum et Syriacarum, c. 12. 13. Aegyptiacarum c. 14. diſputaret, adiuncta velitatione cum *Sam. Baſnagio*, Annalium Polit. Eccl. auctore, in qua de Patrum SS. locis contenditur, c. 15. *deinde Veritatem Sacrificii in S. Miſſa* e Liturgiis Occidentalis et Orientalis Eccleſiae, c. 16. 17. et Patrum ſcriptis, c. 18. confirmare conaretur: *tertio, Adorationem Euchariſtiae* ex iisdem demonſtrare, c. 19. *quarto*, quosdam *Liturgiae ritus*, c. 20. 21. *quinto*, *Inuocationem SS.* in Liturgia, c. 22. *ſexto*, denique, *adſeruationem Corporis Chriſti*, peracta Euchariſtia, c. 23. *eique praeſtitam reuerentiam*, *expoſitionem et circumgeſtationem*, c. 24. defenderet. Erit autem nobis haec in ſeptem capita diuiſa diſputio, cum Muratoriana ſit ſextuplex; propterea, quod eorum, quae de locis Patrum diſperſe, per octo capita priora,

priora, diſſerit, confutationem in vnum caput congerere placet.

Primo igitur capite clare, vt opinor, demonſtrabimus

I. *Conuerſionem Panis et Vini, quam Romana Eccl. defendat, Liturgiis antiquis non firmari.*

Atque ingreſſus huius demonſtrationis Liturgicae a *Muratorio* factus eſt ab reprehenſione Graecorum et Syrorum, quos, cum in ipſo conuerſionis dogmate conſentiant cum Eccleſia Romana, diſſentire in eo, quod negent Conſecrationem Euchariſticam fieri ſolis verbis: *hoc eſt corpus meum.* Non repetam, quae doctiſſimi Theologi, tvque ipſe vir venerande, dudum in Obſ. S. (iii. p. 194 et 339) contra ſententiam Eccleſiae Romanae, quae his ſolis verbis conſecrationem fieri decernit, vt falſa et noua, veriſſime pariter atque doctiſſime diſputaſti: quorum tanta eſt euidentia, vt etiam inter Pontificios extiterint, *Renaldotius* et *Tuttaeus*, qui faterentur, hanc opinionem cum vniuerſae Eccleſiae veteris ſententia pugnare, eamque adeo a ſua Eccleſia alienam eſſe, credi cuperent. *Muratorius* quidem mirifice ſe expedit. *Paucis ſe dicturum,* ait, *rectiſſime a Catholicis conſtitutum fuiſſe, Conſecrationem pendere duntaxat e Chriſti verbis* (hoc eſt corpus meum) *Dogma namque hoc ex antiquis P. P. elici, praeſertim ex Io. Chryſoſtomo, Ambroſio et Auguſtino.* Ad quae forte quis paucis reſpondeat: iſtam orationem plane indignam eſſe *Muratorio*, meliusque facturum fuiſſe, ſi omnem mentionem eius rei e diſputatione ſua ſemouiſſet, cum nihil melius poſſet afferre. Sed lenius agamus, quando quaeſtio de conſecratione Euchariſtica eſt eiusmodi, vt noſtri quoque nec conſentiant ſatis, nec ſe expediant facile. *Formulae Concordiae* Auctores (nam in ceteris Confeſſionum libris nihil eſt admodum huc pertinens) ponunt in ſola recitatione verborum Inſtitutionis,

iisque

iisque τὸ εὐλογεῖν peractum iudicant, de quo eſt apud Paullum, 1 Cor. X. 16. *Ad externam et viſibilem actionem Coenae Dominicae pertinent Conſecratio, ſeu verba inſtitutionis, diſtributio, et ſumtio.* Declar. Art. Conc. p. 1040 ed. Rein. Itemque in Epit. Art. C. p. 846. commemorato illo Paullino loco: *Illa autem benedictio fit per recitationem verborum Chriſti.* Quam rationem *Gerhardus* et alii ſuperiorum temporum Theologi ſequuntur. At alii ab auctoritate formulae iſtius declinantes paullulum, illis adiungunt preces; quidam etiam diſtributionem, cum repetitis verbis Dominicis, et ſumtionem, totamque adeo actionem Euchariſticam conſecrationis verbo complectuntur: ex qua ratione ipſi κοινωνοῦντες partem conſecrationis obtinent. Praetereo diſtributiones conſecrationis, ipſo ſono terrentes. *Chemnitius* autem cum idem illud, quod in Concordiae formula ſcribi probauit, ante in Tridentini Concilii Examine poſuiſſet, (P. II. p. m. 119.) alio loco (p. 222.) dicit: *quando inſtitutio recitatur et non facimus quod Chriſtus in coena et fecit et facere iuſſit, non eſt conſecratio, ſed tantum hiſtorica narratio; quando vero recitamus, et facimus, quod iuſſit, tunc verbis illis benedicimus pani et poculo:* quibus verbis clare, vt opinor, conſecratio communicatur cum iis, qui accipiunt panem et vinum. Iam in ipſis verbis inſtitutionis non eodem modo ſe omnes expedire video, quibusdam, verba Chriſti vim conſecrandi habere omnia, exiſtimantibus, aliis, partem eorum tantum. Quae indicio ſunt, laborare doctos homines in conſecratione definienda. *Chamierius* quidem, eruditiſſimus ille errorum Romanae Eccleſiae aduerſarius, quod merito quis miretur, eo redigitur, vt ipſos, quos impugnat, ſecutus, conſecrationem panis, quae quidem effectum Sacramenti adferat, ſolis verbis, hoc eſt corpus meum, fieri dicat (Panſtrat. T. IV, qui eſt de Euchariſtia, VI. 5. p. m. 153. a.) *C. M. Pfaffium* autem, copioſiſſimae doctrinae Theologum (in Diſp. de Conſecratione Euch. Vet. p. m. 405.) eorum fauere ſententiae,

qui

qui conſecrationem non in verbis inſtitutionis Euchariſticae, ſed in εὐχαριϛίᾳ et εὐλογίᾳ, h. e. precibus cum gratiarum actione ponant, quae eſt *Edm. Albertini*, in clariſſimo de Sacramentis Euchariſticis opere (l. 4. p. 11.) ſententia, ſatis indicat, cum eorum rationes *ſolidiſſimas* appellat: quae aliae intelligi, niſi verae et certae, non poſſunt.

Omnis illa difficultas nata eſt ab ambiguitate verbi *conſecrandi*, qua ſublata, rem expeditam fore arbitror. Etenim Scriptores Eccleſiaſticos conſecrandi vocabulo dupliciter vſos reperi: primum ſic, vt reſpondeat Graeco ἁγιάζειν, ſitque, quamcunque rei ſanctitatem ac religionem tribuere, vt profana, aut vſus profani ac promiſcui, eſſe deſinat; quo modo Paullus cibum quemcunque ἁγιάζεσθαι dixit precibus et gratiarum actione: iterum hac ſententia, vt vim diuinitus, h. e. praecepto ac promiſſo diuino, rei additam ſignificet; quo modo veteres dicunt coniugium a Deo *conſecratum* eſſe, Gen. I, 28. itemque *aquam* abluendis peccatis *conſecratam*, hominesque ipſos, ea aqua tinctos, vt Graeci ἁγιάζεσθαι, ita Latini *conſecrari* dicunt, Chriſti praecepto et promiſſo, et Spiritu Sancto, vt loquitur *Ambroſius* de Sacram. I, 5. ſiue quicunque auctor eſt. Similisque eſt *benedicendi* ratio, verbi e Graeco εὐλογεῖν facti, ſignificatione Hebraicae conſuetudini in verbo ברך accommodata: nam bene Graeci et bene Latini tantum pro *laudare* et *recte dicere* vſurpant. Cum Deus diem ſeptimum, Chriſtus cibum ηὐλόγησε, ea primi generis conſecratio fuit, quae e profanis eximeret: cum nouos idem coniuges ηὐλόγησε, ea fuit benigna et efficax promiſſio, vnde et beneficii vis ei verbo adhaeſit, vt in εὐλογίᾳ Abrahami cum gentibus omnibus communicata, vt in εὐλογίᾳ Paulli, 1 Cor. VI, et 2 Cor. X.

Iam ſi haec ad quaeſtionem illam Euchariſticam conferamus, liquidum eſt, conſecrationem eſſe in laudibus diuinis et precibus, ſi priori ſenſu accipiatur vocabulum: ſin

ſin poſteriori, in ſolo praecepto et verbo Chriſti, et quidem dupliciter: ſemel, cum ante κοινωνίαν recitatur; vnde intelligitur ius et poteſtas talis rei ſuſcipiendae, pendetque ſpes, cum pane et vino percipiendi corporis et ſanguinis Chriſti, iterum in ipſa κοινωνίᾳ, cum panis et vinum ori admouentur et ingeruntur, ſacerdosque repetit verba Chriſti, quorum haec vis eſt, vt accipiamus corpus et ſanguinem Chriſti. Nam profecto Dominus noſter Ieſus Chriſtus illa verba, *hoc eſt corpus meum*, dixit tum demum, cum iam edere inciperent Diſcipuli: id quod ordo verborum prorſus declarat. Etenim tum demum, cum ederent, poterat hoc dicere. Neque enim ante erat corpus Chriſti cum pane, quam in ore eſſet. Homines male faciunt, cum, vt celeriter iſta in Euangelio, et vno ſpiritu ac tenore legunt, *accipite*, *comedite*, *hoc eſt corpus meum*, ita a Chriſto dicta imaginantur. Nam et illud τοῦτο ποιεῖτε cet. interuallo facto, dixit. Cum comediſſent reuerenter, et admiratione beneficii percuſſi, ſubiec.t illud de repetendo et conſeruando ſemper ritu ſalutari.

Quodſi illud porro quaeratur: quo ſenſu conſecrationem ac benedictionem vetus Eccleſia in hac re vſurpauerit; profecto res cogit fateri, priori modo antiquiſſimum quemque dixiſſe, et conſecrationem, itemque benedictionem in precibus et εὐχαριστίᾳ poſuiſſe. Id ſic planiſſime demonſtrari poteſt. Primum *conſecrandi* verbum in latina Eccleſia haud dubie expreſſum eſt e Graeco ἁγιάζειν, eique prorſus reſpondet. Huius autem verbi de hac re vſurpandi fundus vnus eſt Paulli locus, 1 Tim. VI, 5. vbi cibus quicunque δι' εὐχῆς καὶ λόγου Θεοῦ ἁγιάζεσθαι dicitur, vnde verbum ἁγιάζεσθαι ad cibum et potum Euchariſticum eſt tranſlatum. Id certum ſit loco inſigni Origenis (Comment. in ss. T. II. p. m. 253. extr. ed. Rhotomag.) in quo iſtis ipſis Paulli verbis de cibo Euchariſtico vtitur. Τὸ ἁγιαζόμενον διὰ λόγου καὶ ἐντεύξεως, οὐ τῷ ἰδίῳ λόγῳ (non per ſe) ἁγιάζει τὸν χρώμενον·

εἰ γὰρ τοῦτο, ἡγίαζεν ἂν καὶ τὸν ἐσθίοντα ἀναξίως τοῦ Κυρίου, καὶ οὐδεὶς ἂν διὰ τὸ βρῶμα τοῦτο ἀσθενὴς ἢ ἄῤῥωστος ἐγένετο cet. Etenim hinc clare apparet, non alium ἁγιασμὸν ſ. conſecrationem intellectam in S. Coena, quam in alio cibo quotidiano: in quo illi veteres hoc minus errabant, cum et ipſi Apoſtoli plane iisdem verbis de ἁγιασμῷ Euchariſtici panis et vini, h. e. εὐχαριστίας et εὐλογίας, quibus de vulgaris et promiſcui cibi ἁγιασμῷ vſi ſunt. Quae cum ita ſint, ceterique Graeci antiquiores ſemper, quod ego ſciam, verbum ἁγιάζειν in ea re dixerint, quippe ſic adhuc reperitur in Myſtagogicis illis Catecheſibus, ſiue *Cyrilli*, ſiue iunioris alicuius: eius autem verbi latina interpretatio ſit *conſecrandi* vocabulum, neceſſe eſt, vt hoc quoque ab initio non aliter dictum, et cum *ſanctificandi* minus latino verbo promiſcue vſurpatum credamus. Quod et confirmant loca plurima, dudum e latinis Eccleſiae doctoribus prolata, in quibus aliter conſecrandi verbum intelligere non licet, veluti a *Pfaffio*, l. c. p. 407 ſqq.

Iam, ſecundo, *benedicendi* verbum, quod cum *conſecrandi* voce promiſcue dicitur, vt omnes concedunt, exprimit τὸ εὐλογεῖν. Id autem eſſe vi ac poteſtate non diuerſum a τῷ εὐχαριστεῖν, TE quidem ipſum, VIR VENERANDE, innuere video, Obſ. III. p. 283. 349. ita autem clare doceri poſſe arbitror, vt id aut concedendum, aut certiſſimae interpretandi leges abolendae ſint. Quid enim primo certius hoc interpretandi praecepto, vt, quae vocabula de eadem re, in eodem orationis contexto permutentur, ea pro συνωνύμοις accipi, alterumque ex altero explicari debeat? Hoc ſi quis in dubitationem vocare audeat, nae is ab interpretandi peritis vehementer rideatur, omnemque interpretationem aut tollere aut incertam reddere iudicetur. Nonne vero, quod Matthaeus et Marcus dixere, λαβὼν τὸν ἄρτον, εὐλογήσας, id Lucae et Paullo eſt λ. τ. α. εὐχαριστήσας ἔκλασε? Et cum iidem in calice Ieſum εὐχαριστῆσαι dicant, Paullus

dicit εὐλογῆσαι, 1 Cor. X, 16? Atque ego non ignoro, quod obiicit *Calouius:* alterum in altero eſſe intelligendum, in hunc modum: εὐχαριϛῆσαι καὶ εὐλογῆσαι. Sed ne dicam, ea exceptione legem illam euerti: concedam, hoc ἐλλείψεως genus non eſſe omnino improbandum; ſed tum, ſi coniuncti vtriusque verbi exemplum proferatur, vnde ea ἔλλειψις Graecis ſ. diuinis ſcriptoribus vſitata, non temere conficta videatur. Nam ſi ἐλλείψεως in interpretatione adhibendae non hic modus ſeruetur, e quolibet efficere licebit quidlibet. In Religione Chriſtiana nulli rei aliquam vim tribui niſi τῇ ἀγάπῃ, Paullus ait. Intelligendum hic eſſe κατ' ἔλλειψιν aiunt τὴν πίϛιν, τὴν δι' ἀγάπης ἐνεργουμένην. Recte. Sed eius rei auctoritatem dat et locus alter Paulli, in quod iſta coniunguntur, et vniuerſa Chriſtianae doctrinae ratio, quae ad fidem refert omnia. At quis diuinorum ſcriptorum vnquam iſta verba coniuncte dixit? Ne ſcriptorum quidem Eccleſiaſticorum antiquorum quisquam, quod ego quidem animaduerterim, aut ab alio animaduerſum viderim, ea coniunxit. Immo ποτήριον εὐλογίας agnouere omnes, eſſe ποτήριον εὐχαριϛίας ſ. αἰνέσεως, vt etiam Syrus Paulli interpres vertit, quippe quod eſt Ebraeis dictum ברכה ſ. כוס הלל, ποτήριον ὑμνήσεως, αἰνέσεως, vt bene notat *Caſaubonus* adu. Bar. p. 456. Vnde non aliter fere conſecratum ſ. benedictum panem et vinum appellant veteres, quam εὐχαριϛηθεῖσαν τροφὴν, vt *Iuſtinus* loco ſupra commemorato (p. 129) et τὰ εὐχαριϛηθέντα, (ibidem p. 123) quae ſunt profecto *conſecrata*, vt vertuntur bene, ſeu benedicta, ſi quis hebraica malit. Atque ipſa profecto ſeries rei a Chriſto geſtae, id ita eſſe, clamat. Etenim illa verba, in quibus volunt eſſe proprie conſecrationem et benedictionem: λαβ. -- ἀνάμνησιν, Chriſtus dixit poſt εὐλογίαν. Quomodo ergo in his poteſt eſſe conſecratio et εὐλογία, quae iam peracta erat? Sed poſterior aetas coepit, in hoc etiam capite, paullatim *conſecrationis* et *benedictionis* verbo aliter vti, poſteriori illa

quam ſupra declarauimus, vi, non vt priorem et antiquiorem aboleret, ſed vt hanc adderet. *Auguſtinus* quidem, cum in notiſſimo illo, Epiſtolae ad Paullinum, loco, (n. LIX. T. II. p. 300. ed. Frob. 1569.) *orationes* commemoraſſet, (h. e. preces) quae fiant, cum *benedicitur et ſanctificatur*, et ad diſtribuendum panis comminuitur, quam ſtatim *petitionem* vocat, oratione Dominica ab Eccleſia concludi ſolitam; idem, alio nobili loco, de quo poſt plura dicemus, (init. c. 2.) *panem et calicem in altari dicit ſanctificari* (h. e. conſecrari, benedici) *per verbum Chriſti, et ita eſſe corpus et ſanguinem Chriſti*: Atque haec poſterior ratio, in ſcholaſticos libellos recepta, ita in ſcholis inualuit, vt prior prope obliteraretur. Itaque et Theologi noſtri, cum Formulam Concordiae componerent, hanc maxime ſecuti videntur. Ea autem vis cum tribuitur verbo, non profecto aliter exiſtimari poteſt, quam vt conſecratio primum fuerit in verbis Chriſti non εὐχαριστοῦντος, ſed tradentis ad comedendum bibendumque panem vinumque, et in iis corpus ſuum et ſanguinem tradi affirmantis, nunc autem ſacerdotis, Chriſti verba non modo recitantis in coetu Chriſtianorum, quae eſt narratio potius, quam conſecratio, vt *Chemnitius* aiebat, ſed etiam, et quidem vel maxime, praecepto eius et permiſſu eum imitantis, et panem vinumque cum verbis Chriſti ori cuiusque ingerentis. Haec paullo pluribus diſputare libuit, partim ad refellendum aduerſarii decretum, partim ad tollendam confuſionem vulgarium libellorum, quae miras diuiſiones conſecrationis peperit, meque olim male habuit, et nunc quoque iuuenum animos ſubinde ancipites tenet. Nunc ad id, quod propoſitum eſt, veniamus.

Sed cum diſputationis Muratorianae duae partes ſint, altera, quae corpus et ſanguinem Chriſti non per figuram quandam, ſed vere et proprie exhiberi pugnet, altera, quae panis vinique μεταμόρφωσιν eiusmodi defendat, qua panis vinumque tollatur: intelligitur, priorem illam nobis

praeter-

praetermittendam eſſe. Neque enim nos ſumus ii, qui Chriſti corpus et ſanguinem a pane et vino in Euchariſtia ſumto abeſſe putemus, ſed qui *proprium corpus et ſanguinem Chriſti*, vt vocatur in *Miſſa Flaciana*, ſiue, vt *Leo M.* (Serm. XC.) ait *Veritatem Corporis et Sanguinis Chriſti ore ſumi* vna cum pane, credimus, idque Liturgiis antiquiſſimis firmari contendimus: ſed panis vinique conuerſionem fieri eiusmodi, quae ſubſtantiam eius aboleat, negamus, eamque vlla vetere Liturgia firmari, vt id publicum Eccleſiae dogma fuiſſe putandum ſit.

Quid igitur eſt in Liturgiis antiquis, quo fretus *Muratorius* Romanam illam μεταμόρφωσιν panis vinique defendat? Nihil niſi verba quaedam, contorta, et ab vſu linguae aliena ratione explicata, vt dudum eſt demonſtratum. In *Romano Ordine*, itemque *Flaciana Miſſa* (p. 123. extr. 126. pr. 127.) dicitur corpus et ſanguis *fieri:* (p. 125. *extr.*) *confici*, quod eodem redit, itemque *perfici* (p. 126. *med*) denique (p. 125. *med.*) panis *transfigurari* in corpus Chriſti. Ex quibus ſincerum lectorem, ait, et veritatis auidum intelligere, veram fieri oblatorum conuerſionem in corpus et ſanguinem Chriſti. Si alium, quam Romanis placitis parere adſuetum, lectorem intelligit ſincerum et veritatis auidum, non intelliget ex iſtis verbis, quod *Muratorio* placet. Neque magis id confici credet verbis *Ambroſiani Canonis* (p. 131. *extr.*) *fieri Corpus C. et transformari in Sacramentum C. et S. C.* aut *Gothici Miſſalis* (p. 141.) *transformare Corpus et ſanguinem C.* aut (p. 142.) e *conuertendi et mutandi* vocabulis.

Iam e *Graecis Orientalium* Liturgiis proferuntur loca, vbi panis et vinum dicuntur γίνεσθαι vel ποιεῖσθαι Corpus et S. C. vel μεταβάλλεσθαι in C. et S. C. e *Miſſa Chryſoſtomi*, item *Baſilii* nomine nota, (p. 160.) itemque e *Syriacis* Liturgiis (p. 167. 168.) Ex *Aegyptiacis*, cum Graecis, tum Copticis (p. 171.) affertur *transferendi* vocabulum, cum panes ita transferri dicuntur conſecra-

ſecratione, vt fiant Corpus Chriſti, in Liturgia *Coptica*, quae ad S. *Baſilium* auctorem refertur, (p. 173.) rogatur Deus, vt per Spiritum S. *transferat dona propoſita* (h. e. panem et vinum) *in ſanguinem ſalutis noſtrae*, in Liturgia *Alexandrina S. Gregorii:* quorum quantam vim putet eſſe Muratorius, poſt videbimus: ex *Aethiopica* denique ea, quae *Apoſtolica* vocatur, locus, in quo Chriſtus rogatur, vt panem calicemque *transmutet, vt fiat corpus eius purum et ſanguis eius pretioſus.* Sed in his, vt alii Romanis decretis addicti, ſic *Muratorius* maxime confidit verbis *transformandi, transfigurandi, transmutandi, conuertendi et transferendi:* quibus ille, ſi veras verborum poteſtates per interpretandi leges indagare potuiſſet, nec nimis pueriliter etymologiam et praepoſitionem in interpretando amplexus fuiſſet, nihil tale ſubeſſe putaſſet. Igitur, quamquam ab aliis iam de his verbis dictum eſt, quantum fortaſſe ſatis eſſe poſſit, tamen de iis noſtro modo quaedam diſputare placet, praeſertim, cum non deſinant, ea nobis opponere: ſi tandem aliquando et illis pudorem incutere, et ſtudioſos ad videndas ſubtilius verborum notiones his exemplis acuere, denique locis quibusdam veterum ſcriptorum aliquid lucis adfundere poſſimus. Sed non alienum videtur, quaedam vniuerſe praefari.

Nulla maior graecis, omninoque bonis literis, illata eſt peſtis, quam quod quidam, graece et latine ne mediocriter quidem docti homines, qui e lexicis puerilibus ſapere, et ex etymologia verborum, ſingulis graecorum verborum partibus pueriliter latine vertendis, ſignificationes quaerere cogebantur, auſi ſunt profanas manus adferre ſcriptoribus graecis in latinam linguam conuertendis. Ea enim res peperit monſtroſas verſiones, quae vel intelligi non poſſent, vel ſenſum funderent ſaepe falſum, frigidum, ineptum. Inde porro iniectus eſt multis, qui fontes ipſos adire, et ex iis haurire non poſſent, contemtus praeſtantiſſimorum ſcriptorum, a quibus ingenii humaniſſimus

niſſimus cultus peti poterat: cui enim non ridiculus videatur ille ipſe ingenii humani fons, vt *Cicero* adpellat, *Homerus*, ita latine loquens? Et cum in Philoſophis, *Platone*, *Ariſtotele*, homines ſtultiſſimi ſuper iſtis latinis verbis, cum ſua cuiusque vernacula lingua comparatis, philoſopharentur, noua quaedam Platonica et Ariſtotelica Philoſophia extitit, quam *Plato* et *Ariſtoteles*, ſi iis in vitam redire datum fuiſſet, non modo pro ſua non agnouiſſent, ſed ne intelligere quidem potuiſſent, etiamſi Ciceronis latinitatem omnem ſecum attuliſſent. Sed eadem plaga iniecta eſt libris diuinis, doctrinaeque Chriſtianae, per eos, qui primi inſtituerunt latinos facere. Ii qui et quales fuerint, mea ſententia, nunc non diſputabo; alius de ea re, et de vniuerſa hac interpretatione latina diſſerendi locus commodior dabitur: illud dicam, homines fuiſſe vel vtriusque linguae vix mediocriter peritos, vel ea, qua eodem tempore, aut paullo poſt, *Aquila*, infecti ſuperſtitione, vt plerumque verbum de verbo, ſed hoc quoque pro qualicunque facultate, neglecta latinae linguae indole et conſuetudine, ſibi vertendum putarent, id quod nemo, qui reliquias iſtius verſionis inſpexit, ignorare poteſt. Quid igitur accidit? Primis temporibus, cum religio Chriſtiana maxime eſſet apud Iudaeos, iſti rationi adſuetos ac deditos, et omnium adeo linguarum praeter ſuam contemtores, placuit, fuitque apud hos certe tolerabilis, qui comparandis verbis latinis cum ſuis facile iſtam latinitatem intelligebant. Placuit vero non Iudaicae originis hominibus modo, ſed etiam ex alia gente, qui vel a pueris ei eſſent adſueti, et rerum praeſtantia occupati, verborum vitiis non admodum offenderentur, ſicuti boni illius *Auguſtini* ſtomachus *oſſum* (pro oſſe) non modo facile concoquebat, ſed id etiam ab *Hieronymo* ſibi ereptum aegre ferebat; vel qui ipſi latinitatis parum periti, in ſermone ſibi omne genus barbariſmi et ſoloeciſmi indulgerent, nec eos in aliis animadverterent. Sed paullatim coepit diſplicere elegantibus

hominibus, atque, vt ego arbitror, ipſi *Damaſo*, Pontifici Rom. homini, vt *Hieronymus* (de ſcript. Eccl.) vocat, elegantis ingenii, qui etiam elegantes et venuſtos verſus ſcriberet: vt non modo, quod libri nimis variarent, ſed etiam, quod genus dicendi rideretur, verendumque eſſet, ne contemtus ille a verbis ad res, qui facilis et breuis tranſitus eſt, veniret, correctionem *Hieronymo*, eruditiſſimo viro et linguarum peritiſſimo, mandaret. Quid? cum bonae literae ante haec tria ſecula reſtitui coepiſſent, non ſatis conſtat, eruditiſſimos quosdam homines, *Lazarum Bonamicum*, *Angelum Politianum*, *Petrum Bembum* et *Iac. Sadoletum*, illos elegantiorum literarum Doctores, hos vero etiam Eccleſiaſtici ordinis homines et Theologos, contemtim de Pſalmis Dauidicis et Epiſtolis Paulli locutos eſſe? non quo illi Dauidem et Paullum ſpernerent, quos ſi aut ſua lingua loquentes audiiſſent, et ſatis hebraice docti fuiſſent, vt intelligere poſſent, quorum neutrum illis contigiſſe ſatis ſcimus, aut ſaltem per interpretem *Buchananum* et *Caſtellionem* cognouiſſent, vehementer admirati eſſent: ſed quod iſtam graecohebraicam latinitatem ne intelligere quidem poſſent, nedum probarent. Nam *Horatius* ille, qui *Pindarum* in coelum ferebat laudibus, et imitari ſtudebat, ſi nihil aliud quam *Eraſmi Schmidii* abſurdam verſionem vidiſſet, eundem illum bonum *Pindarum*, ſiue potius miſerabilem *Schmidium* abiecturus erat. Sed vt veniat eo, quo tendebat, oratio, longe maius, certe latius patens illud malum eſt, quod ea interpretandi ratio generauit dogmata abhorrentia a veritate, per quae turbatae ſunt Chriſtianorum mentes, et diſſidia, nulla humana ope componenda. Mihi quidem videtur terribilis illa et abhorrens ab omni humano ſenſu decreti abſoluti opinio nunquam in lucem ventura fuiſſe, niſi *Auguſtinus* infelix illud praedeſtinationis verbum, ex etymologia τȢ̃ πϱοοϱισμȢ̃ factum, nimis amplexatus eſſet, et ſuis potius partibus ponderaſſet, quam conſuetudine

Grae-

Graecorum, qui in ſuo verbo non magis tale quid vnquam viderunt, quam Latini veteres, in ſuo. Sed ille ignorauit graecas literas, quas nimis ſero, atque admodum leuiter, attigit. Similesque noxas dedere interpretes veteres latini *Irenaei*, *Origenis*, *Gregorii Nyſſeni*, aliorumque Graecorum Eccleſiae Patrum, peſſimi verborum latinorum opifices, e quorum fabrica multa ſtolidiſſime ad graecorum verborum etymologiam efficta prodiere, vt *transcorporatio*, *transcorporatus* (e μετενσωμάτωσις, et μετενσωματωθεὶς;) *transelementatio* et ſimilia. Hos recentioribus temporibus imitati ſunt, qui Patrum Graecorum ſcripta cum verſione latina edidere: qui hanc ſibi legem videntur ſcripſiſſe, vt ne aliter verterent e praepoſitione, vt alias taceam, μετὰ compoſita, quam per *trans* et propria alterius verbi interpretatione ſeruata: vnde in *Cyrilli*, *Baſilii*, *Nyſſeni*, aliorumque libris, quibus frequens vſus verborum μεταστοιχειοῦν et μεταστοιχειώσεως, pro *commutare vtcunque*, vel *inſtaurare*, reperias iſta verba nunquam aliter exprimi, quam per *transelementare et transelementationem:* et alia ſimiliter. Iam in nonnullis hoc tolerabile erat, vbi etiam vetus conſuetudo latina ferret: ſed illud hinc incommodi ortum, quod Theologiſtae bonarum literarum rudes in talibus argutati ſunt, et partes verborum ad literam, vt male vocant, hoc eſt, puerili ratione, miſſa conſuetudine graeca et vetere latina, interpretati, dogmata noua procuderunt, eaque ſanctis Eccleſiae viris obtrudere conati ſunt, quibus nihil tale in mentem venerat. Haec eſt vera ſed admodum ſordida origo famoſae iſtius, et non modo a ſacris literis, ſed etiam ab communi et omni aurium humanarum ſenſu abhorrentis transſubſtantiationis: haec ſentina, vnde pleraque, et ab aliis, et ab *Muratorio* hauſta ſunt, quae ad fucandam hanc Helenam ſcilicet, velut e Patrum ſanctorum ſcriptis et e Liturgiis antiquis, proferuntur. Quae nunc age ſeparatim conſideremus.

Ac primum occinitur nobis *μεταβολῆς* ſ. *transmutationis*, *conuerſionisque* verbum, vt haud dubium *μετȣσιώσεως* olim creditae argumentum: ſed ita, vt ad firmandum nihil niſi verba ipſa proferantur graeca aut latina. Enimuero verba haec frequentari in illa re a veteribus, id quidem nullam dubitationem habet: quo ſenſu dicantur, id vero dubitari ſolet. Iam cum toties demonſtratum ſit ab *Albertino*, *Claudio*, *Blondello* et aliis, a TE que. VIR VENERANDE, exemplis perſpicuis, ex vno *Aeliano* pluribus, quam late pateat *μεταβολῆς* poteſtas, et quam ſaepe qualemcunque nouationem ſignificet: legitima diſputandi et digna tali viro ratio poſtulabat, vt iſtis locis aliquid ineſſe oſtenderet amplius, demonſtraretque, ni ſubſtantiae ipſius conuerſio intelligeretur, nullum ſenſum commodum aut conſentaneum doctrinae Chriſtianae, ſed frigidum et ineptum relinqui. Sed nihil horum illi in mentem venit docere: niſi hoc eſt docere, cum negat, in iis eſſe amorem veritatis, aut animum a praeiudicatis opinionibus liberum, qui non videant transſubſtantiationem, quae in iſtis verbis tam perſpicue luceat. Enimuero ſi hoc eſt dubia ab ambiguitate interpretando liberare, quis eſt tam rudis omnium literarum, quin omnia explicare poſſit, quin e quibuslibet verbis quidlibet eruat, cum negantem et dubitantem quemlibet potenti illa demonſtratione, *coecus ſit, qui videre nolit, hoc in verbis iſtis eſſe*, ſtatim coercere poſſit. Sed quando ille noluit nos hic doctrina ſua impertire, nimis alias liberalis ac prope dicam profuſus in eo genere: adeo multis et magnis voluminibus rem literarum obruit: nobis, modeſtis et timidis hominibus, qui non audemus ita pro imperio pronunciare atque edicere de ſenſu verborum, nobis, inquam, docendum eſt, Romanam interpretationem ab verbis illis Liturgicis eſſe alieniſſimam: quae deinde etiam ad loca Eccleſiaſticorum ſcriptorum graecorum latinorumque licebit conferre.

Apud

Apud Graecos ſcriptores, praeſertim elegantiores, μεταβολὴ ita late varieque dicitur, vt interdum difficile fuerit interpretibus, veram eius, quoque loco, ſententiam adſequi. Auctor conſuetudinis eius inprimis fuit, vt opinor, *Thucydides*, qui, cum multa noue inſolenterque dixit, tum etiam μεταβολὴν vſurpauit durius, modo extendens ad genera late patentia, modo ad formas rerum ſingulas et anguſtas contrahens. Sed cum *Thucydidis* tanta eſſet admiratio, vt in eius lectione aſſidui eſſent, qui aut orationibus habendis aut hiſtoria ſcribenda laudem quaerere vellent, atque etiam ſententiis eius et verbis exquiſitioribus omnes ſtudioſe diſtinguerent orationem, factum eſt, vt cum aliis etiam μεταβολὴ tali ratione frequentaretur ab oratoribus et hiſtoricis, atque inde lectoribus non parua interdum ambiguitas obiiceretur. Quicquid eſt rerum humanarum in vtramque partem, fortuna vtraque, eiusque formae et partes omnes, diuitiae, honores, calamitates belli, victoriae, morbus, recuperata valetudo, mors ipſa, tum, in rebus vitae expertibus, nihil, quod aliquando ortum ſit, quod initium habuerit, quod ab aliqua quacunque antegreſſa cauſſa quomodocunque acceſſerit, quod non μεταβολῆς verbo exprimatur a *Thucydide*, (vid. II, 48. 53. VII, 76. 87.) et eius ſequacibus *Polybio*, *Dionyſio Halic. Ioſepho* inprimis, vt Ant. VI, 14. 2. VII, 9. 2. II, 3. XIII, 14. 2. XV, 3. 4. cet. Haec ratio ita fluxit et propagata eſt, vt ſit, vt etiam in communem ſermonem venerit, nemoque dubitarit, iis loquendi modis vti, non modo apud Graecos, ſed etiam apud Latinos. Haec obſeruatio plurimum profuerit ſtudioſis ad bene intelligendos veteres, hoc eſt, primum ad indagandum, deinde ad definiendum perſpicua ac certa ratione, quid quoque loco in μεταβολῆς nomine intelligi debeat. Etenim, vt apud *Ciceronem* is demum vere intelligit *reipublicae* verbum, qui in loco quoque plane tenet ac dicere poteſt, vtrum in eo vniverſum imperium vel ciuitas, an pars eius aliqua, aerarium,

rium, leges, magiſtratus, religio cet. exprimatur: ſic *μεταβολὴν*, *conuerſionem*, *transmutationem*, *res nouas*, non aſſequutus eſt, niſi qui, e propoſita obſeruationis formula, nominatim definire euentum poteſt. Vnum e *Iuſtino*, l. c. p. 128. locum afferemus, exempli cauſſa, parum vulgo intellectum, ſed eundem noſtrae cauſſae admirabiliter ſalubrem. Adſcribam autem locum integrum, qui etiam poſt nobis vſui erit. Conſecrationis et diſtributionis modo ac ritu commemorato, ita pergit *Iuſtinus*: *καὶ ἡ τροφὴ αὕτη καλεῖται καὶ ἡμῖν εὐχαριστία - - οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον, οὐδὲ κοινὸν πόμα ταῦτα λαμβάνομεν· ἀλλ᾽ ὃν τρόπον διὰ λόγου Θεοῦ σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χρ. ὁ σωτὴρ ἡμῶν καὶ σάρκα καὶ αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν οὕτως καὶ τὴν δι᾽ εὐχῆς λόγου παρ᾽ αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφὴν, ἐξ οὗ αἷμα καὶ σάρκες κατὰ μεταβολὴν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου τοῦ σαρκοποιηθέντος Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἶναι.* De prima parte huius loci poſt dicetur: nunc de poſteriori videamus. Conſecratam *τροφὴν*, *panem*, *aquam et vinum* ante vocauerat, et a Diacono diſtribui in Eccleſia dixerat, *eandem* (ſic prius *καὶ* capiendum totus contextus clamat) credi eſſe carnem et ſanguinem Chriſti humanitate induti: ea autem *τροφῇ* ali carnem et ſanguinem noſtrum. Super his verbis quae diſputentur mox commemorabimus. At id fieri ait *κατὰ μεταβολήν*. De his verbis video tacere interpretes. Latina verſio recte illa quidem interpretatur *per mutationem*: ſed vereor, vt illam ipſam verſionem et auctores et alii ſatis intellexerint: ita ea verba, in diſputatione de hoc loco, negligunt et Romani et caeteri. Ex noſtra autem illa ratione conſideranti apparebit, ſic planius interpretanda eſſe: *per concoctionem*: illa nutrimenta, panis, vinum, aqua, alunt corpus noſtrum per concoctionem, at eadem ſunt caro et ſanguis Chriſti, et hactenus alunt animam per fidem. *Μεταβάλλειν τροφὴν* pro *concoquere* eſt apud phyſicos et medicos graecos. *Ariſtoteles* de vſu partium III, 14. de ventriculo exponens, conveniſſe

veniſſe ait, vt non idem eſſet locus τῆς τε ἀπέπτȣ τροφῆς καὶ τȣ̃ περιττώματος, ſed vt eſſet locus proprius, ἐν ᾧ μεταβάλλει, h. e. vbi fieret πέψις ſ. concoctio; quod *Nemeſius* plenius expreſſit μεταβάλλειν εἰς χυμȣ̀ς. de Nat. Hum. p. m. 110. Sicut alii coniungunt μεταβάλλειν καὶ πέψαι, ſic alii πέψαι καὶ χυλοποιῆσαι, vt *Theophilus* Protoſpatharius de Fabrica Corp. Hum. II, 4. (ap. *Fabric.* B. G. Vol. XII.) quamquam non bene hic χυλοποιῆσαι: is enim locus non eſt ventriculus. Inde fluxit genus dicendi et Latinos, vt et *Cicero* de Nat. D. II, 54. ventriculum diceret *mutare et concoquere*, quod receperit, κατὰ συνωνυμίαν iungens vtrumque, et more ſuo, explicans obſcurius per notius vocabulum: cum *Lactantius* de Opif. D. c. 11. *percoquendi* verbo ſolo contentus ſit. Iam, ſic intellectis *Iuſtini* verbis, etſi ſua ſponte patet, eum recta fronte pugnare cum Romanorum opinione, tamen poſt, vbi de Patrum Eccl. locis diſputatio erit, eius nobis vſus futurus eſt. Nunc illud modo voluimus efficere, vt intelligeretur, in ipſo verbo μεταβολῆς, et hinc ductis latinis, *mutationis*, *transmutationis*, *conuerſionis*, nihil praeſidii eſſe Romanae ſententiae, et ſtudioſos ad id recte vbique intelligendum acuere.

At vim fortaſſe hanc accipiet e locis iis, vbi commutationis iſtius modus preſſius exprimitur: in quibus principatum tenet Cyrilli ille in Catech. Myſt. IV. init. τὸ ὕδωρ ποτὲ εἰς οἶνον μεταβέβληκεν ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, οἰκείῳ νεύματι καὶ ȣ̓κ ἀξιόπιςός ἐςιν οἶνον μεταβαλὼν εἰς αἷμα; quo prolato, velut in certo triumpho proclamat *Muratorius: Habes hic in meridie poſitam Catholicorum transſubſtantiationem!* Sed huic quoque loco reſpondere dudum viri docti, inprimisque copioſe *Albertinus* p. 24. negans, hanc conuerſionem vini in ſanguinem Chriſti neceſſario ad ſubſtantiam referri. In quo profert magnam copiam locorum aliorum e ſcriptis Patrum, in quibus et ipſis μεταβολὴ vnius rei in aliam commemoratur, vt μεταβολὴ τȣ̃ σωτῆρος εἰς τὴν θεότητα, ex *Euſebii*

De-

Demonſtr. Ev. *ἀνθρώπων μεταβολὴ εἰς θείαν φύσιν*, e *Chryſoſtomi* et *Macarii* homiliis, et alias: quarum tam n nulla ſubſtantiam rerum attingat. Sed ea commode diſſimulat ac praeterit *Muratorius*. Fuere tamen alii, qui ſic reſponderent, vt dicerent, etſi non ſemper iſta verba indicarent conuerſionem, quae ad ſubſtantiam pertineret, hoc tamen in *Cyrilli* loco talem intelligendam eſſe propterea, quod ea comparetur cum conuerſione, quae haud dubie ſubſtantiae fuerit. Huic vero obiectioni quae reſpondet *Albertinus*, et vel ex eo, vel poſt eum alii, ea vero, vt verum dicam, mihi non ſatisfecere. Scilicet (p. 425.) iſtas comparationes, ait, non nimis eſſe vrgendas, aut ad viuum reſecandas: in eoque exemplis quibusdam e ſcriptis Patrum Eccleſiae, nominatim eiusdem *Cyrilli*, vtitur. Audio. Sed reſtat illud, quod etiamſi id ſemper fieri non debet, tamen interdum fieri poſſe videtur, dubitarique poteſt, an hoc in loco debeat fieri, praeſertim cum non ſimilitudinis, ſed exempli cauſſa vinum iſtud Galilaeum commemoretur. Veluti, ſi quis ſimiliter dicat: *Lazarum quondam, Iairi Filiam, Chriſtus potuit in vitam reuocare οἰκείῳ νεύματι, et non credemus, cum dicit, ſe nos quoque in vitam reuocaturum?* non ea comparatio mera et ſimilitudo putetur, ſed argumentatio, quae collatio vocatur in Scholis, a pari ducta, magnam illa vim habens. Atque etiam, ſi hanc rationem probemus, eripiuntur nobis loca, quae veram corporis et ſanguinis Chriſti praeſentiam creditam in vetere Eccleſia indicant per collationem ſimilem. Igitur preſſius hic agemus, et ex ipſa rerum natura demonſtrabimus, in vtraque parte, non idem *μεταβολῆς* et conuerſionis genus eſſe. Nam ſubſtantiae *μεταβολη* in aliam non poteſt, niſi duobus modis fieri: quorum alter eſt, cúm e materia alterius gignitur noua, vel transpoſitione partium ſola, vel adiectione nouarum ac detractione quarundam veterum; quomodo et naturaliter fit quotannis, et tum Chriſti vi factum eſt ex aqua vinum, fitque in corpore humano

humano e nutrimentis ſuccus nutritius, ſanguis, bilis cet. alter eſt, cum priori ſubſtantia ad nihilum per vim diuinam redacta, eius in locum repente ſubſtituitur, eadem vi, noua natura ac ſubſtantia. Hic iam interrogatos cupiam transſubſtantiationis defenſores, vtrum genus conuerſionis probent, atque in ſacra coena accidere velint: nam aliud praeter iſta duo intelligi nullum poteſt. Non opinor adeo abſurdos, et in Chriſtum impios fore, vt e materia panis et vini Corpus et Sanguinem Chriſti creari dicant. Reſtat igitur, vt alterum genus μεταβολῆς amplectantur et panis et vini. Tum ego vero primum hanc proprie non *transmutationem panis in corpus Chriſti* eſſe dicam, ſed *permutationem panis cum corpore Chriſti*, quam omnis antiquitas neſcit, quae panem et vinum ſumi conſentiente voce profitetur, vt locus *Iuſtini* ſupra propoſitus docet et plura poſt commemoranda: deinde eam non admittit *Cyrilli* comparatio, nec talem credere antiqui potuere. Nam in conuerſione aquae in vinum, aquae ſpecies, odor, ſapor, vis denique periit, et omnes, qui biberent, colorem, ſaporem, vimque vini ſenſere, nihil quicquam de aqua ſuſpicati: id vero longe ſecus eſſe in S. Coena, *Cyrillus* non ignorabat. Vnde fit, vt talem μεταβολὴν, qualis illa nuptialis fuit, nullo modo nec ipſe, nec quicunque hac comparatione vſi ſunt, intelligere potuerint, ſed aliam, quae praeſentiam quidem corporis et ſanguinis Chriſti veram praeſtaret, ſed panis vinique ſubſtantiam non tolleret.

Quae ergo et qualis eſt illa Euchariſtica panis vinique μεταβολὴ e mente eorum, qui Liturgiarum carmina compoſuere? Nempe eadem, quam ceteri Eccleſiaſtici priſcae aetatis ſcriptores intellexere, quae primo iſtis ϛοιχέιοις *per preces et laudes diuinas aliquam ſanctitatem adderet*, vnde idem ille Catecheſium auctor ἁγιάζειν et μεταβάλλειν vt συνώνυμα coniungit, vt poſt *Mornaeum* et *Albertinum* centies dixere Romanae opinionis aduerſarii; deinde iis *vi diuina verum corpus et ſanguinem Chriſti* adiun-

adiungeret, vt, *quemadmodum corpus Chriſti, propter coniunctionem cum diuina* λόγȣ *natura*, verba ſunt *Nyſſeni* ex Oratione magna Catech. c. 37. ſi tamen eſt *Nyſſeni:* πρὸς τὴν θεϊκὴν ἀξίαν μετεποιήθη, *in diuinam dignitatem conuerſum eſſet*, proptereaque Deus et eſſet et diceretur, non tamen per ſe, ſed propter coniunctionem cum diuina natura, ita panis conſecratus, ὁ τῷ λόγῳ τȣ̃ θεȣ̃ ἁγιαζόμενος ἄρτος, εἰς σῶμα τȣ̃ θεȣ̃ λόγȣ μεταποιῆται, *in corpus Chriſti conuerti crederetur*, diceretur que corpus Chriſti, non per ſe, ſed quod eſſet cum corpore Chriſti coniunctus. Sed hanc Patrum Eccleſiae, omninoque veteris et incorruptae Eccleſiae mentem fuiſſe, altero capite intelligetur. Sed Liturgiarum concinnatores ita ſenſiſſe, planiſſime probem loco Canonis Ambroſiani, a *Saxio* V. C. ex antiquo Miſſali Ambroſiano deſcripto, et ad *Muratorium* miſſo, in quo ſacerdos poſt conſecrationem, qua illam μεταβολὴν ȣ̉σιώδη fieri putat cum Eccleſia Rom. *Muratorius*, tamen Deum rogat, vt mittat Filium ſuum, vt veritatem Dominici corporis et ſanguinis hauriant κοινωνȣ̃ντες. Quibus precibus quorſum opus, ſi iam conuerſa eſt in corpus Chriſti panis ſubſtantia, ſi e vino facta eſt ſubſtantia ſanguinis. Illud addere, quamquam leue eſt, non alienum videtur: quod *Muratorius* ſe deſiderare, ait, in *Bingamo* animum ad veritatem ſincere quaerendam compoſitum, qui ſe dicat in *Nyſſeno* quaeſiuiſſe; quae conuerſioni Romanae fauerent loca, nec inueniſſe, cum talia ſint plura in eius ſcriptis, e quibus vnum affert illum, e Catecheſi magna; in eo iniuriam ipſi facere. Non minus enim quam *Muratorius* illum locum, et alia ſimilia apud *Bellarminum*, *Perronium*, atque etiam *Albertinum*, repererat *Bingamus:* ſed in eo ipſo nihil, quod ſubſtantiae conuerſionem iuuaret, reperit, vt nec nos vllo modo videre poſſumus. Satis dictum, in hoc quidem capite, de μεταβολῇ, *transmutatione et conuerſione:* ad μεταμόρφωσιν, *transfigurationem et transformationem*, cui multo magis confidit *Muratorius*, tranſeamus.

Ac verbis quidem his vti Liturgias et Eccleſiaſticos ſcriptores, notum diu fuit, nec admonitore opus erat *Muratorio.* Illud bene feciſſet, ſi iis recte interpretandis dignum ſe praeſtitiſſet fama nominis ſui. Nunc nulla in alia re magis ſe turpem dedit. Ac primo vehementer confirmata eſt opinio, quae dudum inſedit animo, totam hanc transſubſtantiationis fabulam natam eſſe e Metamorphoſibus Ouidianis. Imperiti ac ſtulti Theologiſtae iſta μεταμορφώσεως, transformationis ſ. transfigurationis, notione imbuti a pueris, cum in veterum Theologorum libris eadem verba reperiſſent, iis mythicam iſtam notionem ſubiicere maluere, quam Chriſtianam et e ſacris literis hauſtam. Quas ſi audire voluiſſent de Chriſti μεταμορφώσει, itemque de μεταμορφώσει Chriſtianorum in εἰκόνα Dei tradentes, intellexiſſent ſane iſta verba, praeterquam in fabulis, ad ſubſtantiae commutationem non pertinere. Quanquam *Muratorius* maius flagitium patrauit, qui ad Romanae transformationis commentum confirmandum obſceniſſimo Neronis facinore abuſus eſt. Sed ipſum audiamus, quamquam parum caſte loquentem, Catechetam Mutinenſem. Capite decimo, prolatis Ambroſiani Canonis excerptis, adiungit loca ex *Ambroſii* ſcriptis, in quibus eſt transfigurationis in re Euchariſtica commemoratio. Dehinc quaerit: *quid ſit transfiguratio* et *transfigurari Ambroſio?* reſpondetque: *Vtique ſubſtantia is conuerſio et mutatio alicuius rei in alteram.* Quomodo hoc docet? *Audi,* inquit, *Suetonium, haec ſcribentem* (in Nerone c. 28. de Nerone) *Puerum Sporum, exſectis teſtibus, etiam in muliebrem naturam transfigurare conatus eſt.* Non impium eſt, hoc tam infandum facinus cum re ſanctiſſima comparare? Talis eſt illa Euchariſtica transfiguratio? Ergo Sporus deſiit eſſe puer, et conuerſus eſt in naturam et ſubſtantiam puellae? Sed obſcenum illud et ab hac re alieniſſimum Neronis piaculum mittamus. Quid amplius? *Audi Plinium inquientem* (H. N. IX. 3.) *ſole Cancri ſignum transeunte, cancrorum, cum exanimati ſint, corpus transfi-*

gurari in ſcorpiones narratur. Fabulam idem Plinius cenſet (VIII, 22.) *homines verti in lupos, homines transfigurari in lupos.* Haec e mediis fabulis ſumta, hinc ipſa adeo transſubſtantiatio ſumta. Subiicitur ad extremum locus *Tertulliani*, velut omnium luculentiſſime vim verbi huius explicantis, e Libro c. Prax. (c. 27. in ed. 2. Pamel. p. 659. C.) *transfiguratio autem interemtio eſt priſtini: omne enim, quod transfiguratur in aliud, deſinit eſſe, quod fuerat, et incipit eſſe, quod non erat.* Atque hunc locum nos heterodoxi legere ac relegere iubemur, vt intelligamus, quam bene nobis ſedeat tam praefracte *Impanationem* venditare et *transſubſtantiationi* ob nouitatem verbi inſultare. At o! bone, quam vehementer falleris! Vis ergo hoc pro certo poni, vt transfigurationis verbum ſemper e *Tertulliani* praeſcripto accipiatur? Quid fiet primum Seruatori noſtro Ieſu Chriſto? qui in monte Itabyrio *μετεμορφώθη, transfiguratus eſt*, vt vetus interpres habet, et *Tertullianus* non vno loco c. Marcionem? An hic quoque e definitione Tertullianea deſiit eſſe, quod fuerat? et in aliam naturam ac ſubſtantiam eſt conuerſus? Quid? animi noſtri per fidem et ſanctitatem *μεταμόρφωσις*, apud Paullum ad Romanos c. 12. eſtne animi noſtri interemtio et ſubſtantiae mentis in aliam conuerſio? Ipſe profecto *Tertullianus* nolit verba ſua ex hac lege iudicari. Quid enim? Cum a Satana *hominis ſpiritum malitia transfiguratum* dicit (de cultu fem. L. II. p. 176. D.) cum *licentiam artis transfigurare materiam vulgarem, lignum, ſaxa cet. in Deos:* (Apologet. c. 12. p. 14. B.) cum id, quod in nuptiis accidit virgini, *carnis transfigurationem* appellat (de Virginib. velandis p. 200. D.) cum *transfigurari Satanam in Angelum lucis*, auctore Paullo, dicit (adu. Marcion. V. p. 600. B.) et Pſeudapoſtolos atque hypocritas *transfiguratores ſui*, (ibid. A.) in his igitur putemus iſtam ſuam definitionem in animo habuiſſe, conuerſiones ſubſtantiarum cogitaſſe? Ridiculus vero ſit, cui tale quid in mentem venerit.

Sed

Sed ipſas Liturgias de hoc verbo audiamus, vt vanitas et inſcitia ex eo aliquid pro ſua opinione colligentis *Muratorii* appareat. In Sacramentario Gelaſian. p. 514. extr. in benedictione Presbyterorum, haec verba ſunt: *vt corpus et ſanguinem Filii tui immaculata benedictione transforment:* quae totidem literis ſunt in Miſſali vetere Francorum, ſubiecto collectioni Murator. p. 668. extr. ſicut in Miſſali Gothic. p. 534. extr. Sacerdos orat, *vt fiat Euchariſtia legitima - - - in transformatione corporis ac ſanguinis Domini Dei noſtri I. C.* Si transformatio et transfiguratio e *Tertulliani* formula, quam tantopere probat *Muratorius*, capienda eſt, iam ipſum corpus Chriſti et ſanguis interimetur et in aliam ſubſtantiam tranſibit: quod cuius aures non reformidant et abhorrent?

Iam in Ambroſianae Miſſae excerpto (p. 131.) cuius ſupra mentio iniecta eſt, *Panis et vinum in Sacramentum corporis ſui et ſanguinis a Chriſto*, inſtituente Euchariſtiam, *transformatus* dicitur; quae forma et in aliis Miſſis occurrit: cui par eſt illa *Iſidori Hiſpalenſis* de Eccl. off. I. 18. cum, *panem et vinum viſibilia quidem eſſe*, dicit, ſed *ſanctificata per Spiritum S. in Sacramentum diuini corporis tranſire.* Non hinc clarum eſt, conſecratione effici, non vt panis aboleatur, et corpus Chriſti in locum eius ſuccedat, ſed vt aptus fiat Sacramento, vt ſanctitatem accipiat hinc, quod cum eo aut per eum Chriſtianis contingat frui corpore Chriſti? Denique *transformationem* nihil aliud eſſe, quam ἁγιασμὸν, clarum eſt e Miſſa ſancti *Leudegaris Martyris*, in qua ſacerdos orat: *vt deſcendat benedictio tua ſuper hunc panem et calicem in transformatione Spiritus Sancti.* Spiritus Sanctus e mente veteris Eccleſiae, in Miſſarum formulis expreſſa, panem et vinum ἁγιάζει καὶ μεταβάλλει, vt catecheſium Myſtagogicarum auctorem loqui ſupra vidimus, vel μεταμορφοῖ: quae ſunt ſynonyma omnia e legitimae interpretationis praeceptis.

Longiores fuimus in duobus verbis, quae maxime in hac controuerſia iactantur, et imperitis facillime fucum faciunt. In ceteris licebit eſſe breuioribus. Poſt ſuperiora autem illa plurimum tribuit ad cauſſam ſuam obtinendam verbo *transferri et tranſire*, cum panis et vinum dicuntur vel transferri, vel tranſire in corpus et ſanguinem Ieſu Chriſti, vt in Liturgia Alexandrina et S. Gregorii (ap. Renaldot. T. I. p. 31.): *Mitte ſuper nos gratiam Spiritus S. qui ſanctificet et transferat haec dona propoſita in corpus et ſanguinem ſalutis noſtrae:* qua in Miſſa etiam *commutari propoſita dona* dicuntur, et *Ieſus panem facere corpus, calicem autem ſanguinem ſuum.* Eo loco commemorato, ſubiicit demonſtrationem potentiſſimam hancce: *Qui in eiusmodi verbis ac petitione transmutationem donorum ab antiquis depraedicatam non agnoſcit, libero animo haec minime contemplatur.* Ac talis ſemper eſt, tales omnes eius demonſtrationes. Nihil ille de vſu loquendi, ad rationem Grammaticorum: nam Theologum agit. Nempe in Grammatica ratione ipſi ante in aliis libris ſaepe res male ceſſerat. Potentiores ſunt atque efficaciores oratoriae ſiue ſophiſticae potius demonſtrationes: *Coecus ſit, qui videre nolit, hoc eſſe in verbis iſtis: habes hic in meridie poſitam transſubſtantiationem. Haec Liturgiarum excerpta nihil aliud expoſcunt niſi ſincerum lectorem et veritatis vnius auidum, vt intelligat, quid ipſis vetuſtis ſeculis Eccleſia Rom. de Euchariſtia tradiderit et crediderit. Iam tot loca adduximus ex Eccl. lat. Liturgiis - - vt cuicunque ſincere agenti conſtare poſſit, non aliam fuiſſe Eccleſiae veteris mentem cet.* At doctiſſimi viri, iſtorum verborum hanc vim non eſſe, clamant, conſuetudinem loquendi iſtorum temporum conſulendam eſſe, eam docere aliter, quam Romani velint, iſta verba intelligenda eſſe. His vero ille non dignatur reſpondere, non immittere ſe iſtis Grammaticis minutiis et verborum concertationibus: res ſcilicet verbis praefert, cum magnis Philoſophis, et reales iſtas demonſtrationes verbalibus.

Sed

Sed vt ad rem redeamus, remittit nos ad extremum ad *Renaldotium*, quem dudum, ait, oſtendiſſe, quam futili ac violenta interpretatione *Cl. Salmaſius* eludere ac deprauare conatus fuerit in his verbis mentem perſpicuam ac fidem Aegyptiacae Eccleſiae. Talia ſcilicet deſignant Grammatici et Critici, toto coelo, vt aiunt, a Theologis diuerſi, cum ſuis minutis interpretationibus verborum. At *Renaldotius* (T. I. Liturg. Or. p. 306.) nihil aliud fecit, niſi vt iſta verba male ab *Salmaſio* (Epiſt. p. 72.) verſa ex Arabico eſſe oſtenderet: deinde eius interpretationes *μεταβάλλειν*, *μεταποιεῖν*, *μεταςοιχειοῦν*, *μεταῤῥυθμίζειν*, alienas eſſe a mente Patrum ediceret, ſed *id ſe non agere* profiteretur, vt accurate eas refelleret. Nec id agebat *Muratorius*. Nos autem deſideramus hoc, vt oſtendatur legitime, verba iſta, *ſanctificet ac transferat haec dona in corpus et ſanguinem ſalutis noſtrae*, habere hanc vim, vt *μεταμόρφωσιν* aliquam, quales in phyſicis eueniunt, aut in Ouidiano Opere deſcriptae ſunt, quae ſubſtantiam alteram perimat atque proferat nouam, ſignificare debeant: nam veram corporis et ſanguinis Chriſti praeſentiam Liturgia hac et aliis Orientalibus firmari accipimus, dante *Renaldotio*, in Diſſ. de Liturg. Orient. Orig. et Auctor. p. LVII. et accepit dudum *Ianus ὁ μακαρίτης* in Diſſ. de Liturgiis Orientalium in loco de S. Euchariſtia Euangelicae veritati ſuffragantibus, Propoſ. V. p. 32. Sed id fieri non poſſe, plane demonſtrari poteſt. Ac primum hoc mihi debet concedi, illud *transferre*, quod et in latina Liturgiae *Cyrilli* Copticae verſione ap. *Renaldotium* (T. I. p. 48. extr.) occurrit, eſſe ductum a Graeco *μεταποιεῖν*, quod eſt in *Gregorii* Liturgia graeca (ibid. p. 105. extr.) eiusque adeo eſſe interpretationem. Nam Arabica verſio e Graeco expreſſa eſt, et quae ibi eſt Arabica vox (נרף) nihil aliud, quam verbum *μεταποιεῖν*, h. e. *μεταβολὴν*, *mutationem*, ſignificat. Inde fit, vt hoc verbum non efficacius ſit, quam *μεταβάλλειν*, *mutare*, *commutare*, ſiue *transmutare*, vt Graecum vertit *Renaldotius*,

tius, idque malunt fere, pueriliter amplexi illud *trans*, quaſi *transmutare* plus ſit, quam *mutare;* quod non eſſe, nemo niſi rudis linguae latinae neget. Atque etiam imperitiae interpretandi merito reus arguitur *Renaldotius*, qui verbum Arabicum per *transferre* interpretatus eſt, quod latini neque de mutatione quacunque, neque de conuerſione rei vnius in aliam vſurpant, (quamquam etiam in Miſſali Gothico haec forma occurrit p. 548 extr. et ſubinde apud Eccleſiaſticos ſcriptores infimae aetatis, vid. *Blondell* ſur l'Euchariſtie c. 5. p. 185. 186.) eſtque a tota hac re alieniſſimum: ſocordiae autem *Muratorius*, qui iſta exſcripſit e verſione Renaldotiana, negligens ſecurusque linguae. Quanto melius *Salmaſius* fecit, cum *conuertere* interpretatus eſt. Sed imperiti linguarum, qui verba magis, quam vim vident, cum legunt *panem transferre in corpus*, facile inducuntur, vt neſcio quam emphaſin ac vim in iſto verbo eſſe putent, vt facere videmus omnes linguarum non ſatis peritos, quibus omnia plena ſunt emphaſium. Ac fortaſſe hoc quoque ſpectauit callidus interpres. Sed nihil agit. Illud *transferre in C. et S. I. C.* nihil aliud eſt, quam quod ſupra docuimus eſſe *transformare et transmutare in C. et S. I. C.* quod indicat etiam locus alter in *Cyrilli* Liturgia, vbi ſacerdos orat, vt mittatur Spiritus Sanctus *ſuper hunc panem et ſuper hunc calicem, vt purificentur et transferantur: et hunc panem quidem faciat Corpus C. cet.* Hic *purificare* et *transferre* nude ponuntur: eaque verba expreſſa ſunt e Graecis ἁγιάζειν καὶ μεταβάλλειν ſ. μεταποιεῖν: quorum coniunctio quam vim habeat, ſupra dictum eſt, e formula Catechetae Graeci, *quidquid Spiritus S. attigerit, id ἡγίασται καὶ μεταβέβληται.* Adde tertium in Liturgia Coptica *Baſilii: benedic eos* (panem et calicem) *ſanctifica eos, conſecra eos, transfer eos, ita, vt panis quidem cet.* vbi quatuor verba idem ſignificantia coniunguntur. Haec dictis C. *Iani* (loco ante indicato p. 57.) admodum leuiter defuncti diſputatione hac, qua oſtenderet non eſſe in Litur-

Liturgiis Orient. transſubſtantiationem, addi commode a ſtudioſis poterunt.

Reſtat, vt dicamus de locis iis, vbi *Spiritus Sanctus* dicitur *panem facere*, *conficere corpus Chriſti*, *vinum autem ſanguinem Chriſti*, vbi *panis fieri caro ſ. corpus Chriſti;* quae ſunt permulta in Occidentalium et Orientalium Liturgiis. Has autem loquendi formas non pertinere ad ſubſtantiae conuerſionem, ita ſaepe dictum eſt a multis, *Mornaeo*, *Albertino*, *Claudio*, *Blondello*, noſtratibusque Theologis, vt taedeat aliquid addere. Sed virorum praeſtantiſſimorum opera his ſe finibus continuit, vt aliis Eccleſiaſticorum Scriptorum locis oſtenderent, verum eſſe quod *Cyrillus Alex.* in Theſauro aſſert. 20. dixit: τὸ γενέσθαι οὐ πάντως φύσεως σημαίνει μεταβολήν. v. *Albertin.* p. 509. a. Mihi autem optime Romana ratio refelli, et vera eius formulae vis reperiri poſſe videtur, ſi originem eius indagemus et conſideremus. Ego autem mihi dudum habui perſuaſum, hanc φράσιν arceſſitam eſſe e Iohanneo Euangelio, et verbis illis notiſſimis, ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο. In eam ſententiam duae me res maxime impulere. Prima, eaque grauiſſima, quod antiquiſſimi ſcriptores Eccleſiaſtici myſterium hoc Euchariſticum comparant cum myſterio ἐνσαρκώσεως, ſimillimamque eſſe vtriusque rationem pronuntiant, denique illud ex hoc intelligi, explicarique volunt, vt altero capite videbimus. Antiquiſſimus eius rei auctor eſt *Iuſtinus*, loco ſupra propoſito, qui, quemadmodum ὁ λόγος, Filius Dei aeternus, homo factus ſit (σαρκοποιηθεὶς) ſic panem illum et vinum εὐλογημένον, quo per concoctionem corpus noſtrum alatur, illius σαρκοποιηθέντος Ieſu σάρκα καὶ αἷμα eſſe dicit. Altera eſt, quod et in ipſa illa comparatione, et alias, cum verbo γίνεσθαι, *fieri* et *facere* vtuntur in hac cauſſa, libentius prope *carnem*, quam *corpus* dicunt. Iam ſi inde fluxit forma iſta loquendi, quis non videt, inde etiam interpretationem eius repetendam, exiſtimandumque eſſe, panem ita fieri corpus Chriſti, vt

cum ſpectabili pane, corpus Chriſti, inadſpectabili quadam ratione, coniungatur. Quod confirmari poteſt loco Liturgiae S. *Gregorii* ap. *Renaldotium* (T. I. p. 35. med. et 118) *Purifica nos*, inquit ſacerdos, *ſicuti ſanctificaſti has oblationes propoſitas, et feciſti illas inuiſibiles ex viſibilibus* cet. Etenim clarum eſt, horum verborum ſenſum eſſe: feciſtique, vt pani et vino viſibili inuiſibile quid, h. e. Corpus et S. C. adiungeretur. Nam oblationes adhuc erant viſibiles, cum eas velut digito demonſtraret, *has oblationes.*

Atque ita arbitror ſatis perſpicue eſſe demonſtratum, nihil eorum, quae *Muratorius* attulit e Liturgiis antiquis, vim aliquam habere ad labefactandam noſtrae quidem Eccleſiae ſententiam, et ſtabiliendam contra illam, Romanae Eccleſiae tantopere probatam, *μεταμόρφωσιν.* Nihil amplius a nobis poſtulari poteſt, qui nihil aliud, quam Muratorianae diſputationis confutationem promiſimus. Verum non agemus e ſyngrapha: ſed aliquod huic diſputationi velut auctarium adiiciemus, oſtendemusque, noſtrae Eccleſiae ſententiam Liturgiis praeclare firmari: ſi firmamentum eſt in veteris Eccleſiae conſenſu. In quo praetermittam vniuerſe docere id, quod *Blondellus* inſtituit demonſtrare (ſur l'Euchariſtie c. 21.) Romanam illam conuerſionem aduerſari Miſſae Canoni: in qua ille demonſtratione ſuae magis Eccleſiae cauſſam priuatim egit, quam communem et noſtrae. Si *coniunctionem* panis et corporis Chriſti clare ineſſe Liturgiis oſtendero, illud quoque ſua ſponte intelligetur. Sed vt ab aliis hanc diligentiam poſtulamus, vt ne verborum ſono decepti, affingant Liturgiis alienam ſententiam, ita nos quoque eam lectoribus noſtris debere putamus. Itaque non vtemur Mozarabicae Liturgiae verbis, in quibus *Coniunctio corporis et ſanguinis Chriſti* memoratur: Et *coniunctio corporis et ſanguinis D. N. I. C. ſit ſumentibus et potantibus nobis ad veniam.* Nam ibi *coniunctionem* eſſe *κοινωνίαν*, quae

fit

fit edendo atque bibendo, *perceptionem*, etiam e Concilio Toletano quarto, quod Sec. VII. fuit, Can. 18. patet: *Poſt orationem Dominicam et Coniunctionem Panis et Calicis benedictio ſequatur.* Ille autem locus eſt plane euidens, cum in Iacobitarum Liturgia, et quidem e Codice Colbertino (ap. *Renald.* T. II. p. 368.) in παραφράσει verborum Dominicorum ſic ſacerdos ait: *Quotiescunque ſacrificio hoc diuino reficiemini, et panem hunc manducabitis, calicemque hunc bibetis, ego in medium veſtri veniam, ſuper thronum ſedens, PANEMQVE ET VINVM PER VNIONEM ASSVMENS, atque in patena et in calice habitabo* cet. Quo loco ipſe *Renaldotius* (p. 369.) fatetur, in Syriaco exemplo idem eſſe verbum, quo vnionem λόγου et σαρκὸς in Chriſto exprimant, et hanc eſſe ſolennem Iacobitis doctrinam, vt panem et vinum dicant fieri corpus et ſanguinem I. C. per aſſumtionem et vnionem, ſicut corpus humanum e carne et ſanguine Marie formatum, factum eſt corpus Verbi Dei, aſſumtum et vnitum Verbo Dei: id quod etiam locis ex Homiliis Syrorum docet. Huic accedat locus ſupra commemoratus e Liturgia *S. Gregorii.* Sacerdos poſt conſecrationem primum dicit: *praeparaſti nobis panem coeleſtem, corpus* HOC *tuum ſanctum* cet. Poſt orat: *Purifica nos, Domine, ſicut ſanctificaſti* HAS *oblationes propoſitas, et feciſti illas inuiſibiles ex viſibilibus.* Si praeſens eſt corpus Chriſti, neque figurate, ſed vere et proprie, quod credidiſſe Orientales pluribus Liturgiarum locis docet *Ianus* Diſſ. c. Prop. V. patetque et hinc e verbis *hoc corpus tuum;* praeſensque adhuc eſt panis cum vino, *has oblationes:* quae alia eſt ratio iſtius rei explicandae, niſi per vtriusque coniunctionem? In Liturgia Graeca *S. Gregorii* Alexandrina (p. 103.) ſacerdos ait: σύ μοι τὴν μυστικὴν παρέδωκας τῆς σαρκὸς ἐν ἄρτῳ καὶ οἴνῳ τὴν μέθεξιν: *tu mihi tradidiſti myſticam hanc corporis* tui *cum* (ſic malim quam *in:* centies enim in Nouo Teſtamento ἐν pro σύν) *pane et vino perceptionem:* quae ſunt prorſus Lutherana.

Et haec quidem ex Orientalium Liturgiis commemorauimus.

II. *In Scriptis Patrum Eccleſiae, nihil eſſe pro transſubſtantiatione, multa contra eam.*

Hoc caput multo longiorem diſputationem deſideraret, quam ſuperius, ſi nobis locus de ſententia Doctorum veteris Eccleſiae plene et abſolute tractandus eſſet. Sed id nemo a nobis poſtulet, nec eſt inſtituti noſtri. *Albertinus* dudum hoc laboris ſuſcepit, vt per omnia deinceps ſecula recenſeret Doctorum Eccleſiae ſcripta, et, quid in iis aduerſaretur transſubſtantiationi, commemoraret, quae ex iis defendendae cauſſa prolata eſſent a *Bellarmino* et aliis, *Perronio* maxime, ea aliena eſſe oſtenderet. Etſi poſt hanc meſſem ſpicas quasdam colligere licet: tamen id nunc non agemus: nec eſt neceſſe. Illud vnum nobis ſuſceptum eſt, vt a *Muratorio* allata examinaremus, eumque malum interpretem egiſſe oſtenderemus. Sed quoniam ille, vt ſupra diximus, non in vnum locum congeſſit, quae ad hanc partem pertinerent, niſi quod c. VIII. et XV. deſtinauit proprie locis quibusdam vindicandis a *Bingami* et *Sam. Baſnagii* interpretationibus: neque enim hoc proprie agebat, ſed tantum teſtimoniis Liturgicis velut ſubſidiarios teſtes adiunxit: ita rem agemus, vt per omnia capita a c. VIII. vsque ad XV. vagemur, ſed ordinem tamen capitum, quoad licebit, conſeruemus.

Primus locus proponitur *Facundi*, Hermianenſis Epiſcopi, e *Defenſione trium Capitulorum*, IX. 5. ab *Sirmondo* primum edita, nobilitatus dudum Romanae et Zwinglianae opinionis defenſorum concertationibus, dum cupide proferunt eum et iactant hi, nec minus ſollicite illi vim eius eludere tentant. *Facundus* defenſurus *Theodorum Mopſueſtenum*, qui Chriſtum adoptionem filiorum ſuſcepiſſe dixerat, eumque adeo adoptiuum filium, non

non proprium, putare accuſabatur, ſic eum excuſat: *Nam ſacramentum adoptionis ſuſcipere dignatus eſt Chriſtus, et quando circumciſus eſt, et quando baptizatus eſt, et poteſt ſacramentum adoptionis adoptio nuncupari, ſicut ſacramentum corporis et ſanguinis Chriſti, quod eſt in pane et poculo conſecrato, corpus eius et ſanguinem dicimus, non quod proprie corpus eius ſit panis, et poculum ſanguis, ſed quod in ſe myſterium corporis eius ſanguinisque contineant. Hinc et ipſe Dominus benedictum panem et calicem, quem diſcipulis ſuis tradidit, corpus et ſanguinem ſuum vocauit.* Percuſſit hic locus *Sirmondum.* Itaque φάρμακον σοφὸν in nota adhibuit, ſic explicans iſta verba e diſciplina Romana: panem conſecratum panem non eſſe, appellari tamen panem, quia panis fuerit, et eius ſpeciem retineat, ſub qua corpus Chriſti contineatur. Quam interpretationem merito ridet et bene refellit *Salmaſius* de transſubſt. pag. 105 ſq. Sed, velut ipſe diffideret huic interpretationi, durius et obſcurius locutum eſſe, addidit, dignum venia et interprete miti. Ex altera parte *Caluini* adſeclae hoc loco plane confici non modo Romanam, ſed etiam *Lutheri* ſententiam iactant. *Albertinus* quidem (p. 889 a.) haec tonitrua et fulmina eſſe, ait, aduerſariis letalia et prorſus ineluctabilia: aduerſarios intelligens non modo Romanos, ſed etiam Lutheranos. Non commemorabo, quae poſtea ſuper famoſo hoc loco in vtramque partem diſputata ſunt, nominatim a Natal. Alexandro, in eruditiſſimo Hiſtoriae Eccleſiaſticae opere (T. V. p. 409 ed. maior.) qui, propoſita ſua et aliorum ſententia, ad extremum eo decurrit, (p. 410 a.) vt *nullam Facundi in Eccleſia auctoritatem eſſe debere* pronunciet, *cum Schiſmaticus fuerit, et in ſchiſmate ſcripſerit, atque obierit:* clare indicans, nihil eorum, quae vel ipſe, vel alii dixerint, ſibi ſatisfacere. *Muratorius* quidem in *obſcuris* his *verbis*, vt more ſuorum vocat, quaecunque cauſſae ſuae manifeſte nimis officiunt, nihil quemquam, ait, reperturum, quod Romanae opinioni aduerſetur, ſi modo meminerit,

Sacra-

Sacramenti verbo nihil aliud ſignificari, quam *ſignum viſibile*, continens donum diuinum: panem et vinum eſſe ſigna, quae corpus et ſanguinem Chriſti contineant, etiam poſt conſecrationem, quanquam eorum ſubſtantia ſit in corpus et ſanguinem Ieſu Chriſti conuerſa.

Primo, quamquam in omni ſacramento, quod quidem proprie a Theologis dicitur, eſt ſignum viſibile, tamen ſacramenti vox ipſa, praeſertim hoc in loco, non ſonat tale quid: alioqui dicendum foret, mox *myſterium* idem ſignificare. Nam clarum eſt, quod ante *Sacramentum C. et S.* dicatur, idem poſt *myſterium C. et S. C.* vocari. Poterat diſcere rem e loco *Auguſtini*, de quo mox (p. 110) *iſta fratres ideo dicuntur ſacramenta, quia in iis aliud videtur, aliud intelligitur:* ibidemque, *panis et calix magnae rei ſacramentum continere* dicitur. Sed hoc cauſſae neutri neque obeſt, neque prodeſt. At illud mirum eſt, panem et vinum, cuius ſubſtantia perierit, tamen ſigna viſibilia eſſe. Abhorret enim a ſenſu communi, ſubſtantiam rei periiſſe et tamen eius attributa omnia ſenſibilia manſiſſe. Profecto *Facundus* nihil aliud cum omni vetere Eccleſia ſentit, quam quod nos *Lutheri* e diſciplina ſtatuimus: panem quidem et vinum, quae corpus et ſanguis Chriſti dicantur, proprie, *κατ' ἀκρίβειαν*, non eſſe C. et S. C. quod eſt ſane veriſſimum, alias non eſſet verus panis et verum vinum: ſed dici tamen recte corpus et ſanguinem Chriſti, quia vtrumque in ſe contineat, ſiue cum vtroque coniuncta ſint: quod ille bene vocat *myſterium* et *ſacramentum*, quia ea coniunctio eſt ſanctiſſimum myſterium, quod omnem vim mentis humanae ſuperat. Atque hoc ita euidens eſt, vt *Muratorius* ipſe in eius loci explicatione repente Lutheranus factus ſit. Audiamus ipſum: *Ergo etiamſi ſacramentum, id eſt, ſignum viſibile C. et S. D. proprie non ſit ipſum Corpus et S. D. qui tamen ſacramentum ſumit, veram et non figuratam Carnem et S. C. recipit, quia Species panis et vini* (ſ. panis et vinum) *reuera in ſe myſterium, h. e. arcanam,*

tremen-

tremendamque praeſentiam corporis et ſanguinis Domini continent, et nos in pane et poculo conſecrato, carnem eius et ſanguinum ſumimus, uti diſerte Facundus teſtatur. Obteſtor omnes, qui haec legunt, an haec non ſint γνησίως Lutherana. Idque ipſe *Muratorius*, ea vis eſt veritatis perſpicuae, ſenſit. Itaque addit: *Fatendum nihilominus eſt, quemquam ex hoc Facundi loco poſſe inferre Lutheranae ſectae, vt aiunt* (calumniatores) *impanationem, quaſi in Euchariſtia panis et vinum, ſeruata ſua ſubſtantia, cum veritate corporis et ſanguinis Dominici coniungantur.* Quid ergo impedit, quo minus hoc ex illo loco colligi debeat? *Quia perpetuus mos fuit, panem et vinum appellandi conſecratas oblationes, etiamſi crederent, nullum panem et vinum amplius adeſſe.* O! mirabilem Dialecticum! Hoc autem ipſum eſt, de quo quaeritur, quod hoc ipſo loco refellitur. Quaeritur ſcilicet, an panis et vinum proprie in Euchariſtia, etiam a conſecratione, dicantur. Ad hoc vincendum affertur hic *Facundi* locus, in multis aliis. Quid noſter? *Facundus* non proprie vult, panem adeſſe: quia in hac re non proprie dicitur.

Alter locus eſt ex *Auguſtini* Sermone ad Neophytos, ſeruatus a *Fulgentio;* in quo Berengariani magnum ſuae cauſſae praeſidium ponunt, vnde iam ab *Albertino* ante *Bingamum* prolatus eſt. In eo accipimus, quod *Muratorius* defendit, nihil eſſe praeſidii iſti ſententiae. Falli tamen ipſum credimus cum *Perronio* in eo, quod aliquid excidiſſe ſtatuit, velut aliter expediendi ſe inde facultas non detur. Adponemus locum ipſum: *Hoc quod videtis, Auguſtinus* dicit Neophytis, *in altari Dei, etiam transacta nocte vidiſtis: ſed quid eſſet, quid ſibi vellet, cum magnae rei ſacramentum contineat, nondum audiſtis. QVOD ergo VIDETIS PANIS EST ET CALIX, quod vobis etiam oculi veſtri renunciant: quod autem fides veſtra poſtulat inſtruenda, PANIS EST CORPVS CHRISTI, CALIX SANGVIS CHRISTI.* Tum neophyti inducuntur interrogantes, quomodo,

cum

cum Chriſtus ſit in coelo, panis eſſe poſſit corpus Chriſti cet. Ad haec *Auguſtinus* reſpondet ſic: *Iſthaec ideo dicuntur ſacramenta, quia in iis aliud videtur, aliud intelligitur. Quod videtur, ſpeciem habet corporalem, quod intelligitur, fructum ſpiritualem. Corpus autem Chriſti ſi vis intelligere, Apoſtolum audi dicentem fidelibus, Vos autem eſtis Corpus Chriſti et membra, myſterium veſtrum in menſa Dominica poſitum eſt cet.* In hac igitur poſteriori parte aliquid excidiſſe volunt, quod reſponſio Doctoris non videtur congruere interrogationi neophytorum. Si Criſin exercere libeat, in prima parte dicam inſititia eſſe verba *Panis* et *Calix*, legendumque: *quod fides veſtra poſtulat inſtruenda, eſt Corpus Chriſti, ſanguis Chriſti:* in quo non admodum difficiles me puto habiturum eos, qui facultatem de talibus iudicandi habent. At in altera parte nihil deſidero; omnia integra puto. Sed intelligendum eſt, *Auguſtinum* ante oculos habuiſſe et in animo locum *Paulli* in Epiſtola ad Corinthios prima X, 17. *εἷς ἄρτος ἓν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμὲν* cet. et fructum percepti corporis et ſanguinis C. exprimere maluiſſe, quam corpus et ſanguinem ipſum *). Intelligi enim e diſciplina Chriſtiana neophytis ante tradita putabat ſua ſponte, huius coniunctionis cum Chriſto, et in Chriſto vinculum eſſe perceptionem eiusdem corporis et ſanguinis Chriſti. Non demonſtrare vult, quomodo Chriſti corpus poſſit eſſe praeſens in Coena S. quis enim hoc poteſt? ſed eſſe haud dubie praeſens, quod ſatis eſt: Sane, inquit, corpus et ſanguis Chriſti non cernuntur: ſed inuiſibili quadam ratione adſunt, eamque ipſam ob cauſſam haec ſacramenta, myſteria, dicuntur, quia per fidem modo intelligitur iſta praeſentia, nixam verbo Chriſti, ſed id quod intelli-

*) Similiimus eſt locus *Gaudentii* Brixiani, tr. 2. ad Neoph. quem nemo non integrum agnoſcit: *In pane accipitur figura corporis Chriſti, quia nouimus e multitudine humani generis vnum eſſe corpus effectum.*

intelligitur, corpus et ſanguis Chriſti, habet fructum hunc, vt omnes vnum Chriſti corpus ſimus. Atque ex hoc ipſo, quod per S. Coenam vnum corpus Chriſti fiunt Chriſtiani, intelligi docet, praeſens eſſe inadſpectabile corpus Chriſti. *Si ergo vos*, inquit, *eſtis corpus Chriſti et membra, myſterium veſtrum in menſa Dominica poſitum eſt:* quo ſcilicet percepto fiunt Chriſtiani corpus et membra Chriſti. *Myſterium veſtrum* certe non eſt panis adſpectabilis, ſed corpus et ſanguis Chriſti. Si autem corpus Chriſti tantum figuratum ſ. ideale perciperemus in S. Coena, quomodo in menſa Dominica poſitum diceretur? Sed hoc nihil ad hanc noſtram diſputationem. Illud autem velim oſtendiſſet, quomodo hic locus cum *μεταμορφώσει*, panis ſubſtantiam tollente, conſiſtere poſſet. Sed hoc ille tranſit. Non diſputare hic lubebat in hanc partem: *Quod videtis in altari, panis eſt et calix: quod fides veſtra poſtulat, corpus et ſanguis Chriſti.* Sicut, quod fides poſtulat, non eſt mera figura C. et S. C. ſic nec, quod oculi vident, eſt figura inanis panis et vini, ſed panis verus, et verum vinum. Eademque verba repetuntur in eodem ſermone: *Debetis ſcire - - - quid quotidie accipere debeatis. Panis ille, quem videtis in altari, ſanctificatus per verbum Dei, eſt corpus Chriſti.*

Sed fortius telum nobis, Lutheranis, intentatur e Catecheſibus Myſtagogicis, primum e loco ſupra commemorato, de comparatione myſterii huius cum vino nuptiali Canae: cui quia ibi iam ſatisfecimus, eum hic praetermittemus: deinde ex alio eiusdem Catecheſeos: *μὴ προσέχετε οὖν, ὡς ψιλοῖς, τῷ ἄρτῳ καὶ τῷ οἴνῳ· σῶμα γὰρ καὶ αἷμα Χριστοῦ κατὰ τὴν δεσποτικὴν τυγχάνει ἀπόφασιν. εἰ γὰρ καὶ ἡ αἴσθησίς σοι τοῦτο ὑποβάλλει, ἀλλὰ ἡ πίστις σε βεβαιούτω. μὴ ἀπὸ τῆς γεύσεως κρίνῃς τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πίστεως* cet. Haec aduerſus *Bezae* aemulos perſpicua eſſe video: pro transſubſtantiatione nihil habent, vt putat *Muratorius*. Quid dicturus erat, ſi non loca ex aliis congeſſiſſet, ſed Catecheſin illam

totam

totam ipſe legiſſet. Etenim multo ſpecioſius erat, quod in extrema eſt: Ταῦτα μαθὼν καὶ πληροφορηθεὶς, ὡς ὁ φαινόμενος ἄρτος οὐκ ἄρτος ἐστὶν, εἰ καὶ τῇ γεύσει αἰσθητὸς, ἀλλὰ σῶμα Χριστοῦ· καὶ ὁ φαινόμενος οἶνος οὐκ οἶνός ἐστιν, εἰ καὶ ἡ γεῦσις τοῦτο βούλεται, ἀλλὰ αἷμα Χριστοῦ. Non hunc locum praetermiſiſſet, ſi legiſſet ipſam Catecheſin. Hic multo magis dixiſſet: *habes in meridie poſitam transſubſtantiationem Catholicorum!* Sed nec hic locus cauſſae iſti prodeſt, etſi omnium, quos quidem nouerim, ſpecioſiſſimus eſt, propterea valde iactatus *Bellarmino*, *Perronio*, et aliis. Primum φαινόμενος ἄρτος et οἶνος non eſt ſpecies inanis panis et vini, vt illi volunt, commemoratis ἀγαθοῖς φαινομένοις, quae ἀληθινοῖς opponantur: ſed *adſpectabilis panis* et *viſibile vinum*, vt recte reſpondit *Albertinus*, et exemplis docuit p. 429. b. ſ. in hoc viro non ſatis accuratus, quod hanc quoque ſignificationem vocis φαινόμενος eſſe dixit, cum dicere debuiſſet, in oratione populari, et ſacris libris, φαινόμενα ſemper eſſe *viſibilia:* illam alteram ſignificationem, qua ea τοῖς ἀληθινοῖς opponuntur, eſſe Philoſophis propriam, in diſputatione de bonis et virtutibus, quae extra philoſophiam in interpretando adhiberi nequeat. Iam porro, quod non vult panem et vinum eſſe, etiamſi ſapor vtriusque, et quidem ſolus percipiatur, id clarum eſt ex ſuperioribus intelligendum de pane ψιλῷ: *Iuſtinus* κοινὸν vocat, loco ſupra allato: idem Catecheſium auctor λιτὸν (Catech. M. I. p. 229. C.) non de pane ac vino ſimpliciter.

Prolatis porro e Canone Ambroſiano Excerptis, ad quae ſupra reſpondimus, ſubiicit loca varia ex *Ambroſii* libris. Iis, non eſt, vt diu immoremur. Nam in omnibus, praeter vnum, nihil eſt, niſi *mutationis* vel *transfigurationis* verbum, quorum vim, ſupra clare oſtendimus, nullam eſſe. Vnus eſt, qui conturbare aliquem poſſit, e libro de *Myſteriis* c. 9. *Forte dicas*, verba ſunt *Ambroſii*, *aliud video. Quomodo tu mihi adſeris, quod corpus Chriſti accipiam? Probemus, non hoc eſſe, quod natura forma-*

formauit, ſed quod benedictio conſecrauit, maioremque vim eſſe benedictionis, quam naturae: quia benedictione etiam natura ipſa mutatur. Tum commemoratis Prophetarum in V. T. miraculis, ſubiicit hanc argumentationem: *Quod ſi tantum valuit humana benedictio, vt naturam conuerteret, quid dicemus de ipſa conſecratione diuina, vbi verba Saluatoris ipſius operantur? - - - Sermo Chriſti, qui poterat e nihilo facere, quod non erat, non poteſt ea, quae ſunt, mutare, quod non erant.* Hunc locum *Muratorius* hanc quidem ob cauſſam attuliſſe videtur, vt veram praeſentiam corporis Chriſti inde intelligi vellet, ſed verbis, *benedictione natura ipſa mutatur*, diuerſo literarum genere expreſſis, ſatis indicat, ea etiam ad conuerſionem ſubſtantiae panis in corpus Chriſti pertinere. Ceterum de more ſuo ita haec verba attulit, quaſi ignoraret, quae *Albertinus* dudum ad hunc locum, ab aliis prolatum, reſpondit, primum perſpicuis locis veterum Doctorum, ſi quid eſſe aliud dicatur, quam ante fuerit, id non ad ſubſtantiae interemtionem ac conuerſionem pertinere. Nec id poteſt eſſe obſcurum ei, qui vſum loquendi omnium linguarum obſeruauit, quod de *Muratorio* quidem ſperare licebat. Sed quod in aliis ſcriptoribus omnes vident, ad id neſcio quo modo caeci ſunt multi in iis, qui ad religionem pertinent: et quod in iſtis interpretandis rideretur, id ſibi in his rectum eſſe, et licere putant. Deinde demonſtrauit, *naturam*, quae hic mutata benedictione dicitur, non ſemper ſubſtantiam ſignificare, quod pueris etiam, mediocriter latine doctis, notum eſt: in hac quidem cauſſa nullo modo hanc vim habere, cum alii, non minus probati Eccleſiae doctores, naturam panis et vini eam, quae ſubſtantia dicitur, nequaquam mutatam clare dicant, in his *Theodoretus*, qui (in Dial. I. p. m. 29.) adſpectabilia in Euchariſtia ſigna corporis et ſanguinis ſui appellatione Chriſtum honoraſſe dicit, οὐ τὴν φύσιν μεταβαλόντα, *non mutata ſubſtantia*, ſed τὴν χάριν τῇ φύσει προστεθεικότα, *ſed gratia naturae addita.*

addita. Sed quod illo ipſo in Dialogo *Theodoretus* Eraniſtae dicit (p. 31.) *κατὰ τὴν παροιμίαν, εἰς τετρημένον πίθον ἀντλοῦμεν. μετὰ γὰρ ἐκείνας ἁπάσας τὰς ἀποδείξεις, καὶ τὰς τῶν ἀντιθέσεων λύσεις, τοὺς αὐτοὺς λόγους ἀνακυκλεῖς.* *Secundum prouerbium dolio pertuſo haurimus. Nam poſt omnes illas demonſtrationes noſtras, et obiectorum refutationes, eadem repetis:* idem nobis in iſta cauſſa accidit, idem fecit Muratorius, ſatis habens, repetere dicta centies, nihil reſpondens ad ea, quae contra dicta erant.

Capite XII. (p. 150 ſq.) eſt diſputatiuncula de nobilibus locis *Io. Chryſoſtomi* in Epiſtola ad *Caeſarium*, *Theodoreti* in Dialogo ſecundo, *Ephremi* apud *Photium*, (cod. 229.) et *Gelaſii I.* in libro de duabus naturis: in quibus quid lectori animaduertendum ſit, pro virili ſe expoſiturum profitetur. Lutheranos quidem, iis confirmari, exiſtimare, ſuam de corporis et ſanguinis Chriſti cum pane vinoque coniunctione ſententiam, ſed facile perſpici, quam iuſte Romana Eccleſia hanc opinionem damnauerit. Si adeo facile eſt: nos quoque, opinor, perſpiciemus Lutherani: *neque* enim *adeo obtuſa geſtamus pectora*, vt quod facile ſit perſpicere, nos aſſequi nequeamus, animaduertendum modo eſſe, (illuc ſumus) manifeſtam adeo eſſe vim vocum, quibus Liturgiae et S. S. Patres vtantur ad exprimendam *mutationem*, quae per conſecrationis verba fiat, et per *transſubſtantiationis* vocem deſignari ſoleat, vt abſurdum plane ſit cogitare, ſuperſtitem eorum elementorum ſubſtantiam in ſacramento, et agnoſcere cogamur, conuerti illorum ſubſtantiam in corpus et ſanguinem Domini. Poſt haec commemorat ea, de quibus capite ſuperiori dictum eſt, verba. Haec vero miſeranda potius eſt, quam refellenda oratio, qua ſtultiſſimus quisque in quaque re poteſt vincere, ſi ea aliquam vim poteſt habere. Ac nos ſupra de verbis iſtis omnia alia docuimus, ſecuti certas interpretandi leges, et vſum loquendi certum et de ridicula *transelementatione*,

quam

quam hic addit ſuperioribus verbis, ſatis dictum a *Salmaſio* de transſubſtantiatione, p. 51 ſqq. quae ſi quis poteſt, ſaluis Grammaticis praeceptis, refellere, eum audiemus.

Sed deinde tentat reſpondere de locis ſingulis: et primum de *Chryſoſtomi* verbis. In quibus multo potius nobis licet vſurpare illud *Muratorii:* loci illius vim ita manifeſtam eſſe, vt abſurdum plane ſit, aliud ibi quid, quam Lutheranam ſententiam, quaerere, eam non agnoſcere. Neque iſta mera verba ſunt, quae Sophiſtarum more iactamus, vbi nihil aliud habemus, quod dicamus: ſed res ipſa hoc loquitur, et hiſtoria huius epiſtolae. Nam ſi non manifeſte transſubſtantiationis figmentum tollit iſta epiſtola, quare, primum, ab initio nihil aliud reſponſum eſt a *Perronio* et aliis, quam epiſtolam illam a *Petro Martyre* eſſe confictam? quare deinde hoc tanto ſtudio, tanta cura, adde etiam vi, actum eſt, vt epiſtola illa in Bibliotheca Florentina occultaretur, edita ſuppri-meretur? Quare poſt haec tantopere laboratum, vt vel ſpuria putaretur, vel aliter intelligeretur? Nonne haec ſigna ſunt laborantium, et ob perſpicuitatem verborum in anguſtias eas redactorum, vnde ſe expedire non poſſint? Tum, quod etiam Zwinglianae rationi addicti, nominatim *Bingamus*, fatentur, hunc locum certe fauere Lutheranae ſententiae; non clare indicat, hic eſſe eam perſpicuitatem, cui refragari non poſſis? Age vero, quid noſter hic molitur? Nihil aliud exſpectaui, quam vt, ſicut antiquus ille *Ariſtarchus*, verſus *Homeri*, quos non probabat, pro ſpuriis reiiciebat, ita ipſe, velut alter *Ariſtarchus*, Epiſtolam hanc *Chryſoſtomo* abiudicaret, qui etiam *Paullino* in *Anecdotis Latinis* multa verba et formas dicendi abiudicat, etiam hemiſtichia, quae totidem literis ſunt in Virgiliana Aeneide, et hinc a *Paullino* repetita. Sed fortaſſe noluit ſibi aliquid porro negotii eſſe cum Critica, quae ſe in Inſcriptionum Corpore tam ſaepe, tam foede fefelliſſet. Aequus eſt ergo Epiſtolae

ipſi: ſi non *Chryſoſtomi* ſit, antiqui auctoris tamen eſſe, atque adeo audiendi. Verum partes eorum ſequitur, qui hic nihil eſſe aduerſum Romanae opinioni exiſtimant. Atque hic prorſus mirabilem ſe interpretem praebet. Nullum Epigramma graecum in toto illo Inſcriptionum Corpore tam dextre, tam callide interpretatus eſt. Auctor illius Epiſtolae Eutychianum errorem refellens, qui profecto *Muratorio* probandus fuit, quando in *Mutationis* verbo tantam vim, et perſpicuam μεταμόρφωσιν agnoſcit, vtitur comparatione illa vſitatiſſima iſtius myſterii cum S. Euchariſtia, vt oſtendat, non eſſe conſequens, quia Chriſtus Deus dicatur, vt propterea humana natura in diuinam conuerſa, aut a diuina abſorpta ſit: *Sicut ante quam ſanctificetur panis, panem nominamus, quia reuera panis eſt, diuina autem ſanctificante gratia liberatus quidem eſt ab appellatione panis, dignus autem habitus eſt Dominici corporis appellatione, etiam ſi natura Panis in ipſo permanſit, et non duo corpora, ſed vnum Filii corpus praedicatur: Sic et hic, diuina inſidente corporis natura, vnum Filium, vnam perſonam vtraque fecerunt.* Audi iam, VIR VENERANDE, interpretem: nunquam acutiorem TE audiſſe credo. *Liberatus eſt*, *Chryſoſtomus* ait, *panis de appellatione panis.* Quomodo? *quia panis*, inquit *Muratorius*, *non amplius eſt, et factus eſt corpus Chriſti.* Mirum ſane, hanc *liberationem* panis ab appellatione ſua dici! Immo, o! bone, *liberatur* panis a nominis ſui humilitate, quia accipit nomen corporis Chriſti, propter eius adiunctionem: vt homo Ieſus liberatur appellatione hominis, et accipit nomen Filii Dei propter ἕνωσιν: haec enim eſt argumentatio *Chryſoſtomi*, vt *Iuſtini*, *Theodoreti*, et aliorum. Quid porro facit iſtis: *etiamſi natura panis in ipſo permanſit?* Ea ſic interpres clarus παραφράζει: *cum tamen color, odor, friabilitas, palpabilitas, aliaeque panis qualitates, ſiue ſpecies poſt conſecrationem permaneant, propter ea* natura panis *remanere dicitur.* Ergo etiam Eutychi ſimiliter dicere licebit: *cum tamen figura, color et*

et aliae qualitates, ſ. ſpecies humanitatis poſt incarnationem permanent, propterea natura humana remanere dicitur: quam παράφρασιν admittere cogitur *Chryſoſtomus*, ſi Muratoriana illa vera eſt. Immo, o! magne interpres, natura panis non *dicitur remanere*, ſed *permanſit*. Atque tu ante pugnabas, *naturam eſſe ſubſtantiam* pag. 135. et *naturae mutationem* eſſe ſubſtantiae conuerſionem. Quomodo repente natura in ſpeciem externam conuertitur. Nempe virgulam diuinam habetis Vos, Romani Grammatici, atque interpretes, atque multo magis Theologi, qua omnia, cum lubet, conuertitis, transelementatis. Enim vero pergit: *Quod ſi ſophiſticando exigis: ſicuti corpus C. in Euchariſtia realiter exſiſtit, ita illic remanere debere corpus panis: nos cum eodem auctore reſpondemus,* non duo corpora, ſed vnum corpus Filii praedicari *de Euchariſtia, quia panis ſubſtantia in Corpus Domini per diuinam virtutem conuerſa eſt* cet. Illud recte: *non duo Corpora praedicari*, ſicut in Chriſto, vnus Filius, vna perſona, non duo Filii, duae perſonae: ſed vt *vtraque* natura, diuina et humana, *vnum filium*, *vnam perſonam fecerunt*, ſic hic vtrumque, panis et corpus Chriſti, *non duo corpora, ſed vnum filii Corpus praedicantur.* Ad extremum redit ad illud ſuum, vt haec verba obſcura et confuſa dicat mireturque; quare non aliis potius perſpicuis *Chryſoſtomi* locis nitamur, quem pag. 158 extr. ſolum omnem hanc controuerſiam dirimere poſſe dicit: Si de praeſentia vera C. et S. C. intelligit, concedo, de transſubſtantiatione nihil legi, aut prolatum vidi, cui non facile reſpondeatur. Quamquam nos deterrere poterat, quo minus alia loca *Chryſoſtomi* attingeremus, cum eum *coecum aut impudentem* pronunciet, qui in iis non videat dogmata Romana, ibi in meridie poſita (p. 164.) tamen auſi ſumus inſpicere, quae ipſe attulit. Credibile eſt, de grandi, vt ait, aceruo ſumſiſſe maxime perſpicua et grauia. Sed quamuis coecum me iudicent, qui eadem hic cum *Muratorio* vident, fateor, me in iis agnoſcere

D 3 veri

veri corporis et ſanguinis Chriſti praeſentiam, μεταμόρφωσιν Romanam nullo modo, quamuis intendens oculorum aciem, videre potuiſſe. Neque enim aliud ibi eſt, praeter verba ἁγιάζειν καὶ μεταβάλλειν et e propoſitis in menſa donis ποιεῖν σῶμα καὶ αἷμα, quae ad efficiendum id, quod placet *Muratorio*, nullo modo valere, ſatis oſtendimus ſuperiori capite. Alia loca indicare voluiſſem bono Viro, quae maiorem ſpeciem habent, ſi me conſuluiſſet, vel e libris de ſacerdotio: ſed et his reſpondere potuiſſem.

Iam *Theodoreti* locus ab eo diſceptatur dupliciter: primum aduerſus Zwinglianos (p. 155. 156.) in qua parte nos ei plane adſtipulamur: deinde aduerſus nos breuiter pag. 157. extr. *Theodoretum*, ait, non diffiteri, mutationem in ſymbolis fieri per conſecrationem. Recte facit: nec quisquam dubitat. At quae eſt iſta mutatio? Factum eſſe et credi corpus et ſanguinem Chriſti. Hoc quoque vere. Quomodo *facta* ſtatuit? Hic nihil *Muratorius*. At enim vero hic inprimis audiendus erat *Theodoretus*. *Symbola*, ait, *poſt conſecrationem non recedunt a ſua natura. Manent enim in priori ſubſtantia*, *et figura, et forma*, *et videri tangique poſſunt*, *ſicut et prius*. Haec, haec o! Muratori, conciliare debebas, cum tua μεταμορφώσει! Atque hic plane nullum effugium patet, nec vlla deprauatio locum habet. Nam his illuſtrat myſterium incarnationis Dominicae, et ſicut in Euchariſtia verus panis maneat poſt conſecrationem, ſine conuerſione ſubſtantiae, ſic in Chriſto poſt incarnationem manſiſſe verum hominem. Tota ratiocinatio, quae eſt communis omnium doctorum veterum, in controuerſia cum Eutychianis, perit, fitque abſurda, et contraria, et fauens Eutychianis, ſi aliter iſta verba accipere velimus. Itaque hic mirabiliter ſe torquet Natalis Alexander H. E. Sec. V. c. 4. p. 152 b. nec tamen ſe expedit.

Sed de *Ephremi* loco mox diſputans, in quo et ipſo *panis a ſenſibili ſubſtantia non diſcedere* dicitur, videtur aliquid

quid reſpondere voluiſſe. Quid illud eſt? Nihil aliud, quam quod a *Bellarmino*, *Perronio*, *Natale Alexandro*, *Arnaldo*, aliisque allatum, dudum repudiatum eſt. Qui iactant ſe in verbis *ſubſtantiae* atque *naturae*, vbi cauſſae ipſorum fauere videantur, ii hic, vbi contra eſt, non nimis dicunt vrgenda eſſe, nec ἀκρίβειαν ſcholae ſequendam: Proprietates etiam corporum iſtis verbis deſignari: externam igitur naturam et ſubſtantiam remanere a conſecratione, nec tranſire in corpus et ſanguinem Chriſti, ſed internam: hoc ſenſiſſe Doctores Eccleſiae veteres, atque id ſuffeciſſe ad retundendos Eutychianos. Quae ſunt anilibus fabulis ſimillima. In verbis *naturae*, atque etiam ſi quis ita velit, *ſubſtantiae* (quanquam inaudita eſt in omni antiquitate ſubſtantiae externae et internae diuiſio,) eſſe quandam ambiguitatem, concedam. Sed hoc vno nemo ſe in tali quaeſtione expedierit commode; videndumque potius, quam vim quaeque cauſſa deſideret. Quod in his locis perfacile eſt definire. Dico igitur: qualis ſit naturae et ſubſtantiae vis, cum aduerſus Eutychianos diſputatur, naturam atque ſubſtantiam humanam in Chriſto non eſſe abolitam atque abſorptam a diuina, talem etiam hic intelligendam eſſe, propterea, quod alias, vt ante dixi, argumentatio Doctorum Eccleſiae nullam vim haberet, ſed eſſet perinepta. Enim vero falſiſſimum eſt in iſta controuerſia ſubſtantiae et naturae nomen Doctores vſurpaſſe de quibusdam externis proprietatibus, et vt in ſcholis loquuntur, accidentibus, nec vllo modo ſufficiebat demonſtrare, iſta ſenſibilia hominis attributa remanſiſſe. Nam Eutychiani non erant ita inſani, vt negarent, iſta ex humanitate in Chriſto poſt ἕνωσιν, in qua humanam ſubſtantiam periſſe dicebant, remanſiſſe: qui ſciebant, eum ſpectari tangique potuiſſe, et omnia feciſſe, quae veri homines facerent, ediſſe, bibiſſe, ambulaſſe, dormiſſe: quae ſunt a diuinitate aliena. Internam ſubſtantiam hauſtam ab diuinitate atque abolitam dicebant, quod aliter duas perſonas in

Chriſto ſtatuendas putarent. Vnde fit, vt ea verba in illa controuerſia plane ſic dicta fuerint, vt nos volumus, eamque ob cauſſam in locis *Chryſoſtomi*, *Theodoreti*, *Ephremi*, atque *Gelaſii* ſic ſint accipienda. Quo conſtituto, panis et vini conuerſio Romana prorſus tollitur.

Ceterum quoniam verbis *ſymbola facta ſunt* C. et S. C. hic quoque abutitur, poterat e nullo alio veterum doctorum planius diſcere, quam parum ea verba fauerent cauſſae ſuae, et quae vera eorum eſſet vis. Neque enim quisquam luculentius *Theodoreto* in iſtis dialogis explicavit: vt in primo (pag. m. 57.) ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, ὐ μετάπτωσιν τῆς φύσεως σημαίνει, ἀλλὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἡμετέρας φύσεως: idque illuſtrat altera formula *Paulli*, quae Chriſtum dicit pro nobis γεγονέναι κατάραν: totusque Dialogus in hoc conſumitur, vt in γεγονέναι nullam conuerſionem ſubſtantiae intelligendam oſtendatur. Atqui eandem rationem eſſe in Euchariſtia dixit. Quae deinde ex iisdem Doctoribus affert verba, quibus *transiſſe ſymbola* dicuntur *in diuinam ſubſtantiam*, ea quia capite ſuperiori refutata ſunt, de iis nihil hic addere neceſſe eſt.

Sed occurritur nobis e Catecheſi Myſtagogica quarta, vbi ἐν τύπῳ ἄρτυ (p. 530.) dari nobis corpus Chriſti traditur: *figuram* interpretantur bene: vnde non modo corpus Chriſti adeſſe, ſed etiam de pane ſola ſpecies relinqui videtur. Quo cum loco coniungi poſſunt ea, quae alibi e *Tertulliano* c. *Marcion.* IV. 40. et *Gaudentio* tr. II. ad Neoph. adferuntur, vbi panis Euchariſticus dicitur *figura corporis Chriſti*, in quo ſe mirifice torquet *Muratorius*. Videbimus de vtroque et vtrumque ab interpretationibus prauis vindicabimus. Intelligendum autem eſt, τύπον, σχῆμα, *figuram* ſignificare ſignum vel adſpectabile, vel omnino ſenſibile alicuius rei, non abſentis modo, verum etiam praeſentis, quae non incurrat in oculos, aut data opera occultetur, ſed per illud ſignum, per illam figuram, indicetur: eaque vis iſtius verbi frequentata eſt inpri-

inprimis a ſcriptoribus Eccleſiaſticis, qui hanc rationem e ſacris libris duxiſſe videntur. Non commemorabo *cauſſidicorum et hiſtoricorum figuras*, e *Suetonio*, et aliis: quae ſunt formae loquendi, non tam propter id vſurpatae, quod proprie indicant, ſed propter alium latentem ſenſum, quem plane et aperte quis proferre non vult: quis eſt ita hoſpes in ſcriptorum Eccleſiaſticorum libris, qui neſciat, v. c. Sabbatum dici figuram vitae coeleſtis, agnum paſchalem figuram Chriſti mortui, et multa alia ſimiliter? In quo illud animaduertendum eſt in primis, in omnibus iſtis formis loquendi id, quod ſub figura latet, non modo eſſe potius figura, ſed etiam rem ipſam et quaſi corpus, quocum id, quod figurae locum obtinet, vt vmbra cum corpore comparetur. Ex quo intelligitur, cum *Corpus Chriſti* nobis *in figura panis dari*, dicitur, id primo veritatem corporis Chriſti indicare, deinde etiam veritatem panis: neque illa verba aliud ſignificare per legitimam interpretandi rationem poſſe, quam cum adſpectabili et ſenſibili pane dari nobis inadſpectabile et non incurrens in oculos corpus Chriſti, quod tamen non minus verum ac proprium ſit, quam panis ipſe. Cum porro *Tertullianus* et *Gaudentius* panem *figuram corporis Chriſti* dicunt, primum id nullo modo prodeſſe Zwinglianae rationi patet, e verbis ipſis ante declaratis: *Muratorius* autem, in anguſtias redactus, mirabiliter ſe hinc expedit: primum rurſus tenebroſa iſta verba iudicans, deinde ea ſic poſt alios explicans, vt *Tertulliani* mentem eſſe dicat, panem in veteris Teſtamenti libris fuiſſe figuram, i. e. typum corporis Chriſti: quod eſt alieniſſimum. Conſilium diſputationis eſt, refellere *Marcionem*, qui in Chriſto verum corpus humanum fuiſſe negabat, vt nemo ignorat. In aliis argumentis vtitur hoc, quod ductum eſt ab Euchariſtia. In ea Chriſtum, ait, dixiſſe, hoc eſt corpus meum: quorum verborum non hunc ſenſum fuiſſe, vt, quod in manu eius viderint, eſſet corpus ipſius, ſed vt id, h. e. panis ille eſſet figura corporis,

 ſignum

ſignum viſibile latentis, et in oculos non incurrentis corporis. Iam, ſi Chriſtus verum corpus non habuiſſet, ſi iſta ſpecies mera et inanis corporis fuiſſet, panem ſignum corporis eſſe nullo modo potuiſſe. Nam profecto rei non poſitae in natura ſignum eſſe nullum poteſt. Iſtaec ſunt perſpicua et plana, vti ego arbitror, nec vllo modo obſcurus ille locus *Tertulliani* debet putari.

Afferuntur etiam, per occaſionem Liturgiarum Aegyptiacarum, loca *Origenis* atque *Cyrilli*, de quibus diſputare nihil attinet, cum tantum pertineant ad veritatem corporis et ſanguinis Chriſti, nec quicquam in iis inſit huc pertinens, quam formula *fieri corpus C.* cui iam dudum ſatisfecimus: eademque eſt ratio locorum omnium, quae in diſputatione aduerſus *Samuelem Baſnagium* c. XV. proponuntur. Itaque hic nobis liceret hoc caput finire, niſi liberet, vel tironum cauſſa, breuem, ſed eam euidentem et certam demonſtrationem ſententiae Lutheranae, ductam e libris Doctorum veteris Eccleſiae, proponere, atque ita TIBI, VIR VENERANDE, etiam diſciplinae noſtrae hac in parte rationem reddere. Etenim nimis longa eſt iſta diſputatio de veteris Eccleſiae ſententia, quam vt multi eam accurate, vel ipſis Patrum ſcriptis, vel libris iis legendis cognoſcere poſſint, in quibus de ea re eſt diſputatum, qui ſunt, vt ſcis optime, permulti, quidam etiam ſatis grandes.

Ad *veritatem* autem *panis* primum vti maxime ſoleo loco *Iuſtini* ſupra (p. 31.) commemorato, qui ſane eſt ita euidens, vt, ſi quis mihi hunc eripere poſſit, nihil iam eſſe, neque in diuinis, neque in humanis libris, tam euidens concedam, quod non eripi nobis ac peruerti poſſit, Scepticiſmum iam dominari in interpretando ſinam. Docere inſtituit *Antoninum*, apud quem defendit Chriſtianam religionem, quid de Euchariſtia ſentiant Chriſtiani. Hic eum diligenter hoc egiſſe, quis dubitet, vt plane ac perſpicue loqueretur, et verbis vteretur claris,

ris, et e conſuetudine vulgari loquendi; quod maxime opus eſt fieri tum, vbi nobis diſputandum eſt cum iis, qui ſunt a diſciplina noſtra in quocunque genere alieni. Neque is fuit *Iuſtinus*, qui non hoc conſecutus eſſet exercitationibus diſſerendi, vt, cum id ageret, plane et perſpicue loqui poſſet. Habemus ergo in iſto loco primum diſertam panis vinique mentionem. Non profanum panem, nec tale vinum ſumi, ait, ſed panem tamen et vinum; ſicut Chriſtus non κοινὸς et λιτὸς ἄνθρωπος fuit, ſed, cum ſic dicimus, homo tamen isque verus intelligitur. Habemus deinde εὐχαριστηθεῖσαν τροφὴν, *alimentum conſecratum:* eo alimento intelligi panem, vinum et aquam, nemo Romanorum negat: hoc modo volunt, eſſe, v. c. panem, ex quo Euchariſtia conficiatur, non e quo iam facta ſit. Sed id non patitur εὐχαριστηθεῖσα, quae vox non niſi *conſecratum* alimentum ſignificare poteſt, vti paullo poſt τὰ εὐχαριστηθέντα ſunt *conſecratus* per preces, et laudes diuinas, *cibus* et *potus*. Hic porro panis conſecratus, hoc vinum cum aqua conſecratum, dicitur *alere carnes et ſanguinem noſtrum*, et quidem κατὰ μεταβολὴν, *per concoctionem*. Iam hic magnopere cupiam audire, quomodo panis et vini inanes ſpecies, ſine ſubſtantia materiali, poſſint alere, h. e. augere ſanguinem noſtrum et carnes noſtras? Immo ſi panis conſecratus et ſumtus concoquitur, et habet vim naturalem ſuam alendi, profecto verus panis ſit neceſſe eſt. Nam Chriſti corpus et ſanguinem deſcendere in ventriculos et concoqui, non erit ita inſanus quisquam, vt dicat: et quod *Irenaeus*, IV, 34. v. 2. *carne et ſanguine Domini ali carnem et ſanguinem fidelium*, ait, id ibi per allegoriam dici, clarum eſt ex eo, quod verba *Paulli* Eph. V. 3. adiungit, vbi fideles ait eſſe ἐκ τῆς σαρκὸς Χριστοῦ καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ. Atque ita ſtatim concidit inepta *Muratorii* etiam in hoc loco calumnia (p. 182.) cum verba εὐχαριστηθεῖσαν τροφὴν εἶναι σάρκα καὶ αἷμα Χρ. interpretatur, *non amplius eſſe panem*, ſed carnem et ſanguinem Chriſti

Chriſti mala fide inſerto verbo *amplius.* Hunc locum igitur *Iuſtini* etſi ſufficere arbitror iuuentuti, quia eſt antiquiſſimus, et clariſſimus, et ſumtus e narratione Apologetae, et Profeſſione fidei, Eccleſiae nomine edita, vbi nullis allegoriis tropisque, aut durioribus formis loquendi locus eſt, vt in Concionibus popularibus et libris Controuerſiarum praeſertim eorum, vel de Graecis vel Latinis, Patrum, qui eloquentiae vſu, vel adeo oſtentatione ablati, aut diſputandi ardore elati, ſubinde inſolentius loquuntur: tamen ei adiungi non alienum eſt aliquem ex his, quae a deprauationibus *Muratorii* vindicauimus, velut *Auguſtini* illum: *Quod videtis panis eſt et calix: quod fides veſtra intelligit corpus Chriſti et ſanguis Chriſti - - - Panis ille, quem videtis in altari - - eſt corpus Chriſti;* aut *Theodoreti, ſymbola poſt conſecrationem non recedere a ſua natura, dicentis, ſed manere in priori ſubſtantia et figura et forma.* Nam haec ſunt perſpicua, eaque ſi quis interpretando in alium ſenſum conuertere tentat, hoc ipſo rem facit manifeſtiorem, cum nihil, quod non durum contortumque ſit, proferri poſſit, quo nullum certius eſt falſae interpretationis et calumniae ſignum.

Iam in *Veritate Corporis et ſanguinis Chriſti*, quam ex altera parte oppugnant ii, qui *Reformati* vocantur, vtor eodem *Iuſtino* auctore, iisdem, quibus ante dictum eſt, de cauſſis, et quia in narrationibus interpretandis non tam facile locum reperiunt argutationes: ὃν τρόπον, inquit Iuſtinus, Ieſus Chriſtus σαρκοποιηθεὶς, καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἔσχεν, οὕτως καὶ τὴν εὐχαριστηθεῖσαν τροφὴν - - ἐκείνου τοῦ σαρκοποιηθέντος Ἰησοῦ Χρ. καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἶναι. Atqui nemo hodie dubitat, quin filius Dei vera carne et vero ſanguine indutus fuerit: vnde nec conuenit dubitare, quin *Iuſtinus*, atque adeo illorum temporum Chriſtiani crediderint, verum corpus et ſanguinem Chriſti in S. Coena ſumi. Sed in hoc loco non minus miſere ſe torquent illi, quam Romani Theologi. Et primo, quia illa verba ὃν τρόπον et οὕτως nobis fauent, negant,

negant, ea ſemper perfectam aequalitatem rerum comparatarum indicare, idque exemplis plurimis firmant, *Albertinus*, *Grabius* ad *Iuſtini* locum ex ipſo *Iuſtino*, et alii: quaſi hoc quisquam dubitaret, et non omnes pariter negarent. At ea re nil in vtramque partem conficitur. Nam non quaeritur, an ſemper, ſed an nunquam adhibeantur rebus aequalibus, non vtcunque ſimilibus. Si autem aliquando, ſi poſſunt in rebus paribus adhiberi, quod nemo non ſtultiſſimus neget: an non talis ſit iſte noſter locus, videndum eſt. Frigidius eſt, quod *Grabius* ait, *Iuſtinum* carnis et ſanguinis per ἐνσάρκωσιν adſciti mentionem, non explicandae Euchariſtiae cauſſa, feciſſe, ſed vt oſtenderet, hunc totum ritum eſſe inſtitutum in memoriam σωματοποιήσεως. Immo naturam Euchariſtiae *Iuſtinus* explicare *Antonino* volebat, non finem: qui et a Chriſto ſeparatim expreſſus eſt. Similia legi plura ad eludendi huius loci vim prolata: in quibus et hoc numerandum, quod *Salmaſius* (l. c. p. 137.) ex hoc loco intelligi, ait, corporis Chriſti participes fieri tantum eos, in quibus ſit vera fides; quod ſtatuunt neceſſario, qui verum corpus Chriſti adeſſe negant: propterea quod *Iuſtinus* dicat, nemini licere accedere ad Euchariſtiam, niſi τῷ πιςεύοντι ἀληθῆ εἶναι τὰ δεδιδαγμένα ὑφ' ἡμῶν: quaſi ſit hoc conſequens, vt, qui doctrinam Chriſtianorum veram putet, in eodem ſit vera fides, qua Deo probamur, et quaſi non et nos Lutherani, qui et ab improbis corpus et ſanguinem Chriſti ſumi defendimus, cum alias intelligere nequeamus, quomodo rei profanati corporis et ſanguinis Chriſti dici a *Paullo* poſſint, neminem ad Euchariſtiam admittamus, qui non credat, veram eſſe doctrinam Chriſti, et, quod *Iuſtinus* addit, baptiſmo vſus ſit. Sed hae argutiae in hoc et aliis Patrum locis explicandis, vt ſupra dixi, indicia ſunt malae cauſſae, et falſae interpretationis. Ῥάδιον τὸ ἀληθὲς καὶ ἁπλῶν, inquit *Lycurgus* Orator, error tortuoſus eſt, et artibus indiget. Sed, vt ad rem redeam, vnde intelligitur, illud, ὃν τρόπον, οὕτως

καὶ,

καὶ, in loco *Iuſtini* plus quam ſimilitudinem qualemcunque, ſed aequalitatem exprimere? Hinc, vt arbitror, quod inde ab *Iuſtini* aetate, perpetua ſerie, Doctores Eccleſiae, id quod ſatis conſtat, ex incarnatione Chriſti, naturam Euchariſtiae, et contra ex hac naturam incarnationis explicarunt. Vnde neceſſario efficitur, vt, quemadmodum in poſteriori ratione, veritatem corporis Chriſti adſpectabilis ex veritate adſpectabilis in Euchariſtia panis, ſic e veritate inuiſibilis diuinitatis in viſibili humanitate Chriſti, veritatem carnis et ſanguinis Chriſti in Euchariſtia voluerint intelligi. Non opus eſſe arbitror tam euidenti loco, tam antiquo, ita explicato et illuſtrato, alia poſterioris aetatis, quae tantam auctoritatem non habet, addere. Poſterior aetas de veritate corporis et ſanguinis Chriſti ita loquitur, vt appareat, opinionem hanc, ſi non omnium, at multorum fuiſſe, vt Chriſti corpus et ſanguinem ſtatim adiungi pani et vino putarent, vbi *ἁγιασμὸς*, ſiue conſecratio, per ſacerdotem ante *κοινωνίαν* facta ſit; vnde *ἀνάκεισθαι*, *iacere* corpus Chriſti in altari, dicunt frequenter. Is error abeſt ab nobis, qui incorruptae antiquitatis diſciplinam conſeruamus. Eius autem nullum eſt veſtigium in *Iuſtini* verbis: immo contra eſt hic locus. *Non vt vulgarem panem λαμβάνομεν, edimus, ſed eum eſſe putamus Corpus Chriſti* quando? Nempe cum edimus. Etenim iſtis poſterioribus verbis poſſunt ſubſtitui haec, *ſed vt corpus Chriſti λαμβάνομεν, edimus:* quod nemo, qui aliquid in interpretando videt, poteſt dubitare. Si quis poſterioris aetatis locum deſiderat, ei commendem verba ex *Anaſtaſii*, Sec. VI. Scriptoris, *ὁδηγῷ* (c. 23.) qui eſt ita euidens, vt *Lutherus*, aut quisquam noſtrorum non planius rem exprimere potuerit: quippe et *ἄρτον ψιλὸν* eſſe negat *Anaſtaſius*, qualis vulgo vendatur, et *ἀντίτυπον τȣ̃ σώματος Χριςȣ̃*, ſignum merum et figuram corporis Chriſti, qualis fuerit in Iudaeorum victimis cet. Sed non ignoro cauillationem diſſentientium, qui, cum hic interpretatio in ſuam partem omnis

prae-

praecluſa ſit, in hoc loco initia ponunt deprauatae veteris et antiquae ſententiae cum *Albertino* pag. 903. cum *Bingamus* noſtram ſententiam etiam in Chryſoſtomo agnoſcat.

III. *Sacrificium verum ac proprium eſſe in Euchariſtia antiquis, nec Liturgiis, nec S. S. Patrum ſcriptis firmatur.*

Quod ſeculi huius initio ex Orientalis Eccleſiae Liturgiis demonſtrandum ſuſcepit *Renaldotius*, veterem Eccleſiam in Euchariſtia verum ac proprium ſacrificium agnoviſſe, in quo ſacerdos pro hoſtia immolaret Ieſum Chriſtum ad placandum Deum viuis atque mortuis, id ex Liturgiis vniuerſae Eccleſiae docere inſtituit *Muratorius*, adiunctis etiam, vt in ſuperiori diſputatione, velut in ſubſidium, primae et antiquiſſimae Eccleſiae doctoribus. Negat ſe vniuerſam illam controuerſiam diſputatione amplexurum: duo tantum ſibi propoſita eſſe: primum *ex antiquiſſimis omnium Eccleſiarum Liturgiis oſtendere, perpetuum fuiſſe vniuerſae Eccleſiae conſenſum, de vero et non imaginario ſacrificio altaris:* deinde breuiter palam facere, *quam concordes ſint cum S. Liturgiis Patres, qui primis Eccleſiae ſeculis vixerint.* Atque ita intellectum iri exiſtimat, an iure veteres Liturgias ſuae opinionis teſtes atque auctores commemorauerit *Pfaffius* Vir Cel. in Diſputatione ſcilicet, quam ſibi viſam negat, de *Oblatione Euchariſtica Veteris Eccleſiae.* Intelligi ſane a nobis et iudicari poteſt: ſed vellemus ipſe *Muratorius* Pfaffianum librum, in Germania valde obuium, ſibi comparaſſet, vt ipſe iudicare potuiſſet, et reſpondere ad ea, quae ibi dicta ſunt. Sed melius fecit, cum cauit, ne iſtum librum videret. Magna et multiplici moleſtia ſe liberavit. Primum ſi librum vidiſſet, longe aliter ſuam ſibi demonſtrationem inſtituendam vidiſſet; quae nunc nihil eſt, niſi farrago locorum Liturgicorum, in quibus *ſacrificii, hoſtiae, holo-*

holocauſti, *immolandi* item, *offerendi* verba occurrunt: quaſi hac ſola commemoratione res confecta eſſet: ad multa deinde reſpondendi neceſſitas exorta eſſet, quae eſt miſera et taedii plena in tam mala cauſſa. Sed nobis, in diſputatione inſtituta, non tam videndum eſt, quid non dixerit, quam quid dixerit, idque accurate refellendum. In quo tenebimus hanc rationem, vt primum vniverſae diſputationis vitium demonſtremus, deinde de ſingulis quibusdam vel Liturgiarum verbis, vel *Muratorii* dictis reſpondeamus.

Quod igitur ad primum attinet, parum diligenter fecit *Muratorius* in capite eo, in quod latinarum Liturgiarum teſtimonia congeſſit, quod nihil aliud, quam loca propoſuit, in quibus ea, quae ante diximus, verba commemorantur. Qua in re dupliciter peccauit. Etenim nemo dubitat, aut neſcit, in Liturgiarum carminibus iſta verba frequentari: illa autem duo dubitantur: primum, an ea proprie vel tropice dicantur, quorum illud Romani, hoc nos contendimus: deinde vtrum ſint in parte ea Liturgiae, quae proprie eam, quam conſecrationem dicunt, continet, qua facta multi credebant, praeſens eſſe verum corpus et ſanguinem verum Ieſu Chriſti, an in oblationis formula, quae conſecrationem praecedit in Miſſae Canone, pertinetque ſine controuerſia ad naturale vinum et panem, et vtriusque ad Eucharifticum ſacrum deſtinationem. Etenim ſi hoc eſt, non modo nihil proſunt cauſſae Romanae, quia in iſta oblatione nondum adeſt corpus et ſanguis Chriſti, etiam ex ipſorum ſententia, ſed etiam obſunt mirifice propterea, quod inde intelligi clare poteſt, ea verba tropice dici, nec ad corpus et ſanguinem Chriſti pertinere, atque porro tropice accipi poſſe, etiam vbi in conſecratione propria occurrant. Itaque debebat nouus ille ſacrificii Euchariſtici aſſertor hoc in primis docere, verba illa ab omni tropo libera eſſe. Sed grammaticas illas diſputationes, vt omne interpretum vulgus facit, diligenter vitauit.

Sunt

Sunt enim impeditae, hac de cauſſa, quia vitium nimis facile apparet, nimis facile conuincitur: quod ſecus eſt, vbi rebus ſolis vtare, h. e. compendiorum et elementorum decreta et verba identidem repetas et inculces, quam Theologicam interpretationem imperiti appellant. Semel tamen huc ſe demiſit in verbo *immolandi*, quod monet eſſe victimae et hoſtiae animatae, eoque vel ipſos ethnicos ſcriptores verum ſacrificium indicaſſe: de quo poſt videbimus. In auctoritatibus porro ponendis debebat hoc delectu vti, vt e conſecrandi formulis peteret omnes, nullas e προσφορᾶς carminibus, idque vel in ſingulis admoneret, vt lectoribus quaerendi moleſtia demeretur, et iudicandi facultas expeditior daretur. Quorum ille nihil penſi habuit, certe nihil fecit, et ipſe ſatis habens Sacramentariorum nomina ponere, et lectores iſtis vagis indiciis contentos fore, nec quicquam vltra inquiſituros ſperans. In quo ſane iniuriam fecit lectoribus, cum eos tam imperitos, nihilque in hoc genere videntes finxit: nam ipſum adeo tironem in hoc capite fuiſſe, vt, qua via modoque id tractandum eſſet, ignoraret, ſuſpicari nos non ſinit cetera viri doctrina.

Sed de ſingulis auctoritatibus, primum vnde ductae ſint, deinde quam vim habeant, videamus. E *Leonino* igitur quae proponuntur, in quibus ſacrificium et cognata verba inſunt, omnes praeter duas ſunt ex parte miſſae ea, in qua dona Chriſtianorum ante conſecrationem offeruntur, h. e. ſi latine loqui velis, Euchariſtiae deſtinantur, per preces et laudes diuinas. *Gelaſiani* Sacramentarii teſtimonia ex eadem parte, praeter vnum, omnia petita ſunt. Nec aliunde ſunt pleraque, quae e *Gothico*, *Francico* et *Gallicano* proferuntur, quibus ſimilia plura ac prope innumerabilia ex omnibus Liturgiis, et his, quae Muratorianum volumen exhibet, et aliis, afferre et nos poſſemus. Nulla enim prope pagina eſt, vbi non in oblationis carmine hoſtiae, ſacrificia, et immolationes oblationesque commemorentur: eiusque generis loca e

variis Liturgiis dudum collegerat *Pfaffius* in Diſputatione de oblationibus §. 40. Iam haec teſtimonia in hac controuerſia nullam auctoritatem habere, ſed pro alienis repudianda eſſe, duobus modis planum fit. Nam primum, cum quaeſtio ſit, an corpus et ſanguis Chriſti per ſacerdotem Deo immoletur pro peccatis viuorum ac mortuorum; ea immolatio non habet locum ante, quam ſit conſecratio, de Romanorum ſententia, facta, poſt quam demum adeſſe corpus et ſanguis Chriſti creditur. Vnde fit, vt, quicquid ante conſecrationem de hoſtiis et ſacrificiis dicatur, id nullo modo ad corpus et ſanguinem Chriſti pertinere poſſit. Quomodo enim, quod non habeas, non adſit, immolare queas? Sed hanc rationem idem ille *Pfaffius* aliique praeclare explicauerunt. De altera ratione videbimus, quae proficiſcitur a verbis ipſis, quae, plane demonſtrari poteſt, perabſurde et per ſummam ac pudendam inſcitiam, addo etiam impietatem, ad Chriſtum referri.

Primum igitur comparatio formularum oblationis, quae ſunt in Liturgiarum libris innumerae, docet, quae in aliis *hoſtiae*, *ſacrificia*, *holocauſta* etiam dicantur, easdem in longe pluribus, in eodem contextu, cum iisdem verborum attributis (*praedicata* ſchola vocat) vocari *dona* ac *munera* et *oblationes*. Deus rogatur, vt *ſuſcipiat*, *reſpiciat dona*, *munera*, *hoſtias*, *ſacrificia* cet. Ex quo per certas interpretandi leges conficitur, vt hoſtiae, ſacrificia, dona et munera, ſint res eaedem, habeantque haec verba prorſus eandem poteſtatem: et quae proprie *dona* et *munera* dicantur, eadem tropice *hoſtias* et *ſacrificia* appellari. Atque ea forma loquendi, vt hoſtias vocarent dona Chriſtianorum, quae et in Euchariſtia conſumerentur, quorumque reliquiae ad abſentes, pauperes, aegrotos, mitterentur, recte ſe habet, et ducta eſt ex epiſtola extrema Paulli ad Philippenſes. Enimuero *munera* ac *dona* nullo modo eſſe poſſunt corpus et ſanguis Chriſti. Nam ſi eſſent, deberent profecto *donum Dei*

vocari,

vocari, qui Ieſum Chriſtum donauit hominibus eorumque ſaluti. Sed vocantur primum *dona* et *munera* in multitudinis numero, vt *hoſtiae* et *ſacrificia*, deinde *dona et munera fidelium* p. 296. In Sacramentario *Leonino*, (e quo ſolo exempla commemoramus) *plebis* p. 348. *Eccleſiae* p. 337. *munera ſeruitutis noſtrae* p. 363. *munera deuotionis*, pag. 376. quae ſtultiſſimus ſit, qui de corpore et ſanguine Chriſti capiat. Atque etiam omnia iſta verba coniunguntur, quo modo ſynonyma ſolent, vt in Sacramentario Gregoriano: *vti accepta habeas et benedicas haec dona, haec munera, haec ſacrificia illibata:* vt eadem eſſe, nullo modo dubitari poſſit. Sed porro illa munera qualia crediderint veteres Liturgiarum auctores, videamus exemplis. P. 368. in oblationis carmine ſacerdos ait: *Deus, qui, cum muneribus nullis indigeas, ipſe nobis munera cuncta largiris, accipe propitius, quae de tuis donis tibi nos offerre voluiſti: non ſolum noſtrae reputans deuotioni, quae tua ſunt, ſed etiam cet.* et p. 370. *Offerimus tibi, Domine, munera, quae dediſti, vt et creationis tuae circa mortalitatem noſtram teſtificentur auxilium, et remedium nobis immortalitatis operentur.* Videte ô! Romani, munera illa, oblationes, hoſtiae, dicuntur munera Dei, creata a Deo in auxilium mortalitatis, h. e. ad vitam conſeruandam. Calumniamini hic quantum vultis: nihil aliud niſi panem et vinum vllo modo hic reperiri ſano cuiquam perſuaſeritis. Quam clara porro illa forma eſt, pag. 413 extr. in qua etiam *munera et hoſtiae* iunguntur: *Munera tua, Deus inſtitutor, illuſtra, et per has hoſtias* (hoſtias et munera hic eadem eſſe, nemo ſanus dubitet) *quibus te placari voluiſti, ſanctifica miſericors immolantes.* Qui ſunt illi, quos Deus ſanctificet per illa munera et hoſtias? Nempe Chriſtiani, non ſolus ſacerdos. Ergo et Chriſtiani immolauere, non ſolus ſacerdos. Atqui Chriſtiani nihil niſi panem et vinum obtulerant. Iam, *Sacrificium oblationis* Deus rogatur in Miſſali Gothico, *vt ſua benedictione beneditat, et Spiritus S. ſui rore perfundat,*

vt ſiat omnibus legitima Euchariſtia. Hoc ſacrificium ſine βλασφημία Ieſus Chriſtus intelligi poteſt? Non magis profecto quam illud in Sacram. *Leonis* p. 301. cum Deum rogat ſacrificulus, *vt hoſtiam noſtram martyris S. L. veneranda et beata commendet oratio:* ſicut p. 332. ait: *oblationes ſiant tibi placitae tuorum deprecatione*, p. 335. *placentium tibi precibus ſiat grata deuotio.* Hoſtiae ipſae vbi occurrunt, vt in hoc, attribuuntur iis, quae qui credere poſſit, de Chriſto intelligi poſſe vllo modo, eum credam omnia, quamuis abſurda, crediturum, p. 329. in loco a *Muratorio* ipſo propoſito, dicuntur iſtae hoſtiae imponi altari, *vt honoretur potentia diuina:* quod ad creationem non ad redemtionem pertinere, in qua amor potius Dei erga genus humanum intelligitur, quis non intelligit? Tum porro p. 359. *non* vult *munus aeſtimari noſtris meritis:* quod ad Chriſtum ſine ſumma impietate et ſtultitia referri nequit. Ad haec ſi quis de coetu Romano poteſt reſpondere, ſed non Muratoriana iſta vaga ratione, verum preſſe, et per ſingulas partes, et ea diluere, hoc eſt, docere, *munera* et *hoſtias*, in his formulis per interpretandi leges, non eſſe eadem, deinde, quae iſtis muneribus et hoſtiis tribuuntur Chriſto conuenire: tum vero nihil aliud deſiderabo, ſtatim victas manus dabo. Sed addam locum inſignem e Liturgia *Cyrilli* (ap. *Renald.* T. I. p. 42.) *ſacrificia*, dicit ſacerdos, *oblationes in gratiarum actionem eorum, qui offerunt laudem et gloriam nomini tuo ſancto.* Diaconus interfatur: *orate pro illis, qui de ſuo ſacrificia et oblationes fecerunt.* Tum pergit ſacerdos: *ſuſcipe ea ſuper altari tuo ſpirituali, coeleſti - - - ſicut ad te ſuſcepiſti munera iuſti Abel cet.* Sequitur alterum ſacrificium laudis et placationis: *Ita quoque vota ſeruorum tuorum accepta atque cet.*

Sed quid fiet locis Liturgiarum iis, quae ſunt ex ipſo conſecrationis carmine? cuius generis duo e *Leonino*, vnus e *Gelaſiano* libro proferuntur, poteruntque alia proferri in primis e *Gregoriano?* Primum eorum nulla vis

eſſe

eſſe poteſt propterea, quod ſunt in praefationibus conſecrationis, quam Romani in ſolis verbis Chriſti, *hoc eſt corpus meum*, ponunt, vbi nondum, de ipſorum ſententia, eſt corpus Chriſti, nec adeo immolari poteſt. Atque etiam primus ſtatim locus eſt ita alienus, vt appareat, *Muratorium* nil niſi verba ſingula ſpectaſſe, de ſenſu eorum aſſequendo ne cogitaſſe quidem. Verba ſunt haec e *Leonis* libro (p. 303.) *Vere dignum: quis enim aut poſſit, aut audeat, a tua laude ceſſare, perpendens mirandae diſpoſitionis effectus, quod de ſubſtantiae genere peccatricis immaculata hoſtia gigneretur, cuius, pro eiusdem naturae reatu, poſſis immolatione placari!* Eſt ſane hic hoſtia, eaque Ieſus Chriſtus, eſt immolatio, eſt placatio Dei. Sed vbi iſta immolatio facta intelligenda eſt? Scilicet in cruce. Sicut iſta hoſtia non in altari per ſacerdotem conſecrando facta, ſed de ſubſtantia peccatrice genita dicitur, ſic et in cruce immolata intelligitur. In altero, ex eodem libro eſt *laudis hoſtia*, quam de Chriſto intelligi non poſſe, mox videbimus: intelligiturque vel ex altero tali loco e Sacramentario Gothico, vbi haec verba ſunt: *Dignum et iuſtum eſt nos tibi laudes dicere:* hoc proprie: ſequitur tropice: et *hoſtias immolare.* In alia porro praefatione, propoſita e *Gelaſii* libro, Chriſtiani dicuntur *corpore C. et ſanguine, quo a peccatis redemti ſumus, ad vitam aeternam ſacrificiis coeleſtibus paſci.* Bene. Sed corpore et ſanguine C. vt coeleſti ſacrificio paſci nos, nemo dubitat: an ſacerdos corpus et ſanguinem C. immolet, id quaeritur: cuius rei nullum hic eſt veſtigium. Et eius generis ſunt cetera.

Sed Liturgiarum teſtimoniis *Muratorius*, velut bonus cauſſarum patronus, Ciceronis diſciplina conformatus, interfatur ſubinde, adſpergens aliquid callidae admonitionis, vnde vis et grauitas teſtimoniorum intelligatur. De his quoque videndum eſt. In Leonis libro dicitur *ſacrificium immolari.* Recte, addo etiam *hoſtias immolari*

 dici,

dici, quod eſt maius, ſi quis velit pueriliter verba aeſtimare e Vocabulario triobolari. Quid ergo? *Immolationis autem voce,* inquit, *vel ipſi ethnici ſcriptores verum ſacrificium deſignarunt, vti ex eorum verbis, quae referre ſuperfluum foret, euincitur. Immolare enim ſupponit victimam, eamque animatam.* Non putaram, tam verſatum fuiſſe in iſtis ethnicis ſcriptoribus: eam latinitatem viri, eam interpretandi rationem animaduerteram! Sed non nulli ſapientiam, vt auari numos, clam habent, et occultant conſulto. Cur vero non et addidit; *hoſtiam* apud iſtos ethnicos de victima viua dici? Nam et hoc ita eſt. Sed quam vult eius tam rarae obſeruationis vim eſſe? Nempe hanc, vt in Miſſa viuum et animatum ſacrificium Deo per ſacerdotem fiat. Quod ille per ſe intelligi putat: adeo ne diſerte quidem poſuit. Sed quae eſt haec ratio interpretandi Liturgias ex ethnicis ſcriptoribus. Quaſi non planum eſſet, id quod antea monuimus, formas has loquendi eſſe e ſacris libris ſumtas, vbi beneficia Chriſtianis tributa dicuntur θυσίαι δεκταὶ et εὐάρεστοι τῷ Θεῷ, *hoſtiae acceptae, placentes Deo,* vetus latina habet: quae verba centies in Liturgiis, de illo hoſtiarum Liturgicarum genere, occurrunt: in primis e Pſalmi XLIX. verbis: *Immola Deo ſacrificium laudis;* quae verba ſaepe in Liturgiis ad oblationes panis et vini Euchariſtici accommodantur. Hic quaerere lubeat, an, quia *immolare ſupponit hoſtiam animatam,* apud Dauidem quoque *ſupponat,* ſitque laus illa, quam Deus ſibi immolari iubet, animal viuum et animatum? Sed nihil eſt tam ſtultum, quod non dicere audeant homines, cum fixum eſt, defendere errores. In *Leonis* libro p. 312. *munera Eccleſiae* dicuntur immolari. At ea certe munera ſunt panis et vinum, non animalia viua. Totum igitur hoc ineptum eſt ac puerile. At enim ſtulti ſunt *Proteſtantes,* qui, *cum in Miſſa Romana inueniunt* ſacrificium laudis, *non vltra pergunt. Sed ibi etiam requirant, ac inuenient* ſacrificium placationis, *quod etiam in Sacramentario Gelaſiano legitur, Gregoriano et Gothico.*

Haec

Haec *Muratorius.* Nimis impatientes in legendo fingit nos. Immo nos quoque *hoſtiam placationis et laudis* ex iis, quae prodidit, et aliis locis reperimus. Sed nos iidem veram iſtorum verborum vim requirimus: ipſe autem cum ſuis gregalibus, vbi verba ſacrificii et hoſtiae et immolationis et placationis reperit, non vltra pergit, nec requirit, qui per leges interpretandi ſenſus iſtorum verborum eſſe debeat. Bis hic peccauit *Muratorius:* primum, quod placationis verbum e vulgaribus Theologiae compendiis intellexit, deinde, quod conſuetudinem et ſententiam veteris Eccleſiae in oblationum formulis ignorauit, cum de rebus Liturgicis ſcriberet, et tot Libros Liturgicos ederet. Primum igitur ignorauit latinitatis vim, cum exiſtimauit, *placationem* in hac formula neceſſario ſignificare expiationem irae diuinae, peccatis humanis irritatae, et veniae impetrationem. Nihil tale cogit latinitas, quae *Deum placari* etiam dicit, cum aliquid fit, quod ſit Deo gratum, vt preces, laudes, recte facta, *quod ſit Deo placitum.* Itaque ſacrificium laudis, idem placationis dicitur, quia Deo placet praeter omnes partes cultus religioſi, ſuntque *ſacrificia placationis* Paulli θυσίαι εὐάρεστοι. Hoc ita eſſe, clarum faciemus locis ipſarum Liturgiarum. In Sacram. *Leonis* menſ. Apr. n. 43. pag. 312 extr. oblationis formula haec reperitur: *Oblationes noſtras,* i. e. Populi, Eccleſiae, vt alibi, *quaeſumus, Domine, tua tibi dignatione fac placitas: quia nihil in nobis, quod placare te poſſit;* i. e. nos tibi placitos et noſtra tibi placita reddere, *niſi, deprecantibus ſanctis nos tua propitiatione praeuenias,* i. e. tua ſponte nobis propitius ſis, et ſic nos et noſtras oblationes tibi placitas eſſe ſinas. p. 332. *Oblationes populi tui, Domine, quaeſumus, Apoſtolorum tuorum paſſio conciliet, et quae noſtris non aptae ſunt meritis, fiant tibi placitae tuorum deprecatione iuſtorum.* Vnde et p. 335. *noſtris meritis non eſt digna fiducia: placentium tibi precibus fiat grata deuotio.* Sed ſi maxime quis malit placationis verbum ſenſu ſcholae

theologicae accipi, tamen nihil efficitur. Nam nihil frequentius eſt in oblationibus, quam vt iſta munera panis et vini, quia vſibus Euchariſticis et deinde pauperibus deſtinantur, prodeſſe dicantur ad remiſſionem peccatorum. P. 300. Sacerdos in oblatione orat, vt *munera, quae deferuntur, et medelam afferant et gloriam.* Ante p. 399. *huius oblationis obſequium ad placationem tui nominis nobis fac prouenire*, p. 312. *reſpice propitius munera, quae immolamus pro noſtris offenſionibus*, et ſic centies. Atque hae formulae, etſi non ſatis exactae ſunt ad ſubtilem Theologiae rationem et ſummam veritatem, quae talibus muneribus, et liberalitati nullam vim ad veniam peccatorum relinquit: tamen commoda interpretatione molliri poſſunt, vt nihil habeant, quod reprehendi poſſit: praeſertim cum in ipſis libris diuinis quaedam non abſimilia reperiantur loquendi genera, de quibus dicere non eſt neceſſe.

Illud quoque magnopere cupiam doceri ab Sacrificii huius Euchariſtici defenſoribus, quomodo, ſi hoſtiae et ſacrificii nomine Liturgiarum auctores intellexere corpus et ſanguinem Chriſti, quomodo, inquam, in Canone Gregoriano aliisque Liturgiis ſacerdos rogare Deum poſſit, *vt illud ſacrificium, illam oblationem benedictam, ratam, rationabilem facere dignetur; vt nobis corpus et ſanguis fiat dilectiſſimi filii, Domini Dei noſtri I. C.* Nam profecto, ſi ſacrificium, cuius ante mentio facta, eſt verum et viuum corpus I. C. perabſurdum eſt rogare, vt fiat corpus I. C. Multa huiusmodi diſputari poſſent: ſed et ab aliis dudum propoſita, nec dum refutata ſunt: et nos non totum hunc locum perfecte diſceptare, ſed Muratoriana refellere conſtituimus: quod nos quidem, quoad latinas Liturgias perfeciſſe confidimus: ad Graecas et ceteras Orientales progrediamur: quarum teſtimonia c. XVII. p. 202 ſqq. edidit.

In iis autem principem locum obtinent ea, quae *S. Chryſoſtomo* tribuitur, et *Clementina*, quae vocatur, in

Conſti-

Conſtitutionum Apoſtolic. VIII. 12. Ex his igitur primum excerpta proponuntur a *Muratorio*, itemque ex ea, quae *S. Baſilio* tribuitur. Sed in hac parte diſputationis idem peccauit, quod in ſuperiori, proponendis locis ex oblationum formulis, quae conſecrationem praecedunt: in quibus nullo modo per ſacrificia intelligi poſſe corpus et ſanguinem Chriſti, ante vidimus. In iis autem, quae afferuntur e verbis ſacerdotis poſt conſecrationis formulam, *λογικὴ λατρεία* Deo dicitur offerri pro mortuis: ſed eam quis dicat eſſe corpus et ſanguinem Chriſti, et non potius preces et ſupplicationes. Quod etiam in ſequentibus clarum fiet, et plane patet e loco Paullino (Rom. XII. 1.) vnde haec verba ſunt ducta. Nam quae in *Clementina* poſt conſecrationem commemoratur *Oblatio*, nulla alia eſt, quam quae ante conſecrationem fuit: itemque ſacrificium precum pro viuis et mortuis: ſequunturque preces ipſae. In Liturgia Graeca *S. Baſilii* (ap. *Renald.* T. I. p. 69.) poſt conſecrationem, inter preces, ſ. ſacrificium precum, etiam haec verba reperimus: *Μνήσθητι, κύριε, τῶν τὰ τίμια δῶρά σοι ταῦτα προσφερόντων, καὶ ὑπὲρ ὧν καὶ δι' ὧν, καὶ ἐφ' οἷς αὐτὰ προσεκόμισαν.* Hic clarum eſt commemorari eadem dona panis et vini, quae ante conſecrationem: et conſecrata aut nondum eſſe corpus et ſanguinem Chriſti, aut tantum in iis coniuncta putari. Dicit enim *haec dona*, digitoque demonſtrat: ea porro indicat eſſe non oblata a ſacerdote conſecrante, ſed a Chriſtianis allata, *προσκομισθέντα*: quod eſt *συνώνυμον* alteri *προσφέρειν.* Atqui corpus et ſanguinem Chriſti non attulere. Ad haec prorſus nihil eſt quod reponi poſſit, tanta eſt euidentia. Sed eadem ſunt in *S. Gregorii* Liturgia Gr. p. 108. Iam in Liturgia *S. Marci* p. 145. in praefatione *Vere dignum*, ſunt notatu digniſſima haec verba: *δι' οὗ, (Ἰησοῦ Χριστοῦ) σοὶ σὺν αὐτῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι εὐχαριστοῦντες, προσφέρομεν τὴν λογικὴν καὶ ἀναίμακτον λατρείαν ταύτην.* Quid? an Chriſtus per Chriſtum a Sacer-

dote offertur Deo? Immo vero haec λογικὴ καὶ ἀναίμακτος λατρεία fit gratiis agendis Deo, et laudibus eius celebrandis: nam illud εὐχαριστοῦντες profecto eſt *gratias agendo:* quod Graeci, cum verbo vtuntur, aliter quam per participium exprimere non poſſunt. Enim vero quid ſequitur! hanc λατρείαν, pergit, προσφέρουσι πάντα τὰ ἔθνη cet. ὅτι μέγα τὸ ὄνομά σου ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· an quisquam poteſt haec de alia re quam de laudibus diuinis intelligere? quae etiam ſumta ſunt e Pſalmis Dauidicis, vt patet e ſequentibus: καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσφέρεται τῷ ὀνόματι ἁγίῳ σου καὶ θυσία καὶ προσφορά: quae vt Dauides de laudibus Dei dixit, ita hic intelligi clarum eſt. Sequuntur deinde deprecationes, et ſupplicationes, et fit acceſſio ad conſecrationem. Ibi p. 155. pr. ait ſacerdos, πλήρωσον ὁ Θεὸς καὶ ταύτην τὴν θυσίαν τῆς παρά σου εὐλογίας, διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ παναγίου σου πνεύματος· et ſequuntur verba inſtitutae a Chriſto Euchariſtiae καὶ ταύτην θυσίαν, ait, *etiam hanc victimam:* nempe alia, hoſtia laudum et precum praeceſſerat: et haec eſt altera hoſtia, oblatus et donatus panis cum vino per piam liberalitatem, corpus et ſanguis Chriſti eſſe non poteſt, quia alienum eſt ab iis, quod rogat Deum, vt *per Spiritum S. ea victima impleatur diuina vi.* Speciem maiorem habet in cauſſa Romana locus e Liturgia *Chryſoſtomi,* qui etiam repetitur in Liturgia S. Gregorii Gr. (ap. *Renald.* T. I. p. 94. in Oratione veli) σὺ εἶ ὁ προσφέρων τε καὶ προσφερόμενος, ὁ δεχόμενος καὶ ὁ διαδιδόμενος. In Gregoriana plenius eſt: σὺ εἶ ὁ ἁγιάζων καὶ ἁγιαζόμενος, προσφ. τ. κ. π. ὁ δεχόμενος καὶ δεκτὸς, ὁ διδοὺς καὶ ὁ διαδιδόμενος cet. Sed hic locus intelligi poteſt ex alio in Liturgia Iacobitarum Syrorum, in quo haec ſunt: *Deus, tu factus es ſacrificium, et tibi ſacrificium offertur: Suſcipe hoc ſacrificium pro.* qui locus (p. 205 extr.) ſtultiſſime a *Muratorio* adfertur pro cauſſa ſua. Sermo eſt de Chriſto, qui factus eſt ſacrificium pro nobis in cruce, et cui nunc ſacrificia laudum et precum

cum offeruntur: quae rogatur, vt benigne accipiat. Male autem *Muratorius* verſionem latinam *offerris* corrigit *offereris*. Immo, *oblatus es*. E graecis Liturgiis pauca attulit *Muratorius*, plura e ceteris Orientalibus a *Renaldotio* editis: ſed ea nullius ponderis. Nam pleraque ſunt ex oblationis aut precum conſecrationem antecedentium formulis, quibus nulla talis ſacrificii, quale Muratorius vult, mentio locum habet; idque genus eſt a nobis iam ſatis confutatum. Profertur *Sacrificium rationabile, incruentum:* quo maxime confidebat in hac cauſſa *Renaldotius* (T. I. p. 302.) id eſſe in laudibus et precibus, ante dictum eſt, cum de Graecis agebamus. Sunt autem, id quod non parum valet ad cauſſam noſtram, eſtque capite primo admonitum, hae Liturgiae ductae e Graecis, atque ex his adeo intelligendae. Sed maxime noſter videtur confidere epitheto ſacrificii, cum *tremendum* Gr. φοβερὸν, φρικτὸν vocatur: in quo cum aliis inſcitiam mirifice prodit, cum ait: *haec ſola vox ſupereminentem maieſtatem ſacrificii Chriſtiani indicat:* nempe, quia eſt corpus et ſanguis C. *Ianus ὁ μακαρίτης*, diſputans de eadem re aduerſus *Renaldotium*, pag. 34. ait: *magis alienum ab hoc* (quod nos volumus intelligi) *ſacrificio videri poterat epitheton hoc. Sed φοβερὸν hoc loco idem haud dubie eſt, ac venerabile, ſ. cum reuerentia peragendum, quo ſenſu in eadem Liturgia Gregorii p. 93. de toto miniſterio ſ. cultu diuino dicitur*, τὸ γὰρ διακονεῖν σοι μέγα καὶ φοβερόν ἐστι. De poſteriori forte quis dubitet, quando et *Chryſoſtomus* de Sacerdotio III, 5. 7. e conſuetudine loquendi Graeca intelligit τὸ φοβερὸν τῆς διακονίας: prius veriſſimum eſt. Sed vellem grammatica ratione docuiſſet: ne, vt ipſe ſimpliciter adfirmavit, alii item ſimpliciter negarent: praeſertim cum ipſe intellexerit, in hoc verbo haerere etiam noſtros poſſe, aeſtimantes id verbum conſuetudine loquendi latina, et comparantes cum voce vernacula, vt fit ſaepe etiam a Theologis, in primis concionatoribus, in

in hoc ipſo verbo, vt ſaepe audiui. Eſt autem in hoc verbo merus hebraiſmus, ductus e Pſalmo ſecundo, et frequentatus *D. Paullo* in epiſtolis: vnde per interpretes hebraiſmi imperitos venit etiam in latinos libros. Colere nos Filium Dei iubet *Dauides* ביראה, et laetari ברעדה: quod *Paullus*, de ſeruorum miniſterio, itemque de ſuo inter Chriſtianos, graece exprimit *μετὰ φόβȣ καὶ τρόμȣ*, vel *ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ*: quod eſt *modeſte*, *cum reuerentia*, vt docent *Amama* in Antibarb. Bibl. p. 446. *Camero* Myrothec. ad Phil. II, 2. et *Grotius* ad Ebr. XII, 28. et alii. Atque ſic etiam intelligendus in hoc verbo *Chryſoſtomus* de Sacerdotio VI, p. 306. *ὅταν δὲ καὶ τὸ πνεῦμα ἅγιον καλῇ, καὶ τὴν φρικωδεςάτην ἐπιτελῇ θυσίαν* cet. *πόσην αὐτὸν* (ſacerdotem) *ἀπαιτήσομεν καθαρότητα, καὶ πόσην εὐλάβειαν*. Non bene *Bengelius*, *pleniſſimum horroris*, vt III, 4. p. 100. vbi tamen ſynonymum *φοβερὸν* bene *venerandum*. Sed alia loca videamus a *Muratorio* propoſita, quae quidem aliquid ſcrupuli iniicere alicui poſſint.

E Liturgia *S. Baſilii* Graeco Arabica (ap. *Renald.* T. I. p. 89.) affertur (p. 205.) hoc ſacerdotis poſt communionem orantis: *digni facti miniſtrandi altari ſancto tuo, qui tibi obtulimus incruentum ſacrificium* (haec duo verba omiſit *Muratorius*) *immaculatum corpus et pretioſum ſanguinem magni Dei et Saluatoris noſtri I. C.* Quae verba ſunt ſane ſpecioſa pro *Muratorii* cauſſa. Sed primo animaduertendum, eas non ad ſacerdotem proprie pertinere, ſed communi *τῶν κεκοινωνηκότων* nomine fieri: nec impedit verbum *λειτȣργεῖν*, quod etiam de *κοινωνȣ̃σι* dicitur. Nam *λειτȣργȣ̃ντες* iidem dicuntur *καταξιωθέντες τῆς μεταλήψεως τῶν μυςηρίων.* Quae obſeruatio ſtatim tollit vim huius loci in iſta cauſſa, quae defendit, ſacerdotem (non *κεκοινωνηκότας*) ſacrificium facere immolando corpore et ſanguine Ieſu Chriſti. Formula deinde *obtulimus tibi incruentum ſacrificium, immaculatum C. et S.* hanc vim habet: obtulimus tibi panem, vinum, cum laudibus et precibus, quibus ſumendis accepimus corpus

et

et S. C. beneficio tuo. Simillima eſt haec forma verborum alteri, cum ſacerdotes dicuntur *conſecrare corpus et S. C.* pro conſecrare panem et vinum, quibus ſumendis deinde accipiatur corpus et ſanguis Ieſu Chriſti, in Liturgia *S. Gregorii* Alexandrina ap. *Renaldotium* T. I. p. 94. *dignum me fac*, inquit ſacerdos, *adſtandi ſanctae huic menſae et conſecrandi immaculatum corpus tuum, pretioſumque ſanguinem tuum.* In Graeco eſt ἱερουργῆσαι, quod eſt verbum ſacrificantium, et miror a *Renaldotio* non verſum eſſe *ſacrificandi*, quod rectum foret. Verum id quid ſit, ſtatim ipſe ſacerdos docet: *Dignum me fac, vt tibi offerantur dona iſta a me peccatore.* Dona autem iſta ſunt panis et vinum, a Chriſtianis allatum. In Liturgia Iacobitarum Syrorum, dum lauat manus ſacerdos, orat Deum, vt pure tractet ſacramenta, et *offerat ei ſacrificium viuum, ſimile ſacrificio eius glorioſo.* Sacrificium viuum, ex loco Paullino ſatis conſtat, eſſe λογικὴν λατρείαν, de qua ſupra vidimus. Id vult eſſe *ſimile* ſacrificio, quod Chriſtus ipſe obtulit, non *idem*, vt placet Romanis. Quae autem iſta eſt ſimilitudo? ipſe ſacerdos docet: *quod placeat diuinitati tuae.* Atque hae non ſunt imaginationes et arbitraria verborum et ſenſus ſupplementa, quae nobis hic obiicit *Muratorius*, ſed interpretationes e ſacris literis, et contextu, conſuetudine veterum loquendi, ſecundum leges veras interpretandi, ductae: contra quae non ſatis eſt declamare: demonſtratione exacta ad interpretandi leges opus eſt. Ex eadem Liturgia (ap. *Renald.* T. II. p. 22.) proponitur particula orationis, quae recitatur, cum margarita, h. e. particula panis conſecrati, mittitur in calicem: *Pater veritatis, ecce Filius tuus, hoſtia tibi placita - - hoc ſacrificium e manibus meis, vt mihi placatus ſis* cet. Haec ſi quis legat, haereat fortaſſe. Sed qui totam orationem perſpiciat, ſtatim expediatur. Et eſt hoc vel artificium impoſtorum, vel inſcitia ſemidoctorum, decerpere tales particulas, quae extra contextum ſpeciem accipiant. Etenim hic non

non intelligi verum et proprium ſacrificium, quod ſacerdos immolet pro omnium peccatis, clarum eſt primum ex eo, quod id ſibi vult prodeſſe, ſumenti videlicet, vel *deprecanti:* deinde, quia de ſanguine ſic loquitur: *Ecce ſanguis effuſus ſuper Golgotham ab iniquis, qui interpellat pro me. Suſcipe deprecationem meam propter eum:* hoc eſt illud: *ſuſcipe hoc ſacrificium* cet. Atque ad hunc modum cetera Liturgiarum loca intelligenda ſunt, cum poſt conſecrationem ſimiles formulae verborum reperiuntur, quibus ſacrificium refertur clare ad corpus et ſanguinem Ieſu Chriſti, neque aliquid eſt eiusmodi, quod ad dona fidelium referre iubeat, quae qualia ſint, ſupra demonſtratum eſt. Affert *Muratorius* e Coptica Liturgia locum, in quo ad fractionem Diaconus alta voce dicit: *Benedic, Domine, iterum per oblationem hanc ſanctam et ſacrificium propitiatorium, quod Deo Patri oblatum. ſanctificatum completum et perfectum eſt per illapſum Spiritus S.* Hic clarum eſt, intelligenda eſſe dona Chriſtianorum Euchariſtiae deſtinata, quia verba vltima non niſi impie ad Chriſtum referri poſſunt. Itaque male hic locus a *Muratorio* argumenti cauſſa propoſitus eſt. Sequitur alter Diaconi, ante communionem dicentis: *Virtutes coelorum ſtant nobiscum in medio ſanctuarii, et miniſterium exhibent corpori filii Dei, qui immolatus eſt coram nobis.* Hic clare immolandi verbum refertur ad Corpus Chriſti, ſicut in quibusdam aliis *Muratorio* commemoratis verbum offerendi aut ſacrificii: quibus locis quantumuis, poſt *Renaldotium* (T. II. p. 345.) tribuat, iactans etiam ſe, et nos (nouatores) prouocans, vt *contorqueamus hic, ſi poſſimus:* tamen eorum locorum nullus alius ſenſus eſt, niſi, vt corpus et ſanguinem Chriſti ſacrificium vocari dicamus, quia olim in cruce hoſtiam ſemet obtulit Deo pro peccatis, eiusque rei *memoria* de praecepto Chriſti, non iteratio, celebratur in S. Coena, per quam etiam fructus illius in aeternum valituri ſacrificii capimus, per remiſſionem peccatorum. Quod ſi quis nolet concedere,

cedere, eum rogabo, vt me doceat, quomodo intelligere me velit verba, quae e Miſſa *S. Baſilii* afferuntur (p. 204.) ſacerdotis in Sabbato ante Paſcha poſt conſecrata dona: *Rex regnantium et dominus dominantium progreditur, vt MACTETVR et detur in cibum fidelibus.* An Chriſtus etiam in S. Coena a ſacerdote crucifigitur et interficitur, atque ita proprie et vere, vt hoſtia, mactatur? Ceterum parum diligenter fecit *Muratorius*, qui teſtimoniis his Liturgicis, ſine delectu et ordine poſitis, admiſcuit etiam, quae potius ad veram corporis et ſanguinis Chriſti praeſentiam aſſerendam, quam veritatem ſacrificii Romani in Euchariſtia confirmandam pertinent. Et ſunt alia, quae reprehendi in hac diſputatione poſſint: velut cum (p. 204 med.) vituperat Proteſtantes, qui Iudaeis vera ſacrificia concedant, et tamen hoc Euchariſticum improprium ſacrificium eſſe pugnent: quo nihil ineptius dictum vidi. Nouum foedus habet et ipſum ſane ſacrificium verum et proprium, Ieſum Chriſtum, ſed id ſacrificium, ſi credere poteſtis *Paullo*, nec eo vobis potior eſt, Romani, ſcholae veſtrae auctoritas, ſemel factum perpetuam vim habet, hoc ipſo nomine praeſtantius Iudaicis, vt *Paullus* demonſtrat. Eius autem *ἀνάμνησιν* celebramus in S. Coena: quod cum facimus, etiam in communionem iſtius victimae ſanctae admittimur, edendo, bibendo de ea, et omnia per eam parta bona conſequendo. Quid vultis amplius? Non his contentis nobis eſſe conuenit?

Illud autem mihi concedent omnes, nihil eorum me in hac diſputatione feciſſe, quorum reos agit alios *Muratorius*. Non de qualitatibus et ritibus veterum ſacrificiorum et victimarum diſſerui, vt per ea eluderem vim teſtimoniorum: quas quiuis, bona cum pace mea, cauillationes vocet. Neque ad ſuſpiciones confugi, de interpolationibus et ſupplementis Liturgiarum, earumue antiquitate et *αὐθεντίᾳ*: omnia pro antiquis, genuinis, puris, vti voluit, probaui. Ex ipſis Liturgiis autem et conſue-

conſuetudine loquendi, vel e ſacris libris ducta, vel paullatim in Eccleſiam inuecta, et ex ipſis Liturgiis, cognoſcenda, comparatione locorum ſimilium, ſecundum veras interpretandi leges, omnem diſputationem repetii. In quibus, et in quo genere, ſi quis me conuincere aberrationis poteſt, eum libenter audiam. Reſtat, vt de locis Doctorum veteris Eccleſiae pauca addamus.

Primum autem grauem dicam ignorantiae Dialecticae impingit *Buddeo*, *Pfaffio*, et aliis, magnus, vt Grammaticus et interpres, ita Dialecticus, qui, quod ſcriptores Eccleſiaſtici trium primorum ſeculorum ſacrificium Euchariſticum non commemorant, eum modum loquendi, a ſimplicitate doctrinae antiquae abhorrentem, quarto demum ſeculo vſurpari coeptum, opinioni nouae locum feciſſe exiſtiment. *Si nemo nec Apoſtolorum nec ceterorum per tria ſecula Doctorum hoc ſacrificium commemorauit: an negauit ex iis quisquam?* Ita callide interrogat. *Eratne eis lex impoſita, vt, cum Euchariſtiam memorabant, etiam ſacrificii mentionem facerent?* Ad quae facile reſponderi poteſt. Viri illi docti non ignorabant, ſilentii quae vis eſſet in monimentis ſcriptorum. Non omne ſane ſilentium eſt eiusmodi, vt propter id ſolum aliquid pro falſo repudiemus. At ſi ſilentium non eſt vnius, aut paucorum, ſed omnium, inque re, de qua tam ſaepe, tam clare loquuntur, cuius totam naturam et rationem ex inſtituto explicant, quae eſt eiusmodi, vt eam nullo modo tacere debuerint: ne tum quidem ſilentium illud valebit? De primo mox videbimus: alterum ne ipſe quidem negauerit *Muratorius:* tertium autem quomodo dubitari poteſt ab eo, qui ſacrificio Euchariſtico tantum tribuit? Hanc tantam rem omnes tacere? nec cuiquam verbum de ea excidere? cum poſteriores tam frequenter eius mentionem vſurpent. Non vero ſimile eſt. Quod ſi probare velimus rationem Muratorianam, vt dogma alicuius momenti et a θεοπνεύστοις et a ceteris trium ſeculorum Eccleſiaſticis ſcriptoribus perpetuo ſilentio premi,

premi, et per traditionem conſeruari poſſit: omnia obtrudi nobis poterunt, quae poſterioribus in mentem venerint, quamuis abſurda, velut per traditionem quandam ad ipſos inde a Chriſto propagata. Atque illa traditio *Irenaei*, per quam dogmata quaedam non ſcripta ad poſteros perueniſſe vult *Muratorius*, A TE, VIR VENERANDE, ita confecta et abiecta eſt in praeclara aduerſus *Maſſuetum* diſputatione, vt pudere debeat omnes, eius vltra mentionem iniicere, praeſertim talem virum, qui in antiquis monumentis, graecis et latinis, bene verſatus videri voluit, vnde diſcere potuit ac debuit παραδιδόναι et tradere, cum de dogmatis dicitur, ſemper vel diſciplinam viui, vel libros mortui ſignificare, cum autem de praeteritis rebus, inprimis memoria noſtra maioribus, ſermo ſit, ſemper de monimentis literarum intelligi, nunquam de fama et ſermone hominum. Itaque cum hiſtorici aliquid tradi, vel traditum eſſe dicunt; id ſemper de aliorum hiſtoricorum libris accipi debet: quando etiam *fama* ipſa de rebus antiquioribus ſic dici ſolet apud *Liuium* et alios: nec id ignorat quisquam, ab idoneo magiſtro literis graecis et latinis eruditus.

Enimuero non opus erat *Muratorio*, *illegitimas et abominabiles leges logicas* obiicere iis, qui iſta ratiocinatione vſi ſunt: ſatis erat, recte demonſtrare, falſum eſſe, quod ſumtum eſſet de iſto trium ſeculorum ſilentio. Ea demonſtratio quam male proceſſerit viro, facile doceri poteſt. Sed huic demonſtrationi aditum parat per obſervationem mirabilem, qua bonus *Paullus* perſpicui erroris coarguitur. Chriſtum, ait, ſacerdotem eſſe ſimilem Melchiſedeco, auctore *Dauide:* ſacerdotem autem eſſe, qui ſacrificia adminiſtret: Iam Chriſtum vtique ſacerdotem et hoſtiam fuiſſe in cruce. Haec bene. Quid amplius? Sed ibi *ſacrificium non peregiſſe*, vti ſacerdotem Melchiſedeco ſimilem deceret: itaque id facere in S. Coena: ibi et *ſacerdotium et ſacrificium exercere*, in conſecratione panis et vini, et eorum oblatione: ibi *alterum*

eius ſacrificium intelligendum eſſe. Et hanc obſeruationem in primis teneri vult. Haec ſi vera ſunt, profecto *Paullus* errauit, qui Chriſtum non, vt ceteros ſacerdotes, neceſſe habere, ait, ſacrificare pro peccatis hominum ſaepe ac quotidie, *ſed id feciſſe ſemel, cum ſemet ipſe immolaret* (Ebr. VII, 27.). Atque etiam ipſa Eccleſia Romana conuincitur erroris, quae Chriſtum in S. Coena immolari dicit a ſacrificulo: eoque putaui pertinere loca e Liturgiis a *Muratorio* allata. Nunc audio, non ſacrificuli eſſe hoc, ſed Chriſti ipſius. Sed hoc Theologi Romani viderint. Tota igitur obſeruatio eſt commentitia et falſa, vt leniter dicam, vel hoc nomine, quod S. Euchariſtia anteceſſit mortem Chriſti: vnde planum fit, non peractum ibi ſacrificium in cruce coeptum. Dehinc ſequitur locus *Malachiae* I, 10. comparatus cum locis *Iuſtini* duobus e Dialogo cum Tryphone, iam ſaepe a Romanis Theologis in hac controuerſia allatus fruſtra: vt taedeat aliquid reponere, cum ipſe nil reſponderit iis, quae contra dicta ſunt a multis, in primisque praeclare a *Pfaffio* V. C. in eruditiſſimis ad *Irenaei* Anecdota notis p. m. 684. *Malachiae* quidem מנחה טהרה *καθαρὰν θυσίαν* tropice accipiendam eſſe, puer intelligat ex adiuncto ſolo. Non victimas enim modo puras per totum orbem terrarum faciendas praedicit, ſed etiam מקטר *θυμίαμα*: et *Tertullianus* adu. Iud. (p. 211. ed. *Rigalt.*) ſacrificia *Malachiae* diſerte interpretatur de laude diuina, et corde contribulato; itemque apud *Iuſtinum* et *Irenaeum*: nam et hunc addit *Muratorius*: non modo *πϱοσφοϱαὶ* fieri in S. Coena dicuntur, ſed etiam a *Chriſtianis*, noui Teſtamenti ſacerdotibus ac Pontificibus, et quidem e *creaturis diuinis*, h. e. pane et vino, non a Chriſto, aut ſacrificulo Clerico, nec de corpore et ſanguine Chriſti. Sed de his non erat ſermo ac diſputatio. Itaque illa loca ſunt aliena omnia: nec minus cetera. *Tertullianus* Chriſtum vocat *nouorum ſacrificiorum ſacerdotem*, adu. Iudaeos l. c. Bene: ſed *ſpiritualium*, *cordis contribulati*, vt dixi, *precum et*

laudum

laudum diuinarum: nam de his ibi ſermo. Indignatione ſubinde opprimor, VIR VENERANDE, in talibus locis, quae nimis clare ſunt aliena, qui alias facile diſſenſum fero, et imbecillitatem ingenii humani non ignoro. Profecto aut puer ſit ſtultiſſimus, aut impudentiſſimus, qui in hoc loco ſacrificium S. Coenae e mente Romanae Eccleſiae reperiat, et ineſſe aliis perſuadere conetur, aut aliud dicat, aliud corde premat. Sed fortaſſe et *Muratorius* et alii gregales eius in legendis ſcriptis veteris Eccleſiae ita adficiuntur, vt ille apud *Horatium* Athenis felix homo, qui, cum in portum veniſſet, omnes, quae ibi eſſent, naues, et in iis merces, ſuas putabat, et mirifice laetabatur tantis diuitiis ſuis. *Sacrificiorum orationes* commemorantur ab eodem (de oratione p. 155.) *Rigaltius*, praeclarus *Tertulliani* interpres, intelligi admonet preces. Veriſſime. Et ſi quis quid ibi aliud videt, eum male videre certum eſt. At a *Muratorio* eo nomine male accipitur. Quo argumento? quia *Tertullianus* diſerte ſacrificia ab orationibus diſtinguit. Quomodo? *Sacrificiorum orationes* dicit, non *orationes.* Proh! hominum fidem. Si hoc non eſt nugari in re ſeria, quid eſt aliud? O quicunque iuuentutem docetis interpretari, huic homini vos in diſciplinam committite, ab hoc diſcite interpretari. Diebus ſtationum quidam negabant *interueniendum orationibus ſacrificiorum*, ne ſtatio ſolueretur, quod fieret accepto corpore Domini. Quae ſunt iſtae orationes ſacrificiorum? nempe Euchariſticae oblationes, et cum iis coniunctae laudes diuinae et preces: quibus qui aderant, etiam Euchariſtiae participes fiebant. Sed omnino, quae ſacrificia Chriſtianorum ſtatuat *Tertullianus*, docet *Pfaffius* V. C. de Obl. Euch. §. 38. Poſt longam deinde et inutilem de altaribus diſputationem, e quibus et ipſis argumentum rei propoſitae exprimitur, affertur locus *Origenis* e IV. homilia in Leuiticum: *Sacerdos, qui diuinis adſiſtit altaribus, aliis indumentis vtitur, cum eſt in ſacrificiorum miniſterio.* Qui locus nullum euidens argu-

mentum habet. Nam ſacrificiorum nomine poſſunt etiam intelligi preces, laudes diuinae, oblationes panis et vini, quae ſacrificia vocari a veteribus, qui neget, nihil ſciat neceſſe eſt, et eſt ſupra demonſtratum. Nec locus alter, e libris contra Celſum, illi aliquid roboris addiderit; in quo Chriſtus, vt ſummus Pontifex, *preces et ſacrificia noſtra Deo ſiſtere* dicitur, i. e. commendare, vimque iis addere: quod profecto alienum ſit, intelligere de ipſo, et de hoſtia corporis eius, a ſacerdote immolata: quae, ſi literis ſacris fides eſt apud Romanos, non indiget aliqua commendatione et deprecatione. Enimuero eae preces et victimae ſunt Chriſtianorum omnium, non ſacrificulorum modo, vt contextus plane declarat: quae profecto indigent commendatione ad dextram Dei ſedentis Seruatoris noſtri.

Hactenus nihil in ſcriptoribus trium priorum ſeculorum repertum, quod antiquitatem Romanae opinionis firmet: et reſtat vnus, qui ad teſtimonium dicendum producitur, *Cyprianus*, cuius verba ſunt ſpecioſiora. Sed hunc quoque nihil ſtatuiſſe diuerſum a ſuperioribus, inprimisque *Tertulliano*, vel illud arguit, quod hunc magiſtrum ſuum vocat, cuius diſciplinam diligenter ſequatur. Itaque ſi quid amplius dicere videatur, quam in iſtius libris de ſacrificiis Chriſtianorum traditur, id, pro ingenio hominis Africani, dictum durius, ſed lenius et e *Tertulliani* diſciplina explicandum videtur. Et primus quidem locus a *Muratorio* propoſitus eſt ex Epiſtola LXIII. ad *Caecilium*, in qua primum, *Chriſtus Deo Patri ſacrificium obtuliſſe*, dicitur, *idem quod Melchiſedecus*, *i. e. panem et vinum*, *ſuum ſcilicet corpus et ſanguinem:* deinde, *idem fieri in ſui commemorationem*, *praecepiſſe:* denique, *ſacerdotem vice Chriſti vere fungi*, *qui Chriſtum imitetur*, *et ſacrificium verum et plenum in Eccleſia offerre Deo Patri.* Huic autem loco ſimilia ſunt cetera, in quibus *Dominica ſacrificia* commemorantur, et *ſacrificium Chriſti* (ſermo autem eſt de S. Coena) et *Dominicae hoſtiae* (in S. Coena) *veritas*, et *ſacrificium pro Dormitione.* In his vnum illud

reſpon-

reſponſione indiget, quod *Chriſtum* in Euchariſtia *Deo Patri ſacrificium obtuliſſe* dicit. Cetera, quae ſacrificium ad ſacerdotes referunt, expediet *Auguſtinus*, quem interpretem nemo Romanus repudiet. Eius ſunt in Libro X. de Ciuit. D. et c. Fauſt. XX, 2. haec verba: *Quod ab omnibus appellatur ſacrificium, ſignum eſt veri ſacrificii.* Ita profecto ſe res habet. Quia Euchariſtia habet *ἀνάμνησιν* Chriſti mortui, et ſacrificii eius in cruce peracti, propter ea paullatim coepta eſt tota Euchariſtia ſacrificium dici: eius initium factum arbitror in Eccleſia Africana, fortaſſe per ipſum *Cyprianum*. Nam Africani, id quod nemo neſcire poteſt, qui vel *Tertullianum*, vel *Cyprianum*, vel *Arnobium*, deguſtauit leuiter, tropos duros amant et allegorias, hyperbolas etiam, et inſolentes loquendi modos: quos ſi nos, frigidiori ſub coelo nati, noſtra loquendi conſuetudine aeſtimare vellemus, quid non interdum inde eruere poſſemus. Sed forte omnino éloquentiae turgidiori, quae iſta aetate, in Africa quidem maxime, ſed etiam in Graecia valuit, ea res tribui poteſt. Conſideret quis hunc locum *Chryſoſtomi* in Opere diſertiſſimo de Sacerdotio, III, 4. *ὅταν γὰρ ἴδῃς τὸν κύριον τεθυμένον, καὶ κείμενον, καὶ τὸν ἱερέα ἐφεστῶτα τῷ θύματι, καὶ ἐπευχόμενον, καὶ πάντας ἐκείνῳ τῷ τιμίῳ αἵματι φοινισσομένους* cet. An haec proprie omnia intelligi volumus? ſi *κύριος τεθυμένος, καὶ κείμενος* et *θῦμα* ita accipi debet, vt volunt Romani: age etiam *τὸ ἴδῃς* et *φοινίσσεσθαι αἵματι* proprie accipiant. At ſi haec improprie dicta fateantur, illa quoque ita intelligenda concedant neceſſe eſt. Oratorie hic loquebatur, vt ſaepe in iſto libro, *Chryſoſtomus*. Quod ſi vero quis deſiderat verum viri ſenſum cognoſcere, ipſum audiat in ſermone XVII. ad Epiſtolam *Paulli* ad Ebr. interpretantem perſpicue, non oratorie diſſerentem (p. 1872. ed Sylb.) *ὁ ἀρχιερεὺς ἡμῶν ἐκεῖνός ἐστιν, ὁ τὴν θυσίαν τὴν καθαίρουσαν ἡμᾶς προσενεγκών.* ΕΚΕΙΝΗΝ ΠΡΟΣΦΕΡΟΜΕΝ ΚΑΙ ΝΥΝ, *τὴν τότε προσενεχθεῖσαν, τὴν ἀνάλωτον. τοῦτο εἰς ἀνάμνησιν*

γίνεται τȣ͂ τότε γενομένȣ. τȣ͂το γὰρ ποιεῖτε, φησὶν, εἰς ἐμὴν ἀνάμνησιν. ΟΥΚ ΑΛΛΗΝ ΘΥΣΙΑΝ, καθάπερ ὁ ἀρχιερεὺς, ΑΛΛΑ ΤΗΝ ΑΥΤΗΝ ΠΟΙΟΥΜΕΝ, μᾶλλον δὲ ΑΝΑΜΝΗΣΙΝ ἐργαζόμεθα ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ. Ad hanc igitur normam verba Doctorum veteris Eccleſiae, de ſacrificio corporis et ſanguinis Chriſti in S. Coena, interpretabimur, ſi bonorum interpretum munere fungi velimus.

Sed de primis iſtis verbis videamus, quibus *Chriſtum* in Euchariſtia *Deo Patri ſacrificium obtuliſſe*, dicit *Cyprianus*. In eo autem ſacrificium Chriſti non proprie dici, ſic clarum fieri arbitror. *Cyprianus* non ignorabat, victimam viuam non immolari proprie, niſi caeſa ſit. Itaque nullo modo credere poterat, Chriſtum a ſe proprie immolatum in Euchariſtia, cum adhuc viueret, ſed potius exiſtimabat, Euchariſtiam a Chriſto celebratam fuiſſe figuram veri ſacrificii mox futuri. Hoc eſt corpus meum, inquit Chriſtus, quod pro vobis, ſalute veſtra, mox interficietur, i. e. immolabitur. Vt noſtram Euchariſtiam ἀνάμνησιν τῆς θυσίας γεγενημένης cum *Chryſoſtomo* ſtatuebat, ſic primam illam Chriſti, πρόγνωσιν et προδήλωσιν γενησομένης. Iniuriam faciunt ſancto et erudito viro, qui eum aliter iudicaſſe, hoc eſt, nec ſacrificii veri naturam tenuiſſe, nec verba Chriſti intellexiſſe contendunt. Quo ergo ſenſu dixit, *Chriſtum ſacrificium Deo Patri obtuliſſe?* Volebat conuincere erroris grauis Aquarios, qui, vino e S. Coena ſublato, aquam vſurpabant. Vtebatur ſolenni illa Melchiſedeci comparatione cum Chriſto, et oſtendere inſtituebat, eum Chriſti figuram etiam in hoc fuiſſe, quod panem et vinum *obtulerit*, (ſic diſerte dicit §. 2. extr.) et hinc colligi exiſtimabat, vinum in S. Coena eſſe debere, cuius imago ſacrificium Melchiſedeci fuerit. Non dicam erraſſe *Cyprianum*, qui panem et vinum Regis interpretatus ſit de ſacrificio, et הוציא *extulit*, ſc. ex vrbe ſua, Abrahamo et militibus, commutarit in *obtulit*, ſc. Deo. Illud dico, ſacrificium Chriſti

Chriſti Euchariſtiam vocaſſe, e conſuetudine oblationum panis et vini in S. Coena, ob quas tota Euchariſtia ſacrificium appellata; neque ei in mentem veniſſe, corpus Chriſti proprie immolatum a Chriſto, aut immolari a ſacerdotibus. Clarum igitur eſt, *Muratorium* e trium primorum ſeculorum libris nullum idoneum teſtimonium protuliſſe, quo ſententia Romana de ſacrificio Euchariſtico confirmaretur. E ſequentibus ſeculis nil proferre lubuit *Muratorio*, quorum ſcriptores et ſaepius et craſſius de illo ſacrificio locuti ſunt, et magis apte ad Romanae Eccleſiae ſententiam, vt fatentur noſtri quoque eruditi Theologi. Sed omnia illa dicta e *Chryſoſtomi* formula, ante propoſita, intelligi debent, neque de iis quicquam dicere opus eſt.

Abſoluta eſt de ſacrificio diſputatio: ſed ad duo praeterea aliquid reſpondendum, quae in Muratoriana diſputatione dicta ſunt. Impios vocat maiores noſtros, per occaſionem Cypriani loci, qui aquam e S. Coena proſcripſerint: negatque ferendam temeritatem noſtram, qui aut ignorantiae aut praeuaricationis accuſemus primae Eccleſiae Patres, qui Dominicam hanc et Apoſtolicam traditionem vocent, vt aqua vino admiſceatur. Maledicus eſt, qui nobis affingit iniurias iſtas in viros ſanctos. Nemo eruditus noſtrae formulae Theologus neget, veterrimam hanc conſuetudinem fuiſſe, quae apud *Iuſtinum* memoretur: nec *Lutherus* dubitauit. Immo diu haeſit dubius, vtrum aquae vſum relinqueret in Euchariſtia, an tolleret. Ad extremum vini verbo ſtare, et merum vinum adhibere decreuit. Non hoc nomine impietatis accuſandi ſumus; nec ego exprobrem Romanis aquae vſum. Immo credo, Chriſtum aquam admixtam vino dediſſe Apoſtolis, et Apoſtolos idem feciſſe, cum omni vetere Eccleſia: idque crederem, ſi nullum eius rei veſtigium in libris Chriſtianorum ſcriptorum ſupereſſet; ſola hac veriſſima inductus cauſſa, quod nemo fere olim in Aſia, aut Graecia, aut Africa, aut

 Italia,

Italia, vinum bibit merum, ſed ſemper aqua mixtum, et quidem ita, vt fere plus aquae eſſet, quam vini. Οὐ φέρει τὰ τρία, Graecum eſt de vino non ſatis bono aut generoſo dictum, h. e. cuius vni ſextario non terni ſextarii aquae admiſceri poſſent, ſalua ſaporis ſuauitate. Intemperantis hominis putabatur, merum bibere: quod eſt a Chriſto et Apoſtolis alieniſſimum. In vini ergo verbo veteres ſemper aquam admiſtam intelligunt. Sed tamen recte feciſſe *Lutherum* in aquae vſu tollendo exiſtimo: propterea, quod aqua in vino Euchariſtico non aliam ob cauſſam fuit, quam quod mos eſſet, vinum non aliter bibere, quod apud nos ſecus eſt, qui vinum ſine aqua bibimus, ſine turpitudinis nota: neque vllo modo dubitari poteſt, quin, ſi his in terris Chriſtus vixiſſet, et Euchariſtiam inſtituiſſet, merum daturus fuerit. Itaque mihi ſemper ridiculus viſus eſt *Wagſtaffii*, *Bretti*, aliorumque Britannorum conatus, aquae vſum in Euchariſtia reuocare tentantium, quem male abolitum ab veritatis Euangelicae inſtauratoribus putabant, miratusque ſum, eos non et hoc poſtulaſſe, vt accumbentes acciperemus corpus Dominicum: inprimis cum etiam frangi velint panem in Euchariſtia *Caluini* ſectatores: quia a Chriſto fractus eſt: quaſi neſciremus, id non factum alicuius rei ſignificandae cauſſa, ſed quia cultris in coenis non vtebantur, vt nunc, Orientis populi.

In principio huius diſputationis de ſacrificio Euchariſtico, mirifice ſe iactat *Muratorius* in eo, quod *I. E. Grabius*, vir antiquitatis Eccleſiaſticae peritiſſimus, agnouerit ſacrificii antiquitatem, minimeque probauerit, id e Proteſtantium Eccleſiis per *Lutheri* et *Caluini* errorem eſſe ſublatum, ſed reuocari voluerit, in notis ad *Irenaei* IV, 32. in quam partem multos claros in Britannia Theologos procliues fuiſſe ſatis conſtat, vt illo ipſo loco tradit *Grabius*. Sed non erat, quare tantopere gloriaretur hoc nomine *Muratorius*. Etenim longe aliud ſacrificium eſt, quod Britannis placet: illud videlicet, quod eſt in panis

panis et vini oblatione, cum laudibus diuinis et ſupplicationibus, quod in Liturgiis latinis frequentatur: incruentum ſacrificium corporis et ſanguinis Chriſti, cuius haec vis ſit, vt Chriſtus a ſacerdote immoletur, nec agnoſcunt, vt opinor, nec probant: quod, cum multis aliis rebus, diſcere potuiſſet ex eo, contra quem diſputat, Ven. *Pfaffii* libro, ſi eum legiſſet. Quamquam ne hac lectione quidem opus erat. Clarum enim eſt, nullum aliud a *Grabio* ſacrificium intelligi, quam de quo *Irenaeus* dicat: quod quale ſit, h. e. quam diſcrepans ab eo, quod defendit *Muratorius*, ante demonſtratum eſt.

IV. *Adorationem Euchariſtiae Liturgiarum et Patrum Eccl. auctoritate non firmari.*

Tam manifeſta eſt nouitas Adorationis Euchariſticae in Eccleſia Romana, vt praeclare eſt a TE, VIR VENERANDE, demonſtratum, ab inſtituta panis et calicis poſt conſecrationis formulam eleuatione, cuius nouitatem agnoſcit ipſe *Muratorius*, agnoſcique ab omnibus eruditis Catholicis p. 227. adfirmat, inuectoque transſubſtantiationis commento orta, vt mirum videri poſſit, *Muratorium* eius antiquitatem defendere tentaſſe. Sed quid ille non tentauerit, qui, vt ante multis exemplis vidimus, mira felicitate an impudentia, quicquid vellet, vbique reperire potuit. Vſus autem eſt in aditu demonſtrationis cauta aliqua et callida praemunitione. *Vt etiam puſillis ſatisfiat* p. 228. med. (quos puſillos vocet, et quomodo, non ſatis latine ſcio, vt aſſequi poſſim) *animaduerti vult*, quidnam? haud dubie aliquid eiusmodi, quo perſpicua res fiat, e quo, tanquam e principio, tota demonſtratio ducatur? Quid ergo? *mirum eſſe, qui ab hominibus non ineruditis, ob adorationem C. et S. Domini in Miſſa ad eorum eleuationem lis moueatur.* Sane qui hoc animaduertat ac teneat, is facile capiet demonſtrationem ſubiectam, eiusque vim ſentiet. Iam proponitur res

 demon-

demonſtanda: Quamuis noua ſit eleuatio, tamen adorationem non eſſe nouam, ſed ſemper vſitatam fuiſſe. Adorationis autem nomine intelligi animi ſubmiſſi obſequium, quod Deo praeſtetur: quod vt ipſum ſufficiat Deum adoranti, tamen etiam geſtibus corporis declarari poſſe, vt genubus flectendis, procumbendo in genua, etiam ſola capitis inclinatione: eosque ſemper inter homines viguiſſe. Sed qui geſtus maxime ſit vſurpandus, Eccleſiam praeſcribere poſſe. Haec vere diſputantur. Sed quorſum? quid id ad propoſitam cauſſam? Nempe vt, quia adorationis verbum raro in Liturgiis occurrit, omnibus locis vti poſſit, vbi inclinatum caput, aut genuum flexio commemoretur: quae loca ille omnia, pro admirabili ſua interpretandi ſolertia, qua e quolibet eruere poteſt quidlibet, ad adorationem eam, quae nunc valet in Eccleſia Romana, vltimae antiquitati adſerendam conferet. Sed nihil proderit homini iſta philoſophandi calliditas, praeſertim cum ea iam vſu crebro patefacta et abiecta ſit. Et cum *Muratorio* viſum ſit, demonſtrationi Liturgicae praemittere talem philoſophiam; nobis quoque aliquid vniuerſe dicendum videtur.

Adorationem, et προσκύνησιν, et ſimilis poteſtatis verba in Liturgiis et Eccleſiaſticorum ſcriptorum libris de Euchariſtia occurrere, de eo nunquam dubitatio aut diſputatio fuit apud intelligentes. Itaque ſi quis nihil aliud, quam verba iſta in re Euchariſtica vſurpata olim, exemplis oſtendat, vt dudum *Bellarminus*, *Perronius* aliique fecere, operam perdit et famam doctrinae. Nam verba illa non neceſſario aut ſemper pertinent ad honorem eum, qui diuinae naturae debetur, ſed cuiuscunque honoris ac reuerentiae ſignificationem poſſunt habere, vt etiam pueri norunt. Atque etiam ſatis conſtat, orientales gentes procliuiores fuiſſe occidentalibus ad procumbendum in terram, etiam in humanis honoribus, eamque conſuetudinem nunc quoque in multis nationibus vigere. Itaque ipſo fatente *Boſſueto*, p. 234. callidiſſimo iſto Liturgiae Romanae defen-

defenſore, et *Muratorio*, adorationes factae in Euchariſtia ante conſecrationem, cum panis et vinum, et vaſa adferrentur. Nam quod hic inter *adorare* et *venerari* diſcrimen facit, id eſt ab antiqua Latinitate alienum, quae *venerari* libenter de Deorum honore vſurpat. Neque vero quisquam noſtrum intercedat, ſi in accipiendo pane et vino, h. e. corpore et ſanguine Chriſti, quis adoret, ita ſcilicet, vt, cum preces ac ſupplicationes ſolennes facimus, h. e. non propter panem in corpus conuerſum; aut neceſſario, (nam Chriſti quidem diſcipuli, cum e Chriſti manibus acceptum panem ederent, non adorarunt;) ſed reuerentia in Deum et Ieſum Chriſtum Seruatorem, cuius corpus ſumitur, idque etiam ſi, vt *Caluinus* voluit, corpus Chriſti verum non ſumeretur, tamen recte fieret, fierique poteſt in omni Dei cogitatione, ſed, vt dixi, non neceſſario. Etenim ſi ob praeſentem Deum et Chriſtum procumbendum eſt neceſſario, ſemper in terra proſtrati iacebimus, cum ſemper adſit, ſimusque in conſpectu eius. Nihil horum aut quaeritur, aut in dubitationem adducitur. Sed an adoratio ea, quae Deo propria eſt, quam ſolam Theologi in arte ſua ac diſputationibus intelligunt, fieri poſſit, ac debeat, vel in Euchariſtia, cum nondum accipias, vt verbis ſacrificuli, *hoc eſt corpus meum*, velut fulmine proſternare, tanquam ille panis nunc eſſet repente Deus adorandus, aut extra Euchariſtiam cum panis, ſuper quem iſta verba pronunciata ſunt, conſpicitur vſpiam, ea quaeſtio eſt, hoc diſputatur inter Theologos: an talem adorationem vetus Eccleſia vſurparit, probarit, hoc nunc diſputandum erat; hoc quae indicarent clare, loca proferenda erant. Talia an ſint Muratoriana, iam videbimus.

Atque initio quidem in Liturgiis ſuſpiciones ſerit quasdam ex eo, quod nullum ex antiquis Sacramentariis habere nos dicit, in quo rubricae, ſeu ritus omnes legantur, in Miſſa olim vſurpati: vnde multum lucis ad dignoſcendam antiquitatem adorationis in Euchariſtia detra-

ctum ſit. Vult enim homines ſuſpicari, adorationem tamen factam, etſi in Liturgiis non clare commemoretur. Cui rei nos ſilentium *Iuſtini Martyris* opponimus, qui omnes ritus Euchariſticos narrat, etiam ſurgendi conſuetudinem in precibus Euchariſticis, nec vllo modo taciturus erat adorationem, ſi tum vſitata eſſet. Sed tamen ſatis perſpicuum huius ritus veſtigium ſupereſſe ait. Id impreſſum videt in vtroque *Ordine Romano*, poſt alios a *Mabillonio* edito, in quorum altero *) *Pontifex vel Diaconus inclinato capite ſalutare ſancta dicitur.* (in Muſ. Ital. T. II. p. 8 med.) *adorare* autem in altero (ibid. p. 43.) vnde ſumſit ac repetiit *Amalarius* in Ecloga ad h. l. a *Baluzio* in Append. Capitularium et *Mabillonio* l. c. editus. Enimuero quam non bene diſcernat rerum veſtigia diuerſarum, plane demonſtrabimus, et totum hoc Liturgicum argumentum diſſoluemus. *Sancta* in vtroque loco eſſe Euchariſtiam, quod ſumit *Muratorius*, demonſtranti *Mabillonio*, Commentar. in Ord. Rom. p. XXXVI. facile conceſſerim, h. e. panem εὐχαριςηθέντα, vt *Iuſtinus* vocat, ſiue conſecratum antea, in ſuperiori Euchariſtia, nec conſumtum in diſtributione, ſed reſiduum: eaque res ipſa nobis in vltima huius diſputationis parte plurimum aduerſus *Muratorium* proderit. Nam et vſus loquendi Graecorum, vnde Latini duxere, et loca, in quibus id verbum reperitur, ſatis euidenter rem arguunt. Sed adorandi verbum hic non habere eam vim, quam diſputatio praeſens deſiderat, clariſſimum eſt. Nam in loco altero, qui eſt huic par, in *Ordine Primo*, ſynonymum ei ponitur *ſalutare:* quod verbum eſſe quidem honoris habendi, ſed non neceſſario diuini, permultis eiusdem ordinis locis patet. Nam et altaris latera ſalutant Diaconi

*) *Primum* vocat *Muratorius* apud *Caſſandrum*, *Hittorpium* et *Mabillonium.* Sed eſt primus modo apud hunc: apud illos eſt ſecundus, et primus contra, qui eſt apud *Mabillonium* ſecundus.

coni (p. 8.) et Pontifex ſalutat altare, cum ad id aſcendit ad accipiendas oblationes (p. 11 extr) quod inſanus ſit, qui de adoratione, quam Theologi dicunt, capiat; et *ſalutatur Pontifex*, *Ord. R.* III, p. 54. 55. Itaque etiam in Cruce adorare et ſalutare permutantur (p. 23. et alibi) Tum honos habetur et reuerentia quaedam pani, qui ex ſuperiori εὐχαριςία aliquid ſanctitatis habere videtur. Omnia autem ſancta quocunque modo, ſalutantur et adorantur inclinato capite, vt ex omnibus Ordinibus patet, ipſe etiam Pontifex, vt ſtatim docebimus. Nec prodeſt *Muratorio*, quod haec *Sancta* etiam vocantur corpus Domini (p. 26.) quod ſi ille vidiſſet, in capite vltimo, commemorare non neglexiſſet: retinent enim nominis honorem ex priſtina conſecratione. Atque etiam modus illius adorationis ita clare exprimitur, vt dubitare non liceat, ſalutationem fuiſſe, qualem tribuere etiam homines hominibus ſolent, velut nos ſacerdoti, e cuius manu accipimus panem vinumque in S. Euchariſtia. *Pontifex inclinato capite adorat. vel ſalutat Sancta.* Ipſe *Muratorius* pro documento adorationis per totum Canonis tempus durantis affert verba eiusdem *Ordinis Primi* Mabilloniani, quibus Epiſcopi, Presbyteri, Diaconi, et Subdiaconi *inclinati* dicuntur *permanere*, durante Canone, in Miſſa Pontificali p. 48. Enim vero iſta capitis inclinatio in Liturgia eſt nihil niſi honos, reuerentiam quamcunque demonſtrans, vt multis Ordinum locis patet. Nam, vt ante dixi, *Prior ſcholae ſe inclinat Pontifici:* (p. 9.) *Quartus ſcholae dicit inclinato capite ad priorem ſcholae, vel ſecundum, ſiue tertium: Domini iubete:* (p. 55.) *Pontifex veniens in tribunal Eccleſiae inclinat caput contra altare*, quo tempore nondum ibi ſunt Sancta. Et talia ſunt in Ordinum libellis permulta, quae pudorem incutere debent iis, qui ex locis ante prolatis cum *Muratorio* exſculpere adorationem propriam velint. Atque etiam hoc aueam ſcire, quare ſolus Pontifex, vel Diaconus adoret, nuſpiam in rituum Euchariſticorum, qui in his Ordi-

Ordinibus exponuntur, enumeratione, populus? At hoc ipſum erat, quod quaerebatur, an adoratio talis religioſa fuerit conſecrati panis et vini, qualis nunc in Euchariſtia Romana vſurpatur, vt ad verba, *hoc eſt corpus meum*, omnes procumberent. Cur porro in *Ord.* II. p. 48. vbi, quid Pontifex et Presbyteri et Diaconi faciant per Canonem, diſtincte traditur, nemo quisquam ad illa verba proſterni dicitur: niſi quod, ſtante pontifice conſecrante, ceteri Eccleſiaſtici ordinis homines omnes ſunt inclinati, inde a principio precum oblationis.

At in Graecis Liturgiis, nominatim ea, quae *Chryſoſtomo* tribuitur, etiam populo προσκύνησις clare tribuitur, facta conſecratione, oſtenſoque populo pane conſecrato, firmante etiam, *Anaſtaſii Sinaitae* narratione in Orat. de Sancta Synaxi, (ap. *Caniſium* T. I.) Sed et *Renaldotius*, qui tanta cura rem Liturgicam tractauit, et *Muratorius* parum diligenter illum locum conſiderarunt, nec cum vniuerſa Liturgiae Orientalis ratione contulere: quod ſi feciſſent, haud dubie intellexiſſent, τὸ προσκυνεῖν non pertinere proprie ad panem et vinum conſecratum. Age igitur rationem προσκυνήσεως in Liturgia Orientali paucis exponamus. Vt omnis cultus diuinus, et priuatus, et vero etiam in primis publicus, duabus rebus continetur, quarum prima et ſumma eſt in laudibus diuinis, et memoria beneficiorum diuinorum, in primis eorum, quae per Chriſtum data ſunt, cum gratiarum actionibus celebranda; altera in precibus et ſupplicationibus pro nobis et aliis: ita Liturgia Euchariſtica, in quam apud veteres omnis prope cultus Dei publicus concluſus erat, haec duo habet. Iam in parte priori, quae eſt laeta et hilaris, ſtant Chriſtiani erecto vultu, e Liturgiae Orientalis formula: in parte altera, quae debet habere ſubmiſſionem animi, triſtitiam e peccatorum et indignitatis conſcientia, προσκυνοῦσι, inclinantque capita. Hoc iam teſtimoniis confirmabimus. In Liturgia *S. Baſilii* Graeca p. 65. in principio oblationis (προσκομιδῆς) quae

quae eſt in laudibus diuinis, Diaconus iubet Chriſtianos ſedentes ſurgere: οἱ καθήμενοι ἀναςῆτε· quod fit eodem loco in Liturgia *Gregorii* p. 100. Atque ita ſtant per totum conſecrationis Canonem, vsque ad verba populi, σὲ αἰνοῦμεν, σὲ εὐλογοῦμεν, in vtraque Liturgia. Tum Diaconus (p. 68. 100.) proclamat: κλίνατε Θεῷ μετὰ Φόβου: quod idem eſt cum τῷ προσκυνεῖν: ſicut ante *inclinare capita*, idem facit *Muratorius* in verbo adorandi. Enimuero hic nondum, e mente Orientalium, adeſt corpus et ſanguis Chriſti. Quorſum igitur iubentur adorare? Quia incipiunt hic preces ſacerdotis, primo pro panis et vini ἁγιασμῷ, deinde pro κοινωνήσουσι, et denique pro omnibus viuis et mortuis: καὶ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε, pergit ſacerdos. Diaconus etiam poſtea iubet τὰς κεφαλὰς κλῖναι (p. 77.) et ſequitur deprecatio, item eodem modo (p. 79 et 85. 105. 119.) Atque ita plane eſt in Liturgia *Chryſoſtomi*, Sacerdos Diaconus προσκυνοῦσιν, et ſimiliter totus Chriſtianorum coetus. Quare autem? ob deprecationis ſubmiſſionem: λέγοντες μυςικῶς τρὶς, ὁ Θεὸς ἱλάσθητί μοι ἁμαρτωλῷ. Ergo Deum adorant, ſubmiſſe deprecantes peccatorum veniam. His autem dictis ſurgunt, et Diaconus non proclamat κλίνατε, cum vult facere ὕψωσιν ἁγίων, ſed προσχῶμεν *attendamus*. Et tamen ex his verbis efficere volunt miſerabiles interpretes, hoſtiam conſecratam eleuatamque, adorari ſolitam fuiſſe in Eccleſia Graeca, ſolo verbo nixi, omnium aliarum rerum, quae in legitima interpretatione ſpectari debent, negligentiſſimi atque ſecuri. Non igitur hoc dubitationis oppono, quod nolebat *Renaldotius* pag. 266. quod antiquiores libri non habeant, quae in recentioribus reperiantur. Habeant per me omnes. Verba ipſa aliud ſonare, quam iſti volunt, doceo.

Eſt autem ſimillima ratio eorum, quae e Liturgiis Syrorum et Coptorum proferuntur. *Renaldotius*, ceteris paullo diligentior in hac etiam parte, qui etiam reprehendit gregales ſuos, qui omnem inclinationem capitum

aut

aut γονυκλισίαν ad adorationem hoſtiae referant, in vtraque de hac re diſputatione T. I. p. 269. et T. II. p 214. is igitur nullum in ipſis Liturgiis antiquis repertum locum propoſuit, e quo adoratio intelligeretur: ſed aliorum de ritibus ſcriptorum teſtimoniis vſus eſt, de quibus ſtatim videbimus. At multo oculatior fuit *Muratorius*. Nam e Liturgia Syrorum ea, quae *Gregorio* tribuitur, profert locum eum, vbi poſt conſecrationem Diaconus clamat: *Adorate Agnum, Verbum cet.* et addit: nil referre, vtrum ſtatim, ab conſecratione, i. e. verbis *hoc eſt corpus meum* adoratio fiat, vt a Romanis, an ante κοινωνίαν, vt apud Graecos: ſatis eſſe, adorationem vſurpatam fuiſſe. Primum multum intereſt ad quaeſtionem eam, quam ſupra poſuimus: deinde, quis neget, adorandum eſſe I. C. cuius corpus et ſanguis ſumitur. Immo omni tempore eſt adorandus pia mente, nedum eo tempore, quo tam arcte nobiscum coniungitur. Sed ipſe ſenſiſſe videtur imbecillitatem huius teſtimonii. Itaque ſe repente a Liturgiis transfert ad ſcriptorum Eccleſiaſticorum auxilia, quibus et ante, in hac ipſa diſputatione, vſus erat.

Sed horum ſcriptorum, qui et ab *Muratorio* et a *Renaldotio* teſtimonii cauſſa commemorantur, non eadem ratio eſt. Quidam ſunt antiquiores, ſed ita, vt inferiores tertio quartoque ſeculo ſint omnes; quidam valde recentes, e ſeculis multa iam barbarie et ſuperſtitione inquinatis, et mole caeremoniarum nouarum oppreſſis. Iam, qui ex his conſuetudinem antiquae et incorruptae Eccleſiae cognoſcere velit, is idem faciat, ac ſi e *Cerimoniali Conſtantini*, quod nuper in hac vrbe editum eſt, diſcere velit ritus aulae Romanae, qui ſub *Auguſto* ac *Tiberio* fuere. Tales autem ſunt Renaldotiani omnes, et e Muratorianis, *Theodorus Studites*, *S. Maximus*, *Pſeudo Dionyſii* Scholiaſtes, *Lucas Iunior*, homines, etiamſi planiſſime dicant, quod iubentur, nullo modo audiendi. Sed nec hi, nec locupletiores, *Ambroſius*, *Auguſtinus*, *Theodo-*

Theodoretus, *Cyrillus*, *Renaldotio et Muratorio* pariter commemorati, dicunt, quod cauſſidicus volebat et ſperabat. Adorari in S. Euchariſtia Chriſtum et corpus eius dicunt, ſiue, vt diſerte *Cyrillus a pronis*, *inclinatis adorationis in modum*, *ſumma cum reuerentia et veneratione*, vt *Hieronymus* ait, ſumi. Nam vt, quemadmodum *Renaldotius* bene docet, γονυκλισία inclinatio capitis et corporis, quae eſt adoratio viſibilis et corporea, fit etiam *ad ſuſcipiendam benedictionem ſacerdotis* (T. II. p. 213 extr.) ſic haec adoratio et veneratio pertinet ad ſuſcipiendum ore corpus et ſanguinem Chriſti, et benedictionem adeo diuinam. Atque *Chryſoſtomus*, cuius ipſius locus profertur ex ſermonibus in Epiſtolam Paulli primam ad Corinthios (p. 537. 538.) nihil aliud poſtulat, niſi vt ſumma cum εὐλαβείᾳ ad corpus Chriſti edendum accedamus, ne temere veſcentes iram Dei prouocemus. Quid hoc, quod nos quoque poſtulamus, commune habet cum illa Romana hoſtiae adoratione?

V. *Caſtigationes Diſputationis de Ritibus Euchariſticis quibusdam. C. XX. XXI.*

Profligatae ſunt maximae et grauiſſimae Diſputationis noſtrae aduerſus *Muratorium* partes. In quibus ſi nobis, vt ſperamus, res non infeliciter ceſſit: multo minus, in his veluti reliquiis, conatus noſter irritus eſt futurus. Primum autem dicendum eſt de *Confeſſione Peccatorum*, quam Romani etiam Angelis et ceteris Coelitibus fieri volunt. Nam hanc quoque e Liturgiis tentat *Muratorius* aduerſus eos defendere, qui ſoli Deo eam confeſſionem deberi, et in vetere Eccleſia fieri ſolitam, contendunt. *Bingamus* in Orig. Eccl. XV, 1. Gallicani Officii Confeſſionem vetuſtam attulerat, qua oſtenderet, eam olim ad Deum ſolum pertinuiſſe. Noſter ad hoc nihil: ceterum ſe repente confert ad rubricas illas, quibus etiam in ſuperiori diſputatione vſus fuerat, eaeque

cum deſiderentur in exemplaribus antiquis Liturgiarum, negat ſciri poſſe, quibus verbis in aliis Eccleſiis Confeſſio facta ſit. In quo mihi venit in mentem illud *Ciceronis* aduerſus *Gratium*, in defenſione *Archiae: Eſt ridiculum, ad ea, quae habemus, nihil dicere: quaerere, quae habere non poſſumus.* Habet diſertum antiquae Confeſſionis exemplum, quae ſoli Deo facta ſit: ad id nihil dicit: in aliis Eccleſiis quid factitatum ſit, ob rubricarum defectum negat ſciri. Quid deſideras, quae non ſunt, et non potius vteris oblatis? Non credibile eſt, ſi in Gallicana Eccleſia, quae eſt veterrima, ſoli Deo confeſſio facta eſt, in ceteris quoque eandem conſuetudinem fuiſſe? Quid dixiſſet *Muratorius*, ſi quis ad vnum illud e Liturgiis exemplum, quo adorationem Euchariſticam firmare tentabat, nihil aliud reſpondiſſet, niſi hoc vnum: non poſſumus ob rubricarum defectum ſcire, quid in aliis Eccleſiis fieri ſueuerit? Mirabiles ſunt homines: vt quidque commodum eſt, ita dicunt. *Renaldotius* negat aequum eſſe, aduerſarios Eccleſiae Romanae repudiare ritus eius Euchariſticos, nominatim adorationem hoſtiae, ob rubricarum in antiquioribus exemplaribus defectum: *Muratorius* confeſſionem coelitibus in Euchariſtia factam credibile putat, ob eundem defectum. Sed quid opus rubricis? *Satis eſt, nihil eſſe in iſta Confeſſione, quod cum diſciplina Eccleſiae Rom. non conueniat.* Quomodo? Quia eſt in illa diſciplina locus de Sanctorum Inuocatione. Enimuero in hoc erroris grauis arguitur Eccleſia Romana. Arguatur vero: *Legitimis rationibus, et conſenſu Eccleſiae priſcae niti, infra demonſtrabimus.* De eo igitur videbimus illo in loco. Sed vide mihi lepidam et callidam diuiſionem confeſſionis: ſentit enim homo non obtuſus, durum et abſurdum eſſe, homines hominibus mortuis confiteri peccata: *Aliter Deo confitemur*, inquit, *aliter Sanctis: illi, vt parcat, his, vt pro nobis orent.* Quaſi conſtet confeſſionis noſtrae ſcientiam ad Sanctos in coelo peruenire. Atque etiam profert formulam confeſſionis

ex *Hittorpii et Morini* collectis, ex qua ſit confeſſio Deo Patri, Ieſu C. et Spiritui Sancto, *coram S. S. Angelis et coram omnibus Sanctis.* Miror hoc vnum exemplum prolatum eſſe, idque eiusmodi, cui facile reponi poſſit hoc: aliud eſſe coram Sanctis et Angelis confiteri, quod etiam *Paullus* fecit, aliud Angelis et Sanctis? cum et plura ſint et magis ſpecioſa, in Libellis Poenitentialibus, velvti iis, qui *Morini* operi de Poenitentiae Sacramento ſubiecti, aut in *Caniſii* Lectionibus (T. II. P. II.) editi ſunt: in quibus etiam reperitur formula confitentis (ap. *Morin.* p. 176.) *Deo et Sanctis ſuis:* item alia confitentis *coram Deo S. Chriſto* et *Sanctis:* ibid. a. p. 13. a. Sed ne ſic quidem aliquid profeciſſet *Muratorius.* Nam et antiquitas libellorum iſtorum in dubitationem vocatur a doctis hominibus, vt Morinianorum a *Baſnagio* (in praef. ad *Halitgarii* libellum Poen. T. II. Lect. Caniſ. P. II.) et poſterior aetas paullo aliter confeſſionem peccatorum dixit, quam antiqua; quae hebraicae conſuetudinis tenax, pro deprecatione, veniae impetrandae cauſſa, dixit. Nam verbum הודה vt gratiarum actionem ſignificat in commemoratione beneficiorum, ſic deprecationem veniae habet, cum peccatorum mentio adiuncta eſt. Ex quo Graeci dicunt *προσδέξασθαι τὸν ἐξομολογούμενον*, pro veniam dare deprecanti, vt in libello Poenitentiali *Ioannis Ieiunatoris*, ſi quidem auctor eſt, p. 77. apud eundem *Morinum.* Et de tali confeſſione quaeritur in hac diſputatione: eaque eſt antiqua vis verbi, ea confeſſio ad vnum Deum pertinet. At poſterior et recentior aetas dixit etiam confiteri peccata iis, quibus teſtibus et in quorum conſpectu, vel praeſentia, deprecatio fieret, vnde et *coram altari*, et *reliquiis Sanctorum* in libellis iſtis *confitentes* inducuntur, non minus inepte, quam coram coelitibus.

Alter ritus, cuius defenſio ſuſcipitur, eſt vſus candelarum inter Euchariſtiam: quem etiam *Brunus*, propter *Hieronymi* auctoritatem, negantis clara luce in ſacris

Chriſtianorum accendi lumina, inferiorem aetate *Hieronymi* putabat, niſi cum Euangelium legeretur, in quo omnis Orientis Eccleſias luminibus accenſis vſas, ad laetitiam ſignificandam, idem *Hieronymus* auctor eſt. Non eſt nobis conſilium, eam controuerſiam tractare copioſius. Neque enim nos vſum candelarum, vel in S. Euchariſtia, vel in ſacris publicis, per dies Dominicos et feſtos, repudiamus. Illud exiſtimamus non ſatis verum eſſe, quod *Muratorius* in hac diſputatione ait: *ſine luminibus profecto peracta non fuit poſtrema Saluatoris coena:* quamquam vulgo noſtris hominibus idem videtur, qui hanc pueris rationem reddere candelarum ardentium in Euchariſtia ſolent. Homines antiquorum coenas noſtris moribus aeſtimant. At apud veteres in coenis nulla lumina, niſi in tempeſtiuis. Nam coenae aliquantum ante ſolis occaſum factae, inprimisque Paſchales tota amplius hora ante ſolis occaſum agitatae: vnde plus ſatis temporis, duae ſaltem, vt opinor, noſtri moduli horae, ad comedendum Paſchalem agnum, antequam luminibus opus eſſet. Immo aut memoriae antiquae vſurpandae cauſſa lumina adhiberi coepta, quod primis temporibus, ſaevientibus in Chriſtianos tyrannis, per noctis tenebras et ſilentium conuentus facti Chriſtianorum, et Euchariſtia ad lumina celebrata, vel laetitiae cauſſa, quam et nunc luminibus accenſis teſtari mos eſt. Quorum vtrumlibet teneas, nihil habent lumina in Euchariſtia accenſa, quo prudentis animus offendatur.

Sequitur *Oblatio*, quam a *Luthero* abolitam, et abominationis verbo infamatam, adeo indignatur, vt ſuperbiam et furorem, et impotentiam, et temeritatem, et omnia, ei exprobret. Haec tanta mala omnia comprimi poſſe putat, vnius *Clementis Romani* teſtimonio, qui quae dixerit, ea, vt ab ipſis Apoſtolis profecta, probanda eſſe. Quid ergo eſt in *Clementis* teſtimonio? Omnia *Clemens* ait (in Epiſt. I. p. m. 52.) eo ordine agenda eſſe, quem prae-

praeſcripſerit Dominus, et προσφορὰς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι oportere, quo ordine et quo tempore iuſſerit. Quae ſunt iſtae προσφοραὶ καὶ λειτουργίαι? *Noli ſomniare*, inquit, *eſſe dona pauperum.* Nemo noſtrum hoc ſomniat. Neque enim nos ita felices ſumus, vt ea, quae velimus, ſomniemus. *Muratorii* et gregalium iſta felicitas eſt. Optimum putamus, interpretem audire *Clementem* ipſum, qui paullo poſt, ἕκαστος ὑμῶν, inquit, ἀδελφοὶ, ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι εὐχαριστείτω θεῷ, ἐν ἀγαθῇ συνειδήσει ὑπάρχων, μὴ παρεκβαίνων τὸν ὡρισμένον τῆς λειτουργίας αὐτοῦ κανόνα cet. Ex quibus verbis clarum eſt, προσφορὰς καὶ λειτουργίας eſſe τὰς εὐχαριστίας, laudes Dei cum gratiarum actione, quas tropice προσφορὰς appellat, quia cum Iudaicorum ſacerdotum munere comparat munus antiſtitum Chriſtianorum, non ſacrificia propria, cum et laicis λειτουργίαν, ſed diuerſo κανόνι, h. e. finibus diuerſis, tribuat. Sed ſi maxime προσφοραὶ eſſent de S. Coena accipiendae, nihil profecto lucraretur *Muratorius.* Itaque lubentes volentesque largimur, in ceteris locis, quae proferuntur, in Canonibus iis, qui Apoſtolici dicuntur, et Conc. Nic. I. Can. 18. et Conc. Arelat. Can. 15. *oblationis* et *offerendi* verba dici de S. Coena. Etenim tota Euchariſtia ab illa parte, quae ad oblationes panis et vini pertinebat, quae erat magna iſtius ſacri in vetere Eccleſia, vt ex Liturgiis patet, pars, nomen accepit, vt a laudum diuinarum celebrandarum, et gratiarum agendarum ſolennitate Euchariſtia dicta eſt. Neque vero eſt, quod tantopere iraſcatur *Luthero*, ob ſublatam ex Euchariſtia oblationem. Nam priſcae illae et propriae προσφοραὶ, quae et προσκομιδαὶ vocantur, ab afferendo, hae ergo προσφοραὶ piorum dudum vſu abolitae erant: quae improprie et falſo dicebatur oblatio ipſius Chriſti corporis et ſanguinis, pro peccatis quotidianis viuorum, et praeteritis mortuorum, eam quomodo non tollendam putaret, quam aduerſam ſacris litteris, abhorrentem ab antiquitatis integrae vſu, et impietatis,

ſecuritatis improbae, et licentiae peccandi matrem ac nutricem cognouerat?

Aequior nobis eſt in controuerſia ea, quae pertinet ad genus linguae, quod in Liturgia adhibetur. Non improbat vernaculae vſum, nec rationes, quibus inducti maiores noſtri eam in Liturgiam receperint: ſed eum iudicii inopem iudicat, qui in conſuetudinem Romanae Eccleſiae inuehatur, ſeruantis linguam veterem. In quo mirabilibus rationibus vtitur. Maieſtatem, ait, conciliari ſacris a latina lingua, in qua inſtituta fuerint. Praeclaram maieſtatem, quae eſt ſine ſenſu et intelligentia! Hac Deum delectari credibile eſt, qui ſolos animi motus ab bene intellectis rebus diuinis natos ſpectat? Immo nulla ſacris maieſtas eſt vera et Deo digna, niſi e diuinae maieſtatis et beneficiorum diuinorum magnitudine intellecta et plane cognita, quaecumque aliis rebus ſenſibilibus mouetur, puerilis eſt, et a ſanctitate Chriſtianorum ſacrorum abhorrens. Atque etiam falſum eſſe patet, in lingua latina inſtituta eſſe ſacra Euchariſtica: et ſi maieſtas vera accedere poteſt Euchariſtiae e linguae eius vſu, in qua inſtituta eſt, Syriaca vtendum erit, qua Chriſtus vſus eſt, aut Graeca: in qua etiam Romae ab initio Euchariſtiam agitatam eſſe, cum aliis rebus minime dubiis doceri poteſt, tum, quod Graece Chriſtianis, qui Romae eſſent, non latine ſcripſit Paulus. At verſionibus vernaculis vti, per indulgentiam Eccleſiae, poſſunt imperiti latinae linguae. Audio: ſed quorſum iſtas ambages? quae et ipſae habent incommodi plurimum, praeſertim apud plebem, quae comparare latina cum vernaculis neſcit.

Bingamus inſtituerat facere in Origg. Eccl. XV. 3. 25. quod, vt ſupra diximus, pluribus fecerat ante *Blondellus*, vt ex ipſo Miſſae Canone oſtenderet, veteres a μεταμορφώσεως opinione alienos fuiſſe, et quidem e. c. ex eo, quod poſt conſecrationem Deus rogatur, vt *dona oblata propitius accipiat, vt quondam munera Abelis, Abrahae, Melchi-*

Melchiſedeci: vnde clarum eſt id, quod nos quoque ante docuimus, poſt conſecrationis formulam tamen adhuc panem et vinum ſupereſſe, propterea, quod iſtae preces in ſacrificium C. et S. C. nullo modo conueniant, cui nec *donorum* verbum, nec comparatio cum humanis ſacrificiis apta ſit: item *vt haec dona per manus S. Angeli perferantur in conſpectum diuinae maieſtatis:* cum Chriſtus ſedeat iam in coelis ad dextram Dei: denique quod *Deus dicitur per Chriſtum omnia illa bona* (eadem autem ſunt, quae ante *dona*) *ſemper creare*, *ſanctificare*, *benedicere* cet. ex quo nos quoque ſupra demonſtrauimus, conſequens eſſe in *μεταμορφώσεως* opinione, vt corpus et ſanguis Chriſti ſemper per Chriſtum a Deo creetur. In his diluendis partim protrita dudum affert *Muratorius*, partim mirabiliter ſe implicat ipſe. Dona et data primum ait, (p. 125.) eſſe victimam coeleſtem, corpus et ſanguinem Chriſti, quod in iis ſit incomparabile beneficium: mox dona (i. e. panem et vinum) in rem diuinam conuerſa: ad extremum, vota et preces offerentium C. et S. C. p. 252. de quibus etiam intelligenda eſſe loca reliqua: non victimam corporis et ſanguinis Chriſti cum ſacrificiis Abelis, Abrahae, comparari, ſed vota et preces Chriſtianorum, cum precibus illorum; has perferri ab angelis in Aram coeleſtem: denique per *bona*, quae Deus per Chriſtum creet, ſanctificet cet. eſſe intelligenda beneficia Dei, vt fructus terrae aut panem et vinum, per quae Euchariſtia conficiatur. Sola commemoratio rerum tam repugnantium, et pro libidine confictarum, refutationis vim habet: praeſertim lectis iis, quae capite tertio diſputata ſunt. A principio totius Liturgiae dona ſunt panis et vinum, et mox repente, quia ita lubet *Muratorio*, ſicut e carne piſcis, cum placet iſtis rerum arbitris, ex iis fit corpus et ſanguis Chriſti, et cum aliter videtur, votum et ſupplicatio, et rurſus vbi ſatis profuere, alimenta humana, quae ab initio fuerant. Nullus Vertumnus tam varias figuras ſumit, quam huic verbo imponuntur. Non, ſi non

ſtatutum eſſet, quauis ratione malam cauſſam defendere, nec plane perfricta eſſet frons, fateri neceſſe eſſet, haec dona poſt conſecrationem eſſe eadem, quae ante toties *haec dona* dicta erant: haec aſcendere ad Deum cum precibus et gratiarum actionibus, vt illius Centurionis *Cornelii* eleemoſynae et preces aſcenderant ad Deum, vt preces ſuas *Dauides* velut nidorem victimarum aſcendere cupiebat: denique haec bona eſſe eadem illa dona a piis oblata, quae ſunt prius bona Dei (Pſalm. L. 10 ſqq.) quam fiant dona fidelium, quibus Deus, quamquam ipſius ante fuerant, tamen delectatur. Haec ſunt plana, haec vnicuique primum totam Liturgiam vno tenore legenti, et a praeiudicatis opinionibus integro, nec afferenti ſecum iam et certo, quid in verbis eſſe velit, ſed verum ſenſum e natura verborum, et ſtructura orationis indaganti, in mentem veniant neceſſe eſt.

Illa etiam bella ratio eſt, propter quam exiſtimari poſſe negat, Eccleſiam optare, vt proprie Chriſti corpus de altari in coelum per angelos feratur. *Hoc ſine miraculo*, *eoque perenni*, inquit, *fieri nequit*, *et quotidie cernuntur coeleſtia dona ex altari terreno non dimoueri.* Veriſſime. Sed quis iſta dicit? Nempe is, qui nos non audit, cum negamus, panem et vinum in corpus et ſanguinem Chriſti conuerti, ſublata priori ſubſtantia, quod *id ſine miraculo*, *eoque perenni fieri nequeat*, et *quotidie cernamus*, *panem*, *et vinum non tolli*, *ſed permanere.* Hoc non iniquum, non impudens videatur? Par iniquitas eſt in eo, quod, vt vidimus ſtatim, ipſe verba Canonis tropice interpretatur, cum autem nos pariter oblationis, et ſacrificii, et cetera ſimilia verba tropice interpretanda dicimus, in eoque ſequimur conſuetudinem loquendi ſacrorum librorum, et veterum Eccleſiae Doctorum, manibus pedibusque repugnat. Sed hoc eſt commune vitium omnium, qui nihil minus in docendo ac diſputando ſpectant, quam conſtantiam, nec certis ac perpetuis rationibus reguntur, ſed caſu et temere feruntur, quo libido impellit. Itaque quod

quod hodie rectum, verum, aptum, certum, perſpicuum eſt, cum ipſorum opinionibus defendendis prodeſt, idem, cras, immo eadem die, altera ſtatim hora, pravum, falſum, alienum, dubium et obſcurum eſt, cum obeſt. Cuius generis multa exempla commemorare poſſem, ſi hic locus eſſet. Sed nobis cum *Muratorio* iam res eſt, a cuius doctrina celebrata talis inconſtantia valde eſt aliena.

VI. *Supplicationes Coelitibus in Eccleſia Romana, et pro mortuis fieri ſolitas recte in Auguſtanae Profeſſionis Formula repudiari, nec firmari antiquis Liturgiarum formulis.*

Quoniam Liturgiae Euchariſticae pars eſt commemoratio mortuorum, primum eorum, quos *Sanctos* vocant vulgo, deinde horum, qui *fideles*, famuli ac ſerui Dei, appellantur: hoc quoque ſibi negotii ſumſit in hac Diſputatione *Muratorius*, vt et Liturgiam aduerſus *Bingamum*, eiusque interpretationes et reprehenſiones, et conſuetudinem Eccleſiae Romanae vniuerſam vel ſupplicandi Sanctis, vel precum faciendarum pro mortuis, aduerſus Auguſtanae Confeſſionis placita explicando confirmandoque defenderet. Quem locum etſi molli articulo tractat, omni modo moderans rem, ne quid offenſionis habeat: tamen ne ſic quidem aliquid proficit, multisque nominibus nobis reprehendendus videtur. Sed quoniam in hac diſputationis parte quaedam ſunt, ad *Bingamum* proprie pertinentia in eo, quod Liturgiae rationem non ſatis accurate perſpexiſſe videtur, ea, quoniam conſilium noſtrum non attingunt, nec diſputatio noſtra attingat.

Iam primum *Muratorius* negat, aut in Liturgiis pro omnibus mortuis preces fieri, aut veteres Eccleſiae Doctores fieri voluiſſe. Nam eos, qui ſint coelo recepti, non indigere precibus noſtris, cum ſumma felicitate fruantur. Itaque pro iis nunquam preces factas: ſed eorum tantum cum laude et Dei et ipſorum fieri mentio-

 nem

nem in Liturgia, vt eorum exemplo incendatur pietas. Atque huc pertinent ea, quae p. 263. e latinarum Liturgiarum carminibus teſtimonia proferuntur. Itaque intelligendum eſſe, preces fieri tantum pro fidelibus vita functis, qui nondum in coelum atque in chorum coelitum ſint a Deo recepti. Pro his autem preces fieri ſolitas, et Liturgiarum omnium teſtimoniis, et S. S. Patrum antiquiſſimorum auctoritate firmari. Iam, quod ad ſupplicationes ſanctis fieri ſolitas attinet, eas negat pertinere eo, vt Dei maieſtati, aut Chriſti dignitati fiat iniuria. Nam nec ab ipſis beneficia peti, nec in iis ſpem beneficiorum impetrandorum collocari, quorum illud Deo proprium eſſe, hoc Chriſto: verum vt vtile ſit, vel de noſtra Lutheranorum confeſſione, commendare ſe precibus piorum, dum ſint in viuis, ita nihil impedire putat, quo minus nos precibus mortuorum, qui in coelo ſint, et apud Deum gratioſi, commendemus. Sed vtraque haec ratio, quamquam moderata et lenis, tamen maxima vitia habet: quae age breuiter aperiemus.

Ac illud quidem ei demus, quod ait, pro coelitibus ſupplicationes nunquam factas eſſe, quod etiam pugnare *Renaldotium* video, in notis ad Liturgiam *Neſtorii* p. 645. nixum ſatis diſerto *Auguſtini* teſtimonio: quamquam et Neſtoriana illa Liturgia, et aliorum loca, videntur aduerſari, propterea quod, ſi quid eiusmodi in Liturgiis reperitur, pariter eodemque modo explicari poteſt, quo ſupplicationes pro ceteris fidelium mortuorum intelligendas docebimus. In altero autem capite, de precibus pro fidelibus vita functis, vitium permagnum hoc eſt, quod non firmauit Liturgiarum et Patrum teſtimoniis id, quod maxime quaeritur. Etenim noſtri vbi cum Theologis Romanis de hoc genere precum diſputant, quaerunt de precibus iis, quae proſint mortuis hanc in partem, vt eos liberent a purgatorii ignis cruciatibus ac ſuppliciis, impetranda eorum peccatorum venia, quae in illa Vtopia luere dicuntur: has ſine auctoritate, immo vero contra

prae-

praecepta ſacrarum literarum, et antiquioris et incorruptae Eccleſiae inuectas pugnant. Has igitur, tam fructuoſas viuis, i. e. ſacerdotibus et monaſteriis preces debebat *Muratorius* diuinorum eccleſiaſticorumque librorum auctoritate defendere, ſi gratiam ab ſuis inire, ſi contra nos aliquid efficere volebat. Sed bene fecit, quod ab ea re ſe abſtinuit, quae nullam facultatem habet. Quamquam quid dico, abſtinuit? immo verbis diſertis illam rem ſe agere negauit, in principio diſputationis. Mox prodidit ſatis mentem, et omiſſa purgatorii cruciatus mentione, defendit preces factas pro mortuis hactenus, vt iis proſint hanc in partem, vt ad felicitatem coeleſtem perueniant. Hoc vero eſt, quod nullo modo Liturgiis antiquis et SS. Patrum teſtimoniis firmari, clare oſtendam.

In Liturgia Gregoriana haec ſunt verba: (*qui nos praeceſſerunt et dormiunt in ſomno pacis*) *Domine*, *et omnibus in Chriſto quieſcentibus*, *locum refrigerii*, *lucis et pacis vt indulgeas*, *deprecamur*. Haec verba magnifice oſtentat *Muratorius*, haec neminem non videre exiſtimat, pro vita functis, nondum gloria coeleſti donatis, duntaxat dici: comparatque locum *Tertulliani* notiſſimum et ſaepe in hac cauſſa iactatum, e libro de Monogamia (p. 682.) vt a *Milleſio* ad *Cyrillum*, et aliis, itemque formulam precum pro mortuo in Conſtit. Apoſt. VIII. 41. vbi rogatur Deus, vt eum collocet in ſinu Prophetarum et Apoſtolorum cet. Vellem addidiſſet, vbi eas animas piorum putaret eſſe, pro quibus fiant deprecationes. Sed quamquam non addidit; tamen quia Eccleſia Romana nullum alium locum intermedium inter coelum, ſedem Dei Angelorumque, et Orcum agnoſcit, niſi Purgatorium, ibi illas fidelium animas ſtatuerit neceſſe eſt, pro quibus preces fiant. Quod falſiſſimum eſſe, et a TE, VENERANDE DEYLINGI, in praeclaris *Cyrilli* Vindiciis §. 25. 26. demonſtratum eſt, et nos breuiter demonſtrabimus.

Eſt autem duplex ratio iſtorum locorum interpretandorum. Prima, quae maxime mihi arridet, et in locum Liturgiae propoſitum ſatis conuenit, haec eſt, vt iſta precantes fidelium felicitatem laetis ac piis ominibus proſequantur, Deumque rogent, vt eam ipſis augeat, et ſumma cum ſuauitate frui ſinat: quod nihil habet abſurdi. Atque ego ſaepe olim audiui, talibus ominibus ac precibus proſecutos ſacerdotes pie mortuos in iuſtis funerum. An quis dubitet, eos, qui, vt hoc vtar, in pace et otio viuant, tamen Deum rogare poſſe, vt ſibi pacem, otium, tranquillitatem indulgeat ac praeſtet? Si in praeſenti pace ita precamur, atque adeo, vt det pacem Deus, quis nos reprehendat, niſi quid rideri velit? Neque hoc alienum eſt a *Tertulliani* loco, ſi modo inſpiciatur recte. *Feminam*, ait *pro anima mortui mariti orare*, *et refrigerium ei adpoſtulare.* Sed addit, quod non omittere in hoc loco commemorando debebat *Muratorius*, addit, inquam, *et in prima reſurrectione conſortium*, *et offert annuis diebus dormitionis eius.* Dico, qua ratione poſterius hoc intelligendum, *adpoſtulat marito in prima reſurrectione conſortium*, eadem et priora illa capienda eſſe de anima eius. Iam, nunquam putauere veteres, nemo Chriſtianus vnquam ſomniauit, precibus noſtris effici poſſe, vt aliquis particeps fiat primae reſurrectionis: contra credidere omnes, qui ſanctam vitam ad extremum egerint, eos, vi mortis Chriſti et promiſſionis diuinae, primae illius reſurrectionis participes fore. Quorſum ergo adpoſtulat mulier marito pie mortuo primae reſurrectionis conſortium? Nempe amoris teſtificandi cauſſa, vt mortuum beneuola memoria, et felicitatem eius piis ominibus proſequatur. Hoc quidem ita euidens eſt, vt profecto nihil commode contra dici poſſit. Itaque callide ſolent haec verba omittere, cum ſuperiora illa commemorant. Ex quo efficitur, vt etiam, cum *refrigerium animae* mortui *expoſtulat*, nihil aliud facere videatur, quam, quod ante dixi, hoc eſt, laetis et beneuolis ominibus feli-

feliciſſimam eius inter coelites conditionem proſequatur. Nam verbum *refrigerii* ſi quis opponat nobis, idque recreationem a cruciatu aliquo arguere, dicat, quod foret contrarium interpretationi noſtrae, foedam verbi ignorantiam prodat. Ἀνάψυξις, quam *refrigerium* interpretantur Latini ex Act. Apoſt. III. 19. eſt, vt viri doctiſſimi demonſtrant, felicitas, atque, vt dies ἀναψύξεως eſt feliciſſimum tempus, ſic locus ἀναψύξεως ſedes beatiſſima. Atque etiam ſi verbum vel graecum, vel hebraicum (נחמה) vnde graecum expreſſum eſt, ad ſuperioris conditionis triſtitiam aut miſeriam referatur; tamen nulla alia, niſi ea, quae eſt in hac mortali vita, intelligi debet. Nam et παράκλησις, quae pariter de coelitum felicitate, ex eodem hebraico verbo dicitur, eſtque ἀναψύξει plane συνώνυμος, ad ſolam vitae humanae miſeriam refertur, vt e Lucae XVI. 25. patet.

Quod ſi tamen quis, verborum tenacior, putet eſſe aliquid amplius in iſtis verbis, vel Liturgiae, *locum indulgeas*, vel *Tertulliani*, *adpoſtulat refrigerium:* tamen nihil lucrabitur, neque aliud quicquam efficiet, niſi id, quod minime placere video *Renaldotio*, T. II. p. 104. ſed placet diuino *Eraſmo* ad c. XV. primae ad Corinthios epiſtolae Paullinae, vt ea verba pertinere dicamus ad opinionem, quam veteris Eccleſiae Doctores multos, inque his inprimis *Tertullianum* defendiſſe conſtat, e libro de Anima, Apologetico, contra Marcionem tertio et quarto, in primisque de reſurrectione carnis, cum dicerent, animas piorum non ſtatim a morte in coelum euolare, ſed venire in locum inferiorem coelo, non vt ibi purgentur a reliquiis peccatorum, vt volunt Romani, ſed qui ſit, vt ait in quarto c. Marc. (p. 560.) *temporale animarum fidelium receptaculum, in quo delineetur futuri* (h. e. coeleſtis felicitatis) *imago:* ſiue vt in tertio (p. 499.) *poſt decurſum vitae in ſinu Abrahae refrigerium.* Enimuero primum locus is, in quo futurae felicitatis eſt delineatio et adumbratio, quomodo poteſt aliquem cruciatum habere

talem,

talem, qualem ignis purgatorius habet? Deinde ille *locus refrigerii* ſ. *refrigerium*, contingere putabatur ſtatim a morte, *poſt decurſum vitae.* Vnde fit, vt etiam in hac ſententia verborum, preces pro mortuis nullae aliae eſſe poſſint ex iſtorum mente, quam quas deſcripſimus ante, bona omina potius vel congratulationes, quam preces, quas proprie dicimus. Nam in locum eum fidelibus aditum per preces parari, nemo ne ſomniauit quidem. Atque has preces inuentas eſſe nullam aliam ob cauſſam, quam, vt honore proſequerentur memoriam mortuorum, eosque vel ipſos ſibi caros fuiſſe, vel virtutes eorum ſibi amabiles, et imitatione dignas videri, teſtarentur, vel ex eo patet, quod pro verbis, *vt animae famuli tui proſit haec oblatio*, alibi eſt, *vt illis* (ſc. ſanctis) *proficiat ad honorem.* Itaque *Auguſtinus* bene *non praeſidium ſalutis*, *ſed humanitatis officium* in iſtis precibus ponit: quamquam ille interdum ſui oblitus, ſcilicet in re nugatoria, vt rectiſſime *Eraſmus* vocat, et humani inuenti, durius loquitur. Sed ea loca ex his verbis, aliisque *Tertulliani* et *Cypriani* iudicanda, in quibus eas preces et oblationes εὐχαριςικὰς faciunt, non ἱλαςικάς. Nam quod diſcrimen facit *Muratorius* precum pro *Sanctis* h. e. in coelum receptis, et *fidelibus*, quos Sanctos non putat, ſcilicet, et purgatorii ignis cruciatibus addicit, vt illis proſint ad honorem, his ad ſalutem, id etſi conſentaneum eſt diſcrimini *Auguſtini*, et aliorum quorundam Doctorum veteris Eccleſiae ſomniis, qui Martyres non in locum refrigerii, ſiue Paradiſum, ſed ſtatim in coelum aſcendere putabant, praecipui ſcilicet honoris ac praemii aliquid, velut Agonothetae diuinitus conſtituti, Martyribus tributuri: tamen ſtultiſſimum eſt, quippe prorſus a ſacrorum librorum diſciplina abhorret, et tamen nihil prodeſt Purgatorio, ſi mentem veterum ſequimur, qui animas fidelium, non in coeleſti quidem illa et ſumma felicitate, ſed felicitate tamen collocant. Atque haec de precibus pro mortuis.

Preces

Preces autem eae, quae fiunt mortuis, in choro Sanctorum apud Deum agentibus, etſi molliter explicantur ac defenduntur a *Muratorio*, vt ſupra dixi, tamen et ea ratio habet vitia maxima. Primum eſt, quod nulla nititur auctoritate diuina, ſine qua nihil in ſacris rectum eſt, aut probari poteſt. Nam quod προσευχαὶ τῶν ἁγίων, e Ioannea Apocalypſi, commemorantur, primum, vt ſupra diximus, libri ſacri ignorant diſcrimen Sanctorum et Fidelium: deinde quod iis adſignatur coelum, non eſt, vt ego arbitror, qui in illo libro me nihil magnopere intelligere ſcio, non eſt, inquam, illud, quod proprie, et in ſermone communi, vocamus, ſed quod Prophetae dicunt, Eccleſia Chriſtiana, regnum Chriſti inter homines; vt ſancti illi Ioannei commode de viuis intelligi poſſint. Quanquam quis negauit, aut dubitauit, coelites ſupplicare Deo pro ſalute generis humani, pro Eccleſia, ſanctis hominibus: immo id facere credimus, ſed, vt ſancti homines viui, atque adeo multo magis, ſua ſponte et non rogati. Itaque nec opus erat, hoc teſtimoniis ſacrorum librorum firmare, nedum vti locis alienis: qualis eſt vel maxime alter e ſecunda *Petri* Epiſtola (I. 15.) vbi ne veſtigium quidem precum talium. Curaturum ſe *Petrus* dicit, vt poſt mortem ſuam poſſint τούτων μνήμην ποιεῖσθαι, *harum rerum meminiſſe*, ſicuti nunquam viuus neglexerit, eos ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, *admonere earum rerum*, i. e. praeceptorum de ſtudio pietatis et virtutum Chriſtianarum omnium. Quid haec habent commune cum iſto genere precum, de quo nobis eſt diſputatio? Quid autem? Hoc non viderit *Muratorius*, etſi non ἀκριβῶς doctus graecas literas, attamen non adeo rudis, vt hoc videre non potuerit? praeſertim poſtea quam huius loci auctoritas in hac quaeſtione dudum repudiata eſt a noſtris. Immo nihil aliud in Theologorum Romanorum libris repererat, aut ei loco in ea re vſurpando e puerili diſciplina adſuetus erat, cuius commendatione ſi quid ingeniis humanis perſuaſum eſt, haud facile vitium eius agno-

agnoſcitur. Sed maximum vitium in ea re hoc eſt, quod non demonſtrat id, quod maxime poſtulatur, quomodo earum precum ſcientia ad coelites perueniat, vt iis commoti faciant libentius, quod etiam non rogati faciunt, vt pro nobis ſupplicent Deo: quod ſecus eſſe, cum viuorum precibus neceſſitates noſtras commendamus, in promtu eſt. Ita profecto res habet. Quamquam multa in ſingulis Diſputationis huius Liturgicae partibus falſa, aliena, interdum prorſus nugatoria, dixit, vt vidimus: tamen non ſuſtinuit hanc rem attingere, cum nec nugas Theologorum ſuorum commemorare auderet, vt opinor, nec aliud melius ipſe haberet.

Sed, quoniam conſilium *Muratorio* fuit, Liturgiarum antiquiorum teſtimoniis confirmare opinionum rituumque Romanae Eccleſiae antiquitatem, exſpectabam hic talia teſtimonia, quibus appareret, Sanctis ſupplicatum eſſe, vt Deum nobis ſuis precibus placarent. Enim vero ea plane nulla ſunt prolata, nec e Liturgiis antiquis et incorruptis, nec e SS. Patrum antiquiorum libris. Proferuntur ſane loca plurima Liturgiarum latinarum, p. 258. ſed iis nihil aliud conficitur, nec conficere velle videtur *Muratorius*, quam morem fuiſſe, laudare Deum Sanctorum et Martyrum cauſſa, eumque rogare, vt eorum precibus commotus bene faciat viuis. Sed repente, quaſi hoc iam clarum eſſet, (p. 259 med.) *confugium ad Sanctos coelo potitos* commemorat, idque a nobis improbari queritur. Quod quis non videt eſſe ſophiſtae, quam rem ſerio agenti et legitime demonſtranti ſimilius?

VII. *Pani conſecrato poſt Euchariſtiae ſolemnia male honorem haberi.*

Si pani conſecrato, inter ipſa conſecrationis ſolemnia, male honos προσκυνήσεως habetur, neque Liturgiarum ille antiquarum, et veteris Eccleſiae auctoritate firmatur: multo minus profecto probari poteſt ea ratio poſt Euchariſtiae

riſtiae ſolemnia. Itaque tota haec diſputatio, de honore Euchariſticarum reliquiarum et panis conſecrati extra Euchariſtiam, ſuperuacua et inutilis debet videri. Sed ne partem aliquam Diſputationis Muratorianae praetermiſiſſe, aut ei non occurrere potuiſſe videamur, patere, VENERANDE DEYLINGI, me eam quoque excutere, et quid in ea vanitatis ſit, paucis demonſtrare. Eſt autem haec diſputatio apud *Muratorium* duplex. Nam primum, C. XXIII. de adſeruatis reliquiis Euchariſtiae diſputat, deinde C. XXIV. de honore pani conſecrato poſt Euchariſticum ſacrum habito, eiusque proponendi locis ſacris et in ſupplicationibus ſolemnibus circumferendi conſuetudine.

Cum in vetere Eccleſia pii homines plurimum panis vinique afferrent in Euchariſtico ſacro, idque omne precibus et laudibus ſacerdotis conſecraretur: fieri non potuit, quin aliquae, interdum magnae, reliquiae fierent. Nam et hoc ſpectabatur ab iis, qui afferebant, vt eſſet aliquid reliquum, vnde abſentibus, pauperibus inprimis, mitti poſſet: eaque erat liberalitas quaedam, quam Deo gratam eſſe credebant, vt Liturgicae formulae planiſſime docent. Itaque nihil ab initio aliud factum reliquiis iſtis, quam vt mitterentur Chriſtianis iis, qui ſacro Euchariſtico adeſſe non potuiſſent. *Καὶ ἡ διάδοσις καὶ μετάληψις*, inquit *Iuſtinus*, *ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται.* Atque huic beneficentiae iungebatur alia pecuniaria eodem tempore, i. e. diebus Dominicis, qua viduae, pupilli, aegroti, aliique, aliqua neceſſitate preſſi, iuuarentur, eodem *Iuſtino* auctore. In ea re ſubinde aliquid mutatum eſt, ſed ita tamen, vt primis ſex ſeculis non diſcederetur a diſtributione reliquiarum, nec id negare ſuſtinet *Muratorius*. Sed labente diſciplina antiqua, paullatim alii mores inuecti ſunt; quam boni ac probabiles, diſputare nihil attinet. In quibus maxime tolerabilis fuit hic, vt reliquiae panis ſeruarentur in templis: quod arbitror factum reuerentia quadam, et opinione ſanctitatis alicuius, quae pani e con-

ſecratione adiuncta videretur. Sed eius adſeruationis nullum aliud conſilium fuit, niſi vt eius panis vſus eſſet, cum iterum Euchariſticum ſacrum ageretur. Neque panis ille adſeruatus eſt eo, quo nunc fit in Eccleſia Rom. modo, ſed in loco eo, vbi cetera ſupellex ſacrorum ſeruabatur, et inter illam ſupellectilem, *ſecretarium* vocant Ordines Romani. Id ipſum fatetur *Muratorius*, vſus loco *Humberti*, Sec. XI. ſcriptoris: de qua re poſt plura dicemus. Sed ſiue ſuperſtitio, quae iſtis reliquiis impie abuteretur, ſiue cauſſae quaecunque fecere, vt, quibusdam locis, reliquiae plane igni, aut alio quomodo abolerentur.

Hinc exoritur grauis et magna difficultas *Muratorio*, et omnibus μεταμορφώσεως defenſoribus. Negant enim eius aduerſarii, eos, qui panis conſecrati reliquias, poſt ſolenne Euchariſticum, abolerent, credidiſſe, panem in corpus Chriſti fuiſſe per conſecrationis carmen conuerſum, ſublata omni panis ſubſtantia. Ex hac difficultate ſe expedire dum conatur *Muratorius*, et parum ſubtilem et accuratum diſputatorem ſe praeſtat, et multis ſe modis ipſe impedit. Nam nec factum negare audet: quomodo enim neget, in tam claro *Heſychii* teſtimonio, atque etiam *Humberti*, teſtis ſui? ſed vel paucorum eum morem fuiſſe contendit, vel parum reuerentiae corpori Chriſti habentium: nec concludendi modum vitii arguit, vel conuincit: certe in eo ita fluctuat et errat, vt appareat facile, quantopere hic laborarit. Etenim primum (p. 137 ſqq.) nihil aliud agit, niſi vt late de veritate corporis et ſanguinis Chriſti in S. Coena diſputet, proferendis locis SS. Patrum, qualia in ſuperiore diſputatione, qua hoc proprie agebatur, protulerat: quae ſunt omnia ab hoc loco aliena, ſuntque argumenta quaerentis effugia, et certo loco, pede collato, dimicare detrectantis. Sane fatemur nos, hactenus falſam eſſe *Albertini*, *Bingami*, ceterorumque earum partium Theol. rationem, ex *Heſychii* verbis intelligi poſſe exiſtimantium, veritatem corporis Chriſti in S. Coena creditam ab iis non eſſe, qui ea conſuetudine

abolendarum Euchariſticarum reliquiarum vterentur. Etenim hoc modo intelligitur, quod noſtri Theologi defendunt, idem veteres illos crediniſſe, corpus Chriſti tantum adeſſe, cum panem in ipſo ſacro ſumimus atque edimus, et dum edimus, neque quicquam ſententiae noſtrae contrarium ex illo inſtituto intelligitur. Id ſecus eſt in ratione ea, quae panem prorſus abolet, et in ſubſtantiam corporis Chriſti conſecrando conuertit. Ea ſi vera eſt, profecto infandae impietatis rei agendi ſunt ii, qui igni aut alia vi aboleuere conſecratum panem: eaque impietas ita conſpicua eſt, ita in oculos incurrit, vt nullo modo latere veteres iſtos potuiſſet. Tandem (p. 279.) ad rem redit, poſtquam (p. 272. 273.) leuiter, velut per proluſionem, tetigerat, et conciliare inſtitutum illud cum μεταμορφώσει tentat. Id quomodo ei ſucceſſerit, age videamus.

Cauſſam ergo moris illius ait fuiſſe hanc, quod *ſacrati panis ſpecies poſt aliquot dies mucorem et corruptionem contrahant, et aqua, tineis, muribus, alioue modo vitientur.* Quibus paria ſunt, quae ſupra, (p. 272 extr.) dixerat, non ignoraſſe illius moris auctores, *ſpecies quidem Euchariſticas deſtrui, ſed nihil inde offici incorruptibili Domini corpori.* Hem! quid audio? *Species*, i. e. ea, quae ſchola *accidentia* barbare vocat, in quibus nihil eſt ſubſtantiae, nulla materia: eſſet enim verus panis: haec igitur ſpecies inanis mucorem ducit, aquam bibit, tineis muribusque pabulum praebet? Philoſophos eſſe mures illos neceſſe eſt, qui cibum tam metaphyſicum expetant, et accidentibus ſine materia paſcantur atque alantur. Profecto ſi hoc non ridiculum eſt, nihil vnquam, quod ridiculum ſit, nec vidi, nec audiui. Immo vero, o! bone *Muratori*, ſi poſt ſacrum, in capſula, aut quocunque receptaculo, eſſet verum corpus Chriſti, non contraheretur vitium tale, quod non eſſe niſi in concreta materia poteſt: quod illud vitium contrahi poteſt, euidens eſt, tum non adeſſe Corpus Chriſti. Quomodo porro credi poteſt, ignem deſtruere ſpecies, quae materiam non habent? cum eius vis de-

ſtruendi ſit in diſſoluendis concretae ſubſtantiae partibus? Sed vehementer in tota iſta ratione fallitur *Muratorius*. Nam primum reliquias illas aut in puteum coniecere ſtatim, ante quam iſtius vitii periculum eſſet. Deinde poterant, vt alii fecere, in proximo Euchariſtiae ſacro vti: atque ita feciſſent haut dubie, ſi in iis eſſe etiam poſt ſacrum crederent verum Chriſti corpus. Profecto ita eſt, vt ante dixi: ſuperſtitioſa aliqua opinione decepti putabant, non decere, panem eum, qui rei ſacrae deſtinatus per εὐχαριςίαν fuiſſet, profanis vſibus ſeruire, et vt cibum vulgarem abſumi: aut, quod ſupra innueram, timebant ſuperſtitionem hominum, quae illo pane improbe abuti coeperat, vt factum conſtat a *Gregorii Nazianzeni* ſorore, quae eo vſu erat, vt morbum depelleret. Itaque etiam in pane tantum iſtud vſurpatum, vt aboleretur, non in vino, quod talibus ſuperſtitionibus non ita aptum erat, et ſtatim bibendo abſumebatur.

Sed vide mihi aliam non minus bellam rationem. Veteres, ait, ex illo ipſo vitio, quod contraxiſſet panis, collegiſſe, *corpus Chriſti a pane illo receſſiſſe:* atque ob hanc cauſſam ſibi religioni non duxiſſe, abolere eum. Hic quam multis modis ſe implicat. Primum ita confingitur prorſus noua μεταμόρφωσις. Nam ſi Chriſti corpus receſſit, profecto aut illa ſpecies inanis vna euaneſcere debuit, quod nulla ſubiecta eſſet materies, cui ineſſet, aut panis materia debuit rurſus redire, et illam ſpeciem deſtitutam a corpore ſuſtinere: quod ſine vi diuina fieri potuit. Huius autem rei, ſine omni idonea cauſſa et auctoritate, confingendae quod ius eſt? Omnia commentis explebimus, ſi talium confingendorum licentia concedatur. Sed ante, in priori ratione, dixerat, abolitas eſſe igni reliquias, quod *poſſent* vitium contrahere: quod committere, ſcilicet, parum decorum videbatur: nunc propterea id factum, ait, quod ex illo vitio intelligerent, corpus Chriſti receſſiſſe. Quae ſunt prorſus repugnantia. Nam ſi hoc eſt, exſpectare ſemper debuere, dum putrefactio appareret. Enim vero, ita non potuit caueri, ne putrefieret. Atque hoc etiam cadit tan-

tum

tum in eam rationem, cum vitium concipit panis a ſitu, ab humore. Quid? mures et tineae etiam tum demum impetum faciunt, cum diſceſſum illum et ſeiunctionem factam intelligunt? Profecto tota res eſt falſa et nugatoria.

Atque etiam in eo parum eleganter diſputat *Muratorius*, quod docere inſtituit teſtimoniis antiquorum ſcriptorum, panem conſecratum in multis Eccleſiis adſeruatum poſt Euchariſtiam eſſe. Nam id nec *Albertinus* aut *Bingamus*, nec quisquam negauit. Immo poſteaquam receſſum eſt ab antiquiſſima illa primae et incorruptae Eccleſiae conſuetudine diſtribuendarum comedendarumque reliquiarum, adſeruari coepere: idque concedimus factum eſſe in plerisque Eccleſiis, ob reuerentiam quandam, ſuperſtitioſam illam quidem, ſed tolerabilem tamen, conſecrati panis, vt nunc etiam fit apud nos, cum aliquid ſupereſt e paſtillis, nec numerus accurate initus eſt. An poſt ſacrum, et extra vſum, adeſſe creditum ſit corpus Domini, id quaeritur: id illa demonſtratione non conficitur: immo id credidere nullo modo, qui iſtas reliquias vel igni abſumerent, vel in puteos abiicerent, atque ita vſibus humanis ſubtraherent.

Sed tamen illas ipſas panis εὐχαριστηθέντος reliquias *viuificum corpus* appellauit, quis? Antiqua et incorrupta Eccleſia, et priorum ſeculorum aliquis doctor magnae auctoritatis? Non. Quis ergo? Obſcurus aliquis et ignobilis ſeculi VI, ſi tamen, auctor, qui inducit feminam dicentem Abbati: *Accipe mihi ſacrum vas viuifici corporis et ſanguinis Chriſti, tantis myſteriis dignum* p. 273. Hoc ergo auctore credemus, veterem Eccleſiam omnem ſemper ſtatuiſſe de reliquiis Euchariſticis ita, vt Romanis placet? Nullo modo. Nam nec neceſſitas vlla nos cogit hoc concedere, vt illa verba in hanc ſententiam accipi debeant, in quam vult *Muratorius*. Panis ille, vt *Chryſoſtomus* ait, per conſecrationem liberatus nomine panis, non modo corpus Chriſti appellatus eſt, cum ſumeretur, ſed etiam eius nominis honorem in vulgari conſuetudine

 loquendi

loquendi retinuit poſt ſacra ſolemnia. At reuerentiae plurimum habitum eſt iſtis reliquiis in vetere eccleſia. De hoc iam, quale ſit, et quid id proſit Eccleſiae Romanae, videamus.

In hac autem altera diſputationis parte (C. XXIV.) maxime res eſt *Muratorio* cum *Lutheri* ſectatoribus, qui extra vſum negant eſſe cum pane coniunctum corpus Chriſti. Sed in hoc non magis, quam in ſuperiori, nobis ſatisfecit. Ac prima quidem totius iſtius capitis pars eſt plane aliena, nec vllius vtilitatis in cauſſa propoſita. Nam reliquias Euchariſticas alio miſſas, quod clarum eſſe ait multis SS. Patrum teſtimoniis, ſcimus ipſi: ſed vt ſupra diximus, ea res pertinuit ad vſum, vt comederentur, et ita vel benefieret pauperibus, vel beneuolentia, et communio cum iis et coniunctio vtcunque indicaretur. Hoc igitur vt doceret, non deſideramus: hoc autem demonſtrandum erat, eos, ad quos miſſae eſſent, accepiſſe, vt verum corpus Chriſti, et adoraſſe eas: quorum nihil factum videmus.

Iam quod reliquiae, quamquam primis ſeculis factum non eſt, illatae in Paſtophorium, vt vocat auctor Conſtitutionum Apoſt. VIII, 13. aut *Secretarium*, (Ord. Rom. I, p. 8. II, p. 23.) ſiue quo alio nomine appellatus iſte locus fuit, ſiue in ipſo altari repoſitae et adſeruatae ſunt, id ipſum quoque nil *Muratorii* cauſſae prodeſt. Nam totum hoc pertinet, non ad eam conſecrati panis poſt Euchariſticum ſacrum venerationem, quam hodie vſurpat Eccleſia Romana, ſed ad reuerentiam eam, quam ſupra deſcripſimus, et ad vſum in proximo Euchariſtico ſacro. Id clarum eſt e loco *Humberti* ſupra commemorato a *Muratorio: Si quid e ſancta et venerabili Euchariſtia ſuperfuerit - - in pyxidem mundam recondunt, et ſequenti die communicant ex ea populum.* Cui nos addemus alium ex Ordine Rom. II, n. 35. p. 23. vbi deſcribitur praeparatio Euchariſtiae in Miſſa Pontificali: *Presbyteri duo - - intrant Secretarium vel vbi poſitum fuerat corpus Domini, quod*

quod pridie remanſit, ponentes eum in patena: et ſubdiaconus tenet ante ipſos calicem cum vino non conſecrato, et alter ſubdiaconus patenam cum corpore Domini cet. Hic locus planiſſime docet, corpus Domini eſſe nil aliud, quam panem conſecratum: deinde non propoſitas fuiſſe iſtas reliquias, vt ſpectarentur, adorarentur, ſed in ſacrario conditas in pyxide (Ordo I. p. 8. vocat *capſam, conditorium*) denique cum eximerentur e pyxide, non adoratas eſſe, niſi quod Pontifex accedens miſſae celebrandae cauſſa, caput inclinauit: in quo nullam adorationem intelligendam eſſe, ſupra docuimus. Reliqua omnia ſunt ſuperſtitione inutili contaminata, quae, vbi ſemel adſeruatio reliquiarum inualuit, mox in Eccleſiam irrepſit.

At *Cyrillus* Alexandrinus (Epiſt. ad Coloſyrium adu. Anthropomorph.) reprehendit eos, *qui dicere audeant, Euchariſtiam nullam ſanctitatem accipientibus conferre poſſe, ſi de altero in alterum diem ſeruetur.* Audio. At id non habet hanc ſententiam, vt ſeruatus panis interea, dum ſeruaretur, corpus ipſum verum Chriſti manſerit, aut omnino fuerit: ſed vt ille panis, etiamſi non iterum conſecraretur ſolenni ritu, tamen in altero Euchariſtico ſacro, vbi ederetur, corpus Chriſti adiunctum haberet. Nam profecto panem illum, ab conſecratione adſeruatum, non iterum conſecratum eſſe, etiam ſuperior ille Ordinis Romani locus videtur indicare. Atque per illum ipſum morem nobis videtur ſparſum eſſe aliquod ſemen opinionis de *μεταμορφώσει* Euchariſtica, et venerationis ſuperſtitioſae, vnde paullatim ipſa adoratio religioſa nata eſt. Neque enim vbi incipit ſuperſtitio, ibi deſinit. In principio fere eſt inconſulta pietas, paullatim fit foeda impietas: praeſertim vbi huic naſcenti lolio fotus et alimenta accedunt a diſputationum calore, a pertinacia, ſuperbia, aliisque talibus vitiis, itemque ab ignorantia barbarieque: vt factum eſt in hac ipſa re, de qua agimus. Nam *Muratorius* ipſe docet, poſt Berengarianam controuerſiam, nihil antiquius fuiſſe Eccleſiis (h. e. Clericis) quam reue-

rentiam erga auguſtum hoc Sacramentum quotidie et quovis modo augere: hinc natum Feſtum corporis Chriſti, propoſitionem panis ſacrati in altaribus, circumgeſtationes, et ſimilia: in quibus quoniam confitentem habemus *Muratorium*, nulla res diſputatione indiget. In his tamen nullam mentionem facit adorationis, quae fit, cum conſecratus paſtillus, incluſus capſae, geſtatur per publicum, et ad quemuis eius conſpectum homines procumbunt. Sed eam rem fortaſſe putauit confectam ſupra, quo capite de Adoratione conſecrati panis actum eſt. Quamquam quae ibi dicta ſunt, facile huc accommodari poſſunt: hic cauſſam ſuam deteriorem fecit *Muratorius*. Nam cum ſuperiori capite (XXIII.) innuerit, recedere corpus Chriſti a panis ſpecie poſſe: profecto incertos ac dubios reddidiſſe videri poteſt gregales ſuos: qui definire non audebunt, quando illa diſceſſio fiat, atque ita in periculo erunt, ne ſubinde meras ſpecies, ſiue panem reducem adorent. Sed cum tota illa res ſit nugatoria, vix attinet, de ea aliquid addere. Et quamquam adhuc reſtant quaedam paſſim etiam in his capitibus ſparſa, in quibus aliquid dici contra poſſit: tamen, quia non coniuncta ſunt magnopere cum cauſſa ea, quam diſceptamus, ea praetermittere lubet. Atque etiam et ipſe ſatietate iam defeſſus ſum refellendi ea, quae tam nulla cum ſpecie dicuntur, et TV, VIR VENERANDE, legendi. Itaque hic finem faciam ſcribendi, nunquam autem TVI colendi, TVAEque doctrinae, virtutisque admirandae. Quod ſi quid in hoc libello a me ſcriptum inueneris, quod TVO in hoc genere acutiſſimo iudicio probetur, tum vero me operae pretium feciſſe, et magnum in primisque ſuauem huius mei laboris fructum cepiſſe arbitrabor.

BREVIS

BREVIS

REPETITIO ET ADSERTIO

SENTENTIAE LVTHERANAE

DE

PRAESENTIA CORPORIS ET SANGVINIS IESV CHRISTI

IN

COENA SACRA

DE PRAESENTIA CORPORIS ET SANGVINIS I. C. IN COENA SACRA

PRAEFATIO.

Superuacuum laborem ſuſcepiſſe videamur, et fortaſſe plus periculi in publicum, quam vtilitatis habiturum, cum dogma Eccleſiae noſtrae de praeſentia corporis et ſanguinis I. C. in Coena ſacra explicare et vindicare inſtituimus. Nam quaeſtio eſt ea, quae multis multorum literis explicata, et acerrimis ſaepe controuerſiis agitata, vix aliquid nouae lucis accipere poſſe videatur: tempora autem noſtra ſunt eiusmodi, vt, in diſputatione illa et controuerſia reuocanda, cauſſae noſtrae valde metuendum videatur: quippe homines etiam noſtri ita inclinauere ad licentiam de myſteriis religionis Chriſtianae iudicandi, eademque ſuis interpretationibus aptiora faciendi ingenio humano, et prope penitus tollendi, vt verendum ſit, ne, ſi controuerſia haec rurſus agitari vehementius coeperit, plures diſcedant in partem eam, quae rationi humanae expeditior eſt et mollior, quam quae Scripturae Sacrae auctoritatem ſeuerius defendit. Enimuero cauſſas inſtituti noſtri habuimus, ita et ab vanitate alienas, et ab ſtudio controuerſiae ſerendae, vt eas nos cuiuis, non nimis iniquo iudici, facile probaturos confideremus.

Ac primum nos et e ſcriptis multorum noſtrae aetatis, et ſermonibus, ipſa denique fama, accepimus, praeſentiam corporis et ſanguinis Ieſu Chriſti in Coena ſacra

ita

ita coeptam eſſe explicari, vt re, et vi vera praeſentiae ſublata, merum nomen relinqueretur, eamque rationem ita ſerpere et propagari per diſciplinam doctorum, vt verendum ſit, ne paullo poſt miretur Eccleſia noſtra, ſe prope totam Zwinglianam factam eſſe. In quo etiam aliud maius periculum proponitur doctrinae ſacrae veritati, vt poſthaec demonſtrabimus. Ei igitur malo occurrere, quantum in nobis eſſet, voluimus, partim cauendo iis, qui vel nondum imbuti eſſent tali opinione, et adhuc abeſſent ab erroris pertinacia, partim admonendo hos, qui bona fide errorem talem tenerent, putentque ſe cum *Luthero* in hac cauſſa ſentire, cum re vera ab eo longe diſceſſerint. Quod nos ſperauimus perfecturos eſſe, ſi ſententiam veram Eccleſiae noſtrae cum ſuis rationibus breuiter repeteremus, et nouis rei explicandae modis refellendis, firmaremus.

Nec vero illud nos parum ad hoc ſcribendi conſilium impulit, quod non modo in parte ea, quae veritatem praeſentiae, vel praeſentis in Coena ſacra corporis et ſanguinis I. C. palam oppugnat, repereramus ſubinde, qui vel ſententiam noſtram labefactare conarentur rationibus iis, quae ſpeciem habere poſſent apud parum peritos rerum, vel totam rem nullius momenti eſſe ad ſummam religionis defenderent, atque ita negligentiam cauſſae vniuerſae inducere tentarent; ſed etiam inter noſtros extiterant, qui vel palam a nobis diſſentiendo, vel ſuſpiciones ſerendo, labefactarent animos multorum, aut ſaltem in graues et moleſtas dubitationes coniicerent. Enim vero, vt, in certa pace arma mouere, vel ſuperuacuum vel iniquum eſt; cum alii mouere, ſtudium ſecuritatis tuendae et honeſtum et neceſſarium videri debet: ita nobis quoque licere, et honeſtum videri debet, in illo aliorum conatu, ſubinde circumſpicere munimenta cauſſae noſtrae, ea conſeruare, firmare, augere, et aduerſus vel vim vel inſidias defendere.

Sed

Sed cum cauſſam ac defenſionem doctrinae publicae, omninoque veritatis, cum ceteris Eccleſiae doctoribus, tam multis tamque praeclaris, communiter ſuſtineamus, non proprie hanc veluti prouinciam attributam habeamus, eam hoc tempore, et in hac parte, ſuſcipere non veniſſet in animum nobis, qui praeſertim aliis ſat multis et magnis oneribus premebamur laborum vel publicorum vel priuatorum, niſi eam nobis impoſuiſſet multorum bonorum voluntas, etiam ignotorum; qui ſibi ſcrupulos iniectos faterentur cum aliunde, tum ab Heumanniana profeſſione et indemonſtrabili demonſtratione, quos ſibi, etiam noſtra opera, eximi cupere, tota hac cauſſa a nobis explicanda, et eo, quo inſtituimus, modo, diſceptanda. Cupiebamus etiam fidem a nobis datam (in *Bibl. Theol. T. V. p.* 157.) Viris bonis exſoluere, qui per talem aliquam occaſionem ſibi ſatisfieri voluiſſent. Omnino ſemper hoc factum eſt ſalubri inſtituto maiorum, vt magna illa capita doctrinae, per tales Exercitationes interdum repeterentur, inculcarentur, noua luce, ſi fieri poſſet, perfunderentur: idque inſtitutum etiam nunc publica lege ſancitum in Academiis nonnullis durat.

Illud autem in principio rogamus lectores noſtros, vt nobis, praeſertim in parte ea, quae habitura eſt demonſtrationem dogmatis ipſius e Scripturis, liceat noſtro delectu et modo vti in argumentis vel vſurpandis vel tractandis: quam libertatem et aequam et iuſtam eſſe, et ſemper vſurpatam ab doctoribus Eccleſiae praeſtantiſſimis, nuper a nobis eſt demonſtratum, cum de libertate doctoris, praeſertim in cauſſis ad religionem pertinentibus, diſſerebamus. Atque nos ea libertate vtemur, vt ſemper, hoc eſt, modeſte et ſine reprehenſione aut inſectatione aliorum, quibus et ipſis ſuam in tali genere libertatem concedimus. Satis eſt veritatem bene defendi: nec eius defendendae vbique vna rata forma eſt aut eſſe debet. Neque vero nobis conſilium fuit, congerere omnia, quae dogmatis huius confirmandi cauſſa ab aliis allata ſunt,

ſunt, ſed vt nos, pro ingenii noſtri modo, putemus poſſe facillime et planiſſime defendi, oſtendere. Itaque ſua quisque argumenta, quibus in docendo ſolet vti, nobis non inuitis, ſalua poterit et idonea exiſtimare. Atque haec nobis de conſilio noſtro inſtitutoque dicta ſunt. Ad rem ipſam veniamus.

TRACTATIO.

1. Primum igitur defendimus, ipſum corpus Chriſti et ſanguinem adeſſe ſumentibus, et ſumi veſcendo et bibendo, non modo cogitatione ac fide, eamque appellamus praeſentiam vtriusque veram, et quae proprie dicitur, hoc eſt, ſubſtantiae, quam *non* cogitatio credentis efficit; nam ea eſt perpetua et in poteſtate credentis, nec opus habet ſacramento aut actione edendi ac bibendi; *nec* actio modo Chriſti ſpiritualis et ſalutaris in mente fideliter ſumentis ſymbola; nam et haec perpetua eſt in fidelibus per verbum Euangelii ad fidem alendam, et per eam tranquillandum exhilarandumque animum pium: ſed quae contingit per benignam voluntatem Chriſti, promiſſione eius diſerta declaratam, ſine qua eius ſpes eſſe non poſſet, et per quam Sacramentum eſt conſtitutum. Talem ergo praeſentiam, ſiue hoc genus praeſentiae defendi Eccleſiae noſtrae doctrina publica, partim diſerta Confeſſionum noſtrarum verba teſtantur, vt *Apologiae A. C. art.* 10. quod in Coena ſacra *vere* et *ſubſtantialiter* adſint corpus et ſanguis Chriſti, et vere *exhibeantur cum* illis rebus, quae videntur, *pane et vino:* conf. *Form. Concord. art.* 7. vbi diſerte *ſubſtantialis praeſentia* commemoratur: partim aduerſae partis profeſſio, quae ſe, ait, praeſentiam, quae contingat per fidem in animo, ſitque operantis in animo Chriſti, concedere, ſubſtantiae nullo modo. Quamquam in hoc quoque ſunt faciles nonnulli, voluntque ſubſtantiae praeſentiam agnoſcere videri, ſed quae ſit in efficientia corporis et ſanguinis Chriſti,

Chriſti, non autem in ἀδιαςασίᾳ, quam ſolam proprie praeſentiam appellari, alteram autem, quae efficientiae eſt, figurate, liquidum eſt. Sed de hoc poſt haec diligentius dicendi locus dabitur.

2. Iam huius talis praeſentiae, ipſiusque adeo corporis et ſanguinis Chriſti, in Coena ſacra, promiſſo ipſius propoſitae, veritas et proprietas, quomodo intelligatur ac demonſtretur, videamus. In eo autem, cum dubium eſſe non debeat, quin primum locum teneant verba inſtituentis Coenam ſacram Chriſti ipſa; ab iis initium faciunt omnes, qui hanc demonſtrationem recte ſuſcipiunt: quorum nos rationem noſtro modo ſequemur. Nam qui verborum Chriſti ipſorum nullam in hac demonſtratione rationem habendam dicunt, non minus perite faciunt, quam qui legis alicuius, edicti, decreti, teſtamenti, pacti, ſenſum non ex ipſius verbis petendum dicant, ſi quis ſuper iis dubitationem mouerit cupiditate aliqua vel pravitate commotus. Qui autem iis loca alia adiungenda eſſe defendunt, nihil aliud, ſi recte ſentiunt, dicant neceſſe eſt, quam verborum Chriſti interpretationem fieri comparandis aliis locis Scripturarum, per quae verborum poteſtas intelligi poſſit, et firmari iis, quibus intelligatur, Apoſtolos ipſos verba Chriſti non aliter intellexiſſe: quod eſt commune totius interpretationis biblicae. Eſt autem genus argumenti duplex, alterum generale, quod ab indole vniuerſa orationis ducitur, alterum a verbis ipſis et contextu verborum.

3. Et in illo quidem maxime in promtu ſolet eſſe hoc, verba ea, quia teſtamenti ſint, proprie intelligi debere ac ſine figura, vt ſint clara, nec ambiguitate ſua et obſcuritate fallant audientes. Id etſi, recte intellectum, non eſt inane; tamen parum valuiſſe, aut eluſum eſſe exceptionibus aduerſariorum, non eſt mirandum. Nam et tropica oratio poteſt eſſe clara et perſpicua, eſtque non minus vſitata vulgo, quam propria, denique ea non abſtinuit, etiam imperitam plebeculam docens, Ieſus Chriſtus.

Sed,

Sed, vt opinamur, mens maiorum noſtrorum fuit haec, quam alibi explicauimus, vt negarent, tropis et figuris, praeſertim durioribus et inuſitatis, vti ſolere, qui hoc agant, vt facile et ſine ambiguitate pateat, quid ſentiant; in quo genere ſunt non modo teſtatores, ſed et legislatores, iudices, item vel maxime doctores, cum agunt hoc, vt doceant, vt explicent aliquid, non modo obiter et per occaſionem aliquam, et velut aliud agendo, attingant; maximeque, cum aliquid primum tradunt, idque graue et magnum, et quod bene intelligi ab omnibus velint, aut poſthaec non ſint rurſus tradituri. Nam haec ſunt conſentanea ſenſui communi et vſui, nec vocari in dubium poſſunt ab aduerſariis, immo vltro conceduntur, et in interpretando ſubinde adhibentur, velut *Bocharto*, *Placaeo*, *Perizonio*, quos in *Interpr. Nov. Teſt.* commemorauimus *p.* 57. et aliis. Enimuero iſta omnia conuenire in verba Coenam ſacram inſtituentis Chriſti, in promtu eſt, nec habere dubitationem poteſt. Etenim oratio Chriſti habet praeceptionem et explicationem inſtituti noui, eiusque magni, quod volebat et bene intelligi et teneri; eaque tum vtebatur primum, nec erat poſtea vſurus, inſtante morte et diſceſſu e terra.

4. Ac nos non ignoramus, in ea re locum eſſe poſſe exceptioni huic, *extra quam ſi* figura ante cognita vſu ſit, vt obſcuritati aut ambiguitati locum non faciat. Neque nos ſumus ii, qui eius aequitatem non agnoſcamus. Enimuero, quae ſit huius exceptionis in hac cauſſa vis, non intelligimus. Nam ſi quis dicat, et ſic dici ſcimus, notam fuiſſe diſcipulis Chriſti hanc figuram e ſermone Chriſti, a Ioanne litteris tradito, in quo *edere carnem Chriſti et bibere ſanguinem eius*, figurate dictum eſſe, nemo ambigat, itaque potuiſſe in hac oratione et in docendo adhiberi figuram hanc, et ex illo ipſo ſermone a diſcipulis intellectam eſſe; eum multis modis falli dicamus, nec quid ſit id, de quo in hac cauſſa quaeratur, ſatis tenere. Etenim non dubitatur, an

an edere carnem et bibere ſanguinem Chriſti per figuram dici poſſit de iis, qui per fidem amplectuntur Euangelicam doctrinam, et morti eius pro peccatis hominum acquieſcunt: ſed quaeritur hoc, an ea verba ita intelligi poſſint ac debeant, primum tum, cum panis veſcendus, corpus Chriſti, et vinum bibendum, ſanguis eius dicatur, et veſci et bibere iubeantur, quia panis ille ſit corpus Chriſti, vinum autem bibere, quia ſit ſanguis Chriſti, vt eſt in ipſis Chriſti verbis: quod ſecus eſt in illa Chriſti apud Ioannem oratione, et cauſſa, cum neque panis edebatur, neque vinum bibebatur. Nec porro quaeritur, an ita haec intelligi poſſint in oratione, quae manifeſte tota ſit figurata, nitaturque praecedente commemoratione cibi naturalis, quo melior cibus, isque ſpiritualis commendetur, vt eſt apud Ioannem: ſed an tum, cum nihil tale praeceſſerit, vnde intelligi poſſit, figurate haec dici, quod negamus. Atque hic ille ipſe eſt ſcrupulus, qui vrebat *Zwinglium*, cum ei eſſet a Scriba Ciuitatis iniectus; qui non requirebat exemplum Scripturarum, in quo verbum *eſſe* ſignificandi vim haberet: quis ita imperitus ſit vel Scripturarum vel omnino ſermonis humani, vt de eo dubitare poſſit, atque eius rationis exemplum petere? quamquam in talibus vis ſignificandi non eſt in verbo *eſſe*, quod nullam niſi coniungendi praedicati cum ſubiecto vim habet, ſed in ipſo praedicato: immo hoc quaerebatur, an vſpiam in Scripturis ſic diceretur abſolute, h. e. extra parabolam et allegoriam, aut cum nulla allegoria vel ſimile quid praeceſſiſſet, in cuius explicatione, quod figurate dictum erat, accipit interpretationem, quae cum verbo figurato per verbum *eſt* copulatur. Atque ex hac dubitatione ſe tum expedire *Zwinglius* non poterat, vt ipſe narrat in *Subſidio Eucharistiae*, et inde *Chemnitius* noſter in *Annotat. hiſt.* ad calcem *Fundam. S. Coenae* §. 144. nec ſe poſt inde potuit explicare; quippe exemplum, quod ea cauſſa attulit, pariter eſt ex interpretatione cerimoniae paſchalis, h. e. rei figuratae: quo genere nihil proficitur.

Atque, vt id hoc loco addamus, ex eodem genere ſunt omnia, quae ab aliis poſt eum allata ſunt; in quibus maxime ſolet vſurpari illud Paulli, 1 *Cor.* 10, 4. ἡ δὲ πέτρα ἦν Χριστὸς, *illa autem rupes erat Chriſtus.* Nam ibi eſt applicatio narrationis, exempli cauſſa propoſitae, ad rem praeſentem. Enimuero, quis non videt, illam orationem inſtituentis Coenam ſacram Chriſti nihil praeceſſiſſe huiusmodi, ex quo pateat, figuratum ſermonem haberi, aut eſſe interpretationem alicuius figurati verbi, ſed, quid ſit id, quod tradatur, doceri.

5. Ac ne quis dicat, cibi paſchalis ſumtionem praeceſſiſſe, a quo tranſitus factus ſit, vt in illo Ioanneo ſermone, ad figuratam orationem, quae agni melioris carnem et ſanguinem ſumi iuberet, vt in illo, per fidem: primum clarum eſt, non primi velut actus conuiualis, h. e. ſumti paſchalis agni, continuationem eſſe in inſtitutione Coenae S., in qua commemoratio fiat alius et melioris agni, ſed nouum actum, cuius pars altera etiam poſt coenam ſuſcepta ſit: deinde, ſi nihil aliud agebatur, quid opus erat, panem et vinum dare, quo ſine illa interpretatio et de meliori agno per fidem veſcendo oratio fieri poterat, vt illa apud Ioannem de meliori pane. In ipſis potius agni carnibus diſtribuendis dixiſſet: haec eſt caro mea. Sed haec vniuerſe de proprietate verborum Chriſti dicta ſunto. Ad argumenta alia veri corporis et ſanguinis Chriſti, praeſentiaeque propriae, veniamus.

6. Quorum primum genus eſt, quod ex ipſis verbis I. C. eorumque contextu ſumitur. Ac neſcimus, an magnum argumentum ſit in ipſa fluctuatione eorum, qui verba, hoc eſt corpus meum, tropice interpretantur: aliis tropum in ſubiecto, aliis in copula, aliis denique in praedicato quaerentibus: praeiudicium certe non leue facit pro cauſſa noſtra, quae ab illa inconſtantia longe abeſt. Proprie autem arguit et indicat proprietatem verborum et praeſentis corporis et ſanguinis I. C. quod

ea

ea negata, et figura admiſſa ea, quam defendunt aduerſarii, frigida exiſtit et parum digna Chriſto tautologia. Quid enim efficitur illis verbis, ſi tropice accipiuntur, niſi, in pane et vino eſſe figuram et cogitationem Chriſti necati, cum fide et grato animo vſurpandam: et ſic intelligi volunt. Enimuero id eſt pariter in clauſula orationis. Neque enim ἀνάμνησις illa eſt alia, quam cogitatio memor Chriſti necati, cum fide et grata mente recolenda. Quippe ſic dici ἀνάμνησιν in Scripturis, talibus in rebus, clarum eſt, non de ſimplici commemoratione, ſed quae coniuncta ſit cum aliquo religioſo motu et actu animi et reminiſcentia. Ἀνάμνησις quidem ἁμαρτιῶν, *memoria* vel *commemoratio* peccatorum in ſacrificio, *Ebr.* 10, 3. haud dubie eſt, quae coniuncta ſit cum dolore et deprecatione fidelium, qualem ipſe *Philo de Victimis* agnoſcit. Et eam ἀνάμνησιν ac memoriam proprie ſic referri ad mortem Chriſti, plane docet Paullus ex illis ipſis verbis et praecepto Chriſti 1 *Cor.* 11, 26. demonſtrans, mortem Chriſti pro nobis pie et religioſe cogitandam eſſe; quam eſſe vim verbi καταγγέλλειν et ſimilium in Scripturis, per hebraiſmum, cum de religioſis actibus dicitur, ex 1 *Petr.* 2, 9. clarum eſt, vbi ἐξαγγέλλειν τὰς ἀρετὰς τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς, *commemorare* virtutes eius, qui nos traduxerit ad ſalutis veram cognitionem, iubemur, i. e. grata memoria et praedicatione proſequi. Nec vero illa clauſula habet explicationem verborum, hoc eſt corpus meum, hic eſt ſanguis meus; quod eſt inuentum Bataui, iuuare volentis *Zwinglium*, cum ſe expedire non poſſet ex ea, quam diximus, difficultate, ſaepe poſt fruſtra iactatam ab Reformatis in illa diſputatione (*v. Arnaud Perpetuité de la Foi T. II. p.* 120.) incognitum vniuerſae antiquitati. Nam forma orationis ipſa, et explicatio Paulli 1 *Cor.* 11, 26. docent, in iis eſſe praeceptum de modo illius Sacramenti rite vſurpandi, non explicationem verborum ſuperiorum.

7. Nec hoc contemnendum argumentum videtur, quod Chriſtus, iubens omnes bibere, hanc cauſſam addit, quod vinum porrectum ſit ſanguis ſuus. Τȣ̃το γάρ ἐςι τὸ αἷμά μȣ: *nam hic eſt ſanguis meus.* Neque enim id alio pertinere poteſt, quam, ne quis detrectet bibere, per cauſſam ſatietatis, vt fit. Enim vero, ſi nihil aliud in ſanguine Chriſti intelligendum erat, quam figura ſanguinis per mortem fundendi, et cogitatio imminentis mortis, non tollebatur excuſatio praetermittendi calicis: quippe ea cogitatio et ante oblata erat ſermonibus Chriſti, et poterat ſine potu vini vſurpari: vnde aliud firmamentum cauſſae noſtrae exoritur, de quo poſt dicemus.

8. Qui negant proprietatem verborum Chriſti et veritatem corporis et ſanguinis in Coena ſacra, ſolent hoc, vt inprimis ſpecioſum argumentum, vſurpare, vt dicant, ſi res ita ſit, vt nos velimus, a diſcipulis Chriſti verba intelligi non potuiſſe. Vnde enim intellexiſſe, cum in omnibus ſermonibus Chriſti nihil ſimile occurrat? Nec aut a Chriſto de ea re monitos, eſſe ad intelligendum praeparatos, aut ipſos admiratos eſſe rem talem, et interrogaſſe quicquam. Sed tropicam rationem iis notam fuiſſe e ſermone, quem ſaepe commemorauimus. Fatemur, Chriſtum vſum eſſe phraſi, cuius verus ſenſus diſcipulis notus eſſet, quia tradebat rem nouam, nec ipſe explicabat verborum ſenſum, nec diſcipuli de eo interrogabant, quod ſolebant facere, cum haererent. Si autem conſtitit iis de ſenſu verborum, vt primum ea audiuerant, eum tenuerunt vel e ſuperiori aliquo ſermone Chriſti, vel e libris Teſtamenti veteris, quorum ſermo iis erat vſu frequenti et certo cognitus. Atqui illo modo non cognouerant. Nam ſermo ille apud Iohannem non huc et ad hanc cauſſam pertinet, propter eas cauſſas, quas ante commemorauimus, et diſſimilitudinem rerum: quippe ibi non edebant aut bibebant, in quo Chriſtus carnem filii hominis edi aut ſanguinem bibi diceret. Ergo relinquitur, vt e Teſtamenti veteris et

Moſaico

Moſaico ſermone vim horum verborum tenuerint. Et verba ea ſunt manifeſte ſumta e ſecundo Moſis 24, 8. vbi ſacrificio ſolenni ſancitur foedus, cui, vt veteri, a Chriſto, Coenam ſacram inſtituente, opponitur nouum et melius, ſacrificio corporis ſui ſanciendum. *Hic eſt ſanguis foederis* (quo ſancitur foedus) *quod pepigit vobiſcum Deus ſuper cunctis verbis his:* idque bene monet Auctor Scholiorum in Epiſtolas Paulli, quae inter *Ambroſii* opera eduntur, *Hilarii Diaconi* eſſe putant, et ea verba ad interpretandum confert ad 1 *Cor.* 15, 25, 26. Ad horum igitur verborum formam cum Chriſtus in re ſimillima, et ſuperiori illi (τύπῳ) reſpondente, diceret, *hic eſt ſanguis meus*, ſanguis, *quo nouum foedus*, i. e. promiſſio Euangelii, *ſancitur:* aliter intelligere non poterant, quam nos volumus, niſi monerentur et docerentur Chriſti interpretatione; nec aliter intellexiſſe patet ex eo, quod nihil interrogant. Ergo, vt illa verba Moſis proprie dicta ſunt, ſic et haec ita intelligi debent; nec abſurdum eſt *Arnaldi*, *Perpetuité de la Foi T. II.* et *Boſſueti* in *Expoſitione Doctr. Cath. n. X. p. m. 70. ed. tert.* poſtulatum, ſi figurate accipi voluiſſet verba ſua Chriſtus, (aliter quam dixiſſe conſtabat Moſen) monere debuiſſe diſcipulos: et id ferre debent hoc aequius, qui, (vt *l'Abbadie* in *Epiſt. IV. de S. Coena*) poſtulant praeparationem talem et admonitionem neceſſariam fuiſſe, ſi Chriſtus proprie accipi verba ſua vellet: quod ſane alienum erat poſtulare, cum forma illorum verborum eſſet nota. Sed illud poſtulatum accipit vim maiorem et neceſſitatem in noſtra hac ratione, per quam intelligimus, diſcipulos Chriſti, illi formulae adſuetos, ſaltem procliues eſſe debuiſſe ad proprietatem verborum amplectendam, nec de figurato ſenſu iis, ſine admonitione, in mentem venire potuiſſe. Nam quod aiunt, per formulas in epulo paſchali vſitatas, et a Magiſtris Iudaeorum proditas, velut: *hic eſt panis, quem patres noſtri comederunt in deſerto cet.* praeparatos eſſe animos ad figuratum ſenſum intelligendum, omni-

noque in verbis Chriſti eſſe illarum formularum imitationem, quo valde inclinant recentiores Reformatae Eccleſiae Theologi: primum, incerta eſt tota illa magiſtrorum traditio, ſaltem hactenus, vt, illas formulas Chriſti aetate vſitatas et ab ipſo vſurpatas fuiſſe, pro certo adfirmare non liceat: nec eae proprie ad paſchalem agnum pertinebant, aut praeceptum diuinum habebant: nec denique ſimilitudo formularum dat certam cauſſam colligendi, alteram factam eſſe ad imitationem alterius; praeſertim cum habeamus formulam haud paullo certiorem, a qua Chriſti verba ducta eſſe, ita euidens eſt, vt contra dici nihil poſſit, mirandumque ſit, eius ignorantiam tantam vel fuiſſe, vel ſimulatam eſſe, vt eam nunquam, quod quidem ſciamus, in hac controuerſia tetigerint.

9. Sed alia argumenta ſunt ſententiae noſtrae, quae partim ratiocinando ex locis Scripturarum ducuntur, ad Coenam S. pertinentibus, partim e natura rei ipſius, et principiis communibus vtrique parti. Et e primo quidem genere maxime vſitatum eſt, quod e verbis Paulli 1 *Cor.* 10, 15. repetitur, vbi panis ille Euchariſticus *κοινωνία τȣ̃ σώματος τȣ̃ Χριςȣ̃* dicitur, *communicatio* vel *participatio corporis Chriſti:* quamquam in iis plerique noſtrorum (*κατὰ ῥητὸν*) diſerte ineſſe dicunt id, quod defendimus, et illam communionem interpretantur *coniunctionem panis cum corpore Chriſti.* In quo nobis liceat ab iis diſcedere, ſalua argumenti vi; cum illam interpretationem, vt nobis videtur, nec linguae rationes ſatis ferant, nec contextus orationis Paullinae, ſaltem non ea euidentia ſit, vt apud aduerſarium acrem et acutum valere ſatis poſſint. Idemque videtur iudicandum de antiquiori noſtrorum interpretatione, quae ſumtionem corporis Chriſti cum pane intelligit. *Form. Conc. p.* 847. *ed. Rein. Panis quem frangimus cet.* i. e. *qui panem edit, corpus Chriſti edit:* quae eſt interpretatio *Chemnitii Fund. S. Coenae c.* 9. et ipſius *Lutheri Confeſſ. mai. p.* 885. (T. IV. *Altenb.*) qui tamen melius et preſſius ad communitatem ſumtionis

vel

vel boni ſumti et accepti refert: tanquam in verbis Paulli eſſet, *communio panis eſt comm. cet.* Sed argumentum, quod ex eo loco perſpicue ducitur, huiusmodi eſt: Si, qui pane Euchariſtico veſcuntur, adducuntur in communionem corporis Chriſti: (nam hunc ſenſum etiam aduerſae partis Theologi faciunt, et hunc ſaltem admittere debent, nec improbat hanc interpretationem *Calouius* ad h. l. ſi recte intelligatur:) ore ſumant corpus Chriſti neceſſe eſt, non per figuram, et ſpiritu modo per fidem. Nam ſi hoc eſſet, fideles tantum ad illam communionem peruenirent, quod ipſi volunt ac defendunt, non omnes pariter, qui panem ſumunt. Enim vero omnes ex aequo, ſecundum Paullinam rationem, in communionem corporis et ſanguinis Chriſti perueniunt, qui ſumunt. Vnde efficitur, vt falſum ſit, quod ab illis ſumitur, verum, quod nos defendimus. Sed ex mente Paulli, omnes ſine diſcrimine veſcendo ac bibendo in communionem quandam corporis Chriſti venire, id ſic intelligitur. Primum oratio Paulli et admonitio, quae commemorata corporis Chriſti per panem Euchariſticum communione firmatur, ad omnes Corinthios, qui ſe Chriſtianos ferrent, ex aequo pertinet, non modo ſanctos et fideles, ſed etiam, et multo magis, ceteros; de eoque dubitari non poteſt, tota diſputatione Paullina aduerſus eos, qui conuiuia e carnibus victimarum obirent, clamante. Nam quis dubitare poteſt, partem eorum maiorem fuiſſe de numero hypocritarum, quam vere fidelium et ſanctorum: nam minae illae Paullinae profecto non fidelibus proponuntur, ſed hypocritis, his certe maxime. Et hos tamen ipſos ab ea licentia deterret Paullus hoc argumento, quod per Euchariſtiam fiant participes corporis et ſanguinis Chriſti. Quid? quod clare v. 17. quia omnes ex eodem pane veſcantur, omnes eiusdem corporis eſſe docet, nempe per participationem eiusdem corporis Chriſti in Coena ſacra. Quae ratio tota inanis eſt et frigida, ſi impii et hypocritae ſolo pane veſcuntur, non vna per-

cipiunt ore corpus Dominicum; cum, animo et fide non percipere, in promtu ſit.

10. Sed aliud graue argumentum nobis praebet eadem Paulli diſputatio, in qua (1 *Cor.* 11, 27.) eos profanati cum graui culpa corporis et ſanguinis Chriſti reos facit, qui indigno modo ſumſerint panem vinumque Euchariſticum, h. e. non eo, qui v. 26. exprimitur. Nam, vt ex eo loco veritas panis et vini in Euchariſtia intelligitur, ſic pariter veritas corporis et ſanguinis Chriſti, et vtriusque praeſentia talis, qualem defendimus, demonſtratur. Ac primum, intelligi profecto non poteſt, quomodo, qui non edit verum corpus Chriſti, ſed merum panem, qui tantum ſignificationem Chriſti pro nobis mortui habeat, quomodo ipſum Chriſti corpus violet ac profanet? quomodo magis profanet, eo, qui ſigno crucis inter precandum per meram conſuetudinem, ſine pia cogitatione, vſus, aut, verbum Euangelii de ſalute per mortem Chriſti ſperanda ſine vera fide ac ſenſu pio audit et legit? Improbe facere omnes, palam eſt, ſed violati et proprie profanati corporis Chriſti reos nemo dixerit; nec ſic loquuntur Scripturae. Ergo, quod eſt conſequens, intelligi debet in pane et vino Euchariſtico aliquid amplius figura et ſigno. Id autem eſſe ipſum corpus et ſanguinem Chriſti, vincunt ſequentia; in quibus Paullus ſeuere pronunciat, eum ſibi perniciem edere ac bibere, qui indigne ſumat: quod ipſum grauius eſt, quam pro abuſu, aut peruerſo vſu ſigni meri, per arbitrium conſtituti. Enimuero cauſa adiungitur haec, *quod non diſcernit corpus Chriſti.* Id vero noſtro quidem iudicio, rem dirimit. Quid enim eſt, *μὴ διακρίνειν τὸ σῶμα τȣ͂ Κυρίȣ*, *non diſcernere corpus Domini*, niſi, corpus Domini ita edere, vt cibum profanum et vulgarem, quod fit, cum ſine fide et religione ſumitur. Nam verbum diſcernendi, hoc quidem in loco, eſt e ſignificatione diſcernendorum ciborum ſecundum legem Moſaicam: in qua *non diſcernere cibos* dicuntur, qui puris et profanis ac

lege

lege vetitis pariter veſcuntur, nihilque diſcriminis faciunt; qui cibos profanos et vetitos lege ita comedunt, vt legitimos et pro legitimis. Neque id *non diſcernere* proprie refertur in illa phraſi ad iudicium animi, ſed ad ipſum actum edendi promiſcue. Ex quo profecto fit, vt edamus ipſum corpus Domini. Quomodo enim vt cibus promiſcuus ſumitur, ſi omnino non ſumitur, aut quomodo poſſumus corpus Chriſti ab alio vulgari, corpus alente cibo diſcernere et religioſius ſumere, ſi prorſus non corpus ipſum, ſed eius vmbram modo et ſignum accipimus; ſi hypocritae, de confeſſione aduerſae partis, omnino nihil praeter merum panem accipiunt? Dixiſſet potius, qui indigne edat de pane, nihil niſi pane, non corpore domini, veſci, et nullum fructum capere, ſiue, profanare panem, qui per *εὐλογίαν*, ſanctitatem aliquam acceperit. Profecto, quo diutius ac diligentius hunc locum conſideramus, ita magis firmatur animus noſter in ſententia Eccleſiae noſtrae, et, vt nihil durius dicam, in re ſancta et ad religionis ſanctiſſima myſteria pertinente, plane ſenſus noſtri repugnant, cum fingere conamur, Paullum nihil aliud dicere voluiſſe, quam hypocritas nihil praeter inane ac ſine re ſignum accipere, quod iis nihil proſit ad confirmandam et augendam fidem, quam omnino nullam habeant; id autem illis verbis expreſſum eſſe, *edere ac bibere perniciem*, *corpus Domini profanare*, *et pro cibo vulgari ſumere*. Ac nos non ignoramus, quid hic dicatur elabendi cauſſa: profanantur Symbola corporis et ſanguinis Chriſti, inquit Reu. *Beckius* in *Synopſ. Theol. p. 292.* Audimus. Sed primo, hic ſenſus profecto nemini in mentem veniat, primum legenti, nec iam imbuto Zwingliana ſententia; quod eſt argumentum falſae interpretationis inprimis graue: deinde, abuſus hic eſtne tantus, vt propterea edat ſibi perniciem, et non diſcernat corpus Domini? An ergo etiam, qui paſchalem agnum, vt ſymbolum Chriſti mactandi pro peccatis, ſine fide et pietate edebant, perniciem edebant, et non diſcer-

nebant Chriſtum et ſacrificium pro peccatis noſtris? An etiam, qui cibum quemlibet ſine precibus piis et gratiarum actione accipit, ſibi perniciem edit, quia non diſcernit donum Dei, quod cum precibus et gratiarum actione ſumendum erat 1 *Tim.* 4, 5.

11. Et haec quidem argumenta ducta ſunt e teſtimoniis Scripturarum: ad ea veniamus, quae a rei natura petuntur, hoc eſt, e natura communi Sacramenti. In quo vtemur principiis tantum iis, in quibus conſentientes habemus, qui in cauſſa ſumma a nobis diſcrepant. Primum igitur fatentur nobiſcum, in Sacramento *aliquid accipi*, *bonum aliquod inuiſibile*, vnde fructum capere ſpiritualem poſſint, qui recte vtantur: idque eiusmodi, vt ſit Sacramento proprium donum ac beneficium: foret enim alias inane et ſuperuacuum Sacramentum ipſum. Hoc autem conſtituto, quaeramus, quid accipiatur in Coena ſacra, praeter panem et vinum, ſi non accipitur verum corpus et verus ſanguis Chriſti, e noſtra ſententia? Profecto, ſecundum Reformatorum rationem, nihil accipiunt, neque qui recte, neque qui male vtuntur Sacramento: non hi, quia mera ſymbola accipiunt, de ipſorum confeſſione. Nam bonum, quod accipiatur, ponunt in perfectione et corroboratione fidei; quae in eos non cadit. Nec plus accipiunt recte vtentes ac fideles, quicquid illi dicant. Nam ſibi dant ipſi id incrementum, non in Sacramento ac per Sacramentum ipſum proprie accipiunt. Quomodo enim volunt fidem augeri per hoc Sacramentum? Nempe cogitatione fideli mortis Chriſti et gratiae Dei propter illam. At cogitationis talis ſuſcipiendae nihil ſane praeter admonitionem nec habent ſymbola, nec habere poſſunt, per naturam ſuam. Cogitatio tota eſt hominis, a qua, quia corroboratio fidei naſcitur, eam homo fidelis accipit a ſe. Ergo ſicut fideles extra Sacramenti vſum, quacunque re, vt dicto aliquo doctoris, aut ſigno crucis vel imagine Chriſti, admoniti, ſuſcepta tali cogitatione pia firmant ſibi et augent fidem, non a cruce et imagine acci-

accipiunt; ſic nec in Sacramento aliter fieri, ſecundum illam ſententiam, poteſt; nec quicquam erit diſcriminis, niſi hoc, quod illa ſymbola panis et vini, a Chriſto inſtituta ſunt, haec ab hominibus, quod ad rem ipſam nihil refert.

12. Atque ita porro etiam perit penitus ea, quam *Vnionem* vocant *ſacramentalem*, agnoſcuntque ac defendunt nobiscum, qui contra nos ſtant, ſed profecto tantum nomine, non re, vt facile intelligi poteſt. Nihil eſt mirabilius, vt mihi videtur, in tota eorum ſententia, quam illa *Vnio*, quam dicunt, cum plerisque noſtrum, fieri in conſecratione, vt nuper is, quem diximus Reu. *Beckius p.* 287. At in promtu eſt, coniunctionem corporis Chriſti cum ſymbolo panis fieri, ſecundum eorum opinionem de praeſentia corporis et ſanguinis Chriſti, ab ſumentis fide, non factam eſſe a Chriſto, aut fieri a ſacerdote conſecrante. Nam fides, ſecundum eos, facit praeſens corpus Chriſti, nec id proprie iungit fides cum ſymbolo panis, ſed admonitus a ſymbolo, vt alias a cruce aut alia figura, id iungit menti ſuae, cogitatione ſua ſpiritualiter veſcendo. An hic vmbra eſt vnionis, quae ſymbolum panis et corpus Chriſti intercedat?

13. Denique etiam hoc eſt inter conceſſa de Sacramentis, vt *vim* aliquam habeant et *efficatiam* ſalutarem. Nam queri ſolent nobiscum hoc nomine contrariae ſententiae defenſores, quod eos dicamus, Sacramentis nullam vim et efficaciam relinquere; cum fateantur, iis tribui clare in Scripturis, et ſine ea merum luſum fieri: immo in eo capite plane ſe, aiunt, nobis conſentire. Enimuero, cum veniunt ad explicandam illius efficaciae naturam, totam tollunt, ſolum nomen relinquunt: nec aliter ſinit fieri eorum de natura Sacramenti ſententia. Nam veram quidem efficaciam et vim agnoſcere nemo poteſt, niſi hanc, quae eſt ei rei, cui tribuitur, inſita, haeretque in eius vel vniuerſa natura, vel parte aliqua. Vbi igitur eſt talis efficacia, eorum ſententia probata? In ſymbolis panis aut vini? Nequaquam. Nam in iis nihil

nihil eſt niſi admonitio aliqua ex inſtituto Chriſti cognito. Haec vero non eſt illa efficacia ſalutaris, quam nos defendimus re, illi verbo. Et haec eſt omnibus hypocritis cum vere piis communis; quod ſecus eſt in efficacia propria Sacramenti. Quod ſi ipſum corpus Chriſti verum cum ſanguine eius adeſt, habemus, in quo efficaciam ponamus, quod efficaciam habere poſſit inſitam. At ſi non adeſt, vbi haerebit, quando nihil praeter illa ſymbola relinquuntur. Non certe in ipſo Sacramento, qua eſt diuinae inſtitutionis. Ergo amandabitur ad ſumentis cogitationem piam: ea ſola dabit Sacramento efficaciam: nam ea ſola firmat in illa ratione fidem: ſi planius dicas, ea habet efficaciam et vim augendae fidei, non Sacramentum, quod nihil aliud, quam admonuit Chriſtianum, vt fidem cogitando excitaret.

14. An vero, quaeſo omnes Chriſtianos, Sacramentorum reuerentia quadam imbutos, placet Sacramentum Chriſti, quod ipſum nullam vim habeat, ſed ad ſummum accipiat aliquam ab homine? quae pendeat ab eius cogitatione? Non profecto, niſi me fallunt omnia. Ac videamus, quae porro conſequantur. Nam ſi nulla alia vis eſt in illo Sacramento, quam talis admonitionis: quorſum inſtitutum dicemus a Chriſto? An aliud in eo quicquam erit, quam *ἀσθενὲς καὶ πτωχὸν στοιχεῖον*, *tenue et leue elementum*, vt Paullus ritus V. T. vocat, *Gal.* 4, 9. hoc eſt, exercitationem admonendi, comparatam infantiae Chriſtianae Eccleſiae, qua non ſit opus adultis, h. e. fidelibus, qui adſueti ſint melioribus et virilibus exercitationibus legendi et cogitandi Euangelii, nec indigentibus tali admonitione? Quis vero iam reprehendat Socinianos, qui, ab illa Zwingliana opinione profecti, et, quid conſequens eſſet, percipientes, nullam illius Sacramenti vſurpandi neceſſitatem eſſe contendunt, et liberum cuique relinquunt, vti eo velit nec ne? aut quis iam indignetur Fanaticis, qui ſe carere poſſe hoc Sacramento iactant, laetarique ſe dicunt, quod ita profecerint, vt

ſibi

ſibi non opus ſit Euchariſtiae Sacramento? Nam nihil horum abſonum eſt, aut ab veritate et aequitate abhorrens, ſi in eo mera eſt ſignificatio corporis et ſanguinis Chriſti. Enimuero, cum iſta prorſus abhorreant ab ſenſu Chriſtiano, ſintque dedecori Sacramento ſanctiſſimo; efficitur, rationem noſtram potius eſſe probandam, quae vim, et dignitatem, et neceſſitatem Euchariſtiae non modo ſaluam relinquit, ſed etiam commendat et illuſtrat; immo, ſine qua dignitas eius et vis ſalua eſſe nullo modo poteſt.

15. Fuerunt, qui magnum argumentum et firmamentum cauſſae noſtrae peti poſſe dicerent ab epulis, poſt ſacrificia fieri ſolitis, de carne victimarum. Eſt autem haec ratio Coenae ſacrae comparandae cum illis epulis a *Cudwortho* vel inuenta, vel inprimis exornata in libello de *Vera Notione S. Coenae*, quem latine verſum *Syſtemati intellectuali* ſubiecit cum notis ſuis *Moshemius*. Exiſtimabat ille, Coenam S. reſpondere imitatione quadam epulis iis, quae ex carnibus victimarum fieri ſolerent apud Iudaeos atque etiam Gentiles. Eas porro exiſtimabat hanc vim habuiſſe, e mente vtrorumque, vt per eas homines venirent in communionem eius Dei, cui ſacrificium factum eſſet, quod etiam firmari putabat diſputatione Paulli 1 *Cor.* 11. Id inuentum placuit, quibusdam non modo Britannicis Theologis, nuper etiam *Warburtono*, Epiſcopo Gloceſtrienſi, in libello *de natura Euchariſtiae*, ſed etiam de noſtris, eruditiſſimis Theologis, *Gottfr. Oleario*, *Pfaffio*, *Iano* cet. qui hinc putabant effici, vt qui Coena S. fruerentur, carnem ipſius victimae pro nobis mactatae ederent. Sed ea ratio recte repudiata eſt a *Moshemio* in praef. ad Cudworthianum libellum, argumentis ſane idoneis; quae ibi legent, qui velint. Nobis addere liceat ab eo bene diſputatis haec duo. Primum res ſunt valde diſſimiles. Nam e victimis Iudaicis, quae non totae comburerentur, particulas tantum reliquae carnis comederunt, vel ipſi, qui victimas obtu-

obtuliſſent, vel conuiuae plures, ad quos ſacrificium non pertineret: in Coena ſacra totam corporis victimam accipimus veſcendo. Deinde tota ratio earum epularum profecto non eſt ſatis intellecta, eſtque omnino eiusmodi, vt Coenae S. nullo modo apta ſit. Etenim, vt ab epulis gentilium incipiamus, eae nullam coniunctionem habuere cum religione: ſed quoniam victimarum pars tantum ſolebat immolari, exta fere et adeps, vt notum eſt e poetis graecis et latinis, ceterae carnes reddebantur iis, qui animalia mactanda dediſſent. Eas porro carnes licebat ſibi ſeruare omnes, ad vſum familiae, etiam, ſi abſumi recentes non poſſent, ſale conditas ſeruare ad vſum ceteri temporis, denique etiam vendere, vel per partes pluribus, vel vniuerſas laniis, a quibus venderentur in macello, quod etiam Paulli verbis intelligitur 1 *Cor.* 10, 25. Sed moribus Graecorum hoc ſordidum putabatur et illiberale; vnde ab *Theophraſto* in partibus illiberalitatis ponitur *Charact.* 22. Itaque locupletes, liberalius et honeſtius viuere ſoliti, earum carnium partes donabant amicis, itemque epulas faciebant, in quibus earum pars abſumeretur: quod intelligitur loco *Xenophontis Mem. S. II*, 3, 11. Nec coniunctionem harum epularum cum religione arguit locus Paulli 1 *Cor.* 8, 10. vbi epularum talium in delubro actarum eſt commemoratio. Nam primum, id non perpetuum fuiſſe indicat alter locus 10, 27. vbi profecto non eſt ſermo de epulis in delubro, quod in iis ſine indicio conſtabat, e victimis carnes praeberi: deinde, ibi epulas tales in porticibus inſtituebant, quibus domi locus commodus non eſſet; in iis autem etiam alia humana agi ſolita eſſe, ſatis conſtat. Et, quod gentiles ad eas epulas etiam inuitabant amicos e Chriſtianis, a quibus Deos ſuos ſciebant contemni, id profecto clare docet, eas nihil coniuncti cum religione habuiſſe. Apud Iudaeos autem tales epulas religioſas fuiſſe, nullo literarum ſacrarum teſtimonio doceri poteſt: ſed e partibus victimarum iis, quae ſacrificanti-

ficantibus redditae eſſent, conuiuia facta ſunt, vt dies ſacrificii per laetitiam honeſtam et liberalem tranſigeretur. Itaque argumentum, quod ab iis epulis ducitur, vim habere nullam poteſt.

16. Sed multo minus probandum eſt argumentum, quod nonnulli ab ipſis ſacrificiis gentilium repetunt. Nam in ſacrificiis iis, quibus, vt ôpinor, foedera ſancirentur, morem hunc fuiſſe, vt ſanguis victimae patera exceptus circumferretur guſtandus his, quos inter foedus patratum eſſet. Ad huius autem moris imitationem referendum eſſe Coenae ſacrae calicem, quem diſerte foederis noui Chriſtus appellet, ſanguine ſuo ſanciendi; cum ex altera parte conſtet e victimae foederalis carnibus comediſſe, qui foederis ſanciendi eſſent participes. Mallemus vtique abſtinuiſſe Viros doctos et defendendae veritatis, quod laudamus, cupidos, ab huius rei commemorandae et ad firmandum dogma Eccleſiae noſtrae conferendae conſilio, quam eius rationis refellendae neceſſitatem nobis impoſuiſſe. Nam, vt alia mittam, certe inter Iudaeos, quibus omnino nefas eſſet, ſanguinem guſtare, talem morem non fuiſſe, et, ſi aliarum gentium fuerit, ab eo rei a Ieſu inſtitutae explicationem petere, parum religioſum videri; tota res profecto eſt commentitia. Omnibus enim populis abhorrens ab humanitate, vt eſt, ita viſum eſſe ſatis conſtat, ſanguinem recens fuſum e venis beſtiarum bibere: nec vllum in graecis latinisque ſcriptoribus extat ritus talis, quod ego cognouerim, veſtigium. Atque ego memini me audire dogmatis Zwingliani aſſeclam, qui foederum priſcorum ritu ad id firmandum abuteretur. Nam in illo foederum per victimam ſanciendorum actu, aiebat, pateram vini circumlatam eſſe bibendi gratia, vt eo potu foederis participes fierent; idque vinum datum eſſe loco ſanguinis, quem guſtare nefas eſſet moribus humanis. Ad eum igitur modum Chriſtum nos ad communionem foederis, victima corporis ſui, perpetrati

adduci

adduci voluiſſe vino bibendo, in quo eſſet figura ſanguinis ſui, quod id vice ſanguinis daretur. In quo ſaltem illud verum erat, quod de vino ab immolantibus ſumto, dicebatur: ſed alterum totum a veritate alienum, vinum loco ſanguinis fuiſſe. Nam vini vſus fuit in parte neceſſaria ſacrificii talis, multorumque aliorum, nec quicquam habuit coniunctionis cum ſanguine: quippe caeſa victima et fuſo ad aram ſanguine, accedit demum vini libatio, per quam guttatim funditur primum e patera vini pars in victimam caeſam, poſthaec autem circumfertur patera, vt deguſtetur vinum pariter ab ſacrificantibus, vt factum eſt etiam in aliis ſine victima libationibus religioſis. Quid hic igitur eſt ſimilitudinis cum Coena ſacra? et ſi eſſet tamen: quid id ad Coenae ſanctiſſimam cerimoniam? in qua Chriſtum ſumſiſſe exemplum ab ſacrificiis impiorum, ſine iniuria in ipſum et eius inſtitutum, dici non poteſt. Mittant ergo veritatis adſertores totum hoc genus argumentorum, quae e ritibus gentilium captantur, ſatisque habeant vti Scripturis, et iis recte ac diligenter explicandis veritatem firmare; quae non deſtituent recte tractantem, vt antea demonſtratum eſt.

17. Sed duobus illis legitimis generibus argumentorum, quibus ſupra vſi ſumus, addi ſolet tertium, quod ab conſenſu antiquitatis arceſſitur. Nec id profecto leue et contemnendum videri debet. Quamquam video, nonnullos ſecus iudicare, ſiue inſcitia antiquae doctrinae, et quia, quod quis ignorat, ad id contemnendum procliuis eſt, ſiue potius, vt interpretor, inconſtantia et leuitate iudicandi. Nam ita ſumus plerique: cum commodum eſt, extollimus, quod alio tempore, cum ſecus vel eſt, vel videtur, deprimimus; vt fecit in eadem re *Dallaeus*, vir antiquitatis Chriſtianae ſcientiſſimus: qui cum antiquitatis teſtimoniis premebatur, toto libro vſum Patrum in Controuerſiis religionis impugnauit, et quantum in ipſo fuit, depreſſit: viciſſim, cum eum in pari cauſſa deprimerent aduerſarii eius, *Adamus* et *Cottibaeus*, plane

contra-

contrariis argumentis eius vim aſſeruit et vindicauit: *Repl. aux livres d'Adam et Cottiby P.* I. cui libro prope principatus inter cetera viri opera debetur. Antiquitas ipſa profecto ſtulta fuit, quae tanti fecit conſenſum ſeculorum priorum, ſi in eo nulla vis eſt ad illuſtrandam veritatem; ſtulti *Flacius* noſter, *Gerhardus*, *Bebelius*, et alii egregii viri, in demonſtrando conſenſu Eccleſiae noſtrae cum antiquitate vltima: ſtulti noſtri omnes, qui tanto ſtudio inuentum, inprimis *Zwickeri*, acerrimi Socinianorum, impugnauere teſtimoniis antiquitatis, cum, ſeculis prioribus, aliter de Chriſto ſenſiſſe Eccleſiam, demonſtrare tentaſſet, quam Nicena ſynodus ſanxerit: ſtulti *Claudii*, *Albertini* et multi alii, qui integris, etiam magnis voluminibus, et magno doctrinae apparatu, *Nicolium* primum, deinde *Arnaldum*, *Perronium* aliosque, repreſſere, transſubſtantiationis dogmati conſenſum antiquitatis aſſerere conantes: ſtulti denique omnes, qui nouitatem dogmatum Romanorum demonſtrare conati ſunt, *P. Molinaeus*, *Dallaeus*, *Hunnius*; etiam noſter nuper *Deylingius*. Sed abeſt longe ab his tot praeclaris viris haec tanta iniuria, nec vllo modo in iis haerere tam ingratum crimen poteſt. Et ipſe ſenſus communis vim huius argumenti defendit. Itaque ea ſemper fuit apud animos hominum permagna: nec alia magis cauſſa praeclari illi, quos ante commemorauimus, Viri in Francia, tanto cum apparatu doctrinae *Nicolinum* inuentum de perpetuitate dogmatis de transſubſtantiatione impugnauere, quam quod id multorum animos debilitaſſet, et ad Romanas partes inclinaſſet.

18. Sed in eo argumento non vna cautio eſt: prima, vt in eo non caput demonſtrandi ponatur: nàm id ſibi vindicant Scripturarum ſ. teſtimonia et rei natura: ſed demonſtrationis firmamentum; quod nimirum antiquitatis, vltimae in primis et incorruptae, ſimplicitatemque primam retinentis, teſtimonium firmat interpretationis noſtrae ſimplicitatem et veritatem. Nam cum videmus, rem tantam

ita, vt ipſi iudicamus, intellectam, quo tempore adhuc prope ſonabat oratio Apoſtolica per ipſorum auditores, et lingua adhuc viua erat ea, qua Apoſtoli in ſcribendo vſi eſſent, mirifice confirmatur animus, iudicans de interpretationis, per legitimas artes quaeſitae et repertae, veritate. Atque non aliam niſi hanc vim antiquitas erudita, et noſtri illi principes doctrinae, teſtimonio Eccleſiae antiquae tribuerunt, *Facundus Hermianenſis*, *Vincentius Lerinenſis*, de noſtris *Melanchthon*, cuius eſt de ea re diſputatiuncula ad 1 *Cor.* 14. *T. IV. Opp. p.* 290. Tertia cautio eſt, in qua maxime et ſaepiſſime peccatur, peccatumque eſt ſemper in illa controuerſia, quid antiquitas de Coena ſacra qua partem eam ſtatuerit, de qua diſputamus, vt ne promiſcue vtamur locis librorum veterum, ſed eorum primo, qui publicam auctoritatem habuerint, vt haud dubie inſit doctrina publica Eccleſiae: poſt horum, qui proprie pertinent ad interpretationem Scripturarum; quales ſunt Commentarii eorum, quos conſtet bene eruditos et interpretandi peritos fuiſſe, aut locis librorum iis, in quibus teſtimonia Scripturarum, ad cauſſam pertinentia, proprie explicantur: denique in quibus de eo capite doctrinae ex inſtituto, explicandi cauſſa, agitur. Nam e talibus ſolis doctrina cuiusque aetatis certo cognoſci poteſt: cetera debent ad horum normam explicari. His tribus igitur obſeruatis, recte hoc argumento vtemur, nec mouebimur ſpecie diſſenſus, quae *Claudio* et *Arnaldo* et aliis tam moleſta fuit, cum neuter omnibus locis, ab altero pro ſua ſententia prolatis, ſatisfacere poſſet. Sic ergo agemus: quamquam hoc iam egimus in *Anti-Muratorio p.* 67. Sed, quia ibi id egimus aduerſus Pontificios, nunc contra aliam rationem diſputamus, breuiter hic, quae ibi dicta ſunt, cum aliquo auctario repetemus.

19. Primus igitur ex iis, quae conſtituimus, generibus, locus eſt *Iuſtini* in *Apol. ſecunda*, quae habet vim ſcripti publici, quia ſcripta eſt ad auertendam ab Eccleſia perſecutionem, et eſt Confeſſionis publicae inſtar. Nam

etſi

etſi non audeam pro certo dicere, eam miſſam eſſe ad Antoninum, vt habet index; tamen nec titulum hunc ſpurium iudicem, ſed ſaltem hoc conſilio adpoſitum ab *Iuſtino*, vt appareret, eam defenſionem deſtinari iis, a quibus Chriſtianis eſſet vel vexatio metuenda, vel auxilium innocentiae ſperandum. Clarum autem eſt, *Iuſtinum* hoc agere, vt oſtendat, quid fiat in Euchariſtia, et quid de Euchariſtia credatur in Eccleſia: aliter innocentia rei doceri non poterat. Itaque quemadmodum omnes ex eo loco, fatentur, plane cognoſci, qui prima illa aetate ritus peragendae Coenae S. fuerint: ſic pariter, quae de ea fuerit ſententia Eccleſiae, ex eo loco debet intelligi ac doceri. Sed de hac parte *Iuſtinus* tradit haec: 1) panem et vinum conſecratum eſſe τροφὴν, alimentum, et quidem tale, quo alantur corpora: 2) panem non eſſe κοινὸν, *communem* tantum et *vulgarem*, qualis ſit, cum extra Euchariſtiam ſumatur, ſed *eſſe Corpus Chriſti:* 3) hanc eſſe de ea re doctrinam Eccleſiae traditam, ἐδιδάχθημεν εἶναι σ. χ. 4) corpus Chriſti adeſſe ſaluo pane, et eſſe ſubſtantiam: nam ita panem eſſe corpus Chriſti, vt homo Ieſus idem ſit Deus. Hoc ſi *Sabellius* aut Sabellianae opinionis aſſecla ſcripſiſſet, intelligeremus praeſentiam corporis Chriſti per efficaciam: ſed ab illo errore alienum fuiſſe *Iuſtinum*, clarum eſt: et eadem ratione explicandi vſi ſunt poſtea *Chryſoſtomus*, *Theodoretus* et alii, qui alieniſſimi ab Sabelliana peruerſitate fuere. Haec omnia peruerti nulla ratione legitima poſſunt: et quae Reformati quidam Theologi contra moliti ſunt, ea ſunt ab ratione recte interpretandi alieniſſima, vt oſtendimus l. c. vbi haec legent, qui volent.

20. *Iuſtino* addamus Interpretem N. T. principem *Chryſoſtomum*, qui locum Paulli 1 *Cor.* 10. explicans, et quare κοινωνίαν *communionem* dicat, non μετοχὴν, *perceptionem*, quaerens, τί γάρ ἐστιν ἄρτος; σῶμα Χριστοῦ cet. *quid eſt panis?* corpus Chriſti. Quid autem fiunt, qui ſcil. corpus Chriſti ſumunt? Corpus Chriſti. Quomodo

 autem

autem panis et vinum ſit corpus et ſanguis Chriſti, ſumaturque a Chriſtianis, primum in illo ipſo loco declarat, cum in poculo dicit eſſe, quod e latere Chriſti fluxerit, tum in loco notiſſimae ad *Caeſarium* epiſtolae: nempe eo, quo nos dicimus: idque ita eſt clarum, vt etiam aduerſae partis quidam in Chryſoſtomo noſtram ſententiam agnoſcant. Et quomodo non agnoſcant? cum diſerte dicat, panem, amiſſa ſua appellatione, dici corpus Domini, etſi natura panis permanſerit, et *non duo corpora* (ſcil. panis et corporis Chriſti) *ſed vnum filii Dei corpus* praedicari. Ceterum in promtu eſt iudicare, eandem ſententiam placuiſſe praeceptoribus *Chryſoſtomi*, a quibus rationem interpretandi et doctrinam omnem ſacram didicerat, *Diodoro* Tarſenſi, *Theodoro Mopſueſteno*, qui ab Origene fluxit, vt in Diſputatione de *Origene* demonſtrauimus. Sed huic adiungamus e Graecis tertium, qui duobus ſeculis poſt fuit, *Anaſtaſium Sinaitam* in *Hodego* c. XXIII. qui in Coena S. negat eſſe ἄρτον ψιλὸν *nudum panem*, aut ἀντίτυπον, *figuram Corporis Chriſti*, ſed *ipſum verum corpus I. C.* In quo argutatur primum *Albertinus* de *Sacramentis Euchar. p.* 904. reprehendens *Anaſtaſium*, quod neget, panem eſſe figuram corporis Chriſti, cum id ſuperiores Eccleſiae Doctores fateantur, non intelligens, *Anaſtaſium* negare, *meram figuram* eſſe, quod ſane nemo ſuperiorum dixerat; nam figuram et ſignum ſane dixere, id nos quoque fatemur: ſed ſunt etiam ſigna rerum praeſentium, quae in oculos non incurrunt, cuiusmodi ſigna in Coena ſacra facile agnoſcimus. Nam quod nouatorem appellat et eius aetate coeptum eſſe doctrinam in hoc capite mutari, id falſum eſſe, ſuperiora teſtimonia declarant. Quae cum ita ſint, mirandum eſt, quomodo *Heumannus*, hiſtoriae Eccleſiaſticae profecto non rudis, potuerit dicere, demonſtratum eſſe ab *Oecolampadio*, prioribus octo ſeculis, omnes Zwinglianam ſententiam tenuiſſe: quod falſum eſſe et res ipſa demonſtrat, et non modo demonſtratum eſt iam tum

a

a *Pirkheimero* et aliis, ſed ab ipſo agnitum, interdum in locis Patrum fatente: *hoc, apparet, contra nos eſſe.* Atque ita abſoluimus demonſtrationem ſententiae noſtrae de praeſentia veri corporis et ſanguinis Chriſti in Coena ſacra, per quam non panis ſolus ac vinum ſolum, ſed etiam corpus et ſanguis Chriſti ipſe ore ſumitur ab omnibus.

21. Non alienum videtur eſſe, hoc in loco adiicere aliquid, etſi proprie non pertinens ad hanc demonſtrationem, tamen et cautioni ei, quam tertio loco poſuimus, §. 18. illuſtrandae ſeruiens, et non ingratum, vt ſperamus, futurum iis, qui acta eorum cognoſcere cupiant, per quos ſacrorum repurgatio contigit Eccleſiae. *C. Peucerus* in Epiſtola ea, quam e carcere Lipſico ſcripſit ad Auguſtum Electorem, vt eſſet pro Confeſſione, dixerat, *Philippum* profecturum a. 1541. cum *Luthero* ad Colloquium Ratisbonenſe, huic dediſſe chartas, repletas ſententiis Patrum Eccl. de Coena ſacra, rogantem, vt de iis quid ſentiret, ſibi oſtenderet, ne in ipſo actu diſcreparent. Eas cum *Lutherus* reddidiſſet, adſcriptis gloſſis, vel ſcholiis, quibus eae ſententiae cum ſuo de Coena ſacra ſenſu in concordiam redigerentur, *Philippum*, iis lectis, dixiſſe, tales gloſſas ſemetipſum inuenire potuiſſe, ſed eas in diſputatione firmas non fore, idque ipſum intelligere. Tum *Lutherum* nihil aliud reſpondiſſe, niſi, ſe ipſi rem permittere bene ſperantem de eius dexteritate. Hanc *Peuceri* narrationem pro commento impudentiſſimo proſcripſere *Theologi Vitebergenſes* in *Confutatione Teſtamenti Peuceriani, et illius ipſius Epiſtolae cet. p.* 127. Et nos non poſſumus ſcire aut affirmare, ea ita acta eſſe, vt *Peucerus* narrauit: hoc poſſumus dicere, in manibus noſtris eſſe chartas conſcriptas talibus ſententiis a *Philippo*, adſcriptis gloſſis et interpretationibus ipſa *Lutheri* manu; quae in *Peuceri* familia ſeruatae, et velut per manus traditae, peruenere ad *Bernauerum*, Scholae Budiſſinenſis ante non ita multos annos Rectorem, inter cuius libros, in hac vrbe noſtra venditos, venere tandem

in manus noſtras: poſt huius quidem libelli noſtri diſceptationem reponentur in Bibliotheca Paullina, vbi volentibus inſpicere licebit. Sunt autem ſententiae maximam partem ex *Auguſtini* libris; ex *Ambroſio* (ſ. *Hilario* potius Diac.) ad Corinth. *Irenaeo*, *Origene* ſingulae; item e *Liturgia Graeca* et *Epiphanio*, omnes poſt in hac controuerſia ſaepe prolatae et excuſſae: ſed non ſunt ex eo genere, quod nos in cautione tertia definiuimus, propter quam cauſſam *Lutherus* totam illam cohortem ſententiarum repudiare poterat, cum ſenſus Eccleſiae, non cuiusvis doctoris, in diſputatione aliena, ad cauſſam ſuam accommodatio, quaeratur. Scholia autem *Lutheri* habent diſtinctionem ambiguorum, explicationem verborum, et conciliationem cum doctrina vera. Exempli cauſſa duas commemorabimus. Prima ergo ſententia eſt ex *Auguſtini* libro c. *Adimantum* c. 12. *Non enim Dominus dubitauit dicere, hoc eſt corpus meum, cum ſignum daret corporis ſui.* *Lutherus* adſcripſit verbo *corporis* rubrica, „*praeſentis:* ſic ſanguis eſt etiam ſignum animae, ſcil. incluſae et praeſentis: nam hoc agit et rogitat. Tum craſſius loquitur infra: *Petra erat Chriſtus* cet.“ His bene reſponderi clarum eſt, nec abnuiſſe crediderim *Philippum*. Nam ſigna etiam praeſentis rei eſſe, quis dubitet? Et ipſe *Auguſtinus* aliis locis, vt in *Epiſt. ad Neophytos*, praeſentiam docuerat, *hoc accipite in pane, quod pependit in cruce* cet. vbi tirones docebat. Et in illo loco, aduerſus *Adimantum* Manichaeum diſputans, ſuper verbis Moſis, animantis animam eſſe in ſanguine eius, in omnes partes verſans ſe, ad extremum inquit: *poſſum etiam interpretari, praeceptum illud eſſe in ſigno poſitum: nam nec Dominus* cet. Ex hac autem reſponſione pleraeque aliae pendent. Nam vel *ſigni* vel *ſacramenti* verbum eſt in illis ſententiis, quod dubiam reddere cuiusque opinionem de Coena ſacra poſſit. Durior videtur locus e Comm. in Pſalmum 98. *Non hoc corpus, quod videtis, manducaturi eſtis et bibituri illum ſanguinem, quem effuſuri ſunt, qui*

me

me crucifigent, ſacramentum aliquod vobis commendaui. „*Et*, addit Philippus, *hic verbo commendandi aliquoties vtitur: commendauit nobis iſto ſacramento ſanguinem ſuum et corpus ſuum.* Gloſſae *Lutheri* hic rem referunt ad primam illam rationem: non *hoc* corpus, ſc. *viſibile*, et *palpabile: ſacramentum* ſc. *rei vel praeſentis vel myſticae.* Item poſt *crucifigent: non ſequitur, non eſſe corpus, ſed ſacramento, i. e. velamine.* Et licebat ibi ſimpliciter reſpondere, ſine talibus gloſſis, ſermonem eſſe *Auguſtino* non de Coena ſacra, ſed de interpretatione verborum apud Ioannem c. 6. quae non huc pertinent. Ibi ſane ſenſus docuit homines, qui offendebantur oratione eius, qua dixerat; corpus ſuum potius vt edant et ſanguinem bibant, videndum eſſe, quam de cibo naturali laborandum, non ſe corpus hoc, quod viderent, ita comedi velle, vt panem ante comederint cet. Et ſunt aliquot praeter hanc ſententiae pariter ad verba Chriſti apud Ioannem pertinentes, quae erant ab hac cauſſa alienae. Verba *Ambroſii* ſ. *Hilarii* e Comm. qui videatur de genere noſtro, ſic habent: *quia enim morte Domini liberati ſumus, huius rei memores, in edendo et potando carnem et ſanguinem, quae pro nobis oblata ſunt, ſignificamus.* Recte monet *Lutherus*, *carnem et ſanguinem* referenda eſſe ad *edendo* et *potando*, quo et Philippica et librorum editorum interpunctio refert: *ſignificamus*, interpretatur *mundo* cet. *repraeſentamus vel fatemur pro nobis oblata, quae edimus* (*carnem*) *et bibimus* (*ſanguinem*). Hoc etiam recte reſponderi cenſemus: nam palam eſt, auctorem illius Commentarioli, quisquis fuit, in verbo *ſignificamus* habuiſſe in animo praeceptum Paulli: καταγγέλλετε τὸν θάνατον τȢ Κυρίȣ, *ſignificate* pro *annunciate;* nam illud latinius eſt et elegantius, pro commemorate praeſentibus cet: Sed ad rem ipſam redeamus, et, quae reliqua videantur, expediamus.

22. Nam et dubitationes, commotae e praeſentiae maxime notione, et recens interpretatio praeſentiae

 fecere,

fecere, vt ad abſolutionem, non modo firmandae, ſed etiam intelligendae ſententiae noſtrae, ſit illa praeſentia, de qua loquimur, explicanda, ne vel perturbet animos, vel ſub verbi ambiguitate error lateat. Nam Confeſſionis Auguſtanae probandae neceſſitas in Germania fecit, vt, cum antea praeſentia ipſius corporis Chriſti in Coena ſacra eſſet diſerte negata, tandem de praeſentia concederetur. Satis conſtat, *Bezam*, in Conuentu Poſſiacenſi, de hac praeſentia interrogatum, diſerte reſpondiſſe, tantum abeſſe corpus et ſanguinem Chriſti a pane in Coena ſacra, quantum abeſſet coelum a terra *). Res paullatim eo deducta eſt, vt *praeſentiam* etiam *ſubſtantiae* concederent, nec de hac diſputari dicerent, ſed de modo, quo ſubſtantia corporis et ſanguinis Chriſti praeſens eſſet. (v. *Turretin. Theol. Elenct. T. III. p.* 568.) Item, quoniam illa praeſentia corporis et ſanguinis Chriſti verbo *exhibendi* a noſtris exprimebatur, quod, ad praeſentiam ipſius ſubſtantiae, qualem nos intelligimus, exprimendam

*) v. *Comm. de Statu Religionis et Reip. in Regno Galliae P. I. p.* 115. *ed. quartae:* cuius libri auctor hiſtoriam illius Colloquii omnium luculentiſſime tradit: qui ſi non eſt ipſe *Beza*, quod orationis elegantia non improbabile facit, certe ſuppeditauit auctori materiam actorum in hac parte: et conſentit narratio in P. *Martyris* epiſtolis ad *Caluinum* et *Bullingerum* de actis conuentus ſcriptis ex vrbe Pariſina. Etiam in hoc *Bezae* ingenium prodit narratio libri, quod multo pauciora de *Martyre* traduntur, quam debebant. Et patet ex illis epiſtolis, *Bezam* omni modo tentaſſe remouere ab actu rerum *Martyrem*, cui Regina plus tribuebat, quam *Bezae*. Exemplum, quo nos vtimur, valde vitioſum eſt, ſed e diuerſis edd. miſtum. Partes duae priores praeferunt annum 1577. tertia a. 1589. quarta 1575. quinta 1580. et praefert Lugdunum Batauorum, vbi et ceterae expreſſae videntur: adeo et charta et formae literarum conſentiunt. Incipit opus elegantiſſimum et lectu digniſſimum, vbi *Sleidanus* deſinit, et deſinit ipſum in rebus anni 1576. et edicto quinto pacificatorio.

dam erat aptiſſimum *), hoc quoque verbo coeperunt vti. Sed vt in illo genere non veram ſubſtantiae praeſentiam intelligebant, ſic et exhibendi verbum aliter, quam nos, et quam verus ſenſus verbi fert; vt nuper diſerte faſſus eſt Cel. *Beckius* in *Synopſ. Theol. p.* 217. non exhibitionem rei ipſius, ſed repraeſentationem veluti pignoris, exhibitionem moralem. Nempe, vt *Turretinus* ait, praeſentiam ſubſtantiae intelligunt, quae ſit, non in *ἀδιαςασίᾳ*, (quaſi tu dicas, indiſtantia,) quae ſola veram, et quae proprie dicitur, praeſentiam facit, ſed in efficacia et operatione: eamque ipſam talem, qualem ſupra deſcripſimus; quae ſit non ipſius Chriſti, ſed fidei per ſymbola panis et vini excitatae vel admonitae ad cogitandum, et per illam cogitationem ſe firmantis et roborantis.

23. Sed etiam e noſtris quidam, cum in philoſophia ſuſcepiſſent praeſentiae notionem, per quam poneretur in efficacia et operatione in rem quamcunque, talemque fingerent ipſius praeſentiam Dei, hanc admiſcentes Theologiae; praeſentiam corporis et ſanguinis Chriſti per efficientiam quandam in mentibus humanis explicare coeperunt, diſerte excluſa praeſentia ſubſtantiae propria, et quam vulgo intelligimus in eius verbi vſu; cuius gene-

*) Eſt enim verbum iuris, quod eſt, praeſentem ſiſtere, nec aliud magis proprium et euidentius aut ius aut latinitas habet ad exprimendam veram praeſentiam: eoque vſus erat *Philippus* in *Apol. A. C. art.* X. repetiturus ſententiam illius articuli, vbi nunc quoque extat: idem verbum poſt noſtri non tulere, cum in ipſa A. C. poſuiſſet, vt ego arbitror, maioris euidentiae cauſſa, pro *adeſſe;* vt illi tum interpretabantur, accommodandi articuli ad ſenſum Zwinglianum, certe emolliendum. Eodem porro, nemine improbante, vſus eſt in *Confeſſione Saxonica* a. 1551. quae Tridentum mitteretur, *art. de Coena ſacra p.* 134 (*T. I. Oper.*) In hoc mihi vix perſuadeo, inimicos *Philippi* non aut ignorantia aut inuidia peccaſſe.

ris exemplum nuper in *Bibliotheca theol.* (*T. IV. p.* 59.) notauimus; quod profecto nihil aliud eſt, quam veram praeſentiam tollere, et ab doctrina Eccleſiae noſtrae deficere. Et illa quidem ratio explicandae praeſentiae diuinae ſemper ab Theologis recte ſentientibus repudiata eſt, praeſertim per occaſionem controuerſiarum Carteſianarum; nec vllo modo admitti in Theologiam et ad interpretandas Scripturas adhiberi poteſt, quae Deum ipſum vbique eſſe, a nulla re ſpatio et interuallo ſeiunctum docet; quod ſimplici fide teneri debet reuerentia verbi diuini, etſi modum rei intelligere mens humana non poteſt: praeſertim, cum manifeſte praeſentiam Dei, in qua eſt attributum naturae diuinae, non actio, confundat cum prouidentia, et, ea probata, multa et magna incommoda ſequantur. Sed in ea cauſſa, de qua nunc agimus, non modo vniuerſa illa et communis praeſentia Chriſti, quam per coniunctionem diuinae naturae cum humana habet, ſed alia, quaſi propior, et voluntaria, intelligenda eſt; quod genus praeſentiae clare naturae diuinae vindicant Scripturae. Atque nos non hic commemorabimus illam fidelibus propriam praeſentiam Dei, inhabitantis mentes eorum; quam tulerim tropicam intelligi, vt fit a multis, et efficaciae amoris diuini, exſerentis ſe in animis piorum, augendis eorum bonis ſpiritualibus; ſi modo non vtantur argumento eo, quod video iactari, eum dicant, non intelligi poſſe, quomodo natura diuina, quae ſua ſponte ſit omnibus rebus praeſens, poſſit fieri propior fidelibus, idque eſſe abſurdum penitus. Nam ſi ita eſſet, profecto Sabelliana ratio in explicanda Chriſti natura pariter probanda, et noſtra, ſiue Eccleſiae orthodoxae conſtans ſententia, pro abſurda repudianda foret: cum *Sabellius*, *Paullus Samoſ.* et ſimiles haeretici, pariter dixerint, diuinam naturam Chriſto praeſentem et coniunctam fuiſſe per efficaciam et operationem, non ſubſtantia, quae nulli rei propior eſſe poſſet, propter eam, quam noſtri illi commemorant, cauſſam,

aut

aut ſubſtantiae *ἀδιαςασία*. Itaque, vel hoc exemplo admoniti, exiſtimemus, praeter neceſſariam illam et naturalem Dei praeſentiam, omnibus rebus communem, intelligi poſſe ac debere genus aliud praeſentiae voluntarium, ſed illi naturali ſimillimum, hoc eſt, pariter ſeiunctum ab humanae et corporeae praeſentiae circumſcriptione: et eius indolis eſſe id, quod corpori et ſanguini Chriſti vindicamus in Coena ſacra, freti verbis eius et promiſſis. Nec eius praeſentiae facultatem negare Chriſto homini poſſumus, vt recte defenderunt noſtri, cui omnia ſunt cum diuina natura communia facta, per illam coniunctionem ipſius cum diuina talem, vt vna perſona (vnum ſubiectum) effecta ſit. Atque ex his intelligitur, etiam illud falſum eſſe ac temere iactari, quod dicunt etiam de noſtris quidam, de modo praeſentiae diſputari; in quo nullum momentum ſit ad ſummam rei. Non modum, ſed genus praeſentiae definimus; cum ſatis ſciamus, ac fateamur, modum, non tantum huius generis, ſed praeſentiae diuinae vniuerſae, ignorari, et, vt aliarum rerum diuinarum modos, v. c. creandi, atque etiam operandi voluntatis nutu in res quaslibet, corporeas et incorporeas cet. captum intelligentiae humanae longiſſime ſuperare. Hoc autem modo explicata praeſentia carnis et ſanguinis Chriſti in Coena ſacra, etiam dubitationes tolluntur, quae aduerſus eam ſunt commotae, quas mox attingemus.

24. Ac ne licet quidem iis, qui noſtram ſententiam ſe dicunt probare, aliter intelligere praeſentiam corporis et ſanguinis Chriſti, aut per meram efficaciam et operationem explicare. Eius vero rei facilis et euidens demonſtratio eſt. Nam nos praeſentiam ita defendimus, vt eam communem faciamus omnibus veſcentibus et bibentibus, etiam indigne ſumentibus ſymbola. Enimuero, quam poſſumus intelligere operationem corporis et ſanguinis Chriſti in iis, qui indigne veſcuntur et bibunt? cum non modo fructum nullum capiant ſumtionis, ſed etiam

etiam poenam improbitatis luant? Nam quod dicunt, illam ipſam perniciem, a Paullo denunciatam, eſſe ἐνέργειαν, efficientiam operantis praeſentiae Chriſti; id totum eſt alienum. Nam efficacia corporis et ſanguinis Chriſti nulla alia intelligi poteſt, niſi quae ſit ad ſalutem: cuius cauſſa et corpus Chriſti morti oblatum et ſanguis fuſus eſt. Iudicium et poena, cuius metus indignis proponitur, non eſt Chriſti morientis et expiantis peccata noſtra, ſed iudicantis, et Dei vlciſcentis profanationem filii ſui. Nam et Euangelium ipſum, id eſt, promiſſio Euangelii, cum eſt ὀσμὴ ζωῆς εἰς ζωὴν, *odor viuificans*, res homini ſalutaris, eam vim habet a ſe et ſua efficacia; cum dicitur ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον, *odor enecans*, id non eſt ex Euangelio et eius efficientia, ſed poenae, quam infligit iuſtitia Dei, vlciſcens contemtum ſalutis, a ſe oblatae. Illud etiam in hac opinione, qua ſalutarem efficaciam, eſt vitioſum, quod in ea confunditur id, quod in ipſo actu accipitur, cum fructu, qui ex eo, quod acceptum eſt, percipitur, qui eſt efficaciae et operationis. Quae res nos admonet, vt quae ſit illa, quam laudamus, efficacia corporis et ſanguinis Chriſti, cum a fidelibus pie et religioſe ſumuntur, breuiter explicemus: praeſertim cum et hoc non ſatis diligenter et accurate ab omnibus explicetur, ſintque, qui omnem efficaciam aut effectum ab ſumentis cogitatione repetant, quos nominare non eſt neceſſe.

25. Eſt autem efficacia Sacramenti huius duplex: altera ex eo genere, quod *morale* vocamus, ſed ita vt non ſit tota cogitationis humanae, vt in ſententia Zwingliana: altera tota ipſius corporis et ſanguinis Chriſti, diuina et coeleſtis, in qua nullae hominis partes ſint. Prima igitur illa eſt in eo, quod in accepto corpore et ſanguine Chriſti eſt admirabile et amabile pignus expiatorum et condonatorum peccatorum noſtrorum, gratiaeque diuinae, quod fideles pie cogitantes, et comparantes ſuam indignitatem cum benignitatis diuinae tanta magnitudine,

tale

tale pignus ſalutis ſibi deſtinantis et tradentis, intimo, et ad placandum animum certiſſimo, ad exhilarandum autem ſuauiſſimo ſenſu adficiuntur, adiuuante etiam hunc ſenſum et acuente Spiritu ſancto, vt ſaepe lacrimae dulces manare incipiant: qua ſuauitate nihil poteſt eſſe optabilius. Nobis quidem ab hoc ſenſu tanta commendatio acceſſit ſententiae noſtrae, vt vel eius cauſſa nobis cariſſima ſit, et, ſi in ea error intercederet, quod ſcimus non eſſe, eum nobis errorem (condonent lectores nobis hoc verbum) eripi nollemus. Haec igitur vis ſacramenti eſt talis, qualem ſupra diximus eſſe debere, ſi veram, et quam proprie dicimus, vim intelligere velimus. Ineſt enim in ipſa re Sacramenti, ſed ſentitur, patefacto, vt ita dicamus, animo ad accipiendum illius ſenſum per cogitationis fidelis pietatem.

26. Altera autem vis et efficacia, etſi exſerit ſe tantum in fidelibus, tamen, vt diximus, tota eſt corporis et ſanguinis Chriſti ipſius; eaque ſe ita profert, vt in eo nullae partes ſint hominis fidelis, omnia Chriſti ipſius; Neque enim ſumimus corpus mortuum, nec cruorem, qui iam non ſit Chriſti, ſed vtrumque viuum et diuinum filii Dei, operantis per vtrumque, vt inſtrumentum ſuum, carum et ſanctum, vbi cum fide et pietate ſumuntur. In quo profecto nihil ſtatuimus, quod abſurdum et incredibile §. 23., ac non dignum ſit Chriſti et benignitate et maieſtate: etſi modum rei ignoramus, quem ſcire nihil refert. Atque haec ſententia fuit, haec mens Eccleſiae veteris, quae deinde paullatim coepit corrumpi per ingenia Scholaſticorum, vim phyſicam inducentium, et verba, quae facile in prauum ſenſum traherentur, vt *operis operati*, quod ab initio nullam aliam efficaciam expreſſit, quam quae a nobis deſcripta eſt, hoc eſt, quae ſit ab ipſo Chriſti corpore et ſanguine, ſed in iis ſolis, qui cum fide ſumſere, vt habet ipſe *Lombardus* in *Sententiis*, *L. IV. diſt.* 4. *quaeſt.* 1. 2.

27. Sed

27. Sed age, etiam dubitationes attingamus, aduerſus ſententiam noſtram inuentas ingeniis vel aduerſantium palam, vel minus ei fauentium, quae quidem ſpeciem habeant talem, per quam commoueri homines poſſint, vt vel labefactetur veritas, vel eripiatur. Et erit haec ratio nobis expeditior, quod loci, vnde reſponſiones ducantur, fere poſitì ſunt in ſuperioribus. Ceterum quoniam eas dubitationes ita bene perſcripſiſſe et explicaſſe putatur *S. Werenfelſius* in Diatribe de *Senſu Verborum D.* vt nuper Cel. *Beckius*, oppugnaturus ſententiam noſtram, optime ſe facturum exiſtimaret, ſi eas inde ductas proponeret; nos quoque eas inde ſumemus, ſed ita, vt quasdam alias adiiciamus. Poſthaec de toto genere harum dubitationum dicemus.

28. Ac prima in ore ſolet eſſe repugnantia rei totius, propter quam, vt *Werenfelſius* ait, pro lenitate ſua, probabilis non ſit ſententia noſtra, vt I. A. *Turretinus*, credi non poſſit, ſed repudiari debeat. Ea repugnantia eſſet profecto in ſententia noſtra, eamque ſola abſurditatis convinceret, ſi praeſentiam phyſicam ſtatueremus, quae eſt neceſſario viſibilis, et loci vnius terminis circumſcripta, vt fuit Chriſti in his terris agentis. Sed talem praeſentiam non agnoſcimus nec defendimus; eſtque teſtatum omnium noſtrorum de ea re libris, id genus praeſentiae eſſe ab hac re alienum. Quale autem hoc praeſentiae Euchariſticae faciamus, ſupra demonſtratum eſt, nempe ſimile diuinae, quae exemplo diuinae praeſentiae eius, quae fuit et eſt in Ieſu homine, declarata eſt, quam nunquam negauere, qui contra nos diſputant, ſed aduerſus Sabellianam et Socinianam haereſin pari nobiscum ſtudio defenderunt: non quo ſit plane eadem, vt perſonalis coniunctio exiſtat, ſed ſimilis hactenus, vt adſit ſymbolis corporis et ſanguinis Chriſti ſubſtantia ita, vt non adeſt aliis rebus. Eam autem non defendimus potentiae diuinae argumento, vt fingunt, nec cum vniuerſa omnipraeſentia confundimus, ſed ab ea diſtinguimus, et voluntariam

riam facimus, qualem illam ſuperiorem filii Dei in homine Ieſu fuiſſe ſcimus. Illius autem praeſentiae facultatem corpori et ſanguini Chriſti non aliter vindicamus, quam per coniunctionem humanae naturae cum diuina Natura filii Dei talem, per quam, vbi filius Dei ſit, aut eſſe proprio quodam modo poſſit, ibi etiam ſit et eſſe poſſit natura humana. In quo nihil repugnantiae eſſe, exemplo et facto docuimus, quod eſt argumentum poſſibilitatis vniuerſae euidentiſſimum, et certiſſimum. Accedunt promiſſorum Chriſti de ſimili praeſentiae genere exempla alia *Matth.* 28. *extr.* et *ibid.* 18. 20. quorum parum memor fuit, qui, Chriſtum nunquam de praeſentia ſua in his terris promiſiſſe, ſcripſit.

29. Nec verum eſt, talem praeſentiam eſſe alienam a conſilio (ſcopo) inſtituti Sacramenti. Immo ei eſt aptiſſima, et ſola facit Sacramentum dignum Chriſti ſapientia et bonitate: ſine qua nullam vim veram habeat, ſine qua nihil accipiatur proprie, ſine qua ſuperuacuum ſit, nihil niſi admonendi ritus, quo carere homines, cui pares nec minus efficaces vel inuenerint ipſi, vel inuenire poſſint.

30. At Sacramenta non pertinent ad corpus, ſed ad animum. Ergo nihil attinet ore ſumi corpus et ſanguinem Chriſti, ſed ſolo animo percipi debent. Vtique, ſi ſumtio ea, quae fit ore, nihil valere ad animi vtilitatem poteſt, ſed, quae ore percipiuntur, tantum corpori alendo prodeſſe poſſunt. Sed id ſecus eſt. Et intelligi poteſt, quomodo animo prodeſſe mirabiliter illa ſumtio poſſit, vt ſupra eſt, §. 25. 26. demonſtratum. Nec humanae ſapientiae eſt, definire, quomodo Chriſtus debeat animis fidelium ſuccurrere; nec fas eſt negare, Chriſti curam fidelium poſſe tali modo imbecillitati humanae opem ferre, aut eam ita circumſcribere, vt non poſſit id facere etiam modo quodam proprio et peculiari. Non neceſſitatem abſolutam talis rei defendimus, quae

omnino

omnino abeſt ab hoc Sacramento, ſed benignitatem Chriſti liberam et prouidam praedicamus et laudamus.

31. Sed ita nouum genus edendi ac bibendi conſtituitur, quod ſit medium inter phyſicum et morale, quorum illud ad corpus, hoc ad animum pertineat, cum non niſi duo eſſe poſſint, quia totidem modo ſunt partes hominis. Enimuero quid nouitatis commemoratio nobis obſit, non videmus, cum totum hoc inſtitutum Chriſti nouum tum fuerit. Et tertium genus edendi nihil abſurdi habet. Nam quid impedit, quo minus ſit genus, quod ſit, vt homo mixtus e corpore et animo, ſic ipſum mixtum actu duplici, corporis primum in accipiendo, animi deinde in fruendo. Id autem genus Sacramento proprium facimus, etiam myſticum appellemus licet, quia primum religioſum eſt, deinde, quia quod editur ac bibitur ore, non incurrit in ſenſus: eſſet enim ea phyſica perceptio: ſed fide modo, verbis et promiſſis Chriſti nitentis, cernitur.

32. At ita non ſumitur corpus Chriſti mortui, ſed viui et glorioſi. Bene. Sed quid id ad rem? Etiam tum viuebat, cum primum diſcipuli edebant ac bibebant, et dabatur corpus morituri poſt, vt nunc datur ante mortui. Nihil hic tempus mutat. Etiam Zwingliani iam per fidem, vt volunt, veſcuntur corpore Chriſti viui et glorioſi, ſed qui olim mortuus fuit, néc eo auertuntur cogitationes a morte Chriſti. Si abſurdum eſt, proprie ſumi corpus Chriſti viui, quia non viuum, ſed mortuum corpus expiauit peccata, etiam abſurdum eſt, corpus viui iam Chriſti cogitatione ſumi, et omnino abſtinendum erit ab Coena ſacra, ſi mortui tantum aut morituri corpus ſumendum eſt.

33. Illa porro de ſenſu verborum Chriſti eo, quem nos facimus, dubitatio, quod de eo diſcipulis in mentem venire non potuerit, cum facilis eſſet ſenſus tropicus, ſupra iam diſſoluta eſt, vt ſperamus, per ea, quae §. 8. diſputata ſunt. Nec eſt conſequens, ſi quis, totius rei impe-

imperitus, verba illa primum audiret, non aſſequeretur ſenſum eum, quem nos facimus: igitur nec Apoſtoli aſſecuti ſunt. Nam iſte imperitus omnino nihil intelligeret, nec magis id, quod Zwingliani volunt. Nec totum hoc conuenit Apoſtolis, per ea, quae loco commemorato diximus.

34. Hoc quoque noſtris interdum ſolet moleſtum eſſe, vel ſua ſponte, vel cum vrgetur ab iis, qui contra diſputant, quod Chriſtus, cum primum coenam illam praebebat ſuis, ipſe adſedit menſae in oculis ſuorum, videturque abhorrens eſſe, ſi ſuum ipſe corpus et ſanguinem manu tenuerit et tradiderit. Quorum illud tollitur iis, quae de genere praeſentiae diſputata ſunt § 23. quam non phyſicam, adeoque non adſpectabilem aut contrectabilem intelligi debere oſtendimus, ſed ex alio genere, quod etſi verum, tamen inſenſibile eſt. Alterum autem, etſi ab *Auguſtino* dictum ſcimus, tamen nobis plane repudiandum videtur, totumque ortum eſt ab re non bene intellecta, et perturbata ab iis, qui conſecrationis Eucharisticae hanc vim eſſe exiſtimauere, vt per eam praeſens eſſet corpus Chriſti ante, quam panis et vinum acciperentur: in quo nobis ſecus videri, diſputauimus in *Anti-Muratorio*, cum locum de Conſecratione vel perpurgare vel illuſtrare tentabamus, exiſtimantes praeſentiam corporis et ſanguinis Chriſti non ante intelligi debere, quam cum edamus ac bibamus, et inter edendum ac bibendum: neque enim ea eſt opus ante, nec ex verbis Chriſti aliter intelligi perſpicue poteſt. Itaque non cum frangebat ac praebebat edendum panem, corpus ſe frangere ac dare dixit, ſed cum ſumtum panem edebant, corpus eſſe ſuum, quod ederent, pronunciauit.

35. Obiicitur etiam dubitatio e *memoriae* verbo, quod Chriſtus in Euchariſtia ſui nos meminiſſe velit: ſed memoriam abſentium eſſe, non praeſentium. At primum memoriam Chriſti latius patere, quam latinum verbum ſonet, ante demonſtrauimus: deinde, ſi maxime eius vim plane

latinae conſuetudinis modo aeſtimemus; tamen nihil lucretur, qui per eam nobis aduerſetur. Nam in eo, qui ſit ita praeſens, vt oculis cernatur, memoriae vſus vtique alienus ſit: quod ſecus eſt in eo, cuius praeſentia adſpectum oculorum fugiat: alias nec Dei memores eſſe poſſemus, quem nobis praeſentem eſſe, non cogitatione modo et verbo, ſed re vera, non negauerint.

36. Nec hoc difficile eſt ad refellendum, quod fuit qui diceret, praeſentiam eam, quam nos faceremus, eſſe alienam a conditione ea. quae nunc ſit Chriſti: quippe per eam reuocari Chriſtum ad conditionem humilitatis terrenae, *ταπεινώσεως*. Nam id ita eſſet, ſi ita ſumeretur corpus eius, vt dentibus comminueretur, fieretque obnoxium hominibus, vt fuit in terris. At id praeſentiae, quam nos facimus, genus, eſt potius extollendae quam deprimendae humanitatis Chriſti, cum ſit, vt oſtendimus, generis diuini, et ſua magnificentia excedat captum rationis humanae.

37. Sunt et alia genera dubitandi, quae aut ſunt ſimilia his, quae a nobis ſunt diſſoluta, vel non habent difficilem explicationem, ſi teneantur ea, quae a nobis ad explicandam cauſſam noſtram ſunt diſputata. Itaque, iis praetermiſſis, in vniuerſum aliquid de toto genere talium dubitationum dicendum videtur, per quod caueatur his, qui propter ingenii imbecillitatem, aut aliam quam cauſſam, expedire ſe earum velut laqueis non poſſunt, et propterea aut animo anguntur, aut, ſi in iis ſit aliquid leuitatis, vel ab aetate, vel a vitio quodam prauae conſuetudinis, ad veritatem deſerendam inclinant.

38. Intelligendum igitur eſt, dubitationum, quae contra veritatem mouentur, duo genera diligenter eſſe diſcernenda. Nam aliud eſt, quod ad interpretationem verborum Scripturae ſacrae ipſam pertinet, e quibus proprie rei iudicium in capitibus fidei pendet: aliud, quod e rei natura, cum notionibus et principiis philoſophicis et naturalibus comparata, oritur. Si ex illo ſunt genere, debent

debent ſane graues videri, et dignae, in quibus diſſoluendis laboremus, conſiderandis verbis Scripturae et interpretationibus diligenter ad veras et certas interpretandi regulas exigendis. Sed huius profecto generis non eſſe dubitationes, quae in hac cauſſa mouentur ab aduerſariis noſtris, vel infirmis oboriuntur, res ipſa demonſtrat. Et habet profecto noſtra interpretatio locorum omnium characterem facilitatis, altera difficultatis. Sed ἁπλȣ̃ν τὸ ἀληθὲς, *veritas ſimplex et facilis eſt*, erroris defenſio torquet ſe et argutatur. Nam ſi omnia percenſeas, quae contra Eccleſiae noſtrae ſententiam prolata ſunt in medium, non reperias huiusmodi quid, quod noſtram interpretationem ex vſu linguae, contextu, parallelifmo vitii arguat; ſed omnia ſunt huiusmodi, vt verba illum quoque ſuum figuratum ſenſum habere *poſſe* dicant, in eoque docendo ſe torqueant: *quid impedit*, *quo minus ſic intelligantur? non video*, *quare non cet.* quod non eſt certa ratione interpretantis et docentis, ſed fluctuantis, et haerentis, ſiue, vt *Cicero* ait, optantis. Itaque ab argumentis ac dubitationibus, pertinentibus ad interpretandi rationem, celeriter reſiliunt, et ad alterum genus feſtinant: cuius ſunt eae, quae a nobis allatae ſunt.

39. Igitur primum et optimum remedium dubitationum eſt, demonſtrationem ipſam dogmatis diligenter conſiderare, velut eam, quam nos propoſuimus, et omnes eius partes accurate expenſas diiudicare. Eam ſi et verba Scripturarum recte, ſimpliciter, ex vſu linguae et contextu interpretari, e verbis recte explicatis, legitime ratiocinari, e principiis inde vel e natura communi Sacramentorum recte argumentari repereris, denique etiam conſentaneam ſenſui antiquioris Eccleſiae, tum vero acquieſcendum eſt: et tuto conquieſcere animus poteſt, nihil curans dubitationes aliunde repetitas. Etenim eae nullo iure tollere debent aut poſſunt ἀσφάλειαν, et firmitatem aſſenſionis e demonſtratione; ne minuunt quidem; idque vſus in rebus aliis demonſtrat,

quas aut ſenſu, aut demonſtratione legitima perceptas tenemus: in quibus ſaepe ingeniorum quorundam, vt Academicorum veterum, Scepticorumque ſolertia inutilis et luxurians, difficultates mouit, quas aut perpauci tollere de medio poſſint, aut fortaſſe omnino nullus. An tu vero, ſi dubitationibus, aduerſus motus veritatem inuentis ab Eleatica ſchola, et repetitis a recentioribus Scepticis, *Berkeleio* et aliis, aut iis, quae ſunt apud *Sextum Empiricum* contra theoremata geometrica, reſpondere non poſſis, de motu ipſo dubitare, et ſenſus tuos mendaces exiſtimare, et theoremata geometrica falſa iudicare ſuſtineas? Vnde etiam fit, vt ſi cui dubitationes tales iniiciantur, in iis tollendis magis, veritatis aduerſus alios defendendae cauſſa, laborare debeat, quam fidei ſuae conſeruandae, nec angi animo et ſollicitari, ſi iis refellendis ſe imparem ſentiat. Et quoniam dubitationes omnes a nouitate magnam ſpeciem ſolent accipere, prudentiae eſt, tempus dare animo ad examinandum, dum vis nouitatis frangatur, interea cogitare ſubinde veritatis argumenta, vt altius deſcendant in animum, eumque aduerſus dubitationum ſollicitationes corroborent.

40. In ipſis autem dubitationibus examinandis, oportet in primis habere in promtu notiones praeſentiae, et efficaciae Sacramenti, quales a nobis e Scripturis et analogia doctrinae Chriſtianae propoſitae ſunt. Nam illa valebit ad frangendas dubitationes eas, quae maxime ſolent animos perturbare, cum praeſentiam corporis et ſanguinis Chriſti metiuntur communi corporum, adſpectabili, et loci certi terminis circumſcripta praeſentia, quae tota eſt ab hoc capite aliena, nec a nobis defenditur: haec cauebit, ne verbis magnis decipiamur aduerſariorum, cum, ſua ſententia probata, ſalua omnia manere Sacramento iactant, eaque re fiamus proniores ad ſententiam probandam, quae blanditur ingenio humano ſpecie facilitatis maioris et conſenſus cum notionibus communibus de corporeis rebus earumque praeſentia.

41. His

41. His explicatis, facilius nobis erit reſpondere ad quaeſtiones propoſitas ab duobus ignotis, ſed, vt confidimus, probis et religioſis doctoribus Eccleſiae, de quibus ſententiam noſtram cognoſcere cupiant. Prima erat, an, ſi quis vir cognitae alias probitatis et reuerentiae erga religionem et Scripturas ſacras, et integer ab vanitate ingenii in myſteriis religionis tractandis, fateatur ſacerdoti, ſibi non *prorſus* eſſe perſuaſum de praeſentia corporis et ſanguinis Ieſu Chriſti in Coena ſacra, qualem doctrina Eccleſiae noſtrae publica defendat, in ceteris omnibus, quae de ipſo Sacramento habeat, plane cum ea conſentire: an igitur, ſalua officii religione, poſſit ad communionem Sacramenti a ſacerdote admitti? Altera pertinebat ad ſacerdotem ipſum, qui cum illo ſuper ea re diſputando labefactatus ſit, factus etiam ad alteram ſententiam pronior; quid ei per religionem, qua adſtrictus eſt libris doctrinae publicis, fas ſit facere: vtrum ei relinquendum ſit ſacerdotium; quo pie et religioſe fungatur, an, ſalua fide et religione, manere in eo poſſit? De his rebus, quae ſententia noſtra ſit, communicato etiam cum aliis Theologis doctis et piis conſilio, breuiter exponemus.

42. Quod igitur ad eum attinet, qui nobis in prima quaeſtione deſcriptus eſt, tantum abſumus, vt neganda Coenae ſacrae communione prodendum et moleſtiis exponendum cenſeamus, vt eum etiam miſericordia dignum, conſolandumque, et propter ingenuitatem in aperienda dubitatione, laudandum putemus. Nam quod ait, ſibi non *prorſus* perſuaſum eſſe, id nullam vim aliam habere poteſt, ſi res recte expreſſa eſt, vt ſperamus, quam vel argumenta, quibus ſententia noſtra defendatur, quaeque ipſe cognouerit, ſibi non ſatis firma videri, vel contrariis argumentis et dubitationibus vtriusque generis diſſoluendis ſe non parem eſſe, iisque animum eſſe labefactum. Enimuero, ſi ita res eſt, praeſertim ſi de genere poſteriori, non fides ei deeſt, ſed πληροφορίας et firmi-

firmitas fidei, quae, vt eſt magnum bonum, ita non neceſſarium, nec quod omnibus contingat; ſaltem non deeſt bona voluntas credendi penitus, ſi vel melius intelligat argumenta, vel meliora reperiat, denique ſi dubitandi cauſſae tolli docendo poſſint. Ac docet vſus et experientia, cauſſam talis mali eſſe fere in genere poſteriori. At quis eſt, qui non interdum tentetur in aliquo genere doctrinae dubitationibus, cum magni illi heroes, *Lutherus*, *Melanchthon*, et alii, id ſibi accidere confeſſi ſint, et queſti? Aſſaphus etiam de prouidentia diuina diu dubitauit, quod res ſecundas impiorum cum ea non poſſet conciliare, idque genus dubitationis frequens eſſe, ait *Apol. A. C. p. m.* 153. ob ſimiles difficultates et cauſſas. Et dubitationes tales ſunt interdum fortuitis, ſed latentibus et obſcuris de cauſſis, admodum pertinaces, nec ſtatim cedunt certiſſimis argumentis. Igitur patientia opus eſt, dum aut dubitationibus vim demat dies, aut bonorum argumentorum vis ſe exſerere poſſit, quod et ipſum non ſemper fit repente, vel alia, certe apud illud ingenium, efficaciora reperiantur, quae requirendi voluntas et ſtudium tali viro non deerit. Neque vero dubitandum eſt, homini in ceteris neceſſariis capitibus doctrinae recte ſentienti, et pio, Coenam ſacram fructuoſam fore. Nam etſi amittit Sacramentum apud eum efficaciam, quam §. 25. deſcripſimus; tamen relinquitur altera, eaque etiam maior, quod non minus ceteris percipit verum corpus et ſanguinem Chriſti, cuius praeſentia eſt e promiſſo Chriſti, non opinione noſtra, nec infirmitate fidei et aliqua tali dubitatione tolli poteſt; et in ea ſumenda tamen aliqua exercitatio fidei relinquitur, qualis eſt e ſolo verbo Dei extra Sacramentum, ab admonitione externa. Ceterum ſua ſponte intelligitur, ſi conſtantia dubitandi accedat, aliter iudicandum eſſe: quod nulla talis dubitatio eſt perpetua in animo vere pio et verbum Dei religioſe tractanti; quem nunquam ita deſtituit vis diuina, vt dubitationibus plane ſuccumbat.

43. Al-

43. Altera quaeſtio eſt ſuperiori non admodum diſſimilis, quod et in ea non ſententiae noſtrae repudiatio diſerta eſt, ſed tantum dubitatio ſimilis et ex iisdem cauſſis exorta. Si igitur nihil amplius ſit, resque in eo conſiſtat, non latius procedat, denique in ceteris capitibus religionis omnia conſentientia ſint doctrinae publicae, nulla profecto neceſſitas eſt ſtatim reſignandi muneris legitime accepti et bene adminiſtrati: immo vero videatur ſua ſponte ſuccumbere tentationi, ſi nimis feſtinet, et quaſi renunciet vocationem legitimam. Ceterum ſua ſponte intelligitur, ei, modeſte de ſe et ingenio ſuo ſentienti, diligenter facienda eſſe, per quae liberari ab dubitatione poſſit, ſecundum ea, quae paullo ante ſuaſimus iis, qui in eas moleſtias inciderint, vt primum diſcernat dubitationes philoſophicas, quarum contra ſententiam claram Scripturarum nulla vis eſſe poteſt, ab ſuſpicione Scripturae ſacrae non recte intellectae vel explicatae ſecundum veras et certas interpretandi leges, e qua ſola dubitatio eſſe poteſt alicuius ponderis, in qua ſit laborandum. Vbi vero ſuſpicio haec, excuſſa diligenter, corroboretur potius, quam debilitetur ac minuatur, resque redierit eo, vt plane falſam putet ſententiam publicam, ſentiatque aſſenſionis in contrariam partem inclinatae firmitatem, tum vero iam deteriori res eſt loco. Quamquam nec hic nimis feſtinandum arbitramur. Neque enim nobis perſuademus, ita deſeri a Deo pios et probos viros, quales illos fingimus animo, ſecundum ea, quae de ſe ipſi ſcripſere, vt ad veritatis agnitionem redire non poſſint, nec eſt credibile, tam repente tantam firmitatem in animo exiſtere poſſe. Itaque ſperare licet, illum ſenſum firmitatis et opinionem certitudinis in ſententia noua, eſſe ab ipſius et argumentorum, per quae quis a priori ſententia eſt deductus, nouitate, qua vix aliquid eſt in eo genere fallacius. Itaque non eſt nimis credendum illi ſenſui, ſed ſpatium dandum animo, dum nouitatis vim demat dies, et re vtrinque ſaepe, diligenter et religioſe cogitata, con-

fultisque Theologis doctis et moderatis, et qui, ad exemplum Chriſti, miſericordia imbecillitatis humanae tangantur, *Ebr.* 4, 15. iudicium facere conſtanter poſſit. Quodſi poſt haec omnia tamen opinata illa firmitas aſſenſionis in alteram partem maneat, atque adeo augeatur, tum vero dubium eſſe non poteſt, quin decedendum ſit a munere docendi in Eccleſia noſtra. Neque enim iurisiurandi religio aliter fieri ſinit, et prorſus abhorret a viri boni et Chriſtiani officio, aliis credendum proponere, vt conſentaneum Scripturis, quod ipſe falſum eſſe conſtanter iudicet.

Haec fere habuimus, quae hoc tempore, ſuper argumento propoſito, pro modo exercitationis Academicae ſcriberemus. Quibus ſi quid profeciſſemus, vel ad doctrinam Eccleſiae noſtrae illuſtrandam firmandamue, vel ad animos imbecillos corroborandos conſolandosue, exiſtimabamus, nos, quod valde optandum eſſet, conſecutos. Oramus Deum, Patrem Domini noſtri I. C. vt hunc carum filium ſuum illuſtret in mentibus omnium, et eas gubernet per veritatis ſuae doctrinam, ipſamque veritatem in animis noſtris firmet, roboret, fundet: ei ſit laus et gloria in ſecula omnia!

VINDI-

VINDICIAE
ARBITRII DIVINI
IN
RELIGIONE CONSTITVENDA

VINDICIAE ARBITRII DIVINI IN RELIGIONE CONSTITVENDA

PRAEFATIO.

Vt non omnes corporis morbi per furorem, aut per vim atque impetum, praecipitant vitam humanam, ſed quidam etiam eſt, vt *Plinius* appellat, *Sapientiae morbus*, non minus ille exitialis vitae hominum atque ſaluti: ſic animorum pernicies non modo a prauarum cupiditatum violentia, et ἀθεότητος atque εἰδωλολατρείας, quae ipſiſſima ἀθεότης eſt (Eph. II, 11.) furore venit, ſed in nonnullis etiam ab ipſa ſapientiae, quae felicitatis ſcientia eſſe debet, tranquillitate naſcitur; quos veriſſime dicas cum *Plinio*, *per ſapientiam perire.* In his vel maxime poſuerim eos, qui de religione ita diſputant, vt eam omnem omnino a naturae diuinae humanaeque neceſſitate repetendam contendant, neque vlli rei locum in ea concedant, quae non neceſſariis rationis concluſionibus intelligatur, ſitque cum perfectione diuina et neceſſaria hominis natura neceſſario coniuncta. Etenim nullus alius facile error eſt, qui tanta veritatis ſpecie commendet ſe humani ingenii vanitati, fallatque imprudentes ſapientiae ſimulatione. Quantam enim probabilitatem habet, ſi quis hoc ſe dicat agere, vt nihil in religionem admittatur, quod non totum a perfectione diuina ducatur, ſitque cum natura humana copulatum, dignum adeo maieſtate Dei, dignum ratione hominis. Enimvero hi non modo per ſummam audaciam circumſcribunt arbitrii

arbitrii diuini in religione hominibus conſtituenda libertatem, quod ſine ſumma impietate fieri non poteſt, ſed etiam repudiant eam, quae diuinitus oblata eſt, ſalutem, atque ita, dum ſapientiae laudem quaerunt, perniciem inueniunt.

2. Atque ex eo numero ſunt inprimis duo capitales, vnus *Tindalius*, qui Euangelium, quod nos vocamus, cum origine rerum omnium adaequando ſuſtulit: alter ille religionis neceſſariae (*eſſentialem* ipſe vocat) praeco et propugnator, qui religionem ad naturae diuinae humanaeque neceſſitatem reuocando, et vnius principii anguſtiis coercendo, totum Chriſtianismum e religione removit: quorum noti omnibus ſunt libri. Contra hos etſi multa ſunt a multis ſcripta, neutiquam contemnenda illa: tamen nondum nobis videtur ſatis perpurgatus, ad liquidumque perductus in illa diſputatione locus is, qui eſt de arbitrio diuino in religione hominibus praeſcribenda. Nam ille ipſe, qui acutiſſime contra *Tindalium* diſputaſſe exiſtimatur, *Foſterus*, cuius etiam liber Tindaliani operis germanicae verſioni, veluti antidoti loco, ſubiectus eſt, etſi attingit illam diſputationem, tamen nullo modo accurate perfecteque tractat. Etenim ritus tantum amplectitur, dogmata prorſus relinquit, refertque omnia ad virtutem, nihil ad placationem Dei offenſi atque fidem, ſatis habens oſtendere, poſſe quaedam ſalubriter in religione conſtitui, quae virtutem commendent, ad eamque adducant, denique vitia coerceant: in quo erat rei ſumma, an in ratione ſalutis et felicitatis conſequendae praeſcribenda aliquid liberum Deo eſſe poſſit et arbitrarium, liceatque Deo aliquid a naturali et neceſſaria religione diuerſum conſtituere, id ne attingere quidem dignatur. Enimuero et loci illius vniuerſi, et partis maxime huius tanta eſt in omni diſputatione cum iſtis hominibus eorumque ſimilibus vis, vt iis bene accurateque explicatis, omnis reliqua diſputatio facilis ſit atque expedita. Quam ob rem operae pretium nos ſperauimus factu-

facturos, ſi eam quaeſtionem diligentius explicaremus. Quod ſi quis ante nos eo labore iam rite functus eſt, quem nos quidem non cognouerimus, licebit tamen et nobis, locum illum noſtro modo ediſſerere.

3. Negant ergo ii, quos diximus, aliique, eſſe conſentaneum vel ſapientiae diuinae vel iuſtitiae, vt aliquid additum credamus diuinitus iis religionis capitibus, quae ab ipſa perfectione diuina humanaque natura neceſſario ducta intelligantur, aut praeter ea, quae ratio humana intelligere poſſit, eſſe colendi numinis diuini, aliquid ab hominibus ad beneuolentiam diuinam ſalutemque tenendam exigi. Nos contra dicimus, neque abhorrere a perfectione diuina, aliquid eſſe in religione arbitrarium, neque negari poſſe, talia eſſe cum hominum ſalute ſapienter a Deo conſtituta. Erit igitur nobis *tripartita* huius quaeſtionis *diſputatio*. Nam *primo* demonſtrabimus, poſſe a Deo aliquid hominibus, in quocunque ſtatu, religionis nomine praeſcribi, quod non ſit per ſe neceſſarium, ſed liberum; atque ita Deo ius ſuum vindicabimus: *deinde*, Deum inde a rerum humanarum initio talia quaedam ſanxiſſe, docebimus, eaque huiusmodi, vt non niſi iis ſeruandis expedita eſſet hominibus ratio ſalutis: *denique*, Deum eo arbitrio cum ſumma ſapientia hominumque commodo vſum eſſe, vincemus. *Poteſt Deus arbitrio libero in religione conſtituenda vti: vſus eſt* omni tempore: *ſapienter* denique *et ſalutariter vſus eſt.* Haec tria cum demonſtrauerimus, cauſſa erit perorata.

PARS PRIMA

Poſſe religionem in quocunque hominum ſtatu arbitraria quaedam habere.

4. Religionis, de qua nobis diſputatio inſtituta eſt, duplex omnino ratio videtur. Nam non modo ad Deum refertur, et quidem inprimis, ſed etiam ad homines. Deum

Deum quidem amplectitur cultu, qui ſit eius maieſtati, voluntati ac beneficiis conſentaneus ac dignus: hominem autem, ſalute ac felicitate praeſtanda. Atque nos non ſumus ii, qui negemus, Deum ſanctiſſime ex ipſius praeſcripto colendum fore hominibus, ſi cultus eius nihil ad ipſorum felicitatem valeret. Etenim non tam, quia prodeſt, Deum rite coluiſſe, propterea colendus eſt, quam, quia iuſtum eſt, coli Dominum et auctorem noſtri, dignum deinde maieſtate eius, denique, qui ita de nobis eſt meritus. Sed quando felicitatis illa vehemens appetitio ab ipſo Deo nobis eſt inſita, ea autem, vt etiam *Cicero* vidit (*Off. II*, 3.) niſi Deum placatum nobis atque benignum habeamus, teneri non poteſt; non modo conceſſu, ſed etiam iuſſu diuino, religione ſeruanda ſalus quoque noſtra felicitasque ſpectatur. In quo fas eſt, etiam admirari atque amare benignitatem et φιλανθρωπίαν diuinam, quod, quae etiam ſine vtilitatis noſtrae reſpectu praeſtanda erant, ea ita exigit, vt prope ſaepius ad noſtram ſalutem referat, quam ad maieſtatem atque ad ius ſuum. Vnde fit, vt *quaeſtionis* propoſitae *duae partes* ſint. Nam *primo* quaeri poteſt, *an in religione, quoad Dei maieſtatem colit, aliquid arbitrarium eſſe poſſit ac voluntarium*, iusque ſit Deo, libere ſancire, quomodo et quibus rebus coli velit. *Altera* quaeſtio eſt, *an liberum ſit Deo, praeſcribere hominibus, quibus rebus ſeruandis ad felicitatem debeant adſpirare.*

5. Iam *primum*, ſi religio ad ſolum Dei cultum pertineret, humanam felicitatem non attingeret, aut ſi in colendo Deo maieſtas modo eius ſpectaretur, nulla humanae indolis ac naturae ratio haberetur: non profecto dubitaremus, quin ea *contenta eſſe poſſet* iis, quae ratio humana intelligere poteſt, officiis, hoc eſt, naturalibus, neceſſariis, et cum naturae diuinae perfectione neceſſario coniunctis, veluti, pietate, totiusque vitae ad naturales leges conformatione. Id intelligi poteſt ex eo, quod religio talis

talis futura eſt eorum, qui ad beatam illam immortalitatem peruenerint, auctore *Paullo*, 1 *Cor. XIII*, *extr. Neque* tamen vel ſic *abhorreret*, naturalibus iſtis religionis officiis quaedam addi a Deo, quibus ſeruandis ac retinendis coli ſe ac placari velit: *nec*, id ſi faceret, in eo *non iure ſuo vteretur*, cui ſi refragari auderent homines, non rebelles ac *θεομάχοι*, omnibus poenis coercendi, viderentur.

6. Nam vt ab *hoc* incipiamus, quomodo contra ius videri poteſt, ſi Deus aliquid exigat ab hominibus, quod non ſua ſponte intelligant eſſe faciendum: aut quomodo non debent homines praeſtare, in quo ſe gratum facturos Deo videant: cum toti ſint et muneris beneficiique, et iuris ditionisque diuinae, eiusque poteſtas in homines ſit ea, qua maior cogitari intelligique non poteſt. Etenim omnis poteſtas legitima in alios, quae quidem a natura ducatur, intelligitur ex harum cauſſarum aliqua: ſi vitam debeas, velut parentibus: ſi te in poteſtatem quacunque de cauſſa, ſiue alimenta petens, ſiue ſecuritatem aliudue quid vtilitatis ſpectans, dederis, vt principibus ciues, dominis ſerui: ſi denique ob iniuriam illatam in ditionem victoris veneris. In his autem longe iuſtiſſimam et cum natura humana coniunctiſſimam exiſtimare conuenit eam, quae a vita data et accepta arceſſitur, quippe valituram etiam tum, ſi primi homines integritatem naturae innocentiamque vitae conſeruatam ad poſteros transmiſiſſent. Enimuero, quae comparatio eſt Dei atque parentum in vita tribuenda, eadem eſſe debet in poteſtate ab illo beneficio nata: vt, quanto plus Deo quam parentibus debeamus, tanto maior eius in nos poteſtas putetur, hoc eſt, tanta, quantam quisque in opus ſuum debet habere: qua maior, immo cui par aut inueniri vſpiam, aut cogitari nulla poteſt. Quare, ſi parentibus, ſi principibus, ſi dominis denique ius eſt, exigere a ſuis non modo ea, quae proprie et neceſſario coniuncta ſunt cum ſuo cuiusque genere poteſtatis, ſed etiam alia, quibus pieta-

pietatem et reuerentiam praeſtari ſibi et declarari velint, nullo modo neceſſaria illa, ſed arbitraria prorſus et libera: quomodo non idem iuris concedendum Deo putemus, cuius longe maiorem in homines eſſe poteſtatem fatemur? aut quomodo ille non poſſit, quibus rebus neceſſariam illam pietatem ſibi praeſtari velit, praeſcribere?

7. Sed non veremur, ne difficilem in hoc concedendo quemquam habituri ſimus, vel ex iis ipſis, contra quos nobis eſt haec diſputatio inſtituta. *Illud* autem negant concedi poſſe, vt conſentaneum putetur perfectioni diuinae, et non potius abhorrens ab eius ſapientia, praeter neceſſaria et naturalia officia arbitrarium quid ſanciri: quippe totum illud arbitrium in pietate praeſtanda et religione cogitari non poſſe, quin imbecillitatis humanae veniat in mentem, cuius labes omnis a perfectionis diuinae cogitatione debeat ſeiungi. In quo eos vehementer falli, paucis demonſtrabimus. Iam primum, quis hoc non intelligit cogitando, aut didicit experiendo, vti vires mentis noſtrae acui, ſic virtutes animi omnes, in quibus princeps eſt omnibus de cauſſis pietas in Deum, conſeruari, ali, augerique exercendo. Itaque quo crebrior exercitatio fuerit pietatis, hoc magis ea corroborabitur: quo rarior et remiſſior, hoc plus languoris trahet, hoc facilius obſcurabitur ſenſus eius, atque adeo exſtinguetur. Quid ergo facere dicemus Deum, cum neceſſariis officiis adiungit arbitraria? nihil profecto aliud, niſi vt largiorem exercendae pietatis materiem praebeat, vt ampliorem aperiat campum, in quo pietas poſſit decurrere, vt acuat eam, augendoque reddat maieſtate et beneficiis ſuis digniorem? Etenim quoties Deo credere iubemur, quoties in quacunque re parere, toties latens in animo pietas excitatur, et ad vim ſuam exſerendam prouocatur: quoties quacunque in re ei credimus, toties ei ſuam veritatem ſapientiamque reddimus: quoties, quod iuſſit, facimus, obedientiam ei praeſtamus, quae etiam

in

in legibus naturalibus, et officiis a conuenientia et natura rerum ductis, religionem continet: nec religio eſt facere, quae naturae rerum ſunt conſentanea, ſed quae Deus vult a nobis fieri, et quidem quoad vult fieri. In illo eſt honeſtas quaedam et decus dignum homine ratione praedito, et conuenientiam rerum intelligente, cum etiam beſtiae, ſed ſine intelligentia, naturae ſuae conuenienter agant: in hoc vno pietas et religio. Magiſtrum eloquentiae laudamus, ſi frequenti et aſſidua exercitatione continet agitatque diſcentium ingenia, ſi propriis quibusdam inſtitutis vtitur, aptis ad efficiendum id, cuius cauſſa quis eius diſciplina vtitur: et prudentiam interpretamur in parentibus, ſi quam plurimis ſuis inſtitutis, et propria quadam ac domeſtica diſciplina excitant in liberis ingenii vim, honeſtatis ac religionis ſenſum et amorem, admiramurque Lycurgum, aliosque Graecorum et Romanorum legislatores, qui publica quadam diſciplina, hoc eſt, ciuilibus officiis et inſtitutis, idem efficere ſtuduerunt. Deus igitur, ſi idem facit in re longe maxima, ſi voluntariis inſtitutis et officiis exercet pietatem hominum, an reprehendi debebit eo nomine, et rem alienam a ſapientia ſua facere dicetur? Nihil eſt, vere dicam, quod mihi magis ſtultum in iſtorum hominum opinione, magisque repugnans rationi videtur; cum ipſi nihil acutius putent, nulli argumento magis confidant.

8. Eſt porro ea natura primum verae pietatis, vt neque ita contineri poſſit animi finibus, quin venire geſtiat in lucem, gaudeatque conſpici, hominum deinde ipſorum, vt proferre debeant in adſpectum pietatem, vel exemplo aliis futuram, vel incitamento. Etenim, vt quisque eſt amantior alterius, eo magis cupit facere quam plurima, quibus teſtetur amorem, angiturque animo, ſi aut nullam aut exiguam ſibi eius rei facultatem datam videt. Itaque etiam in beneficii et gratiae loco numerat, ſi eius rei ſibi occaſio quam ſaepiſſime ſuppeditetur.

Et quando in omni genere plurimum valent exempla, officiique humani eſt, quam plurimum prodeſſe aliis, vt in rebus ad vitam humanam pertinentibus, ita, atque multo adeo magis, in iis, quibus mentis animique perfectio continetur: quis non videt eſſe conſentaneum, vt quam plurima ſint conſtituta, quibus agendis pietas in Deum declarari et velut adſpectabilis reddi poſſit. Etenim hoc genus natura ipſa parum definitur, ſed totum prope arbitrarium eſt ac voluntarium: habentque actiones externae pietatis illius ſignificationem, non neceſſario ac natura ſua, ſed interpretatione atque opinione: quae exiſtere non poteſt, niſi ab lege aliqua atque inſtituto. Eam legem autem a quo fas eſt ſanciri, niſi a Deo ipſo, qui grauiſſime ſapientiſſimeque poteſt, et ad naturam ſuam humanamque quam maxime accommodate? Videmus in hominibus, velut Regibus, colendis honorandisque quanta varietas ſit et inconſtantia, aliis apud alios honoris habendi generibus more receptis, in iisque quam multa ſint parum grauiter atque adeo inepte ridiculeque conſtituta. An vero idem in diuino cultu euenturum non putamus, ſi honoris Deo actionibus externis habendi modus hominum arbitrio permittatur? Immo vero, vt opinor, multo magis. Ego quidem etſi ſaepe riſi in Officiorum aulicorum formulis cognoſcendis, quae apud gentem quamque vel more vel lege valuere; tamen multo ſaepius riſi in legendis ritibus, quos gentium profanarum dementia in deaſtris ſuis colendis, ſacrisque faciendis vſurpauit. Inter ipſos Chriſtianos quam multa ridicule et inepte olim commenta ſit ſuperſtitio, nemo ignorat. Huic igitur malo, in hac hominum natura prope neceſſario et ineuitabili, occurri nulla alia re, niſi diuina lege poteſt, quae doceat, quibus rebus occupari pietas debeat, coerceatque inſitum illud hominibus inepta et ridicula in hoc genere comminiſcendi ſtudium, quo nullum clarius ſignum corruptelae naturalis ſcio. Quod ſi humani legislatores ciuitatumque conditores hoc ad curam ſuam retulerunt, vt

Deo-

Deorum externis actionibus colendorum formulas praeſcriberent ciuibus, ne incerta vagaretur religio, aut inepta et abſona comminiſceretur vulgi ſtultitia, eoque nomine a prudentibus collaudati ſunt, veluti *Romulus* et *Numa Pompilius* ab *Halicarnaſſio Dionyſio* (*L. II. p.* 90. *ſ.*) et *Polybio* (*VI,* 54.): quomodo a diuina ſapientia abhorrere poteſt, ad hanc curam deſcendere, et pietatis exercendae quandam veluti diſciplinam et formulam hominibus conſtituere? praeſertim cum ea re ſola conſuli poſſit humani animi tranquillitati, efficique, vt cum fiducia quadam verſari in exercenda pietate poſſit. Etenim etiam in honore hominibus habendo, videmus, quam ſaepe aberret opinio honorem habentis ab iudicio eius, cui honos habetur: quam ſaepe, quae ad honorem comparata ac ſuſcepta erant, in alteram partem accipiantur, certe faſtidiantur ac repudientur: vnde fit, vt in aulis modus Principis colendi venerandique ab ipſo definiatur, quo ſeruando ſciant omnes, gratos ſe domino futuros.

9. Atque ego non ignoro, longe in hoc diſcrepare rationem diuinam ab humana: mentem magis animumque ſpectari a Deo, quam verborum actionumque formulas: neque tam quid quisque dicat faciatue colendi ſui cauſſa, quam quo conſilio et animo. Sed tamen habet haec quoque ratio ſuum modum, eumque dupliciter. Nam primum, etſi dignum eſt benignitate et ſapientia diuina, animi maxime rationem habere, in iis rebus, quarum pretium omne eſt ab animo, cuius declarandi cauſſa ſuſcipiuntur: tamen eadem ſapientia diuina, multoque magis maieſtas poſtulat, vt ipſae res, quae debeant eſſe expromendi illius animi, habeant aliquid dignitatis, et conuenientem quendam cum maieſtati diuinae, tum ipſius officii ſanctitati quaſi ornatum ac decorem: idque adeo magis, quod ratio etiam in ceteris actionibus humanis tale quid flagitat. (*Cicero Off. I,* 35.) Artaxerxes quidem ille apud *Aelianum* (*V. H. I,* 32.) Mnemon, etſi pro

magnitudine animi ſui magis delectabatur paucula aqua, ab ruſtico doni loco data, quam ceterorum quamuis magnis muneribus, enixum pietatis ſignificandae ſtudium intuens: tamen minime credo, aequo laturum animo fuiſſe, ſi quis in ſe adeundo illud προσκυνεῖν omittere, et alio geſtu vti, aut omnino genere aliquo non conſtituto legibus honorem habere voluiſſet. Omnino duo in hac re diligenter diſtinguere conuenit, *genus pietatis prodendae*, et *generis cuiusque modum.* Genus quidem ipſum debet eſſe idoneum proferendae exercendaeque pietati, et dignum eo, quem pietas amplectitur: in modo autem generis cuiusque praeſtandi, animi maxime integritatem conuenit ſpectari. In genere igitur ipſo quaedam neceſſitas debet intelligi, ſiue a natura, ſiue a praecepto diuino orta; in modo autem eius aliquid liberi relinquitur, ſi animo conſtet pietas. Supplicare, vt hoc vtar, Deo, gratias agere pro beneficiis, neceſſarium eſt: vtrum meditato et diſerto carmine nec ne, nihil refert, modo animus confidat potentia et bonitate Dei, ſitque intimo benignitatis ſenſu percitus: nec neceſſarium eſt, ſi id palam fiat, quo tempore ac die, quoue loco fiat. Vnde fit primum, vt, etiamſi Deus animos maxime hominum ſpectat, internamque pietatem, tamen homini genera honoris extrinſecus habendi non ſint libera, ſed ea potius ſint ſequenda, quae grata Deo conſtet fore. Deinde, etiamſi in modo generis cuiusque natura aliquid eſt liberum: tamen nullo modo repugnat ſapientiae diuinae, ea lege definire, et ita vel dignitati ſuae, vel hominum ſollicitudini et imbecillitati ſuccurrere.

10. Iam porro non eſt, quod quis dicat, illud ipſum, quid ſit dignum Deo, adſequi humanum ingenium poſſe, neque lege diuina opus eſſe. Nam primum, id reuincit vſus et experientia, vt ante dictum eſt, (§. 8.) et ſapientiſſimi populi in eo fere ſe ſtultiſſimos praebuere. Aegyptiorum quidem ſapientia, etiam ſacris literis celebrata, religio-

religionem peperit refertam rebus inſaniſſimis. Deinde ſi id vel maxime poſſit contingere paucis, longius in ſapientia progreſſis, non tamen propterea non neceſſaria et vtiliſſima erit lex diuina. Omnes leges ciuiles repudiemus et inutiles dicamus licet, ſi iſta ratio valet. Quis enim dubitet, ſua ſponte homines intelligere poſſe, et in vnaquaque ciuitate eſſe, qui, quid publice ſit vtile et ſalutare, per ſe, nullaque lege humana edocti, videant? Non perexiguo ſapientiſſimorum hominum numero, quid neceſſarium ſit generi humano, aeſtimandum eſt, ſed infinita ceterorum multitudine. Denique, videant aliquid ſapientes, laborentque docere alios: nunquam tamen neque eam auctoritatem habebit paucorum iſtorum oratio, vt in ea acquieſcant omnes, nec eam vim, vt omnem dubitationem eximat animis, ſatisne gratum ſint Deo facturi. Eſt enim inſitum hoc animis, vt in honore habendo eius potius, cui habetur, quam habentis iudicium ſit videndum, eaque inter ſe valde diſcrepare poſſint. Itaque nunquam animis ſatis certis et tranquillis pietatis externas illas partes obibunt; quo nihil miſerius eſſe arbitror. Nullo modo igitur neque a ſapientia, neque a benignitate diuina abhorret, occurrere huic dubitationi atque ſollicitudini humanae, definiendo, ſanciendo, quomodo et quibus rebus coli velit; in beneficioque adeo Dei maximo reponendum eſt, ſi certam colendi ſui formulam hominibus praeſcribat.

11. Neque vero in eo fas eſt arbitrium diuinum ita adſtringere ac coercere certis legibus, vt ei nihil in hoc genere liceat praeſcribere, niſi quod natura ſua ſit cum neceſſariis pietatis officiis ſua ſponte coniunctum: quod volunt hi, qui nonnulla huius generis diuinitus tradita hominibus concedere quidem videntur, ceterum nihil diſcrepare, contendunt, a naturalibus officiis, neque arbitrarie conſtituta, ſed neceſſario ſancita pugnant, atque ea ad religionem et legem naturae reuocare quouis modo

laborant. Etenim ante vicimus, primum ſalutare eſſe privatim ac publice, pietatem quamplurimis modis exerceri: deinde ea, quae per ſe vim exercendae, proferendae, augendaeque pietatis non habeant, hanc vim accipere poſſe conſtitutione aliqua: veluti verborum ſoni, cum ſint indifferentes ad quamcunque rem ſignificandam, more et conſuetudine certae rei exprimendae accommodari poſſunt: conſtitutionem porro iſtam, conſentaneum eſſe, proficiſci a Deo ipſo: quod is delectum talium rerum et optime facere poſſit, et cum maxima auctoritate: in beneficii denique loco eſſe numerandum, ſi Deus ita faciat. Quamobrem omnino liberum Deo iudicandum eſt, minimeque abhorrens ab eius perfectione, actionibus certis lege tribuere hanc vim, vt iis obeundis coli atque honorari poſſit, ſi nihil inſit, quod maieſtati ipſius aduerſetur: quod eum vel commiſſurum, vel committere poſſe, nefas eſt, vel ſuſpicari.

12. Arbitror planum factum, quod propoſitum erat, intelligique, ſi religio vel maxime ad Deum ſolum referatur, nulla hominis ratio habeatur, tamen neque a iure diuino, neque ab ſapientia et benignitate eius abhorrere ſuperaddita neceſſariis arbitraria officia, eaque de cauſſa haec quoque ſtudioſe diligenterque eſſe ſeruanda. Sed, vt ante diximus, religio non modo ad Dei cultum, ſed etiam ad hominis felicitatem pertinet, debetque eſſe non modo digna maieſtate diuina, verum etiam accommodata ad naturam humanam, vt colendo pariter apta ſit et colenti. Quorum vtrumque eſt eiusmodi, vt magna argumenta praebeat, ex quibus intelligi poſſit, multa poſſe conſtitui diuinitus in religione praeter naturalia illa, quae ſaepe diximus, officia, quibus neglectis nullo modo felicitas teneri poſſit, in eoque Deum et iure ſuo, et ſapienter facere, et maximo beneficio genus humanum afficere. Primum igitur fontem huius demonſtrationis noſtrae habemus *naturam felicitatis humanae*, *omninoque*

bono-

bonorum, homini vel expetendorum, vel ſperandorum: alterum autem *humanae naturae indolem atque conditionem.* Ex his duabus rebus quomodo argumenta aſſerendi diuini in cauſſa religionis arbitrii ducantur, age, videamus.

13. Iam, quod ad felicitatem et bona hominibus vel data vel deſtinata diuinitus, atque adeo expetenda, pertinet, hoc mihi primum velim concedi, vt, *ſi bona illa atque felicitas habeant hanc conditionem atque naturam, vt cum nullo genere actionum humanarum naturali ac neceſſario vinculo copulentur, ſintque liberae benignitatis et quaſi redundantis libera beneficia, vt igitur leges et conditiones eorum a Deo conſequendorum, et officia fruentium pariter arbitraria ſint et libera eorum auctori, neque vllo modo ex ipſa naturae diuinae humanaeque naturali cognitione intelligantur.* Ex quo conſequetur, vt, ſi Deus naturalibus religionis officiis hoc tribuat, vt iis ſeruandis homines et ſatis grati pro talibus acceptis, et digni futuris habeantur, id totum non ipſis officiis, eorumque naturae, hoc eſt, naturali bonitati, ſed liberae Dei benignitati debeatur, quae remittere de iure ſuo, et neceſſario officiorum genere contenta eſſe velit. Concedi iſta mihi, de Mathematicorum more, poſtulaui. Iure, vt opinor, meo. Sunt enim ita perſpicua, vt, ſi quis rationibus ſubtiliter reddendis velit illuſtrare, ei magnopere verendum ſit, ne fiat id, quod *Cicero* in Oratore dicit, vt illuſtrando fiant obſcura. Nam et communes rerum notiones, et vſus vitae quotidianae, ita eſſe clamant, negantique vehementer repugnant. Quid enim repugnantius eſt, magisque abſonum, quam, quae in promittendo atque largiendo libera ſunt et arbitraria, ea non ſeruare libertatem in accipiendi conditione, neque liberum relinqui ei, a quo proficiſcantur, ad quos, quidque praeſtantes ea peruenire, et quid pro iis ſibi praeſtari velit? Quam porro indignum eſt atque ingratum, liberalitatem, quae ipſo nomine liberam ſe et ſui iuris indicat, quam nemo iure poſtulare

a quoquam poteſt, his legibus atque huic neceſſitati ſubiici, vt nihil, quamuis aequum et facile, audeat poſtulare ab iis, quibus ſe largam praebeat; ſed cogatur eſſe contenta iis, quae ſponte ac per ſe, nullo extraordinario beneficio neque promiſſo neque dato, vel facturi erant, vel facere debebant? Dicat hoc filius parenti, ſtrenam daturo, vel accepta iam ſtrena. Quamuis indulgens pater, quamuis facilis, nihil alioqui praeter ordinaria pietatis in ſe ſigna poſtulans, tamen commouebitur, tamen vel omittet liberalitatem minuetue, vel eum dati doni poenitebit. Dixiſſet hoc aliquis Alexandro, Caeſari, Tito, liberaliſſimis et maximi animi hominibus, beneficia aut reuocaſſent data, aut negaſſent promiſſa. Qui heredem ſcribunt, praeſertim non ſuum, aut legitimum, aut in legatariis ponunt aliquem, hoc ſemper iure vſi ſunt, vt iis liberum eſſet, conditionem, quam vellent, hereditatis cernendae, legatiue capiundi ponere, qua repudiata aut neglecta exciderent beneficio. Liberum eſt heredi legatarioue dicere, conditione tua non vtor: conditione non ſtanti, beneficio teſtamenti vti, ius non eſt. Atque adeo non iniqui putantur, qui aliquid cum conditione vel largiuntur, vel pollicentur, vt contra iniqui et ſtulti iudicentur ab omnibus, qui beneficium ſine propoſita conditione, velut hereditatem ſine ſacris, et ſpolia ſine ſudore ac ſanguine, accipere velint. Non agonotheta iniuſtus eſt, qui palmam legitime vincenti ponat, ſed qui non victor, ne certamine quidem inito, palmam petat.

14. Neque vero eſt, quod quis dicat: humana iſta eſſe, a Dei perfectione autem aliena: magnanimum eſſe, multoque magis diuinum, beneficia ſimpliciter et ſine conditione dare. Etenim non quaeritur: an liberalitas ſine conditione eſſe poſſit: ſed an eſſe debeat. De iure quaeſtio eſt. Liberum cuique eſſe debet, quem modum liberalitatis ſuae velit eſſe: idque ex ipſis rerum notionibus intelligitur ſenſuque communi. Liberale eſt, bene-

ficium

ficium dare ſine conditione: at non minus liberale, cum conditionis adiunctione. Magnus et excellens animus in beneficii magnitudine cernitur, non in conditionis ſublatione. Immo puſilli et ingrati eſt, accuſare beneficii conditionem. Tum magnitudo animi eſt, in conditionibus non ſuum commodum ponere, in primis maius, quam dederis; non, omnem conditionem remouere. Atque etiam eſt, vbi conditione augetur beneficium, ſi eſt eiusmodi, vt in ea accipientis potius, quam tribuentis vtilitas ſpectata eſſe videatur. Duplex beneficium eſt, quod talem conditionem adiunctam habet. Atque tales eſſe conditiones, quas Deus beneficiis ſuis adſcribat, alia diſputationis huius parte demonſtrabitur. Ex quibus omnibus fit, vt non ipſa *conditionis* adiunctio, *quae eſt dandi accipiendique lex et modus*, humanae aliquid labis habeat, ſed conditionis vel vanitas vel ſtultitia: quae omnis, id quod in tota hac diſputatione intelligi debet, patetque per ſe, longiſſime abeſt ab iis, quibus beneficia ſua Deus adſtringit. Sit igitur firmum hoc, perſuaſumque omnibus, quod conuelli nulla ratione poteſt, vt, ſi beneficia diuina, quibus vtimur, in primisque felicitas illa, quam a morte corporis ſperamus, non ſint neceſſitate quadam naturali cum actionibus humanis, nominatimque cum naturalibus illis religionis officiis, tanquam effecta cum cauſſis certis et neceſſariis, coniuncta, ſed a libera benignitate Dei proficiſcantur, ius ſit Deo, legem conditionemque fruendi accipiendique, quam velit, facere, neque in eo quicquam intelligi poſſe, quod eius vel benignitati, vel ſapientiae, vel maieſtati aduerſetur.

15. Hoc igitur fundamento poſito, ſequitur, vt bonorum diuinorum rationem atque naturam conſideremus. Dico igitur primum, in omni humani generis ſtatu atque conditione plurima ei vniuerſo, aut parti eius, a Deo vel tributa vel promiſſa eſſe, quae haberent hanc naturam, vt nullo vinculo cum naturalis ac neceſſariae pietatis

actionibus copulata intelligerentur: deinde, ea maxime eſſe eiusmodi, quae poſt hanc vitam ſperare iubeamur. In priori genere duae ſunt formae: quarum alteri ſubiecta ſunt bona ea, quae quisque humani generis ſtatus propria habet; alteri autem communia vtrique. Vt ab his incipiamus, quoquo vertas oculos aut cogitationem, quam plurima occurrunt et maxima: niſi quis hanc animo imbiberit opinionem, vt omnia, quae ſunt, coeca quadam fati neceſſitate extitiſſe opinetur: quod non magis, quia ſine ratione eſt, brutum appellari conuenit, quam, quia brutis potius, quam hominibus, ratione praeditis, dignum eſt. Sed cum hoc hominum genere nulla nobis eſt diſputatio; quippe quod Deum religionemque omnem, ſi non verbis, at re omnino tollit. Ne autem nimis late vagetur diſputatio, coerceatur ſenſuum corporeorum finibus: qui tamen et ipſi non ita ſunt anguſte poſiti, vt non ſatis amplus ei campus pateat, in quem poſſit excurrere. Primum igitur, cum ad alendum hoc corpus noſtrum vitamque ſuſtentandam neceſſarius eſſet victus ac potus, naturae corporis aptus; tamen neque illa tanta ſuauitas, quae potu ciboque, etiam tenuiori, ſumendo percipitur, neque exquiſiti et ſuauiſſimi cibi copia et varietas neceſſaria fuit. Tanta innata eſt hominibus vitae dulcedo, vt alimenta ſumerent, etiamſi ſola neceſſitate cogerentur, nulla ſuauitate allicerentur: quippe aegrotantes videmus, propter vitae cupiditatem ac ſpem, medicamenta deuorare, non modo nulla ſuauitate commendata, ſed etiam amaritudine inuiſa. Tum, vt animalibus brutis aqua et paucae definitaeque herbae, aut radices ac ſemina ſufficiunt: ſic noſtra quoque natura aquae panisque ſimplicitate ac tenuitate contenta eſſe et poterat, et futura erat, ſi eadem cum ceteris animantibus conditione vti nos Deus voluiſſet. Eſt igitur omnis illa et ſuauitas et copia non neceſſitati naturae humanae neceſſario conceſſa, ſed diuina quadam indulgentia hominum deliciis libere donata. Atque ſimillima eſt ratio cete-

rorum

rorum ſenſuum, quorum ſuauitati benignitate diuina copioſiſſime prouiſum videmus. Illud porro conſtat inter Philoſophos, qui diligentius naturam rerum corporearum ac ſenſibilium, ipſorumque ſenſuum, indagauerunt, nullam eſſe neceſſitatem abſolutam in ſenſibus: non, vt non neceſſe ſit, ſentire, vbi integris ſentiendi inſtrumentis vis animi ſentiens ad percipiendas res externas incumbat: ſed vt non neceſſario ita adficiantur ſenſus animique rerum ſenſibilium impulſu, vt nunc quidem, in hac rerum conſtitutione, mouentur. Totam illam coniunctionem (σχέσιν vocant Graeci, relationem Philoſophi noſtri) quae ſenſus et corporeas res intercedit, ita, vti nunc eſt, conſtituit, non neceſſitati obediens intelligentia diuina, ſed conſulens hominum ſuauitati arbitrium diuini numinis. Nam, vt de oculis modo dicam, haec tam pulchra ſpecies, cum vniuerſi mundi, quam vere *Cicero* inſatiabilem vocat, tum rerum ſingularum in hac terra, quarum exquiſitum ornatum ac decus in coloribus figurisque nec ſatis admirari, nec ſine magna ſuauitate intueri poſſumus, nobis quidem aut periret magna parte, aut plane alia fieret, mutata leuiter vel oculorum ſtructura vel cerebri, omninoque ea, quam ante dixi, rerum corporearum ad oculos relatione, et luminis in oculos actione: quod fuiſſe in poteſtate Dei, nemo ambigat. Igitur ea, quae nunc eſt inſtituta diuinitus, in magna indulgentiae liberae parte numerari debet, volentis nobis hoc domicilium noſtrum quam pulcherrimum atque ſuauiſſimum efficere. Sed haec et alia his ſimilia, quae non inutiliter ad religionem et pietatem referuntur, qui eſt ſcientiae naturalis fructus pulcherrimus, fortaſſe nimis ſubtilia et philoſophica ſunt: ad ea, quae cum Theologia coniunctiora ſunt, veniamus.

16. In prima igitur hominis recens creati conditione quam multa et magna fuere, quae nihil coniuncti haberent cum naturalibus hominis officiis? Nam primum immortalitas corporis ei data erat, (*Gen. II, 9. coll. III, 22.*)

vt

vt non modo animo, ſed etiam corpore ſimilitudinem immortalis parentis referret: quae ſi ab officiorum obſervatione et ſanctitate naſceretur, nunc etiam poſſet homini vere Chriſtiano contingere, vt Britannus quidam ſomniauit. Acceſſit imperium in beſtias omnes, (*Gen. II*, 26. 28.) diſſimile huic noſtrae vel arti vel tyrannidi, quae in illius vitae nudae et inermis ſimplicitatem non cadebat. Domicilium autem, quod homini in amoeniſſimo et copioſo fructuum omnium deliciis paradiſo conſtitutum erat diuinitus, quam nihil habet ſimile neceſſitati alicui officiorum, omnia ſimillima beneficentiae libertati? Quicquid denique homo habuit boni in animo, cuius cauſſa imagine Dei ornatus diceretur, id omne ei deſtinatum ac donatum fuit ante, quam vllo officio demereri Deum poſſet. Amiſſa ſunt bona illa, violata lege diuina. Redacti homines ad conditionem triſtem, animo cupiditatibus inquinato, corpore cum aliis incommodis, tum morbis et morti obnoxio, tota denique vita referta laboribus, et calamitatibus atque moleſtiis propoſita. In hac ipſa tamen conditione, non modo relicta ſunt illa, de quibus ante dictum eſt (§. 15.) bona, communia omnibus, ſed multa etiam promiſſa multis et tributa, in quibus facile apparet, nihil neceſſitati vlli officiorum, omnia liberalitatis diuinae arbitrio deberi: vt docet Paullus *Rom. IX*, 11. 12. 13. Quae primis hominibus, recenti delicto, (*Gen. III*, 15.) Noacho poſtea (*ibid. XI*, 9 *ſeqq.*) Abrahamo deinde et poſteritati eius (*XII*, 2. 3. 7. *cet.*) promiſſa et data ſunt, ea quis non videt, nullo vinculo coniuncta eſſe cum vllo officio? omnia eſſe libera et arbitraria in tribuendo? Quicquid denique Chriſtiana religio pollicetur proprie, ex iis nihil eſt, in quo officiorum naturalium ac neceſſariorum aliqua vis et efficientia agnoſci debeat.

17. In iis autem bonis, quorum ſpes facta eſt generi humano communiter promiſſione diuina, principatum tenet felicitas ea, quae poſt hanc vitam terrenam contingit.

tingit. Eius ſpem primis ſtatim hominibus, in principio vitae, cum integritatem adhuc retinerent, propoſitam a Deo fuiſſe, quis dubitet, qui eam redditam, integritate amiſſa, fateatur. Nam, qui promiſſa, v. c. Abrahamo poſterisque eius bona rerum caducarum poſſeſſione cohibent, immortalitatis illius beatae et ſcientia et ſpe excluſa, omninoque veteri teſtamento nihil, niſi mortalium bonorum ſpem relinquunt, ii profecto nimis humiliter de religione diuinitus tradita ſentiunt, nec vim promiſſorum diuinorum vllo modo adſequuntur. Paullus quidem (*Tit. I*, 2.) ſpem vitae aeternae cum ipſis rerum humanarum initiis adaequat. Eam enim Deum fallere neſcium, ait, ἐπαγγείλασθαι πρὸ χρόνων αἰωνίων, *promiſiſſe ante antiquiſſima tempora*, i. e. initio rerum humanarum. Nam ἐπηγγείλατο qui *deſtinauit* interpretantur, quod χρόνους αἰωνίους de ea, quae proprie dicitur in ſubtilitate diſſerendi, aeternitate accipiunt, non vident, nec ἐπαγγέλλεσθαι ſic dici, nec τὸ ἀψευδὲς, quod Deo ἐπαγγειλαμένῳ tribuitur, de deſtinatione accipi poſſe, in qua non το ἀψευδὲς, ſed τὸ ἀμεταμέλητον, non *veracitas*, ſed *conſtantia* intelligi poteſt. Χρόνοι autem αἰώνιοι, ſi non de infinita illa aeternitate capiuntur, quid aliud, quam initia rerum humanarum, longe antiquiſſima tempora ſignificare poſſunt? de quibus capiebat *Aquinas*, *aeterna* interpretans *antiqua:* quod, miror, non cepiſſe *Eraſmum* ad h. l. In quo clarum eſt, Apoſtolum in animo habuiſſe promiſſiones, quas Adamo, Abrahamo Deus ipſe, aliis deinde per prophetas fecerat, de vita aeterna per Chriſtum ſperanda. *Rom. I*, 2. Illa ipſa autem vita quam ſapienter per imagines adumbrata priſcis mortalium fuit, primum Paradiſi, in ſtatu integritatis humanae, a quo poſt etiam nomen ei inter Iudaeos manſit: quod profecto non temere, aut inuento humano, ſed interpretatione vetere diuina et prophetica factum: deinde, ab Abrahami temporibus, terrae Cananaeae, cuius nomen etiam nunc in beatorum coeleſtibus ſedibus appel-

appellandis vſurpamus, ducta conſuetudine a veterrimis Eccleſiae temporibus, quae id ipſum ex incorrupta veteris Iudaicae Eccleſiae diſciplina hauſit. Nam etiam ſic vel docebantur, vel admonebantur, *δῶρον* eſſe beatam illam vitam, beneficium gratuitum, in quo ſola benignitas diuina cerneretur, nulla veluti mercedis neceſſitas valeret, aut coniunctio quaedam naturalis ac neceſſaria cum officiorum conſeruatione intelligeretur.

18. Sed de illa ipſa felicitate, quae et a morte corporis, et ab reuocato in vitam corpore ſperatur, etſi non ita nobis vel literis diuinis traditum eſt, vel perſpectum ratione, vt, qualis ea futura ſit, plane perfecteque ſciamus: hactenus tamen eius natura nobis patefacta eſt, vt intelligi poſſit, eam non eſſe cum virtute naturali ita, vt effecta cum cauſſis ſuis ſolent, copulatam. Rationem primum audiamus. Ea vero etſi, in animo ſeiuncto a corpore ſenſibusque corporeis, vix aliquid intelligit felicitatis, niſi quod a conſcientia recte factorum, et ſcientia rerum bonarum, maxime diuinarum, ducatur: negat tamen, ea contentum eſſe ad iuſtam felicitatem poſſe animum humanum, aut expleri aeternitatis immenſitatem, aut cadere eam poſſe in mentes eorum, qui diem ſuum ante obierunt, quam, quod rectum eſſet, vel ſcire, vel facere poſſent, atque ita felicitatis iſtius praeſidia comparare. Quae ſunt planius ediſſerenda. Animi humani e corpore egreſſi vitam ratio, ſua perſpicientia nixa, et ſuarum concluſionum finibus ſe continens, non aliam intelligere poteſt, quam qualis eſt in mortali corpore, cum nullis ſenſuum et rerum externarum impulſionibus mouetur; vt in magna tenebrarum obſcuritate, et alto noctis ſilentio, cum nihil animo relinquitur, praeter memoriam rerum perceptarum, et conſcientiam eorum, quae egimus, quae ipſa memoriae vis eſt, denique agitationem quandam mentis et cogitationum, quae ſuo modo tractet res ſenſu aut ſcientia ante comprehenſas. E tali autem vita felicitas naſci ſola haec poteſt, quae

inſit

inſit in quadam et tranquillitate et oblectatione, qualis eſſe in memoria et cogitatione rerum bonarum ſolet, ſed quam illa ipſa ratio, vti dixi, non concedat, ſatis dignam eſſe altera illa vita, in qua natura longe maius quid, et plenius, atque, vt ita dicam, diuinius cogitamus, atque etiam requirimus: ſicut miſeriam improborum non ſolis naturalibus conſcientiae poenis circumſcribimus, ſed aliis maioribus malis augemus. Nulla vnquam, quod ego quidem ſciam, gens fuit, quin aliqua ſpe ac metu vitae alterius teneretur: ſiue ductam ab antiquiſſimis et incorruptis temporibus, et relictam a maioribus opinionem eam haberent, ſiue, id quod doctiſſimi homines exiſtimauere, ipſa natura homines in hanc ſuſpicionem atque opinionem deduceret. Enimuero nulla felicitatem alterius vitae tranquillitate illa et oblectatione cogitandi terminauit: omnes aliorum bonorum acceſſione cumulauere. In quo etſi ſuum quaeque ingenium moresque ſecuta, compleuit omnia opinionum temeritate et ſtultitia, vt fit neceſſario, cum, in rebus non neceſſariis et voluntariis cognoſcendis ac definiendis, coniecturas ſequimur: illud tamen boni exiſtit ex iſta opinionum varietate et vanitate, vt intelligatur id, quod volumus, felicitatem futurae vitae latius patere illo naturali ac neceſſario virtutis et ſapientiae fructu, atque multa et magna arbitrariorum bonorum veluti auctaria habere.

19. Ac profecto, ſi in vita altera nihil ad felicitatem detur animo, praeter ea, quae diximus, naturaliter illa cum hac vita et officiorum naturalium conſeruatione coniuncta, nullo modo plena, et perfecta, et aeternitati ſufficiens felicitas intelligi poteſt. Ea enim poſſeſſionem fructumque bonorum deſiderat eorum, quae non modo puram ab omni mortalitatis humanae labe voluptatem praebeant, ſed etiam nunquam, per infinita ſecula, ſatietatem allaturam, ſemper, vt ita dicam, nouitatis gratiam conſeruaturam, ſemper creſcentem, et noua quadam acceſſione ſe commendantem. Talis igitur eſſe poteſt feli-

felicitas animi humani, ſi nihil in altera vita inuenerit, quam quod ex hac deportarit? ſi contentus eſſe debet partis in priore vita bonis ſuis? Primum illi ipſi, qui virtutem et ſapientiam, quamuis magnam, in nouam illam vitam detulerint, non ſimiles erunt iſtis commentitiis Epicuri Diis, qui in intermundiis collocati, conſcientia tranquillitatis ſuae et cogitatione hac ſe per omnem aeternitatem ſuſtentant: *belle mihi eſt?* cuius, meo ſenſu atque animo, celeriter ſatietas venerit. Enimuero, quid futurum eſt iis, qui honeſte quidem vitam transegerunt, ceterum implicati vitae humanae negotiis, non potuerunt ſapientiae copiam comparare eam, qua frui in altera vita poſſent? Quid iis, qui acerbo fato in principio vitae functi, nihil eorum ex hac vita deportarunt, quibus fruendis oblectare ſe poſſent? An in altera vita nihil aliud, quam dormire, dicemus? quales eos fingit in limbo infantum Romanae Eccleſiae opinio. Incredibile dictu eſt, in quot difficultates ſe induant, qui hoc defendere audeant, nihil eſſe in altera vita, quod non ab hac mortali, neceſſitate quadam naturali ducatur. Enimuero hoc defendant neceſſe eſt omnes, qui negare Deo hoc ius ſuſtineant, vt poſſit in religione aliquid praeter naturalia ac neceſſaria officia conſtituere.

20. Ac nos ita diſputamus, vt nullam rationem habeamus corporis, ſuo tempore inſtaurandi. Quod etſi ratio humana ignorat: tamen, ſi auctoritati diuinae, vt debet, concedens crediderit, vt quidam volunt videri ex iis, contra quos diſputamus, ſtatim videat neceſſe eſt, in illius nouae vitae felicitate eſſe debere bona, quae nullam neceſſariam copulationem habeant, cum vita ſuperiore, et officiis humanis, ſed indulgentia diuina praeparata et deſtinata ſint immortalitati. Nam ſi felicitas coeleſtis cum corpore communicari debet, habeat oportet bona etiam eiusmodi, quorum ſuauitas per corpus ad animum perueniat: in quibus ſua ſponte intelligitur, libera Deo relinqui omnia. Sed haec plenius et efficacius demon-

demonſtrant literae diuinae: quae primum clare docent, reditura in vitam corpora noſtra, et in communionem felicitatis coeleſtis ventura, 1 *Cor. XV.* quod totum beneficium eſt arbitrio, et libera benignitate Dei conſtitutum: deinde, ſummam iſtius felicitatis ineſſe in adſpectu ſenſuque maieſtatis diuinae, ea animum corpusque expleturo voluptate, quae puriſſima ſit, et cum ſatietate quadam inſatiabilis, ſemper recens, ſemper creſcens: *Pſalm. XVI,* 11. *XVII,* 15. quorum altero Dauid ſibi in vitam reuocato pollicetur ſatietatem ab adſpectu Dei; (*Euſebius* ad *Pſ. XVII,* 15. interpretatur bene: *πληρωθήσομαι καὶ χορτασθήσομαι πάσης ἡδονῆς, Collect. PP. Monteſalc. T. I. p.* 59.) in altero Meſſias docet fideles, ab adſpectu Dei eſſe שֹׂבַע שְׂמָחוֹת *ſatietatem gaudiorum,* gaudium ſatians et penitus explens immenſa humani animi deſideria, et נְעִמוֹת נֶצַח *ſuauitates ſine ſine.* Veriſſime. Quid enim illo ſuauitatis fonte limpidius, aut copioſius, et magis inexhauſtum eſſe poteſt? Neque alia vlla res eſſe, aut cogitari poteſt, a qua talis felicitas, talis voluptas, ſperari poſſit, praeter illum adſpectum qualemcunque maieſtatis diuinae, quae ſola puriſſima, ſola efficiens aeternae et nunquam faſtidiendae ſuauitatis in animis et corporibus humanis putari poteſt: qualis deſcribitur a *S. Petro I,* 1, 4. qui coeleſtem illam felicitatem appellat *κληρονομίαν ἄφθαρτον, ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, hereditatem perpetuam, ſine labe* mortalis et vitioſae humanitatis, et *viriditatis conſervantem.* Sed eandem hereditatem coeleſtem *Paullus* appellat *hereditatem Dei, Rom. VIII,* 17. Quae eſt autem hereditas Dei, niſi bonorum diuinorum, quae Deus ipſe poſſedit ab aeterno, quibus fruendis ipſe *μόνος μακάριος,* ſolus beatus eſt, 1 *Tim. VI,* 15. Bonorum porro quorum poſſeſſione *αὐτάρκης* Deus, quorum fructu beatus dicitur, niſi maieſtatis ſuae et perfectionum maximarum? Ad has igitur animo et corpore contuendas fruendasque aditus patefieri homini debuit, ſi illa, quam deſcripſimus, felicitas ei deſtinata ac promiſſa fuit. Quis autem negare aut

dubitare audeat, hunc aditum dari beneficio diuino, non ob promeritum quoddam virtutis naturalis, officiorumque neceſſariorum; quibus conſeruandis Deo, quod debemus, reddimus, non hoc conſequimur, vt ſe conſpiciendum nobis praebere, vt ſe ſuaque bona nobis quodam modo poſſidenda ac fruenda ad infinitum tempus concedere cogatur. Libera haec ſunt, et in voluntatis diuinae benignitate poſita, neque vllo modo cum officiis naturalibus cohaerent. Sed a natura felicitatis humanae, bonorumque homini vel ſperandorum vel expetendorum, quomodo argumenta aſſerendi in religione conſtituenda arbitrii diuini ducantur, ſatis diximus.

21. Locus alter, vnde peterentur argumenta vindicando illi arbitrio diuino, erat in conditione naturae humanae: qui nunc aperiendus videtur. Eum autem multiplicem facit varia generis humani conditio. Nam alia hominum conditio fuit tum, cum integri eſſent ab omni culpae ac vitii labe: alia poſt contractam culpam, et ſuſceptam naturae corruptionem. Variant etiam indolem hominum ac naturam res externae, nec ſinunt eandem in omnibus vel hominibus vel gentibus eſſe. Ex his autem generibus omnibus exiſtit id, quod defendimus, arbitrium diuinum religionis naturalis ac neceſſariae nouis decretis officiisque augendae. Nam, vt ab ea, quae nobis coniunctior eſt, conditione generis humani incipiamus, non veremur, ne quis magnopere nobis repugnet in eo, quod fundamenti loco ponimus: *ſi ea eſt hominum conditio atque natura, vt non poſſint religioni naturali ac neceſſariae, omninoque voluntati diuinae ſatisfacere, ſi velint; aut ita ſint vel erroribus coecati, vel vitiis deprauati, vt ne poſſint quidem ſatis velle: Deus poteſt*, miſericordia commotus, *aliam rationem ſui placandi, et felicitatis* eius, de qua diximus, *conſequendae praeſcribere*, ſi nihil in ea inſit, quod aeternae iuſtitiae et ſapientiae ſuae legi repugnet, *et*, conſeruata ſapientia et ſanctitate ſua, *praecipere, quae faciliora ſint et imbecillitati eorum accommodata, quibusque*

adeo

adeo adducantur ad illius aeternae ac neceſſariae religionis obſeruationem. Quid enim eſt in his, quod non per illas ipſas neceſſarias notiones Dei perfectionisque diuinae ſumere liceat?

22. Neminem eſſe arbitror, qui quidem de Deo recte, et rationi atque naturae conuenienter ſentiat, quin Deo dignum exiſtimet eſſe, ſaluti ac felicitati hominum quouis modo conſulere, qui nihil habeat inimicum ipſius iuſtitiae et ſanctitati. De bonitate quidem diuina ita magnifice ſentiunt homines natura, vt citius ab Deo exſpectent, quae conſeruata ſanctitate ſua tribuere non poteſt, quam ei detrahant curam ſalutis humanae, tam neceſſariam hominibus, tam conuenientem generis humani auctori ac Parenti. Ego autem ita mihi perſuaſum habeo, vt credam, ſi, poſteaquam homo in hanc tam miſeram conditionem, quam paullo ante deſcripſimus, deueniſſet, nulla alia ſalutis ratio reliqua futura erat, aut Deo non ius erat, nec licebat per naturae ſuae ſanctitatem, ipſamque rerum naturam, aliam rationem ac viam ſalutis proponere, Deum, quem non potuit fugere, homines in id miſeriae venturos, eos omnino creaturum non fuiſſe. Quid enim erat aliud, in talem conditionem homines creare, quam in certam et nullo modo effugiendam perniciem creare? Quod ſi ille apud Poetam, probante Socrate, optimum homini fore iudicat, omnino non naſci, ob miſerias huius vitae, quae tamen aut tolerabiles ſunt, aut morte ſaltem finiuntur: quidni clementiam diuinam et iuſtitiam decuerit, non dare vitam iis, qui haud dubie omnes in infinitum tempus miſerrimi eſſent futuri? Non igitur vllo modo dubitari poteſt, quin illa generis humani conditio hoc ferat, vt non modo non alienum a Deo, ſed etiam dignum eo et glorioſum ſit eius bonitati et ſapientiae, primum in vniuerſum, nouam viam ad felicitatem hominibus patefacere; deinde talem, quae ſit planior et expeditior humanae imbecillitati, nec minus denique conueniens ſanctitati ſuae. Id quale ſit, tertia diſputationis

parte docebitur. Nunc vnum hoc praelibare ex illa diſputatione placet, accommodatam illam rationem humanae imbecillitati fore, ſi in ea redeant omnia, in accipiendo quidem, ad beneficium, in agendo autem ad efficientiam et auxilium diuinum; conſentaneam autem ſanctitati diuinae futuram, ſi etiam ad illa ipſa naturalia et neceſſaria officia adducat, eorumque obſeruationem faciliorem et iucundiorem reddat. Quis autem non talis rationis inſtituendae non modo ius et poteſtatem Deo concedat, ſed, ſi oblata ſit, ſummum et Deo digniſſimum beneficium homini tributum fateatur?

23. Enimuero, hac conditione omnes homines natos eſſe, vt a ſe nec velint ſerio, nec poſſint vere ſatisfacere pietati in Deum, officiisque ceteris neceſſariis et naturalibus, lege diuina ſancitis, id quidem et ſuo quisque ſenſu diſcere poteſt, niſi ſibi velit admodum aſſentari, et ſapientiſſimi quique, hoc eſt, qui ſemetipſi optime cognitos haberent, iudicarunt. Sed clariſſime demonſtrat *Paullus*, et vberrime, nec naturalem, nec per Moſen traditam legem, quae eſt e naturali expreſſa, homines a vitiis auocaſſe, et ad veram perfectamque virtutem adduxiſſe, *Rom.* *I*, 18. *ſqq. II*, 1. *ſqq. III*, 9-20. propterea, quod ita homines vitiis et cupiditatibus ſint natura ſua addicti et obnoxii, vt ab iis ſua, aut legis cuiuscunque vi abſtrahi atque liberari, et legi diuinae, qua naturalia illa et neceſſaria officia ſanciuntur, obedire ac ſatisfacere non poſſint. *VII*, 7. *ſqq. et VIII*, 3. In quo ille nullo argumento vtitur, quod non quiuis, etiam non agnoſcens diuinitatem Paullini ſcripti, agnoſcere ac concedere debere videatur. Sunt enim omnia ducta ab experientia et vſu omnium ſine exceptione temporum, et ſenſu cuiusque interno; firmanturque conſenſu ac teſtimoniis hominum, quorum ſapientiam et virtutem libenter oſtentant, atque Chriſtianae religioni opponunt ii, contra quos diſputamus. Id quale ſit, paucis, pro inſtituti ratione, dicere non alienum putamus.

24. Pri-

24. Primum igitur, vt ante diximus, legem naturalem, ait non cauere potuiſſe hominibus neque ab ſententiis abſurdiſſimis monſtroſiſſimisque de natura diuina eiusque cultu, neque ab omni genere vitiorum, nefandisque facinoribus. (*I*, 18. *ſqq.*) Vnde igitur hoc habet? Ex ipſa re ſcilicet. Quam foeda enim εἰδωλολατρεία et ſuperſtitio omnes, praeter Iudaicam, gentes oppreſſas tenuerit inde ab antiquiſſimis temporibus, maximeque temporibus *Paulli*, omnium temporum monumenta loquuntur, nec de eo vlla poteſt eſſe dubitatio. Nec minor morum et vitae corruptela fuit apud omnes gentes; quod et libri graeci latinique omnes loquuntur, et ſapientes homines conqueſtos reperimus. Illa ipſa ciuitas, quae ſapientiſſima ſemper iudicata eſt, (*Cicer. Roſc. Am.* 25.) Athenienſis, quam foedis vitiis tota obruta et corrupta fuerit, quam foedis libidinibus et flagitiis dedita, ipſi Athenienſes ſcriptores, *Ariſtophanes* aliique, loquuntur. *Socrates* quidem apud *Platonem*, in nobili librorum *de rep.* loco, diſputat, ita corruptas eſſe omnes, etiam cultiſſimas, gentes, vt humanis remediis ſiſti malum non poſſit. Videant plura ſtudioſi in *H. Grotii* ad locum *Paulli* commentario. Iudaici Doctores illis temporibus, corrupta de fide doctrina, vt altera parte demonſtrabimus, exiſtimabant, omnem illam gentium corruptelam eſſe ab ignoratione legis diuinae per *Moſen* traditae, cuius ſcientiam habere hanc vim natura ſua, vt ſanctos redderet homines, et cupiditates vincere ratio poſſet: quod clare patet e multis *Philonis* Iudaei locis, et *Ioſephi* (ſi tamen *Ioſephi*) in *Maccabaeos* libello. Itaque et ipſos Iudaeos, *Paullus* docet, ſub imperium vitiorum veniſſe (*III*, 9.) eaque corruptela morum et vitae, repudiata medicina per Chriſtum et Apoſtolos oblata, ita indies creuit, vt *Ioſephus* ſuis temporibus ſummam, et Iudaicae nationis hac etiam parte miſerrimam conditionem fuiſſe fateatur. Iam, ſi omnium gentium in aliqua re conſenſus recte putatur eſſe vox naturae, h. e. eam in notitiis inſitis numerandam eſſe,

eiusque ſcientiam ab ipſa natura proficiſci docet: intelligitur, vt opinor, pariter, iſtam tam perpetuam et vniuerſam generis humani corruptionem ab ipſa natura originem duxiſſe. Nam, ſi quis nobis paucos quosdam virtutis magna gloria inſignes opponat: primum multa ſeuerus virtutis iudex, et ad perfectam legis diuinae regulam exigens omnia, reperiat, quae in iis, et eorum virtute, iure requirat; deinde illos ipſos, ſi verum de ſe dicere voluiſſent, idem quod *Paullum,* (Rom. VII.) de ſe credibile eſt confeſſuros fuiſſe. Socrates quidem, quem in illo numero primum omnes ponunt, cum multa vitia collegiſſet in eum Zopyrus phyſiognomon, eſſetque deriſus a ceteris, qni illa in Socrate vitia non agnoſcerent, Zopyrum ſubleuauit ipſe, cum illa ſibi innata fuiſſe fateretur, ſed ratione a ſe deiecta diceret. (*Cic. Tuſc. IV,* 37.) Quod ſi quis ex eo quaeſiuiſſet, an non ab iis etiamnum ſollicitaretur interdum, non dubitem, eum hoc quoque confeſſurum fuiſſe. Ex quibus recte vtique colligimus id, quod propoſuimus, vt, quia tanta eſt generis humani, et natura et vero etiam conſuetudine praua corruptio, vt hominibus nec voluntas ſeria et conſtans recte faciendi ſuppetat, nec vis, ea, quae vtcunque iudicio mentis, lege diuina vel naturali vel ſcripta colluſtratae, probauerint, ſequendi integre et conſtanter, ac perficiendi, vt, inquam, ii ſine alia noua ope nec ſalui eſſe, et ad felicitatem ſi legi ſeruatae eſſet propoſita, adſpirare, nec ad veram ſanctitatem peruenire poſſint.

25. Videant igitur etiam atque etiam, quid agant, et in quas ſe difficultates impediant, qui Deum negant poſſe alia ad felicitatem via homines adducere, quam quae per naturalem et neceſſariam religionem ducat, nec vllam Deo in religione libertatem arbitrii concedunt! Etenim, ſi Deus nec per naturam ſuam potuit talem ſalutis rationem, qualem ante diximus, inſtituere, nec inſtituit; et ipſi ademta eſt facultas hominum ſeruandorum, et hominibus ſpes ſalutis et felicitatis coeleſtis. Nam cum planum ſit ex iis, quae diximus, legi naturali atque diuinae

non

non ſatisfieri ab vllo homine, nec quemquam fuiſſe vnquam, qui hoc de ſe auſus ſit, aut iure potuerit praedicare, nec per vitioſam naturam ſatisfieri poſſe; quomodo poterit aut Deus eos ſalua ſanctitate ſua ad felicitatem admittere, aut homo eam cum aliqua fiducia ſperare? Quod ſi dicant, Deum, pro ſua in homines lenitate et indulgentia, contentum eſſe poſſe qualicunque virtute: primum hoc ipſum arbitrarium eſſe fateantur neceſſe eſt: deinde, in eo nihil eſſe praeter incertam coniecturam, qua, in re tanta, niti alieniſſimum atque ſtultiſſimum eſt. Etenim cum ex iis, quae ſupra (§. 18. ſ.) diſputata ſunt de felicitatis coeleſtis natura, appareat, etiam perfectam legis divinae obſeruationem, ſi ſit conſequendae illius felicitatis, eam vim habere, non per ſe, ſed benigna voluntate diuina, ab ipſo hominibus diſerte declarata; quod, quae liberae voluntatis et benignitatis ſunt, intelligi aliter non poſſunt: quanto magis id dicendum erit de qualicunque eius obſeruatione? Vbi autem eſt iſta voluntatis diuinae ſignificatio? et vnde acceptum didicerunt, Deum illa tali inchoata et adumbrata virtute contentum fore, etiamſi nihil interceſſerit, quo eius imperfectio velut expleatur? Tum illa qualiscunque pietas et virtus, quam eſt ambigua et parum definita! Nam illud profecto non audebunt dicere, omnem, quamuis paruam ac tenuem, et heri aut nudius tertius inchoatam virtutem, et quo certo virtutem hanc vim habere poſſe, vt ea Deus ſibi ſatisfieri patiatur. Quomodo igitur definient illam qualemcunque virtutem, et quo certo argumento poterit hominibus eſſe perſuaſum, ſe ad eum virtutis gradum perueniſſe, quo Deo ſatisfiat, quo ille contentus ſit futurus? Ex quo angores animi et perturbationes horribiles conſequantur neceſſe eſt in omnibus, qui immortales animos eſſe, et aliam poſt hanc vitam exſpectandam didicerunt.

26. Sed prior illa et melior hominum ſors et conditio, etſi nulla tali ope indigebat, tamen arbitrium diuinum in religione non modo non repudiabat, ſed etiam idoneis de cauſſis expetebat. Etenim quomodo repudiaret id, quod

non modo iuſtum et aequum eſſet, praeſertim Deo poſtulante, cuius ſummus et veriſſimus tum amor erat, ſed etiam vtiliſſimum ſibi, h. e. ad alendam proferendamque pietatem accommodatum, vt ſupra demonſtrauimus. (§§. 4. 5. ſqq.) Etſi autem ea tum hominis natura erat, vt ei nec voluntas nec facultas recte faciendi deeſſet, et hactenus carere poterat inſtitutis, quibus imbecillitati humanae poſthaec ſubueniendum, et inuectam in eius naturam corruptelam ſanandam fuiſſe oſtendimus: tamen ab aliis cauſſis talium inſtitutorum neceſſitas quaedam naſci potuit. Quodſi nobis non liceret cauſſas iſtas perſpicere: tamen idoneas fuiſſe, dubitandum nullo modo foret homini, de Deo eiuſque ſapientia recte ſentienti, ſi conſtaret, ei conditioni aliquid praeceptum fuiſſe, quod naturalium ac neceſſariorum officiorum numero haberi non poſſet: conſtat autem omnibus, qui veritatem ac diuinitatem librorum Moſaicorum in dubitationem non vocant. Sed fortaſſe licet nonnihil aſſequi, quod non abſurde in cauſſis iſtis numeretur: quale illud eſt, quod, cum homines primi iidem ſoli hanc terram obtinerent, nondum facultas dabatur eorum officiorum, quae poſtea multitudo generis humani et ſocietas neceſſario attulit. Igitur non modo conſentaneum, ſed prope neceſſarium erat, eorum locum interea obtinere alia, arbitrio diuino conſtituta. Id ſic intelligi arbitror. In omni lege diuina, id quod ſupra monuimus, (§. 7.) veluti duplex eſt cauſſa eius ſeruandae, et veluti duplex officium: quorum alterum ad naturam et conuenientiam rerum pertinet, nec habet proprie aliquam coniunctionem cum religione; vnde exiſtit iuſtitia et aequitas, quae homines ceteros amplectitur; alterum, idque maius ac nobilius, ad Deum refertur, et obedientiam aduerſus eius praecepta, in quo pietas et religio cernitur. Vbi igitur illa prior cauſſa legis locum non habet, per ipſam rerum temporisque conditionem atque naturam, haec tamen retinenda eſt: et, quoniam naturalia illa ac neceſſaria iuſtitiae officia nondum exiſtere poſſunt, arbitrariis et voluntariis legibus obedientiae

aduerſus Deum officia ſunt conſtituenda. Etenim aſſidua obedientiae in Deum exercendae occaſione carere homines nec debent, nec poſſunt, propterea, quod nil magis eſt neceſſarium, quam homini hoc plane perſuaſum eſſe, vt Deo obediendum credat, huiusque obligationis et officii ſenſu moueatur animus, cum ſumma Dei reuerentia; nec ſine tali ſenſu ac perſuaſione vera pietas eſſe poteſt. Enimuero, eam, quam ante deſcripſimus, rerum ac temporum rationem fuiſſe in principio rerum humanarum, facile omnes vident, cum propter paucitatem hominum nulla ſocietas aut ſocietatis iura et officia eſſent, et omnes prope hominis actiones externae in ipſo verterentur, nec iuſtitia aut aequitas, aut benignitas intelligi poſſet.

27. Quamquam nobis non eſt opus illa diſputatione neceſſitatis, nec quicquam cogit nos, tum demum agnoſcere ac probare arbitrariorum officiorum leges, cum aliqua talis perſpicua neceſſitas ſubeſt. Omnino mihi videntur parum ſubtiliter accommodateque ad naturam intelligentia et libertate praeditarum ſubſtantiarum diſputare, qui in religione omnia ad neceſſitatem aliquam reuocant, nec quicquam probant, quod non a neceſſariis cauſſis ducatur. Animalium eorum iſta conditio eſt, in quibus nulla intelligendi vis, nulla libertas ineſt, vt, ſicut ipſi neceſſitati cuidam in rebus omnibus ſubiecta ſunt, quod ipſa ſe regere non poſſunt, ſic in iis tuendis, alendis, tractandis fingendisque ad certam ac neceſſariam legem, ab ipſorum natura ductam, omnia referantur, vltra quam progredi non liceat. Eas anguſtias repudiant intelligentia et libertas, nec iis vllo modo ſe quaſi in ordinem cogi patiuntur. Ipſa natura et ſenſus communis reclamitant tali neceſſitati, non ſolum propter Deum, cuius infinita eſt intelligentia, libertas autem maxima, eademque ſanctiſſima, ſed etiam propter hominem, ad quem iſtius intelligentiae et libertatis aliqua pars pervenit. Intelligentiae omnis, etiam humanae, nedum diuinae, haec vis eſt, vt non modo neceſſaria intelligat, eaque ratioci-

nando tractet, ſed etiam multa vel videat, vel excogitet, cum magna generis humani vtilitate, atque ſua laude, quae omnis talis neceſſitatis ſunt expertia: cuius generis rebus plena eſt vita humana. Libertatis autem natura hoc fert, vt in agendo nulla neceſſitate cogatur, non modo hactenus, vt non agat inuita, ſed etiam, ne in agendo ita conſtringatur, vt non poſſit vltra neceſſitatem progredi, et facere, inſtituere, quae nulla neceſſitas perſpicua rerum poſtulet. Non vult cogi libertas, vt agat, cum non placet: ſed nec impediri ſe ſuſtinet, quo minus agat, cum lubet, etſi nulla neceſſaria cauſſa prouocata. Quid ergo? Summam illam Dei libertatem, eamque ſanctiſſimam, et ſapientiſſimam, et beneficentiſſimam, an fas putamus, ita anguſtis finibus circumſcribi, vt ei non liceat aliquid conſtituere, quod nulla naturalis rerum neceſſitas imperet ſancire? nec ea re vel hominum commodis conſulere, vel ſuae maieſtati, ſuae laudi, ſuae gloriae? In rebus corporeis, et quae ad alendum hoc mortale corpuſculum pertinent, Deo concedimus hoc iuris ac libertatis, vt poſſit hominem lautius et liberalius tractare brutis, et multis non neceſſariis bonis vitam exhilarare, vt ſupra oſtendimus, (§. 15.) et ita ſe quouis modo conſpicuum et amabilem reddere. Quae igitur ratio eſt, in animo quare non patiamur, Deum neque alia tradere de ſe cognoſcenda, quam quae a neceſſitate rerum ac notionum ipſa doceantur, nec alia officia praeſcribere, quam quae natura ac neceſſitas videatur ſanxiſſe, et ſic alia quadam ratione mentibus humanis conſpicuum ſe et verendum efficere? Non mihi hoc dignum Deo, non ipſo homine dignum videtur, praeſertim incorrupto, et hanc ob cauſſam cupido, quam plurimis rebus et modis Deo obſequium praeſtare.

28. Etenim, etſi illi integro et a vitiis adhuc puro homini ea vis ingenii fuit, vt ſua ſponte poſſet ex ipſa rerum natura iuſtam Dei cognitionem capere: tamen, cum vis illa non eſſet infinita, ſed et ipſa finibus ſuis circumſcri-

pta,

pta, non videtur ſua ſponte potuiſſe diuinam naturam ita perſpicere, vt non multa relinquerentur, vel quae cuperet cognoſcere, vel quibus cognitis mirifice laetaretur, et ad Deum admirandum amandumque incenderetur. Sicut in mente humana inſunt permulta, quae nulla perſpicua neceſſitate ex ipſius definitione colliguntur, quorumque adeo rationem ex ea reddere non poſſumus: ſic multo magis, etiamſi neſciremus literis diuinis edocti, tamen exiſtimare deberemus, in infinita diuinitate ineſſe permulta et maxima, quae ex illa Dei notione, quam primam concipit mens humana, a qua cognoſcendi Dei initium facit, intelligi per neceſſariam aliquam conſecutionem, quamquam vniuerſa rerum natura diligentiſſime comparata, nullo modo queant. Quis igitur audeat, hoc abhorrens, ac non potius conueniens et probabile iudicare, ſi Deum dicamus, multa de ſe tradidiſſe primis illis hominibus, et, ſi integritatem conſeruaſſent, porro traditurum fuiſſe de natura conſiliisque ſuis, quae ſuapte vi adſequi non poſſent, atque ita effeciſſe, vt iam tum non mera philoſophia eſſet, quam tenerent homines, notitia Dei, ſed, quod nunc eſt, Theologia de coelo delapſa, et hac ipſa origine ſua carior et amabilior. Atque ſimillima eſt ratio officiorum. Si nulla neceſſitas arbitrariorum officiorum naſcebatur ex hominum natura et conditione, quod tamen ipſum vix concedi poteſt per ea, quae ante dicta ſunt, (§. 25.) at vtilitas eorum oſtendebatur permagna, (§. 7.) praeſertim in illa vita tranquilla et otioſa, quae tota religioni et pietati exercendae vacaret: at Deo quacunque de cauſſa placere poterat, neceſſariis officiis libera adiungere: at homini ipſi iucundum futurum erat, quam plurimis rebus Deo pietatem probare poſſe.

29. Non eandem eſſe gentium omnium indolem, eamque coelo ac regionibus terrarum, temporibusque vehementer variari, nemo rerum humanarum non rudis ignorat. Vnde fit, vt, ſicut corpora humana aliis locis, tempo-

temporibus, aetatibus denique, alium victum, ſic animi aliam diſciplinam deſiderent. Itaque legislatores ſapientiſſimi hoc ſpectarunt, vt ea ſancirent atque inſtituerent in ciuitate quisque ſua, quae eſſent ingenio gentis proprio accommodata, vtque propriis quibusdam inſtitutis, ſolerter excogitatis, homines vel ad officium adducerent, vel in officio continerent: et vt quisque hoc facere potuit maxime, ita maxime prudens legislator eſt exiſtimatus. Quodſi in humanis legislatoribus hoc non modo conceditur, ſed etiam exſpectatur ac poſtulatur, vt talibus inſtitutis ac legibus conſulant vel ſecuritati vel vtilitati communi: intelligitur, multo magis hoc dignum eſſe ſummo et communi generis humani legislatore, eiusque et ſapientia et aduerſus homines benignitate, vt in religione conſtituenda non modo communis naturae conditionisque humanae rationem ducat, ſed etiam propriae, vel genti ei, quam vere religione tradenda beare, vel temporibus ac locis, in quibus conſtituere religionem velit. In praeceptoribus laudari ſolet et permagna et ſalutaris iuuentuti prudentia haberi, ſi, praeter communem omnibus diſciplinam, adhibent quaedam peculiaria et ſua inſtituta, hoc eſt, artificia, quibus vel celeritas felicium ingeniorum coerceatur, et velut fatigetur ſalubriter, ne in vanitatem quandam et inutilem leuitatem degeneret, aut tarditas tenuiorum incitetur, memoriae imbecillitas roboretur et anguſtiae dilatentur cet. Atque etiam hoc exſpectatur a bono magiſtro, vt ſe accommodet ſingulis, et aptis ad cuiusque ingenium atque naturam inſtitutis vtatur. Quanto magis diuinam ſapientiam agnoſcere fas erit, ſi hominibus, aliquo vitio ad religionem virtutemque pernicioſo, vndecunque orto, debilitatis conſulat inſtitutis talibus, quae vel ſcientiam fidemque rerum diuinarum, quibus religio maxime continetur, adiuuent alantque, vel rerum agendarum expetendarumque admoneant efficaciter, et ad ſeruandum officium quacunque ratione adſuefaciant. Morborum quaedam genera ita, v. c.

victu,

victu, aëre, exacerbantur, vt ordinaria, et ante efficacia remedia ſuam aduerſus eos vim amittant, coganturque medici noua et efficaciora circumſpicere, et pluribus velut armis eorum pertinaciam oppugnare. Et ſunt, in hac communi totius generis humani naturali deprauatione, errorum vitiorumque morbi haud pauci, qui mentes animosque hominum infeſtant: ſed quidam apud quasdam gentes, et quibusdam temporibus, variis cauſſis ita, primum late ſerpunt, deinde ingraueſcunt, vt vſitatis rationibus, argumentis, inſtitutisque ab iis liberari aut homines oppido pauci, aut nemo poſſe videatur. Vnde exiſtit ſane quaedam neceſſitas inducendarum rerum, quae hanc vim habeant, vt ab iis vel abſtrahere homines impeditos, vel cauere integris poſſint. Alia his ſimilia incidere poſſunt in genere humano, quae locum faciant nouis et arbitrariis in religione inſtitutis, iisque adeo non modo non improbandis aut contemnendis ſine iniuria in Deum, ſed etiam in documentis ſapientiae et in numero beneficiorum diuinorum reponendis.

30. Haec fere habuimus, quae ad aſſerendum diuinum in religione conſtituenda arbitrium hoc tempore diſputaremus. In quibus hanc a nobis rationem habitam, diligens lector intelliget, vt non modo eos refelleremus, qui vel omnino religionem diuinitus traditam in libris ſacris tollere cuperent, illo tali arbitrio a diuina perfectione remouendo, vel, cum agnoſcere diuinitatem librorum ſacrorum viderentur, tamen interpretando reuocare pleraque ad naturalem religionem conarentur, quod Socinianos eorumque aemulos facere animaduerſum eſt, ſed vt eos etiam confirmaremus, qui recte de religione Chriſtiana ſentirent, et aduerſus illorum male ſanam ſapientiam muniremus. Etenim, vt noſtra fert opinio, quicquid viri docti aduerſus errores eorum, qui Chriſtianae religionis veritatem atque diuinitatem oppugnauere, multis eruditiſſimis libris diſputauerunt, id non tam prodeſſe illi voluerunt, aut certe profuit ad illos

ſanan-

ſanandos, qui plerumque non veritatis amore ac ſtudio, ſed cupiditatibus ſuis obſecuti, eam diſputationem ſuſceperunt, quam ad eos confirmandos, qui de veritate religionis Chriſtianae minime dubitarent, cauendumque, ne iſtorum vel libris legendis, vel ſermonibus audiendis, corrumperentur, ſi, quod eorum rationibus opponerent, ipſi non haberent aut reperire poſſent. Itaque nos quoque idem et in hac diſputationis parte maxime ſecuti ſumus, et in reliquis duabus ſequemur.

PARS SECVNDA

In omni generis humani ſtatu veram religionem arbitraria habuiſſe.

31. Superior diſputatio, quae Deo arbitrium religionis aſſeruit, ſi verum velimus dicere, ſuperuacua erat per eos, qui in rebus cognoſcendis ac iudicandis recta via et ratione vterentur: ſed facta eſt neceſſaria per argutationes eorum, qui, relicta vera diſſerendi et iudicandi via, totum rerum ordinem peruerterunt, et, de quo quaerere non attinebat, id in diſputationem adduxerunt. Semper hac ratione vſi ſunt, qui legitimos diſſerendi modos tenerent, vt primum, quid eſſet, quaererent; deinde demum, ſi luberet, de cauſſis viderent: quas ſi aſſequi non poſſent, non propterea rem ipſam tollerent, aut fieri poſſe negarent: foret enim ridiculum: ſed vel obſcuritatem rei, vel ingenii ſui imbecillitatem agnoſcerent. Hanc rationem ſi tenuiſſent ii, contra quos a nobis diſputatum eſt, otium nobis feciſſent in hac cauſſa agenda. Etenim quaeſiſſent potius de diuinitate ſacrorum librorum, eorumque interpretatione: vt, ſi primum illa eſſet ita perſpicuis ſignis manifeſta, vt dubitari de ea iure non poſſet; haec autem clare doceret, in iis libris ſtatui ac praecipi, quae naturalem neceſſitatem nullam haberent, intelligerent ſua ſponte arbitrium illud diuinum, nec dubitarent, quin

quin id poſſet cum ſapientia, et reliqua perfectione diuina, optime conſiſtere: neque enim vllo modo credi poteſt, Deum, quod ſecus ſit, facturum fuiſſe. Sed cum et diuinitas librorum ſacrorum ita perſpicua eſſet, ita euidenter ab doctiſſimis viris demonſtrata ac defenſa, vt nihil probabiliter contra dici poſſet, et in iis ipſis nimis diſerte ac perſpicue arbitraria religionis decreta traderentur, maluerunt viam rectam deſerere, et arbitrium totum religionis in dubitationem adducendo atque impugnando, religionem Chriſtianam vel totam ad naturalem redigere, vel omnino tollere, exiſtimantes, quod ea ratio haberet ſpeciem ſapientiae, et ſubtilitatem aliquam, facilius ſe cauſſam obtinere poſſe. Igitur nobis quoque via illa eundum putauimus, et prius aſſerto vniuerſo diuino in religione arbitrio, ad illa ipſa progrediendum, quae non eſſent ab naturali et neceſſaria religione ducta, ſed diuino arbitrio: ſed cum ſumma ſapientia et vtilitate generis humani, conſtituta.

32. Ac fortaſſe vel ſic exiſtimet aliquis, nos hac altera diſputationis parte, quam propoſuimus, plane ſuperſedere potuiſſe: propterea, quod nemo, qui diuinitatem librorum ſacrorum agnoſcat, dubitare poſſit, aut dubitet, fuiſſe omni tempore in religione a Deo tradita et praecepta hominibus, quae eſſent a naturali religione diuerſa, nec e neceſſaria Dei hominisque natura, rationis humanae vi intelligi poſſent. Id etſi ita eſſe libenter concedimus: tamen cauſſas ſatis idoneas nobis videmur habuiſſe, propter quas hanc diſputationis partem non praetermittendam putaremus. Nam primum, cum nobis ſtatutum eſſet, locum hunc, de arbitrio diuino in religione conſtituenda, plene abſoluteque tractare, ea pars vix videbatur praetermitti poſſe, praeſertim cum, ea recte explicata et conſtituta, partis tertiae explicationem faciliorem fore videremus. Sed maxime nos mouebat hoc, quod videbamus, omni tempore fuiſſe, qui in illis ipſis rebus, quae arbitrio diuino conſtitutae eſſent in religione, et illa,

illa, quae fuit primorum hominum, cum integritatem primam retinerent, et ea, quae poſt fuit vsque ad Chriſti tempora, et Chriſtiana adeo ipſa, argutarentur, et res clariſſimas argutationibus ſuis obſcurare ac peruertere conarentur. Cuius rei cauſſa, vt mihi videtur, nulla alia fuit, quam quod homines illo ipſo arbitrio diuino offenderentur, nec ſatis concoquere poſſent libertatem diuinam in iſtis rebus conſtituendis, mallentque rationis ſolius, quam Dei vocem audire. Nam alii fuerunt, qui talia inſtituta in allegorias conuerterent, vt ea, (ita putabant) molliora et rationi humanae aptiora efficerent: alii, qui ea ad legem naturalem diuinamque reuocarent, vt Iudaei quondam, et nunc Sociniani, Arminiani, et permulti alii, qui ſe Chriſtianos profitentur. Sunt etiam fortaſſe quaedam, in quibus explicandis etiam caſti religionis diuinae interpretes non conſentiant. Itaque videbamus, etiam hac parte explicanda, a nobis quaedam diſputari et admoneri poſſe, quae non inutilia forent ſtudioſis.

33. Iam, *in prima vitae humanae inſtitutione*, quae a Moſe duobus primis Geneſeos capitibus traditur, duo ſunt, in quibus arbitrium diuinum appareat: alterum, de quo inter recte ſentientes Chriſtianos ac Theologos nulla dubitatio eſt; alterum, quod aliquam dubitationem habere, diſſenſus doctorum arguit: *abſtinentia ab fructu arboris religioſae*, et *per ſeptimum quemque diem feriatio.* De vtroque breuiter videamus, pro inſtituti noſtri ratione. Ac primum obiter ſtudioſorum cauſſa monebimus, eam arborem, quae עץ הרעת טוב ורע Moſi appellatur, a graecis interpretibus vno loco (*II*, 9.) graece dici *ξύλον τȣ̃ εἰδέναι γνωςὸν καλȣ̃ καὶ πονηρȣ̃*, pro quo eſt omnibus aliis locis *ξ. τ. ει. καλὸν καὶ κακόν.* Inde apparet in *γνωςὸν καλȣ̃ κ. π.* eſſe periphraſin, (quod genus eſt frequens apud Graecos, ſed ſaepe parum peritis linguae moleſtum fuit) cum pleonaſmo, vt in *γνωςὸν κ.* nihilo plus ſit intelligendum, quam in *καλόν*· hinc adeo ductam

eſſe

eſſe Paulli illam formam orationis, *Rom. I*, 19. διότι τὸ γνωςὸν τȣ̃ Θεȣ̃ φανερόν ἐςιν ἐν αὐτοῖς: quo loco fruſtra, inſcitia ſermonis, argutati ſunt interpretes, non *Deum* ſimpliciter agnoſcentes, ſed τὸ *cognoſcibile Dei* exprimentes. In hac igitur arbore ita perſpicuum eſt praecepti diuini (*II*, 16.) arbitrium, nihil habens coniuncti cum lege naturali, et neceſſitate naturae vel diuinae vel humanae, nec ſanciens, quod per ſe iuſtum ſit, ſed, quod per ſe plane indifferens erat, efficiens, vt iuſtum et iure debitum eſſet, vt dubitationem nullam res habere poſſit. Acquieſcendum igitur erat in illa perſpicuitate narrantis rem tantam hiſtorici diuini. Sed, vt ante dixi, illud ἐθελȣ́σιον, illud arbitrarium et voluntarium, quod eſt in illo praecepto, atque etiam, vt opinor, ſimplicitas rei offendit homines, nolentes, vt in tota vita, ita in rebus diuinis ſimplicitate acquieſcere, cupienteſque in rebus omnibus rationibus e natura rerum ductis vti, effecitque, vt id tollere cuperet ingenium humanum. Atque hic non digner commemorare ac refellere eorum inſaniam, qui rem ad obſcoenitatem traxere: quod non eſt *Beuerlandi* inuentum, ſed multo antiquiorum nebulonum: primum exorti ſunt, qui abſtinentiam fructus illius ſancitam contenderent, quod eſſet venenatus, et vitae hominis pernicioſus, a qua ſententia non eſt alienus *Clericus:* atque ita totum hoc praeceptum, liberae Dei voluntati ereptum, ad naturae neceſſitatem transferrent. In quo non viderunt, ſe ſtatuere, quod eſſet iniurium in Deum, et hominem, imagine diuina praeditum, denique contrarium narrationi et verbis Moſis, qui, quod omnibus aliis arboribus communiter tribuerat, vt earum fructus eſſent et ad adſpectum pulcri, et ad eſum ſuaues (*II*, 9.) idem tribuit huic arbori, et in illo ipſo loco: ועץ החיים *in his arborem vitalem:* ſic enim τὸ ו accipiendum: et alibi (*III*, 6.) Nam in iſta pulcritudine et ſuauitate fructuum ineſſe ſignificationem ſalubritatis, et excellentis fructus, et res indicat, et vſus bene graece

loquentium. *Diodorus* quidem *Siculus II, p.* 136. *edit. Rhod.* palmas laudans Arabiae, et ceteris omnibus praeferens, eius dactylos eſſe, ait, eiusmodi, vt ὑπ' αὐτῶν ἅμα καὶ τὴν ὄψιν τέρπεσθαι, καὶ τὴν γεῦσιν ψυχαγωγεῖσθαι, *vna et oculi delectentur, et guſtus deliniatur:* quem locum cum Moſaico conferre non neglexit *Weſſelingius* V. C. Iudaei autem veteres, hiſtoriam Moſaicam etiam pèr allegorias conferre conantes ad vſum piorum, commiſerunt, vt quidam totam rem, ſublata hiſtorica veritate, in allegoriam conuerterent. *Philo* quidem, (*de Opific. mundi p.* 35.) dixerat, arborem illam eſſe ſymbolum prudentiae, αἰνίττεσθαι φρόνησιν τὴν μέσην, διακρίνασαν τἀναντία φύσει, *prudentiam quandam mediam, quae res contrarias diſtinguat, atque diſcernat.* Hunc ſecuti ſunt Chriſtiani, auctore inprimis *Origene:* non, vt hiſtoriam tollerent, ſed, vt allegoriam adderent. *Ambroſius* quidem, quem, *Hieronymus* (*Ep.* 65.) docet, compilaſſe *Origenem* in *Hexaëmero*, haud dubie eundem compilauit in libro de *Paradiſo.* Enimuero, qui vtrumque librum cum *Philone* contulerit, reperiet ſtatim, eum in ſumma operis cum *Philone* conſentire: additis tamen quibusdam, velut interdum de *Symmachi* et *Aquilae* lectionibus, vt *de Parad. c.* 5. quae ſunt fortaſſe et ipſa ex *Origene* ſumta. At ille ſaluam relinquit hiſtoriam, et *negat aliquid reprehendi debere, quia rationem non intelligamus, c.* 2. ſed eo praecepto neglecto, longius progreſſi alii, totam rem in allegoriae figuram conuerterunt, vt diximus, et ita legem Dei voluntariam ſuſtulerunt. In quo illi decepti ſunt imitatione gentilium, qui illis temporibus, cum ſuſtinere non poſſent Chriſtianos, demonſtrantes dementiam religionis gentilis, ad allegorias confugerant, et totam Theologiam ſuam in phyſica decreta et moralia praecepta conuerterant. At hi tamen habebant aliquid, quo ſuae rationi ſpeciem aliquam veritatis conciliarent, cum dicerent, poetarum hoc eſſe, vt res quasque figuris et fictionibus ad delectationem aptis inuoluerent.

rent. Cuiusmodi nihil habebant Chriſtiani, quo allegorias ſuas tuerentur. Quis enim non intelligit, quam ſit alienum a ſenſu communi, eum, qui hiſtorici munus ſuſtineat, res narrandas per figuras tradere, et poeticis fabulis obſcurare. Eſt igitur certum ac nullo modo dubitandum, abſtinentiam ab arboris fructu ſancitam eſſe a Deo, in eaque legem eſſe Dei voluntariam, quae nullam habeat cum natura diuina humanaque neceſſariam coniunctionem.

34. Sed in iis, qui legis illius arbitrium agnoſcunt, non pauci dubitant *de Sabbathi lege*, an ea in principio rerum humanarum ſancita fuerit, nec ne. Nobis quidem minime dubium eſt, quin haec altera lex voluntaria primo homini fuerit impoſita. Cuius ſententiae nobis ratio reddenda eſt. Maxime autem moueor, non προλήψεως duritie, quae offendebat *Lud. Capellum* Diſp. de *Sabb. Iud. I.* §. 30. (*Theſ. Salm. T. III. p.* 578.) et altera in *Opp. p.* 264. et alios, me nequaquam, qui nihil in ea duri ſentio: ſed verbo Moſis, non hoc, quod *F. Spanhemius H. E. p.* 275. *a.*) aliique vrgent, admonitu interpretis graeci, qui את־יום השביעי vertit τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ: in quibus nihil emphaſeos, aptae ad vincendum id, quod quaeritur, video; ſed τῷ ויברך, quod qui integer, et nullo dum occupatus opinionis praeiudicio, legit, non poteſt aliter accipere, quam *tum conſecrauit*: cum in totius ſuperioris capitis narratione, hebraica copula ita conſtanter hanc vim obtineat, vt credibile ſit, Moſen, ſi dicere voluiſſet id, quod *B. Lutherus* expreſſit, intelliguntque, qui eius ſententiam ſequuntur, conſulturum lectori, et, excluſa ambiguitate, dicturum fuiſſe על־כן *propterea*, vt dixit *II*, 24. *) item de hac ipſa re *Exod. XX*, 11. Atque

 hoc

*) Obiter notanda videtur *Clerici* ad illum locum inſcitia. LXX. verbum ברא verterunt ἤρξατο ποιῆσαι. Hic iure caſtigat *L. Capellum*, qui graecos interpretes aliud habuiſſe in codice ſuo putabat, inſcitia verborum graecorum: ipſe caſti-

hoc potius argumento, quam legis ſuae extollendae cauſſa, veterrimos Iudaeos idem exiſtimaſſe cenſeo, vt e *Philone* (*Opiſ. M. p.* 20. et aliis locis) et *Ioſepho* (*Ant. I*, 1. 1.) patet: quorum auctoritas in tali re non videtur contemnenda. Nam recentiores Iudaeos, eiusdem ſententiae auctores, facile conceſſerim, parum auctoritatis habere. Atque etiam inde patet, ſabbatum non primum lege Moſaica inſtitutum fuiſſe, quod eius celebrati et ſervati mentio fit ante legis Moſaicae promulgationem *Exod. XVI.* nec credibile eſt, Moſen primam eius originem tradere noluiſſe. Atque hic diſputant Theologi eruditiſſimi, haec lex vtrum prorſus arbitraria ſit, et poſitiua, vt in ſcholis loquuntur, quod late defendit *Spencerus*, in eruditiſſimo de *Legg. Hebr.* ſed in ſumma rei a veritate alieniſſimo opere (*I*, 5.) an e natura rerum ducta, an denique ex vtroque genere mixta: quae eſt maxime probabilis ſententia. Sed habet tamen haec ſententia quasdam cautiones: de quibus paucis dicemus.

35. In ipſo rerum principio, hominibus adhuc integritatem retinentibus, vita eorum profecto tota erat ſabbatum: cum terra benefica ipſis ſua ſponte ſuppeditaret omnia, nec exſpectaret, dum eorum labore ad largiendum victum vel ſollicitaretur, vel cogeretur. Itaque nihil agere homo magnopere poterat, quam opera diuina contemplari, cum admiratione potentiae, ſapientiae, et benignitatis diuinae, et Deum laudibus efferre: fuitque illa vita imago coeleſtis vitae, quae et ipſa perpetuum ſabbatum eſt habitura. Vnde fit, vt tum quidem in lege de ſabbato nihil fuerit, niſi arbitrium Dei, volentis homi-

caſtigator pari inſcitia, non legiſſe eos in hebraico exemplo, ait, quod eſſet ἤρξατο ποιῆσαι, ſed verbum hebraicum ita intellexiſſe. Immo ἤρξατο ποιῆσαι, eſt nihil aliud quam ἐποίησε, et illud ἤρξατο centies ſic redundat, vt apud Latinos *coepit*. Ita paruae obſeruationis ignoratio tenebras doctiſſimis viris offundit.

homines hac die vel maxime colere creati mundi memoriam, et ſui in ſe dominii e creatione meminiſſe: in quo plane et ad verbum locum habebat illud *Ezechielis* (*XX*, 20.) *Conſeruate Sabbata mea, quae ſunt ſigna inter nos,* לדעת, *vt intelligatur, me eſſe Iouam Dominum veſtrum.* Sed quod ab initio fuerat mere voluntarium, id mox accepit aliquam e natura hominis conuenientiam, et prope neceſſitatem, aucto genere humano, et per Adami atque Euae culpam aditu corruptelae vitiorum in genus humanum dato: quae proſpiciens Deus, tanto magis de ſabbato cauendum putauit, ne tanto celerius memoria dominii ſui aboleretur: et ad impietatem homines prolaberentur: quod vel ſic plus ſatis cito factum eſſe conſtat. Iam etſi, religione Chriſtiana conſtituta, videri poteſt ſabbatum perpetuum inductum eſſe, debentque adeo veri Chriſtiani ſemper animis σαββατίζειν, etiam inter medios labores honeſtos; quod eſt vnum veriſſimum, et Deo gratiſſimum; et coeleſti illi ſimillimum ſabbati agendi genus: tamen, quia conueniens eſt pietati, etiam publice coli Deum laudibus, et memoria beneficiorum eius celebranda, et deprecationibus placari, nulloque modo ſperari poteſt, ſcientiam rerum diuinarum conſeruaturos homines, niſi, conuentibus publicis habendis, vel eorum, quae didiciſſent puerili inſtitutione, admoneantur, vel plura doceantur; propterea, quamquam abolitis inſtitutis veteribus voluntariis omnibus, tamen diem conſtituerunt Apoſtoli, vt credere fas eſt, 1 *Cor. XVI*, 2. qui ſanctus eſſet Chriſtianis, et creati a Deo, et recreati, per Chriſti mortem et ἀναβίωσιν, mundi, h. e. omnium beneficiorum diuinorum memoriae laudibus celebrandae. Quae ſolent a Theologis hunc locum tractantibus latius diſputari: a multis tamen, quod non probem, ita, vt neceſſitatem naturalem intelligi velint, et fontem moralis rationis in die Dominica repetant ab ipſa rerum natura neceſſaria. Quanto melius erat, manere in eo, quod nos credere, ac defenſuros iurauimus: *Aug.*

 Conf.

Conf. art. vlt. p. 68. *qui putant pro Sabbato inſtitutam eſſe diei Dominici obſeruationem, tamquam neceſſariam, longe errant. Scriptura abrogauit Sabbatum - - et tamen, quia opus erat, conſtituere certum diem, vt ſciret populus, quando conueniret, apparet, Eccleſiam ei rei deſtinaſſe diem Dominicum cet.* quod pariter planiusque docet *B. Lutherus* in *Catech. Mai.* ad *Praec. III.* vbi et reliqua, et illud, *quia opus erat*, bene explicat. In quo ii, quibus ab hac profeſſione deſciſcere placuit, mirabiliter faciunt, cum dicunt, eſſe δυσνόητον: cum nihil planius ac magis perſpicuum dici poſſit: et ſi in tanta perſpicuitate per δυσνόητȣ praetextum licet plane contrarium ſtatuere, atque etiam pro ὀρθοδοξία venditare, quidlibet licebit facere e quolibet: nec quisquam dubitabit in libros ſymbolicos iurare, quamuis in multis diuerſa ab iis ſentiens, cum remedium tam lene in promtu ſit, vt ea ad δυσνόητα referat. Sed non eſt huius diſputationis, hunc locum abſolute tractare, et eſt ille ab aliis in hanc partem explicatus, vt *Io. Fechtio* in *Exerc. de Sabbato* inter *Schediaſm. SS. p.* 553. *ſqq.*

36. *A corrupti generis humani tempore*, cum Deus, conſultum iturus miſeris hominibus, ſpem ſalutis propoſuiſſet per eum, quem tum *ſemen mulieris*, poſt *Abrahae*, denique *Dauidis* appellauit, (in quo attentus Chriſtianus veſtigia ſapientiae diuinae facile agnoſcet) *lex ſalutis* conſequendae fuit *fides*, huic *promiſſioni diuinae tributa*, et *ſpes nixa in illo ipſo, per quem ſalus eſſet futura.* In quo nemo erit, quin liberam Dei benignitatem agnoſcat. Nam profecto illi ipſi, qui hanc *fidei legem*, vt Paullus appellat, ereptum eunt Veteri Teſtamento, nulla alia re magis mouentur, quam quod id ad legis neceſſitatem redigere cupiunt, nec arbitrio diuino volunt cedere. Sed nihil vetat, illam ipſam fidem V. T. quamquam ab aliis dudum factum ſcimus, noſtro modo vindicare, cum id ſumma diſputationis noſtrae requirat. Atque Apoſtolos quidem exiſtimaſſe, ſanctos in V. T. homines per fidem

fidem Deo placuiſſe, et ſalutem reperiſſe, dubitare non ſinunt ea, quae *Paullus* de Abrahamo *Rom. IV.* et *Gal. III*, 8. diſputat, et *Hebr. XI.* Quo in loco etſi quaedam exempla ſunt eiusmodi, vt non proprie ad fidem iuſtificantem pertinere videantur, ſed ad fidem, cuicunque vel dicto vel promiſſo diuino tributam: quod etiam patiebatur definitio fidei, in principio propoſita, quae eſt ita generalis, vt cuicunque fidei conueniat: tamen finis diſputationis, pertinens ad iuſtificantem fidem (X. extr.) arguit, hanc alteram fidem gratam Deo iudicari ex eo, quod ab illa eſſet profecta: exiſtitque argumentatio haec, vt, ſi omnis fides Deo grata fuerit, et nacta ſit praemia, multo magis ea gratos Deo reddat homines, quae ad nobiliſſimam eius promiſſionem pertineat, de vita aeterna propter Chriſtum ſperanda: quo genere argumentandi in contrario vtitur *Paullus* in eadem epiſtola *II*, 2. In Vetere autem Teſtamento, cum adhuc incorrupta eſſet ſumma doctrinae diuinae, idem crediſſe Eccleſiam Iudaicam, cum alia arguunt, tum vel illud argumento eſt, quod Iudaici ſcriptores longe magnificentius de fide loquuntur, quam de vlla alia virtute, eamque reginam faciunt omnium virtutum, et ſummum religionis caput, veluti *Philo de Abrahamo p.* 387. et aliis locis, quae, cum aliis Ioſephi et Doctorum Iudaicorum, collegit *Grotius* ad *Hebr. XI*, 1. et *Rom. IV*, 3. Cuius rei ratio nulla idonea reddi poteſt, niſi eas reliquias ſtatuamus veteris et incorruptae ſententiae, quam non plane ſublatam fuiſſe ex Eccleſia Iudaica, docent exempla piorum, qui Chriſti tempore fuerunt. Natura homines procliues ſunt, vt ante dictum eſt, in hanc partem, vt res religionis ad rationem et ad legis neceſſitatem reuocare conentur, atque eam ob cauſſam etiam fidem ſub legem redigere auſi, ex ea virtutem moralem effecerunt. Quod tanto minus eſt mirandum in Iudaeis, quibus minus clara lux, quam nobis affulſerat (2 Petr. I, 19.) cum etiam inter Chriſtianos, in tanta ſacrarum litterarum N. T.

 luce,

luce, extiterint permulti, vt Pelagiani olim, recentioribus temporibus Sociniani, Arminiani, atque etiam alii, qui eodem modo offenderent: in his etiam, qui contra *Tindalium*, et religionis eſſentialis Auctorem ſcripſere. Praecipua, vt mihi quidem videtur, cauſſa erroris fuit haec, quod ſcriptores veteris Teſtamenti, quia tum erat *οἰκονομία τȣ̃ νόμȣ*, referre ſolent ſummam vitae piae ad legis obſeruationem, nec ita diſerte fidem in Meſſiam commemorant, ſed fere effectus eius ponunt, et fructus certos ac neceſſarios, pro cauſſa, quod e diſciplina religionis vniuerſa conſtaret, cum virtutum, et praeceptorum diuinorum vel ſeruandorum vel ſeruatorum mentio fieret, in eo fidem de ſalute per Meſſiam ſperanda ſua ſponte intelligi. Cuius generis exempla plurima etiam in N. T. libris occurrunt, vt in loco inſigni Gal. VI, 15. coll. V, 6. Nam etiam Chriſtus ipſe interrogantibus, quid agendo felicitatis coeleſtis ſpem certam haberent, legem ſeruare iuſſit, intelligens id, ſine quo lex ſeruari non poteſt, h. e. fidem. Ita ſaltem intelligendus eſt locus de miſerando iuuene illo *Matth. XIX.* 16 *ſq.* (neque enim placet ironia, quae et hic et alio loco ineſſe in Chriſti verbis vulgo putatur) qui cum ſe reſpondet legem ſeruaſſe a puero (ſicut Iobus, nullius ſibi ſe culpae inde a pueris conſcium, dixerat) in eo ipſo fidem ſupponit, quia vere reſpondet. Neque enim mihi perſuadere poſſum, in interrogatione hominis: *τί ποιήσω, quid faciendum mihi eſt*, neceſſario ineſſe ſuperbam opinionem ſalutis per legem conſequendae, cum et ipſe ad genua Chriſti prouolutus *Marc. X*, 17. modeſtum animum oſtendat, et ſimiliter interroget magiſter carceris *Act. XVI*, 30. et vtatur verbo *κληρονομεῖν*, in quo, dicunt vulgo, eſſe gratuiti beneficii ſignificationem: aut in reſponſo iactationem inanem, cuius vulgo accuſatur, cum Chriſtus eum amaſſe eius rei cauſſa dicatur *Marc. X*, 21. in quo miſere ſe torquent interpretes, tenaces opinionis vulgaris, de ſuperbia inani hominis; cum longe aliud ſit, in quo miſer ille pecca-

peccarit; de quo alius erit commodior diſputandi locus. Non inutiliter hic, h. e. de fide in V. T. comparabuntur bene diſputata a *L. Capello* in egregia Diatribe *de praerogatiuis Eccleſ. Chriſt. ſupra Iudaicam* §. 3. 4. *in Opp. Capellorum p.* 216 *ſqq.*

36. Enimuero fidem illam, cui ſpes certa ſalutis eſt propoſita, per ſe nullam habere coniunctionem cum natura rerum, et lege diuina, quo eam trahi a nonnullis dixi, ſed meri arbitrii diuini decreto, ſapientiae illo et benignitatis, vt tertia parte docebimus, pleniſſimo, factam eſſe legem modumque ſalutis conſequendae, id quidem etſi prope ſua ſponte intelligitur, tamen non vno argumento intelligi poteſt: quae ponemus breuiter, vt ea facilius intelligantur, quae tertia parte diſputabuntur: eaque etiam aliis locis profectura ſtudioſis ſperamus. Ac primum, ſi etiam legis ipſius moralis quamuis perfecta et omnibus numeris abſoluta conſeruatio, qualis eſſe poterat in homine ab omni vitio integro, tamen ad felicitatem coeleſtem aditum dedit, non ſua natura, ac naturali aliqua neceſſitate, ſed arbitrio diuino propter eas cauſſas, quas parte ſuperiori expoſuimus: clarum eſt, id multo magis eſſe dicendum de fide, quae in illius locum ſucceſſit, propterea, quod omnia ea argumenta, quibus illud vicimus, multo magis cadunt in fidem: nec quicquam in ea, quoad eſt in mente animoque hominis, intelligi poteſt, quod poſſit hanc vim habere per ſe et ſuapte natura, vt ei Deus tantam illam felicitatem debeat concedere, aut quod habeat naturalem aliquam ac neceſſariam cum ea copulationem. Res igitur ſic habet. Deus cum vellet expromere et in conſpectum intelligentium naturarum proferre vim ſuam, et ſapientiam, et vero maxime benignitatem, iis deſtinauit vitam beatiſſimam, cuius initia quaedam eſſent in his terris, perfectio et conſummatio in coelo. Id erat benignitatis merae ac liberae, vt omnes intelligunt. Quae enim vis ac neceſſitas eum poterat ad

eam rem adigere? Sed eosdem volebat eſſe ſanctos, a vitiis puros, et omnibus virtutibus ornatos: non, vt propter ſanctitatem ad eam felicitatem venirent, illaque eſſet huius efficiens: quomodo enim? ſed quod non deceret Deum, ſanctitatemque eius ſummam, non ſanctis atque improbis dare velut praemium impietatis. Homo igitur peccando, quantum in ipſo fuit, irrita reddidit benignitatis diuinae deſtinata: non, quo benignitatem diuinam ſuſtulerit, quae mutari ac diminui non poteſt, ſed quod ſanctitatem diuinam aduerſariam ſibi fecit. Ecce Deus rationem iniit, qua benignitatem et ſanctitatem ſuam velvt in concordiam redigeret, expiandis per Chriſtum peccatis humanis omnibus, atque ita reddidit hominibus ſalutis ſpem. Sed quando ei ius eſt, modum accipiendorum beneficiorum ſtatuere, vt ſupra vicimus, placuit ei modum ſtatuere hunc, vt fides in Chriſtum eſſet in iis, qui ad eam ſalutem adſpirarent. Ea quamquam eſt effectrix verae ſanctitatis, idque in ſtatuendo modo illo aliqua ex parte ſpectauit Deus pro ſanctitate ſua: tamen non ob hanc vim, eum Deus voluit eſſe modum conſequendae ſalutis, vt clare patet e multis Chriſti dictis, et diſerta Paulli in epiſtola ad Romanos diſputatione, idque ipſum ſapientiſſimis et benignitatis in homines pleniſſimis de cauſſis, ſed per ſe: idque diligenter et arcte tenendum, niſi totam rationem Chriſtianae religionis (*οἰκονομίαν* Paullus appellat) conturbare velimus; quod faciunt hi, qui fidem ita definiunt, vt non tam ad benignitatis diuinae arbitrium, ſed vel maxime ad ſanctitatis rationem referant: vnde et in doctrina ipſa incommoda atque errores, et in animis hominum dubitationes et ſollicitudines oriuntur. Nam, qui ſummam fidei eſſe dicunt in eo, *vt ſtatuamus firmiter, fieri non poſſe, vt aliter quam per I. C. et alia quam per ipſum praeſcripta ratione* (ita ſcilicet interpretari videntur *per I. C.*) *aeternam mortem euadamus, et contra vitam aeternam conſequamur* (*Remonſtrantes* in *Confeſſ. c. XI.* §. 2. *p.* 35.) vnde volunt exiſtere obedientiam

tiam Chriſto debitam: hi profecto rem omnem in ſalute conſequenda, atque ipſam adeo fidem, reuocant ad ſanctitatem, et ad noua argumenta ſanctitatis perſequendae, quae a Chriſti auctoritate et praeceptis ducantur; in quo iis proluſit *Socinus* cum gregalibus. Etenim fides ſi eſt ipſa illa ratio, quam Chriſtus e libero Dei decreto praeſcripſit, conſequendae ſalutis: quomodo ea demum poteſt ſtatuere, ſalutem eſſe petendam ea ratione, quam Chriſtus oſtenderit? Quae enim eſt illa ratio? Certe a fide diuerſa: quia fides modo ſtatuit, eam ſequendam eſſe. Hanc igitur ſi volent dicere nominatim, et non abdere ſe in vagis et generalibus formulis, neceſſe habebunt confiteri, eam ſe ponere in ſanctitate, quod tamen ipſi a ſe amoliri conantur (in *Apol. c. Cenſuram Theol. Leid. p.* 110. *b.* et alibi.) Quodſi iſta fides eſt, cum ſtatuimus, ſalutem eſſe quaerendam, praeſcripta diuinitus via: etiam Adamo per fidem ſalutem petendam fuiſſe dicemus, etiam per fidem peteretur ſalus, ſi Deus ſolam legis naturalis obſeruationem requireret. Quae quam ſint aliena, omnes vident. Atque etiam, ſi fidei notionem fecerimus hanc, vt eam non niſi hactenus, quoad virtutis magiſtra eſt atque opifex, ſalutem dare dicamus, efficietur, vt ſalus non ſit a fide ſola, et per ſe, (cui tamen hoc diſerte attribuit Paullus) quoad eſt ſcilicet via ſalutis per Chriſtum reparatae, a Deo nobis praeſcripta, ſed a certo quodam eius gradu ac robore, quod ſufficiat ad ſubigendas cupiditates, vt volunt, et ſeruandam legem diuinam: ex quo non modo conſequetur, vt non liceat *incipientes* ac *proficientes* (*p.* 37.) ſtatuere, nec *fidem imbecillam ac firmam et robuſtam*, cum ſacris literis, ſed vt magna etiam ſollicitudo iniiciatur animis, an ad illam *firmitatem ſtatuendi* peruenerint: cum Deus vel maxime hoc ſpectarit in fide, vt omnibus angoribus liberaret, ac plane tranquillaret animos hominum ſalutis cupidorum, omnia ad Chriſtum, et in eius morte ἀνάπαυσιν referendo. Sed haec pro vſu partis tertiae ſatis diſputata ſunt.

38. Pri-

38. Primis ſtatim a corrupto genere humano temporibus *Sacrificia* commemorantur, *Gen. IV*, 3. In iis eſſe nullam naturalem rationem Dei colendi, in eo conſentiunt omnes, praeter quosdam veteris Eccleſiae, itemque Romanae doctores, qui ſacrificia legis naturalis eſſe contendunt, propterea, vt Miſſae ſacrificio praeſidium parent, velut *Bellarminus* de *Sacr. II*, 31. adſtipulante *Socino Prael. Theol. c.* 22. ſed alia de cauſſa, h. e. vt illa ſacrificia nihil pertinuiſſe vincat ad Meſſiae ſacrificium expiatorium: vtrum a Deo hominibus diſerte praeſcripta fuerit iſta ſui honorandi ratio, an humano ingenio pie reperta, et a Deo probata, in eo controuerſiae eſſe aliquid poteſt. Et *Bellarmini* quidem *Socini*que opinio ſaepe refutata eſt a doctiſſimis Theologis, qui in Romanae Eccleſiae *Socini*que erroribus profligandis elaborarunt, e noſtris a *Scherzero Calouio*que, etiam a *Buddeo* copioſe in *H. E. V. T. I. p.* 143. et *Theol. Dogm. I*, 1, 23. quos adeant, qui hanc diſputationem cognoſcere cupiant. Quamquam vix eſt opus accurata eius opinionis refutatione, cuius vanitas in ipſos oculos incurrat. Religio, quam naturae lex neceſſaria ſancit, tota eſt in animi pietate, nihil coniuncti habet cum corporeis externisque rebus, in quibus nulla naturalis ac neceſſaria vis ineſt ad Deum colendum, ſed, ſi quam habent cum pietate coniunctionem, eam nactae ſunt arbitrio vel diuino vel humano, nec ea intelligitur per ſe, quod eſſe debet in naturalibus religionis partibus, ſed interpretatione. Quod autem ad alteram quaeſtionem attinet, fatemur, ſaepe nobis idem viſum, rem diligenter conſiderantibus, quod *I. Henr. Hottingerus*, V. C. in *Exercitt. de Origine ſacrif. Patriarch. I*, 4. *) iudicabat, nondum eam ad liquidum perductam, et ſatis idoneis argumentis firmatam ſententiam

*) Primum editae ſunt *Marpurgi* 1706. curis poſterioribus emendatae et auctae prodiere in *Muſeo Helu. T. I. P. II. et III.*

tiam alteram, quae ad arbitrium diuinum refert ſacrificiorum vltima initia, neque illius ipſius *Hottingeri* conatus nobis ſatisfeciſſe. Etenim primum, ipſa diſputationis ratio non ſatis ſubtilis et accurata eſt in eo, quod ad vniuerſum ſacrificiorum genus refertur, et, quae de vna parte valent, ea transfert ad genus totum. Noachum quidem et Abrahamum iuſſos eſſe a Deo victimas caedere, totamque ſacrificiorum diſciplinam Moſaicam diuinitus inſtitutam fuiſſe, de eo nulla dubitatio poteſt eſſe iis, qui literarum ſacrarum diuinitatem agnoſcunt: ſed ex eo non neceſſario ſequitur, prima ſacrificia Adami et filiorum eius iuſſu diuino facta eſſe: nec euidens abſurditas eſt, ſi quis dicat, Deum ſacrificandi morem, ab Adamo pietatis et fidei teſtandae et proferendae cauſſa pie inſtitutum, probaſſe, et auctoritate ſua corroboraſſe, et ad vſum latiorem contuliſſe. Veriſſimum profecto eſt, hominibus piis et prudentibus nullo modo in mentem venire potuiſſe, vt crederent, per victimas expiari poſſe peccata, Deumque ſibi iratum placari: quod ne *Spencerus* quidem auſus eſt affirmare: vnde ei argumento inprimis confidit *Hottingerus:* ſed id de vna parte ſacrificiorum, expiatoria, valet: parum ſubtiliter transfertur ad genus totum, aut ad prima illa, de quibus traditur, ſacrificia; quae non ἱλαςικὰ, ſed εὐχαριςικὰ fuerunt, nec ad expianda peccata, ſed gratum animum teſtandum comparata: quippe in Cainis ſacrificio, nullus ſanguis, nulla αἱματεκχυσία fuit, ſine qua nullum peccatum expiatur, *Ebr. IX*, 22. Abelis autem ſacrificium e primogenitis pecorum foetibus fuit: quod genus euchariſticum eſſe ſatis conſtat.

39. Iam quod ad ipſa argumenta attinet, quibus vinci poſſe exiſtimant, homines inſtituiſſe primum ſacrificare iuſſu diuino, ea non ſunt eiusmodi, vt apud ſubtiliter eorum pondera aeſtimantem multum valere poſſint. In quibus maxime ſolenne eſt hoc, quod in ſacrificiis, humano ingenio inuentis, ἐθελοθρησκείαν, hoc eſt, vt vulgo

vulgo illud vocabulum interpretantur, quamquam inuita linguae graecae ratione; commentitiam religionem, eſſe aiunt, quam, Adamus ignorare non potuerit, Deo minime probari. In quo mihi videntur viri docti religionem commentitiam confundere cum inſtitutis et cerimoniis ad exercendam atque in lucem proferendam fidem et pietatem aduerſus Deum inuentis; in quibus ſi eſt ἐθελοθρησκεία, omnes etiam noſtrae Eccleſiae ritus, non diuinitus inſtitutos, et ad ἐθελοθρησκείαν referre et abrogare neceſſe habebimus; quos tamen recte contendimus ſeruari, et vtiles eſſe, ſi ii non per ſe probentur et ſuſcipiantur, ſed, quod habeant vtilem admonitionem, et quandam fidei pietatisque exercitationem, vt praeclare docet *Auguſt. Confeſſ. art. XX.* Ἐθελοθρησκεία eſt in omnibus ritibus externis, fuitque etiam in ſacrificiis Iudaicis, quamuis a Deo inſtitutis, ſi per ſe crederentur Deo placere, ſine fide et pietate, eaque tum Deus, vt a ſe non praecepta, repudiat, *Pſ. L*, 9 - 14. non autem in inſtitutis piorum hominum, apte excogitatis ad proferendam exercendamque pietatem: in quibus ineſt quaedam diſciplina religionis, non ipſa religio. Sane melius eſt, hanc quoque diſciplinam externam a Deo conſtitui, vt prima Parte oſtendimus: ſed Eccleſiae prudentiae etiam in ea aliquid iuris et libertatis conceſſum eſſe, veriſſime defendit eadem illa *Auguſtana Confeſſio.* Quodſi Deus non ipſe Sabbati cerimoniam inſtituiſſet, ſed Adamus ſua ſponte eundem diem memoriae creati et perfecti a Deo mundi, precibus et hymnis celebrandae, conſecraſſet, an in eo commentitiam religionem, non potius inſtitutum pium et vtile pietati alendae et exercendae fuiſſe diceremus? At ſacrificia, aiunt, nil habent in ſe, quod Deo placeat. Nemo dubitat. Quid amplius? Ergo hominibus piis et ſapientibus non potuit de iis venire in mentem. Hoc quidem nimium eſt. Nam pari ratione liceret colligere, Deo ſapientiſſimo de iis in mentem venire non potuiſſe. Sane non potuit hominibus piis

et prudentibus in mentem venire, in ſacrificiis eſſe gratum Deo cultum per ſe: id nec Deo venit in mentem: ſed potuerunt credere, hunc eſſe aptum modum externo aliquo ſigno teſtandae atque adeo exercendae fidei et pietatis, quod fuit ipſius Dei conſilium. Quo loco miror *Hottingerum* vſum eſſe verbis *Dauidis* e *Pſ. L.* vt oſtenderet, in ſacrificiis humanis nihil eſſe, quod Deo placere poſſit, cum ibi ſermo ſit de ſacrificiis ab ipſo Deo inſtitutis. At Abelis ſacrificium Deo placuit propter fidem *Ebr. XI.* (v. *Hottingerus* §. 15.) Sane. Nam nihil omnium, quae religionis cauſſa vel de praecepto diuino, vel de inſtituto Eccleſiae, facimus, Deo aliter placet. Sed ſi inde ſequitur, ſacrificium Abelis de Dei praecepto factum eſſe, pari ratione ſequatur neceſſe eſt, Cainis ſacrificium, quod Deo diſplicuit, non de praecepto diuino factum. Quodſi hoc non eſt conſequens: cogitur, vt ne illud quidem. Quid autem? animalium in pura et impura diſtributio (*Gen. VII*, 2.) non ad ſacrificia pertinet, et diuini ea inſtituti iam tum fuiſſe arguit? Hoc quidem ſpecioſius eſt. Sed tamen nihil eſt admodum, quod reſpondeamus iis, qui id diſcrimen vel ad rationem cibi humani pertinere dicant, cum ipſae literae ſacrae eo quoque referant (*Luc. XI. Act. X.*) vel ab hominibus, in ſacrificandi more, conſtitutum eſſe: cum dubitari non poſſit, quin homines nulla alia animalia in victimarum numero habuerint, quam quibus ipſi veſcerentur. Plurimum tribuerim rationi eorum, qui dicunt, intelligi vix poſſe, quomodo Adamus in id conſilium inciderit, vt ſacrificia inſtitueret, iisque fidem pietatemque exerceret. Sed tamen et illud fatendum arbitror, nullam in eo repugnantiam intelligi poſſe, et vix pro certo dici poſſe, quid hominibus in tali re in mentem venire poſſit nec ne: cum ſint in moribus et inſtitutis humanis multa alia, quae quomodo hominibus in mentem venerint, intelligi et demonſtrari vix poſſit.

40. Pla-

40. Placet igitur, originem primam ſacrificiorum eſſe humanam? Sane non video, quid habeat aut abſurdi, aut ad religionem incommodi, ſi dicamus, Adamum ſua ſponte inſtituiſſe ſacrificia, non omnia, ſed euchariſtica, et eam rationem Dei deinde iuſſu ad alias partes religionis translatam, et nouis generibus, inprimis expiatorio, auctam eſſe: ſed tamen malim vniuerſum genus a Dei praecepto et inſtituto deriuari. Primum, quia Deus de die ipſe conſtituit, quam vacare a negotiis curisque vitae humanae, et ſacram ac ſolennem cultui ſui vellet, cum tale quid hominibus piis ipſis venire in mentem, perſpecta aequitate et vtilitate, et vero etiam neceſſitate rei (§. 34.) poſſet: valde credibile eſt, eum etiam de modo ſui publice colendi, nominatim per ſacrificia, ſanxiſſe: praeſertim cum videamus, poſtea, Sabbatis Iudaeorum, feſtisque diebus, maxime ſolennem cerimoniam fuiſſe in ſacrificiis. In quo porro Deus conſulere homini potuit, vt certus eſſet, eam rationem Deo probari, ſeque ſacrificiis ſi fides et pietas non deſit, gratum ei facturum: in quo magnam partem animi tranquilli eſſe ſupra oſtendimus (§. 8.) Atque etiam Adamus, cum triſti experientia didiciſſet, quam periculoſum eſſet, in rebus ad Deum pertinentibus, iudicium ſuum potius, quam ipſius Dei ſequi, vix videtur in religione aliquid ſua ſponte inſtituere auſus eſſe, ſed omnia ad voluntatem et praeceptum diuinum retuliſſe: quod ei licebat tanto maiori cum fiducia facere, atque expectare, dum Deus aliquid praeciperet, cum ſibi alia iam a Deo praeſcripta et tradita ſciret.

41. Praeter Sabbatum et ſacrificia nihil eſt, quod ante diluuium Noachicum a Deo religionis cauſſa conſtitutum ſciamus. Sed Noacho lex data eſt *de abſtinentia ſanguinis*, *Gen. IX*, 4, quam non eſſe iuris naturalis ac neceſſarii, ſed voluntarii, quiuis intelligit. Ea lex quamquam ciuilis potius eſt, quam ſacra, ciuilisque magis ſecuritatis, quam

quam religionis cauſſa ſancita eſt: tamen hactenus referri ad religionem poſſe videatur, quod quicquid Deus praecipit ac vetat, in eo vel faciendo vel vitando religio eſt. Atque a Iudaeis quidem omni tempore, vt ceteras de ciborum diſcrimine leges, ad religionem relatam, et ſuper ea ab Apoſtolis, hanc ipſam ob cauſſam, decretum factum eſſe, (*Act. XV.*) ſatis conſtat. Sed quoniam tamen proprie non pertinet ad religionem, et Dei colendi modum, nec in ea aliquid eſt aut obſcuritatis aut difficultatis, plura de ea dicere nihil attinet.

42. Sequuntur *duo* V. T. *Sacramenta*, *Circumciſio* Abrahamo ſic praecepta, vt ad omnem eius poſteritatem propagaretur, et *Agni Paſchalis* epulum, per Moſen a Deo, ſub exitum Iſraelitarum ex Aegypto, inſtitutum, hac lege, vt ea cerimonia eſſet perpetua et anniuerſaria. In vtroque eſſe partem religionis magnae, nec ſine ſalutis diſpendio negligendae: ſed a parte Dei voluntariae, de eo neminem arbitror dubitare: neque eſt, quod hanc in partem diſputemus: et dicetur aliquid infra, §. 55. ſed ne hunc de Sacramentis V. T. locum ſine aliqua vtili ſtudioſis obſeruatione dimittamus, age, per hanc occaſionem videamus, an aliquid lucis afferre poſſimus loco in Theologia non ignobili, et diſputationibus ac diſſenſionibus Theologorum noſtrorum agitato, *de re coeleſti* (*materiam* vulgo vocant, latinitate ſcholaſtica, non Romana: cuius inſcitia et ipſa conturbauit Theologos multos) *Sacramentorum V. T.* Ienenſes quidem Theologos, video, non agnoſcere in V. T. rem coeleſtem, vt *Himmelium*, *Gerhardum*, *Muſaeum*, *Baierum;* quam opinionem, non video, quomodo ſatis conciliare poſſim cum vera Sacramenti notione, in qua requiritur profecto aliqua coniunctio rei viſibilis cum beneficiis coeleſtibus et cum religione, nec ſine ea Sacramentum, quod proprie dicimus in arte ac ſchola, intelligi, vt opinor, poteſt. Sed viros doctiſſimos in dubitationem adduxit non ſatis intellecta

Sacramentorum V. T. natura, quoad ea vim habet ad hanc quaeſtionem illuſtrandam, et ab iis, quae contra eos diſputarent, non ſatis explicata. Videamus igitur, an eximere poſſimus hanc dubitationem his, qui cum illis ſentiunt, explicata breuiter natura Sacramentorum V. T. quoad quidem ſunt ab Sacramentis noſtris diuerſa.

43. Ac fundamenti loco ponimus obſeruationes quasdam, a quibus bene perceptis omnis rei diiudicatio pendet. Dico igitur primum: Sacramenta V. T. habere σχέσιν duplicem, quarum altera ad legem, altera ad Euangelium referatur. Cauſſae hae ſunt. Primum V. T. etſi et ipſum ſalutem per Chriſtum promittit, vt ſupra diximus: tamen eſt et dicitur οἰκονομία νόμȣ, vt N. T. τῆς πίςεως. Itaque in omnibus inſtitutis debuit eſſe aliquid, quod ſit coniunctum cum lege, vel habeat rationem legis. Deinde in promiſſione, quae a Deo facta eſt Abrahamo *Gen. XVII.* cuiusque ſigillum fuit circumciſionis cerimonia, ſemina inſunt legis et Euangelii. Nam ſecretio poſteritatis naturalis Abrahami ab omnibus ceteris gentibus, et promiſſio terrae Cananaeae, poena corporis conſtituta aduerſus eos, qui circumciſionem neglexiſſent, legis profecto ſunt, non Euangelii: at iuſtificatio per fidem, *Rom. IV,* 11. cuius σφραγὶς eſſet circumciſio, cuiusque omnes per totum terrarum orbem compotes fierent, in quibus eſſet talis fides, qualis in Abrahamo fuiſſet, ad Euangelium pertinet. Itaque conſentaneum fuit, vt Sacramento circumciſionis eſſet aliquid, quod ad vtramque illam rationem aliquam σχέσιν haberet. Similisque eſt ratio alterius Sacramenti. Nam ſecuritas a pernicie primogenitorum erat legalis, quae contingeret omnibus, etiam non fidelibus, qui praeceptum Agni Paſchalis ſeruaſſent: altera ſecuritas a pernicie peccati, et morte aeterna, quae contingeret propter Chriſti mortem, quam agni paſchalis ſignificabat, erat Euangelica. Denique cum totius λατρείας in V. T. eſſet ratio typica, haberetque

que duas partes, alteram, quae eſſet in typo, ſiue re ſenſibili, quae adumbraret bona futura, alteram antitypicam, h. e. bona ipſa, quae in ſenſibilibus rebus intelligerentur: efficitur, vt etiam in Sacramentis fuerit vtrumque, ſenſibilis et intelligibilis res. His conſtitutis, ſequitur, vt in Sacramentis V. T. tria inſint: primum aliquid praeſens et ſenſibus ſubiectum, in quo inſit ea, quam *terrenam rem* vocant: alterum, res typica, quam terrena illa ſignificet proxime, et ſine interiectu alterius, eaque inuiſibilis, non per ſe, ſed qua eſt in promiſſo: tertium, res antitypica, plane illa inſenſibilis atque coeleſtis. Haec iam ad vtrumque V. T. Sacramentum transferemus, quaeremusque aliquid, cuius ſignum fuerit circumciſio et agnus Paſchalis, quodque idem intelligibilis alicuius et coeleſtis boni ſignificationem habuerit.

44. De *Circumciſione* igitur ſic reperietur, *Geneſ. XV*, 18. poſt ſaepe repetitas promiſſiones, Deus Abrahamo proponit promiſſionem terrae, poſteris eius habitandae, quod eſt hebraice *foedus:* eaque repetitur diſtinctius *c. XVII.* ita, vt ponatur primo ipſa, deinde conditio feratur Abrahamo circumciſionis. Vnde manifeſtum eſt, rem proxime ſignificatam circumciſione eſſe poſſeſſionem terrae Cananaeae, poſteritati Abrahami promiſſae. Etenim in formula quaſi foederis inſtituti, neceſſario debet exprimi res ſignificata ſymbolis, vt in S. Coena et Baptiſmo. Sed quia, vt ante demonſtrauimus, in V. T. omnia ſunt typica, ſiue ſymbolica, haec quoque res talis eſſe debet, eſtque adeo ſymbolum coeleſtis patriae, Canaanis, quietis, per Chriſti ſanguinem partae. Quae mirifice confirmantur diſputationibus Paulli, quibus per Cananaeam terram coeleſtem felicitatem adumbratam oſtendit, *Ebr. III*, 18. *IV*, 3. *ſqq. XI*, 10. *ſqq.* Quodſi Chriſtus ipſe, aut bona eius, ſine typicae rei interuentu ſignificata fuerunt in hoc Sacramento, quaeri poteſt, cur abolitum ſit, idque et de Agno paſchali valet. Enimuero eſt aboli-

tum, vt cetera omnia, in quibus tantum eſſet adumbratio Chriſti et bonorum N. T. Vnde neceſſario ſequitur, vt typicum fuerit. Non autem erat typicum, qua rem terrenam, et viſibilem: quod alioqui etiam N. T. ſacramenta typica forent, in quibus et ipſis eſt res talis, quae incurrit in ſenſus: ſed qua rem, proxime re terrena ſignificatam. Quid? quod Paullus circumciſionem appellat ϛοιχεῖον τοῦ κόσμου, *Gal. III*, 3. Id nomen quomodo cadere in eam poſſet, ſi Chriſtum proxime ſignaret cum bonis ſuis? Denique etiam circumciſionis neglectae poena corporea fuit conſtituta *Gen. XVII*, 14. *Exod. IV*, 24. quae profecto cum typo poenae, poſt mortem euenturae his, qui fide, qualis in Abrahamo fuiſſet, carerent, intelligi debet. In quo eſt perſpicuum argumentum, in circumciſione etiam duplex bonum intelligendum eſſe, alterum, quod in hac vita contingeret, alterum, quod poſt hanc vitam ſperaretur. E quibus omnibus efficitur hoc, vt res coeleſtis in circumciſione ſit vita coeleſtis, per terrae Cananaeae poſſeſſionem adumbrata.

45. Quod porro ad Sacramentum *Agni Paſchalis* attinet, in verbis, quibus ea cerimonia ſancitur, *Exod. XII.* diſerte commemorantur duo, quorum alterum eſt Iſraelitarum, agnum illum rite aſſatum, cum pane non fermentato et amaris comedentium: alterum Dei, promittentis *tranſitum angeli percuſſoris*, h. e. ſecuritatem a plaga ea, qua Deus, per miniſterium Angeli, perniciem omnibus primogenitis per Aegyptum intulit; a quo tranſitu etiam nomen ritus ille accepit. Ex quo fit, vt res inuiſibilis, quae proxime ſignificaretur re Sacramenti huius terrena, fuerit ille tranſitus angeli interfectoris. Sed, vt ipſe Agnus fuit typus Chriſti, olim occidendi: ſic tranſitus ille fuit typus ſecuritatis noſtrae et liberationis a morte et pernicie aeterna, per mortem et ſanguinem Chriſti, cuius etiam carne et ſanguine, tum proprie in S. Coenae Sacramento, tum aſſidue πνευματικῶς, per fidem,

fidem, recreamur, et aduerſus omnes irae diuinae terrores munimur.

46. Atque ex his etiam patet, qualis Iſraelitarum fides fuerit in iſtis Sacramentis, h. e. duplex obiectum habens, alterum terrenum, ſed ſymbolicum, alterum intelligibile modo ac coeleſte. Credere debebant promiſſionibus diuinis ad vtilitatem aliquam, aut ſecuritatem huius vitae, pertinentibus, quae proxime Sacramenti ritu ſignificarentur, ſed multo magis, quoad pertinerent ad res inuiſibiles, et vitam futuram. Id intelligitur etiam ex eo, quod vtrumque Sacramentum manſit parta poſſeſſione terrae Cananaeae, et poſt tranſitum interfectoris Angeli: vt nos celebramus S. Coenam poſt mortem Chriſti, et ſanguinem ab eo profuſum. In quo ſi quis quaerat, vnde conſtiterit Iſraelitis de re, per typum illum ſignificata? reſponderim, e diſciplina Prophetarum, qui Iſraelitis initia religionis vniuerſae tradebant, et interpretabantur inſtituta, leges, et promiſſa diuina: quod multis hic demonſtrare non eſt neceſſe.

47. Sacramenta autem illa fuere poſthaec partes duae primariae *Legis Cerimonialis*, in qua vtriusque ſanctio repetita eſt. Tota haec lex fuit voluntaria, ſanxitque res nihil coniuncti habentes per ſe cum natura diuina atque humana, ſed, quae ſanctitatem acciperent partim ab diuino arbitrio, partim ab vſu humano, qui eſſet voluntati et conſilio Dei conſentaneus, hoc eſt, a fide vſurpantium, et obedientia erga Deum, et vniuerſa animi in Deum pietate. Nam, qui ſecus in iis vſurpandis verſarentur, eos nihil agere, quod a ſe iuſſum eſſet aut ſibi placeret, ſaepe Deus profeſſus eſt ipſe. Ex quo intelligitur, legem illam nihil aliud habuiſſe, quam exercitationem fidei ac pietatis per res eas, quas Deus voluiſſet, et diſciplinam quandam Iſraelitis aptam. Quae res eſt obſeruatione inprimis digna. Etenim, qui hoc teneat, neque mirabitur, ſi Deum legat iſtas cerimonias non probaſſe, ne iuſſiſſe quidem, *Pſ. L.* et *Ier. VII*, 21. 22. nec

cum *Spencero* deſcendet eo, vt eas Deum inuitum, et per quandam συγκατάβασιν, inſtituiſſe opinetur: quod eum, non malo forte conſilio, operoſe demonſtratum iuiſſe conſtat: ceterum arma miniſtrauit religionis per diuinos libros traditae aduerſariis nouitiis, quibus ad oppugnandam veritatem diuinam abuterentur: nec denique cum his offendetur illa lege, eamque ad contemtum religionis Iudaicae et librorum Moſaicorum trahet. Sed in hac lege ſancienda nihil feciſſe Deum, quod eſſet ab eius iure in homines alienum, e ſuperiori parte diſputationis intelligitur: nihil ineſſe, quod non conſentiat ſapientiae eius et benignitati, et ex eadem illa diſputatione intelligi poteſt ab iis, qui vniuerſa dicta ad res ſingulas transferre didicere, et diſtinctius tertia parte demonſtrabitur.

48. Sed haec lex quamquam tota eſt per mortem Chriſti abolita *Coloſſ. II*, 14. idque ipſum ſapientiſſimis de cauſſis, vt docebimus: tamen placuit Deo, etiam *in N. T. religione* inſtituere quaedam voluntaria, quibus ſervandis adſtricta eſſet ſalutis conſequendae ratio. In iis primus occurrit *Baptiſmus Ioannis*, deinde *Chriſti*. Nam Ioannem non imitatione quadam cerimoniae, dudum inſtitutae in Proſelytis initiandis, inſtituiſſe baptiſmo vti, dubitare nos non ſinunt literae ſacrae, quae rem omnem a Dei iuſſu repetunt, *Ioann. I*, 33. In eius autem baptiſmo ſuſcipiendo veniam peccatorum atque ſpem ſalutis propoſitam fuiſſe, id ipſum intelligi poteſt et e profeſſione Ioannis ac diſciplina, et ex eo, quod hanc ſpem negat pertinere ad hypocritas, h. e. eos, in quibus non eſſent vera μετάνοια et fides, *Matth. III*, 7. *coll.* 2. 6. Quae res nobis dant locum diſputandi quaedam, vel admonendi *de baptiſmi Proſelytici origine* et *loco Apoſtolicorum Actorum XIX*, 4. ad Ioannis baptiſmum pertinente, valde illo interpretum diſſenſionibus exagitato.

49. De *Proſelytorum baptiſmo* quae diſputata ſunt a doctiſſimis viris in vtramque partem, ea non neceſſe eſt

hoc

hoc loco commemorari: et poſſunt e libellis plurimis, vulgo obuiis, cognoſci. De origine eius aliquid admonere ſatis habemus: quod aliis cogitandi, et rem accuratius copioſiusque explicandi occaſionem praebeat. Etenim, quae de ea re vel Iudaei, omnibus inſtitutis ſuis antiquitatem maximam adſerere cupientes, tradiderunt, vel *Danzius* (*de Antiq. baptiſmi Initiationis Iſrael.*) ſtatuit, ea mihi ſemper contortiſſima viſa ſunt, nixa *lauandi* verbo, ſimilibusque, e quibus tale quid deriuare non eſt interpretis, quod in verbis ineſt, agnoſcentis, ſed, quod ineſſe velit, exprimere per vim conantis: cuiusmodi eſt etiam de latino verbo eiusdem *Danzii* oppido ridicula (§. 58.) ſententia, cum in verbis *Taciti* de Iudaeorum proſelytis, (*H. V*, 5.) *nec quicquam prius* imbuuntur, *quam contemnere Deos cet. euidens* eſſe, cum magna fiducia affirmat, (*niſi me omnia fallunt*, inquit,) *baptiſmi Iudaici teſtimonium*, fretus verbo *imbuendi:* in quo nullam talem vel leuiſſimam ſuſpicionem locum habere, vel tiro latinitatis intelligat. Mihi autem de ea re ſic videtur. Etſi Deus Abrahami genus delegerat ex omni genere humano, vt id veram religionem teneret, eamque ob cauſſam etiam circumciſione ſecreuerat ab omnibus populis: tamen non modo non prohibuerat gentiles ab aditu ad vera ſacra, ſed etiam obſcure ab initio (*Gen. IX*, 27.) clarius deinde et ipſe praedixerat (*Gen. XVII*, 7. *coll. Gal. III*, 8.) et per Prophetas, Dauidem maxime et Eſaiam, tempus fore, quo gentiles omnes promiſcue ad communionem bonorum per Meſſiam ſperandorum, vocarentur et adducerentur, idque fore tum, cum Meſſias veniſſet. Neque id ignorabant Iudaei, inprimis doctiores, agnoſcuntque etiam recentiores. v. *Schoettgenii Hor. Talmud. T. II. p.* 621. Veteris Teſtamenti temporibus, quorum monimenta literis diuinis conſignata habemus, aditum gentilibus patuiſſe ad Iudaica ſacra per ſolam circumciſionem, ipſis libris ſacris docemur: vt mirum ſit, in illis temporibus origines baptiſmi proſelytici quaeri.

Reliquo porro ante Chriſtum natum tempore, in ſacris Iudaicis ſuſcipiendis nihil praeter circumciſionem commemorari ab auctoribus rerum Iudaicarum videmus. *Ioſephus* quidem (*Ant. XIII*, 9. 11.) in Idumaeis ab Hyrcano ad ſacra Iudaica adactis eam ſolam commemorat. Nam Hyrcanum, ait, iis optionem hanc dediſſe, vt vel relinquerent patriam, vel *περιτέμνειν τε τὰ αἰδοῖα, καὶ τοῖς Ιȣδ. νόμοις χρῆσθαι* inſtituerent, in hasque duas conditiones itum ab iis eſſe. Sed loca ſunt Prophetarum, vt *Ioelis* et *Zachariae*, a Theologis Chriſtianis dudum notata, in quibus haud obſcure praedicitur baptiſmus Chriſtianorum. Ex his neceſſe eſt cognitum habuiſſe Iudaeos, inprimis doctiores, ſiue ſua ſponte, ſiue interpretatione, et doctrina ipſorum prophetarum, regno Meſſiae initiandos homines fore baptiſmo. Eius autem regni initia prima recte ponebant in aduentu Eliae, a *Malachia* denunciato. Atque hinc commode intelligi poſſunt multa, quae vel non recte a multis capiuntur, vel ad opinionem de proſelytorum baptiſmo trahuntur. Primum, quod, peruulgata de Ioannis baptiſmo fama, innumerabilis multitudo effunditur ad eum ſuſcipiendum, id non factum propterea, patet, quod baptiſmo iam eſſent adſueti: etenim ille, ſi erat, ad ſolos gentiles pertinebat: ſed quod regnum Meſſiae adeſſe audiebant, eique initiandos per baptiſmum homines fore, didicerant. Deinde, quod legati Conſilii Iudaeorum publici Ioannem interrogant, an ſit Elias, vel Chriſtus, quia baptiſmos exerceat, itemque, quod mirantur, quid ſit, quare hoc faciat, cum ſe nec Eliam, nec Meſſiam, nec prophetam, ei rei a Deo miſſum, profiteatur, id clare arguit, ita eſſe, vt diximus, h. e. veniſſe iis in mentem de vaticiniis illis. Nam, ſi de proſelytorum baptiſmo cogitabant, quid id ad Ioannem, qui Iudaeos baptiſmo impertiebat: deinde, quid opus mirari inſtitutum Ioannis, de eo publicum conſilium habere, publice mittere legatos? ſed illos ipſos Patres non minus ac plebem, audita re, percuſſos eſſe cogitatione

hac,

hac, an adeſſet regnum Meſſiae, tanto probabilius fit, quod ſatis conſtat, illis temporibus inter Iudaeos hanc opinionem, nixam illam vaticiniis prophetarum, fuiſſe, non procul abeſſe Meſſiae regnum, cum etiam eſſet propheta, (*Luc. II.*) cui promiſſum eſſet diuinitus, non moriturum ante, quam vidiſſet Meſſiam: quem id clam habuiſſe, nullo modo credi poteſt. Quodſi ante Ioannem fuit aliquid baptiſmi, quod in proſelytis vſurparetur, quod nec pro certo affirmauerim, nec praefracte negauerim, quamquam id non diu ante inſtitutum eſſe potuit: id, non improbabile mihi videtur, ortum eſſe ab illa re, quam diximus, quod ſcirent, ad Meſſiae regnum, ad quod gentiles quoque vocandi eſſent, aditum fore per baptiſmum; eamque rem iam tum adumbrare vellent. Sed hanc ſuſpicionem aliis diligentius examinandam relinquo.

50. Enimuero illi ipſi baptiſmi, quos Ioannes diuino de praecepto vſurpauit, an et quomodo a baptiſmo Chriſti diuerſi fuerint, diſputari in ſcholis Theologorum ſolet: neque neceſſe eſt, hic eam rem explicari. Et eſt nimis clarum, in vtroque ſpem condonandorum peccatorum, et ſalutis per poenitentiam et fidem in Meſſiam fuiſſe propoſitam, atque hactenus neutrum aliquid ab altero diuerſum habuiſſe: idque aduerſus Romanae Eccleſiae Theologos abunde demonſtratum a multis eſt. Sed quoniam quidam ad tollendam baptiſmi Ioannei vim abuſi ſunt loco *Lucae*, *Act. XIX*, 4 *ſqq.* quod ii, qui Ioanneum baptiſmum iam ſuſceperant, vſi eſſe dicantur baptiſmo altero Chriſti, propterea coeptum eſt in eo loco explicando laborari, et verba *ἀκȣ́σαντες δὲ ἐβαπτίζοντο cet.* relata ſunt ad illos ipſos, qui ante a Ioanne initiati eſſent, et ad Ioanneum baptiſmum ipſius ſuaſu ſuſceptum: h. e. non propter rationes exegeticas, quae in tali re ſolae ſunt audiendae, nec, quae per eas clare inſunt in verbis librorum diuinorum, vllo modo obeſſe poſſunt, aut repugnare ſummae veritatis Chriſtianae.

 Sed

Sed per illas rationes nullo modo alius ſenſus ex illis verbis exprimi poteſt, quam hic, vt, cum Paullus demonſtraſſet, Ioannem quidem baptiſmum inſtituiſſe, qui aboleret peccata, *v.* 4. ſed per fidem in *Meſſiam mox venturum*, enimuero opus eſſe nunc fide in *Meſſiam, qui venerit*, et baptiſmo cum tali fide ſuſcepto, poſt quem etiam dona Sp. S. darentur, quae ſolus Chriſti baptiſmus daret, tum vero, his auditis, ſuſceperint baptiſmum Chriſti, impoſitisque manibus acceperint dona Sp. S. Hoc ita eſſe, quicunque primum hunc locum legerit, nondum imbutus aliqua opinione, exiſtimabit, et exiſtimauit omnis Eccleſia vetus, cuius doctores eum locum ſummo conſenſu ſic interpretantur. Eam autem interpretationem non eo valere, quo quidam etiam SS. Patrum trahunt, vt Ioannis baptiſmus *ἀτελὴς* fuerit, ſed bene conſentire cum ſententia Eccleſiae noſtrae, de perfectione et vi baptiſmi Ioannei, non alienum eſt demonſtrare paucis. Pertinet enim ad accurate cognoſcendam primi in N. T. inſtituti arbitrarii rationem.

51. Primum, hoc negari vix ſine impudentia aut magna inſcitia ſermonis poteſt, verba *ἀκούσαντες δὲ* ſemper indicare rem, orationemue praegreſſam, ad quam referantur, qua audita dicantur homines aliquid cogitaſſe, decreuiſſe, feciſſe cet. referrique ad orationem primariam, non verba a dicente relata. In ipſis libris ſacris ſic ea forma eſt omnibus locis, vt *Act. II*, 37. nec exemplum in contrarium afferri poteſt. Deinde, Ioannes non *ἐβάπτισε εἰς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ, profeſſos fidem in Ieſum:* etenim id nomen Meſſiae fore, tum nondum conſtabat: ſed Apoſtoli demum ſic fecere. Paullus porro ipſe tantum *per interpretationem* docet, Ioannem initiaſſe homines in nomen Ieſu, *non diſerte, ac nominatim:* per *ἐρχόμενον*, intellexiſſe hunc ipſum Ieſum, qui ſuis dona Spiritus daret, *non* ipſum *nominaſſe.* Denique neceſſe eſt, vt ii, qui *ἐβαπτίσθησαν*, ſint ii, ad quos pertinet mox ſequens *αὐτοῖς*: *καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς Παύλου τὰς χεῖρας:* ſed

ſed hi alii, quam *ἀκέσαντες* illi, eſſe non poſſunt. Enimvero demonſtrare me poſſe, confido, non propterea conſequi, aut timendum eſſe, ne Ioannis baptiſmus vi ſua priuetur. Ac vel illud argumento eſt, hunc timorem inanem eſſe, quod, ſi ſuſceptio baptiſmi Apoſtolici poſt Ioanneum huius vim aboleret, conſequens eſſet, vt etiam baptiſmus tolleret vim circumciſionis, quae et ipſa veniam peccatorum et ſalutem dabat per fidem in Meſſiam: quod nemini venit in mentem ſuſpicari. Sed res erit, vt ego arbitror, planiſſima, ſi ſic eam intelligamus, vt profecto intelligi debet.

52. Circumciſio, id quod ſatis conſtat, dabat ſalutem et bona promiſſa a Deo, *per fidem in ſemen Abrahae venturum.* Ioannis baptiſmus dabat eadem, ſed *per fidem in τὸν ἐρχόμενον*: non bene interpretantur ſimpliciter *venturum:* quod, ſi nihil aliud requirebatur, non opus erat baptiſmo, cum omnes ante credidiſſent, venturum Meſſiam, inde ab Euae temporibus, in eamque fidem facta erat circumciſio. Meſſias in V. T. omni dictus eſt *ἐρχόμενος*, *venturus*, *κατ' ἐξοχὴν*, e *Gen. XLIX*, 10. vt innuit *Cyrillus* Hieroſol. *Catech. XII. p.* 261. *ed. Preuotii:* ἀλλ' ἔτος ὁ ἐρχόμενος προσδοκία ἐθνῶν. Sed in Ioannea doctrina intelligendus eſt *mox venturus*, *ſtatim a Ioanne venturus:* *μετ' ἐμὲ, ὀπίσω με*, inquit ipſe: vt patet etiam e ſumma eius: *ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν ἐρανῶν*, *Matth. III*, 2. non, *futurum eſt*, ſed *imminet*, *adeſt*, *inſtat.* Iudaei igitur, cum ante credidiſſent, Meſſiam venturum, eiusque adeo deſiderio tenerentur, ſi non pio, atque a cupiditate bonorum coeleſtium nato, at eo, quod opinione de potentia Meſſiae in rebus humanis ortum eſſet, non mirum eſt, ſi libenter baptiſmum Ioannis ſuſceperunt, *Matth. III*, 5. praeſertim cum, vt ante diximus, aliunde iam concepiſſent ſpem aduentantis regni noui. Sed, poſteaquam Meſſias et venerat in hanc vitam, et ex ea in coelum abierat, conſtituto iam et praeſente regno Chriſti, isque iuſſerat baptiſmum ſuſcipi in nouam formulam,

ſuum-

ſuumque nomen, non ſufficiebat baptiſmus in Meſſiam mox venturum, vt non ſuffecerat paullo ante circumciſio in futurum, ſed debebat fieri in Meſſiam, qui veniſſet, credique et profeſſione declarari, eum eſſe Ieſum Nazarenum, in cruce pro nobis mortuum, et in coelos ſublatum. Itaque, vt Ioannis tempore non ſufficiebat circumciſio, quae ſuſcepta erat in Meſſiam quocunque tempore venturum, ſed baptiſmus ſuſcipi debebat etiam a circumciſis, qui inſtitutus erat diuinitus ad homines mox venturo Meſſiae regno praeparandos, ſic tum ii, qui Ioanneo baptiſmo vſi fuerant, debebant regno praeſenti Chriſti per nouum baptiſmum initiari. Neque enim ſufficiebat ad ſalutem, credere Meſſiam mox venturum. *Matthaeus* (*III*, 5.) tradit, non modo *vrbem Hieroſolymitanam* effuſam eſſe ad illum baptiſmum obeundum, ſed etiam *Iudaeam vniuerſam*, *et omnem Iordanicam oram*. In his quam multos fuiſſe, credibile eſt, qui Ieſum non agnoſcerent eum, quem mox venturum crediſſent, ſed repudiarent, et ſupplicio eius cum Saulo fauerent? His igitur non magis proderat poſthaec ille baptiſmus, etiamſi vero animo ſuſceptus antea, quam circumciſio. Vnde fit, vt neceſſario ab iisdem omnibus Chriſti baptiſmus ſuſciperetur, ſalua priſtina et circumciſionis, et Ioannei baptiſmi vi. Quod etiam colligi poteſt ex eo, quod Petrus, cum graui illa concione, cuius ſumma refertur a Luca *Act. II.* commouiſſet omnium animos, interrogatusque eſſet, quid ſe facere vellet, ſimpliciter reſpondet: βαπτισθήτω ἕκαςος ἐπὶ τῷ ὀνόματι I. X. Non excipit eos, qui Ioanneo baptiſmo vſi eſſent, qui eſſe poterant in tanta multitudine, ſed omnes ſine exceptione ſuſcipere baptiſmum iubet in nomen I. C. Atque ita vſi ſunt Chriſti baptiſmo hi, de quibus eſt in illo controuerſo Lucae loco ſermo. Nam, cum audiſſent, Ioanneum baptiſmum quidem et ipſum ad Chriſtum pertinuiſſe, ſed mox affuturum, nunc autem e praecepto Chriſti baptiſmum eſſe ſuſcipiendum in nomen Ieſu Nazareni, atque ita ſe etiam

ventu-

venturos in communionem donorum Spiritus S. cognoviſſentque et praeceptum diuinum, et promiſſum, obierunt baptiſmum, eoque ſuſcepto, cum ipſis impoſuiſſet manus Apoſtolus, etiam accepere coeleſtia dona.

53. Hic ſolet obiici locus ex iisdem *Actis XVIII extr.* de Apollonio, quem accuratius quidem edoctum fuiſſe, aiunt, Chriſti doctrinam, quam ante e Ioannis diſciplina acceperat, ſed ſine repetitione baptiſmi. Enimuero nuſpiam dicitur eum non rurſus vſum eſſe baptiſmo: res, vt nota et ſolennis, praetermittitur. Ecce enim nec illud traditur, eum accepiſſe impoſitis Apoſtoli manibus τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, h. e. dona Spiritus ſancti extraordinaria. An propterea negabimus, ea accepiſſe? Immo, quia id fiebat ſemper, eam ob cauſſam praeteriri ſilentio ſolet. Multo autem minus aliquid in contrariam partem valet locus alter *Act. VIII*, 14. quod ibi ne ſermo quidem eſt de diſcipulis Ioannis. Nam λόγος Θεοῦ, quem Apoſtoli audierant, receptum fuiſſe Samariae, Euangelium fuit, quod a Philippo ibi traditum fuerat, et baptiſmus ab iis ſuſceptus fuerat e manibus eiusdem Philippi, non Ioannis. Itaque non repetitione baptiſmi opus erat, ſed impoſitione manuum Apoſtolica, vt donis Sp. S. bearentur.

54. Sed, vt *Sacramenta vniuerſa* ad diſputationis noſtrae conſilium accommodemus: in omnibus inſtitutum religionis voluntarium, quod nulla ratio humana ſua ſponte potuit aſſequi, nec habet vllam neceſſariam copulationem cum natura vel diuina vel humana. Neque alia facile res eſt, in vniuerſa religione Chriſtiana, in qua magis arbitrium illud diuinum religionis conſtituendae appareat, quam baptiſmus. Eſt enim clarum, eum nihil habere, quoad aqua perfundit hominis corpus, quod habeat per ſe aliquam efficientiam, pertinentem ad animos humanos atque ſalutem. Et tamen Deo placuit, huic tali, tam tenui rei, praecepto ac promiſſo ſuo, adſtringere rationem ſalutis vel expetendae vel ſperandae, *Marc.*

XVI,

XVI, 16. *Act. XXII*, 16. *etc.* 38. et ita, vt alia taceam, ius ſuum in religione oſtendere ac firmare. Neque enim in illa aquae affuſione eſt mera cerimonia, aliquam vtilem ad monendos homines tantum ſignificationem habens, vt quidam exiſtimant, quamquam hanc quoque: quod ſi eſſet, tamen vt inſtitutum, pertinens ad fidei et pietatis exercitationem, probaretur: ſed quaedam pars religionis Chriſtianae, ad ſalutem neceſſaria: quam neceſſitatem ille omnem habet a voluntate ac decreto diuino. Itaque diſerte refertur ad βουλὴν Θεοῦ, *Luc. VII*, 29. ſiue, vt Paullus loquitur, quamquam in alia re, *Eph. I*, 11. βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, *ad liberrimum decretum diuinum*. Eſt omnino locus ille perſpicuus pro cauſſa noſtra: in quo plebs, et improbiſſimum genus hominum, τελῶναι, cognita Ioannis diſciplina, ſuſcepiſſe dicuntur baptiſmum, in eoque δικαιῶσαι τὸν Θεὸν, *Deo ius ſuum reddidiſſe*: βαπτισθέντες, ait, ἐδικαίωσαν τὸν Θεὸν, *ſuſcipiendo baptiſmo ius ſuum Deo reddidere.* Quomodo ius Deo reddidere? Nempe agnoſcendo eius in ſalutis ſperandae et petendae ratione arbitrium, eius βουλῇ, voluntati ac decreto, ſe ſubmittendo, et beneficium diuinum, quod in ea re tribueretur, videndo. Theologi autem Iudaeorum quid fecere? Reiecerunt baptiſmum. In eo quid commiſere? μὴ βαπτισθέντες τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν, *repudiando baptiſmo repudiarunt decretum Dei, ſanctionem diuinam* de ſalute humana, et, quantum in ipſis fuit, Deo ius ſanciendi religionem eripuerunt. Nam βουλὴ τοῦ Θεοῦ in cauſſa religionis, non eſt *conſilium Dei*, ne quis erret, quale noſtra vernacula ſonat: ſed ratio a Deo praeſcripta ſalutis petendae ac ſperandae, voluntarium Dei decretum de modo quaerendae ſalutis, חפצו, εὐδοκία αὐτοῦ, θέλημα: quomodo βουλὴν Θεοῦ dixit apud eundem *Lucam* Paullus, *Act. XX*, 27. cum ſe, ait, Epheſi tradidiſſe, ſumma cum fide, πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ, h. e. omnes religionis a Chriſto inſtitutae partes ad ſalutem neceſſarias, μετάνοιαν maxime εἰς Θεὸν καὶ πίστιν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν I. X. *v.* 21.

Verbum

Verbum autem ἀθετεῖν, quo vſus eſt *Lucas*, propriam ſedem habet in legibus, et in iis, qui auctoritatem legislatoriam obtinent, quorum decretis parere fas eſt, vt *Hebr. X*, 28. *Iud.* 8. Enimuero, quae de baptiſmo diximus, ea, in promtu eſt, communia eſſe Sacramento Veteris Teſtamenti primo, cuius viſibilis ratio fuit in pudendorum virilium circumciſione. In Sacramento autem corporis et ſanguinis I. C. quod eſt N. T. alterum, etſi non eſt par baptiſmo neceſſitas; propterea, quod in eo eſt potius exercitatio et alimentum diuinum fidei amorisque in Deum hominesque, et pignus ſpei ſalutisque noſtrae amabile, quam partae per Chriſtum ſalutis conſequendae lex et modus: tamen neceſſitatem habet hanc, vt, qui ſit in facultate huius cerimoniae rite obeundae, neque tamen ea facultate vtatur, in eo vera fides eſſe atque ſpes adeo ſalutis nulla poſſit. In quo ſimillimum eſt Sacramento V. T. in cuius locum ſucceſſit.

55. Sed omnium talium inſtitutorum communis haec eſt ratio, vt nullam habeant naturalem neceſſitatem, ſed neceſſitatem ſuam ducant ab auctoris voluntate, ſintque in numero rerum voluntariarum. Eaque ipſa neceſſitas non eſt in inſtituendo, ſed in obeundo. Neceſſe eſt homini, inſtitutis iſtis vti diligenter e praeſcripto diuino: ſed neque diuina neque humana natura habet aliquid, propter quod neceſſe fuerit Deo, eas partes religionis conſtituere. Coniunctionem igitur habent ex inſtitutione diuina neceſſariam cum religione, ſed non cum natura diuina et humana: quae ſi eſſet, ratio humana intelligere ſua ſponte eas res vel potuiſſet, vel poſſet. Quod non eſſe, quis non intelligat? Neque vero eſt, quod quis nobis obiiciat, omnes eas partes religionis, vel Iudaicae, vel Chriſtianae, quas voluntarias dicamus, primum non eſſe alienas ab diuinis perfectionibus, ſed cum iis praeclare conſentire; deinde accommodatas naturae humanae: quae eſſe ab natura arbitrii aliena. Etenim nos non ſumus ii, qui dubitemus, quin omnes illae arbitrariae religionis

ligionis partes nihil habeant abhorrens a natura vel diuina vel humana: quippe id in omni hac diſputatione intelligi voluimus; cum nihil tale poſſit a Deo proficiſci. Sed in eo eſt mera conuenientia, quae hanc vim habet, vt Deus tales res poſſit, ſalua maieſtate ſua, inſtituere, non autem neceſſitas talis, vt repugnet, Deum eas non inſtituere, vt intelligi et plane demonſtrari poſſit, Deum eas res praeſcribere, et in parte religionis ponere debuiſſe, ſi conſeruare ſuam bonitatem, ſuam ſanctitatem vellet, et has denique potius, quam alias: qualis neceſſitas eſt in partibus religionis eius, quam naturalem vocamus, quae eſt tota prorſus neceſſaria: vnde fit, vt omnes eius partes rationis humanae vis aſſequi poſſit, et aſſecuta ſit: quod, omnes vident, ſecus eſſe in iis, de quibus nos diſputamus, religionis Chriſtianae partibus. Illud etiam fatemur, iſta inſtituta non modo non abhorrere a perfectione diuina, ſed eius etiam magnitudinem, vim diuinae benignitatis, ſanctitatis, ſapientiaeque, praeclare demonſtrare, id quod omnibus paginis clamant Epiſtolae Paullinae, nosque propria Diſputationis parte demonſtraturos profeſſi ſumus. Sed ne hoc quidem talem efficit neceſſitatem, qualem eſſe in naturalibus religionis partibus diximus. Sapientiam arbitrii diuini ea res demonſtrat, non arbitrium ipſum tollit. Neque enim arbitrium ſua natura repudiat bonitatem, iuſtitiam, ſapientiam, ſed ab ea in homine regi debet, in Deo ſemper regitur, non, vt, quicquid ab iis non abhorret, id ſtatim decernat, ſed vt, quod decernat, id iis ſemper conſentiat, id iis illuſtrandis proſit. Quae duo, video, a nouitiis diſputatoribus parum ſubtiliter confundi, cum ſint longe diuerſa: eaque res nos admonet, vt contra eorum rationem aliquid de vniuerſa religionis οἰκονομίᾳ dicamus. Sed ante abſoluamus id, quod nunc agimus. Videamus igitur, quicquid eſt inſtitutorum humanorum, in republica, in artibus, in diſciplina publica et priuata: omnibus hoc reperiemus eſſe commune, vt habeant coniunctionem

aliquam et conuenientiam cum ea re, cuius cauſſa comparata ſunt, ob eamque probentur et laudentur, ſed vt ea nemo propterea neceſſaria putet, ac non agnoſcat arbitrium eius, a quo ſunt profecta. Itaque alii legislatores humani, alii magiſtratus imperatoresque, alii artifices, alii doctrinae profeſſores, alii denique patres familias aliis inſtitutis, alia diſciplina vtuntur: in eoque fit ſaepe, vt in diuerſitate inſtitutorum idem conſequantur, ſitque interdum perdifficile ad iudicandum, vter plus ac citius profecerit. *Aditur non vna via*, *Plinius* ait de altera villa ſua, *Ep. II*, 17. Laurentina et Oſtienſi. Sed Laurentina a quartodecimo lapide, Oſtienſis ab vndecimo relinquenda erat. Vtrinque excipiebat deinde iter ſimillimum ſolo ac regionibus. Quid igitur? Vtraque via XVII. paſſuum millia habebat. Vtra iret Plinius, nihil referebat, eodem tempore in villam veniebat. Poterat igitur Deus iſtis Sacramentorum inſtitutis non vti: etenim ſalutem hominibus dedit ante illa inſtituta: poterat etiam aliis vti: quis enim audeat ſapientiae diuinae hos tam anguſtos limites circumdare, vt praeter haec ei in mentem nihil tale venire potuerit, quod parem vim haberet, eamque infra ingenii humilitatem deprimere, quod multas ſibi ad eandem rem vias munire ac patefacere poteſt? Quod ea induxit in religionem, quod haec potius, quam alia: in eo vero arbitrii diuini libertas eſt agnoſcenda, ſapiens illa quidem, et benigna, et ſancta, ſed libertas tamen, quae ei, ſalua natura ipſius, eripi nullo modo poſſit.

56. Atque haec facile etiam poterunt accommodari ad alteram religionis Chriſtianae voluntariam partem, h. e. *ad fidem*: de cuius vera natura ſupra (§. 36.) dictum eſt. Nam et ipſa refertur ad βϐλὴν Θεϐ, *Act. XX*, 21. in qua decretum diuinum de modo ſalutis expetendae et accipiendae intelligi, vidimus. Ea vero etſi ita accommodata eſt naturae humanae imbecillitati, vt nihil ſit ad intelligendam benignitatem diuinam erga genus humanum, et ſapientiam illuſtrius, quod me, duce et auctore Paullo,

tertia parte claris et non refellendis argumentis demonſtraturum confido: tamen nullo modo in ea intelligi poteſt neceſſitas aliqua, propter quam Deus hunc ſperandae accipiendaeque ſalutis modum ſtatuerit. Nam primum non decet homines, his vinculis conſtringere arbitrium diuinum, vt ei licuiſſe negent, ſine tali conditione, partam a Chriſto ſalutem dare hominibus. Impium eſt, et a recta ratione alienum, ſi quis Deum cogat beneficia ſua ſine conditione tribuere, nullam accipiendi legem ponere, vt prima diſputatione vicimus: ſed nec illud ſatis conſentit reuerentiae, quam Deo debemus, ei non hoc iuris concedere, vt ſimpliciter et ſine tali conditione poſſit beneficia ſua largiri. Nec magis conuenit exiſtimare, cum Deo placuiſſet, certum accipiendae ſalutis modum hominibus praeſcribere, qui eſſet ſe dignus et homini aptus, nullum alium ipſi occurriſſe, in quo talis et dignitas et conuenientia eſſet, Deique adeo arbitrium huic vni, qui nunc eſt, adſtrictum fuiſſe. Nimis profecto anguſtos fines poneremus infinitae intelligentiae diuinae, nimis in ordinem cogeremus libertatem Dei. Εὐδόκησεν ὁ Θεὸς, ait *Paullus* (1 *Cor. I*, 21.) *διὰ μωρίας τῦ κυρήγματος σῶσαι τὺς πιςεύοντας, libuit Deo per diſciplinam ſtultam ſalutem dare credentibus.* Εὐδοκία Θεῦ igitur, *arbitrium diuinum*, eſt in tota illa ratione ſalutis dandae et accipiendae, ſed eiusmodi, quod inani quidem ſapientia elatis hominibus, qui omnia ſuis opinionibus metiantur, ſtultum minimeque probandum videatur, ceterum recte et modeſte iudicantibus, et arcana ſapientiae diuinae pie ſcrutantibus, plenum ſapientiae reperiatur.

57. Nihil habet Chriſti diſciplina voluntarium, praeter fidem et Sacramenta, quoad hominibus modum ſalutis accipiendae quaerendaeque tradit; in quo ipſo perſpicua ſapientiae diuinae veſtigia impreſſa ſunt, quae perſequemur alio loco: ſed habet, quoad modum ſalutis humano generi redditae explicat ac demonſtrat. Ea res quamquam ita euidens eſt iis, qui in doctrina Chriſtiana nihil,

nihil, niſi diuinam auctoritatem vident, literis ſacris proditam, vt diſputatione minime egere videatur: tamen inani ſubtilitate, ſiue potius argutatione eorum, qui ſcabiem aliquam demonſtratiuam, quam celerrime arripiunt ingenia non bene ſubacta humaniorum literarum diſciplina, e ſcholis Philoſophorum ad Theologiae diſciplinam attulerant, ita eſt obſcurata, vt ſaltem illam demonſtrationum metaphyſicarum caliginem diſpellere, et ſolis lucem retegere neceſſe ſit. Summa autem earum demonſtrationum, quas cum ſuis auctoribus commemorare nihil attinet: nam rem, non homines, notamus, quos etiam non malo conſilio peccare confidimus: ea igitur ſumma redit fere huc, vt docere conentur, ea, quae Deus decreuerit, fecerit, vt a pernicie ſeruatus homo ad felicitatem veram aeternamque adſpirare poſſet, habuiſſe eam coniunctionem cum eius bonitate et ſapientia, vt aliter facere vix, immo nullo modo potuerit. In quo illi ſpecie aliqua artis ac ſubtilitatis conturbati, totam rationem diſſerendi de talibus rebus perturbarunt. Nam primo, non viderunt, toto, vt aiunt, coelo diuerſa eſſe haec duo: primum, hoc Deus fecit, decreuit, voluit: bonum igitur, et ſapiens, et diuina maieſtate dignum, et praedicandum eſt: alterum, hoc mihi videtur eſſe non alienum a bonitate et ſapientia diuina, hoc ſi Deus fecerit, decreuerit, bene et ſapienter vel fecerit, vel mihi, hominiue alii, facere videatur, nec aliud, quod magis bonum, ſalutare, ſapiens ſit, ſcio, aut intelligo, aut quiſquam intelligit: fecit igitur, facietue; nihil igitur aliud facere potuit, fecit facietue, vt qui optimum ſequitur per naturae ſuae perfectionem neceſſario. Prima illa ratio eſt veriſſima, et conſtanter tenenda; in qua ſi quis indaget etiam, aliisque demonſtret argumenta bonitatis, et ſapientiae diuinae, ad eum modum, quo Phyſici quidam in rebus naturalibus, hoc noſtro maxime ſeculo, inueſtigarunt, rem fecerit, quae laudetur merito, et omnium ſtudiis commendetur. Etenim Deus voluit in ratione ſeruandi ge-

neris humani, quam *οἰκονομίαν* Paullus vocare ſolet, *πλȣ̃τον χάριτος, πολυποίκιλον σοφίαν, diuitias benignitatis, et multiplicem ſapientiam* (*Eph. I*, 7. *II*, 7. *III*, 10. *etc.*) demonſtrare hominibus; quas adeo conuenit ſcrutari et agnoſcere. Sed altera ratio tota eſt fallax et nugatoria, vt paucis docebimus.

58. Primum igitur, qui tu es homo, quae ingenii tui vis, qui audeas, ratiunculis quibusdam tuis fretus, decernere, quid in quaque, ſiue in tali, tam graui cauſſa, bonitas et ſapientia diuina deſideret, vt tam confidenter pronuncies, quid et quare Deus fecerit, facere debuerit? cum ne angeli quidem id videre ſe putent, et in illa ſalutis humanae cauſſa viderint? Sed ſit aliquid non abhorrens a benignitatis diuinae magnitudine. An propterea conſequens eſt, vt id faciat Deus feceritque. Nec abhorrebat ab ea, te ſubtilem diſputatorem efficere. Immo alia ei non minus atque adeo magis conſentanea eſſe poſſunt. Qui tu aſſequi rationem ſperes, propter quam Deus hoc potius, quam cetera, quae tu etiam ignoras, omnia facturus ſit feceritque? Decreuerit porro aliquid Deus, inſtituerit, fecerit. Bene eſt, benigne et ſapienter feciſſe fatemur. Sed an propterea neceſſario primum fecit, decreuit? deinde hoc fecit, hoc decreuit? An aliquis audeat dicere, nihil aliud vidiſſe Deum, in quo poſſet non minus benigne et ſapienter facere? cum homines poſſint videre, videant, diuerſisque ſaepe viis, quo velint, pari opportunitate et celeritate perueniant, diuerſis artibus idem efficiant? Quanto modeſtius, et ad pietatem reuerentiamque, quam Deo debemus, aptius, denique aduerſus benignitatem Dei gratius eſt, agnoſcere diuinum in tota ratione et oeconomia reparatae ſalutis humanae arbitrium, omnibus illis vinculis liberum, quae ei ratio humana argutiis ſuis iniicere conatur, et ita beneficii diuini magnitudinem augere. Eſt enim hoc inſitum in animis noſtris, vt, quanto quis liberior fuerit in tribuendo beneficio, praeſertim magno, tanto maius beneficium putemus,

putemus, tanto plus ei nos debere iudicemus, a quo nobis eſt tributum.

59. Ac profecto ipſa rei natura, et multo magis diſerta ſacrarum literarum auctoritas ita nos iubet ſtatuere, vt, quaecunque Deus ſalutis noſtrae cauſſa decreuerit atque fecerit, ea omnia arbitrii eius, ab omni neceſſitate liberi, fuiſſe dicamus. Primum, cum homines culpa ſua perdidiſſent ſalutem, in tanta facultate retinendae integritatis, quam facta ad ſimilitudinem ſanctitatis diuinae natura dederat; nihil homini, praeter ſpem fortaſſe aliquam, ſed plane incertam, et hinc preces, relinquebatur, quibus benignitatem diuinam adiret, An rationes ſapientiae ſanctitatisque diuinae ferrent, vt venia ſibi daretur, an Deus daturus eſſet, nullo modo ratiocinando aſſequi poterat. Itaque videmus, Deum non exſpectaſſe preces ſupplicis hominis, ſed ei veniam et ſpem ſalutis obtuliſſe. In quo eſt magnum eius rei perſpicuumque argumentum. Etenim, quid cauſſae eſſe dicamus, quare Deus non preces humanas exſpectarit in re tanta, qui eas in aliis rebus omnibus, quarum potiundarum ſpes eſt homini, pietatis officiisque nomine exigit? niſi quod, cuius rei ſperandae nulla idonea ſubeſt cauſſa, in ea preces locum non habent, in ea nec fiunt ab homine non ſtulto nec exſpectantur aut requiruntur ab aequo et ſapiente. Vnde fit, vt res omnis de ſalute homini reddenda, plane redierit ad arbitrium diuinum: quod non minuebatur benignitatis diuinae magnitudine. Benignitas enim, quamuis magna, tantum vniuerſe valet eo, vt quis a beneficiis tribuendis non alienus putetur: non huc, vt ex ea ſingulis in cauſſis, quid quis facere vel debeat, vel facturus ſit, certa ratione definiri poſſit, intercedente iam voluntatis arbitrio, quod non modo benignitate, ſed aliis etiam virtutibus, iuſtitia, ſanctitate regitur: quibus omnibus in conſilium adhibitis, quid velit fieri, decernit. Fuit igitur totum hoc decretum diuinum, de hominibus ad ſalutem reuocandis, plane voluntarium ac liberi arbitrii.

60. Atque id claris ſacrarum literarum dictis confirmari poteſt: primum omnibus iis, quibus tota haec generis humani quaſi in integrum reſtitutio, χάρις, φιλανθρωπία, ἔλεος, χρηστότης appellatur, et tota ad beneficium refertur. Enimuero beneficium, quod vere et proprie dicatur, totum eſſe debet poſitum in arbitrio eius, a quo venit. Quod eſt planius ediſſerendum. In omni beneficio humano concurrunt duo, beneficium ipſum et officium. In illo eſt libertas plena, in officio neceſſitas aliqua, quae illam ipſam beneficii libertatem aliqua ex parte minuit, propterea, quod homo debet benefacere ei, cui beneficium dat. Sed hae res duae diuerſam habent σχέσιν. Nam quoad benefacientis actio refertur ad Deum, a quo officium ducitur, hactenus non eſt omnino libera, aut arbitrii humani, quod officii neceſſitate, vt diximus, quodammodo coercetur: ſed, quoad pertinet ad hominem, qui beneficium accipit, eſt merum beneficium, hoc eſt, omni ex parte libera et arbitraria: neque vllo modo licet homini, vel digniſſimo beneficiis, dicere ei, a quo beneficium petit, vel ſperat; debes mihi beneficium dare, bene mihi facias neceſſe eſt. Igitur humana beneficia Deo neceſſaria, homini accipienti libera ſunt. In diuinis autem beneficiis, praeſertim iis, quae nulla promiſſio praeceſſit, nec debemus, nec poſſumus quicquam neceſſitatis talis intelligere, propterea, quod vnam tantum ac ſimplicem habent relationem ad eum, cui tribuuntur, nec vllam habent copulationem cum officio, quod nullum in Deum cadit. Vnde clarum eſt, primum, nihil eſſe in illo, de quo loquimur, beneficio diuino, quod habeat aliquam vmbram neceſſitatis, e qua homo ratiocinando intelligere poſſit, id Deum vel tributurum, vel non potuiſſe non tribuere: deinde, qui hoc ratiunculis velit efficere, vt Deus non potuerit non ſalutem hominibus reddere, eum beneficium diuinum conuertere in officium, quod in Deo locum non habet, et minuere beneficium ac tollere. Itaque, ſicut Paulus χάριν negat

negat eſſe χάριν, ſed μισθὸν et ὀφείλημα, ſi ea tribuatur recte factis et legi, *Rom. IV*, 4. eosque iudicat ἀθετεῖν τὴν χάριν, *tollere beneficium*, qui eam a legis et ſeruati officii neceſſitate repetant: ſic profecto eos quoque tollere beneficium diuinum dicemus, qui id non potuiſſe non Deum tribuere hominibus demonſtrent, et arbitrii diuini in eo tribuendo libertatem limitibus vllis circumſcribant.

61. Sed, vindicato arbitrio diuino in beneficio reſtituti generis humani vniuerſo, reſtat, vt pari arbitrio vſum eſſe Deum vincamus in οἰκονομίᾳ χάριτος, in modo conſtituendae ſalutis per filium ἐνανθρωπήσαντα, peccatorum expiandorum cauſſa foede interfectum, et inter ſummos animi corporisque cruciatus mortuum. In quo quaeri poteſt: an hic vnus modus fuerit poſitus in facultate et poteſtate diuina, quo ſuccurreret homini? Quod ſi eſt, nihil in eo fuit Deo liberum, cum placuiſſet opem ferre hominibus. Atque nos non ſumus ii, qui nobis arrogemus, confidenter in alterutram partem pronunciare. Accipere ita oportet beneficia diuina, vt eorum magnitudinem ponderemus potius et laudemus, quam vt quaeramus, aliudne beneficium, alioue modo tribui potuerit. Sed vidi tamen praeclaros Theologos, qui ſtatuerent, nihil impedire, quominus credamus, Deum, pro infinita ſapientia, pluribus modis reuocare quaſi in concordiam potuiſſe benignitatem et ſanctitatem ſuam, et ſic hominum ſaluti conſulere. Quod ſi probamus, efficitur, vt ea ratio, qua Deum fuiſſe vſum videmus, praeſtantiſſima illa quidem ſit omnium, quarum Deo facultas fuit: quid enim maius filio Dei cogitari poteſt, per quem nobis ſalutem dedit: ceterum in ea quoque arbitrium Dei amabile intelligatur. Atque eam ſententiam hoc facilius ſequor, quod eſt valde conſentanea litteris ſacris, nititurque diuina auctoritate. Nam in epiſtola ad Epheſios *Paullus* (*I*, 5.) cum ait, Deum nobis deſtinaſſe ius adoptionis per Ieſum Chriſtum, κατὰ τὴν εὐδοκίαν,

κίαν, addit, τȣ̃ θελήματος αὐτȣ̃, εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος, *liberrimo voluntatis ſuae decreto, vt admirabilis benignitas ſua illuſtraretur.* In quo ne putemus, decretum referri ad beneficium vniuerſum, h. e. ad deſtinationem illam adoptionis, non ad modum beneficii tradendi, ad Ieſum Chriſtum, cauit *Paullus* ipſe, eadem re repetenda, et clarius exprimenda. Nam mox (*v.* 9. *ſqq.*) ἀπολύτρωσιν διὰ τȣ̃ αἵματος τȣ̃ Χριςȣ̃, *reparationem ſalutis per mortem Chriſti* appellat μυςήριον τȣ̃ θελήματος αὐτȣ̃, κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτȣ̃, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ, *arcanum voluntatis benignae decretum.* Quale illud decretum tam liberum fuit? εἰς οἰκονομίαν τȣ̃ πληρώματος τῶν καιρῶν ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν Χριςῷ· *tempore, quod conſilio ſuo deſtinarat, omnia per Chriſtum reuocare ad vnum caput*, ad communemque ſalutem: per quem et ſibi hanc ſalutem deſtinatam ac datam eſſe dicit, κατὰ πρόθεσιν τȣ̃ τὰ πάντα ἐνεργȣ̃ντος κατὰ τὴν βȣλὴν τȣ̃ θελήματος αὐτȣ̃, *benefico decreto Dei, omnia arbitrio ſuo agentis:* quibus ſimilia ſunt in eadem epiſtola pluribus locis. Atque ego non ignoro, ea omnia maxime a Paullo referri ad bonorum per Chriſtum partorum communicationem cum gentilibus, horumque cum Iudaeis in Eccleſia Chriſtiana coniunctionem: clara enim res eſt e c. III. ſed manet tamen id, quod caput rei eſt, hanc ſalutem, hanc ἀπολύτρωσιν διὰ τȣ̃ αἵματος τȣ̃ Χριςȣ̃, hanc ἀνακεφαλαίωσιν per Chriſtum, eſſe ab εὐδοκίᾳ τȣ̃ θελήματος Θεȣ̃, κατὰ βȣλὴν τȣ̃ θελήματος αὐτȣ̃. Vnde licet colligere, non, quod alia ratio nulla Deo in promtu eſſet, propterea hanc fuiſſe probatam, ſed quod ea maxime ipſi placeret, quia vellet hominibus τὸν ὑπερβάλλοντα πλȣ̃τον τῆς χάριτος αὐτȣ̃ ἐν χρηςότητι ἐφ' ἡμᾶς ἐν Χριςῷ Ἰησȣ̃, *immenſas diuitias benignitatis ſuae, beneficio ſuo nobis per Chriſtum tribuendo*, demonſtrare *II*, 7. quod luculentius, immo aeque luculenter, fieri alio modo nullo poſſet.

62. Neque vero eſt, quod quis nobis illa philoſophorum oracula occinat, ſapientem, multoque magis Deum nihil

nihil fruſtra facere: ire via breuiſſima: quod per minora fieri et pauciora poſſit, non facere per maxima et plurima: aut illam (quam acumen Francogallicum, lepide ſcilicet, *legem parſimoniae*, *la loi d'Epargne* appellauit) naturae corporeae legem de minimo: de quo minimo maxima nuper nata erat controuerſia. Nam ea oracula omnia pertinent ad res corporeas, et regni naturalis diſpenſationem, quoad rebus conſtat intelligentia carentibus, non autem ad regnum Dei in genus humanum, vel naturale illud ac ſenſibile, vel inuiſibile, quod eſt per Chriſtum inſtitutum. In regno quidem naturali et adſpectabili, Deum non neceſſitati modo hominum conſuluiſſe, aut vllam *parſimoniae legem* ſecutum eſſe, ſed copiis etiam noſtris, ac deliciis proſpexiſſe ſcimus, eſtque a nobis parte prima paucis demonſtratum. Quo loco etiam docuimus, illas anguſtias, quae excludant, quicquid neceſſarium non ſit, quae certam in vnoquoque genere, eamque valde modicam menſuram definiant, legemque conſtituant, plane abhorrere ab intelligentium et liberarum naturarum indole, easque ipſum ſenſum communem repudiare. Quo minus abſunt ab impietate aduerſus Dei maieſtatem, qui eius arbitrium etiam in religione, et modo ſalutis humanae reparandae, ſuis ratiunculis in ordinem redigere, et Deo demonſtrare audent, quid per ſuae, hominum, ſapientiae leges probare, quid ſequi debuerit, vbi plus minusue facere, vbi hoc, non aliud, cur denique quidlibet deligere ac probare, ſi bonitatem ac ſapientiam retinere voluerit. Nos vero credamus, Deum in omnibus rebus, quae etiam ſalutis noſtrae cauſſa ac religionis nomine decreuit, conſtituit, ſanxit, ſummam ſapientiam et benignitatem demonſtraſſe, ſed eundem in iis omnibus digno maieſtate ſua arbitrio eſſe vſum, tantoque magis eſſe amandum ac praedicandum, quo magis cum ſalute et vtilitate noſtra eo arbitrio vſus ſit: quod tertia diſputationis noſtrae parte demonſtrabimus.

PARS TERTIA

Deum arbitrio ſuo in religione conſtituenda magna cum gloria ſua et hominum vtilitate vſum eſſe.

63. Iucundiſſimam inſtitutae diſputationis partem aggredimur explicare, demonſtrationem gloriae diuinae, quae, cum hominum ſalute et vtilitate maxima, illuſtratur per ea ipſa, quae arbitrium diuinum in religione ſanxit. Quid enim iucundius animo Chriſtiani hominis aut debet eſſe, aut poteſt, quam videre ac ſentire effulgentem ex operibus inſtitutisque diuinis perfectionem auctoris ſummam; quae non modo ſua ſponte, quia perfectio eſt, admirabilis eſt et ſuauis, ſed etiam quia res ipſae, in quibus eam perſpicimus, ad felicitatem noſtram ſunt comparatae. Neque vero in eo ſuperuacaneam rem ſuſcepiſſe videri debemus, quod quaecunque a Deo inſtituta conſtat, ea praeclara eſſe, et ſapientia eius, ceteraque perfectione digniſſima, dubitari non poteſt. Nam qui ita ſcit ac credit ſapientiae conſentanea eſſe, quae a Deo facta aut conſtituta ſunt, pie ille quidem et reuerenter iudicat, ceterum nihil admodum vltra verbum ipſum intelligit: nec ea ſcientia vel animum admiratione Dei et laetitia explere, vel ad refellendos veritatis aduerſarios valere poteſt. Paullus quidem Apoſtolus, vt ſupra §. 57. 61. dictum eſt, a Deo in conſtituenda *οἰκονομίᾳ* ſalutis noſtrae per Ieſum Chriſtum demonſtratum eſſe ait *ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ πολυποίκιλον σοφίαν*, (*Eph. II*, 7. *III*, 10. *cet.*) Sed illas tantas diuitias benignitatis et ſapientiae, vt non verbis, ſed rebus demonſtrauit; ita non verbotenus, ſed rebus ipſis intuendis, et veſtigiis earum perſequendis, cognoſcere debemus; praeſertim cum ea cognitio confirmet veritatem, eamque reddat animo cariorem et iucundiorem. Nam vt magis quisque perſpicit magnitudinem benignitatis et ſapientiae diuinae in iis, quae arbitrio diuino conſtituta

ſunt

ſunt in religione, ita magis et credit et gaudet, ea eſſe a Deo inſtituta.

64. Atque nos non ſumus ii, qui ignoremus, ſapientiam hanc diuinam a multis ante nos eſſe demonſtratam, qui eam aduerſus *Tindalium*, ſimilesque religionis Iudaicae et Chriſtianae, qua arbitrariis Dei inſtitutis continetur, aduerſarios defenderent. Sed ea defenſio minus late, quam debebat, patuit. Nam, quod nos quidem cognouerimus, tota occupata fuit in cerimoniis ac ritibus ſenſibilibus, quos hactenus vtiliter, atque hanc ob cauſſam ſapienter inſtitutos eſſe defenderent viri doctiſſimi, quod in iis eſſet materia exercendae alendaeque pietatis in Deum atque virtutis. In quo etſi plane cum iis ſentimus; tamen non ſatisfactum eſſe ſummae cauſſae exiſtimamus, propterea, quod ea diſputatione nihil aliud efficitur, niſi vt in iis, quae Deus adiunxerit religioni naturali, inſit quaedam eius exercitatio vtilis et diſciplina, non pars religionis eiusmodi, quae ad ſummam (eſſentiam) ipſius religionis diuinitus nobis traditae pertineat, et per ſe habeat hanc vim ac neceſſitatem, vt nos gratos Deo reddat, habeatque ſpem certam ſalutis conſequendae *). Itaque nulla mentio fit fidei, quae propter Chriſti meritum et ſatisfactionem ſpem habeat aeternae felicitatis, excluſa etiam bonorum operum vi et neceſſitate, in quo ſummam eſſe religionis, litteris diuinis traditae, ab ipſis litteris diuinis edocemur. Quo magis hoc nobis agendum ſumſimus, vt hanc maxime partem ad gloriam diuinam illuſtrandam plurimum valere, in eaque religionis Chriſtianae ſummum decus eſſe et gloriam oſtenderemus; cetera, quae ab aliis bene tractata ſciremus, leuiter attingeremus.

65. Sed nobis ante, quam de ſingulis partibus dicere incipiamus, vniuerſe explicandum videtur, quibus quaſi veſtigiis perſequi ſapientiam et benignitatem diuinam in reli-

*) Vid. dicta a nobis in *Bibl. Theol.* P. I. p. 115 ſ.

religione, praeſertim arbitrio eius conſtituta, debeamus, quibusque ſignis ea ſe cognoſcendam et conſpiciendam praebeat mentibus noſtris: ita facilior erit ſingularum partium explicatio. Ac nobis quidem videtur perfectio diuina ita maxime in religione declarari atque intelligi, *ſi in ea referantur omnia ad diuinae maieſtatis et ſanctitatis conſeruationem, ſpes autem omnis et ratio ſalutis conſequendae ad beneficium diuinum.* Quae ſunt diligentius nobis et explicanda e religionis natura, et confirmanda.

66. Religio vera etſi Deum hominemque attingit, vt ſupra dictum eſt, (§. 4.) tamen ad vltimum redeunt omnia, et neceſſario redeunt ad Deum, ad quem proprie religio pertinet. Nam Deum ipſius cauſſa amplectitur, hominem propter Deum, h. e. vt ipſa hominis felicitate illuſtretur benignitas diuina, et vniuerſa eius maieſtas. Ex quo fit, vt primum ipſa ſpei propoſitio, et lex eius ſpei tenendae debeat eſſe Deo digna, hoc eſt, nec ab ſanctitate abhorrens, nec ab iuſtitia diuina, a quibus, dubitari non poteſt, quin modus benefaciendi et delectus dirigi debeat. Neque enim pugnam inter perfectionis diuinae partes inducere debent beneficia diuina, quae in Deo ne intelligi quidem poteſt, ſed cum conſeruatione conſenſus cuiusdam tribui debent. Atque nos non dubitamus, eſſe quaedam genera beneficiorum diuinorum, in quibus bonitas diuina nullis iuſtitiae aut ſanctitatis vinculis teneatur, ſitque plane libera, et velut arbitrii ſui. Nam et experientia ita eſſe demonſtrat, et ſcripturae docent. Ac ne commemoremus id, quod maxime ſolet eſſe in promtu, cum vel accuſant homines impii benignitatem Dei erga improbos prolixiorem quam in probos, vel pii in dubitationes coniiciuntur per res ſecundas illorum et aduerſas ſuas: in eo quis non agnoſcit arbitrium quoddam liberum bonitatis diuinae, quod Iſraeliticum potiſſimum populum ſuum eſſe voluit, in quo conſeruaretur vera religio, et naſceretur is, per quem ſalutem hominibus erat daturus. Neque enim quicquam eſt, propter quod neceſſa-

neceſſarium Deo putemus fuiſſe, vt hoc beneficium huic potius, quam alii cuicunque populo, tribueret; vnde etiam *electio* in ea re commemoratur in ſcripturis, quae eſt libertati maxime propria. In quo quin ſit aliqua pars maieſtatis diuinae, nec res ipſa dubitare nos ſinit, nec Apoſtoli Paulli praeclara demonſtratio. Etenim ſatis intelligi maieſtas diuina, et imperium ſummum in mundum hunc et res humanas, non poteſt ſine libertate quadam agendi et arbitrio, in rebus iis, quae non habeant neceſſariam coniunctionem cum ſanctitatis et iuſtitiae neceſſariis legibus: propterea, quod in ſumma maieſtate et imperio infinito, neceſſario par ineſt poteſtas, quae ἄνευ αὐτεξουσιότητος, vt *Origenes* appellat, ἀνυπευθύνου, ſine arbitrio libero, conſiſtere nullo modo poteſt. Itaque Deus nequaquam incurioſus illius iuris et poteſtatis fuit, ſed illam non minus quam ceteras diuinitatis partes, agendo teſtatam fecit, et agnoſci voluit ab hominibus. Paullus quidem *Rom. IX*, 11. hac de cauſſa Eſauo et Iacobo ante, quam nati eſſent, et quicquam recte ſecusue feciſſent, h. e. ſine virtutis, et recte maleue factorum reſpectu, fortunam ſuam ita deſtinatam eſſe ait, vt minor felicior eſſet maiori, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν πρόθεσις μένῃ, *vt libertas decreto diuino de ea re conſtaret:* eoque trahit Dei ad Moſen verba: ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω, ὃν ἂν οἰκτείρω· vnde rectiſſime colligit, id genus bonorum diuinorum e ſolo arbitrio diuino pendere *v.* 16. eumque adeo, ὃν θέλει, ἐλεεῖν, ὃν δὲ θέλει, σκληρύνειν: *beneficiis largum ſe praebere, cui lubeat, parcum atque duriorem, cui lubeat.* Nam hunc eſſe ſenſum horum verborum, alibi a nobis demonſtratum eſt.

67. Nec vero eſt, quod quis dicat, tale arbitrium eſſe reliqua perfectione diuina, quae ſapientia, bonitate, et iuſtitia cernitur, indignum. Nam primum, id circumſcribimus earum rerum finibus, quae nullam neceſſariam copulationem habent cum vera hominis beatitudine, ſed vt iis aliquis vtitur, ita ad ſalutem et perniciem poſſunt con-

conuerti; ex quo genere ſunt bona omnia, quae humana vulgo et terrena dicuntur, quibus neque tributis proprie beatus fit homo, neque detractis, vere, et vt Philoſophi ac Theologi loquuntur, miſer. Nec porro hoc arbitrium ita Deo tribuimus, vt ab cetera eius perfectione prorſus ſeiunctum velimus; ſed ei adiungimus ſapientiam, quae vel praecurſet eius decreta, vel ſequatur. Neque enim dubitari poteſt, quin vel in tribuendis maiora conſilia, in rerum vniuerſarum gubernatione propoſita, ſpectet, vel tributa dirigat ad magnum aliquod bonum, id quod ei facillimum eſt. In quo tamen clarum eſt, nullam hominis, cui tribuantur, rationem hanc haberi, quae cum dignitate et merito eius coniungatur, vt iuſtitiae diuinae, et cuidam neceſſitati, res data videri poſſit.

68. In quo, vt hoc obiter addamus, magna argumenta inſunt defendendae diſpenſationis diuinae in rebus ac bonis vitae humanae, non negligenda iis, qui in hac defenſione recte velint verſari, et ſatis occurrere vel criminationibus vel dubitationibus et querelis humanis. Nam quod in hac vel defenſione vel conſolatione maxime ſolet eſſe in promtu, vt futurae poſt mortem vitae commemoratione inuidiam detrahamus bonis, quibus improbi ſaepe in hac vita beneficio diuino fruuntur, et aegritudinem leniamus fidelium; id, quamquam eſt admodum graue, tamen rem non prorſus conficit, propterea, quod improborum indignitatem fruendorum talium bonorum non tollit, quae conſentire cum iuſtitia et ſanctitate diuina non videtur. Sed ſi hoc demonſtretur piis, ad maieſtatem Dei pertinere, vt eius imperium liberum agnoſcatur, id autem in talibus rebus maxime, conſeruata ſanctitate diuina, doceri poſſe, quibus proprie felicitas non contineatur, in hac ipſa autem libertate vſurpanda referri omnia ad conſilia eius, quae cum generis humani commodis vniuerſis, cum vtilitate eccleſiae coniunctionem habeant: cedant vtique libenter Deo, et ſuam commoditatem, et ſuauitates vitae condonent eius voluntati et conſi-

conſiliis maioribus, praeſertim ſi intelligant, ſibi in vitae humanae incommodis et moleſtiis eſſe materiam pernecesſariam virtutum maximarum et Chriſtiano digniſſimarum, patientiae, fortitudinis, fidei denique vniuerſae, exercendarum paratam, quibus virtutibus carere quomodo vel optet vere Chriſtianus homo? careat autem neceſſe eſt, ſi expers malorum humanorum viuat.

69. Sed nobis in hac diſputatione non eſt oratio de tali genere beneficiorum diuinorum, ſed de eo, quod habet coniunctionem cum natura hominis morali, in quibus tribuendis ſapientia diuina etiam reliquae morali perfectioni ſuae, iuſtitiae et ſanctitati conſulere debet, nec ab iis diſcrepare: quod ſane nihil aliud eſſet, niſi ſemet ipſum et naturam ſuam abnegare, quod nullo modo fieri poteſt. 2 *Tim. II*, 13. Nam iuſtitia et ſanctitas non minus neceſſaria Dei ſunt attributa, h. e. quibus contraria in Deo cogitari non poſſunt, quam bonitas, quae etiam ab eo cum hac, in deſcribenda maieſtate ſua, coniungitur *Exod. XXXIV*, 14. *Pſalm. XLV.* Eas autem etiam puniendo exerceri et conſeruari, declarat ipſe Deus, cum ſe *puniendo ſanctificari* pronunciat *Leuit. X*, 3. agnoſcente ipſo *Crellio de Ver. relig. l.* 28. in iisque etiam puniendo demonſtrandis non minus ſe laetari, ait, quam bonitatis largitate *Deut. XXVIII*, 63. Sed haec ſaepe luculenter demonſtrata ſunt; nec ea repetere neceſſe eſt in hac diſputatione: tantum locus attingendus fuit, propterea, vt clarum fieret id, quod volebamus, hoc eſt, religionem, quae arbitrio diuino conſtituta dicatur, ſi digna Deo eſſe debeat, nec ſpem ſalutis proponere poſſe aut debere eam, quae abhorreat ab iuſtitia et ſanctitate diuina, cum conſentiat cum bonitate, nec legem ac modum illius ſpei conſequendae, in quo iuſtitia diuina idoneam conquerendi cauſſam habere videatur. Id autem fieri duobus modis, exiſtimandum eſt; primum, ſi iuſtitia teneat ius ſuum, nec cogatur ita in ordinem, vt ſine idonea, et certis legibus ſuis apta cauſſa, puniendi facul-

tas,

tas, ſiue potius neceſſitas, adimatur; deinde ſi ſanctitati quoque ſuum tribuatur, h. e. ſi in vtroque, inprimis in modo ſpei tenendae, nihil ſit, quod hominibus vel neceſſitatem ſanctitatis colendae demat, aut minuat, vel voluntatem, denique facultatem: ſed omnia ad arctius adſtringendum obligationis vinculum, ad ſtudium eius incendendum, et ad facultatem eius conſequendae ingenerandam augendamque valentia. Nam ita rebus conſtitutis, etiam, vt ita dicamus, lucratur maieſtas diuina, h. e. non modo ſalua ipſa relinquitur iuſtitia et ſanctitas, ſed etiam illuſtratur, et bonitatis et ſapientiae operibus gaudendi cauſſas accipit; in quo ipſo ineſt omnium inter ſe conſpiratio et concordia.

70. Sed quoniam non minus bonitas Dei ſapiens illuſtrari debet, quam cetera eius maieſtas, huius quoque ratio habetur in religionis perfectione iudicanda. Itaque tum maxime conſentaneam perfectioni diuinae et dignam maieſtate eius dicemus, ſi ſpes ſalutis conſequendae tota conferatur ad beneficium diuinum, in eaque nulla homini pars relinquatur: non, quo ita ei tribuatur, vt iuſtitia et ſanctitas diuina laedatur, quod ante repudiauimus; ſed vt in ſpei firmitate, non ſuo merito aut ſua dignitate, ſed ſola Dei bonitate nitatur. Quae ratio hanc vim habet, vt in ſalute hominis omnia ſint diuina, nihil humani; quod plurimum valere ad magnitudinem beneficii, et bonitatis adeo diuinae intelligendam, omnes vident. Sed habet ea res etiam hoc commodum, in hac quidem tali cauſſa, in qua ſalus hominis et tranquillitas vera mentis agitur, longe maximum, quod ita ſpes ſalutis accipit ſummam veritatem, et ἀσφάλειαν, vt bene docet etiam D. Paullus, qui propterea κατὰ χάριν ſalutis ſpem propoſitam ait *Rom. IV*, 16. *εἰς τὸ εἶναι βεβαίαν τὴν ἐπαγγελίαν, vt firma et certa ſit promiſſio.*

71. Etenim etſi omnis ſpes, quae promiſſione diuina proponitur, habet firmitatem tantam, quantam intelligere mens humana poteſt, ab neceſſitate abſoluta, quae

eſt

eſt in veritate ac fide diuina, quod eſt πρᾶγμα ἀμετάθετον, ἐν ᾧ ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεόν· *Hebr. VI*, 18. locus tamen ſit dubitationi humanae, cum promiſſio habet adiunctam conditionem talem, quae aut ſit ſupra vires humanas, aut in cuius iudicio aliquid ambiguitatis incidere poſſit, per quam incertus fiat animus humanus, an ei fecerit ſatis. Quae dubitatio et ambiguitas excluditur penitus, cum ſpes eſt tota beneficii diuini, nec ſuſpenditur e conditionis talis lege, quae in ſpei faciendae ſocietatem veniat. His igitur ita explicatis ac conſtitutis, age ad rem propoſitam veniamus, demonſtremusque, religionem Chriſtianam, quoad arbitrio diuino conſtituta ſit hominibus, talem eſſe, in eaque adeo re Deum ita, vti dignum eſſet vniuerſa maieſtate ſua, verſatum eſſe.

72. Ac primum hic liceat ſumere, aut poſtulare, vt nobis concedatur id, quod eſt abunde demonſtratum a multis, religionem, quae in Teſtamento Vetere praeſcripta fuerit populo Iſraelitico, ſumma rei nihil differre ab ea, quam Deus in Nouo per Ieſum Chriſtum ſanxerit: hoc eſt, vtrique commune eſſe hoc, vt ſalutis ſpes propoſita ſit fidei, quae promiſſionem diuinam ſalutis, propter Meſſiam factam, vero animo amplectatur. Nec habet profecto res demonſtrationem difficilem, vno loco Paulli 2 *Tim. III*, 15. litem plane dirimente, in quo libris Teſt. Vet. hoc clare tribuitur, vt erudire poſſint homines de ſalute per fidem in Ieſum Chriſtum, totoque Cap. XI. Epiſtolae ad *Hebraeos*, inprimisque verſiculo 25. 26. pro ea re clamante; vt alia taceamus. Hanc igitur ſummam, hoc caput religionis, arbitrio diuino hominibus conſtitutae, ante omnia docebimus, habere omnia, per quae talem religionem eſſe demonſtrauimus conſeruandae et illuſtrandae maieſtatis et gloriae diuinae. In eoque nobis erit hoc magis laborandum, quod caput hoc paene totam cauſſam continet.

73. Sed hanc ipſam rationem, de ſalutis ſpe per fidem I. C. quae res contineant, cum in elementis doctrinae tradatur, ea repeti hoc loco non eſt neceſſe. Inter eam porro rationem, i. e. fidem I. C. et ſalutem ac felicitatem ei propoſitam, nullam eſſe naturalem ac neceſſariam copulationem, id ipſum quoque in ſuperiori Parte diſputationis demonſtratum eſt. Quamquam res demonſtratione non eget, cum propter illam ipſam cauſſam, et, quia in hac ratione ſalutis ſperandae manifeſte omnia Deo libera ſunt, et arbitrio diuino conſtituta, fides ipſa repudietur ab male ſapientibus, qui nihil in religione ferre, niſi neceſſaria, volunt. Relinquitur igitur, vt oſtendamus, hanc rationem habere primum hoc, vt omnia faciat beneficii diuini, eaque re illuſtret gloriam bonitatis diuinae, et ſpem ſalutis reddat omnino certam; deinde alterum quoque, vt ad diuinae iuſtitiae et ſanctitatis conſeruationem, eo, quo ante definitum eſt, modo valeat.

74. Iam primum, quod ſpes ſalutis e ſola promiſſione diuina pendet, et fide, quae promiſſionem amplectitur, ea re ſalutem omnem fieri beneficii diuini, id res ipſa declarat, et Paullus cum omnibus Prophetis et Apoſtolis clare docet, cum ſpem ſalutis datam docet, *Rom. IV*, 16. 24. *διὰ τῆς πίστεως, ἵνα κατὰ χάριν, vt ſit beneficium bonitatis diuinae*, ſimus *δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ Θεοῦ χάριτι*, gratuitam remiſſionem peccatorum beneficio diuino habeamus, in eoque demonſtretur magnitudo benignitatis diuinae *Epheſ. II*, 7. 8. et ita omnia referantur ad Deum. Atque haec eſt cauſſa, quare Deus ſalutem hanc, quae per fidem ſolam deſtinata eſt hominibus, appellet *ſalutem et iuſtitiam ſuam*, *Eſ. LVI*, 1. itemque Paullus *Rom. I*, 17. *δικαιοσύνην Θεοῦ*, ex *Eſaiae l. c.* In quo ſua ſponte intelligitur, quanta ſit vis ad officium amoris aduerſus Deum commendandum animis hominum, tantum beneficium accipientium ſine vllo ſuo labore ac merito; e quo etiam in humanis beneficiis commendatio

maxima

maxima petitur. Nec difficile eſt, hic intelligere ſapientiam diuinam. Nam cum magna et efficaciſſima pars religionis et cultus diuini ſit in amore eius, cuius nomine Deus ſubinde omnia religionis officia complectitur, a cuius fonte etiam integritas et veritas obedientiae legum diuinarum ducitur, apparet, ſapienter ſic eſſe rationem ſalutis conſequendae conſtitutam, vt in ea ipſa eſſet adiumentum et incitamentum omnis pietatis et officii.

75. Nec minus clarum eſt, ea ratione certam et ab omni dubitatione liberam fieri ſpem ſalutis. Nam quod Paullus dicit, ſic inſtitutum eſſe a Deo, vt ſalus contingeret *κατὰ χάριν*, *beneficio ac dono*, quo *βεβαία ἡ ἐπαγγελία*, *firma promiſſio* efficeretur, id res etiam ipſa declarat. Nam quia promiſſio Dei ipſa neceſſario vera et certa eſt, ſequitur, ſi ei nihil adiunctum ſit conditionis, quod euentum eius dubium reddere poſſit, omnem dubitationem e mentibus humanis excludi; quod ſecus foret, ſi contra eſſet. Etenim ſi fingamus ei promiſſioni adiunctum eſſe, non hoc, quod erat in promiſſione legis, vt omnibus numeris perfecta obedientia legi diuinae praeſtaretur, ſed illud modo, quod ad ſalutis ſpem certam ſufficere volunt neceſſariae religionis defenſores, vt, quantum quisque poſſet, eſſetque poſitum in his viribus humanis, tantum in obediendo fieret: clarum ſit, nihil certi eſſe poſſe in ſpe ſalutis; propterea, quod nunquam confidere quisquam poteſt ac certo ſcire, ſe tantum feciſſe, quantum poſſet. Eſt enim totum hoc iudicium per ſe incertum, et nihil eſt, quod det facultatem cum fiducia iudicandi: nec quisquam, etſi optimae voluntatis ſibi vere conſcius, niſi valde ſibi aſſentetur, aut temere iudicare velit, vel ſingulis diebus poſſit certo ſcire, ſe feciſſe quantum potuerit, nec commiſiſſe aliquid, cuius vitandi facultas fuerit, aut neglexiſſe, quod facere debuerit ac potuerit. Itaque ſi ex hoc iudicio ſuſpenſa eſſet ſpes ſalutis, et euentus promiſſionis diuinae; videmus, qui locus fieret ſollicitudinum et angorum in re ea, in qua habere

animum humanum aliquid certi, quo plane acquieſcere poſſit, maxime intereſt. Idque adeo fatentur Pontificii, ſalutem e ſanctitate ſuſpendentes, cum dicunt, quia nemo ſcire poſſit, quando ſatis operum bonorum habeat, ſemper debere dubitare, an ſit in gratia: quae eſt horribilis et deſperationis plena opinio. Quo magis agnoſcitur benigna ſapientia Dei, quae ſpe ſalutis ad ſolam bonitatem et promiſſionem ſuam conferenda, omnem dubitationem amouit, et animis piorum veram tranquillitatem reddidit; quam talem ſpem, vt vere ait Paullus, *Ebr. VI*, 19. ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, *vt ancoram animi certam et firmam* tenemus, qua firmiter niti, et omnes dubitationum ventos et fluctus contemnere ſecuri poſſimus.

76. Sed hic occurrat nobis aliquis ſic, vt dicat, in ipſa fide adiunctam eſſe promiſſioni diuinae conditionem aliquam, homini praeſtandam: eam autem ipſam eſſe eiusmodi, vt dubium reddere animum in euentu ſperando poſſit; cum ſatis conſtet, incidere animis poſſe dubitationes de fide, cum metuant, vt habeant fidem veram, cui promiſſio facta ſit. Haec non ſine ſpecie veri dici ſcimus: nec tamen, quid certi reſponderi poſſit, non habemus. Primum enim, veriſſimum profecto eſt id, quod Theologi noſtri, qui accuratioris loquendi formae curioſi fuere, defenderunt, cum negarent, in fide agnoſcendam eſſe conditionem ſalutis, idque verbum ex hac cauſſa plane excludi vellent. Nam profecto in fide, ſi rem recte reputare velimus, nihil aliud reperiamus, quam modum beneficii accipiendi, ſiue ipſam acceptionem, quae ſit contraria repudiationi. Qui ad beneficium dandum paratus eſt, idque offert indigenti, non profecto dat cum conditione accipiendi, quia vult accipi; et cum reuocat beneficium, quod ſpernitur nec accipitur, non quia conditio in dando propoſita non praeſtatur, reuocat, ſed quia beneficium, accipere recuſanti, dari non poteſt. In fide igitur nihil aliud eſt, niſi beneficii a Deo oblati receptio,

receptio, ſine qua contingere id homini poſſe, abſurdum ſit exiſtimare.

77. Atque etiam hoc conſiderandum eſt in hac dubitatione, quod illa ipſa fides, ſi maxime in conditionis loco haberi poſſet, tamen non debilitaret ſpem beneficii, propterea quod ſecus ſe res habet in fide, ab Euangelio ſancita, quam in iuſtitia, ab lege ſpei ſalutis adiuncta. Nam lex iubet illa quidem facere et non facere, ſed vim faciendi et non faciendi non dat, nec dare poteſt per naturam ſuam: demonſtrat illa quidem viam ad ſalutem, et eam inire, ſpem et metum proponendo hortatur; ſed facultatem ingrediendi conſtanter et tenendi non adfert. In quo grauis error interceſſit olim Phariſaicae doctrinae, quae legi non modo vim illuminandae mentis ad videndum officium, ſed etiam roborandi animi ad faciendum tribuebat, vt e *Ioſephi de Maccabaeis* libello clarum eſt. Quam contra coortus Paullus, τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου, *imbecillitatem legis*, in ea re aſſerit, et cauſſam eius demonſtrat *Rom. VIII*, 3. Sed Euangelium non modo hortatur ſalutem Dei accipere per fidem, ſed etiam vi ſua ingenerat, et inſpirat fidem. Itaque Paullus hanc primam et ſummam Euangelii commendationem ponit *Rom. I*, 16. 17. quod ſit δύναμις Θεοῦ εἰς σωτηρίαν, *efficax et certiſſimum ſalutis humanae medium*, idque intelligi vult ex eo ipſo, quod in eo proponatur δικαιοσύνη Θεοῦ ἐκ πίστεως, iuſtitia et ſalus, quae tribuatur a Deo, veniat ab Deo vno, eiusque beneficio, ſine opera humana, propter fidem. Sed talis δύναμις eſſe ac dici nullo modo poſſet, ſi modo praeciperet fidem, non etiam vi ſua mentibus humanis ingenerare poſſet. Hoc diſcrimen legis et Euangelii idem Paullus etiam demonſtrat in eiusdem Epiſtolae *cap. X. v.* 5 *ſqq.* cum legem nihil aliud, niſi praecipere obedientiam, ait, ſalutem petentibus; at Euangelium longe aliter et loqui et facere. Nam in proponenda ſpe iuſtitiae et ſalutis non praecipere rem ita ſupra vires humanas poſitam, vt obedientiam legis; ſed nihil niſi fidem

 exigere,

exigere, quam ex ipſo Euangelio venire; *ἄρα ἡ πίςις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεȣ͂*, quod eſſe Euangelium, *v.* 17. docet. Atque id etiam rei ipſius, i. e. fidei et Euangelii natura facile declarat. Nam fides eſt hominis, in ſenſu peccati, et metu irae ac poenarum diuinarum, et deſiderio ſalutis, credentis, et acquieſcentis promiſſioni veniae et ſalutis propter Chriſtum. Euangelium autem eam promiſſionem ita proponit, vt eius veritatem et firmitatem omni modo ſtabiliat, et animo attente et cupide audientis, et ſuis momentis ponderantis, admoueat, agente etiam in ipſo vi diuina, quae iis rebus inclinet animum ad credendum.

78. Ex alia autem parte difficultatem habere res videatur hanc, quod in ipſa fide oriuntur dubitationes, quae ſollicitos et anxios habeant animos, cum dubitant, an in ſe ſit fides ea, quae vere accipiat promiſſionem; vnde et ſpem ſalutis dubiam reddunt, quam nos, per rationem a nobis deſcriptam, ab omni ambiguitate liberari diximus. Enimuero longe diuerſum eſt hoc genus dubitationis ab eo, quod ante §. 75. tetigimus, nec eſt proprie dubitatio talis, quae fidei veritatem ipſam minuat aut tollat, ac propterea periculum ſalutis habeat. Nam in legis iuſtitia, ſpes proprie nititur actionibus noſtris, quibus propter dignitatem ſalus datur. Itaque iuſta de iis dubitatio conquieſcere animum non ſinit: tollit enim ſpem ſalutis. At in iuſtitia Euangelii, nititur ſola promiſſionis diuinae veritate, quae vbi ſalua eſt in animo hominis pii, etiam ſalutis ſpes, et ſalus hominis ipſa ſalua maneat et certa neceſſe eſt. Sed homines pii, cum de fide ſua ſe dicunt dubitare, non de promiſſionis veritate dubitant, quam etiam fateri ſolent, eſſe ſibi ratam et minime dubiam. Ergo non proprie de fide ſua, quam in ſe eſſe illa profeſſione declarant, ſed vel propter modeſtiam, de dignitate dubitant, quae e ſanctitatis magnitudine veniat, quod etiam ſalubre eſt, vel opinionibus quibusdam ſuis perturbantur. In quo genere maxime frequentem cognouimus

hanc,

hanc, quae ſenſus quosdam mirificos, ad conſolandum, pacandum, et exhilarandum animum ita adiungit fidei, vt ſine iis, eorumque conſtantia et aſſiduitate, fidem nullam eſſe putet, nec credat literis diuinis, quae fidei iudicium non e talium ſenſuum inconſtantia et varietate ſuſpendunt, ſed ad infallibilem et conſtantem regulam verbi diuini dirigunt, quod illos ſenſus, eorumque inprimis conſtantiam et vigorem, ἐν τοῖς συμβεβηκόσι, in contingentibus fidei, numerat, neceſſariumque facit vnum hoc, vt vero et integro animo benigne promittenti propter Ieſum Chriſtum Deo reddatur ſua veritas ac bonitas; quod tribuitur Abrahamo omnium fidelium principi et verae fidei exemplari, qui εἰς τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ, ἀλλ' ἐδυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ — — διόπερ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην — *non promiſſionem Dei in dubitationem vocans, fidem ei detraxit, ſed promiſſionem fide ratam habendo, Deo gloriam ſuam reddidit — et hanc adeo ob cauſſam id ei imputatum eſt pro iuſtitia.* Eſt ſane locus hic magnus, et diligenter tractandus, propterea quod in eo eſt aliquid lubrici, quod fallere veſtigium non firmo gradu incedentis poſſit: ſuntque multi hodie, qui illos ſenſus incaute et immodice iactando, vel ſanctitatis ſpeciem colligere tentant, vel ſimplices et incautos animos in errorem inducunt, et grauibus animi terroribus obnoxios faciunt. Sed hic tantum attingi potuit.

79. Sequitur, vt, quemadmodum propoſitum eſt, doceamus, hanc rationem ſalutis ſperandae eſſe accommodatiſſimam conſeruandae iuſtitiae et ſanctitati diuinae, et illuſtrandae, ad eum modum, quem ſupra deſcripſimus §. 69. Atque, vt ab *iuſtitia* initium faciamus, clarum et teſtatum eſt litteris ſacris, bonitatem diuinam, in concedenda et promittenda ſalute, non ita ſibi indulſiſſe, vt iuſtitiam negligeret aut obſcuraret. Non enim ſimpliciter voluit ſalutem dari poena dignis, ſed intercedente peccatorum ἱλασμῷ, *expiatione* iuſta, et ἀπολυτρώσει,

 redem-

redemtione, per I. C. vt intelligeretur non minus iuſtitia quam bonitas diuina, *εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ· vt eſſet iuſtus pariter et iuſtificans credentem:* vt in eadem re iuſtum ſe et benignum probaret, reuerendum et amabilem hominibus redderet, ipſe autem praeclaris iuſtitiae pariter ſuae et bonitatis operibus gauderet §. 68. Quo in loco, vt aliis, in quibus Chriſtus nos *ἐξαγοράσαι*, *redemiſſe*, dicitur, 1 *Cor. VI*, 7. *ἀντίλυτρον redemtionis pretium dediſſe* 1 *Tim. II*, 6. *ſoluiſſe quod non debuerit Pſ. LXIX*, 5. inprimisque capitali illo *Eſ. LIII*, 4 *ſqq.* tanta euidentia eſt verborum et ſententiae talis, vt nulla ratione obſcurari poſſit. Itaque Sociniani, eorumque aſſeclae, ſe in omnes partes verſare coguntur, vt aliud quid in iis reperiant, diſſentiuntque ipſi in ſenſu eorum locorum definiendo; ſed omnes ita interpretantur, vt interpretationis nullum fundamentum ſit in verbis et vſu loquendi, a quo diſcedere in ſententia conſtituenda, non iam eſt interpretari, ſed, quod lubeat, fingere. Quae res certo argumento eſt, non modo omnes illas interpretationes eſſe falſas, ſed etiam noſtram, quae iuſtitiae diuinae et ſanctitati per Chriſtum ſatisfactum defendit patiendo et agendo, et in qua nihil demonſtrari poteſt abhorrens a verbis, immo non optime conſentiens verbis et vſui loquendi, veram et certam eſſe. Nobis autem in hac noſtra diſputatione nihil aliud demonſtrare neceſſe eſt, quam per rationem hanc ſalutis, quae arbitrio diuino conſtituta ſit hominibus, ita bonitatem ſe exſerere, vt iuſtitia et ſanctitas in peccatis condonandis conſeruetur. Nam neceſſitatem rei et modi talis, et ea ſatis arguunt, quae de iuſtitia et ſanctitate Dei ante diximus §. 68. nec eam philoſophando demonſtrare attinet. Ac neſcimus, an omnino ſupervacuum et inane ſit, longis et ſubtilibus diſputationibus ſuper hac neceſſitate vti. Nam cum nobis hic pugnandum ſit cum iis, qui ſe Chriſtianos profiteantur, agnoſcantque auctoritatem ſacrarum litterarum, ſatis eſſe debet demon-

demonſtraſſe euidentia teſtimoniorum ſcripturae ſacrae, talem ſatisfactionem iuſtitiae et ſanctitati diuinae per I. C. interceſſiſſe in cauſſa ſalutis noſtrae. Etenim vbi res ipſa clara eſt, intelligi debet ſua ſponte neceſſitas eius: quippe abſurdum eſt exiſtimare, Deum huc deſcenſurum fuiſſe, vt ſibi ita ſatis fieri vellet, ſi nulla neceſſitas digna ſua maieſtate id poſtularet. Itaque nobis optimum factu videtur, in hac cum Socinianis diſputatione, niti ſola hac euidentia auctoritatis Scripturarum, per eam vrgere ipſos, nec alii diſputationi ſe immittere, donec oſtenderint, noſtram ſententiam non ineſſe in verbis diuinis, nec ineſſe poſſe; quod nunquam poterunt efficere. Ita nulla iis elabendi rima dabitur, quam facilius inueniunt in philoſophando ſuper neceſſitate et poſſibilitate talis ſatisfactionis, praeſertim cum incidunt in diſputatores non ſatis inſtructos ſubtilitate diſſerendi, quorum eſt maximus numerus: nec poteſt negari, in libris vulgaribus multa parum ſubtiliter in hanc partem diſputata reperiri.

80. Sed *ſanctitati* diuinae in hac noſtra ratione ſalutis non modo communiter cautum eſt cum iuſtitia, quae in puniendo cernitur, ſed etiam proprie multis modis, et plane ad eam legem, quam ſupra propoſuimus §. 69. h. e. ita, vt *neceſſitas* ſanctitatis non modo non ſublata et minuta, ſed etiam aucta ſit; *voluntas* porro iniecta, et *facultas* ſanctitatis perſequendae data. Quae ſunt breuiter nobis demonſtranda. Ac *neceſſitas* illa quidem officiorum omnium ſeruandorum, et ſanctitatis vniuerſae, quam ſcholaſtica conſuetudo obligationem appellat, ſiue ab ipſa officiorum natura, ſiue ab lege, et legislatoris ac Domini iuſſu, ſiue ab vtroque venit, de quo nihil hic attinet diſputare; ea igitur neceſſitas conſeruatur in illo arbitrio diuino; quod eo nec natura rerum humanarum ac diuinarum peruertitur, nec lex diuina aut voluntas, quae illam legem ſanxit, mutatur aut tollitur: fieri enim nullo modo poteſt, *Matth. V*, 17. quod ſecus eſt in neceſſitate cerimoniarum ſeruandarum, quam lex Moſis attulerat ad

certum modo tempus, et e conſilio Dei, vt ita dicamus, temporario. *Ebr. VII*, 12. 13 *cet.* Nec modo ſalua relinquitur illa neceſſitas, ſed etiam dupliciter augetur: primum ſic, vt magis intelligatur ac ſentiatur: deinde vt nouis cauſſis firmetur et adſtringatur. Nam cum ita exiſtimatum eſſet ab hominibus expertibus Euangelicae ſapientiae, vt ſperarent, Deum remittere in hominibus de iure iuſtitiae, et peccatorum culpam et poenam deprecantibus, propter ipſam deprecationem, condonare, quod nunc quoque tantopere placet neceſſariae et naturalis religionis patronis; ex Euangelica illa, de ſpe ſalutis per fidem in Chriſtum doctrina, intellectum eſt longe planius, quam grauiter iraſcatur peccatis iuſtitia diuina *Rom. I*, 18 *ſqq.* et quanta ſit legis conſeruandae neceſſitas, qua ipſa bonitas illa infinita Dei ſuperetur, vt non poſſit iis, qui legem violaſſent, ſe benignam praebere, ſi maxime cupiat, niſi ſatisfactum ſit legis maieſtati, et iuſtitiae, cuius eſt, maieſtatem illam legis tueri, eamque ob cauſſam neceſſe habuerit, ſi vellet ſeruare homines, et poenis eripere, idoneam victimam dare ad expiandam legem et iuſtitiam ſuam. Quae res habet tantam euidentiam, vt ipſi aduerſarii huius capitis agnoſcere cogantur, ſi res ita ſit, vti nos, credentes verbis Scripturae, ſtatuamus, et legi diuinae neceſſitatem ſeruandi ſummam accedere, et iuſtitiam, quae iraſcatur peccatis, tantam fieri, quantam capere mens humana non poſſit. Nos igitur, quod dant, accipimus, et ad laudem Oeconomiae Euangelicae, tantopere illuſtrantis augentisque vim legis et iuſtitiae diuinae, conferimus: alterum hoc loco refellere non ſuſcipimus. Nec tam quaeritur in diuinis, quid mens humana capere poſſit, quam quid credere Dei verbo debeat. Quamquam ea magnitudo non tam contra aut ſupra rationem eſt, quae iuſtitiam a Deo ne cogitando quidem ſeiungi poſſe (§. 68.) intelligit, quam contra cupiditates humanas, quarum intereſt, legis et iuſtitiae diuinae vim quouis modo minui, vt ſibi, minori cum

timore,

timore, indulgeri poſſit. Vere ergo Paullus: Νόμον ὖν καταργῦμεν διὰ τῆς πίςεως; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὸν νόμον ἱςῶμεν. *Num abolemus fide defendenda legem? immo legem ſtabilimus. Rom. III*, 31.

81. Nec vero ratio illa ſalutis tenendae legem modo ſtabilit, neceſſitatem eius ſeruandae clariſſime demonſtrando, ſed etiam afferendo *voluntatem* ſtudiumque eius ſeruandae, et ſanctitatis verae perſequendae: quam quomodo non iniiciat, alatque, et firmet? cum nihil ſit, quod valere apud hominem in tali re, et vim habere ad voluntatem talem poſſit, quod non abunde adferat, et admoueat animis humanis. Atque in eo haud dubie longe vincit legem, quae metum et ſpem adhibet animis humanis; cum Euangelica ratio amoueat metum, benigne promittendo, et non modo ſpem adhibeat certam praemiorum maximorum, ſed etiam amorem iubentis, in illa ratione clariſſimis et maximis documentis demonſtratum, *Io. III*, 16. *Rom. V*, 8 *cet.* quo nihil in voluntate mouenda, et ad obedientiam allicienda efficacius eſſe, conſentiunt omnes. Accedit exemplum I. C. ſanctiſſimum et pulcerrimum in omni genere officiorum, quod non poteſt non allicere hominis voluntatem ad imitandum, non modo communi illa exemplorum illuſtrium vi, de qua nemo dubitat, ſed etiam propria quadam et longe potentiori, quam ei dat beneficiorum, ab ipſo nobis maximarum aerumnarum et cruciatuum mercede partorum, magnitudo, et ipſius I. C. ad imitandum leniſſima et amoris pleniſſima inuitatio, *Matth. XI*, 29. qua non poteſt non moueri, qui illa beneficia et eorum conciliatorem agnoſcat, et partam ab eo ſalutem per fidem teneat, et vero etiam ſentiat.

82. Sed haec voluntas, non eſt imbecilla et ignaua, atque inefficax in agendo, vt eſt plerumque in iis, qui, alicuius humani exempli aut virtutis pulcritudine cognita, ſuauiter mouentur ad voluntatem imitandi: quae magis voti imbecillitatem, quam verae, certae, et actiuae voluntatis

tatis firmitatem habet. Nec enim, quod optamus a nobis fieri, id ſemper facere ſerio volumus, obſtantibus voto aliis cupiditatibus, aut, quae volumus, eadem poſſumus. Itaque Paullus rectiſſime diſtinguit *velle*, et *facere*, quae velis, *Rom. VII*, 15. 22. 23. *Phil. II*, 13. et non neceſſario coniuncta oſtendit, ſecutus magiſtri, I. C. auctoritatem, qui voluntatem paratam ſaepe deſtitui docuit a virium imbecillitate, *Matth. XXVI*, 41. Euangelica autem ratio habet hanc vim, vt etiam promittat et det *facultatem* obediendi, veraeque ſanctitatis conſequendae, et ſic vere ac proprie legem ſtabilit ac ſancit per fidem, quae diuinam ſalutis promiſſionem vero animo complexa eſt. Quam vim ei cum tota Euangelii doctrina aſſerit, tum Paullus inprimis. Nam *Rom. VIII*, 1. abſoluta demonſtratione, quam in ea epiſtola ſuſceperat, et eius ſumma repetita, quae vni fidei in I. C. innocentiam et ſecuritatem a culpa et poena peccatorum attribuit, eidem vim ad veram ſanctitatem generandam, et facultatem obediendi legi diuinae vindicat. Hanc autem vim et facultatem ducit hinc, *v.* 2. quod cum fide detur *πνεῦμα τῆς ζωῆς*, i. e. *ζωοποιοῦν*, *ſpiritus vitalis*, per quem homo liberetur *ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας, καὶ τοῦ θανάτου*, *a lege et poteſtate mortiferi peccati*, de qua ſuperiori capite egerat, h. e. ab illa non modo *ἀδυναμίᾳ* legis ſeruandae, ſed etiam ab imperio inuictae peccandi libidinis, quae lege non tollitur, *VII*, 5. *) ſed potius irritatur, *ibid.* 8 *ſqq.* Etenim quod lex efficere non potuerit, fracta eius vi, et ſublata per naturae humanae imbecillitatem, et vitiorum humanorum vim longe maiorem, id Deum, miſertum generis humani, effeciſſe, per Ieſum Chriſtum, ita deſtructa vi

*) *Ὅτε ἦμεν ἐν τῇ σαρκὶ, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν, τὰ διὰ τοῦ νόμου, ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν*, i. e. cum adhuc eramus alieni a fide Chriſti, adhaerentes ſoli legi, vis peccatrix cupiditatum, quae cum lege manebat (*τὰ διὰ τοῦ νόμου*, vt *Rom. II*, 27.) integra, efficacem ſe demonſtrabat in omnibus partibus naturae noſtrae.

vi peccati, (hoc enim eſt, *κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί*) quae nobis dominabatur, vt fideles vere obedire legi poſſent, *v.* 3. 4 *ſqq.* Et idem Apoſtolus, cum in religione Chriſtiana, et ratione ſalutis ſperandae a Chriſto propoſita, omnia fidei eſſe pronunciat, *Gal. V*, 6. eam fidem ſic deſcribit, vt ab ea vim obediendi Deo, et praeceptis eius, venire oſtendat. Etenim fidem *ἐνεργεῖσθαι δι' ἀγάπης*, *efficacem ſe praeſtare per amorem*, qui eſt verae obedientiae optimus magiſter, et omnis officii fons: vnde legis ſumma, et *πλήρωμα* dicitur, *Matth. XXII*, 40. *Rom. XIII*, 8. 10. Itaque recte notam verae fidei facit Iacobus hanc, ſi virtutes et bene facta efferat, *II*, 17. qui ſunt fructus illi, quibus *per I. C.* homines repleri ait Paullus, *Phil. I*, 11., quod nihil aliud eſt, niſi *per fidem*. Sed haec latius multo ediſſeri poſſent, ſi laudes, fidei tributas in Scripturis, colligere et copioſe tractare vellemus: quod non eſt inſtituti noſtri; ex quo ſatis eſt, hoc totum leuiter attigiſſe. Quamquam compendium earum laudum quoddam habemus in Epiſtola ad Hebraeos *XI*, vbi docet Apoſtolus, a fide eſſe obedientiam, etiam iis in rebus, quae duram conditionem habeant, *v.* 8. contemtum rerum humanarum in vtramque partem, *v.* 24 *ſq.* conſtantiam, fortitudinem, et patientiam in rebus aduerſis, *v.* 23. 27. 36 *ſqq.* Quae omnia pertinent ita ad laudem fidei, vt ei vim ſanctificandorum hominum clariſſime aſſerant.

83. Hanc autem vim quomodo habeat fides, etſi concedimus *Epiſcopio*, *in Apol. Confeſſ. R.* non opus eſſe nobis, vt ſciamus, aut quaeramus, propterea, quod nec, qui habet veram fidem, ea de cauſſa recte faciendi facultatem non habet, quia modum ignorat, quo eam facultatem fides dat; nec, qui caret fide, modi illius ſcientia fit ſanctus: tamen, poſtquam iniecta eſt illa quaeſtio, propoſitis eius explicationibus variis, non videtur negligenda his, qui doctrinae publicae praeſunt, ne a peruerſis eius explicationibus vitium capiat fidei ipſius vis et notio,

notio, quae vel ſic ſatis vexatur, vel impietate hominum, vel inſcitia; omni modo laborantibus permultis, vt fidem nobis efficiant, quae ſit legis non Euangelii, non Chriſti ſed Philoſophorum, non gratiae ſed naturae. Atque, vt ne quis in hac quaeſtione vagetur incertis regionibus, vnde declinatio fiat ad errores graues; illa prima et ſumma cautio eſt, ne, dum faciliorem nobis eam explicationem reddere cupimus, in fidem inferamus id ipſum, cuius cauſſam quaerimus; quod faciunt cum Arminianis, qui in ipſa fide ineſſe dicunt voluntatem firmam obediendi, et amorem Dei, aut animum ſe ſuaque omnia dicantem et conſecrantem Deo, et alia his ſimilia. In quibus ſane admodum facile eſt, videre, quomodo e fide naſcatur obedientia cum bonis operibus. Sed ita adiungitur fidei ipſi, quod a fide oriri, clare loquuntur ſcripturae, vt ante docuimus, et fides inter legem et Euangelium male diuiditur. Nam Euangelii eſt ſola promiſſio, quam fides amplectitur, amor autem et voluntas Deo obediendi, et ſe Deo conſecrandi, eſt legis, quae Deum ſuper omnia, adeoque etiam ſupra nosmet ipſos, et noſtra omnia, amare iubet. Itaque nec hi placent, qui in fide Chriſtum, non modo vt mediatorem et expiatorem, ſed etiam vt doctorem et regem ac dominum teneri iudicant, vt ſanctitatis origo ex fide declarari poſſit, vt *Witſius Oecon. Foed. din. p.* 355. et alii: nec, qui fidem eam, quae ſalutem dat, aſſenſu, ad omnia doctrinae Chriſtianae capita, vt de Deo, de ſummo bono, promiſſis omnibus, pertinente, capiunt; vnde per naturam animi neceſſario amor Dei, et ſanctitas, ſequatur. In quo non modo fidei verae inſcitia peccant, ſed etiam veri et efficacis amoris, qui non oritur e boni ſcientia, ſed e boni potius accepti poſſeſſione, fructu, et ſenſu. Veteres noſtri Theologi, quamquam de hac re plerumque ita loquuntur, vt potius rem ipſam, hoc eſt, coniunctionem ſanctitatis cum fide, vt effectus cum ſua cauſſa, affirment, et ſimilitudinibus congerendis, vt ignis, vt magnetis, vt arbo-

arboris felicis, illuſtrent, quam vt modum coniunctionis diſtincte explicent: tamen non obſcura verae rationis veſtigia impreſſa in ſcriptis ſuis reliquere, donatum fidelibus Spiritum S. et grati animi ſtudium commemorando, inprimis *Melanthon* in *Comment. in Epiſt. ad Rom.* et in *Locis.* Recentiores autem, ab illius ſimplicitatis contemtu, dum philoſophorum more modum coniunctionis, accommodate ad intelligentiam noſtram, explicare inſtituerunt, in varias ſententias diſceſſere, et magnis ſe difficultatibus impediuerunt.

84. Ac nobis videtur difficultas rei, et diſſenſus doctorum hinc maxime naſci, quod, formis loquendi popularibus, et ſimilitudinibus iis, quas diximus, conturbati, illam coniunctionem talem imaginati ſunt multi, vt tota ſanctitas cum ſuis fructibus e fide ſtatim ſua ſponte, et neceſſario ac phyſice, et ex ipſa fidei eſſentia, vt *Hulſemannus* loquitur, de *Auxil. Grat. p.* 412. conſequeretur. Quae res profecto in deuia abegit multos, in his *Curcellaeum Inſt. Rel. Chriſt. VII*, 7. et in *Diatr. de Iuſtific. in fin.* qui non aliam magis ob cauſſam negat, fidei iuſtificantis formam eſſe in accipiendo beneficio per Chriſtum parto, quam quod, quomodo hinc caritas et vniuerſa ſanctitas naſcatur, prorſus intelligi non poſſit. Sed id hoc modo intelligi non debebat. Nec ita intelligere ipſa ſanctitas et virtutum ac bonorum operum natura, ſacris literis tradita, ſinit; per quam non poſſunt repente exiſtere, ac velut in animos infundi. Quorſum autem opus eſſet praeceptis, de ſanctitate ad fidem adiungenda, et cohortationibus? quae exercitationum porro neceſſitas eſſet, quarum aſſiduitatem et conſtantiam fidelibus commendamus, vt conſtantiam recte agendi conſequantur? Vim Deo vere obediendi ſecum *adfert* fides, quae fouenda, alenda, et ad firmitatem exercitatione perducenda eſt, vt ad fidem vera ſanctitas et virtus accedat. 2 *Petr. I*, 3. 5. vbi ἐν τῇ πίστει intelligendum eſt *cum fide*, vt in ceteris formis ſimilibus, quae ſequuntur. Animus,

vt

vt primum nata eſt fides, ad pietatem et officium leniter mouetur. At illis motibus, quibus noua vis ſe exſerit, obediendum eſt exercendo, adiuuante Spiritu S. Nec aliud voluere Theologi noſtri in hac diſputatione, quorum ſimilitudines, a magnete, igne et arboribus ductae, non ad viuum reſecandae, ſed accommodate ad rei naturam explicandae ſunt, vt omnes ceterae, quae a rebus corporeis ductae, ad res incorporeas et liberas transferuntur. Quomodo autem illa facultas et illa initia ſanctitatis cum fide veniant, in eo nihil melius fuerit, quam Scripturam audire et naturam fidei conſulere.

85. Primum igitur audiamus Scripturas: quae fundamenta huius nouae facultatis ponunt in fide, non *ἀμέσως*, qua eſt acceptio beneficii diuini, et actus animi humani, ſed *ἐμμέσως*, per eius effectus et fructus proximos; quorum alter cernitur in remiſſione peccatorum, quae, de beneficio Dei et promiſſione, cum fide ita coniuncta eſt, vt non tempore, ſed ſola cogitatione, ab ea diſcerni poſſit: alter in tranquillitate conſcientiae ex fide, per peccatorum condonationem, *Rom. V*, 1. Et ab remiſſione peccatorum quidem clare origines ſanctitátis et obedientiae repetuntur apud *Ieremiam*, in vaticinio nobili de N. T. felicitate *XXXI*, 33 *ſq.* repetito per *Paullum Hebr. VIII*, 9 *ſq.* Nam cum dixiſſet, huius noui foederis rationem longe diuerſam fore a priſtino: propterea, quod vetus non ſeruatum, hoc autem ſanctitatem veram et virtutem allaturum eſſet; rationem eius tanti boni ſubiicit hanc *Ierem. l. c.* 35. *Hebr. l. c.* 12. *etenim propitius ero malefactis eorum, et peccata ac delicta eorum obliuioni traditurus ſum.* In quo proprie ineſſe foederis illius beneficium, e quo alterum ſequatur, idem Paullus declarat alio loco (*Rom. XI*, 27.) idem vaticinium repetens: *αὕτη αὐτοῖς παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.* Res autem ſic ſe habet. Cum Deus per fidem purgauit hominis animum, abſtergendis condonatione peccatis, *Act. XXV*, 9. adoptauitque per fidem regene-

regeneratum, venit in eum Spiritus S. *Gal. IV*, 5. 6. ſuamque ibi vim explicat in opere ſanctitatis per ſuum verbum, a quo ille, *Io. I*, 12., vim recte agendi et omnia accipit; vnde noua illa ſanctitas ἁγιασμὸς πνεύματος vocatur 2 *Theſſ. II*, 13., et omnia recte facta, omnesque nouae virtutes καρποὶ πνεύματος appellantur *Gal. V*, 22. Nam Deus Spiritu ſuo ſanctificare homines decreuit, cum ratio et natura non poſſet: ſed eum donare niſi purgatis non poteſt. At condonationem peccatorum ſtatim ſequitur Spiritus S. donatio, vt noſter *Philippus* loqui ſolet. Hoc fere modo rem explicant etiam Auctores *Declar. F. C. art.* 2. *et* 3. Ex quo intelligitur, renouationem hominis credentis in I. C. et inde ortam ſanctitatem cum bonis operibus coniunctam eſſe cum fide, non phyſice, vt ex ipſa acceptione beneficii per Chriſtum parti, in qua eſt forma et eſſentia fidei, qua tali, neceſſario naſcatur, vt *Hulſemanno* et aliis viſum videtur; nam id intelligi nullo modo poteſt: ſed beneficio libero Dei, qui Spiritum ſanctificantem donare decreuit ei, qui beneficium Chriſti acceptaſſet, h. e. qui Spiritui S. fidem in animo generaturo per verbum, non repugnaſſet, ſed eum abſoluere hoc opus ſuum ſiuiſſet. *Placetta de Fide II*, 24 *extr. Il ne faut pas chercher dans la nature de choſes mêmes la veritable cauſe de l'inſeparabilité de la foi et de la pieté. Il faut, ſi je ne me trompe, la chercher uniquement dans la volonté de Dieu. Il faut dire, que cet effet vient de ce, que ni la foi, ni la pieté ne pouvant ſe former dans l'ame, que par une operation ſurnaturelle du S. Eſprit, il plût á cet Eſprit Saint, de ne produire jamais l'une de ces choſes ſans l'autre.* Bene facit et nobiscum ſentit, cum illam coniunctionem a benefica Dei voluntate et diſpenſatione repetit: nec id nouum eſt eius inuentum, ſed cum antiquioribus Theologis noſtris commune. Sed id erat diſtinctius explicandum; et vltima ſic intelligenda, vt neceſſitas remoueatur, exiſtimeturque Spiritus ſanctificationis dari cuilibet, qui ei, fidem

generaturo in animo, non reſtitiſſet. Omnis alia ratio, quantum nos iudicare poſſumus, aut parum ſubtilis, aut Scripturis non ſatis conueniens, et diuerſa male permiſcens reperietur.

86. Nec tamen ſumus ii, qui in hac cauſſa excludamus alterum fidei fructum, qui eſt in pacata per ipſam conſcientia; a qua nonnulli ita ſanctificationem repetunt, vt per eam naturali quodam vinculo cum fide coniungatur, cum dicant, fieri non poſſe, vt eum non amemus, atque ei adeo obediamus, a quo tantum beneficium acceperimus, vt *Witſius* in *Irenico c.* 15. §. 15. Sane non videtur fieri poſſe per naturam animi humani, vt ille ſenſus tranquillitatis et omnino beneficii diuini, per Chriſtum dati et accepti, non alliciat animum ad amandum Deum, atque adeo aliquem amoris ſenſum commoueat. Sed tamen non vna hic difficultas exoritur, ſi rem diligentius conſideremus, propter quam nec ab hoc fonte vno, nec proprie aut maxime, poſſumus *facultatem* Deum vere et conſtanter amandi et ſancte viuendi, deriuare. Nam primo, ſi fidem ille ſenſus ſecutus erit, praeſertim viuidior et conſtantior, habebit ille profecto vim pertinentem ad amorem Dei, atque inde ad obedientiam; ſed et hic ſenſus et haec ipſa eius vis erit a Spiritu S. illapſo per fidem animis, *Rom. XIV*, 17. eritque illa vis magis in alliciendo et incitando ad amorem et officii ſtudium, vt ſupra diximus, quam ingenerando vero et conſtante amore, et pari obedientia, aut facultate obediendi legi diuinae conferenda. Omninoque ipſe amor, qui proprie dicitur, non tam facultatem dat obediendi, praeſertim ſi res praecepta eſt ſupra vires, quod accidere poſſe clarum eſt, quam voluntatem ingenuam et integram, quae tamen et ipſa multis rebus debilitari poteſt, et in ſe, per illecebras rerum humanarum, et in actione ipſa, opponentibus ſe multis intrinſecus et extrinſecus impedimentis, quae vinci, niſi viribus a Spiritu S. acceptis, et adiuuante ipſo, non poſſunt. Quid vero, ſi in ipſa

fidei

fidei veritate, tamen ille talis ſenſus tranquillitatis et laetitiae, aut omnino non exiſtit, aut obſcurus eſt et hebes? quod ſaepe accidere, non dubitare nos ſinunt exempla piorum, eo nomine querentium: quippe et Spiritus Sanctus hoc χάρισμα nec omnibus, nec eadem menſura tribuit: et obſcuratur ſaepe ſenſus ille multis etiam humanis et naturalibus cauſſis, vt bene admonetur in *Declar. F. C. art.* 2. *p.* 672. Nec ille ſenſus facile oritur niſi a πληροφορία πίστεως, in qua non eſt eſſentia, ſed ſummus gradus fidei, ad quem forte pauci perueniunt. Atque etiam eſt inconſtans et varius, quia non neceſſarius eſt ad ſalutem, vt ſupra diximus §. 78. Sed res tam varia et inconſtans non poteſt eſſe vna aut propria ac neceſſaria cauſſa rei certae et conſtantis, qualis eſt, aut eſſe debet ſanctitas a fide profecta. Relinquitur ergo, vt effectus ille fidei, qui eſt in conſcientiae pacatae ſenſu ſuaui, et laetitia e beneficio Dei, ſi contingat credenti, valeat ad bonam voluntatem, et hactenus etiam ad facultatem obediendi legi diuinae, quod ea eſſe non poteſt ſine vera et integra voluntate, ſumma rei proprie tribuatur Spiritui Sancto propter fidem dato, per verbum operanti, et hominem ad ſanctitatem contendentem in exercendo adiuuanti, vt ſupra demonſtrauimus.

87. In hac ipſa autem Oeconomiae diuinae parte, i. e. modo facultatis huius vel tribuendae vel adiuuandae, multiplex bonitas et ſapientia diuina cernitur. Primum bonitas, quod miſertus imbecillitatis noſtrae, hanc quoque partem religionis ac cultus, per quam ſalutis compotes, dignos ſe auctore ſalutis ſanctiſſimo praeſtarent, ſui beneficii eſſe voluit, largiendo Spiritu ſuo, nec eius beneficii aliam conditionem in conferendo tulit, quam ſalutis ipſius veram et cupidam acceptionem, in conſeruando autem eius vſum talem, per quem appareret, non temere datum eſſe hoc ſanctum beneficium, et abiectum, ſed in loco poſitum, h. e. apud eum, qui id conſeruare atque etiam augere amore, cura, labore, exercitatione

cuperet. Et erat illius bonitatis tanta neceſſitas, vt ſine ea nunquam verae, integrae et conſtantis ſanctitatis ac virtutis facultas contingere potuiſſet: quae nunc etiam ita oppugnatur vndique à reliquiis vitioſitatis naturalis, vt ſaepe poſt grauem demum et longam luctam vincat. Huic autem bonitati par eſt ſapientia, quae cernitur in eo, quod Spiritum ſuum noluit vi infinita agere et abſolute in ſanctificandis fidelibus, et operibus ſanctitatis efficiendis, in quo eſſet coactio et vis, cui reſiſti non poſſet, tollensque virtutis veritatem, quae, niſi libertate ſalua, ipſa ſalua eſſe non poteſt: ſed *modo quodam*, apto ad conſeruationem libertatis humanae, et *lege certa.*

88. Nam vti conuertendi hominis, ita ſanctificandi rationem omnem ſic adſtrinxit verbo ſuo, vt per id ſolum opus vtrumque perageretur a Spiritu ſuo, non modo docendo, ſed etiam efficiendo *Luc. XVI*, 29. 31. *Io. XVII*, 17. 1 *Petr. I*, 22. 23. Qua re fit primum, vt vis Spiritus Sancti agens, vel in intellectum hominis vel in voluntatem, cum per ſe ſit infinita, ἄμαχος et ἀνυπέρβλητος, (nam eſt in nutu voluntatis eius, cui ſimpliciter et nullius rei finitae interuentu [immediate] agenti, reſiſtere nihil poteſt, *Rom. IX*, 19.) vt ea igitur accipiat in ipſo actu aliquem modum, ab inſtrumenti [medii] natura, per quem illa ſufficit quidem efficiendae fidei et ſanctitati, ſed ita, vt ei reſiſti poſſit. Eſt enim hoc commune omni generi inſtrumentorum, vt ab iis vis agentis in modo agendi determinetur, eaque ſe exſerat in obiecto pro inſtrumenti ratione ac natura. Eſt autem verbi diuini eadem natura, quae eſt omnis veritatis ad actionem ſpectantis, vt eius actio ſit primum in intellectum, deinde per hunc in voluntatem et animum vniuerſum. Sed et illius in intellectum actionis, a veritate qualibet, effectus impediri poteſt multis modis, vt conſtat inter omnes, et omnis motus voluntatis et animi ex intellectu ortus, liber eſt, et repugnandi facultatem relinquit. Itaque quamquam vis diuina in verbo et veritate verbi agens in

mentem

mentem hominis longe maior eſt cuiusuis alius veritatis vi: neque enim poſſet vincere vel tenebras mentis, vel duritiem animi: tamen a veritatis natura et ratione ita veluti temperatur, vt abſit a coactione, retineatque animus, cum ei cedit, ſuam libertatem. Quae res primum eſt digna homine, cuius natura, qua non eſt vitioſa, ſed ſimilis diuinae, recte conſeruatur: deinde Deo, Patre et Domino generis humani, eodemque ſancto et iuſto, cui primum vera obedientia debetur, quae eſſe non poteſt, niſi libera ſit; qui deinde praemia tanta, quanta promiſit liberaliter, virtuti neceſſariae et mechanicae impertire nullo modo poſſit.

89. Illud ipſum, quod hanc vnam et ratam legem fidei et ſanctitatis a ſe gignendae, et ab hominibus ſperandae, quaerendae et parandae fecit, quantum beneficii et ſapientiae habet? nec modo propterea, quod ea eſt omnium hominum ingeniis, fortunae, temporibus denique omnibus apta, ſed etiam, et multo magis, quod ea non ſinit hominum ſpem, aut voluntatem incertam vagari, ſed demonſtrat, quo eundum ſit, quid agendum, nec ſinit errare quemquam, aut fallit ſpem. Vis conuerti, ad fidem adduci, ſanctificari? Ne longe quaere viam, aut incerta ſpe exſpecta, dum tu vi diuina conuertaris, credere, et ſanctificari poſſis. Vt qui ſatiari vult, ſcit ſibi cibum capiendum, et ad eum parandum ſumendumque feſtinat; neque in eo dubitat, aut errare poteſt: ſic tu ſcito, verbo diuino recte audito, lecto, et cogitato opus eſſe, nulla alia re. Audies ergo, leges et meditabere ſerio verbum. Et vt ille ſatiatur, ſic tu conuerteris, credes et ſanctificabere. Quid poteſt eſſe ſalubrius hac tali certitudine, aut ad tranquillandum animum aptius? Eſt autem certitudo illa et ſecuritas in agendo cum in omni re graui optabilis, tum maxime in cauſſa ſalutis noſtrae: nec quidquam magis cruciat et angit animum, quam cum in tali re incertus errare ac trepidare cogitur, nec certo ſcit, quo ſe conuertere, quid et quo-

modo agere debeat. Quo magis etiam, vt hoc obiter addamus, repudiandi, et vltimae ſtultitiae accuſandi ſunt, qui vel malint per actionem diuinam ſine verbo, h. e. per vim, quae proprie dicitur, ad fidem et ſanctitatem duci, ſiue potius trahi; vel illuminationem, fidem et ſanctitatem contingere ſine verbo putant, et incerta ſpe exſpectare iubent. Etenim peruertunt et vituperant ſapientiam diuinam, repudiantque ſummum beneficium, eruntque in illa ſua exſpectatione ſimillimi ruſtico Horatiano, qui non eo, quem res et ratio et vſus demonſtrat, modo tranſire flumen obiectum tentat, ſed exſpectat, dum defluit amnis.

90. Longi fuimus in fide ad arbitrii diuini laudem conferenda, ſi longi eſſe poſſumus in ea re, cuius praeſtantia nulla diſputatione atque oratione exhauriri poteſt. Nos autem nulla in re libentius indagamus veſtigia diuinae bonitatis et ſapientiae, quam in fide et verbi Dei indole; et nobis hoc magis neceſſaria viſa eſt diligentior huius capitis tractatio, quod maxime obnoxium eſt corruptelis humanis, et religionis reuelatae aduerſus *Tindalium* defenſores id plane praetermiſerunt, vel parum digne et Scripturae S. conuenienter tractauere. Sed ſit tamen modus rei, veniamusque ad cetera inſtitutae diſputationis. In quibus aptiſſimum fuerit, prima commemorare *Inſtituta* religionis ea, quae in ſcholis *Sacramentorum* nomine appellantur. Habent enim coniunctionem cum verbo diuino tantam, vt etiam genus quoddam verbi diuini videantur *Auguſtino Tr. in Io.* 80. *verbum viſibile* appellanti, laudante iudicium et acumen viri *Melanchthone in Apol. A. Conf. art.* 13. vim autem ad fidem et ſanctitatem vel generandam vel alendam verbo parem, certe ſimilem, vel hanc ipſam ob cauſſam, quia cum verbo Dei iuncta ſunt, et vim ſuam a verbo Dei accipiunt, non modo iubente iis vti, ſed etiam promiſſionibus eorum vſum commendante. Atque hac ipſa de cauſſa iis communia ſunt, quae diximus de verbo Dei

ipſo

ipſo §. 87 ſqq. Sed habent etiam propria documenta bonitatis et ſapientiae diuinae, in eo maxime, quod in iis eſt pignus fidei perſpicuum et ſenſibile, et vis ad roborandam fidem promiſſorum diuinorum, amoremque aduerſus Deum hominesque inflammandum. Cum enim ſit ea hominum natura, vt ſenſibus valde ducantur, iisque res quaeque ita certior videatur, vt magis ad ſenſus pertinet, aut per ſenſus percipitur: non quo res ſenſibiles ſua natura certiores ſint intelligibilibus, et inadſpectabilibus, ſed quod ſenſus earum, et certitudinis, acrior eſt et viuidior in animis humanis: profecto magnum beneficium ſapientiae diuinae putari debet, quod per Sacramentorum inſtituta quodam modo ad ſenſus ipſos admovit certitudinem promiſſorum ſuorum, atque ita eos vocauit in communionem fidei, vt per eorum vim adiuuaretur fidei certitudo et acueretur certitudinis ſenſus. Quemadmodum igitur quondam Deus iridem coeleſtem adiunxit promiſſioni, qua timorem diluuii talis, quale Noachicum fuerat, ex animis hominum tolleret, vt pignus viſibile promiſſionis haberent, exiſtimarentque tam certum illius promiſſionis euentum fore, quam certum eſſet, ſe illam iridis ſpeciem oculis cernere: ſic e. c. Euchariſtiae ſacramento inſtituto, hanc nobis facultatem dedit, vt in edendo ac bibendo cogitemus, quam certum ſit, nos hunc panem, atque hoc vinum hoc tempore edere ac bibere, tam certam eſſe veniam peccatorum noſtrorum propter I. C. tam certam ſpem ſalutis. Atque vt illa certitudo etiam ſanctior et amabilior eſſet, eam non pane et vino promiſcuo ac ψιλῷ ſumendo fieri voluit, ſed auguſtiori re adiuncta, ſanguine et corpore Domini noſtri Ieſu Chriſti, per quem illa venia peccatorum et ſpes ſalutis aeternae parta eſt. Quibus cogitationibus ac ſenſibus plenus in accipiendo animus, ſalutis cupidus, mirifice confirmetur neceſſe eſt, et per hanc ipſam confirmationem expleatur conſolatione et laetitia veriſſima ac dulciſſima. Hac porro reflectitur animus ad cogita-

tionem benignitatis diuinae et Domini I. C. tali modo conſulentis ſibi et imbecillitati ſuae; vnde amor accipit alimentum dulciſſimum, nec minus inflammatur animus ad ſtudium vniuerſae pietatis et obedientiae. Haec qualia et quanta ſint, ſentiunt pii, et intelligere etiam ceteri facile poſſunt, ſi ea recte conſiderare velint. Eſt enim in promtu, omnia hic eſſe plena bonitatis et ſapientiae diuinae. Nondum dixi, quanta in iisdem inſtitutis vis ſit ad iungendos Chriſtianorum animos et amoris concordiaeque vinculo adſtringendos; in quo ipſo eſt ſapientiae diuinae magna commendatio. Sed illam tam ſalubrem et Deo dignam vim horum inſtitutorum eius demonſtrat Paullus non vno loco 1 *Cor. X*, 17. *Eph. IV*, 5 *cet.* Addat, qui volet, *Stakhuſium* in *Defenſ. Relig. Chriſt. c.* 23. §. 50 *ſq.* et *Foſterum* in *Def. util. et verit. Rel. Chriſt. c.* 5. qui tamen omnia refert ad virtutis et officii commendationem, quo in genere multa bene diſputat.

91. Atque ita abſoluta eſt pars diſputationis noſtrae ea, quae ad arbitraria religionis inſtituta vel communia vtrique Oeconomiae, vel propria nouae pertinet. Tranſitus hinc datur ad ea, quae antiquae ſunt: quem facere non poſſumus, niſi breuiter explicatis, aut ſaltem tactis cauſſis diuerſitatis, quae eo in genere cernitur in vtraque Oeconomia, vt et hinc aliquid lucis accedat ſapientiae diuinae in modo arbitrii illius, quod defendimus, regendi. Ea diuerſitas eſt in numero talium inſtitutorum, qui in priſca illa Oeconomia religionis eſt permagnus, in hac noua autem, per Chriſtum et Apoſtolos ſancita, perparuus, vt vidimus; ſublatis quippe omnibus praeter fidem, et ſacramenta, in quibus formae priſcae abolitae ſunt, genere ipſo ſeruato, et nouis formis inductis. Cum autem dubitari non poſſit, quin Deo liberum fuerit, numerum hunc augere; quaeri libeat, quae eſſe potuerint huius paucitatis cauſſae Deo dignae. In qua quaeſtione explicanda non ſuffecerit, vt putamus, id, quod videmus afferri a multis, cum dicunt, in illo Leuitico cultu

cultu adumbrationem futuri Meſſiae, et rerum ab ipſo peragendarum fuiſſe, *Hebr. X*, 1. quam locum non habuiſſe poſt euentum. Nam, vt mittamus id, quod ſtatim occurrat cuique, id valere modo ad neceſſitatem abolendorum eorum, in quibus eſſet talis adumbratio et praeſignificatio, quam non omnibus inſtitutis Leuiticis, ne ſacrificiis quidem, communem fuiſſe in promtu eſt, (cf. Diſp. II. §. 38.) quid impediebat, quo minus iis, quae propter commutationem rerum, commutanda et ipſa erant, alia ſuccederent, accommodata ad nouam temporum rationem; praeſertim cum in iis eſſe poſſet, vt de Leuiticis demonſtrabimus, vtilis diſciplina fidei et officii? Nam illud quidem dici non poteſt, quod alicui in mentem veniat, ab illa Leuitici ritus abrogatione hominibus minus opus eſſe inſtitutis bonae diſciplinae. Nec ea inſtituta impeditura erant conſilium diuinum conciliandae generis humani concordiae, et tollendae inimicitiae ex ritibus Moſaicis, *Eph. II*, 15. *Col. II*, 14. Nam noua et omnibus communia, et propterea libera erant ab omni tali inuidia futura, qualem Moſaica ratio, quamquam nullo vitio ſuo, incenderat.

92. Ac fortaſſe optimum fuerit, in hac re potius ſe referre ad illud: *quis mentem et conſilium Dei aſſequitur? Rom. XI*, 34. quam incertas coniecturas tentare. Sed neſcio quomodo animus noſter ſemper inclinauit ad hanc partem, vt putaremus, hanc rationem fuiſſe ad illa tempora, et conſilium diuinum communicandae cum omnibus gentibus ſalutis per Chriſtum partae ac propoſitae accommodatiſſimam, atque hanc ob cauſſam ſapientia diuina digniſſimam. In operibus ſapientiae diuinae hoc eſt non paruum, quod regnum gratiae ita cum regno naturae copulatur, vt alterum ſit aptum alteri. In quo ſunt omnia digna Deo, vtriusque auctore. In regno naturae ſaepe ita res gubernat prouidentia diuina, vt aditus et propagatio regni alterius fiat facilior, ſeruiatque natura gratiae. In regno viciſſim gratiae ita Deus tem-

perat rem, vt non intercedat vis infinita, quae tollat rerum naturam et ſeriem ab ipſo inſtitutam, nec tamen inſtituta eius ita ipſa indole ſua, temporibus ac locis, pugnent cum natura rerum, vt ab ea poſſint impediri, ſed habeant ſucceſſum faciliorem. Atque huius rei documentum videtur eſſe in eo ipſo, de quo quaerimus. Cum ita praedictum eſſet a Prophetis inſtinctu diuino, Meſſiae regnum fines habiturum eosdem cum orbe terrarum, eiusque ſalutiferam doctrinam ad omnes gentes venturam, vt quae ad ſalutem omnium ſine diſcrimine hominum pertineret; ſapientia diuina rem ita moderata eſt, vt ea propagatio doctrinae Chriſti quam maxime cum natura rerum humanarum, h. e. ingeniis humanis, temporibus ac locis conſentiret. Id effici duabus rebus poterat: primum, ſi ea incideret in tempora talia, quae ſua ſponte aditum in omnes terrae partes darent iis, per quos propagaretur, ſiue, ſi diuina ſapientia ita praepararet in rebus humanis omnia, vt munita ſatis eſſet via progreſſurae quaquauerſum doctrinae Chriſti: deinde, ſi ipſa doctrina, quoad ſalua ſumma (eſſentia) eius fieri poſſet, accommodaretur temporibus illis, hoc eſt, ingeniis populorum, ſenſibusque, vt inde nihil ei, aut quam minimum impedimenti, obiiceretur.

93. Iam quod ad primum attinet, eſt ſane perſpicuum, et a pluribus animaduerſum, et a nobis in *Inſtitutione Interpr. N. T. p.* 211. 12. admonitum, in notis illis migrationibus Iſraelitarum in Aſſyriam, Chaldaeam, regna Seleucidarum, Lagidarum, vicinasque regiones, denique, ab foedere cum Romanis inito, per omnes deinceps Imperii Romani partes, et, conceſſa a Romanis libertate religionis ritu patrio colendae, etiam per conuentus ſacrorum cauſſa locis publicis ac ſolemnibus habendos, praemunitionem quandam a prouidentia diuina factam ad facilem et celerem religionis Chriſtianae propagationem, cum ea res Apoſtolis aditum facilem daret, non modo ad omnia oppida culti orbis terrarum,

quorum

quorum nullum paene a Iudaeis tum vacuum erat, ſed etiam facultatem daret exponendae palam multis audientibus doctrinae; quae multo minor ac rarior futura erat, ſi in peregrina et ignota omnia veniſſent. Acceſſerat etiam linguae graecae vſus, primum per Graecorum imperium latiſſime, etiam quodam tempore ad Iudaeos propagatum, deinde per coniunctionem rerum Romanarum cum Graecis inde ab Achaico foedere, et ſubiectos Romanorum imperio Graecos, ad omnes populos fuſus, et in ipſa Iudaeorum ſacra receptus; qui Apoſtolis hoc opportunitatis dabat, vt omnibus in locis publice priuatimque docere et populares ſuos et alienigenas poſſent. Quae vt nemo ſine numine diuino accidiſſe putabit; ita valde pertinere ad ſapientiam diuinam, et diuinarum humanarumque rerum quandam concordiam, gubernatore ſapientiſſimo dignam, in promtu eſt. Atque vt hoc obiter addamus, ex his ipſis patet, quare ſapientiae diuinae conſentaneum viſum, illo potius tempore, quam alio, aut maturius proferre hanc religionis formam, quae a Chriſto tradita eſt. Quae ſpero eſſe planiora iis, quae v. c. *Conybarius* c. *Tindalium cap.* 8. *p.* 388. diſſerit.

94. Enimuero, vt in illo res humanae diuinis, ſic in eo, de quo quaerimus, res diuinae attemperatae videntur humanis. Primum illis temporibus philoſophia et omnium bonarum artium ſtudia, longe lateque fuſa, contemtum cerimoniarum religioſarum attulerant, quarum multitudinem homines illis dediti, in ſuperſtitionis ridendae parte ponebant. Omnino, ſiue hac, ſiue aliis de cauſſis, homines multis locis erant ab cerimoniis alieniores. Id etiam ex hoc, vt opinamur, intelligi poteſt, quod, qui doctrina Iudaeorum capti, in ſocietatem eius venire cuperent, quos fuiſſe, circa tempora Chriſti, permultos conſtat, cerimoniis vti Iudaicis ita recuſabant, vt Iudaeis neceſſe eſſet, homines religionis ſuae appetentes a neceſſitate cerimoniarum ſeruandarum liberare. Erant porro ad regnum I. C. paullatim vocandi tot populi e

Septen-

Septentrione Europae, a quibus nunc omnis prope Europa tenetur. Hi adſueti religionibus vel nullius vel paucarum cerimoniarum, faciliores futuri erant ad Sacra Chriſtiana ſuſcipienda, ſi ipſorum moribus et ſimplicitati eſſent hac ex parte ſimillima. Et memoriae proditum eſt, quosdam etiam tam paucis Sacramentis offenſos, et difficiliores ad aſſentiendum factos fuiſſe. Quid futurum erat, ſi religio Chriſti, pari cum vetere Iudaica comitatu rituum ſtipata, iis ſe obtuliſſet? Sed haec, cum in coniectura ſint, quam in partem accipiantur, non magnopere laboramus. Illud quidem ſine dubitatione proque certa re, licet affirmare, in magno beneficio bonitatis diuinae ponendum eſſe, quod nec priſca illa tam moleſta rituum multitudo manſit, nec in eorum locum alii, pari aut maiori numero ſucceſſere, agente etiam hoc ſapientia diuina, vt homines magis a ſenſibilibus abducti, in rerum intelligibilium et diuinarum cogitatione totos ſe collocarent. *Gal. IV*, 1. *Act. XV*, 10. *Io. IV*, 23. 24. Hunc locum miror a *Capello* inter *praerogatiuas Eccl. N. T. ſupra veterem Iudaicam*, eſſe praetermiſſum. Nam *Witſius Oecon. IV*, 15. quod caput eſt *de bonis N. T.* leuiter, vt alii, ab ea parte attigit, quae ad Iudaicarum cerimoniarum abrogationem pertinet. Sed ad veterem illam Iudaicam veniamus.

95. In qua maxime offenduntur aduerſarii noſtri, propter illa arbitraria, quae in ea inſunt plurima. Sed eorum non modo ea eſt *innocentia*, vt ſine iuſta cauſſa iis offendantur homines, ſed etiam *ſalubritas*, vt honorifica ſint et religioni, et auctori Deo. *Innocentia* quidem talium inſtitutorum cernitur in hoc, ſi in iis, eorumque vſurpandorum modo, nihil eſt, quod pugnet cum pietate in Deum, et ad eam vel peruertendam falſis opinionibus, vel impediendam et debilitandam in animis humanis neceſſario valeat; ſi porro nihil, quod virtutis reliquae veritatem obſcuret, eiusque neceſſitatem tollat. *Salubritatem* porro habent, ſi in iis eſt diſciplina verae ſapien-

ſapientiae, pietatis, et virtutis, apta vſurpantium ingeniis, moribus, etiam temporibus. Quibus conſtitutis, non eſt difficile, vtramque ritibus V. T. aſſerere. Ac nos non ignoramus, hunc locum, praeſertim quoad innocentiam attingit, tractatum eſſe a quibusdam Britannis, qui aduerſus *Tindalium* ſibi certamen ſumſerunt, in his a *Iac. Foſtero*, *cap.* 4 *et* 5. ſed eius diſputatio, etſi innocentiam bene defendit, quod eſt facillimum, tamen ſalubritatem nimis arctis finibus conſtringit, totam ponens in perſpicua et perpetua ſeiunctione Iudaeorum ab gentibus ceteris, quae veritate religionis carerent, et remedio idololatriae; cuius vtriusque neceſſitatem ad conſeruandam in illa gente religionem veram bene defendit. Itaque non alienum putauimus, hunc locum noſtro modo explicare.

96. Et in *innocentia* quidem longam diſputationem ſuperuacuam facit et rei ipſius perſpicuitas, et inſtituti noſtri ratio, quod *ſalubritatem* magis attingit, quam innocentiam; quamquam illa in huius veluti fundamentis conſiſtit. Nam totam illam cerimoniarum multitudinem, quoad iis acquieuerit Iſraëlitica natio, nec ab iis ſe ad alios ritus traduci paſſa ſit, inuiolatum reliquiſſe verum de Deo vno, inuiſibili, mundi auctore, et rerum omnium conſeruatore, ſenſum, eoque de praeſcripto ipſius, pietate, obedientia, et virtute colendo, res ipſa declarat: nec ea res vllam dubitationem poteſt habere. Nihil igitur hic vitii eſt, ſed innoxia omnia. Cum autem haec ſit indoles ingenii humani, praeſertim plebeii et indocti, vt adhaereſcat rebus ſenſibilibus, oblitum intelligibilium et coeleſtium, in illisque totam religionem et ſanctitatem ponat, et poni cupiat, propterea, quod facilius eſt, corpore agere, eique imperare, quam animo: cautum eſt his incommodis diligenter in illa ipſa religione, per praecepta eiusmodi, quae plane et ſeuere docerent, in illis cerimoniis non eſſe maximum cultum Dei, aut totum, ſed longe maiora eſſe interna, quae mente et animo peragerentur,

rentur, fidem, obedientiam, ſine quibus illa, velut mente ac ſenſu caſſa, etiam diſplicerent, 1 *Sam. XV*, 22. *Pſ. L. Eſ. I*, 11 *cet.* Itaque ſi quid in hoc genere ab Iſraëlitis peccatum eſt, quod factum eſſe plus, quam ſatis eſſet, docent querelae Prophetarum, eius culpam omnem ſuſtinent homines, nihil inde cerimoniae ipſae vitii aut noxae trahunt.

97. Sed innocentia earum multis et magnis commodis cumulatur. In quibus primum facile agnoſcimus ea, quae diximus a *Foſtero* et aliis demonſtrata, vnde etiam ſapientia diuina illuſtratur, quae conſeruandae religioni verae, et cauendae ſuperſtitioni ita aptas res inuenit et ſanxit. Quod ſi quis Spencerianam rationem probet, cuius vitia non ignoramus; adiuuerit et ipſe cauſſam noſtram. Eſt enim benignitatis et miſericordiae paternae, demittere ſe ad imbecillitatem ſuorum, quoad ipſius ſanctitas et religionis dignitas patiatur. Sed nos aliis et maioribus rebus ſalubritatem iſtarum cerimoniarum aeſtimamus, vt diximus. Et quoniam in iis proprie non eſt ipſius religionis pars, niſi quoad obedientia Deo in iis ſeruandis praeſtatur, ſed diſciplina religionis virtutisque colendae; ea quomodo inſit, breuiter demonſtrandum videtur. Nos autem non ſumus ii, qui diſciplinam ponamus modo, aut maxime, in coërcendis rebus malis; ſed etiam, et multo magis, in adiuuandis bonis. Neque enim diſciplina eſt propria improbis, quos coërceri ſeueritate inſtitutorum idoneorum conuenit, ſed communis etiam probis. Et eſt multo melior, quae bonis prodeſt, quam quae malos coërcet. Nam haec modo abſtrahit a delictis externis, et cogit facere externum virtutis et religionis opus: illa adiuuat pietatem et virtutem ipſam, per quam vera opera ſanctitatis fiunt. Habuerunt ergo cerimoniae Moſaicae diſciplinam illius generis, quoad neceſſitatem attulere ſacrorum certis temporibus obeundorum, et peccatorum quocunque modo expiandorum. Quorum alterum cauebat, ne homines improbi paullatim omnem

omnem religionis ſenſum exuerent, ſed perpetuam peccati exprobrationem, et officii ac poenitentiae admonitionem haberent, per quam occaſionem quin interdum homines ad meliorem mentem reuocati ſint, dubitari vix poteſt: alterum autem homines ſaltem in peccando timidiores reddebat, et metu a peccatis multis abſtrahebat. Sed melior illa ad pios pertinens diſciplina, vel ad ſcientiam et fidem refertur, vel ad animum eiusque ſenſus, vel ad actionem; contineturque inſtitutis apte excogitatis ad ſcientiam religionis augendam et firmandam, fidem alendam et excitandam, ſenſus animi ad normam certam pietatis et virtutis fingendos et roborandos, actionem denique vitae adiuuandam per exercitationes idoneas. Talem vero diſciplinam fuiſſe in cerimoniis Moſaicis, ſi per omnes partes eundo demonſtrare inſtitueremus, vix finem habitura eſſet diſputatio. Itaque paucis exempli cauſſa ponendis defungemur, e quibus de ceteris iudicare facile ſit.

98. Atque vt a parte ea initium faciamus, quae ad ſcientiam verbi diuini pertinet, a quo omnis vera fides et ſanctitas ducitur; de *Sabbati* inſtituto primum videbimus. In quo non docebimus, quam vtilem diſciplinam habuerit in eo, quod, feriandi neceſſitate impoſita, paene traheret homines ad ſacra ſtatis horis obeunda, aut quod imitatione Dei opera ſua intuentis poſt ſextum diem et probantis, vocaret homines ad acta ſuperiorum dierum recolenda, et eorum rationes a ſe repoſcendas, vt fierent poſt cautiores, ſi aberratum a lege viderent: (*Philo de Decal. p.* 758.) ſed modo, quantum profuerit ad verbum Dei cognoſcendum atque imbibendum. Etenim quod omnibus Sabbatis ita audiebatur neceſſario pars verbi diuini, vt certo Sabbatorum numero, olim lex tota, poſt libri etiam Prophetarum omnes abſoluerentur, homines adulti, iisdem ſaepe audiendis, ita percepta tenebant omnia, vt nihil eos fugeret. Cuius rei auctorem ac teſtem habemus *Ioſephum*, cuius egregius eſt et dignus

lectu

lectu locus c. *Apionem II*, 16. 17. vbi oſtendit, apud Iudaeos coniuncta fuiſſe, quae alii populi diſtracta haberent, διδασκαλίαν et ἄσκησιν τῶν ἐθῶν, *doctrinam* et *diſciplinam inſtitutorum:* horum autem pulcerrimum fuiſſe in iſta aſſiduitate per dies Sabbatorum audiendae legis, per quam effectum ſit, vt omnia legis capita *non minus* quisque *quam nomen ſuum* teneret. Quod ille quidem de legibus Moſis dicit, de quibus id eo loco praedicari ſatis erat, ſed pariter de Prophetarum libris dici poterat. Nec in ea re oſtentationis ſuſpicio eſt, cum et mulierum in libris ſacris, et eorum qui nunc ſunt Iudaeorum exempla rem firment. Mariae quidem preces illae pulcerrimae totae ita nexae ſunt verbis diuinis, vt appareat ei familiariſſima fuiſſe ex illis crebris auditionibus verba et ſententias ſacrorum librorum. Et nunc, ſatis conſtat, Iudaeos permultos, etiam expertes eruditionis Iudaicae, ita tritos eſſe in libris V. T. vt pleroſque Chriſtianorum in eo genere longe ſuperent. Atque illa tanta totius verbi diuini ſcientia, magnam hominibus, praeſertim piis, facultatem dabat meditandi aſſidue verbum diuinum e deſcriptione Dauidica, *Pſ. 1*, 2. Itaque non modo propterea inerat beneficium in hoc inſtituto, quod vacationem dabat corpori humano a laboribus, ipſum quoque magnum et amabile; ſed etiam, et multo magis hac de cauſſa, quod diſciplinam verbi diuini exercitatione tali imbibendi efficaciſſimam habebat.

99. Atque hac ipſa de cauſſa in eodem inſtituto erat *diſciplina fidei*, quae aſſidue audiendo verbo venit et manet, naſcitur et alitur. Sed huius diſciplinae aliud, nec parum efficax genus fuit in genere ſacrificiorum eo, quod animalium ſanguine fundendo peccata expiaret. Nam cum in eo eſſet adumbratio futurae per Meſſiae mortem expiationis, ad omnes peccatorum poenas abolendas pertinentis, et veniae impetrandae ſpes tota referretur ad miſericordiam et beneficium diuinum, non minus ad excitandam et alendam fidem virium habebant, quam nunc

nunc Euchariſtia recte celebrata. Nec vero hic nobis explicanda eſt, vt opinor, diſputatio longa, qua vincamus, hanc admonitionem in eo genere ſacrificiorum ex inſtituto et conſilio diuino fuiſſe, cum ea res claris Chriſti et Apoſtolorum teſtimoniis nitatur, ſintque eius etiam in Iudaeorum libris veſtigia, quae *Schoettgenii* diligentia collegit in *Horis Talmud. T. II. p.* 483. Quod ſi ea ſeris V. T. temporibus paullatim obliterata fuit, et ignorata pleriſque, hominum id vitium fuit, qui in talibus rebus facile adhaereſcunt in eo, quod in ſenſus incurrit, neglecta parte meliori, quae mente peragenda eſt. Nec quod in lege ipſa nulla eius rei mentio facta eſt, propterea negari, aut ignota veteribus exiſtimari debet. Nec enim legis illa doctrina fuit, ſed Prophetarum, in quorum ſcholis ea tradebatur. Nam nec hoc in lege diſerte ſcriptum eſt, in talibus ſacrificiis obeundis cogitationem peccatorum cum dolore vero, et deprecatione veniae, et voluntate ſeria peccatorum poſtea cauendorum, requiri, ſine quibus inutilia eſſe ſacrificia, et ad augendam culpam et poenam valere. Et tamen hoc non ignoratum aut non traditum eſſe doctrina religionis Iudaicae, tum Prophetarum libri docent, tum Iudaeorum poſteriorum ſcripta, vt *Philonis* de *Victimis*, item de *Sacrificantibus*, et *Targum* ad *Eccleſiaſt. IV. vlt. cet.* Ex quo illud quoque intelligitur, quod praeteriri non debet, in ſacrificiis iſtis fuiſſe *diſciplinam poenitentiae* vtilem et ſalutarem: in quo ipſo magna eorum eſt commendatio, et ſapientiae diuinae laus.

100. In ceteris porro ſacrificiis et oblationibus omnibus fuiſſe egregiam *diſciplinam pietatis* aduerſus Deum, omnia bona vitae humanae, omnes euentus ſecundos, referentis ad beneficium diuinum, res propemodum ipſa clamat. Neceſſario enim occurrebat in tali genere cerimoniae, Deo deberi, quidquid boni obtigiſſet: eius rei profeſſionem ſolennem et gratam edi tali ritu obeundo: ab eodemque eſſe ſperanda ſecunda in poſterum. Nec du-

bitem, *in legibus de diſcrimine ciborum*, fuiſſe de conſilio diuino, *diſciplinam* aliquam *cupiditatum caſtigandarum* et *refrenandarum*, per neceſſitatem abſtinendi ab cibis iis, quibus alii populi delectarentur; idque innuit *Ioſephus l. c.* Et ſunt multa alia, quae dici in hanc ſententiam poſſunt: ſed modus adhibendus eſt; et via per haec ad indagandum eſt patefacta. Ceterum ſi non poteſt in omnibus talis aliqua vis indagari et explicari, non propterea nihil huiusmodi in iis fuiſſe iudicandum eſt, quod eſſet ſalubre homini, glorioſum Deo. Etenim non eſt mirum, ſi nos, tam longe ab iis temporibus remoti, quibus illius diſciplinae vera ratio et verus vſus et perſpectus erat Prophetarum traditione, et frequentabatur vulgo, ea ignoramus, et noſtra ſponte indagare non poſſumus, cum etiam Chriſti temporibus perpauci eſſent, qui maiorum rerum veram rationem et legitimum, de conſilio Dei, vſum tenerent. Et ſunt fortaſſe quaedam in his ſimilia Parabolarum Euangelicarum περιςάσεσι et minutis partibus, quae non propriam cauſſam aut ſignificationem habent, ſed explendo Parabolae quaſi corpori ſeruiunt; in quibus ſi quis proprium aliquod Dei conſilium ad diſciplinam talem pertinens indagare velit, argutias citius parum probabiles exprimat, quam veritatem reperiat, quod *Philoni* et aliis allegoricae rationis amicis ſaepe accidit.

101. Illud autem praeteriri non debet, quod maxime pertinet ad diſputationis noſtrae conſilium: diſciplinae talis etſi non ea neceſſitas fuerit, vt ſine ea ad religionem, fidem, poenitentiam cet., adduci homines non poſſent, aut vt alia eſſe non poſſet; tamen cum Deo ſalubre ad conſilia ſua viſum eſſet, cerimonias tales ac mores ſancire §. 96. ſummam ſalubritatem fuiſſe, eamque ob cauſſam laudandam eſſe et ſapientiam diuinam, quae eas ſummae religionis ita aptauerit, et bonitatem, quae per hanc diſciplinam talem adiuuare homines in omni parte religionis, et conſuefactione quadam ad fidem et pietatem addu-

adducere voluerit. Quanta autem vis ſit talis diſciplinae inſtitutorumque exercendae cuiusque virtutis vel artis, ſapientiſſimi quique omni tempore intellexerunt. Grauis enim error eſt eorum et perniicioſiſſimus, qui in rebus ad actionem pertinentibus ſatis eſſe putant, ſi doceant, quid et quomodo agendum ſit, et cohortatione, hoc eſt, commemorandis iis, quae motiua vocari ſolent in Scholis, vtantur. Quibus rebus nihil aliud effici poteſt, niſi vt ſciat aliquis officium, et ad id vtcunque impellatur animus, i. e. ad optandum, vt officium ipſe faciat: niſi vero etiam Rhetores praeceptis eloquentiae tradendis et laudibus eius, pulcritudine et vtilitate, commemorandis, diſertos facere diſcipulos poſſunt. Enimuero vt facias, et conſtanter facias, quod eſt proprium verae virtutis, id ſine exercitatione multa fieri non poteſt, quam teneri diſciplina certa et apta, id eſt, inſtitutis ad vitia paullatim coërcenda et excludenda, et ad actionem rectam celeriter et facile ſuſcipiendam valentibus, in promtu eſt. Haec eſt illa diſciplina, qua lapſa, virtutem ipſam lapſam queruntur hiſtorici Romani. Pulcerrimus eſt locus apud *Xenophontem* in *Cyropaedia tertia*, non longe a fine: vbi Cyrus inducitur Chryſantae monenti, vt et ipſe cohortatione apud milites vteretur, quod id faceret rex Aſſyriorum, ita reſpondiſſe, vt diceret: *μηδέν σε λυπούντων αἱ τοῦ Ἀσσυρίου παρακελεύσεις. οὐδεμία γὰρ οὕτως ἔσται καλὴ παραίνεσις, ἥτις τοὺς μὴ ὄντας ἀγαθοὺς αὐθημερὸν ἀκούσαντας ἀγαθοὺς ποιήσει· οὐκ ἂν οὖν τοξότας γε, εἰ μὴ ἔμπροσθεν τοῦτο μεμελετηκότες εἶεν, οὐδ᾽ ἀκοντιστάς, οὐδὲ μὴν ἱππέας γε, οὐδὲ μὴν τάγε σώματα ἱκανοὺς πονεῖν, ἢν μὴ ἔμπροσθεν ἠσκηκότες ὦσι·* *Ne tu timeas cohortationes Aſſyrii. Nulla enim eſſe poteſt tam pulcra cohortatio, quae eos, qui fortes non ſint, ſtatim audiendo fortes faciat: non certe bonos ſagittarios, niſi ante eam artem exercuerint, nec iaculatores aut equites, aut qui corpore labores ſuſtineant ſine praegreſſa exercitatione.* Et poſt demonſtrat, non modo legis praeceptis opus eſſe, ſed

 etiam

etiam magiſtris et praefectis, qui *doceant* et *conſuefaciant* facere ea, quae leges iubeant. Et his ſimilia ſunt in *Platonis* de *Republica* libris, quae alibi a nobis ſunt indicata. Sed vt ad eundem locum pluribus ſaepe viis pervenitur, pari commoditate viatorum, ſaltem pro cuiusque rationibus et conſilio, nec neceſſe eſt omnibus eadem via ire: ita illa diſciplina, quamuis bona pro indole gentis et ratione temporum, aboleri a Deo potuit, inducta alia ſimpliciore et omnibus populis apta.

102. Non ignoramus, eſſe plura, de quibus in hanc partem dici poſſit, non modo in Iudaica religione, ſed etiam in ea, quae primis generis humani parentibus in Paradiſo fuit. Sed ſupergreſſi iam ſumus modum Academicae Exercitationis. Itaque hic finem facimus *Vindiciarum* noſtrarum: quas vt optimo animo ſuſcepimus, ita plurimis prodeſſe ad agnoſcendam ſapientiam et bonitatem inſtitutorum diuinorum cupimus; quod nobis in tota huius cauſſae actione ſpectatum fuit. *Deo ſoli bono et ſapienti ſit laus et gloria in omnia ſecula!*

DE

DE
DISCIPLINA
CHRISTIANA

DE

DISCIPLINA CHRISTIANA

P R A E F A T I O.

Quum omnes fere artes atque doctrinae paullatim incrementa maiora ceperint, et per ingeniorum multorum inuenta, curam et diligentiam, elaborationem maiorem acceperint: tum vero etiam Theologiae pars ea, quae de vita et moribus Chriſtianorum praecipit, in eius felicitatis ſocietatem venit. Eius rei cauſſa haud ſcimus an praecipua fuerit inſtitutum illius partis ſeparatim ab altera tractandae, quae ad fidem proprie pertinet, et ad corpus proprium doctrinae redigendorum omnium, quae cum vita et moribus habent coniunctionem: cuius inſtituti auctorem *Georgium Calixtum* fuiſſe conſtat. Nam ab Apoſtolorum inde temporibus ea ſic a doctoribus Eccleſiae tractabantur, vt, in interpretandis populo ſcripturis ſacris, et quae ad fidem pertinerent, ad vitae conformandae vſum conferrentur, et praecepta vitae atque morum per locos communes illuſtrarentur et inculcarentur: vt tum ab aliis, tum a *Chryſoſtomo* factum eſſe videmus, cuius vel ſolae Homiliae in Matthaeum prope omnes vitae Chriſtianae partes complectuntur; vel vt ſeparatim in concionando, aut per alias ocaſiones, pars aliqua officii chriſtiani explicaretur. Poſteaquam vero Corpora doctrinae Chriſtianae fieri coepere ad ſcholarum vſum, e ſcripturarum ſacrarum et doctorum clariorum ſententiis coagmentata, libri ſententiarum appellati, in ea congeſta ſunt, non modo quibus fides Chriſtianorum, ſed etiam quibus animus, mores et

vita informarentur. Noſtros quidem ab *Lutheri* tempore, qui talia corpora Doctrinae Chriſtianae conficerent, vt ſub Locorum theologicorum nomine, ea per varia capita, vt de peccato, lege, bonis operibus, aliaque, diſperſiſſe, ſatis conſtat. In qua ratione haud facile erat videre, quid deeſſet, aut, quomodo cohaererent omnia inter ſe, perſpicere. At poſteaquam ea ſecerni coepere a ceteris, et ad formam doctrinae propriae reuocari, maior opportunitas data eſt, ſingula elaborandi diligentius, et ordine apto inter ſe coniungendi, et a certis principiis omnia repetendi.

2. Atque ea res etiam fecit, vt non modo doctores saepius ac copioſius de officiis pro concione dicerent, ſed vt etiam homines magis appeterent ac requirerent de moribus homilias, quam quae de capitibus fidei exponerent. Nam ſi quis inde colligere velit, vitae ſanctae appetentiores et ſtudioſiores factos eſſe homines, quam ante fuiſſent, aut ea re ſanctiores factos, aut id doctores maxime ſpectaſſe, valde erret. Alias res habet etiam illecebras. Atque vt a doctoribus incipiamus, prima illecebra eſt facilitas rei. Nam facilius doctrinae moralis caput, quam fidei, et recte accurateque intelligas atque explices, et, vt nunc ſunt tempora, ſatisfacias in eo audientibus. Accedit, quod, qui comto ornatoque genere dicendi vti cupiant, in rebus moralibus rem expeditiorem habent. Nam eae facile a ſententiis atque figuris ornatum quendam capiunt, et admouentur ad ſenſus humanos; at dogmata fidei pro concione recte explicare, et rationibus idoneis firmare, idque facere cum aliqua commendatione orationis, id eſt, ornatu talibus rebus apto, id quidem eſt magnae difficultatis. Nam res dogmaticas, propter communem tenuitatem rerum abſtractarum, ad ſenſus humanos perdifficile eſt admouere, et longe maioris ingenii et artis, quam in rebus ad vitam pertinentibus, diſertiſſimum eſſe atque vberrimum verbis, figuris et ſententiis. Nec vero alia cauſſa eſt, quare homines moralia libentius audiant,

quam

quam dogmatica. Nempe et facilitate audiendi capiuntur, et multo magis ornatu verborum, ſententiis acutis et bellis, et motibus animi mollibus. Itaque plerumque nullum alium iis audiendis fructum capiunt, quam e ſpectatis et auditis in ſcena tragoediis.

3. Tantum vero abeſt, vt ab omnibus vniuerſa conſuetudo crebrius tractandi res morales in concionibus ad populum probata ſit, vt potius multi fuerint, ſintque et nunc, qui ſuper ea re grauiter conquererentur. Atque nos facile largimur, ſub iis querelis interdum aliquid vel iniquitatis, vel odii et inuidiae, fortaſſe etiam aliquid vanitatis latere: nec tamen, eas interdum iuſtas eſſe, negari poteſt, vt in iis, qui doctrinam quandam inducunt de officiis et moribus, ſpecie illam quidem magnificam ad ſenſum populi illius, qui plus ſapere didicit in diſciplina ſcenae et libellorum vulgarium, fauorem hominum, per bellas ſententiolas et verborum nouellorum condimenta quaerentium, reuera magis oſtentatricem vanitatis cuiusdam, quam verae et Chriſtianae virtutis magiſtram et commendatricem: quo ſane quidam hodie inclinauere.

4. Quid vero de iis dicamus, qui in officiis explicandis pro concione totam rem eſſe putant confectam, ſi virtutes et officia pariter ac contraria illis vitia atque peccata, ita tractent, vt primum eorum indole, fortaſſe etiam cauſſis bene explicatis, incitamenta varia vel ſeruandi officii, vel cauendi peccati, vel e ratione et experientia, vel e ſcripturis ſacris repetita proponant? quae ratio a pluribus retro annis ad noſtra vſque tempora fere dominata eſt in concionando. Enimuero non difficile eſt, eius rationis vitium animaduertere. Nam nulla in re, quae quidem pertinet ad actionem, ſatis eſt ſcire, quid aut quare ſit faciendum, niſi ſi res ſit eiusmodi, vt modus illius agendae ſtatim ſit in promtu, nihilque ad agendum requiratur, praeter ſolam voluntatem vndecunque ortam et commotam: nec in vlla arte humana, quae

homines ad actiones certas erudit, haec ſufficere creduntur: vt mirari ſatis non poſſimus, quomodo quis in iis poſſit, acquieſcere, quum homines ad officium faciendum adducere inſtituit, et ſibi perſuadere, quemquam par ea faturum talem, qualem eſſe velit, aut acturum, quae facere iubeat. Immo vero intelligendum erat atque faciendum, quod magiſtri humanarum artium bene faciunt, vt etiam modus virtutis et officii conſequendi explicaretur. Saepe etiam, vt agere poſſis, quod debeas aut velis, opus eſt exercitatione aliqua, cuius modus et ratio eſt cognoſcenda. Nec in iis cognoſcendis ſatis eſt generalia quaedam praecepta tradere, ſed quae ſint accommodata ad cuiusque actionis, officii, virtutisque indolem atque naturam. Sed haec poſt planius explicabuntur. Reſtat igitur, vt pars doctinae moralis eo pertinens diligentius in populo docendo adhibeatur, et tractetur inprimis excolaturque in ſcholis diligentius. In ea eſt, quae proprie *Diſciplina Chriſtiana* dici debet, de cuius natura et modo exponere inſtituimus.

SECTIO I.

De diſciplina vniuerſa.

5. Ante vero quam ipſam explicemus Diſciplinae Chriſtianae naturam, de vocabulo quaedam videntur praemonenda. Ac ſatis quidem frequens eſt conſuetudo verbi huius de doctrina ipſa vſurpandi, ſiue de eo, quod per doctrinam cognoſcitur vel cognoſci debet; ſed eam aberrare a propria verbi vi et vſu veteris latinitatis, haud difficile eſt intelligere. Nam ea diſciplinam, in ſcholis quidem, refert ad methodum docendi atque diſcendi, intelligitque inſtituta, quibus magiſtri vtuntur, non modo ad bene intelligendum et cognoſcendum, ſed etiam ad faciendum, quod cognoueris: id quod vſu optimi cuiusque ſcriptoris latini poteſt confirmari. Quo pertinet quod

quod apud *Ciceronem* diſciplinae de ſectis dicuntur, vt *Nat. Deorum* I, 7. Nam philoſophia vna eſt: at plures eius ſunt diſciplinae propter varietatem philoſophiae tradendae. Eſt et diſciplina rhetorica, quae et vniuerſe ad methodum refertur, doctori cuique in tradendis praeceptis propriam, et vero maxime ad modum exercendi tironis, non tam vt diſcat praecepta dicendi in arte, quam vt ea ad vſum conferre paullatim conſueſcat per exercitationes legendi, ſcribendi ac declamandi, accommodate ad praecepta dicendi tradita. Omnino diſciplinae verbum propriam ſedem habet in actionibus, tum internis, tum externis regendis et confirmandis. Cuius quidem generis eſt *diſciplina domeſtica* ſaepe veteribus, inprimisque *Ciceroni* commemorata; tum *diſciplina ciuitatis* aut *reipublicae*, quae inſtitutis moribusque publice receptis continetur ad ciues legibus parentiores efficiendos, *Orat.* I, 1 et 34. *Brut.* 10. *Verr. III*, 69. Ex eodem genere eſt *naualis diſciplina* Rhodiorum, *Manil.* 18. tum *diſciplina militaris*, quae proprie ineſt in inſtitutis, omnibusque exercitationibus, per quas boni milites fiunt, i. e. qui poſſint in bello gerendo operam bonam et vtilem nauare, non in ſcientia rei militaris, quae ducibus propria eſt. E quibus intelligitur, eos valde errare atque abuti diſciplinae verbo, qui in ea, cum ad vitam moresque refertur, tantum caſtigationes per vim poenasque intelligunt; vnde etiam de noſtris quidam, qui de diſciplina eccleſiaſtica tradere inſtituerunt, rem paene omnem eo retulerunt. Enimuero vetus latinitas Eccleſiaſtica, cum de diſciplina ea loquitur, omnia complectitur inſtituta publica, exercitationesque externas, quibus mores Chriſtianorum regi, formari, contineri, omninoque pietas et virtus adiuuari poſſit.

6. Apud Graecos diſciplinae verbo reſpondet παιδεία. Quod conſcripſit opus egregium, ſub titulo παιδείας Κύρου, *Xenophon*, eſt de *diſciplina Cyri*, i. e. inſtitutis Cyri, et vniuerſa, vt vulgo loquimur, methodo, i. e. artibus

bus imperandi bello ac pace. Sed ipſae ſcripturae ſacrae vtuntur hoc verbo de genere inſtitutorum diuinorum pertinente ad Chriſtianos exercendos, tum ad omnem pietatem atque virtutem, tum inprimis ad conſtantiam atque patientiam, quod genus crucem appellamus, *Hebr. XII*, 5. 7. 8. 11. Paullus autem, quum *Epheſ. VI*, 4. coniungit παιδείαν cum νȣθεσία, non profecto tantum iubet elementa doctrinae Chriſtianae tradi liberis, ſed maxime ea intelligit, per quae a parentibus liberi adduci poſſunt ad amorem pietatis et virtutis, per quaeque adſuefieri vitae pie et honeſte agendae. Nec multum abludit ἡ παιδεία ἡ ἐν δικαιοσύνῃ, pro εἰς δικαιοσύνην. Hinc fit, vt παιδεύεσθαι et παιδεία pro conſuefactione per bona inſtituta et exercitationes idoneas dicantur. Itaque hoc verbo Hebraeorum מוּסָר veteris teſtamenti interpretes Graeci expreſſere, vt *Pſ. L*, 17. quod verbum aptiſſime exprimit diſciplinam, quae proprie dicitur, coërcentem vitioſas cupiditates et adſuefacientem homines ad cuſtodiam legum et officii. A Graecis Eccleſiae ſcriptoribus etiam verbum ἀσκήσεως in ea re adhiberi ſolet, quamquam proprie tantum partem diſciplinae exprimit, habetque ea conſuetudo et ipſa fundamentum in vſu ſcripturarum. *Act. XXIII*, 16. coll. 1 *Cor. VIII*, 27. *Clementis* quidem *Alexandrini* (*Strom. IV.* p. m. 484.) κυριακὴ ἄσκησις, quam dicit ἀπάγειν τὴν ψυχὴν τȣ̃ σώματος εὐχαρίστως, *tradita a Domino Ieſu Chriſto* ἄσκησις, *commode abducit animum a corpore*: nihil aliud eſt, quam diſciplina vitae, a Chriſto tradita et inſtituta. Tum omnia inſtituta et Eccleſiae publica, et ſingulorum priuata, adiuuantia opus cauendorum deponendorumque vitiorum, tum pietatis aſſumendae et virtutis, ἀσκήσεως nomine appellantur. Paullatim proprie appellari verbo eo coepere inſtituta ea, quae ad cupiditates carnales refrenandas et exſtinguendas valere deberent, vt ieiunia, vigiliae, ſolitudo et ſimilia; vnde tota diſciplinae ratio corrumpi, et ad exercitationes corporales ſiue caſtigationes referri coepit.

coepit. Sed de hoc verbo, et eius vniuerſo ac vario in vetere Eccleſia vſu, adeant ſtudioſi *Caſaubonum* aduerſus *Baronium Exerc. II. n.* 13. *et Antonellum*, in Diſſ. *de Aſcetis*, inter *Iacobi Niſibeni* Homilias, *cap.* 2. Sed ad rem a verbis veniamus.

7. Omnis omnino diſciplina, tum quae eſt Chriſtianorum, tria habet. Primum eſt, vt ſenſus animis iniiciat, quibus verae pietatis atque virtutis amor excitetur, foueatur, magis magisque alatur et firmetur, denique etiam conſeruatio officiorum facilior et conſtantior reddatur. Alterum eſt in inſtitutis, apte excogitatis, per quae primum ſenſus illi pii et honeſti in animum ſuſcepti, confirmentur acuanturque, deinde actiones ipſae Chriſtianae, et opera pietatis, tum externa, tum interna, faciliora reddantur, detracta inprimis moleſtia, quam in agendo habent apud animos, eorum adhuc rudes: adde, per quae praeparantur homines ad actiones maiores, ſimilitudine quadam actionum. Tandem omnis diſciplina exercitationes quaſdam deſiderat, quibus vitioſas conſuetudines debilitare, peccata cauere, tentationes, quae nobis obuenerint, ſuperare poſſimus, denique, quod volumus facere, certo et conſtanter facere, adque omne bonum opus apti reddamur atque idonei.

8. Haec tria et intelligi in diſciplina a veteribus, et in ea requiri, ſi facere debeat officium, quod ei proprie attribuitur, non difficile eſt demonſtrare. Et illud quidem quoniam in diſciplina Romanorum priuata iam demonſtratum eſt in iis, quae de ea ſcripſimus, (*Opuſculorum Philologicorum pag.* 35. *ſqq.*) diſciplinae publicae exemplo vtemur. In ea igitur veteres inprimis commemorant ſenſus, quibus Romani a pueris imbui ſolebant, auctoribus iis, qui ciuitatem Romanam conſtituiſſent, Romulo inprimis, Numa Pompilio, Seruio Tullio, Bruto, eosque tradunt ad reuerentiam religionis, iurisiurandi, legum, magiſtratus, ad dignitatem rei militaris, rei ruſticae, honeſtatem paupertatis, ad amorem libertatis, impe-

imperii et patriae pertinuiſſe cet. cf. *Rollin, Maniere d'étudier et enſeigner les belles lettres T. III. p. 379. ſqq.* His porro ſenſibus publicis ciuitatis Romanae adiungunt, in diſciplina commemoranda et explicanda, maiorum inſtituta, vt *Cicero Verr. III*, 69. vbi *liberos erudire* iubet *ad maiorum inſtituta et diſciplinam ciuitatis*, locisque aliis: nec quicquam frequentius eſt, apud Latinos quidem, mentione inſtitutorum, quae ſaepe cum moribus coniunguntur, apud Graecos autem, laudibus inſtitutorum Romanorum, vt apud *Polybium*, in libri ſexti excerptis; in his eius, quo in funeribus nobilium vtebantur, quod ille ait efficaciſſimum fuiſſe ad ingenerandum amorem virtutis et laudis, et iniiciendos ſtimulos rerum pro patria gerendarum. Viciſſim Latini ſaepe inſtituta Lycurgi et Solonis laudant, vt ſolertiſſime excogitata, et efficaciſſima ad virtutem ciuium. Denique exercitationes ſollemnes et publice praeſcriptas commemorant, quibus v. c. iuuentus vteretur neceſſario, vt conſueſceret moleſtias laborum, paupertatis, dolores vulnerum ferre, omninoque facere, quod propter vtilitatem publicam bello ac pace faciendum eſſet.

9. Quodſi Philoſophos conſulimus ſuper diſciplina priuata virtutis, et ciuitatis publica, eadem omnia reperimus in partibus diſciplinae poni. Admirabilis inprimis in hoc argumento tractando eſt *Plato*, cuius libri Politici nihil pulcrius habent diſputationibus de diſciplina priuata et publica, vt inprimis liber quartus *de Republica*, non vnus *de Legibus*, vt primus, ſecundus, ſeptimus, et *Epinomis*. Sed ille diſciplinae, per quam boni viri et ciues fiant, omnia ea tribuit, quae nos in eius partibus poſuimus. *Epicteti* Enchiridion profecto nihil habet aliud, quam diſciplinam virtutis. Eam autem tradit ſenſibus, inſtitutis, et exercitationibus, aptis ad virtutis amorem et conſuetudinem ſuſcipiendam, vt, qui legerit attente, facile reperiet: vnde Graeci Philoſophi, qui id opuſculum commentariis illuſtrauere, *Arrianus* et *Simplicius*, multi

ti ſunt in his generibus rerum tractandis. Vide v. c. *Arrianum I*, 16. 18. *III*, 2. 8. 12. Nec alia eſt diſciplina *Antonini* Imperatoris, cuius libri magnam habent cum Epicteto ſimilitudinem. E Latinis Philoſophis, ne *Senecam* attingamus e diſciplina Stoica, *Ciceronis* liber Tuſculanarum Diſputationum, de vincendo dolore, etiam exemplum egregium talis diſciplinae habet.

10. Sed inſtituta et exercitationes quid differant, dicendum videtur, ne propter ſimilitudinem confundantur, et a nobis male diſtingui videantur. In illis igitur, in inſtitutis, proprie actio eſt et conſuetudo aliqua, in qua aliud fere ſpectatur, quam agitur, idque, quod agitur, non propter ſe, ſed propter aliud ſuſcipitur. Velut in illo quod *Sextius*, antequam obdormiſceret, facere ſolebat, vt eſt apud *Senecam*, fuit inſtitutum virtutis comparandae. *Faciebat hoc Sextius*, inquit ille *de Ira III*, 36. *vt, conſummato die, quum ſe ad nocturnam quietem recepiſſet, interrogaret animum ſuum: quod hodie malum tuum ſanaſti? cui vitio obſtitiſti? qua parte melior es?* Nam in ea cogitatione vel actione animi non fuit officium ipſum, aut opus officii et virtutis, nec ſuſcipiebatur propter ſe, ſed propter aliud, h. e. vt fieret ad curam virtutis diligentior. Cuius generis eſt etiam prouiſio futurorum, et cogitatio, quid nobis poſſit accidere, quomodo res ſuſcepta euenire cet. vt nihil quicquam inopinati nobis obveniat. Non illa ipſa cogitatio habet per ſe aliquid boni, nec adeo ſua cauſſa fit, ſed propter aliud, ne malum, vbi euenerit, moleſtius nobis ſit, vt ante, quid, vbi acciderit, faciendum ſit, praeparare animo poſſimus. Ex eodem genere ſunt ieiunia, vigiliae, ſtatae precandi horae, et ſimilia. In exercitatione vero actio eſt, quae propter ſe ſuſcipitur in officii parte ac loco; atque exercitatio fit in ea re ipſa, quae quaeritur, quae ad officium pertinet: vt, cum exercemur in ſcribendo ac dicendo, in laborando, ſimilibuſque, id facimus conſulto ac deſtinato, vt ea ipſa facere recte, et facile, et quolibet tempore poſſi-

poſſimus. Bene *Simplicius* in Epictети Enchir. p. 10. *πᾶσα γυμνασία διὰ τῶν αὐτῶν ἐπιτελεῖται, δι' ἃ καὶ προηγουμένη ἐνέργεια, πρὸς ἣν γυμναζόμεθα. Ἡ γοῦν πρὸς πάλην γυμνασία διὰ τοῦ συνεχῶς παλαίειν γίνεται.* cet. *Omnis exercitatio per eadem fit, per quae principalis actio, cuius cauſſa exercemur. Veluti exercitio ad luctam fit aſſidue luctando.* Ac nos non ignoramus, eſſe, qui inſtituta et ſenſus in exercitationis partibus numerant, qui fere ſunt, qui diſciplinam omnem in exercitatione ponunt, veluti *Simplicius* in *Epictetum* p. 66. qui duas partes exercitationis commemorat, vnam, vt recte de rebus ad officia noſtra pertinentibus ſentiamus, alteram, vt ad ea ſimus praeparati: ſed rectius diſtingui, facile arbitramur intelligi.

11. Sed huius talis diſciplinae, ſingularumque partium neceſſitatem vtilitatemque videamus. Ac neceſſitas quidem intelligitur ex eo, quod ſcientia officii, quid et quare agendum ſit, vt ſupra iam obiter monuimus, raro ſufficit, neque ſufficere poteſt ad faciendum officium, niſi in iis forte rebus, quae prorſus a noſtro pendent arbitrio, quaeque ita in poteſtate noſtra ſita ſunt, vt in efficiendo nihil deſiderent praeter voluntatem bonam, veluti, decernere de re aliqua, adfirmare aut negare, probare et improbare, quaeque exſequendo nihil habent impedimenti a cupiditate aliqua noſtra, aut praua conſuetudine, aliaue qua cauſſa, vt ſtatim in leui aliquo animi motu poſſint fieri. Quare omnibus temporibus iudicauere viri ſapientes atque prudentes, in omni vitae ac rerum maiorum genere opus eſſe tali diſciplina, per quam quis id, quod debet aut vult facere, recte conſtanterque facere conſueſcat. *Platonis* quidem praeclaros de Republica libros ſi quis legat, facile intelligat, magnam eorum partem conſumi in conſtituenda diſciplina, cum priuata, tum publica, per quam homines ſinguli ad conſeruationem officiorum adducantur; ciues autem legibus, ad ſalutem reipublicae ſcriptis, obedientes efficiantur. Cicero illos e *vetere et ſeuera diſciplina domeſtica patres*

fami-

familias commemorat, *diſciplinamque ciuitatis*, non, quae ſit in legibus, ſed in ſenſibus potius ciuium, in inſtitutis atque exercitationibus: quam in libris de Legibus explicare, more *Platonis* inſtituerat. *Horatius* autem *vanas iudicat ſine moribus*, i. e. ſine diſciplina, *leges*, quamquam bene ac ſeuere ſcriptas *Carm. III*, 23, 35. et *Liuius* in *praefatione*, a lapſa diſciplina vetere corruptionem totius reipublicae ducit, quamquam legibus ſaluis. Sed nihil pulcrius et clarius eſt loco *Xenophontis* in *Cyrop. IV.* p. 228. edit. *Hutchinſ.* Nam inſtante praelio, quum admoneretur a Chryſanta Cyrus, vt oratione cohortaretur milites ad pugnandum fortiter, quod id factum apud hoſtes a Duce audierat: *οὐδεμία ἔσται*, reſpondet, *οὕτως καλὴ παραίνεσις, ἥτις τοὺς μὴ ὄντας ἀγαθοὺς αὐθήμερον ἀκούσαντας ἀγαθοὺς ποιήσει, οὐκ ἂν οὖν τοξότας γε, εἰ μὴ ἔμπροσθεν τοῦτο μεμελετηκότες εἶεν — οὐδὲ μὴν τά γε σώματα ἱκανοὺς πονεῖν, ἢν μὴ πρόσθεν ἠσκηκότες ὦσιν.* cet. *nulla erit tam bona cohortatio, quae homines non fortes eodem, quo eam audiuerint, die fortes reddat; non ſagittarios quidem bonos, niſi eam artem prius exercuerint*; — *ne hoc quidem effecerit, vt corporibus perferre poſſint laborem pugnae, niſi ſe prius ad id exercuerint* cet. Sed totus locus ille pulcerrimus eſt legendus. In *Memorabilium* autem Socratis *ſermonum* II, 1, 28. Virtus inducitur rem apta ſimilitudine demonſtrans, cum eum, qui velit artium opera, vt picturae, vt ſtatuariae, facere, eum igitur dicit debere primum *artes ipſas diſcere*, hoc eſt, praecepta magiſtrorum de arte, eiusque operibus, deinde vero *exerceri* ad modum earum vſurpandarum. Nec vero aliter Doctores Eccleſiae Chriſtianae iudicauerunt. Vnum *Clementem Alexandrinum* commemorabimus; cuius clara ſunt teſtimonia de neceſſitate exercitationis, in qua eſt pars diſciplinae latiſſime patens. Nam *Strom. II, p.* 370 alios, dicit, velle recte facere, et poſſe: alios, etſi nondum poſſint, tamen bonam voluntatem habere: ſed *τὸ δύνασθαι* eſſe, ait, *ἐκ συνασκήσεως, ab exercitatione:* quam ille ita late ibi dicit,

cit, vt omnem diſciplinam ea complecti videatur. Contra inconſtantiam in recte agendo ait eſſe in iis, qui exercitatione non vtantur: Lib. II. p. 386. τὸ πολλάκις μετανοεῖν, καὶ ἐπιτηδειότης εἰς εὐτρεψίαν ἐςὶν ἐξ ἀνασκησίας· *ſaepe poenitere, et procliuitas ad inconſtantiam, eſt e defectu exercitationis;* in quo dicit eſſe μελέτην ἁμαρτιῶν, *exercitationem peccandi.* Denique hanc neceſſitatem adſtruit locus, cuius ſupra mentio facta eſt, Paulli *Eph. VI*, 4; vbi liberis educandis iubet Apoſtolus non modo νουθεσίαν praecipiendo hortandoque adhiberi, vt quid et quibus de cauſſis debeant facere, cognoſcant, ſi eſſe velint Chriſtiani, ſed etiam παιδείαν i. e. diſciplinam, per quam conſueſcant facere officium, et facilius atque libentius facere diſcant.

12. Vtilitas autem talis diſciplinae multis ac luculentis exemplis et cunctarum gentium et ſingulorum hominum ſatis intelligi poteſt. Omnes omnino ciuitates, quae maxime floruerunt, diſciplinam habuerunt propriam atque ſolerter a viris prudentibus excogitatam; inter quas Spartana Lycurgi inprimis celebratur, itemque Athenienſis et Romana: eique diſciplinae ciuitatem quamque debuiſſe incrementa ſua et felicitatem, prudentiſſimi ciuitatum gubernatores iudicauere. Et illa tot ac tanta exempla patientiae, conſtantiae, moderationis, abſtinentiae, fortitudinis cet. quae nos ſtupemus et prope ſupra fidem eſſe putamus, quum ab hominibus a vera religione alienis edita reperimus, quia pudori nobis ſunt, nec modo a Philoſophis, vt Stoicis inprimis, ſed etiam aliis multis, profecto non tam ſcientiae quam diſciplinae fuerunt. Ac ſimilia, atque etiam maiora ſunt Chriſtianorum veterum, a quibus pariter pudor iniiceretur nobis, ſi ea modo audiremus aut legeremus; quod noſtris temporibus vulgo contemnitur, non ſine Chriſtianismi, vt opinamur, incommodo. Enimuero, quod nunc aut nulla, aut nimis rara ſunt talia virtutis Chriſtianae exempla, non Chriſtianae religionis et verbi diuini culpa eſt,

in

in quibus eadem nunc eſt ſemperque manebit ad virtutem vis: diſciplina illa vetere homines vel carent omnino, vel non vtuntur veterum exemplo ac more: ſcientiam officii et bonam voluntatem ſufficere exiſtimantes, ſine diſciplinae et exercitationis labore. Sed partibus diſciplinae conſtitutis, et neceſſitate atque vtilitate diſciplinae demonſtrata, ad diſciplinam ipſam explicandam veniamus. Sit igitur nobis haec de Diſciplina Chriſtiana diſputatio vel inſtitutio tripartita. Primum dicemus de ſenſibus, tum de inſtitutis, denique de exercitationibus.

SECTIO II

De ſenſibus vel imprimendis vel ſuſcipiendis.

13. Senſus itaque, de quibus nobis primo loco eſt dicendum, in ſcripturis exprimuntur verbis *φρονήματος* et *φρονήσεως*. Nam Paullus *Rom. VIII*, 6. 7. 27. commemorat *φρόνημα τῆς σαρκὸς* et *τοῦ πνεύματος*, *Lucas* autem I, 17. in cantico Zachariae, *φρόνησιν δικαίων*. Sed vtrumque verbum eam vim habet a matre communi *φρονεῖν*, quod eodem modo in ſcripturis dicitur. Etenim iubemur *τὰ ἄνω φρονεῖν, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς*, *Col. III*, 2. vel *τὰ ἐπίγεια Philip. III*, 19. *ſenſus coeleſtes, non terrenos habere.* Τοῦτο φρονείσθω ἐν ὑμῖν, ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, inquit Paullus *Philip. II*, 5. hoc eſt: *eos ſenſus habere debetis, quos habuit Ieſus Chriſtus.* Quodſi autem vocabuli huius vſum in ſcripturis paullo curatius conſideramus, duo in eo contineri deprehendimus. Eſt enim *φρόνημα*, animi adfectio erga aliquid in vtramque partem, vel ad amorem, vel ad odium, vel ad admirationem, vel ad contemtum. Atque id intelligitur e verbo *φρονεῖν*, vnde *φρόνημα* et *φρόνησις* ducuntur. Nam id quum proprie ſit cogitare, ſenſu atque animo aliquid concipere, tum vero per figuram orationis transfertur ad modum vniuerſum, quo erga hominem aliquem aut rem quamque adfecti ſumus. Itaque addere ſolent Graeci, per quae genus

nus adfectionis, et pars, in quam adfecti ſumus, determinetur atque intelligatur, vt εὖ vel κακῶς φρονεῖν, benevolum vel maleuolum eſſe, μεγάλα vel μικρὰ, ſenſus celſos, elatos vel demiſſos humilesque habere, et alia ſimilia; quod multis exemplis aetatis antiquae ſcriptorum confirmari, non neceſſe eſt. Iſtius vero adfectionis cauſſa eſt in iis opinionibus, quas de re ipſa ſuſcepimus ac firmiter tenemus, erga quam in alterutram partem adfecti ſumus. Atque ea opinio ſeu perſuaſio de rebus, quam commodius ſenſum hominis animiue dicimus, proprie eſt, quae per verbum Graecum φρονεῖν exprimitur. Ei primae atque propriae ſignificationi adiunxit vſus loquendi communis, id quod eius eſt conſequens. Nam, vt de quaque re ſentimus et opinamur, ita erga eam movemur atque afficimur. Sed haec breuiter ſunt illuſtranda et confirmanda.

14. Ac verba quidem *ſentire* ac *ſenſus*, apud Latinos ita dici, vix, vt opinamur, eget demonſtratione longa. *Ciceronis* quidem illa ſunt ex hoc genere: *de republica praeclare atque egregie ſentire*, item, *male aut bene ſentire*, *ſenſus de republica*, et alia plura, quae etiam Lexica indicant; in quibus ſemper exprimitur, tum quid quis de republica vniuerſa ſtatuat, tum quomodo erga eam adfectus ſit, amor et odium reipublicae ipſius et ſalutis publicae. Φρόνημα porro, apud *Paullum*, eſt, primum in opinionibus de rebus bonis et malis expetendis et fugiendis, deinde in amore ſtudioque inde orto rerum diuinarum et humanarum, vel odio et contemtu: neque ea res habet aut habere poteſt dubitationem. Apud Graecos quidem φρόνημα non vſurpatur ad vtrumque exprimendum, ſed tantum de adfectione aliqua animi, et magis in deteriorem partem, vt faſtu, ſuperbia atque ferocia cet. vt saepiſſime etiam verbum φρονεῖν· in Nouo autem Teſtamento, in locis ſcilicet ante allatis, epiſtolae Paullinae ad Romanos, vtrumque verbum vtrumque exprimit, et iudicium de rebus, et adfectionem ex eo ortam. Huc

etiam

etiam illa pertinent: ȣ̓ φρονεῖν τὰ τȣ͂ Θεȣ͂, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων, cuius Seruator noſter Petrum arguit, *Marc. VIII*, 33. non ſapere, i. e. probare, optare, amare, quae Deo, quaeque diuinae probantur ſapientiae, ſed quae hominum iudicio et ſenſu probantur, quae homines optent cet. tum illud *Paulli Rom. XIV*, 6. ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κυρίῳ φρονεῖ· καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κυρίῳ ȣ̓ φρονεῖ· in quo verbum φρονεῖν nihil aliud eſt, quam iudicium et opinio de dierum diſcrimine, per quam alicui dies religioſus et ſanctus videtur atque etiam habetur, quum alius aliter iudicet et faciat. Retulimus huc etiam φρονήσεως verbum e *Luca*, in quo vulgo prudentiam intelligunt. Sed id eſſe de ſenſu hominum ſanctorum intelligendum, facile res docere poteſt, et ἐν φρονήσει, eſſe dictum pro εἰς φρόνησιν. His de verbi vſu dictis, definitio ſenſus, de quo dicimus, ponatur. Eſt ergo in perſuaſione animi de rerum vel praeſtantia, pulchritudine, dignitate, bonitate, vel contra, propter quam eas in honore habemus, admiramur, amamus, ſtudio, cura et labore perſequendas putamus, vel contra. Secundum hanc definitionem res ipſa explicabitur.

15. Senſus igitur hominis Chriſtiani duplicis ſunt generis. Nam tot ſunt genera rerum, quos ſenſus eius amplecti poteſt. Ac primum quidem genus ad religionem ſpectat, alterum vero ad res bonas malasque, quibus hominum felicitas vel teneri poteſt vel impediri. Religio prima eſt, quam ſenſus humani amplecti debent. Sed religio tum in ſe ſpectari poteſt, tum qua obiectum, quod amplecti debet. Religionis autem obiectum eſt Deus, eiusque vniuerſa perfectio et maieſtas, tum eius conſilia omnia, inſtituta, leges; inprimisque eo referendum eſt ſalutare illud conſilium, de toto humano genere e miſerrima, in quam prolapſum eſt, conditione eripiendo, et ſalute atque felicitate, ab aeterno illi deſtinata, per filium ſuum reſtituenda. Nam id conſilium Dei noſſe, etiam in ſcripturis ſacris κατ᾽ ἐξοχὴν dicitur Deum

 noſſe.

noſſe. Religio autem ipſa eſt in ſcientia recta earum rerum omnium, et ad eam ſcientiam accommodato et compoſito Dei cultu, quae eſt pietas vniuerſa, εὐσέβεια, fides in Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, cum ſuis fructibus. Alterum genus, ad quod ſenſus hominis Chriſtiani pertinent, eſt in rebus bonis et expetendis comparandisque ad veram felicitatem, et in malis, quibus cauendis miſeria et pernicies euitatur. Sed age, ſenſus cuiusque generis praecipuos commemoremus.

16. Et in primo quidem genere, quod ad Deum ipſum pertinet, ſenſus tales ſunt in omnibus animi decretis, de perfectione et maieſtate Dei, inprimis bonitate, ſapientia et iuſtitia eius, et quaecunque aliquam habent coniunctionem cum animo noſtro, ad ingenerandam ei reuerentiam et amorem, vt facere, quod abhorreat ab eius maieſtate, nolis, vt dicto illi audiens eſſe cupias, eique placere: veluti, quum nobis eſt perſuaſum, idque firmiter menti haeret infixum, a Deo nos plane pendere, omnia ab eo habere, quibus vtimur, fruimur, itemque omnium rerum bonarum et felicitatis ſpem in ipſo ſitam eſſe: ab ipſo viciſſim amari nos, tum quia operis eius ſimus, tum maxime propter filium eius Ieſum Chriſtum, cuius facti ſimus peculium per redemtionem; ei ſalutem noſtram caram eſſe atque curari: itaque, quicquid nobis accidat, ipſo decernente ac dirigente accidere, nullumque aliud habere conſilium, quam quod ad noſtram felicitatem pertineat. Ex eodem genere eſt, quum ita induximus animum, vt ſtatuamus, quicquid Deus faciat, quicquid inſtituat atque praecipiat, id neceſſario ſapiens eſſe atque ſanctum, et rectum, et iuſtum, et bonum; aliter eum facere, feciſſe, inſtituiſſe, id non minus contra naturam eſſe, non minus repugnans atque abſurdum, quam ſi ab igne eſſe frigus, et tenebras ab ipſa luce, exiſtimes. Ille quoque huc pertinens ſenſus eſt, quum leges diuinas nihil aliud eſſe credimus, quam mera beneficia diuina, quibus ſecuritati noſtrae atque adeo vniuerſae

felici-

felicitati noſtrae cautum ſit; ſi eae nullae eſſent, aut ſi contra de ſingulis rebus ſanxiſſet Deus, optandum fore, vt nati non eſſemus: itaque eas rebus omnibus, omnibus cupiditatibus noſtris maiores ac potiores eſſe, eis cedere omnia debere: nihil melius eſſe officio, ei omnes vtilitates noſtras poſtponi debere: ne eſſe quidem vtilitatem aliquam poſſe, quae cum officio pugnet cet.

17. Et hi quidem ſenſus ad religionis obiectum pertinent: ad ipſam ſpectant hi, qui de eius neceſſitate praeſtantiaque ita decernunt, vt inde reuerentia eius, amor, cura naſci poſſit. Huius modi ſunt, quum nobis habemus perſuaſum, religionem eſſe rerum humanarum longe primam, ſanctiſſimam, et maxime inuiolabilem: ſine religione nullam omnino tranquillitatem animi eſſe poſſe, neque veram felicitatem locum habere: itaque odio dignos eſſe, et communes generis humani hoſtes habendos, qui eam nobis eripere tentent: contra, quae ad eam pertineant aut aliquam cum ea habeant coniunctionem, ea ſancta iudicari et in honore haberi debere, vt verbum diuinum, ſacramenta, iusiurandum, preces, inſtituta publica ad verbi praedicationem atque intelligentiam comparata, verbi diuini interpretes ac doctores, et alia huius generis.

18. Nec minus praeclari et neceſſarii ad diſciplinam Chriſtianam ſunt ſenſus de rebus expetendis aut fugiendis, quorum praecipuos, age, videamus. Quum omnes omnino homines in eo conſentiant, vt felices eſſe fierique cupiant; in ipſa felicitate, eius natura, cauſſis, et quaerendi modo, quantus eſt diſſenſus! quanta inſcitia! Itaque nihil magis neceſſarium eſt, quam vt homines imbuti ſint ſenſibus rectis de felicitate ipſa, tum de rerum omnium pretio, ex vi cuiusque ad felicitatem ſtatuendo: in quo cernitur ſapientia, quae maxime eſt in hoc, vt rei cuiusque pretium recte aeſtimes, et ſecundum id vel ames, appetas, vel contemnas, repudies cet. Oportet igitur animum hominis Chriſtiani talibus ſenſibus imbu-

tum eſſe: veram felicitatem non contingere habendis, vtendis, fruendis rebus corporeis et fluxis, diuitiis, honoribus, voluptatibus, ſed eſſe a rebus inuiſibilibus, certis et aeternis, vera pietate in Deum, amore et fiducia, certa ſpe vitae aeternae, bona conſcientia cet. miſeriam contra non eſſe a paupertate, humilitate ſortis, ſimilibusque, ſed in ignorantia rerum diuinarum verbique diuini, in erroribus, vitiis, cupiditatibus: item, veram libertatem eſſe, cum obedias legibus diuinis et obedire poſſis, cum in poteſtate habeas cupiditates, nec iis ab obedientia erga Deum, et ab officio, etiam contra voluntatem et propoſitum animi, detorqueare cet. maius malum eſſe in iniuria facienda, quam in patienda, longeque melioris conditionis eſſe, qui patiatur, quam qui fecerit: contumeliam non haerere in eo, cui per iniuriam fiat, ſed in eo potius, qui intulerit. cet. Sed explicatis ſenſuum generibus, propoſitisque vnius cuiusque generis exemplis praecipuis, accedamus ad id, in quo caput rei videtur ineſſe, vt ſenſuum talium aſſumendorum ratio demonſtretur. In quo primum, vnde aſſumendi ſint, deinde, quomodo aſſumi poſſint ac debeant, oſtendemus.

19. Omnino fontes ſunt duo, e quibus ſenſus iſti hauriendi videantur; quorum alter in ipſa natura rerum communi latet, rationis opera patefaciendus: alter in ſcripturis diuinis patet, retectus penitus per prophetas, Ieſum Chriſtum ipſum, et Apoſtolos eius. Ac primum ſenſus tales a rerum, ad quas pertinent, natura repeti debere, intelligi poteſt ex ipſa ſenſuum indole ac natura. Nam quum in iis ſit proprie nihil aliud, quam de pretio rei cuiusque et dignitate naturali, tum per ſe, tum comparate cum felicitate noſtra, iudicium, mouens animum in vtramque partem: fundamentum eorum aliud eſſe, quam in ipſa rerum natura, non poteſt. Sed ab natura rerum ſenſus rectos ducere, id proprie eſt intelligentiae opus, naturam illam cognoſcentis, et eius cognitionem ad pretium earum ac vim ad felicitatem conſtituendum

et

et aeſtimandum conferentis. Atque etiam videmus, intelligentiam et rationem humanam ſcrutanda rerum natura reperiſſe, quid et quomodo iudicare deberet, ſenſusque inde honeſtos egregiosque ſuſcepiſſe, iisque aliorum animos vel imbuiſſe, vel imbuere tentaſſe. Etenim nihil eſt propemodum in iis, quos exempli cauſſa poſuimus, quod non reperiatur in Philoſophorum, Poetarum inprimis et Hiſtoricorum Graecorum Latinorumque libris. Nec aut ille fons naturalis ſenſuum, aut riui inde deducti in libros humanos, contemni atque ab vſu vitae remoueri debent, aut alienum iudicari oportet ab homine Chriſtiano, ſi inde quoque hauriat et ad ſuum et ad aliorum vſum: quo videntur quidam inclinare, ſiue ab ſimplicitatis piae inſcitia, ſiue hypocritica oſtentatione, ſiue etiam, quod genus peſſimum eſt, inuidiae faciendae cupiditate. Neque enim alienum ſit ab homine Chriſtiano, imitari Prophetas et Apoſtolos, qui, vt incitamenta recte agendi, ab natura rerum per rationis vſum ducta admouent ſubinde animis, ſic etiam ſenſuum rectorum, honeſtorum et piorum cauſſas et principia in communi rerum natura demonſtrant. Eccleſiae quidem veteris Latinae doctores egregii, vt de Graecis nihil dicamus, *Ambroſius*, *Auguſtinus*, *Leo Magnus*, *Bernhardus*, non dubitauere, ſenſibus inde ductis, etiam ab Philoſophis, Poetisue latinis, homilias ſuas et ſcripta alia, ad officii doctrinam et commendationem pertinentia, refercire.

20. Neque tamen negari debet aut poteſt, haud paullo meliorem eſſe fontem ſcripturarum diuinarum, ex eoque ſenſus, de quibus dicimus, et *rectius*, et *plenius*, et *efficacius* aſſumi. Nam primum, longe maxima hominum pars, propter imbecillitatem ingenii atque iudicii, ea, quae in natura rerum latent, videre, et inde ſenſus rectos ſuſcipere non poteſt: praeſertim, quum plerique prauis et carnalibus ſenſibus occupentur ante, quam animum inſtituere ad veros quaerendos poſſint. Itaque nec recti in plurimis maximisque rebus ſenſus forent, nec pu-

ri a contagione ſenſuum vitioſorum, nec denique, qui ſatis certae perſuaſionis velut radicibus haererent. Quae contraria ſunt omnia, quum e ſcripturis diuinis repetuntur, in quibus omnia recta, pura atque certa ſunt. Tum vero, quam longi temporis et operis res foret, ſi quisque ſuopte ingenio quaerere ſenſus illos vellet? quando tandem omnes conſequuturus eſſet? In ipſis ſcriptis antiquorum Philoſophorum, Poetarum, Hiſtoricorum et Oratorum ita diſperſi ſunt, vt, ſi quis eos inde colligere vellet, tempus non breue conſumi deberet: quum contra in ſcripturis, vel ſoli ſermones Ieſu Chriſti omnes ſuppeditent. Sed pleni ſunt Pſalmi, pleni Salomonis libri harum copiarum, vt nihil de libris hiſtoricis aut Apoſtolorum litteris dicam. Nam efficacius ſumi e ſcripturis, id quidem facillime intelligitur: primum propter auctoritatem Dei, qui etſi per naturae vocem et ipſam, tamen praeſentius et grauius docet per ſcripturarum ſermonem: in quo eſt ad mouendum vis non parua et multo maior, quam vel in noſtrae mentis et iudicii imbecillitate, vel in aliena auctoritate doctrinae humanae. Et licet animaduertere, quum in ſenſus quamuis graues, ab hominibus eruditiſſimis propoſitos, incidimus, in iis magis eſſe aliquam delectationem, liberalem illam quidem, ſed celeriter tranſeuntem, quam vim ad animum ita mouendum, vt firma et conſtans animi adfectio oriatur. Et illud auctoritatis diuinae pondus auget vis ſpiritus diuini, admouens etiam fortius animis ſenſus illos, ad imprimendos motus ſalutares, ſi ei ſe praebeant erudiendos atque formandos.

21. Sed quum, vnde ſumantur ſenſus, demonſtratum eſt, modum aſſumendi videamus. Sunt igitur primum ſenſus illi aſſumendi ad intelligentiam, deinde ad memoriam, denique ad animum. Et ad intelligentiam quidem aſſumuntur, quum ita cognoſcuntur, vt plane nobis ſit perſuaſum, veros et rectos eſſe: quod fit vel cognoſcendis rationibus et cauſſis, vt, quum e natura re-

rum

rum ſumuntur, vel auctoritate verbi diuini praecipientis, commendantis, laudantis, denique exemplis Sanctorum, inprimisque Domini noſtri Ieſu Chriſti, demonſtrantis; quae eſt diſciplina recte ſentiendi de rebus diuinis et humanis optima atque certiſſima. Sed in hoc difficultas obiicitur ſaepe non parua, tum ab temere ſuſceptis antea prauis ſenſibus, quam ſapientiam carnalem appellat ſcriptura ſacra, tum ab exemplorum prauorum auctoritate, tum denique ab adfectionibus (παθήμασι) animi et cupiditatibus, adſueti vitiorum illecebris et ſuauitati rerum ſenſibilium; quarum rerum ſpecie inani animus, nondum perſanatus, fortius pulſatur, quam inuiſibilium et diuinarum veritate. Itaque ſi quis ſe, vbi renuntiaverit per poenitentiam vitiis, tradidit in diſciplinam Spiritus ſancti per verbum, debet in his difficultatibus vincendis, ſub illo nouo magiſtro, laborare, iis opinionibus, motibus ac ſenſibus, identidem opponendo auctoritatem diuinam, et dum per eam contra nititur, precibus aduocando auxilio diuino, per quod victor in illo certamine diſcedat. Facilius autem ad memoriam aſſumuntur ſenſus ab illa perſuaſione; ſed oportet eos, praeſertim in recenti re, crebro vſurpare, repetere cum ſuis momentis et ponderare, donec ita familiares fiant, vt facile ſua ſponte redeant in mentem, praeſertim, vbi eorum vſus venerit in agendo, vel quum ſollicitatur animus in contrariam partem, vel quum occaſio tempusque venit ſecundum illos nouos et ſanctos ſenſus faciendi. Neque enim ad caſum et quaſi fortunam res eſt referenda, aut ea velut arbitrio memoriae relinquenda; ſed in poteſtate habenda eſt memoria, et illa tali exercitatione adſuefacienda, vt pareat neceſſitatibus noſtris, praebendo in tempore atque bona fide, quae ei ad vſus futuros mandauimus atque credidimus. Tertium autem et maximum eſt in ſenſibus, quum ita aſſumti ſunt et ad intelligentiam et ad memoriam, etiam ad animum ſuſcipiendis. Id fit, quum eos adamare incipimus, iis delectari,

vbi eos vel in ſcripturis diuinis expreſſos reperimus praecipiendo, vel in exemplis Chriſti et Sanctorum, in piorum ſermonibus et actionibus: ſenſus viciſſim contrarios, carnales ſapientiae humanae, inprimis veteres noſtros, quoties eorum meminerimus, tum alienos, quum ſe vel per ſermones, vel per actiones exſerunt, odiſſe, cum indignatione et dolore audire et videre. Nam tum demum illi ſenſus vere noſtri facti ſunt, proprieque noſtri dicuntur: primum, quia iam nouam animo quaſi formam induunt, in qua eſt, qui *homo nouus* dicitur in ſcripturis; deinde, quia tum demum ſe efficaces praeſtant in agendo, vt libenter et cum ſuauitate quadam animi faciamus officium; in quo obedientiae veritas et libertas cernitur. Sed ad id efficiendum ac conſequendum eadem fere proſunt, quae ante ad perſuaſionis et memoriae ἀσφάλειαν praecepta ſunt. Primum hoc habet et animi noſtri natura vniuerſa beneficio diuino, tum ipſa cogitationis vis, vt paullatim exuant acerbitatem ſuam et moleſtiam, grataque fiant animo, quae ab eo aſſidue cogitando tractantur, praeſertim quum id fit ab inductione quadam animi, ſtatuentis ac decernentis agere, quod agit. Deinde res, praeſertim inuiſibiles et ſpirituales, bonitatem et pulchritudinem ſuam non ita in promtu et quaſi in propatulo expoſitam habent, vt vno velut ac primo mentis contuitu perſpicue cernatur et tota ſentiatur. Conſuetudo accedat oportet, et quaſi familiaritas, per quam paullatim ſeſe proferat conſpiciendam clarius, et multo magis, cum ſuauitate aliqua ſentiendam. Nec ea vnius naturae, vel noſtrae, vel rerum ipſarum vis eſt: immo ſpiritus diuini vel maxime, qui dum ea, quae de libris a ſe ortis, h. e. verbo Dei, ſumta ſunt, obuerſantur menti, per cogitationis piae diuturnitatem et frequentiam admouet efficacius animo, et ad perſuaſionis firmitatem, et ad perceptionis ſuauitatem. Haec conſentanea eſſe Dauidis et praeceptis et exemplo, *Pſ. I*, 2. et aliis locis pluribus, omnes vident.

22. Ita

22. Ita vniuerſe deſcripto aſſumendorum ſenſuum modo, quaedam admonenda videntur, quae in ea re prodeſſe poſſint. Ac primum, quoniam e verbo diuino maxime repetendi ſunt; quemadmodum eo vti ad id conſilium debeamus, planius dicendum putamus. Etenim etſi commune eſt omnium praeceptum de ſenſibus illis piis e verbo Dei ducendis; tamen ita vniuerſe propoſitum, vt fere in hac et aliis cauſſis faciunt, multum valere ad vſum non poteſt. Oportet igitur etiam ſcire, quomodo ad eam rem verbo diuino vti debeamus, vel legendo, vel meditando; idque in hac re praeceptum ad totum in vniuerſa vita Chriſtiana verbi diuini vſum valet. Neque enim vllo modo ſufficere in vlla re poteſt, verbi diuini lectionem et cogitationem ſimpliciter commendaſſe; idque fruſtra feceris, niſi, quid in ſcripturis et quomodo legendum et cogitandum ſit, demonſtres. Eſt enim duplex genus lectionis: primum, quod vniuerſum dicas; quum libros ſacros, vel vniuerſos, vel ſingulos, ex ordine legas, vel ad hiſtoriam cognoſcendam, vel ad ſcientiam religionis vniuerſae, ad fidem et pietatem comparandam, confirmandam, atque augendam; alterum eſt, quod ad certa tempora neceſſitatesque, et vſus temporis cuiusque, pertinet. Atque vt vniuerſum illud genus non excludimus, ſic alterum hoc proprie intelligimus, cum verbo diuino vti iubemus ad animum ſenſibus ſanctis imbuendum, eosdemque firmandos et roborandos. Oportet igitur non exſpectare, dum caſu inter legendum incidas in loca idonea; ſed vel ex inſtitutione ac demonſtratione aliena, vel per lectionem ſuam notata habere loca ſcripturarum ſacrarum, vbi tales ſenſus, vel per praecepta, vel per exempla, expreſſi et commendati ſunt auctoritate diuina, vt ſint in promtu; iisque tum vniuerſis ſaepe legendis et ponderandis diligenter animo imprimere tales ſenſus; tum, quum aliquem ſenſum imbecillem aut languidum eſſe animaduertimus, loca ad eum pertinentia menti legendo cogitandoue admouere aſſidue

inter

inter preces; doneceum deſcendiſſe in animum, aut confirmatiorem factum animaduertimus. In quo proderit etiam ſcire, qui ſenſus maxime nobis ſint neceſſarii propter genus vitae et fortunae, aut propter aliquam conſuetudinem prauam vitae ſuperioris, reliquiasque ſenſus alicuius carnalis, ad reſiſtendum oblatis inde ſollicitationibus ad peccandum, et ad promte faciendum officium. Illud etiam ſalubre fuerit inſtitutum, cum aliquo ſenſu tali nos tactos atque motos animaduerterimus, inter vel legendum, vel audiendum, vel etiam cogitandum verbum Dei, eius non modo motus, ſed etiam, per quod ille nobis impreſſus eſt, meminiſſe, eiusque cogitationem renouare idoneis temporibus, praeſertim in tranquillitate ſolitudinis, noctis, in cubili. *Pſ. IV*, 5. Sed nihil prope magis profuerit ad acuendum ſenſum quemcunque et firmandum, quo nobis inprimis opus eſt confirmato, quam in precibus priuatis meminiſſe illius neceſſitatis, et auxilium ad eam rem diuinum expoſcere. Illa ipſa religioſa neceſſitatis noſtrae cogitatio, et ſanctum in ea auxilii deſiderium, ad eam rem valebit plurimum.

23. Caeterum hoc totum opus diſciplinae Chriſtianae, quod eſt in modo aſſumendorum ſenſuum ſanctorum, ita eſt a nobis explicatum, vt id ſuſcipi atque fieri a Chriſtiano homine debet ipſo, ad veram ſanctitatem adſpirante. Sed aſſumi ſenſus illi etiam poſſunt per diſciplinam alienam, parentum, praeceptorum, et Eccleſiae doctorum. Itaque etiam in hanc partem aliquid videtur dicendum. Profecto haec pars diſciplinae in nulla aetate facilius et efficacius adhibetur, quam in tenera pueritia, cum animi nondum imbuti ſunt iis opinionibus et cupiditatibus, quae ſunt aduerſae ſenſibus piis atque honeſtis, hominesque impediunt in iis recipiendis et adamandis; nec vlla alia re difficilior redditur, quam receptis in illa aetate et corroboratis per multos annos ſenſibus prauis et carnalibus. Tanto magis dolendum eſt, eam valere rationem in educandis pueris plerisque inter Chriſtianos,

vt

vt prope nulla bonae diſciplinae veſtigia appareant et vere Chriſtianae, opportunitatemque aetatis ad recipiendos ſenſus Chriſtianos ſine fructu perire. Non hoc et pudori eſſe debet Chriſtianis, et dedecori eſt religioni ſanctiſſimae, quod, quos, tempore quodam, ſenſus, verbi cauſſa de religione, iureiurando, legibus cet. per diſciplinam parentum tenuerint tot homines vnius ciuitatis, vt Romanae, eos inter Chriſtianos tam raros eſſe, per ignorantiam et negligentiam diſciplinae verae! Sed querelas hic mittamus: diſciplinae huius formam potius adumbremus.

24. Primum igitur, qui ſenſibus piis honeſtisque volet imbuere teneros animos, quoties de rebus humanis ac terrenis ſermo inciderit, de diuitiis, honoribus, rebus ſuauibus ad ſenſus corporeos, ceterisque, in quibus eſt aut aliquis ſplendor, qui capere oculos poſſit, vt magnificentia veſtium ceteraeque ſupellectilis, nec minus de malis humanis, de paupertate, humilitate, dolore, dicet de iis vel contemtim, vel cum aliqua ἀδιαφορία, quae appareat etiam e ſono vocis vultuque ipſo: non commendabit oratione aut vultu pueris ſua dona veſtium et ſimilium rerum, nec ea coget pulchra ducere, vt ſibi in iis placeant: non in praemii loco proponet officiis ſeruandis oblectamenta ſenſuum; quae ad ſolam neceſſitatem referre et vſurpare docebit. De rebus contra diuinis, de religione, et rebus ad eam pertinentibus omnibus, de virtute et officio, de recte factis, ita loquetur ſemper, vt reuerentia animi, et admiratio, et amor eorum ſentiri poſſit. Tum et per tales, et per omnes alias occaſiones, ſenſus illos, quales ſupra propoſuimus, ſimilesque, proponet pro captu aetatis, inculcabit, commendabit oratione graui pariter atque blanda. Inprimisque laborabit, vt acuantur animi ad ſenſum ſapientiae, quae in iſtis ſenſibus ineſt, in praeceptis eorum et exemplis, commemoranda illorum amabili ſalubritate, laudanda horum pulchritudine, maxime quidem quum legent

gent ſcripturas diuinas, ſed etiam, ſi qui legent libros humanos, vt hiſtoricos, poëticos cet. in quibus proderit non parum, ſi magiſtri demonſtrent ſenſuum altitudinem, honeſtatem, pulchritudinem, nec modo quum a ſcriptoribus diſerte proponuntur, vt ſit ſaepe; ſed etiam in exemplis virtutum et praeclare, h. e. cum contemtu rerum humanarum, vel admiratione et amore Dei, religionis, fidei, officii factorum.

25. Doctores autem Eccleſiae, quorum in aetate advlta maxime occupatur officium, ad hanc quidem rationem, i. e. quoad in hominibus ad pietatem et virtutem Chriſtianam adducendis laborant, maxime et inprimis hoc agent in concionando, vt iſtis ſenſibus omnibus imbuant animos audientium, eos commemorando, laudando, et per idonea argumenta commendando, nec modo quum proprie de aliquo eorum genere aut officio aliquo dicere inſtituent, ſed etiam per omnes alias occaſiones; quum de capitibus fidei dicent, de Euangelio, de factis Chriſti et Sanctorum, quae in ſcripturis traduntur; vbi etiam facient efficacius. Itaque qui volet hac diſciplinae parte tam neceſſaria eo modo vti, hanc ſibi propriam conſtituat partem diſcendarum et ſcrutandarum ſcripturarum, vt illos ſenſus in ſcripturis, vel per praecepta, vel per exempla propoſitos, notet, ad certa capita redigat, eaque penitus percurſa habeat, vt parata ſit materiae copia, vnde ſumere, quando et quantum opus ſit, poſſit, et vero etiam in primis, vt ipſe iſtis ſenſibus plenus et refertus ſit, et ad memoriam, et ad animum. Ita facilius, atque etiam cum eo animi motu, eo vocis ſono, eo vultu dicet, vt omnia, non tam a memoria ſuppeditata, quam ab ipſo pectore nata videantur; quod hic maxime diſertos facit. Nec vero ita, quum ſe ad diſcendum inſtituet, indigebit magnopere aliorum ſcriptorum, ſapientiaeque et ingenii humani auxilio. Etenim pleni ſunt libri ſacri his ſenſibus omnibus, pleni inprimis Dauidici hymni, Salomonis ſententiarum et concionum

cionum libri, Prophetarum porro oracula, Sermones Chriſti, et Epiſtolae Apoſtolicae, e quibus, ſi quis omnia congerere inſtituat, vix finem reperiat. Sed haec de parte diſciplinae Chriſtianae, quae ad ſenſus pertinet, dicta ſunto: ad partem alteram, quae eſt de inſtitutis, progrediamur, in qua nobis licebit eſſe breuioribus.

SECTIO III.

De Inſtitutis Diſciplinae Chriſtianae.

26. Inſtitutorum, tum omnium, tum diſciplinae Chriſtianae, quae natura et vis ſit, ſupra demonſtratum eſt. Sed ex iis arbitramur intelligi, primum, nulla inſtituta diſciplinae eſſe probanda, quae praeter actionem, inprimis corporis, ipſam, nihil habeant, quod ad finem eum prodeſſe poſſit, cuius cauſſa inuenta ſint, et propter quem vſurpentur; ſed in iis eſſe inanem opinionem, quae ſit vera ſuperſtitio. Etenim in hoc ſuperſtitio proprie cernitur, quum alicui rei tribuimus aliquam vim, praeſertim in religione, et ad Deum colendum, eumque nobis placandum, quae vim eam nec per naturam ſuam habeat, nec vlla alia de cauſſa habere poſſit. Alterum intelligi debet hoc, quod ea, etiam quum bene et apte excogitata ſint, vt poſſint eum vſum habere, qui iis debet eſſe propoſitus, tamen non ſint in propria religionis, cultus diuini, pietatis, aut virtutis parte, nec per ſe laudari et vſurpari debeant. Denique inſtituta optima, ſi mechanice peragantur, ſintque in ſolo corporis motu et actu, non comparate ad finem fiant, nihili eſſe ducenda, non in parte verae diſciplinae ponenda, ſed in ſuperſtitionem conuerti. Nec id modo de inſtitutis humanis valet, ſed etiam ſuo modo de diuinis ipſis. Nam ita ex aequo omnia habent meram σωμασκίαν, vel vt Paullus ait, γυμνασίαν σωματικὴν, quae diſciplinae verae vim ac nomen habere non poteſt. Itaque videmus, Deum ne-

gare, ſe inſtituiſſe, praecepiſſe, exegiſſe a Iudaeis, quae profecto inſtituerat atque praeceperat, cultus cerimoniarum et ſacrificiorum, nec eorum inſtitutorum vſurpationem probare. Sed Iudaei ea vel propter ſe praecepta eſſe, et Deo placere putabant, vel ita peragebant, vt corporis omnia eſſent, nulla vis ad animum talis, qualis in iis fuerat ab eo ſpectata *Pſ. XL*, 7. *L*, 8. *LI*, 18. *Ieſ. I*, 11. *Ierem. VII*, 28. Hic eſt locus, qui *de traditionibus* dicitur a noſtris, vt in Confeſſione Auguſtana eiusque Apologia Artic. XV. in quo loco de iis in partem eam, de qua iam diximus, luculenter diſſeritur. Nam verbum *traditionum* eſt e Graeco παραδόσεων, ita interpretante verſione vetere latina Noui Teſtamenti, ad intelligentiam vulgarem non bene in Theologiam traductum: ſuntque *traditiones*, quae proprie *Inſtituta* latine dicuntur, quoad quidem ad actiones religionis pertinent.

27. Inſtitutorum autem dignitatem vniuerſam demonſtrat et vindicat auctoritas diuina, quae iis magno numero vſa eſt in diſciplina genti Iſraëliticae conſtituta. Nam leges de cerimoniis et ritibus ei genti datae ſunt propterea, vt per ea tum, praeter fidem in futurum Meſſiam et poenitentiam, etiam pietatis vniuerſae exercendae vel alendae daretur occaſio, et obedientiae aduerſus Deum; habentque adeo inſtitutorum diſciplinalium characteres, vt demonſtratum eſt in Diſputatione tertia de *Arbitrio diuino in Religione conſtituenda* §. 97 *ſqq.* Fuere igitur in his inſtituta diuina Veteris Teſtamenti. Sed eam diſciplinae partem quum tollere et res iuberet, et ſapientiae diuinae placeret, ſuſtulit Ieſus Chriſtus, nouae, non doctrinae et religionis, ſed diſciplinae auctor. Eius habemus inſtituta tantum duo, Baptiſmum et Coenam ſacram. Quamquam enim in iis eſt etiam aliquid amplius; tamen inſtitutorum diſciplinae Chriſtianae rationem et nomen non amittunt. Nam neque in illo quod agitur, neque in hac quod fit, ſua tantum cauſſa fit: eſſet enim in

in illo lotio corporis ad purgandas ſordes, quam ſpectari Petrus Ep. I, 3, 21. negat; in hac famis ſitisque ſedatio, quae profecto in ea non quaeritur. Spectari autem etiam hoc, vt ſenſus pii, grati, et ſancti, obediendi Deo voluntas, puritatis omnis et officii ſtudium, et beneuolentia in ceteros homines acuatur, excitetur, corroboretur, clare demonſtrat Apoſtolus Paullus, *Rom. VI*, 3. 1 *Corinth. X*, 17. *XI*, 24-26. Haec igitur inſtituta in diſciplinae Chriſtianae parte hac, de qua nunc dicimus, principatum dignitate et vſu tenent, inprimisque alterum, quod eſt in Coena ſacra; quod eo crebrius vti licet, nec modo edendo ac bibendo, ſed etiam ſpectando. Vnde fit, vt ea ſaepe vti oporteat Chriſtianum, etiam ei adeſſe, quum ab aliis vſurpetur, vt tamen in partem precum et laudum veniat et exercendae fidei, nec deſerere eius celebritatem, quaſi in ea multo minus ſit, quam in concione. Et poſſet etiam Baptiſmi hic vſus eſſe, niſi e conuentibus ſacrorum cauſſa habendis ſemotus eſſet plerisque in locis, contra praxin Eccleſiae antiquae, quae omnino in his Domini noſtri Ieſu Chriſti inſtitutis, tam ſanctis et ſalutaribus, reuerentior fuiſſe ac religioſior videtur.

28. Sed exorta ſunt deinde alia inſtituta, vel publica, vel priuata, partim ab Apoſtolorum, partim aliorum poſtea doctorum auctoritate; in his quaedam etiam ad pietatis et ſanctitatis rationem proprie pertinentia, vt ieiunia cum precibus, vigiliae, certa precandi tempora, in ſolitudinem ſeceſſiones, et alia; quae, quoad inſtitutorum locum modumque tenuere, et e conſilio eorum ſunt vſurpata, a quibus erant inuenta, in vtili parte diſciplinae fuere: poſteaquam per ſe in parte religionis et cultus diuini numerari coepere, et nihil praeter actionem corporis habuere, in ſuperſtitionem inanem degenerauere: de quo ante diximus. Et eſt hoc magnum in hoc genere incommodum, quod ingenium humanum nimis in talibus inſtitutis procliue eſt in hanc partem, praeſer-

tim, ſi in iis ſit aliqua ſpecies a ſeueritate, triſtitia, labore et moleſtia actionis; vtque malit eorum moleſtiam et laborem ſubire, quam internae pietatis et ſanctitatis opus ſuſcipere ac facere. Nam in illis corporis vnius partes ſunt, quod facilius in poteſtate habemus, et id moleſtiis tolerandis paullatim adſuefacimus; in hoc animus coërcendus, et cupiditatibus vis facienda eſt, quarum ſuauitati adſuetus eſt animus: quo nihil aegrius homines perpetiuntur. Itaque exiſtimamus, cautiora eſſe inſtituta ea, quae non habeant talem ſpeciem, per quam fallere, etiam non malos, poſſint, et tamen inſeruiant diſciplinae vſibus et conſiliis.

29. Sed eorum inſtitutorum, quae huc pertineant, conſilium fere duplex eſt; primum, vt habeant aliquam vim admonendi in rebus iis, quarum crebro meminiſſe proſit, aut neceſſe ſit; vt ſenſus alicuius pii, praecepti, officii cet. ſecundum, vt in iis inſit aliqua praeparatio ad actiones magnas, et opera grauia pietatis et officii, inprimis per quandam aſſuefactionem ad actiones, ſimilitudinem aliquam cum illis habentes: tertium, vt ab iis quaedam naſcatur commendatio rerum honeſtarum et ſanctarum. Facile autem intelligitur, inſtituta omnia, quae talem aliquam vim habeant, eſſe vtilia ſtudioſo pietatis et ſanctitatis, ſi ad eiusmodi conſilia in vſu ipſo et actu referantur. Et de primo quidem genere res eſt in promtu, etiam per praecepta diuina, iubentia meminiſſe earum, quas diximus, rerum, eamque ob cauſſam etiam commendantia admonitiones ab inſtitutis idoneis, qualia Deus nominatim commendauit Iſraëlitis, vt *Deuter. VI*, 7. 8. 9. *Et haec praecepta in mente recondito, de iisque ſermocinator, quum domi ſedebis, aut per viam incedes, aut in lecto recubueris, aut de eodem ſurrexeris: tum vero ea deligabis manibus tuis, admonendi cauſſa, et in fronte, ſcribesque et in foribus et in portis aedium.* Etenim facile nobis obliuio venit rerum ſanctiſſimarum, conſilii etiam noſtri

et

et voluntatis, praeſertim inter humanarum cogitationum et curarum negotiorumque multitudinem, vt opprimamur a cupiditate aliqua, et peccemus etiam contra propoſitum. Et in hac naturae noſtrae vitioſitate, per quam officia maxima accipiunt aliquam, ſaepe permagnam, amaritudinem atque triſtitiam, quomodo non proſit, quod eam aliquo modo minuere, aut eius opinionem ac ſenſum obſcurare poſſit: ſuntque ad id inuenta inſtituta, ſimillima medicorum artificiis, per quae medicamentorum ſaporem tetrum mitigant, et tolerabiliorem reddunt, vel ſpeciem addunt ipſis, habentem aliquid commendationis ad minuendum ſumendi faſtidium:

— pueris abſinthia tetra medentes
Quum dare conantur, prius oras pocula circum
Contingunt mellis dulci flauoque liquore,
Vt puerorum aetas improuida ludificetur
Labrorum tenus: interea perpotet amarum
Abſinthi laticem —

LVCRET. I, 935 ſeqq.

30. Sed omnium maxime vtilia, atque etiam neceſſaria ſunt inſtituta illius generis, in quo praeparatio aliqua ad actiones graues et adſuefactio quaeritur. Nam ſi *Cicero* etiam in humanorum officiorum actionibus grauibus diligentem praeparationem neceſſariam et vtilem eſſe iudicat, *Offic. I*, 21. et praeparationem ad futura mala, ad dolores ferendos, multum poſſe ad minuendum dolorem, *Tuſcul. III*, 14. profecto etiam hanc vel neceſſitatem vel vtilitatem habebit in longe grauiſſimis et ſanctiſſimis religionis et pietatis officiis, et perferendis rebus aduerſis, ne, ſicut recentes milites in proelium deducti, ne adſpectum quidem laboris, difficultatis et moleſtiae ferre poſſimus, fugaque capienda deſertores officii fiamus. Philoſophi quidem ii, quorum in ſcholis homines non modo doctos, ſed etiam conſtantes, patientes,

temperantes, fortes factos tradunt, vt inprimis Stoici, tum legumlatores clariſſimi, qui ciues legibus obedientes, fortes, bellicoſos, efficere vellent, talibus inſtitutis ſunt vſi. Nam et illorum clariſſimi, vel ipſi talia ſcholae ſuae inſtituta commemorant, vel inſtituta quaedam tum communia ſcholae, tum propria vſurpaſſe traduntur: Lycurgi autem, vt hoc vtamur, tota propemodum illa tam celebrata legislatio in talibus inſtitutis fuit, praeparationem ad actiones graues habentibus: quorum quanta vtilitas fuerit, veteres conſenſu tradunt. cf. *Polybii VI*, 46. Non ergo dubitari poteſt, talia inſtituta etiam nobis vtilia eſſe ac propemodum neceſſaria, ſi modo apte excogitata ſint, et abuſus caueatur, de quibus ſupra diximus, nec denique in officio tali faciendo, cuius cauſſa ea comparata fuere, res ad ſolam adſuefactionem, per inſtituti alicuius vſum contractam, reuocetur, ſed proprie ad officii neceſſitatem e lege diuina, et ad illos pios et religioſos ſenſus, de quibus ante expoſuimus; per quae illis actionibus veluti anima corpori accedit.

31. Sed quoniam non omnium eſt, talia inſtituta excogitare: nam nec in humanis rebus hoc multis datum eſt: oportet doctorem morum virtutisque Chriſtianae curioſum eſſe eorum cognoſcendorum ac colligendorum, quae vel in ſcriptis doctorum Veteris Eccleſiae, in quibus de virtutis Chriſtianae ſtudio praecipiunt, vt *Clementis*, *Baſilii*, *Auguſtini*, aliorumque, aut de vita et inſtitutis ſanctorum hominum exponunt, vel etiam in ſimilibus recentiorum Theologorum noſtrorum, vt *Lutheri*, *Melanchthonis*, *Gerhardi*, *Speneri*, aliorumque, commemorantur, vel etiam commendantur, et inde legere, quibus vel ipſi vtantur, vel quae aliis vſurpanda proponant.

SECTIO

SECTIO IV.

De Exercitationibus, earumque modo.

32. Quae exercitationes ſint diſciplinae Chriſtianae, earumque quanta ſit neceſſitas, ſupra diximus. Illud nobis videtur hoc loco planius demonſtrandum eſſe, quod exercitationem propriam ſedem habere diximus in officio ipſo, et in actionibus officii Chriſtiani. In quo non vtemur aliis, quam ipſarum ſcripturarum ſacrarum teſtimoniis. Enimuero planum eſt, etiam verbum exercendi, *γυμνάζειν*, ſic dici a Paullo Apoſtolo, iubente Chriſtianum *γυμνάζειν πρὸς εὐσέβειαν*, 1 *Timoth. IV*, 7. Nam quum exercitationes corporis, ſpeciem ſanctitatis inanem habentes, tollit; exercitationes animi ponit, in quibus vera ſit pietas et ſanctitas. Nam et *αἰσθητήρια γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ* *Ebr. V*, 14. ſunt, quae in diſcernendo honeſto et turpi laborarunt, et aſſiduitate laborandi ipſam facultatem et habitum diſcernendi conſequuta ſunt. Denique *γεγυμνασμένοι* per diſciplinam diuinam ad patientiam *Ebr. IV*, 11. ſunt profecto, qui ſuppeditata Deo patientiae materia, patientiam conſeruarunt, et, ſe patientes vt praeberent, laborarunt. Nam ſicut magiſtri diſcipulis artis alicuius, vt eloquentiae, proponunt materiam, in qua exerceri poſſint, faciendo opere aliquo oratorio: ſic Deus Chriſtianis, vt in aliis generibus virtutis, ita in hoc, malis humanis immittendis ſuppeditat, in quo opus patientiae facere, et eam virtutem comparare ſibi poſſint: quod et *Simplicius* in *Epictetum* p. 91. agnoſcit. Τὰς *δυνάμεις*, inquit, quas Deus dedit hominibus ad vincenda ea, quae terrent, *γυμνάζων ὁ Θεὸς ἄθλους πολλάκις προτίθησι ταῖς ψυχαῖς*. Haec igitur talis exercitatio, in qua profecto eſt caput diſciplinae, ad quam etiam ceterae partes eius referuntur, qualis eſſe debeat, quomodo in ea verſari Chriſtianus, ſtudioſus verae virtutis Chriſtianae, demonſtrandum eſt vniuerſe, vt quisque, quid in quoque genere, vel

ipſe facere debeat, vel aliis praecipere, intelligere poſſit. Etenim, etſi virtutes et officia in magna ſunt varietate, tamen eandem regulam habent, ad quam efficiendi modus, adeoque exercitatio, dirigi debet.

33. Sed quia in omni exercitatione primum eſt in viribus ad efficiendum id idoneis, in quo volumus exerceri: ante omnia videndum eſt, vnde vires contingant ad exercitationem ſanctitatis Chriſtianae, et quomodo; ne conantem exercere opus eius deficiant nerui. In quo nobis ſumere licet hoc loco, quod in elementis fidei Chriſtianae docetur, eas vires eſſe a Deo ſpirituque diuino, et contingere iis, qui metu ac dolore e peccatis commoti, ſerio renuntiauerint vitiis, et promiſſis Dei per filium Ieſum Chriſtum nixi, condonationem culpae omnis et petierint, et ſibi contigiſſe confidant. Nam in his ſolis eſſe poteſt verus amor Dei, et vera voluntas obediendi praeceptis eius atque voluntati vniuerſae, quae poſt factis demonſtretur, adiuuante per verbum Dei Spiritu ſancto.

34. Enimuero, quum ea homini contigere, tum vero res omnis redit ad eius voluntatis earumque virium vſum per exercitationes, vt et corroborentur ipſae, fiantque ad agendum efficaciores, et vincere poſſint difficultates vndecunque ſe ingerentes. Neque enim vllo modo credi debet, in iſta noua animi adfectione ac voluntate viribusque omnia eſſe, et omne inde genus virtutum ſine labore naſci; quo nimis ſunt procliues homines: immo vero in iſtis modo materia eſt et velut ſemen virtutum, nondum opus virtutis ipſum, nondum fruges operum magnorum, a Chriſtiano in omnibus vitae partibus perficiendorum. Illa ipſa bona voluntas, quamuis vera, tamen magis voti vim habet, quam voluntatis, quae proprie dicatur: nam ea eſt in actu ipſo, tumque proprie volumus facere, cum facimus. Quodſi quis, inductus vulgatis fidei laudibus, ſecus exiſtimet, celeriter ad negligentiam et ignauiam venerit, per quam vires et materia

materia tam bona paullatim ita conſumantur, vt fruſtra datae eſſe videantur. 2 *Petr. I*, 3. 5. 9. 2 *Corinth. VI*, 1. 4. Ceterum in eo virium vſu ad faciendum opus vniverſae bonae voluntatis, ſiue ad obſequendum ei fortiter, et ſingulis agendi temporibus, in eo, inquam, proprie cernitur exercitatio. Vnde fit, vt in hac exercitationis Chriſtianae explicatione, demonſtranda maxime ſit ratio vſurpandarum virium nouarum.

35. Sed in ea re perſpicue explicanda, et ad vſum eorum accommodate, quibus hanc diſciplinae Chriſtianae partem tradere volumus, quod eſt faciendum per omnes officii Chriſtiani partes diligenter et aſſidue, non ſatis eſt, vniuerſa quaedam praecepta dare, qualia ſolemus audire ac legere; v. c. eam exercitationem fieri debere conſtanter, aſſidue, adiuuandam etiam precibus: nam haec quis neſciat, ac non ſibi ipſe praecipere queat? Sed modus actionis diſtincte, et per partes ſuas, debet explicari, vt, quid in tali exercitatione proprie fieri debeat, et qua ratione fieri poſſit, intelligatur; quo denique cognito, quisque, non carens bona voluntate, poſſit dirigere cogitationem et conuertere animi impetum, quo debet, aut auertere, vnde debet, vt actio ſuſcipi, et ad finem perduci poſſit; quam nos rationem vtcumque adumbrare tentabimus.

36. Atque vt primum de ratione vniuerſa aliquid dicamus; hominem in eam mentem et voluntatem impulſum diuinitus per fidem, vt ad hanc exercitationem dare ſe, eamque ſuſcipere ſerio velit, oportet circumſpicere partes officii omnes, ac videre, in quibus delinquere conſueuerit ante, vel in eam partem, vt in iis peragendis nihil Deo et Chriſtiano dignum ſequeretur, ſed ſuae modo vtilitatis ſpeciem et vanitatem, vel in hanc, vt iisdem ſimilibusque de cauſſis officium negligeret, nec ſuſtineret coërcere cupiditates ſuas ab officio violando. Nam in illo genere facilior res eſt; nec id indiget multo

ac difficili exercitationis labore: quod ſecus eſt in hoc, in quo multi, et longi ſaepe ac difficiles labores proponuntur: quippe in illo genere actionis, correctio modo conſilii in ſuſcipiendo et agendo inducenda eſt; in hoc vel actionis honeſtae ipſius ſuſcipiendae facultas et conſuetudo quaeritur, vel improbae cum illecebris ſuis repellendae.

37. Habet autem in his exercitatio quasdam praeparationes. Prima eſt in precibus ad exercitationis illius conſilium dirigendis. Etenim quum in iis debeat eſſe neceſſitatum noſtrarum, inprimis internarum et ſpiritualium, Deo commendandarum cogitatio; cuius magis debebit meminiſſe, qui exercere pietatis et virtutis opus velit, quam, quae ad hanc rationem pertinet, vt et vim recte agendi et ſucceſſum a Deo petat; quo in genere frequens eſt Dauides in Pſalmis. Ea res habebit in ipſo vim duplicem: primam, ad bonam voluntatem confirmandam; alteram, ad animaduerſionem excitandam et acuendam; in quibus rebus eſſe praeparationem admodum et neceſſariam et vtilem, nemo dubitet. Altera praeparatio et quaedam adeo quaſi proluſio eſt, non exſpectare, dum veniat neceſſitas officii, vel in agendo, quod rectum et honeſtum ſit, vel non agendo, quod improbum ſit, ſed quaerere occaſiones, vbi vel facias aliquid, in genere aliquo tali, de quo diximus, vel neges tibi. Etenim, ad quae agenda ſic accedimus, in iis eſt deſtinatio animi praeſens, et inductio, et alacritas maior; quae raro ſine effectu operis eſt. Sed ita fiet initium recte agendi in facilioribus, per quod difficultas minuetur in grauioribus, hoc eſt, quum agendum erit officium, et obſequendum voluntati diuinae, vbi illecebrae peccandi, et difficultas obediendi erit e temporibus, locis, perſoniſque, vbi etiam contra voluntatem agendum erit. Sic, opera, vt hoc vtamur, eloquentiae facere volentes non exſpectant, dum dicendi tempus veniat, et tum demum ſibi de dicendo cogitandum putant: nemo tam ſtultus

vnquam fuit: et ea foret obmuteſcendi, non bene dicendi diſciplina: ſed ante ſibi ſumunt ſponte, in quo commentando ſcribendoque experiantur vires, laborentque, vt dicendi conſuetudinem aliquam paullatim capiant, aut partam facultatem qualemcunque firment atque augeant.

38. Sed vt et, quum venerit officii faciendi tempus et neceſſitas, facere poſſis officium, opus eſt inductione animi, nec modo illa vniuerſa, quam bonam voluntatem diximus, pertinente ad omnia pariter officii genera, quam nec ſatis firmam eſſe, nec ſufficere, ſupra diximus; ſed proprie pertinente ad eam actionem, quae propoſita et oblata eſt, ſiue in eam partem, vt faciendum ſit, quod rectum eſt, ſiue in hanc, vt abſtineamus nos ab eo, quod prauum eſt, quamquam allicimur et trahimur a reliquiis veteris vel cupiditatis, vel conſuetudinis; quod fit in principiis nouae vitae nimis ſaepe, nec ſine periculo. Eam inductionem animi, vt capere tempore quoque poſſimus, adhibenda eſt ante omnia cogitationis et animaduerſionis diligentia, vt ne agamus quicquam ante, quam quid et quale ſit, quod agatur, cogitauerimus, nec praecipitemus actionem per conſuetudinis temeritatem; quod fit facile ac ſaepe, niſi illa animaduerſio adhibeatur: vnde tam ſaepe poenitentiae repetendae neceſſitas oritur. Haec eſt illa animaduerſio hominis Chriſtiani, ad veram virtutem et obedientiam praeceptorum diuinorum adſpirantis, qua ſe dicit vti Dauides, vir ſanctiſſimus, vt *Pſ. CXIX,* 59. *reputo*, inquit, *et conſidero vias meas*, *vt pedes conuertam ad praecepta tua.* Salomo autem in eo ponit ſapientiae partem, *Prouerb. XIV,* 8. *Cauti hominis ſapientia eſt*, *perpendere et conſiderare viam ſuam*, i. e. actiones ſuſcipiendas quasque perpendere et diiudicare, antequam ſuſcipiat. Ab hac autem animaduerſione, et hoc iudicio actionis, vbi ſollicitari nos quacunque cauſſa ſentimus, vel ad praetermittendum, quod faciendum eſſe intelligimus, vel faciendum, quod contra ſit; tum

vero

vero omni modo laborandum eſt, vt animum colligamus, inducamus in contrariam partem, ſtatuamusque firmiter facere, quod faciendum eſt, omittere, quod prauum eſſe videmus ac ſentimus.

39. Atque vt difficilius eſt, homini, adhuc rudi et nondum exercitato ad hanc firmitatem et fortitudinem animi, talem inductionem capeſſere ac retinere: ita magis eius neceſſitatibus in ea re a Deo eſt prouiſum, ſuppeditatis multis, per quae induci animus, et inductio illa retineri poſſit, et ad agendum efficax fieri. Sed illa omnia ſunt in verbo Dei propoſita, vt inde promta ſuis temporibus ad agendum accommodentur. Ex eo genere ſunt ſenſus illi ad officium pertinentes, de quibus ſupra diximus, minarum atrocitas, promiſſorum amplitudo, praecipientis Dei auctoritas, praeceptorum ipſorum grauitas. Haec ergo reuocanda, non modo ad memoriam, ſed vt animo admoueantur acri et pertinaci quaſi contuitu mentis. In quo proderit, id, quod ſupra diximus, (22) in eoque eſt pars diſciplinae Chriſtianae non contemnenda; notatas habere ſententias ſcripturarum grauiores, ad quodque officii genus in vtramque partem pertinentes, inprimis, quarum grauitate nos aliquando ſenſimus tactos, easque habere in promtu, vt pro inſtrumentis et armis ad animum inducendum ac vincendum arripi et vſurpari poſſint. Ab *Homero* inducitur Vlyſſes *Odyſſ. ú.* in principio, quum vehementer incitaretur animo ad vlciſcendum celeriter iniurias et inſolentiam, *κϱαδίη δὲ ἔνδον ὑλάκτει ἀγαιομένȣ κακὰ ἔϱγα, cor intus latrabat aegre ferenti malefacta;* tandem pectus percutiens manu, et animum ſic alloquens: *τέτλαθι δὴ, κϱαδίη, cohibe te, cor, et ſuſtine iſta;* commemoratis etiam tolerandi cauſſis, atque ita illum impetum comprimens, quamuis reluctante animo: *τῷ δὲ μάλ' ἐν πείσῃ κϱαδίη μένε, τετληυῖα νωλεμέως· tum vero cor eius conquieuit firmiter ac tolerauit.* Veteres Philoſophi hoc exemplo libenter et crebro ſunt vſi, ad modum vincendi

vincendi animi et cohibendae cupiditatis illuſtrandum: et a nobis, quamquam in haud paullo melioris diſciplinae inſtitutione verſamur, non alienum ſit, id vel hac de cauſſa commemoraſſe, vt pudorem iniicere Chriſtianis poſſit, qui coërcere ſollicitationes tales animi et cupiditatum non ſuſtinent: vel ſtimulum addere, vt maiori cum ſpe et fiducia ſucceſſus rem tam neceſſariam aggrediantur, exiſtimantibus, nobis etiam facilius hoc eſſe debere in tanta copia adiumentorum, a Deo per filium et verbum ſuum nobis ſuppeditatorum. Igitur, vt ad rem propoſitam redeamus, in tali motu animi, nondum per exercitationes firmati aut officiis adſuefacti, et adhuc recentis ad hanc diſciplinam, oportebit illas verbi diuini ſententias, in memoriam reuocatas ponderatasque animo vel refugienti triſtitiam officii, ac tergiuerſanti ſubire onus obedientiae, vel ſollicitanti nos ad peccandum aliqua vetere cupiditate, opponere grauiter et conſtanter, nec vllo modo remittere, ſed tamdiu vrgere, donec cedat animus, et ſe ſubiiciat voluntati diuinae.

40. Atque hoc eſt imperare ſibi per illam inductionem animi, firmatam verbo Dei et adiutam, non ſua, ſed diuina auctoritate: per quam quum vincimus, non tam nos vincimus, quam Deus ipſe, ſuccurrens imbec llitati noſtrae. In quo prorſus neceſſaria pars eſt exercitationis huius. Neque enim eſt alia ratio aliquid efficiendi in illo ſanctitatis et virtutis tirocinio. Nec vero ignoramus, triſte eſſe et multae ſeueritatis opus, quod ſaepe gemitus exprimat tironi, et cum lacrimis fiat, nec ignorabit quisquam, qui huic diſciplinae ſe vere tradidit vnquam: ſed illam triſtitiam non defugere debet homo Chriſtianus, praeſertim praedictam et praeuiſam, nec dubitare, ſe, quoad erit νήπιος ἐν Χριςῷ, *tiro Chriſti et diſciplinae Chriſtianae*, tractare in ſanandis priſtinis vitiis, vt medici pueros, refugientes medicamenti amaritudinem; quos non dimittunt de manibus, donec, quamuis inter multas tergiuerſationes, oris vultusque contorſiones, etiam

iam lacrimas, ingeſſerint medicamentum. Et vero illa moleſtia magna et in praeſens et in futurum commoda habet: in praeſens, quod ille ſucceſſus non aliter adficit animum eius, de cuius exercitatione loquimur, Chriſtiani, quam ſi quis ſe magnum periculum euaſiſſe ſentit: in futurum, quod vel vna tali actione multum profligatum eſt, et ad demendam officio triſtitiam priſtinam, et ad obediendi facultatem. Sed eadem ſunt agenda, quoties eadem res incidit, donec paullatim conſuetudo in quoque genere contracta ſit, vt etiam ſine difficultatis et moleſtiae ſenſu pareamus, officiumque faciamus.

41. Sed haec de exercitatione Chriſtiani ad comparandam facultatem recte agendi in ſingulis officii generibus, et ad capiendam paullatim conſuetudinem officii ſeruandi, hoc eſt, virtutem, dicta ſunt; in quibus putamus eſſe caput loci totius. Nam et exercitatio haec eſt princeps, et prima omnium ſuſcipienda. Sunt vero etiam aliae exercitationes, homini Chriſtiano et neceſſariae, et ad ſanctitatis virtutisque negotium ſalubres; ſed quae ad genus vniuerſum pertineant, hoc eſt, ad conformationem animi totius, aptam ad vitae ſanctitatem, exſerentesque adeo vim ſuam etiam in ſingulis actionibus ac partibus officii. De his igitur, reſtat, vt dicamus. Huius loci ſunt poenitentiae, fidei et pietatis exercitationes. Nec vero de iis ſcholas ſcribemus; non id foret talis diſputationis: ſed quaedam, ſi poterimus, admonebimus, quae ad ipſum earum vſum prodeſſe videantur.

42. Poenitentiae autem exercendae genera duo ſunt: alterum eſt, quod pertinet ad vitam conuerſi ad Deum hominis conſequentem; alterum, quod ad antecedentem. Atque in illo quidem eſt crebra et diligens cogitatio, primum peccatorum ſingulorum, quae vel opprimunt nos, ab animaduerſionis remiſſione, praeſertim in vita negotioſa, aut ab conſuetudinis prauae ac diuturnae pertinacia et reliquiis, vel ab imbecillitate nondum ſatis

tis confirmatae et exercitatae voluntatis bonae naſcuntur; deinde vero vitioſitatis totius internae, tum illius, quae contracta eſt culpa noſtra, tum eius, quae eſt in ipſa natura noſtra. Oportet igitur in illis praeſertim initiis vitae ad ſanctitatem et virtutem conformandae, crebro recenſere acta noſtra, eaque ad normam legis diuinae exigere, nec in eo iudicio ac velut cenſu fauere ſibi ac parcere, vel conniuendo, vel benigne interpretando, ſed ſummam ſeueritatem adhibere. Nec ea res modo referenda eſt ad veniam petendam, ſed etiam, et vel maxime ad bonam voluntatem et inductionem animi firmandam, et animaduertendi diligentiam in poſterum excitandam: oportetque videre ſubinde, quid minus factum ſit in eam partem, et viciſſim, quid plus in partem meliorem, vt etiam fructu illius exercitationis et profectu laetemur, fiamusque ad eam, et omnino ad officii conſeruandi curam, alacriores. Non eſt grata homini haec induſtriae exercitatio, tum quia omnis cogitationis ſeriae et diuturnioris labor eſt moleſtus, praeſertim ei non adſuetis, qui ſunt plerique: tum quod ea ſaepe cogit hominem ſibi diſplicere. Sed illius triſtitiae magnitudinem longe vincit neceſſitatis et vtilitatis magnitudo. Nam ſine ea nullo modo emendari vitioſa poſſunt, et oritur paullatim ſecuritas et ignauia in opere virtutis, in qua retro labuntur omnia, et res celeriter ad priſtinam conditionem redit. Sed haud ſcio, an etiam plus valeat vitioſitatis noſtrae vniuerſae cogitatio; quae etiam ſua ſponte ingeritur nobis et in oculos incurrit in ſuperiori illa exercitatione. Nam ſiue illam vitioſitatem et corruptelam animi ac vitae perpendas et contueare, quae culpa vitae ſuperioris contracta eſt; foeditatem eius magis intelligas ac doleas, et ad eam frangendam ac vincendam exciteris; ſiue eam conſideres, quae in natura ipſa haeret, facitque, vt facilius male facias, quam recte, in recte agendo autem tanta difficultate impediare ac retardere, vt etiam ſaepe contra facias, ac propoſueras animo, *Rom. VII*, 23.

odium

odium peccati interdum augebitur, *ibid.* 13. et dolor incendetur, per quem vota fient pia et ſancta, *ibid.* 24. in quibus gratum Deo eſt ſacrificium.

43. Ad incendendum autem et peccati odium, et officii diligenter conſeruandi ſtudium, nihil arbitramur efficacius eſſe exercitatione poenitentiae eius, quae ad vitam pertinet ante conuerſionem actam. Ea eſt in repetenda interdum et renouanda memoria, primum peccatorum, praeſertim grauiorum, quae tum perpetrata ſunt, totiusque illius ſeruitutis, per quam prauis cupiditatibus obnoxii fuimus, deinde ſenſuum illorum metus, terroris, dolorisque, quibus percitus animus ad miſericordiam diuinam confugit, vt veniam peccatorum impetraret. Nam, ea memoria repetenda, repetetur etiam ſenſus peccatorum, non ille talis, qualis tum fuit, hoc eſt, qui ſit terroris et metus, ſed qui moerore quodam, mixto leni laetitia, ſuauiter adficiat animum, comparantem pericula illius temporis cum praeſente ſecuritate, indignitatem ſuam cum beneficii accepti magnitudine, denique etiam magis perſpicientem foeditatem et magnitudinem peccatorum. Etenim in iudicii huius et velut aeſtimationis ſocietatem venit amor Dei, incenſus beneficii accepti in remiſſione peccatorum magnitudine. Sed in iniuriis et offenſis iudicandis aeſtimandisque profecto acutius cernit amor beneficii memor, habetque plus ſeverae indignationis, quam iuſtitia mixta metu et pudore; propter quem facile vel refugit ſeuerius iudicium, vel remittit aliquid ab ſeueritate. Cuius rei exempla profecto luculenta et ſanctitatis verae ſtudioſis vehementer commendanda habemus in ſcripturis, tum alia, vt Pauli, tum inprimis Dauidis, cuius Pſalmi poſt poenitentiam, acceptamque remiſſionem peccatorum ſcripti, plus habent doloris et moeroris, quam in illo ipſo poenitentiae actu fuerat 1 *Sam. XII*, 13. Sed hos tales ſenſus, ab tali exercitatione poenitentiae commotos, dubitari non poteſt, eſſe et ad frangendas prauarum conſuetudinum

num vires, et ad excitandum ſtudium, acuendamque curam officiorum conſeruandorum, efficaciſſimos. Atque huius exercitationis vſurpandae etiam monitores habebimus multos, tum in rebus ſecundis, ſi in iis fruendis adſuefaciamus, vt debemus, animum meminiſſe indignitatis noſtrae, et vniuerſae, et ex priſtinis peccatis, tum maxime in aduerſis vitae caſibus, et calamitatibus malisque grauioribus; per quae materiam Deus etiam huic exercitationi ſuppeditat. Haec de poenitentiae exercitationibus. Sequitur, vti propoſitum eſt, vt de fide exercenda dicamus, ad hanc rationem noſtram accommodate.

44. Fidei autem exercitationem vniuerſam eſſe in parte exercendae virtutis Chriſtianae, vel ex eo intelligitur, quod virtus haec vniuerſa pendet e fide, in eiusque velut fundamentis nititur: vnde fit, vt exercenda fide exerceatur virtus, confirmanda fide per exercitationes confirmetur virtus, ſaltem in hanc partem, vt eius ſtudium accipiat incitamentum nouum. Nec vero placet hic de vniuerſa illa fidei exercitatione, eiusque generibus ac modis, dicere: quamquam hic ſaepe nimis vaga eſt praeceptio, nec ſatis diſtincte definit modum eius, ad agendi facultatem, vt ad eam dirigere homines poſſint actiones animi: ſed nos hic, et ad praeſentis praeceptionis conſilium, hoc modo genus requirimus, quod eſt ſimile ei poenitentiae exercitationi, de qua ante diximus. Dicimus igitur, in parte neceſſaria, et, ſupra quam dici poteſt, vtili et efficaci exercendae virtutis Chriſtianae et obedientiae aduerſus praecepta diuina, eſſe crebram repetitionem illius ſenſus, qui nobis, in poenitentiae actu, in illo ſalutis deſiderio amplectentibus promiſſionem Euangelii, et cum fiducia petentibus veniam et ſperantibus, impreſſus eſt, mixtus dolore et gaudio, tranquillans animum et reficiens. Nec illa modo memoria vſurpanda eſt, ſed etiam eorum inſtauratio, a quorum praeſente cogitatione tum ille ſenſus obortus eſt: vnde ſen-

ſus idem exoriatur neceſſe eſt, ſi non ſemper eadem vi, at aliqua tamen. Huius autem talis exercitationis ad virtutem vis eſt ex eo, quod cum illo ſenſu neceſſario excitatur ſenſus amoris diuini, ſenſusque boni, quod eſt in Chriſti merito, cuius fiducia veniam et liberationem a periculo et petiimus et impetrauimus; quae ſunt ad libenter et conſtanter, hoc eſt, vere obediendum Deo, efficaciſſima. Auctor nobis ſit Paullus, cuius etiam carmen epinicium, vincentis ſcilicet per ſenſus amoris et gaudii, ex illis cogitationibus obortos, omnia virtutis et obedientiae impedimenta, nobis in tali exercitatione in animo atque in ore ſit. *Rom. VIII*, 35-39. Reſtat, vt de precibus ad inſtitutae diſputationis conſilium dicamus.

45. Eſt autem communis haec praeceptio omnibus, qui de vita hominis Chriſtiani conformanda tradunt, vt preces in neceſſariis eius negotii inſtrumentis ponant, ſed fere hac de cauſſa, vt auxilia diuina expetantur et impetrentur. Id longe abſumus, vt improbemus: probamus potius, et neceſſarium, vti eſt, ita ducimus: ſed hactenus non ineſt, quae proprie ſit exercitatio hominis Chriſtiani, proprieque ad negotium virtutis et officii, et conſuetudinem eius capiendam, dirigatur: eſtque cauendum diligenter, ne preces in hac re commendentur, per negligentiam ἀκριβείας in dicendo, vt ignauiae locus fiat, et omnia Deo relinquantur; qui in hac re nos adiuuare, non omnia ipſe, ſine labore noſtro, facere vult. Sunt enim omnino in partem hanc procliues homines, vt velint ſibi contingere bona ſine ſudore et ſanguine, vt ille ait, et virtutis habitum potius ſibi infundi, quam labore ſuo parari. Itaque etiam propenſi ſunt in hanc opinionem, et ad eam trahunt, quae de vi diuina Spiritus Sancti in ea re promiſſa ſunt. Totus quidem Fanaticiſmus hinc pendet, in quo eſt mera ignauiae talis, nec modo in agendo, ſed etiam in intelligendo, diſciplina, religionem omnem reuocans ad mechaniſmum, qualis eſt a natura

in

in beſtiis, ſine vlla diſciplina vel cognoſcendi, vel exercendi, facientibus opera, quorum cauſſa natae ſunt. Atque etiam ipſam exercitationem precandi vniuerſam plerique verbo tenus modo commemorant, nec eius modum et viam diſtincte explicant ad vſus eorum, qui velint facere, quod praeceptum eſt; copioſi ſunt in praeceptis de vniuerſo precandi modo, hoc eſt, argumento precum, habitu animi et ſimilibus, quae etiam in puerili inſtitutione traduntur, itemque in commendando precandi officio per neceſſitatis et vtilitatis vniuerſae demonſtrationem, ſimilibusque, profecto non inutilibus, ſed vulgo notis, nec orationem deſiderantibus; parci autem ac prope muti in praxeos proprie modo tradendo, de quo monitum eſt in *Bibl. Theologicae Parte IX. pag.* 431. *Arndius* quidem ipſe, in laudatiſſimo Chriſtianiſmi veri opere, hanc partem non attigit, Lib. II. cap. 34. ne tum quidem, (Sect. V.) quum promiſiſſet methodi demonſtrationem, per quam quisque, etiam de populo, diſceret precari ſuo modo: repente, ſtatim in principio, a praecipiendi ratione relapſus ad precum commendationem. Sed eo vitio multis partibus illud opus laborat. Itaque hancce diſputationem ita inſtituemus, vt primum modum huius exercitationis ad vſum vitae Chriſtianae explicemus; deinde eius vim ad ſanctitatem vniuerſam et in exercendo officio breuiter demonſtremus.

46. Sed eſt duplex vſitatum genus precandi, alterum quod alienis aut ratis formulis vtitur, alterum quod vere ſuum cuiusque dicere poſſis; quippe non, quae ſibi alius praeiuit, ſiue intellecta ſiue non intellecta, repetit, ſed de ſenſu et mente ſua, quae ad Deum deferat, promit. Et in illo quidem genere per ſe non eſt exercitationis labor: ſed fit tamen in ſolemnibus et communibus formulis, vitio humano, vt exercitatione in iis bene vſurpandis opus ſit. Nam quum eae vel in prima infantia coeptae ſunt vſurpari, quum vis verborum percipi non poſſet, aut, per aſſiduitatem vſurpandi, etiam ſine cogitatione

recitari poſſunt, fit facile ac ſaepe, vt celeriter ac ſine ſenſu profundantur. Nec id accidit modo iis, qui nulla religione ac reuerentia Dei tanguntur, et ad precandum conſuetudinis modo cauſſa veniunt, ſed etiam his, qui cum bona voluntate. Saepe enim, etiam quum ſe ita comparant, vt cogitate omnia, et ſenſu verborum omnium contuendo, velint vel ipſi pronunciare, vel ſequi pronunciantis verba, aberrat lubrica cogitatio inter pronunciandum vel audiendum, et ad finem quum venere, demum et ipſa redit, cum dolore amiſſae facultatis precandi. Vnde oritur magna difficultas bene precandi, tum in his, qui ſolis formulis talibus vtuntur, tum in ceteris, per precum communium neceſſitatem, quae non ſine exercitatione accurata frangi ac tolli poteſt. Nec is eſt paruus labor, ſi quis expertus ſit, aut experiri velit: ſed eſt tamen minor in priuatis precibus, in quibus etiam initium fieri debet. Habet autem partes duas, quarum prima eſt in excutienda intelligentia noſtra, vt videamus, an in promtu ſit verborum omnium vis et poteſtas; idque inprimis neceſſarium eſt tum, quum formulae, quibus adſueuimus, multum figurati ſermonis habent; in quo facillime ac ſaepiſſime decipitur ſimplicitas et ſtupor hominum; altera eſt, vt excitemus animaduerſionem, et redigamus in ordinem cogitationem, vt in eo, quod propoſitum eſt, manere cogatur. Eam veluti vim ei adhibebimus, ſi, quoties elapſa eſt nobis, ad initium redeamus, donec fatigata reuocando, conſiſtat, vbi debet. Sed ea diſciplina locum non habet in precibus communibus; itaque tanto maior diligentia erit in iis adhibenda, vt praeſentem animum habeamus. Atque nouimus, qui expertus illud incommodum, ad menſam, v. g. cum precum formulae vſitatae recitarentur, ipſe ſecum tacita cogitatione preces faceret ſuo modo, nulla forma certa verborum vtens, ne praetermittendarum temere precum, h. e. non precandi periculum adiret.

47. Ta-

47. Tale periculum non adeunt, qui de ſuo promunt preces cuiuslibet temporis, tantum cogitatione, verbis nullis pronunciandis, vtuntur: quod eſt exercendarum genus precum et optimum et facillimum. Etenim ſi quando vel caſu aliquo, ſine culpa noſtra, interrumpantur preces tales, vel elabatur non animaduertentibus cogitatio: tamen ſuperiora illa bene ſe habent, et reuocato animo, continuari precandi pietas poteſt, etiam, ſi ita neceſſe ſit, ad aliud tempus differri. Sed difficile eſt hominibus perſuadere, cuiusque hominis captui accommodatam eſſe hanc rationem, multique diſputant in contrarium, plerumque, vt opinamur, ignauiae ſuae defenſionem vt parent. Nam in iſtis ratis aut alienis formulis celerius defungi poſſunt, nec moleſtiam cogitandi, quae quidem iis videtur, ſubire neceſſe habent. Enimuero turpe eſt, non modo doctori, ſed homini Chriſtiano, exiſtimare, quod in veteri Teſtamento fecerint omnes, ac fecerint neceſſario, id, in haud paullo maiori luce Euangelii, homines facere non poſſe. Sed nihil ad illos refellendos efficacius, et ad hunc locum diſciplinae Chriſtianae, vſumque aliorum, aptius facere poſſumus, quam ſi modum exercendi animi pii ad bene precandi facultatem tradamus, ſecundum quae nemo ſine impudentia poſſit dicere, eam exercitationem virium ſuarum modum excedere.

48. In precibus autem ipſis inſunt duo, perſpicua e definitione Paulli, *Philip. IV*, 6. primum gratiarum actio et laudes diuinae, alterum, neceſſitatum, tum noſtrarum, tum alienarum, quas videlicet noſtras debemus ducere, commemoratio ad Deum delata: *ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν Θεόν.* Et poteſt pars vtraque coniungi, atque adeo debet, in precando, inprimis tum, quum breuitate vtemur neceſſario, temporis cauſſa, aut cum vnius alicuius neceſſitatis noſtrae ſenſu tacti, eam ad Deum deferre inſtituimus; quod fit interdum inter media negotia vitae et vocationis noſtrae. Sed in hoc

genere ineſt officium ipſum, non ea, quam proprie dicimus exercitationem precandi, vel pietatis per preces, de qua hic loquimur; in qua eſt pars diſciplinae ad pietatem et virtutem comparatae. In hac igitur exercitatione partiri operam, interdum ſolas laudes Dei et gratiarum actionem ſpectare et amplecti poſſumus, interdum neceſſitates noſtras, interdum vero etiam alienas: idque ſaepe fit neceſſario temporis cauſſa, quod nobis, propter opera vocationis noſtrae, in quibus et ipſis ſuo tempore et curioſe obeundis eſt pars Dei colendi, raro ſufficit ad totum illud veluti curriculum cogitationis pietate emetiendum. In quo nobis exemplo praeluxit Davides; cuius in Pſalmis ad hanc exercitationem pertinentibus, modo ſolae laudes operum diuinorum, beneficia Dei, priuata, publica populi Iſraëlitici, modo ſolae neceſſitates, vel ipſius priuatae, vel piorum, vel populi publicae, commemorantur. De huius igitur *exercitationis* modo videbimus, ad propoſitum ante conſilium.

49. Eſt autem omnibus generibus huius exercitationis, et conſuetudinis in ea conſequendae, commune hoc praeceptum, inprimis illud neceſſarium, diligenterque et inculcandum iis, quorum doctores eſſe volumus, et obſeruandum in ipſa exercitatione: ne errare et vagari cogitationem ſinamus incertis veluti finibus rerum, in quocunque precum genere commemorandarum, vt faciunt vulgo, non bene inſtituti vulgatis et vniuerſis precandi praeceptis. Nam primum ita res ad caſum et ad felicitatem memoriae reuocatur, quae quum non ſatis reſpondet, oritur facile illa vulgaris opinio et ſtulta, ſe de ſuo precari non poſſe: deinde in hoc velut errore cogitationis fluctuantis facile aberrat animus ab re inſtituta, et delabitur ad aliena per malam phantaſiae ſedulitatem; qua nihil eſt huic exercitationi inimicius. Eſt igitur animus ſic inſtituendus, vt intra certos fines cogitando procedat, conſtituto certo ordine rerum cogitandarum, quarum veluti veſtigiis perſequendis decurrat exercitationis cuius-

cuiusque ſtadium. Ita ſciet, quo dirigere cogitationem, ad quod a quoque progredi debeat. Et non ignoramus, in eo eſſe aliquid difficultatis, praeſertim in iis, qui cogitationis vim non ſubegerunt per diſciplinam puerilis et iuuenilis aetatis, vel ſua, vel doctorum culpa, vt eam intra tales terminos rerum continere, et recta via progredi poſſint: ſed ſi modo genera rerum definita, eorumque ordo deſtinatus, illaque ſecundum hunc aliquoties trita et percurſa ſint; omnem illam difficultatem, neque ea magna eſt, ſublatam ſentiemus.

50 Sunt autem in primo genere laudes diuinae vel ad vniuerſam eius maieſtatem et perfectionem pertinentes, quae ex operibus eius, tum ſenſibilibus et adſpectabilibus, tum inuiſibilibus ad ſalutem generis humani per Chriſtum, intelligitur, vel ad beneficia nobis priuatim tributa. Si quis igitur in illo genere exerceri velit, inſtituat animum ad repetenda ea, quae de quaque parte perfectionis diuinae, legendis libris, tum diuinis maxime, tum et humanis, vel per inſtitutionem doctorum, audiendisque eorum orationibus in templis, cognouit; quorum vtrumque videlicet non tantum ad oblectationem, aut leuem motum praeſentis temporis fieri debet, ſed vt recondantur animo, ad tales temporis futuri, inprimis precandi vſus. Sed id faciet certo ac deſcripto ordine, ex praecepto ante propoſito. (§. 49.) In qua re cauebit, ne acquieſcat in nominibus partium perfectionis diuinae, vt omnipotentiae, ſapientiae, bonitatis, iuſtitiae cet. iisque recenſendis rem abſolui putet: in quo plerumque fit, vt nihil praeter ſonum verborum obuerſetur animo, praeſertim hominibus non eruditis, et de populo, qui non ita in poteſtate habent notiones rerum, vt eas per nominum admonitionem totas inſtaurare in animo (ſi tamen eas tenent omnino) et ita res ipſas intueri cogitando poſſint. Deus quidem perfectionis ſuae vim, non modo verbis ac nominibus generalibus demonſtrauit, ſed rebus, operibus, actionibus. Haec igitur cogitare ac

mente ſpectare, non verba de memoria promere et tacite pronuntiare, oportet. Caeterum facile agnoſcimus, hanc partem exercendarum precum habere aliquid difficultatis maioris apud indoctos: ſed eos adiuuare ad hanc exercitationem doctores verbi diuini et debent, et poſſunt, planis et perſpicuis, et ad retinendum accommodatis demonſtrationibus omnis perfectionis diuinae, per opera cuiusque partis, ſaepe proponendis, et ipſo actu ad eorum cogitationem ſenſumque adducendis. Et tum hi debent eſſe in hoc agendo diligentiores, et illi ad diſcendum promtiores; quod hoc genus eſt longe princeps omnium in precando: quippe ſolum Deum amplectitur, cum in ceteris noſtra magis ratio ducatur, quae etiam ſunt faciliora.

51. Ac cum illo coniunctiſſimum eſt hoc, quod ad benignitatis erga quemque diuinae opera pertinet; in quibus propriam ſedem habet gratiarum actio. Huius ergo gratiarum agendarum exercitationis vis omnis eſt in recognoſcendis bonis noſtris omnibus, maxime iis, quae vel tota Deum vnum habent auctorem, vel in quibus eius prouidentia et gubernatio rerum humanarum benigne et ſapienter interceſſit. In hoc autem genere non multum laboris proponitur, nihil difficultatis vincendum eſt: ſola adſuefactione aliqua opus eſt, facile illa comparanda, cogitationis per partes vitae noſtrae ex ordine velut circumducendae, initio facto ab ipſa natura noſtra, animi et corporis bonis, inde ad commoda e parentibus, patria in qua, tempore, quo nati ſumus, magiſtris puerilis aetatis cet. progrediendo; pericula ex inſcitia et imprudentia noſtra, e morbis aliisque caſibus, opportunitates vitae, vel oblatas nobis in variis generibus ſaepe mirabiliter, vel partas, adſpirante ſucceſſum laboribus Deo: ad haec igitur omnia memoriae diligentia ita obeundo, vt cogitatio ſubinde ad indignitatem noſtram reflectatur: tum ad lenitatem diuinam et patientiam in vitiis noſtris tolerandis, benignitatem in cauendo, ne res ad πάρωσιν,

ad

ad contumaciam peccandi perditam, veniret adque perniciem, ad miſericordiam in conuertenda mente noſtra ad meliora, per poenitentiam et fidem, et omnia inde orta bona. Haec via, ſi ita demonſtretur hominibus, in quibus bona voluntas ſit, vt in eam deducantur, comitemque habeant ſemel doctorem bonum, praeſertim cui via illa ipſi trita ſit, ſua ſponte deinde eam decurrent, et decurrent libenter, propter amoenitatem regionum peragrandarum. Et huius viae demonſtrandae et vna emetiendae indicium fecit *Lutherus* doctoribus populi puerilisque aetatis, ſi aduertere animum, et ſequi indicium vellent. Nam in explicatione Symboli Apoſtolici, vt vocant, Deum creatorem coeli et terrae ſic interpretatur, vt coelum et terram vno verbo attingat creaturarum, in homine haereat, enumeretque bona eius, et a natura, et a prouidentia; vt velut in rem praeſentem deductus homo recognoſcat bona ſua, quibus, nihil tale meritus apud Deum, vtatur ac fruatur, eaque cogitatione ſenſum amoris et gratiae excitet. Nec vero metuendum, ne aut materia hic cuiquam deſit, aut ne illa recenſio bonorum ſuorum et recognitio moleſta cuiquam ſit: immo vero horas totas libenter in ea cogitatione conſumemus, cum ſuaui ſenſu benignitatis et miſericordiae diuinae. Quod ſi quis in vno beneficio diuino proprie velit exercere pietatem agendarum gratiarum, adhibeat ſcientiam beneficiorum diuinorum aeſtimandorum, ad magnitudinem cuiusque recte et perſpicue intelligendam. Nam ea vt magis intellecta erit, ita ſenſus gratiae erit et maior et ſalubrior.

52. Non diſſimilis ratio eſt exercitandarum precum, quae maxime proprie preces vocantur, hoc eſt, quae ad neceſſitates noſtras aut alienas pertinent. Nam tota eſt in commemoratione tacita i. e. cogitatione neceſſitatum illarum; quae videlicet quum fit, hoc conſilio, vt earum remedia quaeramus apud Deum, aut eo animo, vt auxilia a Deo ſperemus, vere preces facimus. Etiam ipſe

ſenſus neceſſitatum in piis eſt precum inſtar. Et neceſſitatum quidem, ad corporis tutelam vitamque communem pertinentium, et ſcientia et cogitatio non difficilis eſt, modo non ei cogitationi nimis indulgeremus, augeremusque neceſſitates, aut fingeremus, quae nullae ſunt, dum vel obſequimur opinionibus, ſtudiis, moribus communibus, vel ab iis decipimur: quod eſt cauendum Chriſtiano in hac exercitatione precandi diligenter; cauebiturque ſatis, ſi iis ſenſibus erit imbutus de rebus expetendis, quos ſupra propoſuimus. Eſt autem in iis precandi exercitatio dirigenda maxime, primum ad imbecillitatis noſtrae et humilitatis cognitionem, deinde ad voluntatem earum perferendarum, quoad Deo videatur, per quam omnes eas neceſſitates, quae quidem nobis videntur, Deo permittimus. Sed cognitio atque adeo cogitatio neceſſitatum earum, quae ad animum pertinent, difficultatem non vnam habet; in qua vincenda maxime exercitatio precandi laborare debet. Nam et multiplex ea neceſſitas eſt, et non nimis iucunda homini ad cogitandum. Sed inprimis ad eam exercitationem ita praeparati accedere debemus, vt partes omnes vitae vere Chriſtianae, et bona omnia expetenda, vel ad animum, vel ad vitam, cognita habeamus. Tum vero cogitationem intendemus ad comparandum, quid ex iis nobis deſit omnino, aut in quo aliquid admixtum ſit vitii, vel ab imbecillitate, vel a negligentia noſtra. Conſiderandum eſt etiam, quid quoque tempore habeamus in manibus, quid agere inſtituamus, quid inſtet nobis vel ad agendum vel ad ferendum; vt inde, quid ad quodque nobis opus ſit, iudicare poſſimus. Quibus omnibus cogitandis ad expetendam opem diuinam compellemur: in eoque erit vera exercitatio precandi. Nec vero, quae cogitet quisque ad recte in hoc genere precandum, deeſſe poſſunt: ſi quis eam, quam oſtendimus viam ingredi ſubinde velit, vt aliquam eius conſuetudinem capere poſſit: praeſertim in genere poſteriori, in quo etiam breuior via eſt.

Oportet

Oportet autem huius exercitationis doctores praeceptis per exempla lucem adfundere, hoc eſt, modum faciendi, quod praeceptum eſt, tradere, et in conatu faciendi ipſo homines adiuuare: in quo eſt caput rei. Ac res ipſa et ſucceſſus docebit homines, poſſe ſe facere, quod ſe poſſe negarant, vel ignauiae praeconibus crediderant, et gaudebunt ſucceſſu. Nam ſimpliciter praecipere, vt in ceteris, ſic maxime in hoc genere parum profuerit. Sunt autem, vt in omni alia re, ſic in hac tria videnda: quid, quare, et quomodo fieri debeat. Itaque ſi, vt hoc vtamur, volet efficere, vt quis poſſit de ſuo preces facere, vbi in templum venerit, iubebit eum cogitare primum, quid ibi facturus ſit? nempe laudare Deum, et preces facere communiter, et audire verbum Dei: deinde, quare communiter ea facere? videlicet iuſſu et promiſſo Chriſti impulſum: quomodo? cogitate ac bono animo: qua ſpe? nempe, vt gratum faciat Deo, et melior fiat. Haec ergo cogitet: et precabitur bona cum ſpe. Nec vero poſthaec difficile ei erit, etiam dicere ſecum in hanc ſententiam, ſi volet: Deus, pater benigniſſime, filii tui iuſſu et promiſſo huc venimus, vt te laudemus communiter, inuocemus, et verbum tuum audiamus: fac, vt ea recte et pie faciamus. Accipe benigne laudes, audi preces noſtras, et verbo tuo nos fideles et ſanctos redde per Ieſum Chriſtum. Sic, et per tales exercitationes in viam deductus, et productus aliquantum, diſcet precari, et in hac exercitatione pietatis bene verſari.

53. Iam, quod ad alienas neceſſitates pertinet, quae noſtris ſimiles aut pares ſunt, hoc eſt, priuatas: res nec propriam habet difficultatem, nec indiget praecepto proprio. Nam quae pro nobis petimus, ea et pro omnibus petere oportet. Et ſi qua cuiusquam propria neceſſitas exiſtit, pro ea quoque deprecari, laboris nihil habet. Sed publicae neceſſitates Eccleſiae Ciuitatisque partem ſibi permagnam vindicant precum noſtrarum. Itaque in hoc etiam genere exercendo laborare oportet. Sed eſt eius

ratio

ratio admodum ſimilis ſuperiori. Oportet bona et mala Eccleſiae, itemque Ciuitatum vniuerſe noſſe, quae in ſcripturis ſatis perſpicue expreſſa ſunt ad hunc vſum Chriſtianorum: tum videre, quibus bonis careant, quibus malis laborent, cuius boni amittendi periculum ſit, cuius mali imminentis metus, vt earum rerum cogitatione ac ſenſu commoti, remedia, auxilia pie expetere poſſimus, omninoque, vt Deus in vtraque republica inſtitutis et conſiliis bonis ſucceſſum annuat, mala ad nihilum redigat.

54. Atque ita deſcriptus eſt nobis exercitationis huius modus, quoad ea in rebus vel expetendis, vel deprecandis verſatur. Sed eſt et alterum genus exercendi, quod proprium eſt pietatis; per quam preces accipiunt vim Dei colendi. Id pertinet ad fiduciam in Deo, et ſpem conſequendorum, quae petimus, bonorum. Ea oritur, quum nobis eſt perſuaſum, Deum propter vim ſuam infinitam et ſapientiam poſſe, propter bonitatem autem velle facere, quidquid ad felicitatem noſtram pertinet, nec minus propter promiſſa, ad veracitatem et iuſtitiam conſeruandam. Vnde fit, vt exercitatio pietatis haec inſit in cogitandis cauſſis illis, propter quas confidere poſſumus, ratas fore preces noſtras. Sed oportet in omnibus generibus precum, non modo generatim, hoc eſt, nomine tenus, eas partes perfectionis diuinae cogitare; nec enim ea exercitatio proprie fit: ſed etiam interdum proprie hanc materiam ſumere, in qua cogitatio noſtra verſetur accurate, praeſertim in maioribus neceſſitatibus, et quum animus magni alicuius vel boni deſiderio, vel mali timore ac ſenſu praeſenti tenetur. Itaque oportet ſigillatim repetere inprimis documenta amoris et bonitatis diuinae, vel natura, vel multo magis e ſcripturis et euangelio cognita, ea ponderare animo, et argumentationibus ad nos cauſſamque noſtram traducere: *Matth.* VI, 26-30. VII, 11. *Rom.* V, 8. 9. VIII, 31. 32. tum promiſſiones diuinas, earum magnitudinem et immotam certitudinem, omni alia maiorem. *Hebr.* VI, 18.

At

Ad quem vſum ea vel ipſa notata ac trita habere debemus, vt redeant in memoriam in tali tempore, vel quibus legendis reuocari in animum, et admoueri ſenſibus noſtris poſſint, ſcire. Nec minus vim et ſapientiam diuinam animo complecti debemus, non tam per ſubtilia philoſophantium argumenta, quae nec apta ſunt omnibus, nec ad ſenſus facile penetrant, quam reuocandis in mentem exemplis vtriusque, ad hanc rationem pertinentibus, quae multa et magna commemorantur in ſcripturis, atque etiam occurrunt in vita humana, ſi quis iis attenderit, et ea in mente repoſuerit.

55. Confidimus, quicunque haec legerint et pertractauerint, non dubitaturos, ſecundum ea quemque, primum ipſum, ſi modo cogitandi laborem non defugiat per ignauiam foedam, exercitationem hanc precandi ſuſcipere poſſe, atque in ea ita verſari, vt ei non opus ſit alienis formulis, niſi aut communes preces faciendae ſint, aut aliqua fortuita de cauſſa ita animus vel diſtractus ſit vel oppreſſus, vt ad tranquillam conſtantemque cogitationem colligi attollique non poſſit; deinde vero etiam alios precandi de ſuo, et exercendarum precum modum docere, atque huic exercitationi adſuefacere. Nec eſt alia ratio conſequendi χαρίσματος precum; in quo vix dici poteſt, quantum ſit Chriſtiani hominis ad omnes vitae huius partes praeſidium, quantum vitae totius bonum. Vehementer enim errant, qui id cuiquam per Spiritum ſanctum, ſine ipſius ſtudio, labore, et exercitatione aſſidua, contingere putent. Adiuuantur vtique a Spiritu ſancto pii in hoc chariſmate conſequendo; ſed inter exercendum eo, quo diximus, modo, dum animo tractant materiam ſanctam, e verbo diuino promtam. Nec tam pulchra res condonatur ignauiae, et infunditur ſocordiae hianti et oſcitanti; ſed eſt praemium laboris, reuerentia Dei et amore ſuſcepti, quod et κατὰ μέτρον πίςεως, et pro modo laboris datur: habetque et hic locum illud Paulli, ἕκαςος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κα-

τὰ

τὰ τὸν ἴδιον κόπον. 1 *Corinth.* III, 8. Quo loco non alienum erit, aliquem errorem vel eximere deceptis, vel prohibere ab iis, qui adhuc ſunt ab eo integri. Sunt enim, qui hoc *χάρισμα* in iis vel maxime, vel prope ſolis agnoſcant, quorum preces plenae ſunt verbis tropicis et figuratis, praeſertim durius aut hebraico more translatis, aliisque e ſermone Myſticorum: in quibus ſolent etiam eam, quam *Vnctionem* vocant, laudare. Quae eſt mera fraus hominum male inſtitutorum, et plus phantaſiae tribuentium, quam intelligentiae, ad quam ſunt referenda omnia: et tanto preces quaeque ſunt ad vſum, tum piorum omnium, tum inprimis populi, meliores, quanto verbis planiores ſunt, faciliusque intelliguntur; et tanto quisque etiam verius et magis e pio corde precatur, quanto ſimplicioribus verbis vtitur. Nam illa vnctio artem vel affectationem olet, quae non eſt hominis, deprimentis ſe coram Deo per ſenſum maieſtatis diuinae et neceſſitatum ſuarum; propiorque eſt hypocriſi, quam verae et integrae pietati. Reliquum eſt, vt, quanta in hac precandi exercitatione pars ſit diſciplinae Chriſtianae, quae pietate et obedientia aduerſus Deum, omnique virtute exercenda cernitur, demonſtremus: quod faciemus tamen breuiter, per capita modo rerum eundo. Incipiemus ab vltimo genere.

56. Id autem erat in exercenda fiducia in Deum. Enimuero omnis pietas in Deum in ea ineſt vna, idque intelligitur ex ipſo eius exercendae, vti a nobis deſcriptus eſt, modo: admiratio et reuerentia perfectionis diuinae, quae in vi eius infinita, ſapientia, veritate et iuſtitia cernitur, et amor benignitatis inexhauſtae paratiſſimaeque ad bene faciendum. Nec eſt alia cauſſa, quare tantae ei laudes in ſcripturis tribuantur, tanta praemia proponantur, tanta in ea ſit gratia apud Deum et precum noſtrarum commendatio. Ergo, quoties exercitatione hac per precandi occaſionem vtimur, totam pietatem exercemus, exercendaque excitamus et corroboramus:

et

et id fit etiam efficacius, quod neceſſitatis noſtrae, et deſideriorum noſtrorum ſenſus intendit animi vim ad cogitandum et ad amplectendum. Quodſi igitur vera pietas, inprimis verus amor Dei, eſt fons vnus verae obedientiae aduerſus praecepta diuina, et per hanc virtutis verae et Chriſtianae, de quo dubitari non poteſt: intelligitur, nullam eſſe meliorem et efficaciorem exercendae, et exercendo conſequendae virtutis, nullam nobiliorem diſciplinae Chriſtianae partem, quam quae in precandi exercitatione ineſt.

57. Omnino, quoniam et per ſe clarum eſt, et ſcripturae ſacrae praeceptis, ad obedientiae et officii conſeruationem tutiſſimum et efficaciſſimum eſſe, ſi quis Deum ſemper habeat ob oculos, i. e. perfectionem et maieſtatem eius; id autem fieri aliter, quam per cogitationis piae aſſiduitatem et conſtantiam, non poteſt: vel ſic intelligitur, aſſiduitatem exercendarum cogitate precum habere vim maximam ad homines a peccando arcendos, et ad officium leni efficacia compellendos. Nam in ea non obiter, vt inter alias vitae actiones, oculos in Deum coniicimus, vel eius leviter admonemur, ſed tota mente, animo, ſpe ſumus in ipſum conuerſi, ſemota omni rerum humanarum cogitatione, quae debilitare ſenſum perfectionis diuinae et obſcurare poſſit. Atque id maxime fit in parte precum ea, quae in laudibus et gratiarum actionibus verſatur: quae tota eſt alendae admirationis, reuerentiae, amoris et fiduciae, habetque adeo communem cum fiducia exercenda vim ad virtutem. Sed etiam aliis de cauſſis, precandi illa exercitatio virtuti Chriſtianae prodeſt.

58. Iam, quantum ad virtutis et officii ſtudium intendendum prodeſt, noſſe ſe, ſuas neceſſitates in rebus ſpiritualibus? Sed eius ſcientiae perpetua exercitatio eſt in precibus exercendis. Quanta porro virtus eſt in modeſtia animi, deprimentis ſe, tenuiter de ſe ſentientis, nihil ſibi, Deo omnia tribuentis? Ad eam animo induendam nihil aptius eſt precandi exercitatione tali, in qua eſt perpetua humilitatis, tenuitatis, imbecillitatis, indi-

gentiae

gentiae admonitio et ſenſus. Summa legis atque adeo officii eſt amor erga alios. Non poteſt pro aliis ſe apud Deum deprecatorem interponere, qui non amet: ſaltem, vt non admoneatur illius officii efficaciter, haud paullo vtique efficacius, quam per omnes laudes *amici hominum*, quae ſunt nunc in ore multorum. Verus amor curat res alienas, id eſt, neceſſitates et mala aliorum, vt iis pro facultate medeatur, itemque bona, vt iis gaudeat pro ſuis. Eſt ergo huius amoris exercitatio, alimentum et inſtrumentum in precandi exercitatione, quae illa mala et bona requirit, indagat, contuetur animo ac ſenſu intimo, et pro bonis gratias agit, malis remedia Deum poſcit, et hac ipſa de cauſſa omnis officii erga proximum, benignitatis et iuſtitiae adiumentum. Quodſi in omni officio ſponte, libenter, conſtanter faciendo, tum vero etiam in vincendis ad peccandum ſollicitationibus, prima eſt vera et certa voluntas et inductio animi, ſufficiens ad imperandum et parendum, §. 38. vix poteſt aliquid intelligi potius ad illam voluntatem firmandam et animum inducendum, vt officii faciendi neceſſitati ſanctae vere ſe conſtanterque ſubiiciat. Vix enim cogitari poteſt tam in eodem homine, eoque pio, diſcors voluntas et ſibi repugnans ipſa, vt eum non pudeat, aut vt ſuſtineat, contra facere, quam teſte Deo propoſuerat, implorato etiam eius auxilio ad faciendum. Sed ſunt huius generis alia, quae attento facile ſua ſponte occurrant.

59. Profecto neſciunt homines, quantum ſit in precandi exercitatione boni, ſi qui eam contemnunt aut negligunt. Quamquam, quomodo non pierique parui faciant, quum ea nunquam ſint vſi, adſueti ſolis formulis precandi alienis, in quibus vſurpandis nulla eſt precandi exercitatio, magisque alium audimus precantem, quam noſmet ipſi precamur, praeſertim ſi ne intelliguntur quidem ſatis, vt fit ſaepe. Quodſi homines adſuefierent verae precandi exercitationi, eiusque laborem non defugerent, longe aliter et iudicarent et facerent; nec alio cogitan-

cogitandi genere libentius ac ſaepius vterentur. Si autem ad eam etiam a pueris, per parentum vel praeceptorum Eccleſiaeque doctorum inſtitutionem et auxilia adducerentur; profecto credibile eſt, etiam numerum hominum ſanctorum longe maiorem, quam nunc eſt, fore, et multas corruptelas vitae atque morum non tam faciles aditus ad animos iuuentutis habituras eſſe. Quo magis optandum eſt, vt et haec pars diſciplinae Chriſtianae cum ceteris cognoſcatur rectius, et commendetur grauius, et vſurpetur crebrius.

60. Concluſionem habeat diſputatio hanc, quae ſit in commendatione cogitationis et meditationis vniuerſae. Nam ſi, quicquid eſt non modo exercitationum ſed etiam omnino diſciplinae, ſicut a nobis explicata eſt, in vnum contulerimus, ſummam omnem eſſe reperiemus in cogitationis et meditationis diligentia et frequentia. Nec vero eſt vlla pars religionis, cuius vtique propria ſedes eſt in animo, quae non hanc cogitandi et conſiderandi aſſiduitatem et contentionem requirat, beneque *S. Bernhardus* in principio operis *de Conſideratione* (I, 7.) ſummam virtutis et religionis a conſideratione pendere iudicat, *eique, qui non operam in vita det*, *eum vitam perdere*. Nec vero audiendi ſunt, qui hanc mentis agitationem doctorum propriam faciunt, et ab eius ſocietate excludunt ceteros; niſi vero beatitudo ea, quam Dauides meditantibus religionem tribuit *Pſ. I*, 1. 2. in doctos modo cadit. Sed conturbati homines rerum ſimilitudine confundunt, quae longe diuerſa ſunt. Etenim contemplationem rerum vniuerſalium et abſtractarum non cadere in popularem intelligentiam, id quidem facile conceditur; ſed in iſtis exercitationibus cogitandi et meditandi, quae in partibus diſciplinae Chriſtianae proponuntur, ſuntque a nobis propoſitae, materia cogitatione complectenda, et conſideratione tractanda, non eſt ex illo ſubtili et ſcholaſtico genere, ſed ſenſibus vel externis vel internis ſubiecta: in quo genere nihil eſſe poteſt, quod captum popularis

intelligentiae ſuperet; quam videmus in rebus aliis, quae ſunt e genere ſimili, hoc eſt, coniunctionem cum ſenſibus vel internis vel externis habent, pertinentque ad bene viuendum, ſatis eſſe in cogitando et conſiderando ſolertem. Nec vero videri debemus plus tribuere huic actioni animi, quam res et ratio reliqua veritatis patiatur, et detrahere, quod Spiritus diuini eſt, vt addatur homini. Etenim primum, non eſt nobis ſermo de homine, Spiritus ſancti prorſus experte, cui haec diſciplina, quoad quidem exercendae virtutis modum habet, nondum convenit: nec eam vim, quam e cogitatione ſuſpendimus, tam ipſius actioni naturali adſcribimus, quam ei rei, quam actione ſua comprehendit et tractat, hoc eſt, verbo Dei. Sed, ſicut medicamentum, niſi ſumatur, eo, quo iuſſit medicus, modo, ſanare morbum non poteſt, nec cibus nutrire corpus, niſi ſumtus et concoctus actione ventriculi; nec tamen actio ſumendi ipſa ſanat et nutrit, ſed medicamenti et cibi vis: ſic cogitandi actio eſt illa quidem neceſſaria, nec tamen ipſa ſibi ſanctificandi vim et laudem arrogat, ſed eam omnem verbo Dei, et per id mouenti animum et flectenti Spiritui ſancto relinquit: qui cum Deo Patre, et filio eius Ieſu Chriſto, laudetur et celebretur in omne tempus!

DIGNI-

DIGNITAS ET VERITAS
INCARNATIONIS
FILII DEI
ASSERTA

DIGNITAS ET VERITAS INCARNATIONIS FILII DEI ASSERTA

Cum *Filius Dei factus homo* ſit initium Euangelii, hoc eſt, ſalutis noſtrae, quod ille naturae humanae velut inſtrumento Deum Patrem generi humano placauit, vnde ſpes omnis ſalutis pendebat: Eccleſia Chriſtiana, praeſertim admonitu et exemplo] naturarum coeleſtium incitata, omni modo exhilarare voluit animabus piis dies, quibus rei tantae memoriam proprie celebrandam adſignaſſet, adſumtis etiam inſtitutis externis, per quorum ſuauitatem ſtudiis noſtris commendarentur. Enim vero haec gaudia noſtra ſunt inania et irridenda, ſi audimus eos, qui totum hoc commentitium putant; quod nec fieri poſſit, vt natura diuina cum humana ad vnitatem perſonae coniungatur,' nec illa humilitas humanitatis, tum vniuerſae, tum eius, quae Ieſu Chriſti fuit, digna ſit altitudine diuinitatis; quam deformari atque inquinari miſeriarum et aerumnarum humanarum vexationibus ac ſordibus. Quae tanto facilius adhaereſcunt in animis hominum, quanto maiorem habent ſpeciem ſapientiae, et ſuffragationem ſenſuum humanorum, quorum impetu magis in decernendo impelluntur homines, quam rationis recte et conſtanter iudicantis auctoritate ducuntur. Itaque non alienum putauimus, ab talis criminationis iniuria liberare rem ſanctiſſimam, et, quantum in nobis eſſet, cauere, ne talibus cogitationibus animi ita perturbarentur, vt liquido gaudere bono tanto non poſſent, deinde vero efficere, vt etiam admiratione ſapientiae et

 boni-

bonitatis diuinae, ſub illa ſpecie, ſenſibus humanis tam contemtibili, latentis, ſuauiter perfunderentur, in quo maxima et praecipua huius temporis religioſe et ſalubriter tranſigendi pars poſita debet exiſtimari.

Iam nos non ſumimus nobis hoc, vt demonſtrare ratione perſpicua et ſubtili ſuſcipiamus, quomodo diuinae naturae humana iungi ad perſonae vnitatem poſſit, quique ſit illius coniunctionis, e naturis duabus intelligentibus vnam perſonam efficientis modus: quis enim hoc ſibi ſumere audeat? quando nec huius noſtrae coniunctionis, quae animo cuiusque cum corpore ſuo intercedit, modum vel intelligere quisquam vel explicare ratione poteſt, quamquam ſenſibus noſtris quodammodo ſubiectae. Immo vero cum *Gregorio Nyſſeno* [1]) *τὸ πῶς* huius copulationis, *ὡς μεῖζον, ἢ κατὰ λογισμῶν ἔφοδον, διερευνᾷν παραιτȣ́μεθα· modum eius, vt inacceſſum ratiocinationi humanae, ſcrutari non ſuſtinemus.* Sed illud tamen perſpici et declarari poſſe arbitramur, in illa coniunctione, quae claris, et nulla probabili ratione in alium ſenſum torquendis, literarum ſacrarum teſtimoniis nitatur, vt haec animi noſtri cum corpore, teſtificatione ſenſuum noſtrorum, nihil eſſe, quod naturae rerum diuinarum humanarumque repugnet.

Atque vt primum illam literarum ſacrarum teſtificationem attingamus, cuius profecto non modo non minor, ſed etiam maior, debet eſſe auctoritas, quam ipſius ſenſuum noſtrorum teſtimonii: quis poteſt cum aliqua veri ſpecie dubitare, eam, ſi omnia alia teſtimonia vel deſint, vel debilitari aut eludi grammaticis aut criticis rationibus poſſint, eam igitur clare ineſſe in vno Iohannis verbo, (I, 14.) quod *λόγον σάρκα factum* pronunciat. Nam illum *λόγον* eſſe aliquam *ὑπόςασιν*, naturam permanentem et perſonam, eamque diuinam, tum cetera ſuperioris orationis arguunt attributa, quae niſi in perſonam diuinam non cadunt, tum maxime eius cum *υἱῷ τȣ̃ πατρὸς*

1) *Catechet.* c. II.

τρὸς μονογενεῖ, *filio Patris unigenito*, eodem in verſu permutatio: *et nos ſpectauimus illius λόγȣ*, qui homo factus eſſet, *maieſtatem*, *qualis eſſe debebat in filio Prtris unigenito:* quae appellatio *Filii*, vt non poteſt hic vllo modo eſſe muneris, ita nec diuinitatis vel attributum, vel motum ac nutum ſignificare. Sed cum ille λόγος, creator rerum omnium, *factus homo* dicitur: nam id eſſe σάρκα, *carnem*, dubitationem iuſtam nec habet, nec habere poteſt, agnoſcitque nuperus Euangelii Iohannei Interpres Berolinenſis, quamquam alienus ab Eccleſiae noſtrae de λόγῳ ſententia: id, quia nullam λόγȣ ipſius mutationem ſignificare poteſt, quod; quemadmodum *Cyrillus Alexandrinus* [2]) ait, cum de diuina natura τὸ ἐγένετο dicitur, ἀμαθὲς fuerit, καὶ ἀνόσιον κομιδῆ, τροπὴν οἴεσθαι σημαίνειν αὐτό· *et ſtultum, et valde profanum, mutationis in eo eſſe ſignificationem, putare;* quid poteſt aliud intelligi, quam coniunctio λόγȣ cum homine, vel humanae naturae ad diuinam adiunctio: nec coniunctio talis, qualem idem Interpres fingit, quae ſit ἐνεργείας et actionis modo diuinae in homine Ieſu, qualis fuit in Moſe et aliis Prophetis atque Apoſtolis: etenim his naſcendis, vel ad Propheticum munus per inſpirationem diuinam admouendis, quis λόγον, aut Deum hominem factum dicat? ſed quae Filii Dei et hominis vnam perſonam faciat, vt iam Filius Dei idem fiat et ſit filius hominis, humano corpore veſtitus. Haec igitur cum perſpicua ſint, et ſaluis verbis, ſaluaque legitima interpretatione, peruerti, ne impugnari quidem, poſſint, niſi ab iis, qui σοφίαν οἴονται, τὴν πρὸς φανερὰ μάχην, *ſapientiam putant, contra perſpicua pugnare*, vt bene ait *Eunomius* [3]), ipſe non raro huius ſapientiae, torquendis per metaphyſicas nugas Scripturis, adfectator: ad alterum et ad caput rei veniamus.

Dicimus, nec in *uniuerſa illa*, quam Eccleſia noſtra defendit, *vtriusque naturae coniunctione*, (ἑνώσει) nec *in modo adſciſcendae humanitatis*, qualem et literae ſacrae et

 res

2) in *Dialog.* T. V. Opp. p. 718. 3) in *Apologet.* c. 8.

res ipſa claris indiciis ac neceſſariis intelligere iubent, aliquid intelligi poſſe, quod ab naturae vel diuinae vel humanae indole et ratione ita abhorreat, vt repugnantia rerum vera oriatur.

Ac primum, ſicut in coniunctione animi cum corpore intelligimus arctiſſimum mutuae praeſentiae modum et gradum eum, propter quem adficere pars vtraque alteram poſſit, pro modo naturae ſuae, et animus corpus cum omnibus eius adfectionibus ſuum poſſit ac debeat ducere: ſic in illa Filii Dei cum homine copulatione praeſentia intercedit vtrumque talis, per quam ex vtroque vnum fiat ſubiectum, cum adfectione mutua tali, qualem vtriusque natura patiatur, propter quam diuina natura omnia humanae ſua ducere poſſit, et humana diuinae. Sed haec coniunctio, qualem deſcripſimus, nihil habebit repugnantiae aut abſurdi, ſi talis praeſentiae gradus ac modus non repugnet neque naturae diuinae, neque praeſentiae diuinae vniuerſae. Intelligi autem debet, hunc praeſentiae gradum ac modum non ſic accipi, vt natura diuina Filii Dei loco propior fiat humanae; quod non eſt, cum ſit a nulla re vllo interuallo diſiuncta: ſed quod, cum ipſe per communem eſſentiam diuinam omnibus rebus ita adſit, vt eas vi ſua conſeruet (*Hebr. I*, 3.) in humana natura, illa praeſentia eius naturalis et neceſſaria accipit modum hunc, vt ea fiat ipſi inſtrumentum proprium, quale eſt corpus animi humani, in quo et cum quo agat omnia, quae per nullam aliam rem et in nulla alia agat; vnde proprio quodam modo ſua illa natura dicatur, et ſua omnia, quae ea agat ac patiatur, viciſſimque ſua ſint humanae communia; magisque, ſi ſubtiliter loqui velimus, humana ipſi propior facta ſit; vude Graeci *πρόσληψιν* et *ἀνάληψιν* vocant. Tentauit hoc diſcrimen et hos velut gradus praeſentiae diſtinguere verbis *Gregorius Nyſſenus* [4]) et cum vtramque praeſentiam *ὀσιώδη*, *eſſentiae*, diceret, alteram illam communem perſonis omnibus

4) in *Catechetico* c. 25.

bus et neceſſariam κατ' ἔγκρασιν vocauit, hanc, quae eſt voluntaria et perſonae κατὰ κατάμιξιν, non bene, vt opinamur. Nam, vt mittamus incommoda metaphorarum, verbum vtrumque praeſentiae veritatem et gradum ſummum bene exprimit, nec abhorret a conſuetudine ceterorum Graecorum, quam et Latini ſunt imitati; ſed non habent notam propriam, per quam diſcrimen vtriusque generis conſtituatur et exprimatur. Nam et ipſe [5]) de incarnatione Filii Dei dicit, συνεκράθη πρὸς τὸ ἀνθρώπινον, alibi [6]) etiam κατακίρνασθαι, et in eadem re viciſſim ἐπιμιξίαν. Ceterum rem ipſam bene perſpexit, vt alia, et acute diſtinxit.

Enimuero quid poſſumus in eo reperire, quod vel diuinae vel humanae repugnare dicamus naturae. Nam naturalis illa et neceſſaria diuinae naturae praeſentia ſalua manet et immota, ſed accipit extrinſecus acceſſionem quandam voluntariam naturae humanae, ſicut anima humana, in conceptione, corporis: cuius poſſibilitatem quomodo abſurdam putemus ac repudiemus, cum nitatur arbitrio diuino, cui quomodo negare poſſimus hanc facultatem, vt tale ſibi inſtrumentum aut tale domicilium paret et aſſumat, in quo proprio quodam modo ſemper inſit, ſemper operetur, quodque eam ob cauſſam proprio quodam modo ſuum ducat.

Sed offendit etiam homines in hac coniunctione illud, quod vna perſona dicatur fieri, demta naturae humanae vi, iure ac nomine perſonae; quod ne intelligi quidem, aiunt, poſſe, non modo difficile eſſe ad intelligendum, quod Theologi quoque fateantur. Enimuero in ea re, vt nobis videtur, negligentia quaedam, vel in cognoſcendo vel in docendo officit veritati. Nam illud quidem Veteres praeclare viderunt, ſi humana Chriſti natura locum perſonae obtineat, induci perſonas duas, et coniunctionis veritatem tolli, propter quam Filius Dei homo

5) in *Antirrhetico* p. 144. (in *Zaccagnii* Monum. Eccl.)
6) ibid. p. 267.

factus dicatur, relicta relatione (σχέσει) mera. Sed perturbari videmus homines verbo *ſubſiſtendi*, quod in eo ſolet Theologia latina vſurpare, habetque ambiguitatem, quae non eſt in Graeco. Intelligi igitur debet, cum natura Chriſti humana non per ſe ſubſiſtere dicitur, et eam ob cauſſam non eſſe perſona, ſed ſubſiſtere in perſona Filii Dei, id habere primum vim non phyſicam, ſed moralem, cum totum perſonae nomen in humanis e morali genere ſit, deinde ſignificationem hanc, vt diuina natura, ſiue Filius Dei, ſit ſubiecti ex vtriusque naturae copulatione orti pars ea, cui proprie et primario omnia attribuantur, quae in illud ſubiectum cadunt, propter ea, quod habet in ea perſona dominatum omnem et principatum, humanam autem ſibi tantum pro inſtrumento operis ſuſcepti adſciuit. Itaque ſiue ſe de coelo veniſſe dicat, aut omnia ſcire, aut his ſimilia, ſiue ſe moriturum, et eius generis alia, ſemper diuina natura, Filius Dei, loquitur proprie. Ille *Ego*, qui dicit, *meo arbitrio pono vitam et repeto*, eſt in vtroque Filius Dei proprie, et perſona diuina, nec excluditur in alterutra parte homo, ſed aſſumitur in communionem rei vtriusque; at aſſumitur tantum, pro modo cuiusque rei. In Neſtoriana ratione, in qua homo Ieſus eſt perſona a Filio Dei diſtincta, eſt, vt ita dicamus, duplex *Ego*, alius, qui ſe dicat moriturum, alius, qui ſe Abrahamo priorem ferat; vnde multa abſurda conſequuntur: quod ſecus eſt per ea, quae diximus, in noſtra et Eccleſiae probata, quae humanam per ſe negat ſubſiſtere, i.e. perſonae locum et vim tenere, ſed cum perſona Filii, quod nunquam ipſa ſola de ſe dicat, ſed modo particeps ſit eorum, quae Filius Dei de ſe in illa conditione praedicet.

In quo rurſus non intelligimus, quid iuſtae offenſionis ea res habeat: quae, ſi illa coniunctio vera eſt, et ad eum, quem diximus, modum conſtituta, aliter eſſe non poteſt. Ac bene rem illuſtrauit antiquitas ſimilitudine hominis cuiusque. Nam et in hoc corpus non ſubſiſtere

per

per ſe, quoad illa coniunctio naturalis duret, ſed in perſona animi. Itaque fit, vt de ſe loquens homo, non modo in rebus animo propriis, aut cum corpore communibus, vt in iis, quae per corpus aguntur, aut acta et percepta ſunt, ſed etiam in ceteris, quae proprie ſunt corporis vnius, omnia ad naturam intelligentem referantur, quae ſemper intelligitur primario, corpus tantum per participationem ex coniunctione, quae ei cum animo intercedit. Ac video conſentire philoſophos [7]), quod in ſermonibus dicat *Ego*, quod eſt perſonae proprium verbum, referri proprie et primario ad incorpoream naturam, quae ſibi, etiam quae corporis propria ſunt natura, vt aegrotationes, vt ipſam mortem corporis, adſcribat. Quae res ſi nihil habet abſurdi in homine, immo aliter fieri nec debet nec poteſt, ipſa natura rerum eo nos ducente, vt conſenſus naturalis omnium linguarum docet: quare offendat nos in diuinis, et non potius recta et ita neceſſaria videatur, vt abſurdum ſit, aliter rem cogitare. Sed ſatis de his: ad minus ſubtilia et magis popularia veniamus.

Etenim negant, humanam naturam aptam eſſe diuinae, cuius maieſtatem violari illius humilitate. Quinam iſta dicunt? Nempe ii, qui alias, de humana natura cum loquuntur, eam prope ad diuinitatem vsque extollunt; qui in ea eſſe imaginem expreſſam diuinitatis dicunt, et ſpeculum intelligentiae diuinae; qui, in mente humana ſola eſſe dignum Deo templum praedicant, et his ſimilia multa, non falſo, in naturam humanam congerunt. Enimuero cum ad hunc, de quo agimus, locum ventum eſt, omnium illarum ſententiarum magnarum repente obliti, omnia humilia loquuntur. Nos vero etſi non ignoramus, quanto interuallo perfectionis diremta ſit humanitas ab diuinitate; tamen nihil indignitatis intelligere poſſumus in vtriusque coniunctione tali, qualem deſcripſimus. Magnitudinem bonitatis et indulgentiae diui-

7) v. *Hayer Spiritualité de l'ame cet. T. II. p. 1 ſqq.*

diuinae intelligimus, diminutionem maieſtatis nullam: niſi vero etiam nimis longe ex altitudine ſe demiſit, et dignitatis ſuae parum memor fuit, vt ille apud Ciceronem (*Acad.* IV, 38.) exiſtimabat, cum ad creandum, non homines modo, ſed etiam formicas et minores ac ſordidiores beſtias deſcendit. Quod ſi nemo nunc audet dicere, qui Deum credit eſſe auctorem rerum omnium; non poteſt intelligi, quare indignum eius maieſtate credatur, ſi ſe proprio quodam et arctiori modo cum humana natura, in qua eſt imago ipſius, coniungat ad efficiendum opus dignum maieſtate ſua, quod ſine ea coniunctione effici non potuiſſet; praeſertim cum in ea nihil ſit, niſi modus quidam praeſentiae, quae et vniuerſa cum rebus omnibus communicatur, ſine diminutione aut obſcuratione maieſtatis diuinae. Nam ſi diuina natura praeſens eſſe poteſt rebus omnibus, nec modo ſcientia et actione, vt nonnullis placet, ſed etiam ſubſtantia, nec ab earum vel humilitate deprimitur, vel ſordibus polluitur: quomodo tale quid cogitari poteſt in eo praeſentiae modo, quem facimus naturae Filii Dei diuinae in humana? Nimis profecto anguſte, et ad humanarum rerum modum, cogitant de diuinis, qui in hac coniunctione, ob talem cauſſam, aliquid indignum Dei maieſtate vident, immo videre ſe putant; quod quale ſit, dicere perſpicue, et remotis vanitatis humanae ludibriis, non queant. Quantum interſit inter naturam illam noſtram intelligentem et liberam, immortalem, et corpus hoc, ſiue, vt etiam deprimamus magis, hanc carunculam, hoc mox pabulum vermiculorum, videmus. An ergo ille ſublimis, et Deum cum coelo et terra complectens cogitatione ſua et contuens animus, deprimitur, ſecundum veteres nugatores quosdam, et polluitur indigne, cum huic corpuſculo iungitur naſcendo, vt in ipſo, cum ipſo ſentiat, intelligat, moueatur, agat? Etſi haud paullo longius interuallum eſſe interiectum ſcimus inter Deum hominemque; ſimilitudo tamen rerum demonſtrat, ab illo interuallo, i. e. diuerſitate perfectionis,

nis, in tali re nihil eſſe, quod ad minuendam alterius dignitatem valere poſſit.

Etenim tum demum hoc dici poſſet, ſi per eam rem diuinae maieſtatis, quae ineſt in eius potentia, benignitate, ſapientia et reliqua perfectione, ſi, inquam, maieſtatis huius vel poſſeſſio labefactaretur, vel vſus dignus Deo circumſcriberetur, vel denique fructus, in quo eſt beatitudo diuina, imminueretur. Sed horum nihil nec ipſi excogitare vnquam, omni vi ingenii contendenda, potuimus, nec ab aliis demonſtratum reperimus: tantum verba maieſtatis diuinae et humilitatis humanae iactantur: fitque etiam hic, quod eſt in plerisque aliis opinionibus humanis, vt in ſolis verbis vim habeant, rei et veritatis, in magna ſpecie verborum, inaniſſimae ſint.

Quid quod etiam diuina natura, in illa Filii Dei coniunctione cum humana, ſi ita dicere fas eſt, lucrata eſt plurimum; quod ea re perfectio eius, et, vt ſacrae literae appellant, gloria, manifeſtior hominibus, et amabilior, et ad ſapientiam veram virtutemque inter homines amplificandam efficacior facta eſt. Nam ſi conſilium rei tantae ſpectamus, quod totum pertinet, vt ſacrae literae demonſtrant, ad ſalutem generis humani; quid poteſt eſſe dignius Deo, quam illa tanta huius ſalutis cura, et, vt ita dicamus, tantus in ea re ſumtus? An poteſt eſſe quicquam Deo indignum, quod pro ſalute naturarum intelligentium, ſalua ſanctitate et iuſtitia, facit: et non potius illuſtratur eius dignitas ſupra modum, cum eius cauſſa facit rem longe maximam, qua maior cogitari non poteſt, quaeque hoc ipſo offendit anguſtos animos, quod eius magnitudinem capere non poſſunt? Intelligitur enim tanto magis magnitudo benignitatis et amoris, quam virtutem in Deo longe maximam eſſe, quis non et ſcit, et libenter credit. Itaque Ieſus Chriſtus ipſe cum omnibus Apoſtolis, quorum ſcripta tenemus, in hoc myſterio Filii Dei ἐν σαρκὶ φανερωθέντος, angelis hominibusque patefactam eſſe dicunt magnitudinem ſapientis

bonitatis

bonitatis diuinae, quae non modo in ipſo conſilio diuino intelligatur, ſed etiam in modo, quo ad effectum conſilii peruenire decreuerit, hoc eſt, in filii ſui cum humana natura coniunctione ad redemtionem generis humani. Rom. V, 8. Eph. II, 7. III, 10.

In ea autem re nihil eſſe, quod pugnet cum ſanctitate et iuſtitia diuina, aut ſapientia, non eſt difficile demonſtrare. Nam ſanctitas quidem accipere detrimenti nihil poteſt, cum coniunctio facta ſit cum eo, qui eſſet ipſe purus ab omni vitio, *Hebr.* VII, 26. et per hanc ipſam coniunctionem cum diuina Filii Dei natura ita eximeretur e peccantium numero, vt peccandi locus (poſſibilitas) non relinqueretur. Sapientia autem diuina non minus conſeruatur in hac cauſſa, immo illuſtratur maxime. Nam ſi quis dicat id, quod ſolet eſſe in promtu his, qui libenter difficultates mouent in rebus diuinitus conſtitutis, longe ac nimis maiorem eſſe rem, quam pro conſilio et fine, quem minori veluti impenſa teneri potuiſſe: primum, qui ſciunt, id aliter fieri potuiſſe? deinde, ſi ſciant, atque ita ſit, tamen nihil praeter vulgares quasdam de ſapientia ſententias, vt de via breuiſſima, queant dicere, quare ſapientiae diuinae neceſſe fuerit minus facere, quam nos, auctoritate literarum ſacrarum commoti, dicamus factum eſſe. Sed eam ſapientiae legem non fert natura rerum, ad naturas intelligentes earumque felicitatem pertinentium, nec haec ipſa, in qua verſamur, cauſſa. Etenim, quando finis eſt a bonitate conſtitutus, et bonitatis demonſtrandae et illuſtrandae cauſſa, tum vero in delectu viarum, ad illum finem ducentium, quas demonſtrat ſapientia, fas eſt, arbitrium eſſe ipſius bonitatis: eam autem, in tali praeſertim conſilio, conſentaneum eſt via ire ea, quae et ipſa maxime ſit apta bonitati illuſtrandae. Quod conſentit planiſſime cum iis, quae Ieſus Chriſtus ipſe de hac re docuit, vt *Io.* III, 16. quo ex loco clarum eſt, magnitudinem benignitatis diuinae magis patefactam eſſe modo ſalutis humanae reparandae, quam ipſa ſalutis reſti-

tuendae

tuendae voluntate. Nec refert vtique, vtra re magis patefiat, fine an cauſſis; ſi modo illuſtratur luculentiſſime, quod agebatur, et ſemper a Deo actum eſt. Neque vero vlla, vt ita dicamus, impenſa nimis magna eſt, quae fiat gloriae diuinae cauſſa: et ſi homo non erat dignus, propter quem et propter cuius ſalutem res tanta, tam ſuperans exſpectationem et captum hominum, fieret, quod fatemur vltro, adde etiam, ſi lubet, neceſſitatem; at Deus ipſe dignus erat, qui faceret, digna eius infinita bonitas, cui illuſtrandae res tanta condonaretur. Mittimus alia, quae ſunt alio loco latius diſputata, nec hic repetere neceſſe eſt.

Dicet aliquis, me non tam hoc offendit, quod diuina natura cum humana coniuncta eſt: at illud, quod cum homine infimae conditionis, in quo non modo nihil eſſet nec ab genere, nec ab honoribus, nec ab copiis, aliisque rebus, quod dignitatem haberet, aptam hoſpiti tanto, ſed etiam aerumnae, contumeliae, mors ignominioſa et cruciatus pleniſſima: et vos ipſi ea commemoratis in partibus humilitatis vltimae. Haec eſt illa vetus offenſio Iudaici ſtuporis, omninoque ſenſuum et vanitatis humanae, non verae ſapientiae; quae hic nihil habet, quo offendatur, omnia, quae laudet ac probet, quae ſibimet ipſi honeſta et apta iudicet.

Nam quid, primum, habet humilitas ſortis et conditionis, quod non conueniat dignitati incolentis humilem illum hominem Filii Dei? cum omnis humilitatis humanae nulla ſit cum rebus diuinis coniunctio. Humillimi ſunt ſerui: at hominibus humillimi ſunt, non Deo: qui illa conditionis humanae diſcrimina neceſſitati ſocietatis deuinciendae comparauit, non ſibi. Nulla apud Deum ratio ſortis humanae ducitur, nec eius diuerſitas variat hominum dignitatem. Ergo ab illa humilitate nihil redundare ad diuinam naturam Filii Dei poteſt, quod ei ſit dedecori.

Quid porro dici poteſt, propter quod opus fuerit Filio Dei, ſi naſci homo vellet, eiusmodi conditione, quae abundaret omni ſplendore generis, poteſtatis et fortunae reliquae? Humana quidem potentia, quam tantopere in Ieſu deſide-

deſiderabant Iudaei, et quicunque pari imbecillitate tenentur, dignitatem omnem et ſplendorem habet a facultate ſecuritatis externae tuendae, et iuuandae felicitatis ciuilis: cui cum non ſeruit, mortua eſt, vbi aduerſatur, etiam inviſa. Quid ergo, hac tali potentia detracta, amiſit, qui non ſecuritatis et felicitatis externae cauſſa natus erat, ſed internae, quae nullis potentiae et opum inſtrumentis neque paratur, neque conſeruatur. Agebatur vera et aeterna ſalus hominum, quae a veritate, benignitate et ſapientia diuina venit. Ea eſt vna et vera et digna Filio Dei potentia, hae dignae opes; quas, in ipſa illa humilitate ſortis et tenuitate fortunae, abunde et habuit et demonſtrauit. *Io.* I, 14. Ac non dubitamus, viſibilem ſplendorem honorum, potentiae et copiarum fuiſſe obfuturum maiori maieſtati ex internis et inadſpectabilibus bonis, hominumque ſenſus ita excoecaturum, vt cernere non poſſent lumen maiorum bonorum, quod ſola intelligentia percipit.

Profecto, quicunque veram ſapientiam intelligunt et amant, agnoſcent potius in eo veriſſimam, et amabilem, et dignam Deo ſapientiam, quod Filium ſuum cum vellet hominem fieri, omni illa humanae vanitatis pompa inanem et liberum eſſe iuſſit, nihilque in illius hominis fortuna reliquit pulcrum ſenſibus, admirandum populo, vt homines ad inadſpectabilia et cernenda, et amanda, et admiranda conuerterentur; in quo eſt vera, etſi parum ſpecioſa vulgo, et difficilis ſapientia. Nam ſplendorem potentiae humanae, magnificentiae, diuitiarum, admirari facile eſt, tanto cuique facilius, quanto eſt ipſe ſtultior et vitiis plenior: at bona diuina et animi, quae non ſubiecta ſunt oculis, nulla ſpecie ſenſibus commendantur, ea vero videre, pro bonis probare, admirari, expetere, contemtis vulgaribus admirationis humanae ludibriis, hoc opus, hic labor eſt. Sed rectiſſime ita ſemper eſt iudicatum a doctiſſimis hominibus, tum eſſe ſapientiam maximam et ſplendidiſſimam, cum ad hunc gradum perueniſſet, cum rerum humanarum ſplendorem nihili ducere, rerum diuinarum et

inuiſibi-

inuiſibilium ſolum admirari didiciſſet. Itaque in hac humilitate hominis Ieſu, quam non modo non vt indignam ſe repudiauit, ſed etiam certo iudicio et conſilio delegit Filius Dei, exiſtimemus Scholam nobis verae ſapientiae patefactam eſſe, nec minus in cetero toto illo miſeriarum externarum, adflictionumque ad mortem vsque comitatu. Nam, ſi ſeponamus ſuſtinendarum miſeriarum, et cruciatuum, mortisque ipſius, ad expianda peccata neceſſitatem, an vere contumelioſum, ac non potius glorioſum eſt, ſi quis veritatis, virtutisque excellentis cauſſa, contemnitur, vexatur, atque interficitur? Si vero etiam pro ſalute publica, generis humani, ea ſuſtinentur, cum aliter teneri non poteſt; quis non diuinum hoc et admirandum beneficium putet? et quae ſapientia audeat eum contemnere, qui haec ſua ſponte obierit, victus amore generis humani, aut aliis diuinis humanisque virtutibus incenſus? Vera nempe dignitas et gloria non fortunae ſecundae praemium eſt, ſed ſapientiae, ſed virtutis, ſed magnorum aduerſus genus humanum meritorum. Ita iudicat ſemperque iudicauit vera ſapientia. Itaque ſi memor ſui et ſuorum praeceptorum eſſe volet, admirabitur ea omnia, et digna Filio Dei, digna homine eo fatebitur, quem ſibi Filius Dei propriam et aeternam ſedem diuinitatis ſuae feciſſet.

Nos vero, qui Diſcipuli Ieſu Chriſti eſſe haberique volumus, bene illam ſapientiam in Schola hac, quae ab ipſo Filio Dei, adſciſcenda humanitate, patefacta eſt, bene fideliterque diſcamus, quidque vere magnum, pulcrum, admirabile et ſtudiis noſtris expetendum ſit, conſueſcamusque de rebus diuinis et humanis non ex opinionibus vulgaribus, et ad fallacem ſenſuum corporeorum regulam, ſed ad Filii Dei diuinum ſenſum et facta iudicare. Sit haec, per hos inprimis natalium I. C. celebrandorum dies, in ore omnium cohortatio mutua: *Aude — contemnere opes, et te quoque dignum finge Deo.* Audeamus ſapere cum Chriſto: nihil eſto nobis, quicquid magnum eſt inter homines: ſumma ſint, diuino iudicio probata. Inanis eſt ſplen-

dor rerum humanarum: diuina, vt minus ſplendeant oculis, magis proſunt mentibus: Τὸ μωρὸν τȣ̃ Θεȣ̃ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐςὶ, καὶ τὸ ἀσθενὲς τȣ̃ Θεȣ̃ ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐςί. *Diuina, etiam cum ſtulta videntur, plus habent ſapientiae, quam res humanae quamuis ſpecioſae: et cum humilia et imbecilla videntur, maiora et potentiora ſunt humanis.* (1 *Cor.* I, 25.) Sola diuina pulcra ſunt et aeterna: humana omnia nugae ſunt et caduca. Ita dicamus: ita ſentiamus: ita etiam viuamus.

In hac exercitatione ſapientiae et pietatis Chriſtianae, omninoque in tota illa, quam tractauimus, cauſſa, quamquam nobis non parum difficultatis erit ſuperandum, quod ſaepe obloquentur ipſi ſenſus noſtri, opinionesque ſpecioſae, impreſſae nobis alte a prima infantia: tamen, in ea certe parte, quae ad Chriſti humilitatem pertinet, facilius videtur ſuperari poſſe a nobis, quam potuit ab iis, qui illius humilitatis ac tenuitatis Ieſu Chriſti, aerumnarumque omnium, teſtes fuere, nec temeritate vacare, quamquam pium votum *Auguſtini*, qui inter tria, quae vidiſſe vellet, *Filium Dei in carne* primum feciſſe traditur. Sed in illo fidei magnitudo votum illud fortaſſe ab temeritate liberauerit: nos tutius eum e longinquo videmus, et, liberis ab ſpecie humili oculis, illius σκάνδαλον facilius tollimus ſapientia diuina adiuti. Hoc argumentum, non indignum cogitatione noſtra, et plurimum valens ad coërcendam cuiusque fiduciam ſui, Oratione ſibi tractandum ſumſit, *M. Io. Henr. Muckius*, *Vitebergenſis*, Vir doctiſſimus, et ab artibus bene dicendi egregie inſtructus, quam inter Sacra in Aede Paulina, primo ſacrorum Natalitiorum die, hora duodecima, recitabit. Ad haec igitur ſolemnia ſacrorum celebranda cet.

DE

DE
OFFICIO CHRISTI
TRIPLICI

DE
OFFICIO CHRISTI TRIPLICI

Cum primum ac coeleſte de Ieſu nato praeconium habeat et laetitiae maximae, ad vniuerſumque genus humanum pertinentis denunciationem, et cauſſae tantopere laetandi expoſitionem; facile intelligitur, primum, quomodo affecti eſſe debeant animis, qui natalem Dominicum rite celebrare velint, deinde quid amplecti mente atque intelligentia, et ponderare cogitatione, vt laetitiam veram, et ſanctam, et dignam rei magnitudine capere poſſint. Nam inanis eſt laetitia, niſi a cauſſis veris et bonis nata ſit: et cauſſae ita ſunt vnicuique veriores, vt magis ab eo intellectae ſunt. Sed res diuinae et ad religionem pertinentes tum demum vere intelliguntur, cum eas mens ab ſenſuum corporeorum contagione et a phantaſiae ludibriis libera contuetur. Nam et ipſe Deus ſpiritus eſt, et conſilia eius ad ſalutem humanam pertinentia, quorum ſcientiam et vſum tradit religio, ad mentem proprie pertinent, ſuntque tota intelligentiae, ab ſenſibus et phantaſia ſemotae. Itaque vt primum mala ſenſuum et phantaſiae ſedulitas in eam actionem animi ſe ingerit, facile ei tenebrae offunduntur, et fraus offertur inanes imagines et vmbras pro rebus tenenti, et dum illis mouetur, his ſe pie affici ſomnianti.

Quid eſt igitur, quod tantam laetandi cauſſam atque materiam praebiturum generi humano praedicat praeco de coelo miſſus? Nempe natus *Seruator*. Et ne in ambiguo ſit, quem Seruatorem oporteat intelligere, eum eſſe addit *Chriſtum Dominum*, hoc eſt, Regem, priſcis oraculis promiſſum ad ſalutem generis humani et digni-

tatem gentis Iſraëliticae, *Luc. II*, 30. *ſ.* Sed eum Regem recens natum iubentur paſtores quaerere in ſtabulo, repoſitum in loco, vnde pecudes pabulum ſumere ſoleant. In quo credibile eſt, riſuros fuiſſe, niſi reuerentia vocis angelicae cohiberentur, ſi cum popularium grege id verbum humana vanitate aeſtimarent, et non cum paucis melioribus, qualem Simeonem fuiſſe videmus, quid ſub illius nominis terrena imagine lateret coeleſtis et inuiſibilis veritatis, intelligerent, nec magis hic agnituros Regem Dominum, ſibi promiſſum, quam poſtea popularium alia multitudo, etiam cum miraculorum ſpectatrix fuiſſet.

Alienum foret hoc tempore iſtum ſtuporem gentis Iudaicae commemorare: neque enim aduerſus Iudaeos diſputare attinet; niſi et inter Chriſtianos ſemper fuiſſent, qui aliquid Iudaicae, vt leniter dicamus, hebetudinis et caliginis in nomine regio Seruatoris proderent, et dum aliis eandem caliginem offundere cuperent, turbarent Eccleſiam, viris autem eruditioribus, et non in figurarum ac verborum cortice haerentibus, ſed rerum interiorem naturam mente perſpicientibus, moleſtias faceſſerent. Sed nos rem ita explicabimus, vt aliquid diſputationis, ſi poſſimus, admiſceamus, quae doctrinae ſacrae aemulis prodeſſe ad accuratius et planius intelligendum et tractandum aliquod caput non paruum diſciplinae theologicae poſſint.

Caput ſine dubio totius doctrinae Chriſtianae, in quo vertuntur omnia, eſt de Ieſu, ſalutis et felicitatis humanae auctore, 1 *Cor. III*, 11. Sed id cum ipſum copioſum ſit rebus neceſſariis, tum ingenii humani primum praua ſubtilitate pariter et hebetudine tot inanibus verborum quaeſtionumque argutiis et nugis oneratum eſt, deinde peruerſitate, multas partes, easque maximas torquendo, vt eas ſibi aptas faceret, tot diſputationibus oppletum, vt materia multorum et magnorum voluminum effecta ſit, quae etiam acerrimam cogitandi ſoler-

tiam

tiam et patientiam fatigaret. Ex hac tanta mole verborum et ſententiarum materiam deligere bonam, h. e. quae in Scripturis nata ſit, eam elaborare ingenio, vt et docenti et diſcenti apta fiat, denique ordine compingere et ſtruere perite, vt pars quaeque ab altera luculentam firmitatem accipiat, id vero nec parui ingenii eſt, nec exiguae diligentiae. Enimuero ii, qui praeſunt doctrinae publicae, exercentque ſcholas erudiendae iuuentutis, Eccleſiae aliquando praefuturae, hoc primum et maximum munus ſuſtinent, vt notiones rerum diuinarum claras et perſpicuas, e Scripturis certa minimeque ambigua ratione per artes interpretandi ductas, tradant, quibus perceptis ſtudioſi diſciplinae ſuae et ipſi res quasque in clara luce poſitas contueantur, quantum ſinit humanae mentis natura, easque deinde aliis perſpicue et ad cuiusque captum accommodate poſſint tradere. Nam per eas accipiunt quaſi clauem quandam Scripturae, qua reſerare abdita troporum, figurarum, allegoriarum poſſint. ad reuelandam ſenſuum ſub iis latentium ſimplicitatem, omninoque inſtrumentum ambigua et ſimilia diſtinguendi, et tum propria, tum impropria ad commune quaſi caput reuocandi, ne res eaedem inani diuerſitatis opinione diſtrahantur in diuerſas. Ea autem qui claue careant, profecto non poſſint in populo erudiendo accurate ſatis atque vtiliter verſari. Etenim in ea re ac munere, nihil tam neceſſarium eſt, quam omnia verbis, quam maxime propriis in eo, quo vtaris, ſermone, planis et perſpicuis poſſe exprimere, remotis, quantum poteſt, troporum et figurarum vmbris; in quibus ſemper populus, non modo, quem vulgo appellamus, ſed etiam alius, qui ſe illo loco cenſeri non vult, velut in viſco quodam, ſenſibus et phantaſia adhaereſcit, et pro rebus inadſpectabilibus, rerum corporearum et ſenſibilium inanes imagines captando, deluditur. In quo ſi vſus et experientia deſit, Scripturae ipſae Apoſtolorum, inprimis Iohannis, exempla multa et luculenta praebeant. Neque enim alia res

Iudaeis caliginem tam ſaepe obiecit ſermones Chriſti audientibus, quam figuratorum verborum imagines, in quibus eos videmus ſemper ita adhaeſiſſe, vt ad ſenſus referrent, quod ad intelligentiam pertineret, ſicuti antea in prophetis hoc velamen oculis offecerat, vt verum Dei Chriſtum, et veram ſalutem Dei, videre non poſſent, ſed aliquem Chriſtum ſibi proprium, phantaſiae vtique ludibrium, fingerent. Enimuero, vbi notiones perſpicuas teneas, quas verbis propriis accurate exprimere poſſis, tum cum iſta luce comparandae ſunt imagines et figurae, vt error penitus excludatur, veluti ſi imaginem in tabula pictam cum ipſo exemplari, vnde imago ducta eſt, compares, vt, cuius ſit iſta ſpecies, arte ſimulata, plane perſpicias.

Atque hoc vt in multis doctrinae Chriſtianae capitibus, ita maxime in eo, de quo dicere coepimus, quod eſt de Ieſu Seruatore, neceſſarium eſt. Etenim ſatis conſtat eum ante, quam natus eſſet, populo Iſraëlitico multis variiſque ſub nominibus promiſſum, ſub multis rerum humanarum terrenarumque figuris et imaginibus, ſub hominum et cerimoniarum typis, adumbratum fuiſſe; non; vt inde primum hauriret cognitionem eius perſpicuam; quomodo enim? ſed vt veterem eamque ſimplicem eius notitiam, quae Patriarcharum fuiſſet, qui nihil niſi ſalutis ſpiritualis et coeleſtis auctorem norant, per earum figurarum admonitionem, aſſidue inſtaurandi opportunitatem haberent, aptam ad ſuſtentandam et augendam ſpem, reuerentiam et aliam pietatem. Ea autem res fecit, vt in illo tum velut tranſitu e veteris et Moſaicae diſciplinae vmbris in nouam diſciplinae a Chriſto et Apoſtolis proponendae lucem, multa fieret earum figurarum mentio, partim ad intelligentiam earum tradendam his, qui antea in iis caligaſſent, partim vt in fundamentis doctrinae veteris nouae aedificium exſtrueretur. Sed in iis tum Chriſtianis, et his, qui Iudaicae originis eſſent, et qui e Graecis acceſſiſſent, nihil amplius obſcu-

rum erat, aut eſſe debebat, cum legerent miſſas ad ſe Apoſtolorum ſcripturas, quibus earum figurarum nomina ſubinde eſſent adſperſa; propterea, quod vtrisque ab Apoſtolis, id quod claris Epiſtolarum Paullinarum veſtigiis tenetur, ſumma doctrinae Chriſtianae, quae Paullus fundamenta appellat, verbis primum perſpicuis, in quibus Graecus homo, expers librorum hebraicorum ſermonis, haerere non poſſet, tradita eſſet, deinde demum per ea intelligentia figurarum Moſaicarum et propheticarum, pro cuiusque coetus captu, vt in iis nihil aliud eſſe intelligerent, quam quod ipſis antea ſimpliciter demonſtratum eſſet; quam rem ad confirmandos Iudaeos maxime comparatam fuiſſe, Epiſtola ad Hebraeos docet. Hanc methodum Apoſtolicam oportebat ergo doctores imitari, qui digni eorum ſucceſſores dici haberique vellent, praeſertim hos, qui ſua diſciplina Timotheos Titosque formare cuperent, quos deinde dimittere ad Eccleſias ordinandas poſſent. Nec defuere tales Eccleſiae doctores, temporibus praeſertim melioribus, ſed iis et aduerſati ſunt ſaepe multi, quorum mens lucem capere non poſſet, et quod ab iis bene conſtitutum erat, ſaepe deſtruxit, vel parum bene interpolauit poſteriorum praua ſedulitas aut inſcitia; vnde obſcuritatis et confuſionis plurimum exſtitit. Velut in eo loco doctrinae, qui eſt de Ieſu Seruatore, veterrima ſimplicitas, ſeruans perſpicuitatem aptam ad docendum et ad intelligendum, id caput ita deſcripſerat, vt, cum perſonae Ieſu natura ex homine vero et Deo vero compoſita, eiusque conditio, *ſtatum* vocat ſcholae conſuetudo, in quam vel miſſa eſſet a Patre Deo, vel ipſa ſe redegiſſet, explicata eſſet ac demonſtrata, tum exponeretur de opere ſalutari, cuius cauſſa eſſent illa omnia decreta et inſtituta. Sed huius operis partes Scripturae ſacrae faciunt duas, quarum alteram ponunt in ipſa ſalute et felicitate humana, cum ſumma Dei dignitate reparanda, alteram in ea hominibus demonſtranda, et via patefacienda, quae ad eam deducat. In

 parte

parte porro prima, quae eſt ſanctiſſima omnium, cum tamen locus vel quaereretur ambiguitatis, vel quaeri poſſe videretur, propter mirificam varietatem et copiam Scripturarum in ea re exprimenda, quaeſitum eſt, quomodo tota illa varietas ad notionis et verbi vnitatem revocari poſſet, in qua perſpicuitas eſſet et proprietas ſine omni troporum et figurarum vmbris. Nam ſub his facile vel inſcitia vel interpretandi malignitas latebras reperit; illi bene repertae et conſtitutae vbi adſueuit animus, fit, vt eam in omni illa varietate ſolam et totam perſpicue videat, nec rei tenebras aut vmbras a phantaſia offundi ſinat, per quas veritatem integram et puram ex oculis amittat. Deſtinatum ei rei eſt multa ante ſecula *ſatisfaciendi* verbum, delectu rectiſſimo: quippe id verbum et perſpicuitatem habet nullo modo obſcurandam et diminuendam, et pariter exprimit tum actionum tum perpeſſionum Ieſu vim ad vnum illud ſalutis reſtituendae opus valentium. Huic ergo adſuefieri oportuit, et quomodo Scripturarum verbis ineſſet oſtendi, vt cum ipſis vbique occurreret Scripturas legentibus. Et ſatis erat quod hic ageretur, nec opus in hunc locum congerere figuras verborum, vt regni et ſacerdotii, et partitiones operis et muneris Chriſti ex illis, per quas ambages longae et inutiles inducerentur, atque multis quaeſtionibus, et per eas controuerſiis aditus daretur; quae ſi omnino agitandae eſſent, tractari alio loco debebant, vt in diſputationibus exegeticis Scripturarum, aut in interpretatione nominum, quibus Scripturae Seruatorem futurum inſignem hominibus fecerant, non in ſubtili dogmatis illius explicatione.

De regno Chriſti primum inter noſtros in libello dogmatico locorum diſſeruit *Philippus;* verum non in loco de Ieſu, ſed in vicinia capitis de reſurrectione mortuorum, ad refellenda ſomnia Iudaizantium, quae tum revocabantur, et regnum viſibile Chriſti in his terris ante reditum ad iudicium generis humani vniuerſi conſtituentium:

tium: aduerſus quos praeclare demonſtrat, regnum Chriſti, quod proprie dicatur, a quo Meſſias, Rex et Chriſtus appelletur, eſſe totum in mente credentium per Spiritum Sanctum et Euangelium. Paullo poſt *Strigelius*, ex eius diſciplina ortus, idem caput eodemque loco ac modo tractans, addidit ibidem de *Sacerdotio*, vt ſententias Scripturae de Sacerdotio Ieſu explicaret, de more veterum Sententiariorum. Denique res vtraque translata eſt in caput de Ieſu ad illuminandam, an obſcurandam partem, de opere Chriſti ad ſalutem generis humani pertinente; addito etiam tertio de *prophetico* officio, quod *Strigelius* in ſacerdotio intelligebat, eiusque partem faciebat. In quo eum ſecuti ſunt alii, qui vim nominis prophetici, cum Seruatori generis humani in Scripturis tribuitur, non aſſequebantur, et ſacerdotes Iudaicos noſtris ſimiles fingendo, docendi munus iis aſſignabant; quod iis non conuenit, niſi qua legem cerimoniarum, ex qua de peccatis eorumque per ſacrificia expiandi modo, omninoque de cultibus Leuiticis, reſpondebant, iudices magis et conſulti legis, quam doctores religionis vniuerſae, quales noſtros ſacerdotes habemus. Sed in illis nominibus vniuerſis, per quae munus Seruatoris noſtri partiri placuit, vſus loquendi Scripturarum parum vel intellectus vel ſeruatus eſt, ſuntque adeo opinionis arbitrio diuulſa, quae in illis ſunt coniunctiſſima. Id vt intelligatur planius, pauca ſuper illis verbis ita diſſeremus, vt primum de prophetico et regio nomine dicamus, deinde de ſacerdotis appellatione diſſeramus.

Iam primum ſatis conſtat, cum Seruator hominum *Propheta* dicitur, verbum id non eo modo eſſe accipiendum, quo id communicatur cum aliis multis, cum omnibus, qui voluntatis diuinae ad homines interpretandae cauſſa miſſi ſunt. Maius aliquid intelligendum eſt, non tam propter perſonae ſupra ceteros omnes excellentiam, ſed propter ipſius muneris ac dignitatis eo verbo deſignatae praeſtantiam. Primus Moſes in quinti libri duodeui-

ceſimo

ceſimo Seruatorem futurum Prophetae nomine inſignem fecit ad muneris naturam intelligendam et magnitudinem. Sed non appellauit Prophetam ſimpliciter, verum cum adiunctione: ad exemplum ſuum retulit vtramque: Prophetam eum ſibi ſimilem fore dixit. In quo non ſatis eſt, vagam magnitudinis ac dignitatis intelligentiam habere: definire oportet vtriusque modum. Qualem ergo Prophetam habuit Moſen populus Iſraëliticus? Nempe, qui diuina vi adiutus populum tantum e vi et poteſtate tyranni improbi et potentis, e ſeruitute et periculo vltimo internecionis exemiſſet, qui diuinis colloquiis inſtitutus nouam religionis veteris formam (*οἰκονομίαν*) induxiſſet, populum denique tantum per tot annos in deſertis locis aluiſſet, gubernaſſet, et ad ipſum aditum terrae beatiſſimae deduxiſſet. In his omnibus ergo Moſes ſimilem ſibi prophetam intelligi voluit, cuius ipſe figuram et imaginem geſſiſſet. Fuit enim profecto in his omnibus Moſes typus Seruatoris, qui eadem omnia fecit, ſed alio in genere, hoc eſt, quod totum ad meliorem hominis partem, melioremque ſalutem pertineret; quippe ex inuiſibilis, ſed haud paullo ſaeuioris tyranni poteſtate ac ſeruitute, e pernicie animi eaque aeterna eripuit, quantum in ipſo fuit, vniuerſos, nouam religionis oeconomiam, e ſinu Patris coeleſtis deportatam, inſtituit, animos verbo diuino alit et tuetur, denique ad coeleſtis patrimonii hereditatem deducit. Haec ſunt luce clariora. Enimuero, ſi haec ita ſunt; quis non intelligit, in Prophetae nomine totum opus Seruatoris ineſſe, non tantum docendi prouinciam, quam ei vulgo attribuunt, idque eſſe regio plane par, et nulla re niſi ſono diuerſum? Itaque Moſes a multis appellatus eſt *rex:* auctore ipſo, qui, ſe regis munere functum in populo ſuo, diſerte dicit *Deut.* XXXIII, 5. *) Sed homines adſueti nominis prophe-

*) Videant, qui alia exempla deſiderent, *Wilkens* ad Opera *Seldeni* praefationem p. VI. et *Venemam* V. C. in Diſſ. Sacris p. 46. ed. ſec.

prophetici anguſtiis, cum de ceteris dicitur, in easdem Seruatoris munus propheticum concluſerunt, vt id aptum ſuis rationibus facerent.

Atque vt id nomen rebus tot ac tantis aptum eſſe intelligatur, nec minus maieſtatis ac dignitatis habere nomine regio, vſum eius veterrimum in gente Iſraëlitica videamus. Fuit is autem ſine dubitatione primum in gubernatoribus ac ducibus gentis a Deo extra ordinem miſſis, vt interpretibus voluntatis ſuae, primum in rebus ad fortunas populi pace ac bello pertinentibus, deinde etiam in cuſtodia legum; qualis primus Moſes, poſt eum Ioſua, alii poſt hunc, vltimus Samuel fuit. Atque erat hoc conſilii diuini, vt gens illa ſemper talibus legatis atque interpretibus regeretur, non regia poteſtas induceretur. 1 *Sam.* VIII, 7. Itaque a Moſis quidem temporibus vſque ad inſtitutum regnum, nullum maius nomen prophetico fuit: et, ſi Seruator futurus hominum aliquo tum nomine humano, ad dignitatis ſignificationem et commendationem ad populum, appellandus erat, alio maiori appellari non poterat, praeſertim apud eos, qui inter homines nihil maius propheta Moſe norant aut credebant.

Sed id nomen ceſſit deinde regio, poſteaquam gens Iſraëlitica per reges gubernari coeperat, non ſic illud quidem, vt tolleretur omnino in Seruatore futuro appellando; quod ſecus eſſe narrationes Euangelicae declarant; ſed vt frequentius eſſet regium (Meſſiae): primum, quod nominis regii ſplendor maior erat apud populum, cum prophetae nomen vetere more non amplius diceretur, eſſentque prophetae illius temporis homines priuati: deinde quia Seruatoris natales genti regiae Dauidis aſſignauerat Deus, atque etiam per Dauidem ei id nomen diſerte tribuerat. Atque id nomen etiam ſic vel acceptum eſſe, vel accipi debuiſſe, vt nihil aliud in eo intelligeretur, quam in prophetico, per Moſen tributo, facile doceri poteſt.

Primum

[*] Primum enim in Pſalmis. vt LXXII aliisque, quibus rex hic regnumque eius deſcribitur, nihil eſt praeter ea, quae in typo prophetae Moſis inſunt, niſi quod ei populus longe alius ac melior tribuitur, quam Moſes habuerat, ciues omnes fideles, veritatis amantes, iuſti, ſancti, intus puri, pulcri et ornati ſanctitate et iuſtitia. Tum cum regio nomine, ſicut in Deo, permutatur *Paſtoris* appellatio, quae eſt veterrima Orientis et Graeciae conſuetudo, inſigniter apud *Ieremiam XXII. XXIII.* et *Ezechielem XXXIV*, 24. vbi ille *paſtor vnicus*, quem pro malis paſtoribus, i. e. regibus et principibus tum populi, promittit, *Dauid* appellatur, hoc eſt, Rex e gente Dauidis. At ille *Paſtor Rex* ita et per Dauidem *Pſ. XXIII*, et ab ſemetipſo, *Io. X*, deſcribitur, et ab Apoſtolis, vt *Petro I*, 2, 25. vt omnia eadem reperiantur, quae ſupra in Prophetae nomine cognouimus. Denique animaduerſione profecto dignum eſt, quod eſt a *Iohanne* traditum c. *VI.* cum narrat, paſtis a Ieſu tot millibus hominum in deſerto, in manifeſtaque cibi inopia, miraculi inſolentia et nouitate percuſſos agnouiſſe in eo Prophetam illum, generi humano promiſſum, per Moſen ſcilicet, et hoc palam praedicaſſe: Ieſum autem ſubduxiſſe ſe, et in montanam ſolitudinem ſeceſſiſſe, ne a populo rex proclamaretur. Quae profecto non cohaerent aliter, quam vt intelligamus, ea nomina promiſcue dici, et eiuſdem perſonae ac dignitatis eſſe, nec differre niſi ſono, aut inſcitia interpretantium, ſi qui nomen regium humana potius vanitate et humilitate metirentur, quam diuina veritate et ſublimitate, quae in inuiſibilibus et ſpiritualibus maxime dominatur et intelligitur. Sed maximum illud eſt, et in quo valde videmus homines fanaticos, regnum Chriſti viſibile exſpectantes, torqueri, quod Ieſus ipſe regnum ſuum clare ita deſcribit: nec alium meliorem aut certiorem quis interpretem deſideret: vt id ad ea, quae in Prophetae nomine ſunt, referat. Nam Pilato quaerenti, an re vera rex ſit? eſſe ſe profecto regem, natum

in

in regium imperium et in lucem editum, reſpondit. Sed id interpretatur de veritatis profeſſione, et ciues regni ſui agnoſcit modo eos, qui ſint veritatis amantes; nam eos vocem ſuam imperantis audire, plane vt illae apud *Ioannem* c. X. oues. Et *veritatis* nomine ſatis ſcimus intelligi Euangelium, hoc eſt, vniuerſam rationem diuinam ſalutis per filium reparandae, et hominum ad eam per fidem adducendorum, quae Ieſum et agendo et docendo auctorem habet, et perfectorem in fidelibus. Atque haec omnia firmantur iis ſermonibus Ieſu, quibus naturam regni ſui per figuras varias deſcribit, in quibus omnia ad Euangelium et veritatem, qualem deſcripſimus, referuntur.

Atque ſic etiam eruditiſſimum quemque Eccleſiae veteris Doctorum ſenſiſſe, vel vnus ille inſignis locus docet in *Origenis* egregio de *Oratione* libello, in quo partem Orationis dominicae eam, quae eſt de Regno Dei, demonſtrat, (T. I. Opp. ed. *Ruaei*) p. 238. Nam *regnum Dei* intelligi ait, quod ſit in nobis ſecundum illud Chriſti *Luc.* XVII, 20. et qui regnum Dei vt ad ſe veniat, oret, eum precari, de regno Dei in ſe, quod ſit in eo, cum homo verbo Dei credat et legibus diuinis obediat, quod regnum opponi tyrannidi Diaboli cet.

Quae cum ita ſint, non profecto conueniebat diſcerpere, quae ita coniuncta ſunt, et a ſcripturarum ſermone diſcedere ſine commodo aliquo in diſcendo, et locum facere inanibus diſputationibus ſuper prophetico et regio munere. Nam quod in eodem officio regio etiam regnum potentiae et gloriae commemoratur, id profecto alienum eſt. Etenim illud eſt prorſus diuinum, quod Ieſus habet per communionem naturae diuinae, in eoque officium cogitare ineptum eſt. Nec regnum alterum, quod in coelum ſublatus capeſſiuit, cuius nos etiam in coelo conſortes futuri ſumus 2 *Tim.* II, 12. cet. vllam rationem habet officii, pertinetque ad exaltationem Ieſu, quae ei, propter exantlatum in humilitate opus maximum

infinita

infinita cum aerumna et moleſtia contigit. Sed haec per ſe clara ſunt. Atque etiam, quod ſacerdotis nomine additur, officium id ineſſe pariter in regio, vnum illud planum facit, quod Ieſus ſe talem regem et paſtorem dicit, qui pro ſalute ciuium et ouium mortem ſubeat, *Io. X*, 15. et id veri et boni Regis et Paſtoris eſſe; quod nec poteſt dubitationem habere. Sed de hoc ad illuminandum de ſacerdote Ieſu locum poſthaec diſſeremus.

Talem igitur Regem, non alium, agnoſcere debemus Seruatorem, Meſſiam Dominum, quo nato gaudere debemus cum vniuerſo genere humano, nec illius nominis ſpiritualem maieſtatem vlla parte ac modo vllo deducere ad humanorum et viſibilium regnorum humilitatem. Neque enim ſatis digne honorare ipſum, aut ſatis liquido laetari animus pius natalibus ipſius poſſit, non profecto ita, vt paſtores Bethlehemitici, qui primi hunc regem in ſtabulo adorauere laeti, vt Magi de oriente, qui in illa tenuitate ſumma cum laetitia et veneratione agnoſcunt inuiſibile regnum infantis Seruatoris. Sed hoc mali eſt in hac re, quod rerum ſenſibilium vano ſplendore ita excaecati ſunt homines, vt inuiſibilium veram maieſtatem et excellentiam diſpicere et capere animis non poſſint, ſed pro nihilo ducant. Itaque ſemper ingenium humanum procliue fuit ad exſpectandum Regem aut regnum iſtius Regis, quod et in ſenſus externos incurreret, eoque traherent verba Scripturarum, a rebus ſenſibilibus ducta ad adumbrandam hominibus rerum inuiſibilium praeſtantiam. Sed ad *Sacerdotis* nomen veniamus.

Iam primum nomen hoc et verbum Sacerdotis hebraica conſuetudine loquendi metiendum eſſe, in promtu eſt. Nec minus dubio caret, in hebraico ſacerdotii verbo primam et propriam ſignificationem eſſe *miniſterii*, vnde et in libris Apoſtolorum per λειτουργίαν exprimitur, ſicut et ipſe Chriſtus, ſacerdotii cauſſa, λειτουργὸς, *miniſter* appellatur, *Hebr.* VIII, 2. 6. Nam, quod primam

et

et propriam ſignificationem *Cocceius* mauult eſſe *appropinquandi et accedendi*, valde probante *Schultenſio*, (in *Origg. Hebr. pag.* 228.) Arabiſmum ſecuto, vnde ſecunda et tropica ſignificatio ducta ſit amici regii et ſacerdotis: id vt incertis coniecturis nititur, ita analogia linguarum refellitur tum hebraicae, tum aliarum, graecae et latinae, in quibus miniſterium, quod alicui debetur ac praeſtatur, tropice per formulas accedendi ad aliquem, adſtandi alicui, aut coram quo, in latina per verbum *apparendi alicui*, *apparitionem*, exprimi ſolet, velut honeſtandi miniſterii cauſſa aut emolliendi; faciliusque appropinquandi ſignificatio a miniſterio ducatur, quam contra. Vtcunque ſit, miniſtri quidem ſignificationem in verbo hebraico ſacerdotis dominari, et pro propria valere, certum eſt. Nec id ad humilitatem ſignificationis, aut ad minuendam dignitatem perſonae, nomen hoc gerentis, valet; quod videntur timuiſſe viri boni quidam, in diſputatione aduerſus Iudaeos quosdam, verbum id in *Pſ. CX*, 4. interpretantes *miniſtrum*. Nam et reges miniſtri Dei, διάκονοι τȣ̃ Θεȣ̃, et λειτȣργοὶ dicuntur, *Rom. XIII*, 4. 6. et Angeli ipſi, *Hebr. I, vlt.* quorum miniſterium et ipſum humano more et figurate circumſcribitur per apparitionem ſtantium apud thronum diuinum. Omnino nihil, vera aeſtimatione, humile ac tenue eſt, cum ad honorem et voluntatem Dei pertinet. Sed cum id verbum ad eos transfertur, quos ſacerdotes proprie appellat latinitas, Graeci ἱερεῖς, accipit ſignificationem miniſterii, quod Deo praeſtetur in cauſſa religionis ad ſalutem populi, in quo quis ſacerdotis nomen ac locum obtinet; vt miniſterium alterum, quod ad ciuilem rationem pertinet, regni vel principatus nomine appellatur; vnde verbum etiam ad fideles omnes ac pios traducitur cum magna dignitate, tum in vetere *Exod. XIX*, 6. tum in N. Teſtamento

 1 *Pet.*

1 *Pet. II*, 5. *Apoc. I*, 6. quod miniſteria Deo faciunt grata per fidem, pietatem et obedientiam vniuerſam, quam omnem referre ad ipſius gratiam didicerunt: eorumque hoc *miniſterium* etiam, propter excellentem pulcritudinem, *regium* appellatur.

Nec vero negligendum hoc videtur, in cognoſcendo huius verbi vſu, praeſertim figurato, quod, etſi interdum vniuerſam miniſterii ſacerdotalis ſummam ſpectat, tamen interdum modo ad partem aliquam muneris refertur. Itaque non, vt ſacerdotis vel ſacerdotii nomen in aliqua re aut perſona vſurpatur, ſic ſtatim ſimilitudo vniverſa cogitanda eſt; ſed, quomodo et quatenus figura ab ſacerdotio petatur, indagandum videtur, ne, latius et vltra terminos extenſa ſimilitudine, ingenii humani inventa traditis diuinitus permiſceantur: quo nimis ſemper in figuris hebraicis inclinauere viri optimi, ſed conſilii melioris, quam ingenii et iudicii. Secundum haec de nomine ſacerdotali, quam vim et vſum habeat in Chriſto, videamus.

In quo primum omnium animaduertenda videtur varietas eius vſurpandi, cum huius varietatis diſcriminibus. Tribuitur autem Meſſiae nomen ſacerdotis in V. T. quidem duobus omnino locis, vno in Pſalmo *CX*, 4. altero in Zachariano oraculo VI, 13: at in N. T. libris, neque ſermones Ieſu Chriſti in Euangeliis aut Apoſtolorum in Actis, neque epiſtolae Apoſtolicae, Sacerdotii I. C. mentionem faciunt, praeter vnam ad Hebraeos epiſtolam Paulli, quae et Pſalmi verba commemorat ad Ieſumque refert, et Sacerdotis ſummi nomen eidem tribuit, et ad eius actiones pro ſalute hominum applicat. Itaque nomen hoc a duplici figura Chriſti in V. T. ducitur, Melchiſedeco et Aarone.

Sed

Sed his duobus non alienum ſit addere Moſen, cui libri ſacri, non illi quidem nomen ſacerdotis diſerte tribuunt, quod id proprium factum erat operam nauantibus Deo ac populo in ſtatis et legitimis ſacris, ſed rem ipſam adſerunt, agnoſentibus etiam Iudaeorum doctoribus erudítiſſimis. Nam fuit *μεσίτης τῆς διαθήκης*, interpres et confector foederis diuini cum gente Iſraëlitica; in quo ſine dubio figuram Chriſti ſuſtinuit, ſanguine ſuo ſancientis foedus nouum ac melius, idque haud paullo plus et clarius, quam Aaron ipſe in victimis expiatoriis. Ieſus Chriſtus quidem ipſe velut digito hanc figuram ſui demonſtrauit, in Sacramento corporis et ſanguinis ſui inſtituendo, iisdem totidemque verbis vſus, quae Moſes in vetere ſanciendo pronunciarat. Atque, vt opinamur, etiam hanc ob cauſſam *Philo* Moſen appellat *ſacerdotem* locis aliquot libri II et III *de vita Moſis:* quamquam et conſtituta ab ipſo et ordinata ſacra, quae per Sacerdotes et Leuitas curarentur, in appellatione hac ſpectari, non ignoro. Et ille omnino functus eſt ſacerdotio ante, quam fratri eam partem miniſterii ſui detuliſſet. Sed, quia ſacrae literae id nomen in Moſe non diſerte vſurpant, hoc quidem in loco rationem eius nullam habebimus.

Illud autem intelligendum eſt, quod fere in diſputatione de ſacerdotio I. C. praetermittitur, cum ad dogmaticam rationem inſtituitur, non eodem modo ſacerdotem eſſe, cum Melchiſedeco comparatur, et cum Aaroniticis Pontificibus aſſimulatur; cum ſacerdos aeternus conſediſſe in coelis in throno Dei dicitur, et cum ſacrificaſſe ſe, ad expianda generis humani peccata, in terris traditur. Nam in ſacerdotio Melchiſedeciano nihil intelligi poteſt ac debet, quam, primum miniſterium vniuerſum Ieſu Chriſti, quod in religione ordinanda et conſtituenda Deo hominibusque praeſtitit, neque vllius alius rei intel-

ligendae veſtigia in illo loco impreſſa ſunt, quae a nobis notari poſſent, aut interpretatione Paullina demonſtrata: deinde illius ſacerdotii praeſtantia, tum e coniunctione cum poteſtate regia, tum ex duratione, quae finem habitura non ſit. Et clarum eſt, Paullum eo in loco non tam primum illud, quam poſterius intelligi velle. Nec aliud eſt in loco Zachariae Prophetae. At cum Pontifex ſummus appellatur, comparatus cum Aarone, ſola ſacrificia expiatoria, inprimisque anniuerſarium illud, ſpectantur, in quibus inſignem figuram mortis Chriſti et redemtionis per mortem fuiſſe, in promtu eſt. Neque enim plus eſt in tota illa de ſacerdote Ieſu diſputatione Paullina ad Chriſtianos ex Hebraeis. His ita conſtitutis, deinceps, vti propoſitum eſt, an et quomodo haec in doctrinae Chriſtianae inſtitutione tradi et explicari conueniat, ad officium Chriſti intelligendum, videamus.

Primum ergo clarum eſſe arbitramur, Sacerdotis verbum non magis proprie dici de Ieſu, quam regium; ſed eſſe nomen figuratum ſeu typicum; quod Iudaeos maxime, qui Chriſtianam religionem ſequerentur, et vero etiam ceteros, ad intelligendam veritatem deduceret, quae ſub figuris V. T. latuiſſet. Sed eſt haec perpetua conſuetudo Apoſtolica, maxime Iudaeis comparata, vt typorum et figurarum nomina communicent cum rebus, per illas deſignatis; non quo propria ſint earum rerum nomina, et ſic vſurpari debeant, ſed vt intelligentiam typorum et vaticiniorum adiuuent, doceantque, quid per eos deſignatum eſſet. Veluti Ieſum Ioannes *agnum Dei* vocat *Io. I*, 36. non quo ipſe agnus ſit, ſed vt intelligatur, Ieſum eſſe eum, cuius patientia in cruciatibus et morte pro ſalute hominum obeundis, ſub agni imagine, ab Ieſaïa Propheta fuerit adumbrata: eodemque modo *victima* dicitur eſſe Chriſtus pro peccatis, non quo ipſe proprie victima ſit, ſed quod ſatisfactio eius pro peccatis, quae poenis

noſtris

noſtris perferendis peracta ſit, per victimas adumbrata fuerit. Et ſunt eius generis multa. Vnde fit, vt illa verba non pro dogmaticarum notionum vocabulis vſurpari in doctrinae inſtitutione debeant, ſed potius, vbi neceſſe ſit, ea, quae propriis verbis propoſita ſint, et figuris iſtis conſentire, et ſub earum inuolucris latuiſſe; vt ad intelligentiam veteris Teſtamenti aditus detur et velamen Moſi detrahatur. Quae eſſe conſentanea verae et legitimae methodo doctrinae, nemo, niſi valde rudis artium docendi, negare ſuſtineat.

Atque id plane confirmat conſuetudo Domini noſtri Ieſu Chriſti et Apoſtolorum. Etenim, vt obiter ſupra admonui, ille nuſpiam ſe in ſermonibus, qui quidem nobis proditi ſunt; ſunt autem ſine dubitatione proditi ii, qui maxime ad cognoſcendam veram Euangelii ſummam neceſſarii eſſent vtilesque: in iis igitur nuſpiam ſe ſacerdotem appellat, aut ſacerdotium ſibi attribuit; non profecto id nomen taciturus, ſi eſſet proprie de ſe dictum, et ad bene cognoſcendum ſe, et conſilium diuinum per ſe conſummandum, neceſſarium: immo verbis planis et propriis omnia vbique exſequitur, quoties docendi cauſſa loquitur; filium Dei ſe eſſe docet proprie, miſſum de coelo, et factum filium hominis, vt ſeruaret et liberaret homines a peccatorum poenis et peccatis ipſis, aeternae felicitatis participes redderet per fidem in ſe: hoc eſſe opus munusque ſuum de voluntate patris coeleſtis; idque ſe perfecturum patiendo ac moriendo ſecundum praedictiones Prophetarum. Non hoc nos imitari oportet, qui diſciplinam eius per manus Apoſtolorum nobis traditam tenemus? Nam profecto meliorem magiſtrum docendi non exſpectabimus, aut quaerere debemus: praeſertim cum Apoſtolos hanc eius rationem imitatos eſſe videamus in docendo, etiam cum ſcriberent ad eos, quibus ſumma doctrinae iam tradita eſſet, et cum in iis Eccleſiis, ad

quas ſcriberent, etiam Iudaicae originis Chriſtiani reperirentur.

At Paullus in Epiſtola ad Hebraeos late de ſacerdotio Chriſti diſſerit. Recte. Sed primum, qui ſunt iſti Hebraei? Nempe, vt indicat res ipſa, et demonſtratum eſt egregie ab viris eruditiſſimis, Chriſtiani gentis Iudaicae, non extra Palaeſtinam agentes et immiſti Graecis, ſed qui in Palaeſtina vicinisque regionibus viuerent, eſſentque magis tenaces patrii moris. His porro quare ita ſcribat, vt Sacerdotem Chriſtum faciat Aarone longe maiorem, neminem Interpretum vidi quaerere, praeter *Ioannem d'Outrein* in Commentario ad hanc epiſtolam. Is autem putat eſſe hanc cauſſam, quod ad Chriſtianos e gentibus ceteris ſcribere tale quid non potuiſſet commode, cum ii eſſent adſueti ſacerdotibus Deaſtrorum, quibus Chriſtus ſacerdos ſimilis non fuiſſet. Quo nihil frigidius dici poterat. Comparare Chriſtum cum iſtis ſacerdotibus non poterat; at ſacerdotem Chriſtum veri Dei fuiſſe, et eum longe maiorem Aaroniticis, nihil impediebat dicere. Enimvero iſtis Chriſtianis e Iudaiſmo ortis iſta ſcribit, neceſſitate permagna et graui eorum periculo motus, quod multi ex eo genere Chriſtiani, relicto Euangelio, ad Iudaiſmum reuertiſſent, alii labarent. Inconſtantiae autem et periculi cauſſa non tam erat in afflictionibus, quae propter Euangelium eſſent perferendae, quamquam in his quoque, quam in vetere adſuefactione animorum ad Moſis admirationem, oculorum autem ad pompam ſacrificiorum atque Pontificis ſummi totiusque ſacerdotii, cui nihil ſimile aut par, neque in Chriſto ipſo, neque inter Chriſtianos vſpiam reperiebant, non in doctoribus, non in toto cultu religioſo; ſed omnia tenuia, humilia, ſimplicia, omni ſpecie incurrente in oculos, omnique pompa detracta. Huius igitur periculi depellendi, animorumque corroborandorum cauſſa, totam illam diſputationem ſuſcepit, oſten-

oſtenditque, primum Ieſum longe maiorem eſſe Moſe, cuius tanta admiratione tenerentur; tum, ſi tamen Pontificis verbo et dignitate mouerentur, Ieſum eſſe eum, et feciſſe ea, propter quae longe maior illo Pontifice Hieroſolymitano eſſet, in quo tantum vmbra eius, vel operis ab eo peracti ad ſalutem hominum fuiſſet, qua, cum iam veritas adeſſet, non amplius opus eſſe. Ex quibus intelligitur, iſta non ad omnes Chriſtianos, vt neceſſariam partem doctrinae, pertinere, ſed ad robuſtiores, vel doctores, qui vti iis ad redarguendos aut convertendos Iudaeos velint, vel coniunctionem diſciplinae Chriſtianae cum vetere Moſaica intelligere cupiant: quo tota interpretatio typorum Veteris Teſtamenti pertinet.

Nam quid vtilitatis habere poteſt ad accurate intelligendum munus a Chriſto ſuſceptum, ſi doctrinae in ſcholis et eccleſia explicandae inſeratur, praeſertim coniuncte cum prophetae et regis munere, cum nihil in ſacerdotio Chriſti ſit, quod non ſuo modo inſit in Regis et Prophetae nominibus, in quibus, ante docuimus, ineſſe easdem, non diuerſas muneris Chriſti partes. Quid eſſe ergo in ſacerdotio Chriſti dicimus? nempe ſatisfactionem pro peccatis ad reſtituendam ſalutem et felicitatem, a bonitate diuina deſtinatam generi humano, et perpetuam pro hominibus, inprimis fidelibus, deprecationem, vt illius ſatisfactionis et redemtionis per mortem eius participes fiant. Enimuero in nomine prophetae haec intelligi poſſe ac debere, ſi recte capiatur, nempe ad exemplum et figuram Moſis, in quo fuit Chriſti typus et figura, id facile eſt ad demonſtrandum. Fuit enim et Moſes μεσίτης, *mediator* Dei atque populi Iudaici, ſiue foederis a Deo cum populo ſanciti, quo nomine totum officium ac munus Chriſti exprimi certum eſt: neque enim accurate faciunt, qui id nomen anguſtius capiunt. Huius

autem muneris partes Moſes Propheta fideliſſime peregit, legem ſeu foederis formulam a Deo accipiendo, et genti Iſraëliticae tradendo, *Gal. III*, 1. explicando, inculcando, victimarum denique ſanguine ſanciendo, iisdem etiam verbis, quibus Chriſtus vſus eſt, vt ſupra diximus, (*Matth. XXVI*, 25. *Ebr. IX*, 20.) tum pro populo aſſidue Deum deprecando, et ſe pro ipſorum culpa et poena deuouendo. *Exod. XXXII*, 11. *ſ.* 32. *Num. XIV*, 13 *ſ.* Nec minus iſta perſpiciuntur in nomine ac munere *regis*; praeſertim, ſi id exemplo Dauidis aeſtimemus, in quo, vt rege, Chriſti figuram fuiſſe, clarum fecimus ſuperiori diſputatiunculae parte, aut Salomonis, ſimiliumque, iudicio diuino probatorum. Nam rex bonus non modo poteſtate cenſetur, ſed etiam officio, cum ſalutem populi cura amplectitur, legibus, inſtitutis, deprecationibus apud Deum, omni ratione munit, adiuuat, et pro populo vitam profundere non dubitat: vnde *paſtoris boni* nomine a Prophetis appellatur, cuius nominis figura Ieſus totum munus ſuum expreſſit ipſe, etiam eam partem, in qua Sacerdotium eius maxime ponitur, *Io. X*, 12. Ex quibus apparet, in varietate hac verborum non eſſe diuerſorum officiorum diſtinctionem, ſed vnius eiusdemque per imagines humanas adumbrandi varietatem, nec iniucundam audientibus, nec inutilem; quippe et altera illuminat alteram propria quadam virtute ſua, h. e. aliqua parte veritatis clarius et expreſſius proponenda.

Ex his putamus ſatis intelligi, in hac ratione explicandi operis ac muneris Chriſti, praeterquam, quod apud nos nullam perſpicuam vtilitatem habet, non eſſe eam ἀκρίβειαν aut perſpicuitatem, quae requiritur in diſciplina, repudiante troporum et figurarum vmbras. Nam doctrina illa accurata et inſtitutio lucem figuris et adumbratis ſimulacris dare, ſubtiliter explicandis rerum notionibus, non ab ipſis repetere debet: eſtque hoc in prae-

praecipuis Chriſtianorum bonis, quod velamine figurarum Veteris Teſtamenti per Spiritum Sanctum ſublato, ipſum Dominum Ieſum Chriſtum ſpectare poſſunt, rerum ipſarum veritatem, 2 *Corinth. III*, 18. vt eſt iis a Ieſu Chriſto et Apoſtolis tradita. Sed eſſet id incommodum fortaſſe ferendum, ſi non accederent alia maiora.

Etenim, ſi opus illud longe maximum et ſupra omnia alia admirandum Ieſu Chriſti, quod peccatorum humanorum poenis luendis ad ſalutem noſtram peregit, figurato illi ſacerdotis nomini annectitur, quam facile ſit, vt illo ipſo nomine apud populum, haerentem in verborum cortice, obſcuretur aut minuatur, ab occurrente iis tenuitate eorum, in quibus nos ſacerdotis nomen vſurpamus; quod ſecus fuit apud Iudaeos, apud quos proxima a regibus veneratio et dignitas Pontificum fuit: ſecus fortaſſe etiam ſit apud hominem Romanae Eccleſiae ſacris adſuetum, cuius animo obuerſari illa Pontificum ſuorum pompa in Miſſae ſcena poſſit. Sed nec hic, ab tali adſuefactione ſenſuum ortus animi admirantis motus, gratus ac probatus Chriſto ſit, nec vllo modo verae venerationis, a vera magnitudine operis Chriſti cognita ortae, vim ac nomen habere poſſit.

Quam facile porro in tanta libidine ingeniorum, non bene ſubactorum diſciplinis literarum, quae ſunt bene multa, per κακοζηλίαν quandam, etiam cum ſpecie religionis, trahuntur figurae tales vltra terminos, quos mens diuina fixit ac demonſtrauit, vt fit perſaepe in omni typica ac parabolica ratione: vnde naſcuntur argutiae inanes, non modo nihil ad οἰκοδομὴν profuturae, ſed ei etiam obfuturae apud multos, vel deceptos ab illis et illuſos, vel offenſos, et eam

offenſionem imputantes rebus innoxiis et ſanctis. Saepe etiam in iis figuris latebras quaerit, interdum etiam inuenit prauitas opinionum: neque enim quicquam iis eſt, vt inimicius proprietate verborum, ſic amicius et accommodatius figuris. Quae enim alia inuolucra prauitati opinionum ſuarum circumdat Myſticorum et Fanaticorum natio, et quibus aliis illecebris magis capit animos ſimplices, et quid intelligant nec ne, nec diſcernentes, nec ad diſcernendum acutos? Quid quod etiam facilius et torquentur ad defenſionem errorum, et decipiunt non bene cautos ſpecie quadam, quae facile oritur ab earum naturali ambiguitate. Denique, quam facile et ſaepe immiſcet ſe phantaſia male ſedula, et luſibus ſuis, plerumque humilibus et indignis rerum ſublimitate inuiſibili, deformat res ſanctiſſimas? Quae mala omnia eruperunt in hanc ſacerdotii figuram ad noſtram vſque aetatem ea multitudine, vt in iis enarrandis et refellendis iuſti voluminis materia ſit.

Quanto ergo melius et ſalubrius et tutius eſt, in re tanta explicanda tenere ſimplicitatem Euangelicam, quae nullis argutiis, calumniis et deprauationibus obnoxia ſit, ſed mentibus veritatem ipſam ad recte intelligendum perſpicue, et ad animos admiratione, pietate, et ſolatio imbuendos efficaciter proponat. Habemus Seruatorem magnum, deſtinatum nobis aeterno ſapientiae diuinae conſilio, filium Dei ipſum, qui factus homo, vt poſſet humana opera facere, et humanos dolores humanasque poenas ſuſcipere, neceſſitatem puniendorum a Deo peccatorum noſtrorum ſuſtulit, legi diuinae ſuum ius, ſuam auctoritatem reddendo perfecta ſanctitate et obedientia ſua, poenas autem peccatorum humanorum iuſtitiae diuinae perſoluendo, vt benignitas Patris, ſaluo iam iuſtitiae iure, ſalua ſapientiae dignitate,

tate, condonare hominibus poenas peccatorum, et felicitatem, iis deſtinatam in ipſo creandi conſilio, volentibus et accipientibus per fidem, impertire poſſet. Poſt hoc tantum opus, tam ſalutare hominibus, tam gratum bonitati immenſae Patris, tam illuſtre ad iuſtitiam et ſapientiam et vniuerſam maieſtatem diuinam intelligendam, a morte, in qua perfectio et finis operis illius fuit, reuocatus in vitam, ſublatusque in coelos, totus venit in conſortium maieſtatis diuinae fruendae et vſurpandae, Dominus factus omnium, et conſeruanda benigniſſima ſua et efficaciſſima erga nos omnes, inprimisque fideles, erga peculium ſuum, voluntate, quae deprecationis inſtar eſt apud Patrem, adiuuat nos, tuetur, defendit, vt ſalutem ab ſe partam tenere poſſimus.

Huius tanti operis puram et aſſiduam cogitationem cum omni tempore exercere debeamus, vt per eam explicare vim ſuam Spiritus Sanctus poſſit in animis noſtris ad fidem vel ingenerandam vel corroborandam, ſentiamusque toto animo immenſam diuinae benignitatis, iuſtitiae et ſapientiae magnitudinem, et amorem ſummum erga nos Ieſu Chriſti Seruatoris noſtri; tum maxime his diebus, qui proprie eius rei memoriae vſurpandae et exercendae deſtinati ſunt, vt incendatur alaturque amor noſter erga Deum Patrem et filium eius Ieſum Chriſtum, amorisque huius incitamentis efficaciter moti, toto animo ſtudeamus in Deum, tanti boni auctorem, grati eſſe, et filio eius, Seruatori noſtro, ſimiles fieri amore Patris, ſanctitate vniuerſa, obedientia, et patientia in rebus aduerſis. Cogitemus, quid Deus pater promiſerit filio, Domino noſtro ac Seruatori, poſt exantlatos pro nobis labores in vitam reuocato: *In die maieſtatis tuae populum tuum habebis promtiſſimum et ſanctitate ornatiſſimum. Pſ. CX,* 3.

Ecce,

Ecce, haec eſt dies maieſtatis Chriſti; nos ſumus populus eius, λαὸς περιούσιος. Perſoluamus igitur hac die Domino, quae ei, de promiſſo, et vero etiam, quod ad nos quidem attinet, praecepto Dei Patris debentur, praebeamusque nos ei paratos ad omne obſequium per fidem in ipſum, et gratias laudesque perſoluamus animo ſancto et religioſo cet.

DE
CONIVNCTIONE
RERVM COELESTIVM
ET
TERRESTRIVM
EPH. I. ET COLOSS. I.

DE
CONIVNCTIONE RERVM
COELESTIVM ET TERRESTRIVM
EPH. I. ET COLOSS. I.

Cum vniuerſo generi humano communis ſit, vt ſalutis reſtitutio, per mortem I. C. parta et per reditum eius in vitam obſignata, ita laetitia ex tanto, tam neceſſario nobis et optabili bono; tum vero ea tam iuſta laetitia quandam, nec illam paruam, acceſſionem habet in nobis, qui non de genere Abrahami nati, illius ſalutis legitimi heredes ſumus, ſed e gentium impiarum colluvie ad tanti boni communionem vocati, veluti heredes ſecundi acceſſimus. Etenim hunc aditum ad eam ſocietatem nobis proprie patefactum eſſe per mortem Chriſti et reditum eius in vitam, clare docent tum alia, tum praeceptum Chriſti viuificati, de ſalute ſua gentibus omnibus promiſcue deferenda, et diſerta Paulli Apoſtoli demonſtratio.

Ipſum quidem Chriſtum, quoad docendi munere in his terris fungeretur, et verbis et factis ſe Iſraëlitarum modo doctorem tuliſſe, iis ſolis ſalutem ſuam, vt quibus ſolis diſerte per prophetas promiſſa eſſet, obtuliſſe (*Matth.* XV, 24.) atque his finibus etiam diſcipulorum in docendo miniſterium circumſcripſiſſe, (*Matth.* X, 5. 6.) ſatis conſtat. Nam etiamſi interdum quasdam ſignificationes dederat eiusdem ſalutis poſt haec cum aliis gentibus communicandae, quales etiam per prophetas editas conſtabat inter ipſos Iudaeorum doctores: rem tamen ipſam

ipſam diſtulerat, nec eius initia iuſta modumque definierat, aut de ea mandata diſcipulis dederat, ne in illis vltimis quidem ſermonibus, quibus, morti proximus, dederat de aliis multis. In quo ipſo fecerat, vt in omnibus aliis, ſanctiſſimus Seruator, et totus ad voluntatem Patris compoſitus, quod promiſſis conſentiret ipſi Prophetarum ore factis, *Eſ.* LIII, 10 ſqq. *Pſ.* XXII, 28 ſqq. vt in gentium fide eſſet praemium ſuſceptae pro generis humani ſalute mortis acerbiſſimae, et pars illuſtris regni noui, cuius initium proprie ab reditu in vitam duceretur, ſolennis autem inauguratio in ſacro quinquageſimae per effuſionem Spiritus et ſignum linguarum nouarum. Itaque tum demum rem aperuit diſcipulis, cum inſtaret illa ſolennis regni ſui inauguratio, etiam tum nondum ſatis percipientibus, quae diceret, donec multis aliis ſignificationibus diuinis et rebus ipſis erudirentur.

Sed nihil clarius eſt teſtimoniis Paulli Apoſtoli, in ea re inprimis docti, vt cuius miniſterium maxime inter Gentes exercebatur. Nam *Eph.* II, 15. ſcribens ad Chriſtianos inprimis eos, qui e Gentibus eſſent, per mortem Chriſti eſſe ſublatam, ait, obſtructionem, quae Iudaeos ab ipſis diſcreuiſſet, et exſtinctam inimicitiam ab lege cerimoniali, *τῷ νόμῳ τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι*, ipſa lege illa abolenda: in epiſtola autem ad *Coloſſenſes* II, 14. in cruce deletam eſſe legem ritualem, et velut fixam clauis et diſciſſam, quae diſcidium illud inter Iudaeos et Gentes ceteras attuliſſet, nec ſiuiſſet coire pacem et ſocietatem vtriuſque generis. Nam *χειρόγραφον τοῖς δόγμασι, ſcriptura ritualis*, vel *de ritibus*, nihil aliud eſt, quam *νόμος ἐντολῶν ἐν δόγμασι, lex, habens praecepta ritualia;* quam eleganter *chirographum*, obſtans Gentibus, appellat, non modo ad vſum verbi in re pecuniaria alludens, ſed etiam ad legis ab Euangelio diſcrimen, propter quod lex, quia primum per ſcripturam promulgata eſt, *chirographum*, vt

vt 2 *Cor. III*, 6. γράμμα, *ſcriptura*, appellatur, cum Euangelium dicatur *ſpiritus*, πνεῦμα, quia eius prima promulgatio ſine litteris et ſcriptura, per Spiritum Sanctum, in Chriſto et per Apoſtolos loquentem, facta eſt. Ea autem diſcidii cauſſa ſublata, per vitam Chriſti nouam, Gentibus, ait, eſſe datam vitam nouam, v. 13. (συνεζωοποίησεν, ait, ὑμᾶς σὺν αὐτῷ) primum condonatione peccatorum paranda, deinde lege rituali, et, cum hac, circumciſione tollenda, quae mortis inſtar fuiſſe, ante dixerat: νεκροὺς ὄντας ἐν τοῖς παραπτώμασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν.

Omnino totus ille locus de conſociatione vtriusque partis, eiusque cauſſis et conſequentibus, nuſpiam luculentius eſt explicatus in libris Apoſtolicis, quam in his duabus ad Chriſtianos Epheſinos et Coloſſenſes, quorum maxima pars e Gentibus erat, epiſtolis, argumento, ratiocinationis ac diſputationis ſerie, etiam genere verborum ſimillimis, et difficultate intelligendi ſingula, ſi non populari librorum elementarium trutina ponderare, ſed ad ſubtilis iudicii normam exigere coneris. Hic profecto ſunt non pauca ex illis *tenebricoſis Paulli*, quae negligi ab Obſeruationum ſacrarum ſcriptoribus dolebat *Valkenarius* V. Cel. (ad *Euripid. Phoeniſſ.* p. 453.) dum in perſpicuis illuſtrandis obſcuram diligentiam conſumerent. Quo minus alienum erit et ab ſtudiis noſtris et ab hoc tempore, aliquid ſtudii ponere in locis quibusdam non modo earum epiſtolarum, ſed etiam proprie pertinentibus ad eam, de qua diximus, cauſſam, quae hoc tempore proprium nobis laetandi argumentum praebet.

Etenim quibus locis de ea coniunctione Iſraëlitarum et Gentium ceterarum loquitur Paullus, per mortem Chriſti conflata, in vtraque epiſtola, commemorat etiam eorum, *quae in coelis* et *quae in terra ſunt*, pacificationem, *Eph. I*, 10. *Col. I*, 20. In quo interpretando omni tempore vel fluctuati ſunt, vel torſerunt ſe doctores. Nam *quae in coelis ſunt*, alii de Deo patre acceperunt, quem terris eſſe per Chriſti mortem reconciliatum, vt *Cyrillus Hieroſol. Catech. XIII.* alii de angelis, vt *Chryſoſtomus*. et quicunque ex eius

commentariis profecere, hoc eſt, Graeci interpretes poſt eum omnes; quae et inter Latinos ſententia tenuit et inter noſtros. In quo tamen et ipſo varie ſenſerunt, cum explicandum eſſet diſſidium, quod angelos hominesque interceſſiſſet; aliis ad odium angelorum aduerſus homines improbos; aliis, vt *Damaſceno*, ad luctum modo ex vitiis et miſeriis humanis trahentibus.

Enimuero ſicut priorem illam interpretationem ipſa forma verborum repudiat, multitudinem intelligi iubens; ſic vtrique res videtur repugnare. Nam ii, quos inter facta eſt reconciliatio, per eam coniuncti ſunt ſub capite communi Chriſto, *Eph. I*, 10. quod *Col. I*, 20. eſt, *reconciliari ad ipſum* (*εἰς αὐτὸν*,) vt ad ipſum communiter tendant, ei ſe pariter adiungant ſenſu, cultu, ſpe cet. Id, vt eſt in promtu, nullo modo in Deum Patrem cadere, ſic nec angelis aptum eſt; qui etſi Chriſtum, vt Creatorem, et Dominum ſuum, pariter adorant, *Ebr. I, 6.* et opus ab ipſo peractum laude et admiratione proſequuntur; tamen in membris corporis, vt capitis communis, non numerantur, nec ad ipſos vlla ex parte pertinuit redemtionis opus eiusque fructus, (*Ebr. II*, 16.) ſed ad ſolos homines, quod iam intellexit *Beza*, cum Deo per ipſum, et cum ipſo per fidei vnitatem, inter ſe denique per amoris ab illo orti vinculum copulandos.

Ac bene eſt, quod praeclari, etiam de noſtris, viri, ea re perſpecta, coepere diſceſſionem facere ab illa priſca interpretatione, quae ſe facile obtulerat, a primo adſpectu verborum occurrente angelorum cogitatione. Sed neſcimus, an multo melius, ac non etiam contortius ſit, quod eſt ei ab horum ingenio ſubſtitutum. Volunt enim partem eam, quae in coelis eſt, intelligi de coetu animarum beatarum, quam Eccleſiam triumphantem conſuetudo noſtra ex *Ebr. XII*, 23. appellat. Nam quod *Beza*, primus, quod ſciamus, a priſca interpretatione diſcedere auſus, fideles Veteris Teſtamenti, qui tum in coelis eſſent, intelligi voluit, id redit eodem. Quodſi ſola illa verba in epiſtola ad Epheſios ſpectarentur, et ea, quae ibi memoratur, *ἀνακεφαλαίω-*

σις

τις in Chriſto, eſſet fortaſſe, vt ea ratio probaretur. At reclamant, vt opinamur, cetera omnia.

Primum, in illo ipſo verſiculo, ea coniunctio facta dicitur *εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, tempore, quod eſſet deſtinatum conſilio diuino.* At Eccleſiae triumphantis et militantis conſociatio, etſi nititur Chriſti morte, tamen non illo demum tempore, quo mortuus eſt, initium habuit, ſed fuit ſemper, et per omnem teſtamenti veteris tractum. Deinde non oportet illa ſola verba ſpectare, ſed quae de ea re et *C. II*, 14-18, et inprimis *Col. I*, 20. dicuntur, vbi eandem rem aliis verbis exprimi clarum eſt. At in poſteriori loco, *ea, quae in coelis et in terris ſunt, reconciliata* dicuntur *ad vnitatem in ipſo:* nec ea eſt reconciliatio cum Deo Patre, quae ſeparatim per parentheſin commemoratur. *pace facta per mortem:* in altero, *οἱ δύο, οἱ μακρὰν καὶ οἱ ἐγγὺς,* et per illam reconciliationem vtrique in Chriſto vno Spiritu acceſſum habere ad Deum Patrem. Quam autem reconciliationem *κατὰ πλήρωμα τῶν καιρῶν, a certo tempore;* et concordiam morte Chriſti conſtitutam eſſe dicemus vtriusque Eccleſiae, quae ſemper eſt et fuit concors, et omnem cogitationem diſſidii ac diſcidii reſpuit, cum militantis et triumphantis Eccleſiae non ſit generis in diverſas formas, aut totius in partes diuiſio, ſed eiuſdem numero Eccleſiae duplex modo ſtatus et conditio, in quarum altera ſit ſpes, in altera res et poſſeſſio. Denique, quomodo Paullus hanc beatorum in coelis et fidelium in terris coniunctionem in Chriſto, vocet *myſterium, arcanum Dei conſilium Eph. I*, 9. cet. ſuo tempore reuelandum, ſibique inprimis, et per ſe aliis patefactum? cum illa coniunctio fidelium omnium nunquam non perſpecta fuerit fidelibus, inde ab origine religionis, quae ſalutem per Meſſiam ſperandam et petendam proponeret, intelligaturque per ſe, ſicut omnes, quae vſquam ſunt, naturae intelligentes, vnam, velut vnius domus et parentis Dei, familiam conficere, communis creatio indicat.

Itaque in promtu eſt, aliam eſſe interpretationem quaerendam, quae cum conſilio Paulli, et tota vtriusque epiſtolae ſerie, dictisque omnibus, magis conſentiat, nec tamen pugnet cum vſu loquendi Scripturarum ſacrarum. Quam olim nos quaerentes, cum Scripturas coepiſſemus tractare ſtudio noſtro, hoc eſt, aſſidua et crebra lectione, et obſeruandis comparandisque locis ſimilibus, in quo clauem eſſe Scripturarum, vt eſt, ita traditum nobis tenebamus, ſuſpicati ſumus fore talem, ſi ea, quae in coelis eſſent, intelligeremus Iſraëlitas, quae in terris, Gentes. Sed in ea ſuſpicione ab rebus ducta, aduerſari videbantur verba, quae vel ſic dicta eſſe, vel in tali genere orationis ſic dici poſſe, non vel audieramus vel repereramus. Poſt idem dudum *Lockio* viſum cognouimus, quem eadem via ad opinionem eam delatum fuiſſe, vt ad alias ex eodem genere, planum erat, quamquam adiutum etiam, vt ait ipſe, et forte primo monitum interpretatione *verbi ἀνακεφαλαιώσασθαι* in Verſione Britannica, ſumta a *Caluino* ſcilicet et *Beza*, qui *recolligere* interpretati ſunt. Et poſtea alios quoque meminimus nos reperire, ſed omnes *Lockio* poſteriores, vt *Schoettgenium* in *Horis Talmud.* qui eam interpretationem probarent, ſiue ſumtam ab illo, ſiue eadem via, vt fit, repertam, ſed ita, vt ei firmandae et illuſtrandae iuſtam operam non impenderint. Nam habet profecto illa interpretatio aliquid offenſionis, vt diximus, ex adſuetudine *res coeleſtes* et *terreſtres* intelligendi de angelis et hominibus, et in *coelo* et *terra* cogitandi loca, quae verbis iis proprie exprimuntur: nec ſufficit dicere (cum *Lockio* et *Schoettgenio*) etiam alibi coelum de Eccleſia dici, vt bene monuit *Bruckerus* ad *h. l.*

In quo tamen cauenda eſt iniquitas, aut fortaſſe interdum etiam inſcitia nonnullorum, qui ita dicant, vt in aliis interpretationibus non malis recentiorum vidi interdum dictum eſſe, non eſſe conſequens, vt, quia verbum *coelorum* vno aut altero loco de Eccleſia dicatur, propterea etiam hoc in loco ita intelligi debeat. Nam profecto

non

non eſt hoc conſequens, ſed nec quisquam interpretandi non plane rudis ita ratiocinatur: ſed quando clarum eſt, in genere illo orationis graecae, quo vtuntur ſcriptores diuini, eſſe non nimis pauca, quae nec e graeca lingua, nec ex hebraica, quoad libris V. T. cognoſcendis tenetur, perſpicue ducta videantur, ea quae ſunt in idiomatis orationis Apoſtolicae; intelligitur id, quod magiſtri interpretandi in Eccleſia noſtra ſemper tenuere, et teneri voluere, in pluribus locis ſenſum indagandum eſſe ex rebus, contextu et collatione locorum ſimilium: ea autem via vbi repertus ſit ſenſus, iis omnibus bene conſentiens, tentandum eſſe, ſi poſſit cum vſu loquendi conciliari ſic, vt intelligatur aliquo modo, quomodo verba ſic dici potuerint: quod praecipitur, eſtque neceſſarium propterea, ne libidini fingendi quidlibet, et rerum indolem praetexendi, fores aperiantur. Eam rationem eſſe certam, et omnibus omni tempore bonis interpretibus, etiam in libris humanis, vſurpatam, dubitari ſine turpitudine non poteſt. Nam multa etiam in his ſic primum intellecta ſunt, vſusque loquendi cognitio ſaepe fuit poſterior cognitione ſenſus ex rebus ducta. Agite igitur, periculum faciamus, an poſſimus illam ſententiam rebus ipſis, et velut Paulli ipſius auctoritate adhibenda, probabiliorem efficere, et minuere offenſionem, quam ex verbis videtur habere.

Ac primum, vt ab eo initium faciamus, quod, conceſſu et conſenſu omnium interpretum, ſumere poſſumus, clarum eſt, partem vtriusque epiſtolae primam, quae eſt dogmatica, pertinere ad explicationem beneficii diuini, quod hominibus, primum communiter omnibus, tributum eſt, per redemtionem I. C. deinde, et quidem inprimis, alterius, quod proprie Gentibus, vocatis et adductis ad communionem bonorum Chriſti, et, inuiſa Gentibus lege rituali abolenda, inſertis Eccleſiae verae, quae fuerat ante in populo Iudaico vno; vt eſſent iam cum Chriſtianis e Iudaiſmo vnum Chriſti corpus, vt capi-

tis. Ea porro demonſtratio, vt in vtraque epiſtola confertur ad incendendos animos admiratione benignitatis diuinae aduerſus eos, quibus nihil illius ſalutis promiſſum erat, aut debebatur, ita proprie in epiſtola ad *Coloſſenſes*, ad firmandos animos aduerſus doctrinam Iudaicae legi faventem, exigentemque a Chriſtianis nouitiis circumciſionis et aliorum rituum conſeruationem, II, 8-23. In hoc igitur argumento explicando, quem locum habere poteſt vel inſtaurata inter angelos et homines amicitia, vel Sanctorum in coelis et in terris conſociatio ſpiritualis? Quis non ſtatim intelligit, in iis verbis, de quibus quaeritur, et in quibus, certe in epiſtola ad Epheſios, eſt ſumma inſtitutae diſputationis, expreſſam eſſe debere illam coniunctionem Iudaeorum et Gentium ad vnitatem Eccleſiae, quae eſt Chriſti corpus, *Eph. I*, 23. quod tum demum eſt, ſi verba eo, quo propoſitum eſt, modo explicentur.

Illud porro non eſt leuius, quod in vtroque loco ſtatim ſequitur applicatio eius, quod vniuerſe de coniunctione coeli et terrarum dixerat ad Chriſtianos Epheſinos et Coloſſenſes e Gentiliſmo et Iudaiſmo: ἐν αὐτῷ, inquit, *Eph. I*, 11. ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν cet. in eo Chriſto, inquit, haec copulatio coeli et terrae facta eſt, in quo primum nos, Iudaei, allecti ſumus, vt eſſemus, ſecundum promiſſa prophetarum, primi, qui crederemus Chriſto, deinde v. 13. etiam vos Gentiles, cognito Euangelio, quod illam vobis ſalutem denunciat. Tum porro pergit ad latius rem explicandam, demonſtrandumque, quales fuerint, quales nunc ſint, poſtquam Chriſtus ſuſtulerit morte ſua id, quo diſtineretur vtraque generis humani pars, et eos coniunxerit cum illis, qui per natales eſſent heredes ſalutis diuinae per Chriſtum, I, 18. II, 22. vid. inpr. *v.* 11. 12. III, 6-13. Nec alia eſt ſeries orationis in epiſtola altera. Nam ab eadem propoſitione I, 19. de decreto diuino per Chriſtum reconciliandi omnia, et quae in coelis ſint, et quae in terris, tranſit ad euentum illius decreti in ipſis Coloſſenſibus, quos, ante extraneos, adductos

ductos eſſe ad ſalutem: quod deinde II, 9. diligentius explicat, modo etiam rei demonſtrando. In hac tali ſerie differendi, quem locum poſſunt habere angeli aut ſancti in coelis? aut de quibus aliis, quam de Iudaeis et Gentibus cogitari poteſt? Neque enim poteſt eſſe aliud in propoſitione et ſumma rei, aliud in explicatione et applicatione, niſi quis Paullum nauiter imperitum differendi velit iudicare: quod profecto quisque longe ab ſe velit abeſſe.

Illud autem iam ſupra tetigimus, quod eſt profecto non leue, et haud ſcio an grauiſſimum, quod in ea re Paullus ait eſſe *arcanum*, *rem ante ignotam*, nunc demum ſibi et aliis, quibus Deo placuerit, patefactam, *Eph. I*, 9. proxime ante illam propoſitionem, de coelis et terris per Chriſtum conſociatis. Sed illius arcani mentio etiam crebra eſt poſthaec per epiſtolam, et illam ipſam, et alteram, vt *Eph. III*, 3. 4. 9. iisdem quibus ante verbis, *Coloſſ. I*, 26. 27. et eſt ſemper eiusmodi, vt ad coniunctionem Gentium cum vera Eccleſia Chriſti, quae e Iudaica orta eſt, referatur, et per eam explicetur. An igitur aliud eſſe poteſt in loco eo, vbi primum ſummam illius myſterii proponit? Non profecto, ſi nouimus Paullum et eius rationes differendi, omninoque rationem rei bene explicandae non penitus ignoramus.

Ipſorum autem verborum, quibus myſterium illud explicatur, *ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς*, collatio cum aliis formis verborum ad id explicandum pertinentibus, pro ea, quam tractamus, interpretatione, pugnat. Nam *Cap. II*, 14. *ſqq.* iterat illam ſententiam, commendandi beneficii cauſſa, cuius vult Epheſios eſſe memores *v.* 11. Iam *ἀνακεφαλαιώσασθαι* clare exprimitur per *ἓν ποιῆσαι*, *ἕνα καινὸν ἄνθρωπον κτίσαι*, *v.* 14. 15. Itaque et *ἀμφότερα* et *ἀμφότεροι*, quos Chriſtus pace facta vnum fecerit, ad vnum nouum hominem redegerit, ſunt *τὰ ἐν τοῖς οὐρ. καὶ ἐπὶ τῆς γῆς*. At illi ſine omni dubitatione ſunt Iudaei et Gentiles *οἱ μακρὰν*

κρὰν καὶ οἱ ἐγγὺς v. 17. οἱ λεγόμενοι ἀκροβυςία, καὶ ἡ λεγομένη περιτομὴ ἐν τῇ σαρκὶ, v. 11.

Denique in fine totius loci et partis dogmaticae, explicata clare coniunctione Iudaeorum et Gentium et diſcriminis omnis ſublatione, preces pro Chriſtianis nouis faciens, III, 1. τȣτου χάριν, inquit, ἐγὼ π. cet. *Propterea* igitur *adoro Patrem I. C. ex quo omnis illa coeleſtis et terreſtris familia et eſt et appellatur.* In quo clarum eſt reſpici ad ſuperiora, verbis ad I, 9. ſententia ad explicationem arcani de Iudaeis et Gentibus. Aut nihil in toto hoc genere interpretandi vſpiam collatio et inde ducta ratiocinatio valet, aut hinc clarum eſt, τὰ ἐν τοῖς ȣρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς eſſe eo, quo diximus, modo, intelligenda.

Et haec quidem ab re, contextu et collatione argumenta ſunt: ad verba veniamus; a quibus maxima eſt illius interpretationis offenſio. Nam in tali diſputatione, cum ſenſus loci difficilioris quaeritur, maxime ſolet eſſe in promtu, vt in verbis maneatur, etiam apud eos, quibus nihil minus, quam verborum et litterarum ſcientia curae eſt. Sed ego in hac parte defenſionis non admodum vtar locis propheticorum librorum, aut ſolis iis, in quibus *coelum* et *terra*, vel ſolum *coelum* ſymbolica Eccleſiae appellatio eſt, vt ſatis ex *Eſaia* et Ioannea Apocalypſi conſtat, et *Vitringae* ad vtriusque loca (*Eſ. V*, 6. *XXIV*, 21. *Apocal. VI*, 12.) et aliorum notatis. Nam quae in figurata illa et ſymbolica oratione dicuntur, ea non ſtatim et eodem modo dicuntur in ſermone docentis et explicantis capita doctrinae. Ceterum illud tamen recte dici poteſt, atque exemplis clarum fieri, ab illa tam crebra Eccleſiae verae per coelum appellatione, in qua regnaret Meſſias, ductum fuiſſe in ſcholis Iudaeorum morem, tempora Meſſiae et veram Eccleſiam per *regnum coelorum* exprimendi, etiam in docendo, vt patet ex Collectis *Wetſtenii* ad *Matth. III*, 2. eamque ob cauſſam ſic a Chriſto vſurpatam eam appellationem eſſe in ipſa doctrina perpetua. Sed e ſermonibus Chriſti inprimis huc retu-

retulerim loca, vbi clare de Eccleſia ſermo eſt, vt cum Gentes dicuntur cum Abrahamo, Iſaaco et Iacobo in coelis, vel coeleſti regno, ſeſſurae ad menſam, fruentes bonis Meſſiae, *Matth VIII*, 11. Item cum *clauis regni coelorum* et *clauis ſcientiae* permutantur, *Matth. XXIII*, 13. *Luc. XI*, 52. Quod autem ad appellationem *terrae* de Gentibus attinet, ea illuſtrari videtur poſſe locis iis, vbi de Gentilibus, quoad a Iudaeis diſtinguuntur, manifeſte κόσμος dicitur, quod fit non raro. Sunt enim vſu Apoſtolico eiusdem poteſtatis. Nam *Rom. XI*, 12. *ſeq.* πλȣ̃τος ἐθνῶν et πλȣ̃τος κόσμȣ permutantur: et quia olim, e conſuetudine Iudaeorum graece loquentium, κόσμος, dictus erat de Gentilibus, quoad eſſent extra Eccleſiam, propterea poſt etiam ii, qui non eſſent Chriſtiani, ſic appellati ſunt, vt clare 1 *Cor. V*, 10. *VI*, 2. Hic eſt *Mundus Gentilium*, de quo exſtat *Iacobi Altingii* libellus in *Heptade Diſp. V*, *n*. 5. (*T. V. Opp*. 142.) Sed ille delectatus, vt opinor, ſua de verbo hoc obſeruatione, ſignificationem eam quaerit in locis N. T. iis, a quibus eſt alieniſſima, vt *Io. III*, 16. *XII*, 19, *I*, 29. cet. et contra non videt loca alia, quae ſunt perſpicue huius ſignificationis, praeſertim in illis duabus epiſtolis, vbi ea verba ab interpretibus fere praetermittuntur, vt *Eph. II*, 12. vbi Gentiles dicuntur ante ſuſceptam fidem fuiſſe ἄθεοι, ἐν τῷ κόσμῳ, vt interpungit non male *Bengelius:* (quamquam etiam coniunctum cum ἄθεοι aliter capi vix poteſt; nam in eo, qui phyſice κόσμος dicitur, fuiſſe, nihil attinebat dicere) *Coloſſ. II*, 20. *III*, 5. *Terram* autem ipſam aliis locis Apoſtolicis ſic dici non notaui, niſi ſic velit quis accipere in illa Paulli cohortatione in eadem epiſtola ad *Coloſſ. III*, 5. νεκρώσατε τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, quod non abſurdum ſit, intelligere, necate illa vitia, quibus indulgent Gentes, nondum conuerſae ad Chriſtum, nec receptae in πολιτείαν Chriſti. Nam, enumeratis vitiis, quae membra Epheſiorum terreſtria dixerat, addit, *quibus et vos ante dediti fuiſtis*. Sed haec omnia etſi non

habent iuſtam euidentiam, qualis debet eſſe, cum e verbis rem et ſententiam conſequi neceſſe eſt, vt in ſummis capitibus doctrinae, aut cum contextus et res nullas dant anſas tenendi ſenſus; tamen aliquam vim habent ad ſententiam eam, quam res et ratio docet, vtcunque conciliandi cum vſu et analogia ſermonis Apoſtolici, quod in tali genere locorum ſufficere poteſt.

Sed haec diſputaſſe et conſideraſſe vel hac de cauſſa non alienum fuerit, vt animi occupentur diligentiori cogitatione illius beneficii, de quo in principio diximus, incendamurque ſtudio praedicandae benignitatis diuinae, quae et nos per Chriſtum placatos vocauit ad regnum coelorum et Eccleſiam Chriſti, et per regenerationem a morte reuocatos et viuificatos cum Chriſto συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπȣρανίοις, *in ipſis coeleſtibus collocauit in ipſo, Eph. II*, 4. Nam ea facta eſſe, ait Apoſtolus, vt perſpiciantur diuitiae immenſae bonitatis diuinae aduerſus nos. Sed hae ipſae tam iucundae et laetae cogitationes etiam hanc vim habebunt, vt inflamment nos ſtudio vitae ſanctae, in qua, vitiis priſtinis eorumque reliquiis exſtirpatis, nouam cum Chriſto vitam viuamus, per quam ſanctitas diuina illuſtretur, et ſanctum Euangelium Ieſu Chriſti ornetur. Ita etiam ſpem vitae alterius nouae in coelis apud Deum cum Chriſto per omnem aeternitatem agendae et tenebimus et firmabimus, qua beatius in his terris eſſe nihil poteſt. Eas autem tales, tam pias cogitationes, ſenſus et motus animi, alemus, religioſe obeundis per hos dies, tam ſanctos et laetos nobis, ſacris publicis, tum aliis communibus vniuerſae huic Ciuitati, tum propriis nobis, quae fient feria prima in Aede Paullina ab hora XII. inter quae Orationem diſertam et elegantem de *Dignitate Fidelium e futuro eorum in vitam reditu cognoſcenda*, recitabit *M. Samuel Fridericus Nathanael Morus*, Collegii Principalis Maioris Sodalis, vir Doctiſſimus, quam audiuiſſe non poenituerit.

AD

I. COR. XIV

DE

DONO LINGVARVM

AD I. COR. XIV.

DE DONO LINGVARVM

Vt duas Deus veritati vias ad mentem animumque humanum patefecit; oculorum alteram, alteram aurium: ſic vtrisque ſuas veluti regiones attribuit, intra quas mens humana, illarum inſtrumento adiuta, veritatem perſequatur et indaget; oculis quidem naturam vniverſam adſpectabilem, quod regnum Dei naturale vocamus, auribus autem mundum inuiſibilem, quod eſt regnum gratiae diuinae conſtitutum per filium Dei, Ieſum Chriſtum. Nam naturae illud regnum profecto merum eſt *ſpectaculum*, alterum gratiae totum *acroama:* quippe in illo, ſpectandis operibus ac muneribus diuinis, mens deduci debet ad contuendum animo inadſpectabilem rerum omnium auctorem, cum vniuerſa eius maieſtate, *Rom.* I, 20. in hoc, audiendo verbo Dei, accipit notionem Dei rerumque diuinarum, et ſcientiam conſiliorum diuinorum ad ſalutem humanam, per Ieſum Chriſtum partam, pertinentium, *Rom.* X, 16. vnde Euangelium λόγος ἀκοῆς dicitur, et *audiendi* verbo exprimitur, quicquid, de conſilio diuino, ad ſalutem propoſitam conſequendam valet. In quo eſt in promtu, quanto expeditior ſit et planior via veritatis, quae patet ei per aures, quam quae per oculos vadit. Nam etſi ſplendore, apto ad oculos capiendos, longe praeſtant illa tanta ſpectacula naturae, faciuntque magnam admirationem contuentibus, cum illud Euangelicum acroama tenue ſit, ſimplex, ſine omni ad ſenſus humanos commendatione: tamen, vt ille ipſe ſplendor officit animi luminibus, vitiatis et naturae et adſue-

adſuetudinis prauitate, hebetatque oculorum aciem vi ſua, vt longius proſpicere, et videre latentem veritatem nec poſſint, nec velint; ſic haec tenuitas, omni ſenſibili ornatu, velut veſte, detracto, apertiorem facit veritatem, et admouet propius et celerius animis ad intelligendum et recipiendum. Videmus, illud ipſum inuſitatum acroama linguarum nouarum, quo regnum Ieſu Chriſti ſpirituale vel inauguratum eſt vel promulgatum vniuerſo generi humano, admiratione ſui obſtupefeciſſe potius animos, quam ad videndum verum acuiſſe; oratione autem Petri demum adiutum, habuiſſe vim ad docendum et ad perſuadendum. Nam nec cetera illa Ieſu Chriſti et Apoſtolorum miracula, quae oculis cernerentur, ſine verbo, placidis auribus et animis accepto, valuere ad perſuadendum, eorumque vis omnis conſumta eſt in ſtupore et admiratione inani apud eos, qui oculos modo adhiberent ad ſpectandum. Sed homines, vanitate mentis decepti, fere plus tribuunt iis, in quibus eſt ſenſibilis aliqua, fortius feriens animos, magnificentia, eaque magis, ſed plerumque ſine fructu, admirantur, quam quae tali pompa carent. Itaque Corinthii, vt in exemplo propoſito maneamus, magis in donis Spiritus ſancti expetebant id, per quod linguis ſibi ignotis, ſine doctrina, loqui poſſent, quam per quod verbum Dei bene explicarent ac docerent. Super quo dono Spiritus ſancti tam admirabili, cuius exempla prima edita ſunt ea ipſa die, quam religione recolemus craſtini diei, non alienum fuerit hoc tempore diſſerere, et periculum facere, ſi poſſimus mediam quandam reperire viam, quae, vitatis vulgatarum de eo opinionum difficultatibus, ad veritatem ducat, poſteaquam nuper in Britannia vehementius diſputatum eſt *Warburtonum*, Epiſcopum Gloceſtrienſem, inter, et *Midletonum*, Viros doctiſſimos, ſuper eius doni indole; cum ille, communem ſecutus opinionem, in eo dono ἕξιν defenderet, hoc eſt, facultatem linguae cuiusuis talem, vt ea pro vernacula, cum vellent, in dicendo ſcribendo-

bendoque vti poſſent, hic autem motum tranſeuntem modo agnoſceret, ſine conſtantia ea, quae eſt in ἕξει, *habitu*. In qua diſputatione lapſus eſt vterque, vt fit, opinionis ſuae defendendae ſtudio, cui tam facile ſe admiſcet, etiam in bona cauſſa, cupiditas ſuae laudis et auctoritatis, fallitque homines veritatis defendendae ſpecie inani, cum pro ſua cauſſa depugnant. Nam *Midletonus* quidem ita ſententiae ſuae defendendae cauſſa diſputauit in libello eo, quem *de dono linguarum* ſcripſit, vt θεοπνευστίαν Apoſtolorum in docendo ſcribendoque in dubitationem adducere videretur, et propemodum contumelioſus fieret in libros eorum, ſiue orationem Apoſtolicam: *Warburtonus* autem, dum difficultates, contra conſtantiam doni linguarum, eiusque in ſcribendo vſum, a *Midletono* motas conabatur de medio tollere, deſcendit ad mirabiles et parum graues de oratione diuinitus inſpirata opiniones, quas nullo modo potuit probare peritis rerum, in his *Th. Lelando*, Theologiae et Eloquentiae in Dublinenſi Academia Profeſſori eruditiſſimo, a quo eſt etiam nuper erudito libro refutatus. Vtriusque libri et *Warburtoniani, de Natura Gratiae,* cuius in Libri primi capite ſecundo et tertio hoc egit, et *Lelandini* iudicium factum eſt nuper in *Bibliotheca Theologica.* Sed ante idem egerat *Warburtonus* in libro, quem *de Principiis religionis naturalis et reuelatae* inſcripſerat. (T. I. *Homilia ſexta, ad Ioh. XIV,* 16.) Sed rem altius repetamus, vt aliqua cum fiducia de cauſſa tota iudicandi facultatem legentibus praebeamus.

Antiquiſſimis, et non nimis remotis ab aetate Apoſtolica ſeculis, videmus ita parum certam et perſpicuam, de dono linguarum eiusque natura, famam fuiſſe, vt coniecturis modo niterentur Doctores; quae, vt fit, parum inter ſe conſtabant. Cauſſa fuit, quod id chariſma vltra aetatem Apoſtolorum non viguerat, nec ea ipſa, aut, quae ſtatim ſecuta eſt, habuerat, qui rem ſua memoria actam et vulgo notam, planius deſcriberent; ne proximis

mis quidem, qui forte ab his acceptam rem tenerent, poſteris tradere curantibus. Primus, quod nos quidem ſciamus et obſeruauerimus, rem tetigit *Tertullianus*, eo, quem poſthac commemorabimus, loco; ſed et ipſe ita, vt verear, ne alio trahant, qui ſuae opinioni aduerſari verba eius exiſtiment. Ac neſcimus, an aliquid fuerit in *Hippolyti* libello *de Chariſmatis*, quod eo pertineret. Nam commentitius ille, qui inter opera eius, ex *Conſtit. Apoſt. VIII*, 3. eſt editus, eſtque fortaſſe ad genuini formam factus, tantum ad vſum eorum pertinet, qui ſit in modeſtia. Seculo quinto, clarum eſt, duplicem opinionem tenuiſſe; alteram, quae Apoſtolis et ceteris ſodalibus omnibus ſua lingua, vna eademque, loquentibus, audiuiſſe diceret homines ſuae quemque linguae ſonum et verba; alteram, quae Apoſtolos ipſos, et quicunque eo chariſmate donati eſſent, exiſtimaret, coepiſſe vi divina loqui verbis linguarum peregrinarum, et ſibi nullo vſu cognitarum, tanquam linguae ſuae et ſermonis ſibi vſitati a longo tempore. Nam vtramque ita narrat *Gregorius Naz. Or. XLIV.* vt rem ambiguam eſſe fateatur, ceterum magis ad poſteriorem rationem inclinet, quae ab Latinis, *Ambroſio*, *Auguſtino*, *Leone M. Gregorio M.* et aliis probata, conualuit in Eccleſia Latina; in qua tamen ipſa non defuere, qui priorem ſententiam probarent, quibus olim *Eraſmus*, *Graueſonius*, nuper et *Io. Lamius*, acceſſere. Et veteres quidem, vt e *Gregorii* loco intelligitur, in illam ſententiarum varietatem deducti ſunt ambiguitate, vt exiſtimabant, verborum apud *Lucam Act. II*, 6. ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν· in quibus τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ et ad ἤκουον referri poſſe, vnde prior illa opinio naſceretur, et ad λαλούντων αὐτῶν, vnde altera exiſteret. Quod ſane mirum videatur accidere potuiſſe hominibus graecis; cum ἀκούειν διαλέκτῳ, nullo modo graeca loquendi ratio ferat, nec eius formae vllum exemplum proferri poſſit. *Eraſmus* autem conturbatus fuiſſe videtur verſus quarti verbis, quod

quod *omnes*, pleni Spiritu Sancto, coepiſſe dicantur peregrino ſermone loqui, nec credibile ſit, qui pariter loquerentur, eodem tempore diuerſo ſermone vſos eſſe: quod ita intelligi non eſt neceſſe, ſed potius, vt omnes deinceps, alius poſt alium, ἀνὰ μέρος, vt Paullus ait, alternis, alia alius lingua, ſicut 1 *Cor. XIV.* 23. 24. 27. 29. 30. 31. Verum haec ſententia facile reuincitur, tum illa ratione, qua *Nazianzenus* vtitur, quod ea miraculum, et eius veluti ſedem, ab Apoſtolis loquentibus transfert ad audientes, tum ipſis Chriſti Lucaeque verbis, quae *nouas* vel *alias linguas* tribuunt in eo miraculo Apoſtolis et ceteris fidelibus, quibus id chariſma contigiſſet; quae eſſe non poſſunt, niſi nouo et inuſitato ſibi ſermone, διαλέκτῳ, vtentium. Nam *Lamii* ratio, ab orationis graecae, Apoſtolis vſurpatae, inelegantia ducta, quam nullo modo conueniſſe putat iis, qui eius magiſtrum Spiritum ſanctum haberent, plane aliena eſt ab hac cauſſa: quippe hic non de oratione graeca ſola, aut ea ſermo eſt, qua in libris ſuis poſt ſunt vſi. Etenim illius ſermonis graeci in dicendo ac ſcribendo facultatem diuinitus iis repente infuſam fuiſſe, nulla ratio idonea cogit credere, etſi in ipſo ſcribendi actu vim diuinam interceſſiſſe defendimus, ſed hactenus, vt ſua quisque facultate vteretur apte ad exprimendos ſenſus mentis diuinae. Sed ſi etiam tum in illo numero fuere, qui graece primum vi Spirirus ſancti loquerentur, quod concedi facile poſſet: qualis illa oratio fuerit, non certo ſcimus; etſi credibile eſt, ſimillimam ei fuiſſe, quam in libris ſacris videmus, eademque de cauſſa, vt Iudaei et proſelyti e regionibus graecis, ei generi orationis e verſione graeca librorum ſacrorum adſueti, intelligere poſſent: quo tollitur tota illa difficultas, quam tantopere auxit verbis *Midletonus*, *Warburtonus* autem tollere, infeliciſſime tentauit.

Sed hac opinione, de ſede miraculi, ſublata, relinquitur non vna difficultas in altera eaque vera ſententia,

ſi modum et vſum chariſmatis conſideres. Atque nos iam mittamus ea, quae hodie haud dubie in commentis ponuntur: quale eſt, quod Veteres genera linguarum numerant ad duo ſupra ſeptuaginta; quem numerum pari vanitate in confuſione linguarum Babylonica exortum, et in genere humano ſeruatum, finxere: quod vnicuique Apoſtolo vel omnia illa genera tribuunt, vel plura, vel denique, vt video placere *Chryſoſtomo*, illud, quo opus futurum erat in regionibus iis, ad quas eſſet cuique eundum docendi cauſſa; ſuper quibus pariter multa, inter varios diſſenſus, confinxere, vt nuper bene demonſtrauit *Semlerus* V. S. R. in hiſt. dogm. fidei, p. 41. Illud, quod maiorem habet difficultatem, videamus, ſuper quo ex parte diſputatio illa in Britannia agitata eſt, vt ſupra diximus. Et id quaeri et explicari multum refert; quod ab eo maxime pendet intelligentia capitis XII. et XIV. prioris Paullinae ad Corinthios Epiſtolae, vt res docet ipſa, et agnoſcit *Clericus* ad h. l. qui et ipſe nullam magis ob cauſſam nihil ei loco lucis attulit, immo omnia paene nugis referſit, quam, quod modum et vſum illius χαρίσματος non aſſecutus erat. De hoc igitur, ſepoſita omni humana auctoritate, ſolisque orationis Paullinae veſtigiis perſequendis, videamus, ſi ad verum peruenire, et eadem opera lucis aliquid loco Paullino affundere poſſimus. Sed haec diſputatio nobis ita diuiſa ſit, vt primum, qui finis, qui vſus illius doni fuerit, diſcere ab Apoſtolo, deinde ex eo inprimis indolem eius reperire tentemus.

Iam non ignoro, veteribus ita placuiſſe, iisque recentiores vniuerſo propemodum conſenſu adſtipulatos eſſe, vt chariſmatis illius finis referretur ad vſum in docendo Euangelio apud gentes vniuerſas. Nam inde omnia fere illa commenta veterum, quae ante tetigimus, nata ſunt. Et erat procliue ad hanc opinionem venire, rem ex vulgari linguarum vſu aeſtimantibus. Sed id ipſum

ipſum eſt, quod tenebras obfudit viris doctis in loci Paullini interpretatione, nec, vt noſtra fert opinio, conſiſtere cum iis poteſt, quae literae ſacrae de eo dono perſpicue tradidere: quae age in vnum locum colligamus, atque ita nobis viam ad verum praeparemus.

Ac primum Dominus noſter Ieſus Chriſtus, in eo charifmate promittendo, diſerte id ab doctrina diſtinguit *Marc. XVI*, 17. et ſignum veritatis traditae et acceptae, non inſtrumentum docendae et explicandae facit, vt cetera, quae pariter promittit. Nec id Apoſtolis modo promittit, ſed τοῖς πιστεύσασι, qui Euangelio ab iis tradito crediderint; qui non omnes doctores erant futuri. Idque firmauit euentus, in illis Iohannis diſcipulis *Actor. XIX*, 6. quos, nulla profecto cauſſa eſt exiſtimandi, omnes factos doctores, vt nec Cornelium, centurionem, cum ſuis, *XI*, 44. 46. qui audiendo pie verbo credentes, id chariſma acceperunt. Veniamus ad Paullum: qui ita de eo loquitur, vt non doctores Corinthiorum, ſed de Corinthiorum coetu multos illius doni appetentes, dicat fuiſſe: et *XIV*, 2. ſua ſi vota valerent, omnes hoc donum accepturos eſſe. An igitur omnes doctores Euangelii fieri, et proficiſci ad gentes barbaras vel ipſi voluere, vel Paullus voluit, vt eas docerent Euangelium? Nullo ſane modo. Immo ad vanitatem id donum ab iis expetitum eſſe arguit ac reprehendit, quod in eo eſſet maior admiratio quam in ceteris, iubetque expetere alia, etſi minus ſplendida chariſmata, at vtiliora Eccleſiae: in quo genere? in docendo, conſolando, cohortando, ſimilibusque. Non hinc planum fit, donum linguarum non ad docendum valuiſſe? Tum clarum eſt ex illo ipſo loco, qui illo chariſmate eſſent donati, eo vſos eſſe in ipſa Eccleſia Corinthiaca, inter conuentus, qui ſacrorum cauſſa fierent, vbi profecto non opus erat linguis peregrinis ad docendos homines, qui graece modo ſcirent. Quid? quod hoc donum a dono τῆς διδαχῆς

διαχῆς clare diſtinguit v. 6. 19. Atque etiam ita quosdam inter ſacra lingua peregrina locutos eſſe diſerte tradit, vt, quae dixiſſent, ſua lingua tradere, hoc eſt, interpretari non poſſent, nec quisquam, quid dixiſſent, ſciret, niſi aut ipſi pariter haberent chariſma interpretandi, quae gloſſis dicta eſſent, aut praeſto eſſet, qui facultatem diuinitus haberet interpretandi, quae ita prolata eſſent. Et talia ſunt multa alia in capite quarto decimo, vt v. 2. vbi, qui lingua peregrina loquantur, non hominibus loqui dicit, quia nemo intelligat; nam id eſt ἐδεὶς ἀκέει: vt v. 13. vbi eos iubet rogare Deum, vt accipiant vim interpretandi, quae per gloſſas dixiſſent inſpirante Spiritu diuino: v. 28. vbi iubet eos ſilere, nec vti dono ſuo, vbi deſit interpres: v. 19. vbi ſe ait malle lingua vulgari loqui in Eccleſia, vt alios erudiat. Quae omnia planum faciunt, id donum proprie ad docendum datum non fuiſſe; etſi ad fidem pietatemque excitandam alendamque prodeſſe poterat, ſi quis adeſſet forte, vt olim Hieroſolymis, qui intelligere poſſet, aut ſi quis dicta interpretaretur.

Dicat aliquis, etſi non in omnibus ad dicendi facultatem pertinuerit, tamen in Apoſtolis eo ſpectare potuiſſe. At Paullus illo dono ſupra ceteros inſtructus fuit, vt ipſe ait, 14, 18. *Gratias ago Deo, quod vobis omnibus magis poſſum loqui linguis peregrinis;* quod male peruertunt, qui, ex verſione latina, μᾶλλον, *magis*, deleri volunt, referuntque ad multitudinem linguarum, cum ad frequentiam vſus pertineat. Quid enim eſſet, *veſtrum omnium linguis loqui poſſum;* cum Corinthii vna graeca lingua vterentur. Nam ſi maxime ibi eſſent Iudaei quidam, qui etiam chaldaice loqui poſſent, id tamen non eſſet, nec dignum illa tali gratulatione, nec ad hunc locum pertineret, in quo non de linguis vſu comparatis, ſed diuinitus infuſis ſermo eſt. Quamquam et *Epiphanius*, auctor in hoc genere non locuples, ad ſolam graecam

graecam linguam refert, quam ſe Paullus dicat melius omnibus Corinthiis callere *adu. haer.* n. XLII. p. 363. quo nihil ſtultius dici poſſit. Sed, vt ad rem redeamus, ſi chariſma linguarum ad docendi facultatem et vſum in Apoſtolis pertinuit, cur id ſupra ceteros datum Paullo, qui nuſpiam docuit, vbi alius, quam chaldaicae aut graecae, vſus aut neceſſitas eſſet, nec vnquam alia vſus eſt, vt ex Actis eius clare patet. Nam eius doctrina ſe intra fines imperii Romani continuit, et regionibus fere graecis; omnibusque in locis initium docendi fecit a Iudaeis et in Synagoga, vbi ſola graeca lingua vſurparetur, quae et in nobilibus vrbibus vulgo nota erat. Itaque et Romanae Eccleſiae graece ſcripſit, non latine. Nec vero ceteris Apoſtolis ad vſum docendi per orbem terrarum alia, quam vernacula Palaeſtinae, aut graeca opus erat, quam callebant vtramque, quantum erat ad hunc vſum ſatis. Erat enim inter Iudaeos in Palaeſtina lingua graeca, ab multo vſu et commercio cum Graecis e Syria, Aſia, Aegypto, a multo tempore etiam vulgo nota. Nec id mirum poteſt peritis rerum videri; cum nunc quoque Francici generis homines, in Germania nati et educati, et viciſſim Germani ſub Francorum imperio degentes in ipſa Germania, vtramque linguam, quantum ſatis eſt ad vitae humanae rationes, teneant: ii autem Iudaei, qui ex omnibus terrarum partibus tum Hieroſolyma confluxerant, vtramque linguam pariter calluerint, et Hieroſolymitanam, et alteram illam, in qua ſe natos et educatos dicebant. Id autem tum in Oriente frequens fuiſſe, vt in vna eademque vrbe ac regione duae diuerſae linguae promiſcue vſurparentur, inter alia hoc quoque arguit, quod in ruinis Palmyrenis tituli vtriusque linguae, et graecae, veluti hoſpitae, et alterius indigenae, reperti ſunt. Atque graeca illa videatur ſufficere potuiſſe etiam iis, qui verſus Orientem, et vltra Euphratem, cum Euangelio tenderent. Nam eae quoque regiones fuerant olim ſatis diu ſub Graecis, arripuerantque vſum linguae

 grae-

graecae, quae ſibi iam ante Graecorum imperium viam in eas regiones per commercia, quae temporibus antiquiſſimis Graeci in omnibus partibus terrarum inſtituerant, ita patefecerat, vt multa eius verba in chaldaicum ſermonem reciperentur. In quo auctorem habemus Danielem, in cuius libro graeca quaedam verba reperiuntur chaldaica forma; quae etiam adnumerat in *Exercitationibus contra Baronium p.* 434. *Caſaubonus.* Sed ſi maxime opus erat lingua chaldaica aut ſimili dialecto, non magis neceſſe erat, eam ipſis infundi diuinitus. Ex quo fit, vt ad docendi rationem non deſiderarint Apoſtoli linguarum ſcientiam, quam quas in patria vſu didiciſſent.

Nec minus hic valere debet obſeruatio commemorata multis, qui in linguae graecae per omnem orbem terrarum propagatione cerni dixere prouidentiam aliquam diuinam, munientis Euangelio viam per omnem terram: quod aliter intelligi non poteſt, quam quod Chriſti legati vna illa lingua ſatis inſtructi eſſent ad omnia loca adeunda, et gentes omnes imbuendas diſciplina Chriſti. Quod ſi eſt, non iis opus fuit dono linguarum aliarum, vt inſtrumento muneris Apoſtolici, inter gentes docendo gerendi. Certe planum eſt, iis nulla noua aut alia, praeter patriam et graecam, lingua opus fuiſſe omnibus in regionibus, e quibus Iudaei, aut ſacris Iudaicis addicti, memorantur a Luca. Nec videntur Apoſtoli, ſi certis modo teſtimoniis velimus niti, vltra illarum regionum terminos progreſſi eſſe, ſed fundatis Eccleſiis chriſtianis, qua parte Iudaeorum olim velut coloniae fuiſſent, illis, et poſt futuris, latius propagandi Euangelii laborem curamque reliquiſſe. In Occidente certe non eſſe vlterius progreſſos, ſatis conſtat. Sed id qualecunque ſit, parum vtique refert. Illud potius videndum eſt, vt, ſi chariſma linguarum non habuit proprie docendi finem, aut vſum inter gentes, quarum linguas non didiciſſent, quo igitur

fine

ſine datum fuerit, et quem vſum habuerit in Eccleſia, reperiamus.

Primus igitur finis haud dubie pertinuit ad illos ipſos, qui Chriſto, vt Apoſtoli et ceteri eius amici atque ſectatores, qui deinde Apoſtolis credidiſſent, vt Ioannei *Actor. XIX.* vt Cornelius cum ſuis, vt innumerabiles alii; vt ii confirmarentur, et hoc haberent pignus veritatis. Nam et hac de cauſſa, et horum *χαρισμάτων* nomine, Spiritus S. fuit arrhabo fidelium, fuitque in hoc dono inſigne teſtimonium Spiritus ſancti, quod perhiberet in animis fidelium veritati, quanquam ipſi ſuis ſignis ſatis lucenti. Alter, ab Chriſto ipſo et Apoſtolis clare proditus, attigit eos, qui nondum crederent: *γλῶσσαι* ſunt *εἰς σημεῖον τοῖς ἀπίστοις*, ait Paullus, 1 *Cor. XIV*, 22. coll. *Act. V*, 32: vt earum admiratione percuſſi, animum aduerterent ad cogitandum et cognoſcendum, haberentque hunc aditum primum ad veritatis cognitionem; qui finis ei fuit communis cum ceteris donis, *Marc. XVI.* commemoratis, in quibus incurrens vehementius in ſenſus vis aliqua interceſſit. Nam in *μερισμοῖς ἁγίου πνεύματος*, quibus Deus doctrinae Chriſti *συνεπιμαρτυρῆσαι*, *teſtimonium veritatis perhibuiſſe*, dicitur Paullo (*Ebr. II*, 4.) donum linguarum numerandum eſſe, dubitationem non habet. Et videmus, quantum incrementum Eccleſiae pepererit ſtatim in principio, cum eius vim et cauſſam auditores admirabundi Petri oratione cognouiſſent *Act. II*, 41. Ceterum vterque finis eam habuit ſaepe coniunctionem, vt eodem tempore pariter teneretur: ſicut in illo primo veluti actu, et Apoſtoli confirmati ſunt euentu promiſſi, quod Chriſtus abiens in coelum iuſſerat exſpectari Hieroſolymis, *Act. I*, 4. et conuerſa eſt ad cognoſcendum de Chriſto, et ad credendum tanta multitudo. Ceterum, vt diuina ſapientia omnia, quantum fieri poteſt, omnibus conſiliis ſuis conſentientia efficere ſolet, ſic hos fines ita cum aliis religionis partibus copulauit vſu et actu, vt

idem chariſma eſſet cuique etiam pietatis cum ſuae tum alienae incendendae et alendae. Etenim rem ita moderatus eſt Spiritus Dei, vt linguas fidelium ad loquendum per aliena verba flecteret in ſacris, et conuentibus ſacrorum cauſſa inſtitutis, cum ſermones fierent de rebus religioſis, ſcripturae legerentur *cet.* deinde, vt argumentum orationis eſſet totum in precando, et Deo laudando, eius operibus, decretis, beneficiis per Chriſtum commemorandis. Id ita fuiſſe, patet omnibus locis Scripturarum, in quibus eius rei eſt commemoratio, inprimis *Act. II.* 1 *Cor. XIV.* Nam in illo quidem *μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ* ſunt haud dubie laudes diuinae, quas celebrant ex ordine omnes, in altero autem ita clarum eſt, totum referri ad orandi et laudandi Dei rationem, vt nihil ſupra: Ὁ λαλῶν, inquit Apoſtolus, v. 13. *τῇ γλώσσῃ, προσευχέσθω, ἵνα διερμηνεύῃ. Ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι τῇ γλώσσῃ* cet. *Qui lingua aliena loquitur, oret Deum, vt et interpretandi vim accipiat: nam ſi orem aliena lingua cet.* Vides, *λαλεῖν τῇ γλώσσῃ* et *προσεύχεσθαι γλ.* permutari: quod eſt perſpicuum argumentum, nil differre: eique conſentiunt cetera omnia, v. 15. 16. cet. Et haec quidem de fine et vſu huius chariſmatis dicta ſunt: reſtat, vt de modo et forma eius quaeramus, iiſdem ducibus.

Videamus primum exempla accipientium id *χάρισμα*, in quibus omnibus intelligitur motus quidam impreſſus a Spiritu ſancto, linguas et ora flectentis ad laudem diuinam per vias nouas et incognitas, hoc eſt, per verba ignota et nulla inſtitutione, nullo vſu parata. Nam eodem modo res exprimitur, quo fit in exemplis ab afflatu diuino repente loquentium, quae ipſi non cogitaſſent, aut meditatione ſua praeparaſſent, vt *Luc. I,* 41. 42. 67. dicunturque vtrique pleni Spiritus facti: nec aliud eſt diſcriminis in vtroque genere, quam, quod his ſuo et noto ſermone ſubiicitur, quod dicant, illis alieno et ignoto. Paullo aliter res acta eſt in iis, qui non primum incipe-

inciperent ita loqui, ſed vterentur chariſmate ante accepto. Nam dicuntur γλῶσσαν ἔχειν, 1 *Cor. XIV*, 26. Ceterum modus eſt idem, fitque oratio non per ſcientiam illius linguae nouae, qualis eſt in iis, qui didicere, ſed impulſu ſpiritus et actione diuina, vt in omni θεοπνευςία et inſpiratione diuina. Id intelligitur ex eo planiſſime, quod Paullus clare dicit, in iis, qui eo chariſmate vterentur, fuiſſe, qui, quae ſermone peregrino dixiſſent, eloqui ſuo non poſſent; quod nullo modo locum habet in iis, qui linguae facultatem habent talem, qualis eſt a diſciplina et exercitatione, vt ea vti poſſint, quando et quomodo velint. Nam hi, quae ante, fere ſuo, vernaculo ſermone, cogitarunt, eloquuntur, v. c. latino, et quae latine dixere, facile reddunt, et ſermone patrio interpretantur petentibus, nec requirunt alium interpretem orationis ſuae, latine prolatae. Similisque eſt ratio *Interpretum* Paullinorum, in quibus valde ſe torſerunt multi. Non enim ſunt tales, quales vulgo dicimus: ſed qui ab alio dicta, per diuinam ſuggeſtionem ſtatim ex ordine reddunt lingua nota, cum ipſi illius linguae, cuius verba interpretantur, ſint rudes. Neque enim aliter eſſet χάρισμα Spiritus ſancti, quod cum ἀποκαλύψει et ſimilibus comparari, aut precibus a Deo impetrari, nec potius diſcendo comparari deberet.

Atque ſic rem antiquiſſimis temporibus, et aetati Apoſtolicae proximis, intellectam eſſe, colligi poſſe videtur e *Tertulliani* loco, in quinto contra *Marcionem*, p. 591. *Exhibeat itaque Marcion Dei ſui dona, aliquos prophetas, qui tamen non de humano ſenſu, ſed de Dei Spiritu ſint locuti, qui et futura praenunciarint, et cordis occulta traduxerint. Edat aliquem pſalmum, aliquam viſionem, aliquam orationem duntaxat ſpiritalem, in ecſtaſi, id eſt, amentia, ſi qua linguae interpretatio acceſſit* *).

*) Obiter admonemus, illa verba *de humano ſenſu cet.* exprimere θέλημα ἀνθρ. 2. *Petr. I, extr.* tum eleganter, *occulta cordis*

In his, clarum eſt, vltima, eſſe e 1 *Cor. XIV*, 26. ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει, non verbum de verbo exprimendo, ſed ſententiam, cum aliqua tamen varietate. Nam *pſalmum* videmus, *viſionem*, ἀποκάλυψιν, *orationem ſpiritalem*, διδαχήν· cetera pertinent ad γλῶσσαν, niſi *orationem ſpiritalem* eo referre velis, quod orationem de precibus dicere ſolet *Tertullianus*, reliqua ad ἑρμηνείαν. Vtcunque ſit, locus hic primum valet, vt id obiter moneamus, etiam ad reuincendam *Marklandi* (ad *Lyſiam* p. 574.) coniecturam, pro γλῶσσαν corrigentis γνῶσιν, et non neceſſariam, et abhorrentem, quod ἑρμηνεία ſequitur, quae ſine γλώσσης mentione ſtare non poteſt, reſpiciturque ad v. 13. Deinde indicat, *Tertullianum* orationem ἐν γλώσσῃ a vi Spiritus ſancti duxiſſe, et in ea ἔκστασιν quandam intellexiſſe, quod optime conuenit iis, quae diximus.

His ita explicatis et conſtitutis, primum intelligitur, in eo non falſum fuiſſe *Midletonum*, quod, poſt *Salmaſium de lingua Helleniſt. p.* 252. in illo chariſmate motum Sp. S. transeuntem modo fuiſſe, defendit, qualem in inſpiratione diuina inter ſcribendum fuiſſe ſcimus, nec id pertinuiſſe proprie ad facultatem docendi et ſcribendi: in

cordis traduxerit, Paullinum 1 *Cor. XIV*, 25. τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας φανερὰ γίνεται, nempe, vt prauitatem conſiliorum occultorum indicet, quae patefaciat propheta; quo ſenſu τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας in libris ſacris dicuntur. Nam *traducere* (παραδειγματίζειν) eſt Latinis, maleficum hominem contumeliae cauſſa ducere per ora hominum ad ſpectandum: eoque verbo vſus eſt, vt ſententiam Apoſtoli plene exprimeret, quod *conſilia occulta* Latinis etiam in bonam partem dicuntur. Sunt multa in illo ſcriptore ad bene intelligendam phraſin N. T. vtilia, itemque ad κρίσιν. Sed eo conſilio legendus eſt, vt obſeruentur: quam rationem in eo legendo habuiſſe, vix quemquam nouimus, praeter *Semlerum*, Theologum eruditiſſimum.

in quo etiam nihil incommodi eſt ad rem Chriſtianam. Sed in hoc errauit vehementer, quod eum motum ſemel impreſſum ita tranſiſſe defendit, vt nunquam repeteretur. Nam id prorſus repugnat iis, quae Paullus de hoc chariſmate ſuo et aliorum Chriſtianorum inter Corinthios tradit: ex quibus clarum eſt, eum motum rediiſſe ſubinde inter conuentus, qui ſacrorum cauſſa fierent, ad vſum precandi et veritatis firmandae. Et propter hanc cauſſam recte defendi poteſt, id chariſma tenuiſſe, quibus contigiſſet, ἕξεως *habitus* modo, quod defendit cum aliis *Warburtonus*, ſed non hactenus, vt eas linguas, quibus in illo motu diuino loquerentur, ita poſtea in poteſtate haberent, vt iis vti in vita quotidiana, in ſermonibus quibuscunque, in ſcribendo poſſent, quod ſecus fuiſſe, per ea intelligitur, quae ſupra diſputauimus. Quod ſi ita rem concepiſſent, comparandis diligenter locis Scripturarum eo pertinentibus, totam illam diſputationem de genere orationis Apoſtolicae, quoad grammaticis et rhetoricis artibus iudicatur, ab hac cauſſa eſſe alienam vidiſſent; in qua et *Midletonus* grauiſſime et periculoſe errauit, cum orationem graecam Apoſtolorum indignam eſſe Deo auctore, nec originem a Spiritu S. habere poſſe defendit, quod grammaticam et rhetoricam elegantiam non habeat, et *Warburtonus* fecit parum eleganter, nec vt dignum erat tanta doctrina ſua, cum *Midletoni* refellendi cauſſa, ſuper indole linguarum, et tota hac cauſſa philoſophando, eo deſcendit, vt orationem maxime vitioſam verbis, Deo et religione digniſſimam diceret; viciſſim, cum refutet *Midletonum* (L. I. c. 7.) exiſtimantem, genus orationis, quod Spiritus ſanctus ſuggerat, debere eſſe ex omni parte perfectum, ipſe, de inſpiratione librorum ſacrorum diſſerens praecedentibus capitibus, ſententiam de inſpiratione verborum pro ſuperſtitioſa reiicit, iisdem fere de cauſſis, quibus *Midletonus* in ſua ſententia defendenda erat vſus. Adeo homines etiam doctiſſimi ſibi non conſtant, cum in diſputando non, quid vera principia

cipia ſemel conſtituta poſtulent, ſed quid in ſingulis cauſſis pro ſua opinione dicere poſſint, vident, et cupiditate magis ſua incitantur, quam tranquillo veritatis amore ducuntur.

Ceterum, hac noſtra ratione probata, quid lucis accedat verbis Paulli v. 14. 15. 16. 19. videamus; in quibus orationem precantium eam, quae fiat ἐν γλώσσῃ, *lingua externa*, ait fieri ἐν πνεύματι, quocum etiam verba ἐν γλώσσῃ v. 19. permutat, eique opponit preces et verba, quae fiant διὰ τῦ νοὸς vel νοΐ. Nam ſi in omni illius doni vſu eſt extraordinarius Spiritus ſancti motus, vt in ἀποκαλύψει, et, vt *Tertullianus* appellare videtur, ἔκςασις, in qua qui ſunt, dicuntur eſſe ἐν πνεύματι, *Apoc. I*, 10. nam id nihil differt ab altera forma ἐν ἐκςάσει, *Actor. XI*, 5. ſi ita, inquam, eſt, vt nos exiſtimamus, in precibus, quae fiunt ab aliquo in Eccleſia ἐν γλώσσῃ, erit mera perpeſſio animi, recipientis motum impreſſum diuinitus, cuius perceptio intima adficiat animum apte ad pietatem. Sed ille ſenſus non magis prodit foras, quam illi ςεναγμοὶ ἀλάλητοι, *Rom. VIII*, 26. ſeruitque adeo precanti, non audienti. Quod ſecus eſt, cum aliquis in precando vtitur vi cogitandi, quaerens ipſe ſententias, et ordinans, et verbis ſuis, et aptis, et notis coetui audientium, exprimens. Nam in hac actione, quae proprie eſt, ſecundum Graecorum conſuetudinem loquendi, νοέντων, συννοέντων, adeoque τῦ νοὸς; non modo animus cogitantis pie mouetur, ſed etiam pari ſenſu adfici poſſunt ii, qui audiunt. Atque hoc firmat verſus quartus, vbi ait, eum, qui ἐν γλώσσῃ loquatur, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖν, (quod v. 14. eſt πνεῦμα προσεύχεται) non alios, ἐκκλησίαν, pro quo v. 14. eſt ὁ δὲ νῦς ἄκαρπός ἐςι, *at mens mea nullum fructum edit*, nullam οἰκοδομὴν affert praeſenti et audienti Eccleſiae, quod tamen fieri debet in omnibus, quae in Eccleſia aguntur. Vno loco, v. 2. πνεύματι λαλεῖν aliter dicitur, non vt de inſtrumento, ſed vt de fine, ad quem

quem tendat actio loquentis ἐν γλώσσῃ· quod non eſt alienum a conſuetudine Paullina, qui libenter vtitur figura variante eiusdem verbi ſenſum, πλοκὴν vocant Rhetores: πνεύματι λαλεῖ inquit, μυςήρια, *animo ſuo*, i. e. ſibi, vt ait v. 28. *loquitur arcana:* non quae ſibi ſint, alioqui ſibi non prodeſſet, quod tamen fit; nam ὁ λαλῶν ἐν γλώσσῃ, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ, v. 3: ſed quae ſint audientibus: ὐδεὶς γὰρ ἀκύει, *nemo enim intelligit*, quid dicat: eſtque phraſis Graecorum et Latinorum, prope vim prouerbii habens, *mihi iſta ſunt myſteria*, cum volunt dicere, nihil eorum, quae dicantur, a ſe intelligi.

Non aliena haec ab temporis huius cerimonia ſunt, nec nihil refert, an et quomodo iſta, quae de donis Spiritus ſancti in Scripturis traduntur, intelligamus. Nam et ſcrutari opera diuina, praeſertim ea, quae filio Dei et regno eius illuſtrando ſeruierint, conuenit, et male intellecta locum faciunt dubitationibus et opinionibus, vt vidimus, periculoſis; quibus aditum praecludere accurata rerum cognitione debemus, quibus etiam occurrere diſputando poſſe decet, qui religionis Chriſtianae doctrina tuendae munus vel ſuſtinent, vel appetunt. Nec tamen talium et omnium aliarum rerum diuinarum ſcientiam, quamuis accuratam et copioſam, trahere ad oſtentationem et vanitatem, ad faſtum decet, vt in illis donis faciebant Corinthii, nec ſibi docti eſſe debent Doctores, ſed Deo, ſed Eccleſiae, ſed diſcipulis, ſibi autem hactenus modo, vt ſcientiam conuertant ad incendendum ſtudium pietatis et virtutis, quae debet eſſe in quoque hoc maior, quo eſt rerum diuinarum ſcientior. Nam omnis haec ſcientia comparari debet, et eſt data diuinitus, vt per eam et accipiamus dona Spiritus ſancti, pertinentia ad ſalutem noſtram, et augeamus, fidem et ſanctitatem, quae etiam ſunt maiora et ſalubriora vtentibus, quam illa vetera fuere, quae ad fundandam Eccleſiam Chriſti erant data. In quo eſt ſalubris et apta huic tempori cogitatio,

quam

quam die craſtino, in aede Paullina, inter Sacra Euchariſtica, diſerta oratione alet Vir doctiſſimus, *M. Dan. Gotthold Ioſephus Hublerus*, Fribergenſis, qua, comparando Eccleſiae primae et noſtrae conditionem, nihilo noſtram minus felicem demonſtrabit, quae donis Spiritus S. veteri conceſſis careat, debeatque contenta eſſe iis, quae ad fidem et ſanctitatem pertinent.

AD

AD

ACT. APOST. III, 21

AD
ACT. APOST. III. 21

In diebus iis, quibus Ieſus Seruator, ſublatus in coelum, primum conſpicuam fecit acceptam a Patre maieſtatem, nihil magis conuenit cogitatione amplecti, quam documenta eius per Apoſtolos edita, iisque conſiderandis implere animos admiratione et excitare ad cultum tanta maieſtate dignum. Sed eorum duo genera ſunt: alterum pertinens ad intelligendam vim diuinam, cui vniuerſa natura viſibilis pareat, alterum, quod cernatur in animis hominum flectendis ad obediendum; in quo proprie intelligitur Regnum Chriſti, cuius demonſtratio prima, in vrbe Hieroſolymitana, vetere regni Davidici ſede, inde poſt per omnes terrarum partes fieri debebat *Pſ. CX*, 2. Ex illo genere primum editum eſt in ipſis Ieſu Chriſti diſcipulis, repente vſurpantibus ſermonis genera, nunquam per diſciplinam aut conſuetudinem aliquam cognita, cum ſumma audientium admiratione: alterum per eosdem, verbo ſanantes hominem pedibus captum ab vtero matris: in genere altero eſt admiranda illa magnae multitudinis ad fidem Euangelio habendam conuerſio, facta per Apoſtolorum orationes.

Sed in his orationibus quaedam ſunt, nondum ſatis accurate explicata, et propterea in varias ſententias tracta ingeniis interpretantium, dum id quisque reperire in iis cuperet, quod eſſet ſuis opinionibus opportunius. In his vel maxime ſunt verba orationis ſecundae, Cap. III. ſegmento primo et vigeſimo, vbi Petrus, cohortatus populum, vt agnoſcerent culpam, in Ieſu repudiando et

interficiendo commiſſam, et emendarent fide in ipſum, pollicitusque condonationem tanti facinoris peccatorumque ceterorum, et ſalutis per Chriſtum partae communionem, adiungit haec: *ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων* cet. Haec igitur hoc tempore ab ambiguitate liberare, iisque certum ſenſum reddere tentabimus, ne poſthac ad priuatas opiniones accommodentur, ſed potius proſint ad firmandam veritatem, perſpicuis alibi teſtimoniis Scripturarum ſacrarum traditam, et ad intelligendam ſapientiam conſiliorum diuinorum in conſtituenda et adminiſtranda ſalute humana per filium ſuum. Sed interpretum ſententiae in diuerſa trahuntur tribus de rebus: primum, cum quaeritur, verba prima quomodo accipienda ſint, vtrum ſic, vt Chriſtus coelum capeſſierit, an, vt eum acceperit retineatque coelum: deinde, quomodo tempus definitum expreſſumque ſit, et quod tempus intelligi debeat: denique, quae ſit *ἀποκατάστασις πάντων*. De quibus ſingulis breuiter dicemus.

Atque in primo quidem, ſi valet aliquid antiquitatis auctoritas, magnum praeiudicium facit in partem eam, quae coelo receptum Chriſtum intelligit, ibique ad certum tempus manſurum. Antiquiſſimum teſtimonium habemus *Iuſtini Martyris*, in Apol. I. §. 60. *ὅτι δὲ ἀγαγεῖν*, inquit, *τὸν Χριστὸν εἰς τὸν οὐρανὸν ὁ πατὴρ πάντων Θεὸς, μετὰ τὸ ἀναστῆσαι ἐκ νεκρῶν αὐτὸν ἔμελλε, καὶ* ΚΑΤΈΧΕΙΝ, ἝΩΣ ἌΝ, cet. In quibus, clarum eſt, eum in animo habuiſſe verba Lucae, eaque ſic accepiſſe, vt diximus. *Didymus* porro Alexandrinus (in Catena ap. *Wolf. Anecd. Gr. T. IV. p.* 17.) ſic interpretatur: *ἡγητέον, ὡς ὁ Χριστὸς ἀναληφθεὶς εἰς οὐρανοὺς μένει ἐκεῖ ἕως τῆς τοῦ κόσμου συντελείας, ἐλευσόμενος μετὰ δυνάμεως, ἀποκαταστάντων πάντων*, cet. quae totidem verbis repetita ſunt a *Theophylacto* ad h. l. Nec aliter *Chryſoſtomum* cepiſſe manifeſtum eſt. Quaerit enim, quare non dictum ſit, *ὃν οὐρανὸς ἐδέξατο*, ſed *ὃν δεῖ οὐρανὸν δέξασθαι*, quaſi nondum ſuſcepe-

ceperit, reſpondetque, ὡς περὶ τῶν ἄνω χρόνων διαλεγόμενος, οὕτως ᾠκονόμηται, οὕτω συνετέθη, φησί. *tanquam de ſuperioribus temporibus dicat, ita loquitur; tanquam ſi dicat: Sic diſpoſitum eſt, ſic conſtitutum:* quae planius ediſſerit Enarratio Actorum, quae ſub *Oecumenii* nomine editur: καίτοιγε ὑπεδέδεκτο ἤδη κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναλήψεως· ἀλλὰ τούτῳ ἰδιωτικώτερον κέχρηται τῷ λόγῳ (ſc. Petrus) συνήθως τῇ ἑαυτοῦ ἐπιστολῇ cet. ὥστε τὸ, ὃν δεῖ ὑποδέξασθαι, (ſic) τὸ δεῖ ἀντὶ τοῦ ἔδει εἰλῆφθαι, *enimuero ſuſceptus erat* (in coelum) *iam tempore aſcenſionis. Sed craſſius locutus eſt, vt facit et in epiſtola* (prima) cet. *vt adeo* oportet *pro* oportebat *capiendum ſit.* Haec omnia latebant *Bezam*, cum hanc interpretationem defenderet, cogebaturque vno *Gregorii Nazianzeni*, eoque haud ſatis idoneo, loco, vti. Nec plus ſciebant noſtri, repugnantes huic rationi, vt *Chemnitius Loc. Theol. P. III. p.* 165. Nec ab Graecorum interpretatione receſſiſſe alias Eccleſias, primum Syriaca verſio docet, quae eodem modo interpretatur, tum antiquiſſimae verſiones Latinae arguunt, quae varie quidem verbum δέξασθαι interpretantur, vt *recipere*, Vetus, quam Italicam appellant, *accipere*, Cantabrigienſis cum *Tertulliano* de reſurr. Carn. p. m. 396. *ſuſcipere* denique Vulgata, cum ea, quae eſt ap. *Irenaeum* Libri III. principio; ſed omnes ita, vt ad *coelum* referant. Et ſic accepere etiam Latini, quos nos quidem cognouimus, interpretes, velut *Beda* in lectu digna *Retractatione* in *Act. Apoſt. Hoc eſt*, adſcribit illis verbis, *quod eidem Domino I. C. a patre dictum Pſalmiſta teſtatur: Sede a dextris meis* cet. *Aſſumtus namque eſt in coelum et ſedet a dextris Dei: in qua nimirum ſede paternae maieſtatis ſemper diuinitus manet, neque inde vnquam abfuit.* Quae ſumta eſſe e Graecis, facile comparatio doceat.

Sed veteres, cum verba ita interpretabantur, nec ipſi ea ad circumſcribendam Chriſti maieſtatem trahebant, nec alios facturos ſperabant. Primus *Beza*, dum acrius

 defen-

defendere conatur abſentiam naturae Chriſti humanae a terris, vt veram corporis et ſanguinis in Euchariſtia praeſentiam tolleret, hanc interpretationem ad eam opinionem firmandam contulit, eaque re, vt fit, ſuſpectam et inuiſam noſtris fecit: vnde coepit interpretatio altera vulgatior eſſe, et a plerisque prope canonica haberi, quae τὸ δέξασθαι, capiendi actum, ad Ieſum refert, ab eoque coelum occupatum dici, defendit. Nunc, cum ille ardor diſputandi refrixit, liberiori animo licet iſta tractare, et diiudicare, quae ſit eorum verborum ſententia.

Iam primum, ſumi hoc arbitramur poſſe, non refragantibus, qui linguae graecae vſum aliquem habent, verbum δέχεσθαι, cum iungitur loco, eiusdem eſſe attributum: locus proprie capit hominem, non homo locum. Nec ea ratio tollitur, paucis exemplis in contrarium allatis, in quibus quaedam etiam ſunt aliena. Non enim ſinunt vera interpretandi praecepta, ab ſignificatione verborum propria et vulgata recedere, et ſequi paucorum exemplorum auctoritatem contrariorum, praeſertim in libris Apoſtolorum, qui illa rariora ignorabant, niſi euidens neceſſitas cogat: quae profecto hic nulla nec intellecta eſt ab antiquis, nec intelligi poteſt. Immo vero res et conſilium Apoſtoli iubet manere in vſitata illa ſignificatione verbi δέξασθαι. Eſt autem clarum, Apoſtolum docere velle, quare Chriſtus peracta in terris expiatione peccatorum, e medio diſceſſerit, ſublatus in coelum; nempe quod ita placuerit Deo, eum interea in coelo eſſe et manere, ſedentem a dextra ſua, et remotum ab oculorum humanorum adſpectu, dum durent tempora Oeconomiae Euangelicae, quae praedixerit per Prophetas. Sed huic rei magis apta videtur interpretatio illa antiquior: coeli debent Chriſtum receptum retinere, quam recentior: Chriſtus debuit coelum, ſedem maieſtatis diuinae, occupare; praeſertim cum illi etiam cetera melius conueniant. Eſtque ſimillimum illud *Lyſiae* Or. c. Andoc. p. 117. vbi hominem expulſum patria, nullam dicit

dicit vrbem recipere in perpetuum voluiſſe: *καὶ τὸν ἄνδρα — οὗ πόλις ἐθέλει δέχεσθαι διὰ τέλους.*

Sed coelum, Petrus ait, habiturum eſſe Ieſum *ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων.* In quo tempus non ita definitur, quemadmodum quidem plerique veterum et recentiorum exiſtimauere, vt finis, ad quem vſque manſurus ſit in coelo Ieſus, exprimatur per *ἀποκατάστασιν πάντων*, ſed potius, vt tractus temporis, per quod durare illa manſio coeleſtis debeat. Itaque ſenſus eſt: *dum durant tempora ἀποκαταστάσεως* e decreto diuino. Decepit homines particula temporis *ἄχρι*, vulgariter accepta; quae non modo terminos temporis, ſed etiam tractum et durationem exprimit, vt in ipſis libris ſacris *Act. XX*, 6. *ἄχρις ἡμερῶν πέντε*, quinque dierum ſpatio, et *Ebr. III*, 13. *ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται*, *quoad hodie dicere licet;* quam varietatem ſignificandi cum ea communem habet Hebraeorum עד, vt opinamur: vnde formam עד־עולם *οἱ ό* vertunt etiam *δι᾽ αἰῶνος*, *per omne tempus;* nec eſt aliud. Cuius rei admonere debebant interpretes *χρόνοι*, qui non ſunt temporum termini, ſed temporum continuationes, ſpatia cet. *Μέχρι χρόνου* quidem apud Graecos ſemper eſt *per tempus omne*, quoad tempus eſt, i. e. ſemper, in perpetuum, ſicut *μέχρι ζωῆς*, *per omnem vitam.* Nec obſtat, quod eſt apud Thucydidem l. 13. *μέχρι τοῦ αὐτοῦ χρόνου*, *ad ipſum tempus*: nam et ibi temporis tractus intelligitur: ſunt anni ſexaginta et ducenti per eundem temporis tractum elapſi. Sed claram vtriusque rei diſtinctionem faciunt ipſi ſcriptores diuini. Nam Paullus Apoſtolus cum vellet dicere durationem ad temporis vſque aduentum, *μέχρι καιροῦ* dixit *Ebr. IX*, 10. non *μέχρι χρόνου*, vel *χρόνων*.

Ex quo ſtatim intelligitur, quod erat tertium, *χρόνους ἀποκαταστάσεως πάντων*, non eſſe de fine rerum humanarum intelligendos, ſed de toto illo temporis tractu, qui, de conſilio diuino et decreto, labi ab abitu Chriſti in coelum ad finem vſque rerum debet, cum ita in conſpectu

ſpectu hominum redibit in terram, vt abiit ante in coelum *Act. I*, 11. Chriſtum habebunt coeli per omne ἀποκαταςάσεως tempus, nec ante eum terris conſpiciendum reddent, quam definita ἀποκαταςάσεως tempora exierint. Ἀποκατάςασις autem quid ſit, in eo diſſenſere omni tempore interpretes, dum in explicando etymologiam potius verbi et Lexicorum vulgarium auctoritatem ſequuntur, quam ipſas Scripturas audiunt; ſuntque nonnulli ad fanaticas opiniones prolapſi, quae ne nunc quidem euanuerunt.

Optimum autem interpretem habemus Paullum *Ebr. IX*, 10. manifeſte, quam Lucas ἀποκατάςασιν vocat, διόρθωσιν appellantem: quo in loco etiam antiquior Interpres latinus διορθωσιν vertit *reſtitutionem*; pro qua *Hieronymus* reſcripſit *correctionem*. Sed διόρθωσις opponitur a Paullo veteri diſciplinae Iudaicae, per legem ritualem conſtitutae; quae durare ad διορθώσεως vſque tempus debebat. Vnde fit, vt ἀποκατάςασις πάντων nihil aliud ſit, quam Euangelii clara, et ab omnibus figurarum et rituum vmbris libera doctrina, per Ioannem primum denuncianda, per Ieſum deinde proferenda inter Iudaeos et per Apoſtolos quaqua verſum propaganda, in Eccleſia denique, per ipſorum aliorumque miniſterium conſtituta, ad ſalutem hominum tradenda. Etenim in ea re fuit veteris diſciplinae Moſaicae emendatio et doctrinae religioſae perfectio. Neque enim in διορθώσεως verbo nimis premenda eſt etymologia, et mera correctio intelligenda: quippe hoc genus verborum graecorum etiam perfectionem et excellentiam aliquam exprimit. Κατορθώματα quidem et διορθώματα ſunt res praeclare ad ſalutem patriae geſtae vel conſtitutae: in ſcholis Philoſophorum κατορθώματα etiam *officia perfecta, virtutes perfectae*, quae mediis et vulgaribus opponuntur, in quibus tantum ſunt adumbrata officii ſimulacra. Theodoretus quidem ad h. l. cum διορθώσει permutat recte τελειότητα. Haec talis διόρθωσις vel ἀποκατάςασις tum

doctrinae, tum cultus religioſi, et beata inde futura tempora, promiſſa fuere, vt ait Petrus, (neque enim alio trahenda ſunt iſta) a prophetis, primum a Moſe; cuius grauis commendatio, pertinens ad doctrinam prophetae maioris, profecto ſpectat ad doctrinae ipſius et cultus perfectionem. In quo, vt hoc obiter dicamus, magnum argumentum eſt aduerſus eos, qui in illo propheta, Moſis ſimilitudinem habituro, Ioſuam alioſque poſt eum intelligunt: in quos illa noua perfectio doctrinae non cadit. Tum *Dauid* in Pſalmis pluribus, *Ieſaias XI*, 9. *Ierem. XXXI*, 33. aliique prophetae, quam luculenter praedicant felicitatem temporum Meſſianorum propter nouam doctrinae lucem et cultus religioſi pulchritudinem? Vel in illo Pſalmo, qui ad h. l. quem in manibus habemus, maxime pertinet, i. e. decimo et centeſimo, quam pulcre deſcribitur, multitudine repentina fidelium, cultu non moleſto et coacto per victimas, in quo iacturae perpetuae eſſent rei familiaris, ſed puro et ſpontaneo, qui eſt e fide, commemorandis. Et eo reſpici a Petro, clarum faciunt verba, quae, denunciata eſſe a Prophetis orta iam tempora, (*κατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας*, ſcilicet *ἀποκαταςάσεως π.*) pronuntiant.

Sed de verbis adhuc aliquid dicendum videtur. Ac primum errant, qui in verbo *ἀποκαταςάσεως* praepoſitionem ita vrgent, vt modo rerum corruptarum emendationem intelligant, etiam e *reſtitutionis* verbo, quo latini interpretes fere vtuntur; cum nihil intelligi debeat, quemadmodum diximus ante, niſi maior, et vera, etiam noua perfectio religionis; vt, cum Graeci *τὰ καθεςῶτα* dicunt, Latini *conſtituta*. Itaque et in Elia altero, quem Iudaei dicebant *πάντα ἀποκαταςήσειν Matth. XVII*, 11. hoc eſt, Ioanne, nihil aliud intelligendum, quam illa melior et luculentior praedicatio Euangelii, quae nihil, niſi poenitentiam et fidem in Meſſiam propediem in publicum proditurum, poſtulabat. Origenes *ἀποκατάςασιν* videtur referre ad remiſſionem peccatorum (*Homil.* 14. in

Ierem. c. XV, 19. *T. III. opp. p.* 221.) quod in ea eſſet genus ſanationis, explicans verbum e Graecis Ieremiae: ἐὰν ἐπιςρέψῃς πρός με, καὶ ἀποκαταςήσω σε, quod ille refert ad ſanationem plagae et vulneris, cuius ante mentio fit. Sed in hebraico textu aliter eſt, nec de ſanatione intelligi hebraicum verbum poteſt. Ceterum ea vis verbi eſt in N. T. vbi de manu ſanata dicitur, *Matth. XII*, 13. Nec vero τὰ πάντα, quorum ἀποκατάςασις promiſſa fuit, alio, quam ad religionis diſciplinam referenda ſunt: nam nec in Ioannea ἀποκαταςάσει τῶν πάντων aliter intelligi poſſunt: et tum in omni genere ſermonis, tum in Scripturis, τὰ πάντα circumſcribenda ſunt eius rei terminis, de qua ſermo eſt. Bene illa apud Ioannem IV, 25. Samaritana mulier: Scimus, inquit, Chriſtum venturum; is cum venerit, ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα, ſimiliterque Ioannes τὰ πάντα εἰδέναι, et veritatem cognouiſſe, i. e. Euangelii veram et perfectam ſcientiam habere, permutat, Epiſt. primae II, 20.

Eraſmus mirabatur, quare in verſione latina huius loci apud *Irenaeum III*, 1. ἀποκατάςασις πάντων, per *diſpoſitionem* omnium expreſſa eſſet, nec capiebat illius verbi vim: quod ſane, ſecundum vulgatas ἀποκαταςάσεως πάντων interpretationes, eſt alienum, at, ſecundum noſtram, vel Paullinam potius interpretationem, optime conuenit, oſtenditque, in Eccleſia antiquiſſimis temporibus fuiſſe, qui ita acciperent. Nam Euangelium, quod a Chriſto et Apoſtolis traditum tenemus, eſt profecto diſpoſitio, ordinatio, conſtitutio religionis perfecta, διόρθωσις, οἰκονομία noua a Deo promiſſa in V. T. quod verbum per *diſpoſitionem* exprimit vetus latinitas Eccleſiaſtica, ſaepe *Tertullianus*, in quo eſt latinitatis illius baſis.

Nec praetermittenda videtur verſio, quae eſt apud hunc ipſum *Tertullianum*, quo ſupra indicauimus loco: vſque ad tempora *exhibitionis omnium:* ſiue ipſe ita vertit, ſiue ex aliquo verſionis exemplo ſumſit. Id conſentit cum Syriaca, interpretante *euentum omnium*, quae a Deo

Deo promiſſa eſſent. Dicitur autem in hunc ſenſum exquiſita latinitate *exhibitio:* et vetuſtiores quaedam verſiones hoc verbo etiam *τὸ ἀποκαθιςάνειν Act. I, 6.* interpretabantur. Apud *Auguſtinum* quidem, pluribus libris, hoc verbum *praeſentare* vertitur: *Domine, ſi in hoc tempore* praeſentabis *regnum Iſraël?* (v. loca collecta in *Sabatierii Bibl. Ital. verſ. T. III. p.* 498.) quod nihil aliud eſt, quam exhibebis, praeſtabis, ſecundum promiſſa Dei antiqua. Nam et *Gloſſae* antiquae verbum *ἀποκαθιςάνειν exhibere* pariter ac *repraeſentare* interpretantur. Et eſt haec interpretatio verbi *ἀποκαταςάσεως* per ſe commoda, ſed hic cum contextu non ſatis conſentit, ſecundum ea, quae ſupra diximus, nec cum interpretatione Paullina. Haec de interpretatione verborum. Sed ea ſunt conferenda ad vſus doctrinae et pietatis.

Ac primum, ſi Chriſtus, de conſilio diuino, in coelo manſurus eſt, remotus a conſpectu hominum, dum durabit haec Oeconomia Euangelica, hoc eſt, ad finem vſque rerum: fruſtra profecto alius, et intermedius inter primum et vltimum, aduentus Chriſti in terras fingitur, ad reuocanda in vitam Martyrum corpora, et cum iis regnum viſibile, et quod proprie dicatur, ſiue in terra, ſiue in coelis, vt quidam dicunt, exercendum, et quidem in mille annos: intelligiturque ſymbolicas illas viſiones eſſe *πνευματικῶς* interpretandas, ne pugnent cum iis, quae Chriſtus et Apoſtoli de rebus futuris perſpicue, et ſine vllo inuolucro figurarum, praedixerunt. Quippe ad horum potius normam interpretandae ſunt figurae, quam per has illa torquenda ad phantaſiae ludibria.

Sed nos illud potius quaeramus, quare ita placuiſſe putemus ſapientiae diuinae, vt Chriſtus, peracto opere, cuius cauſſa miſſus erat, ſubtraheretur oculis hominum, in coelo tantum ſpectandus. Neque enim minor foret in terris, quam eſt in coelo. Quippe et hic Deus eſt, hic dextra eius, ad quam conſedit, i. e. maieſtas, in cuius conſortium venit. Et videri poteſt fidelibus ad ſua-

vitatem vberrimum fore, ſi coram daretur intueri os Servatoris cariſſimi, Eccleſiae vero vtiliſſimum, ſi vocem audiret Domini ipſius. Nam quae ei ab impiis iniuriae fieri poſſent, eae non leuiores ſunt, aut minus indignitatis habent, cum inferuntur non ita praeſenti, vt oculis cernatur. Verum iſta debent non ſenſibus noſtris et ἀνθρωποπαθῶς aeſtimari, ſed ad Euangelici ſpiritus puritatem iudicari. Nam nos, propter naturae noſtrae imbecillitatem, nimis proni ſumus in hanc partem, vt res etiam diuinas aliquo modo ad ſenſus referamus, iisque earum praeſtantiam metiamur. Deus autem, per Euangelium filii ſui et vniuerſam illam Oeconomiam Euangelicam, ab iis nos potius abducere voluit, vt ſpiritus ab eorum imbecillitate paullatim liberatus, acutius cernere, et veram lucem ac vim rerum coeleſtium capere diſceret, quae in Euangelio Chriſti ſpectandae mentibus et cognoſcendae proponuntur. Ei conſilio ſane conſentaneum videtur eſſe, quod adſpectus Chriſti nobis ademtus eſt; qui profecto ſi daretur nobis, cum auditu vocis eius, quamvis grata oculis auribusque res foret, tamen non poſſet vllo modo eam nobis imprimere ſpeciem maieſtatis eius, qualem a verbo, quod in Apoſtolorum ſcriptis ſonat, accipere poſſumus, ſi modo bene intellectum animis noſtris identidem admouemus; impediret fortaſſe potius, propter imbecillitatem noſtram. Nam illa oris ſpecies, tamen corporis modo foret: at in verbo ſpiritualis ac vera maieſtas Chriſti lucet, quam cum animus recte in verbo Euangelii contuetur, repletur vera Dei patris cognitione, eiusdem vero amore, vero ei obediendi ſtudio, vera et liquida conſolatione. Quod Chriſtus ipſe dixit: *Caro nihil prodeſt, ſpiritus eſt, qui viuificat; at verba mea habent illum ſpiritum viuificantem*: id, tum dictum iis, qui ſenſibus metiebantur, quae de carne ſua edenda ad ſalutem dixerat, etiam latius patet. Sed homines, vt bene Lutherus noſter ſolebat dicere, nunquam ſatis aeſtimant verbum Dei, et ne poſſunt quidem: tanta eſt eius praeſtantia.

ſtantia. Itaque alia captant, in quibus putent eſſe aliquam vim magnam, et quae non ſit a verbo; hoc eſt, in quo ſenſus et phantaſia habeant, quo moueantur et afficiantur. Videmus Euangelium per Apoſtolos praedicatum non modo non minus, ſed etiam plus valuiſſe ad fidem hominum, quam cum ex ore Chriſti coram audiretur: ita diſpenſante rem Deo, vt intelligeretur, non ab humanis rebus, ſono vocis, figura corporis, ſimilibusque in ſenſus incurrentibus rebus, vim ſingularem aliquam proficiſci, ſed ab ſolo verbo ſuo, quod a ſpiritu Chriſti inuiſibili proficiſceretur et animis hominum admoueretur. Ac neſcimus, an ſatis digne Euangelio Chriſti faciant, aut multum proficiant ad id, quod ſpectant, qui de altera illa in coelis vita beata aut dicentes apud populum, aut ſcribentes populo, nimis multum commemorant adſpectum Chriſti amplexationes etiam et oſcula, quae profecto nulla futura ſunt; cum interea taceant fere de inuiſibili maieſtate Chriſti, quae nobis tum erit et mentibus noſtris ad cognoſcendum velut apertior, immo tota retecta, hoc eſt, de immenſa operis ab ipſo peracti ad ſalutem hominum praeſtantia, in gubernanda Eccleſia demonſtrata ſapientia, omnisque veritatis ab eo nobis traditae ſanctitate et ſalubritate, quae tum planiſſime cognoſcentur. Nam in his eſt verus et melior Chriſtus, quem cum ſumma ſuauitate videbimus in coelis, etiam corpore nondum recepto; cum interea etiam iucundum erit, videre corpus illud, cuius velut inſtrumento vſus eſt filius Dei, ad expianda peccata noſtra, et in terris patefaciendum voce ſua conſilium patris de ſalute humana.

Sed huic coeleſti et vere diuino ſpectaculo praeparandus eſt animus in hac vita, primum conſilium diuinum eiusque ſapientiam in auocato ex terris et conſpectu hominum filio ſuo Ieſu agnoſcendo, deinde animum ad inviſibilem eius maieſtatem in Euangelio reuelatam convertendo, vt eam magis in dies magisque perſpiciat, eius admira-

admiratione atque amore acerrimo imbuatur, et ita etiam ſenſus eius omnes aſſumat. Nec vero aptius his talibus cogitationibus tempus dari poteſt, quam quod dierum imminentium ſolemnia nobis ſuppeditant, per quae memoria operis primi recoletur publica cerimonia, quod Chriſtus, Seruator noſter, poſt abitum ex oculis ſuorum ad inuiſibilem in coelis ſedem, per Spiritum ſuum edidit. In quo opere cognoſcendo et ipſo videbimus, quanto plus poſſit in animis hominum verbi diuini vis tranquilla, quam ſenſibilis operis quamuis diuini magnitudo; quae profecto in iis ipſis, qui cum ſtupore viderant, mox euanuiſſet ſine effectu ſalutari, niſi verbum diuinum acceſſiſſet, quod leni efficacia flecteret animos ad fidem in Chriſtum.

NAR-

NARRATIO CRITICA

DE

INTERPRETATIONE

PROPHETIARVM

MESSIANARVM

IN

ECCLESIA CHRISTIANA

NARRATIO CRITICA
DE
INTERPRETATIONE
PROPHETIARVM MESSIANARVM
IN ECCLESIA CHRISTIANA

Cum paremus ad altiorem honorum theologicorum gradum producere Viros doctiſſimos, et de Eccleſia literisque ſacris egregie merentes, eique actui, more inſtitutoque maiorum, proludere diſputatiuncula, ad literas communes pertinente; nihil accommodatius ad eorum perſonas videmur facturi, quam ſi hoc diſſerendi officium ad aliquam literarum et doctrinae partem dirigamus, in qua eorum ſtudium inprimis elaborauit, hoc eſt, ad librorum ſacrorum, inprimis hebraicorum, interpretationem. Eius autem pulcherrima illa quidem, ſed eadem difficillima pars eſt, quae in explicandis libris propheticis verſatur, praeſertim qua Chriſtum ſpectant, eamque ob cauſam omni tempore a non multis bene feliciterque tractata, et infinitis prope diſputationibus referta, dum eam vel ſine iuſta literarum ſcientia, linguarum recte ad intelligendum tractandarum vſu, ingenioque non ſubacto ad interpretandi facultatem, vel etiam non ſatis religioſe et modeſte attingunt. Itaque nobis venit in mentem adumbrare hoc tempore ſtudioſis hiſtoriam illius interpretationis inter Chriſtianos, apte, quoad poſſemus, ad vſum interpretandi ipſum, et ad facultatem recte et modeſte iudicandi de hoc genere interpretandi atque de interpretibus ipſis. Nam quae nos quidem ab

aliis

aliis tradita cognouimus, qui hiſtoriam interpretandarum literarum ſacrarum ſcribere inſtituere, ea vel parum accurata et imperfecta, vel non e fontibus hauſta et ipſis interpretibus tractandis animaduerſa, reperimus.

Atque primis quidem ab Apoſtolorum aetate temporibus, cum ii, qui Eccleſiis praeeſſent, non ad ſcholae modum docti eſſent, nec literas hebraicas callerent artesque interpretandi; intelligitur ſponte, totam prophetas interpretandi rationem ſimplicem, popularem, dogmaticam potius, quam grammaticam et eruditam fuiſſe, qualem nunc eſſe volumus atque expetimus; magis per traditionem acceptam, quam ingenio doctorum repertam et cultam: qualis tum fere et cetera erat, auctore *Irenaeo*. Quod ſi qui aliquid ipſi conarentur, e verſionibus, graeca et latina, pendebant; vnde ſaepe ab textus hebraei ſenſu aberrabant, pii magis quam eruditi interpretes. Hoc ita eſſe, Iuſtini Martyris, et aliorum ex ea, et proxime ſecuta aetate, ſcripta clamant, in quibus interpretatio propheticorum oraculorum de Chriſto attingitur.

Erat autem tempus illud, quo crebrae diſputationes eſſent cum Iudaeis, vel ad perſuadendum, vel ad refellendum: vt tum ex aliis, tum iis libris, qui contra Iudaeos illis ſeculis ſcripti ſunt, planum fieri poteſt. Itaque, dum ſtudioſius conquirebant e Prophetis, quibus in eo genere diſputandi vterentur, arripiebant, vt fit in tali ſtudio, quicquid ipſis aliquam ſpeciem habere videretur, aeſtimantibus rem e verbis graecis latinisque, inclinabantque ad rationem myſticam et allegoricam, quae modo et ratione tractata profutura erat, nec modo apud ſuos, ſed etiam apud Iudaeos, nimis frequentata, aut parum dextre vſurpata nocebat magis.

Atque id incommodum auctum eſt in Eccleſia graeca per *Origenem*, quamquam literatum interpretem, ſed qui omnia hiſtorica et ſenſibilia ad coeleſtia et intelligibilia torqueret, conſilio optimo ille quidem, et ad vſus Chriſtiani populi accommodato, ſed ad rationem propriam inter-

interpretandi Prophetas, et aduerſarios Iudaicos refellendos inutili, planeque abhorrente, et poſthaec etiam materiam daturo vberrimam rixandi calumniandique. Itaque cum ille iudicaret, id quod eſt veriſſimum, *πάσης προφητείας κεφάλαιον*, *ſummam Prophetiae eſſe Chriſtum* (in *Matth.* p. 472. T. III. ed. *Ruaei*) et, ſi Chriſtus et eius in his terris acta (*τὰ περὶ τῆς κυρίου ἡμῶν οἰκονομίας*) eximerentur e Prophetis, nihil, quod inſigne eſſet aut ad Chriſtianos magnopere pertineret, reliquum fore (in *Io.* p. 88. T. IV.) omnia prope allegoriis eo trahebat. In quo ille imitatores habuit prope vniuerſos, qui eundem de prophetis ſenſum haberent, h. e. optimos quosque, alliciente etiam facilitate rei, quod, vt et *Hieronymus* iudicat, et res ipſa indicat, ad eam rationem non opus eſt literis multis et doctrina, et blanditur ingenii ſpecie. Nec id modo populares, Graeci, imitati ſunt, ſed etiam Latini, ad quos Origeniani Commentarii per verſiones aut compilationes, vt *Hilarii*, *Ruffini* et aliorum venerant. Sed cum Origenes ipſe, et ſi qui eſſent ipſi ſimiles doctrina et literarum ſcientia, non ignorarent, in Prophetis alia proprie de Chriſto, et eo vno dicta eſſe, alia alio modo, nec, quae ipſi de Chriſto interpretarentur in commentariis et homiliis, eſſe e genere priori; per inſcitiam ceterorum iſta mirifice ſunt confuſa, et, quae per allegoriam ad Chriſtum interpretando relata eſſent, iis, quae proprie ad eum pertinerent, aequata. Itaque in diſputationibus cum Iudaeis et Philoſophis paganis ſaepe irridebantur.

Eo incommodo, vt opinor, motus, ſiue alia de cauſſa, *Euſebius* Emiſenus inſtituit primus, quantum quidem ſcimus, diuerſa illa genera diſtinguere, et in interpretando ſequi illud modo, quod hiſtoriam teneret, et ea modo vaticinia ad Chriſtum referre, iis ſolis vti in diſputando, in quibus proprie de eo et vno ſermo eſſet, (*Hieron. Catal. Scr. Eccleſ. c.* 119.) quod fortaſſe in opere aduerſus Iudaeos (ibid. 91.) fecit in primis; ſicut et to-

tum allegoricum genus, quod hiſtoriam ad res intelligibiles trahit, in dicendo ſcribendoque repudiabat. Cum libri eius a permultis legerentur, tamen res non eſt admodum animaduerſa, aut reprehenſa, et ad inuidiam ei faciendam tracta: ſiue, quod eloquentia, propter quam legebantur cupidius, rem tegeret, ſiue, quod nihil inuidendum eſſet in eius fortuna. Et tum erant alia, quae occuparent animos et linguas calamosque.

Exſtincta fortaſſe eſſet celeriter illa nouitas, niſi *Diodorus* Tarſenſis ei imitator contigiſſet (*Hieron.* l. c. 119.) qui rem ab eo acceptam diligentius ſcribendo docendoque tractaret. Nec ipſe multum profeciſſet, quamquam in clara et ampla vrbe Epiſcopus, quod eius libri nullam ab ingenio et elegantia commendationem haberent, nec a multis legerentur: ſed nactus eſt diſcipulos, ipſo et doctiores et diſertiores, tum alios, tum duos inſignes, *Theodorum*, Mopſueſtiae poſtea Epiſcopum, et *Ioannem Chryſoſtomum*, quem et *Euſebii Emiſeni* imitatorem facit cum *Hieronymo* (c. 129.) *Suidas* in *Ioanne Chryſoſtomo.* Per eos res celebritatem maiorem et inuidiam reperit. Sed de Diodori diſciplina interpretandi aliquid dicendum videtur.

Neque enim explicatum eſt ſatis, quod quidem repererimus, quid ſit id, quod *Suidas* tradit, ab eo conſtitutum fuiſſe diſcrimen ἀλληγορίας et θεωρίας in interpretando, idque libello proprio explicatum: cuius nihil hodie exſtat. Nam quod *Kuſterus,* ad eum *Suidae* locum, θεωρίαν e *Sozomeni* et *Socratis* notis locis interpretatur: vterque eam opponit τῷ ῥητῷ vel τῷ ψιλῷ γράμματι, i. e. ſenſui grammatico; in quo ab allegoria non differt, cum eaque ſexcenties permutatur, tum apud alios, tum apud *Iſidorum* Peluſiotam Ep. IV, 117. vbi v. et *Rittershuſium,* qui et ἑρμηνείᾳ τῇ καθ' ἱστορίαν, interpretationi *hiſtorici ſenſus*, θεωρίαν opponit, et itemque τῇ ἱστορίᾳ, Ep. 203. Nec ſatisfacit, cum dicit, θεωρίαν eſſe ſublimiorum rerum, ἀλληγορίαν in humilioribus occupari. Repugnat

enim

enim vſus perpetuus veterum et conſuetudo loquendi. Nobis certum videtur, θεωρίαν eum ita dixiſſe, vt intelligeret interpretationes, quae res ſenſibiles ad inuiſibilia et intelligibilia (ſpiritualia) traduceret ingenio et arte: cui generi id verbum bene conuenit per reliquum et veterrimum eius vſum; per quem rerum maxime diuinarum inuiſibiliumque contemplationem ſubtiliorem ſignificat. Atque haud ſcio, an verbi huius in ea re vſus e *Polybii* diſciplina, vt aliorum multorum apud ſcriptores graecos Eccleſiaſticos, fluxerit, qui, inter alia Philoſophorum verba, et θεωρίας nomen ad hiſtoriam tranſtulit, quae eſſet πραγματικὴ, adque Philoſophiam quandam ſuper euentis, in hiſtoria traditis, ad acuendum iudicium de rebus ipſis, quae narrarentur, et in rebus gerendis. Ἀλληγορίαν igitur intelligemus poſitam a *Diodoro* eſſe in iis, in quibus per figuram aliquam, de conſilio Spiritus S. exprimerentur res Chriſti: quem ſenſum myſticum dicimus proprie, dicuntque veteres, ſi qui accuratius ſcribunt: vt, cum ſub nomine et figura Dauidis aliquid de Meſſia dicitur. Etenim eſt etiam hic proprius et antiquiſſimus verbi ἀλληγορεῖν vſus, vt dicatur tum, cum rei non ſuum, ſed aliud nomen tribuitur, in quo ſuum nomen καθ' ὑπόνοιαν, ſic loquuntur, intelligatur ex indiciis quibusdam. Veluti, ſi dicas ab Ezechiele propheta ἀλληγορεῖσθαι Δαβίδ. Nam ſic et Clemens in *Paedag. I.* p. m. 87. τὸν λόγον ἄμπελον ἀλληγορεῖ, *rationem alieno vitis verbo appellat et exprimit.* Item *Strom. VI.* p. 676. myſteria et arcana ἀλληγορεῖται, εἰς οὖς λέγεσθαι, *figurate dicuntur, in aurem dici.* Ea quae vulgo nota eſt verbi ἀλληγορίας ſignificatio, non diuerſa ab θεωρίας vi, eſt recentior, *Origenis* demum, vt videtur, temporibus nata. Inde fit, vt *Diodorus* interpretationem, quae res ſenſibiles interpretando in inuiſibilia per ingenium conuertit, diſtinxerit ab ea, quae res ſub nominibus alienis perſoniſque occultatas, indagat et explicat. Et eſt ſane vtriusque verum nec paruum diſcrimen. Nam

 cum

cum primum illud genus tantum comparatum ſit ad illuſtrandas res ſacras et inuiſibiles per res ſenſibiles, ad vſus populi, vt per ſenſibilia adducatur ad inuiſibilia, nec ſit proprie interpretandi genus, ſed accommodatio illorum ad haec illuſtranda; alterum contra eruit reuera abdita ſub verborum figuris, eſtque haud paullo illo ſuperiori melius et grauius. *Facundus* quidem de *tribus Capit. III.* p. 499. diſerte diſtinguit *myſticam* et *moralem* interpretationem Prophetarum, et quae myſtice dicta ſint a Prophetis, ea pariter prophetice dicta eſſe dicit, pag. 497. Itaque cum Diodorus dicitur a *Sozomeno* et *Socrate* τὰς θεωρίας ἐκτρέπεσθαι, id non ad interpretationes myſticas, ſiue typicas pertinet, ſed ad illam Origenianam, ac Philonis Iudaei imitatricem, res hiſtoricas conuertentem in morales, vnde et *moralis interpretatio* dicitur *Facundo* pluribus locis, de *tribus Capit.* vt p. 496. Nam illud quidem genus ab Diodoro ſeruatum eſſe, atque ab diſcipulis, adeo non dubitatum eſt, vt in eo vſurpando etiam modum exceſſiſſe viderentur, cum multa, quae de Chriſto proprie dicta vulgo viderentur, et in diſputationibus cum Iudaeis vſurpari ſolerent, tantum μυστικῶς, ſed vere tamen, ad eum pertinere dicerent.

Ceterum *Diodoro*, propter hanc mutationem interpretationis, nemo, neque viuo ita moleſtus fuit, vt rem ad haereſin traheret, neque mortuo, cum in diſcipulis eius, *Theodoro* maxime, id fieret. Viuum quidem ſemper laudatum eſſe tradit idem *Facundus* p. 512. propter ſanctitatem vitae et puritatem doctrinae. Crediderim etiam modeſtiam ei profuiſſe viuo, quod rationem illam ſuam tractaret Commentariis ſcribendis, et tantum ſuo modo libris ſacris interpretandis, non aliis impugnandis, et irridendis, h. e. irritandis: nec, cum *Theodorus*, etiam nominatim huius interpretationis cauſſa, damnaretur mortuus, vlla eius mentio facta eſt; qui, ſi ille propterea damnandus erat, pariter damnari debuiſſe videtur: cuius rei cauſſam idem *Facundus* p. 509. ab inuidia in *Theodo-*

rum

rum repetit, quae *Diodorum* non tetigerit, quod in Synodo Chalcedonenſi non pariter laudatus fuiſſet: an vere, nihil attinet hic quaerere.

Vt ſummam rei faciamus, proprie ad inſtitutum noſtrum pertinentis, *Diodori* ratio interpretandi ſcripta prophetica fuit haec, vt alia eorum dicta ita ad Chriſtum pertinere diceret, vt de eo vno proprieque, vt dicit *Cosmas*, eius rationis aemulus, *Topogr. Chriſt.* V. p. 227. εἰς τὸν Χριςὸν μόνον καὶ κυρίως, intelligi deberent, κατὰ ῥητὸν et καθ' ἱςορίαν· ſed ea non eſſe valde multa; alia μυςικῶς, quae κατὰ ῥητὸν et καθ' ἱςορίαν de aliis, vt Davide, Salomone, Ezechia, euentisque humanis ſcripta eſſent. Vtrumque genus propheticum, vtriusque generis ῥήσεις prophetice dictas dicebat. Eſſe etiam, quae ad Chriſtum referrentur interpretando, exemplo Apoſtolorum ipſorum, etſi prophetice dicta de eo non eſſent: id fieri per θεωρίαν, rebus hiſtoricis et naturalibus ad ſpiritualia trahendis; quam rationem non eſſe interpretantis, ſed accommodantis, nec adeo in Commentariis, ad interpretationem, quae proprie dicatur, pertinentibus, aut aduerſus Iudaeos vſurpandam.

In hac igitur cauſſa vniuerſa nihil eſſe, quod reprehendendum ſit, nemo negauerit. Sed quae vniuerſe recta ſunt et probanda, in iis ſaepe vel peccatur, vel diſſenſus oritur, cum ſecundum eam rationem in ſingulis rebus iudicatur: in quo interdum fit, vt etiam vniuerſa illa ratio deſeratur, atque adeo oppugnetur. Sed in tali re, et peccatis et diſſenſionibus locum facit maxime explicandi et praecipiendi ratio vaga, nullas praebens perſpicuas et certas notas veritatis, nec demonſtrans viam reperiendi, ſed modo, quid reperiendum ſit, explicans: quod fuit omni tempore frequens praecipientium vitium; eſtque ea vera cauſſa omnis controuerſiae, quae in ea re ab illis inde temporibus ſaepe interceſſere, interdum magnis cum animorum motibus. Sed nos hiſtoriam perſequemur.

In diſcipulis igitur *Diodori* fuere duo inſignes, *Theodorus*, qui poſt Mopſuheſtiae in Cilicia Epiſcopus fuit, et *Ioannes*, poſt *Chryſoſtomus* appellatus. Et hunc quidem ex ea diſciplina nihil inuidiae tetigit; nam et moderatius ea ratione vtebatur, nec in haereſeos ſuſpicionem ac crimen alia de cauſſa venerat: tota eius moles inuaſit *Theodorum*. Et ille quidem viuus irritauerat interpretationis ab *Origene* ortae ſtudioſos, quae erat longe maxima doctorum pars, ſcripto aduerſus eorum rationem libro proprio, qui *contra Allegoriſtas* vulgo dicitur. *Facundus* titulum facit, *de Allegoria et hiſtoria contra Origenem* III. pag. 496. vbi et locum e praefatione ad *Cerdonem* quendam affert, cui opus illud inſcripſerat: quod contra opus, vt aduerſus alias reprehenſiones, ſcripſit *Euſebius* in *Apologia Origenis*, cuius, ſub *Pamphili* nomine, Liber primus exſtat latine verſus ab *Rufino*, inter *Hieronymi* opera et *Origenis* ex editione *Ruaei* T. IV. Sed in eo nihil ad *Theodorum* proprie, et ad hanc cauſſam pertinet; praeter cap. 6. in quo defenditur *Origenes* ab reprehenſione, pertinente ad rerum hiſtoricarum interpretationem, quae ſenſum hiſtoricum plane tollebat. Sed interpretationis Theodorianae ratio demum in crimen haereſeos, Iudaiſmi nomine, vocata eſt per occaſionem controuerſiae Neſtorianae, in cuius ſocietatem mortuus vocatus eſt, quod praeceptor *Neſtorii* fuerat, eique in errore eo proluſiſſe credebatur, propter quem accuſatus et damnatus eſt, vt patet ex Actis Concil. Conſtantinop. II. et Epiſt. *Iuſtiniani* Imp. nuper in *Bandini*, V. C. Catalogo, Bibl. Medic. T. I. p. 166. edita: in qua multa e libris *Theodori* fragmenta exſtant, vt alio loco indicavimus.

Sed interpretationis Theodorianae ratio quae fuerit, optime, vt opinamur, cognoſci poteſt ex *Facundi* illo opere, eiusque Libro tertio, qui eius interpretationis defenſionem habet in eam partem, vt ea liberetur ab haereſeos Iudaicae et impietatis crimine. Etenim plane

ntll i-

intelligitur, eam vniuerſe a Diodoriana nihil diuerſum habuiſſe. Nec vero illa vniuerſa Prophetarum interpretandorum ratio reprehenſa eſt; neque enim aliquid vitii habet; ſed vſus, quod nimis pauca loca eorum καθ' ἱστορίαν ad Chriſtum in Commentariis retuliſſet, veluti in Pſalmis tantum tres aut quatuor; in ceterorum interpretatione, quae ad Meſſiam ab aliis vocarentur, fere cum Iudaeorum magiſtris conſenſiſſet, quod etiam diſcipulus eius *Theodoretus* pluribus locis iudicat. Quanquam fortaſſe etiam apud quosdam hoc ad Iudaiſmi crimen vocatum eſt, quod ſecundum textum hebraicum interpretatus eſſet, ex hebraei ſermonis natura, et contra verſionem graecam latinamque, quae e graeca facta erat. Nam id etiam aliis accidit, nominatim *Hieronymo* propter verſionem latinam, quam ex hebraico fecerat. Cauſſa rei erat haec, quod doctores Eccleſiae verſionem graecam, Iudaeorum graecorum fabulas de eius origine ſecuti, auctorem habere Spiritum S. credebant, eamque ob cauſſam textum hebraeum Iudaeorum, quod ab ea diſcreparet multis locis, ſaepe et iis, quibus in diſputando vterentur contra Iudaeos, corruptum ab ipſis conſulto iudicabant. Itaque quicquid in interpretando cum textu hebraico conſentire dicebatur, id, ſi diſcreparet a ſententia, quam ipſi in verbis graecis videbant, pro iudaico repudiabant. Nam quod ad interpretationem V. T. attinet, qua eſt grammatica, pendetque ab intelligentia linguae hebraicae; et fatentur, qui eius reliquias in Catenis cognouerunt atque excuſſerunt, etiamſi improbantes eius interpretationes vaticiniorum de Chriſto, eam eſſe eiusmodi, vt egregium et hebraiſmi bene peritum virum arguat; et res ipſa quemque idoneum iudicem doceat: qua de re etiam liquidius iudicari poſſet, ſi, qui in Vindobonenſi et Medicea Bibliotheca ſcriptus exſtat Commentarius in XII. Prophetas minores, ederetur: cuius rei ſpem, factam a *Bandurio*, deſtituit mors viri. Sed de eruditione viri hebraica poſt, per aliam ſimilemque occaſionem, ali-

 quid

quid dicemus. Apud veteres quidem, etiam in Eccleſia graeca Orthodoxos, etſi eius errores alios improbabant, et illam rationem interpretandorum vaticiniorum de Chriſto, tamen in magno pretio fuit, vt *Interpres* vniverſe, eiusque Commentariis ſaepe in interpretando vſi ſunt. Atque ego reperi, multos ex his, eosque maxime illuſtres, ſecutos eum eſſe in multis, etiam in talibus interpretationibus, quarum rationem vniuerſe improbabant; inprimis hos, qui ſe dicerent media via incedere velle, inter Origenianam et Theodorianam. Nam cum illa via media certis limitibus definita non eſſet, accidit iis, quod omnibus, qui nihil niſi *viam mediam* iactant in aliqua re, vt fluctuarent et errarent, e caſuque magis penderent, quam e certa ratione, vt nuper de *Theodoreto* notauimus, in *Bibl. Theol. Vol. IX. p.* 490. Apud Syros autem, vt olim, ita cum maxime vocatur *Interpretis* nomine ſimpliciter, quaſi Princeps interpretum omnium, vt docet *Renaldotius* Liturg. Orient. T. II. p. 622. ad Liturgiam Interpretis, i. e. *Theodori*: quanquam id ad Syros Neſtorianos pertinet, vt res ipſa docet, et *Aſſemannus Bibl. Orient.* T. III. P. II. p. 127. ſq.

Atque hinc quaſi claſſes quaedam interpretum propheticorum exſtitere. Nam erant, qui Theodorianas interpretationes fere probarent, ac defenderent, quanquam admodum pauci: qualem *Coſmam Indopleuſten* cognouimus, tum in interpretatione Pſalmorum, quatuor tantum Pſalmos *καθ' ἱςορίαν* ac proprie de Chriſto accipientem, *Topograph. Chriſt.* p. 90. tum in aliis Prophetis multa cum *Theodoro* de hominibus dicta intelligentem, et per myſticam modo rationem ad Chriſtum transferentem; velut illud Zachariae: *Gaude filia Sion, venit rex tuus*, ad Sorobabelem, ſed vt hyperbolen agnoſcat, et euentum proprium et *κατ' ἀκρίβειαν* pertinere dicat ad Chriſtum Dominum. Nam et Commentarii in Pſalmos titulus a veteribus traditus, eſt eiusmodi, vt et hiſtoriam et myſticam interpretationem ſecutum eſſe appareat.

Hic

Hic commentarius, vt hoc obiter addamus, qui etiamnum ſcriptus exſtat, ſiue in Vaticana, ſiue alia qua Italica Bibliotheca, vſurpatus eſt ab *Agellio*, in eruditiſſimo in Pſalmos Commentario, inſertis pluribus ex eo excerptis; quod non animaduerſum *Fabricio* in *Bibl. Gr.* nude eius indicium facienti e *Cangii Gloſſ. Gr.* in Addendis ad Vol. II. p. 830; ne *Montefalconio* quidem in Prolegom. ad *Coſmae Topogr.* qui huius tamen Commentarii mentionem facit in *Proleg. ad Euſebii Commentar. in Pſal.* p. V. nec ignorabat *Agellii* Commentarium, vt in iisdem animadvertimus. *Agellius* ipſe Commentarium non contemnendum iudicat. Alia claſſis fuit eorum, qui ſe velut Eclecticos profiterentur, et, vt ſupra dixi, via media incedere vellent. In quo delectu illi ſane interdum non falſi ſunt: ſed tamen certo et conſtanti gradu non inceſſerunt, neutriusque partis gratiam tenuere. Ceterum ipſa modeſtia eorum probanda eſt, etiam nonnullorum in hoc, quod, cum hiſtoricam interpretationem defendunt, aliis libertatem iudicandi relinquunt, et viciſſim ſibi eam concedi velint. Tertium genus eſt, quod ſtudioſe hoc agit, vt quoquo modo quam plurima ad Chriſtum referat, nec modo vt myſtice ad eum pertinentia, et per allegoriam ſeu accommodationem, ſed etiam proprie, eosque, qui hiſtoriam ad humana accommodant, quanquam in iis figuram Chriſti agnoſcunt, Iudaiſmi accuſant; in quo etiam honori Chriſti et Prophetarum vniuerſaeque Script. Sacr. et religioni chriſtianae, ſe conſulere putant. Atque hoc genus tum in Graeca, tum in Latina Eccleſia numeroſiſſimum fuit, et labentibus temporibus, cum literarum hebraicarum et graecarum ſtudia vel nulla, vel tenuia eſſent, tenuit Eccleſiam, ad fidem et pietatem ſine noxa; immo etiam vtiliter, ſed ad vſus diſputandi aduerſus Iudaeos, et ad accuratam intelligentiam Scripturarum S. parum perite: qua de re aliquid dicemus paullo poſt: nunc ſententias Theologorum, inprimisque interpretum illuſtriorum, primum veterum, nec modo qui poſt *Dio-*

dorum Theodorumque fuere, ſed etiam ſuperiorum, tum et ceterorum, qui proximis a ſacrorum et literarum reſtitutione temporibus fuere, de prophetia, et modo reperiendi ſenſus, et ipſum cuiusque modum interpretandi, teſtimoniis exemplisque proferendis, commemorabimus, vt, ex quo quisque genere fuerit, intelligi poſſit.

Ac prophetiam quidem vniuerſam, conſenſu tradunt, ipſam eſſe obſcuram et ad intelligendum difficilem, quippe etiam parabolis et allegoriis inuolutam; idque ipſos prophetas interdum fateri, vt habet *Irenaeus II*, 22. *IV*, 26. vnde eam ἀντιλογίαν eſſe hominibus, altercandi ac diſputandi materiam. In quam partem late diſputat *Clemens Strom. VI.* p. 677. vt alios multos mittamus: nec omnium dicta commemorare attinet: neque enim profuerint ad ipſam interpretandi rationem: quippe nec cauſſas illius ſatis explicant, nec ſuppeditant plerique aliud, quod ei diſſipandae ac demendae proſit, praeter euentum, quo omnem obſcuritatem ſublatam dicunt. Etiam quod *Chryſoſtomus* in eam rem habet, non multum profuerit: ſed id explicandi cauſſa ponemus, et habere etiam aliam vtilitatem poteſt. In *Comm.* igitur in *Pſalm. p.* 325. *Matth. XXI*, 42. inquit, ſi, quod e Pſalmo CXVII. ad Chriſtum refertur, non cohaeret cum hiſtoria illius Pſalmi, ſed vaticinium mediae hiſtoriae inſertum eſt; non mirum aut nouum videri debet: nam plura alia ita in V. T. propoſita ſunt, διὰ τὸ δεῖν συσκιάζεσθαι τέως, ὥστε μὴ καὶ τὰ βιβλία αὐτὰ ἐξαλειφθῆναι: *propterea quod ea oportuit inumbrari et obſcure tradi tum, ne libri ipſi abolerentur*, ab Iudaeis videlicet, qui iſta vaticinia non erant toleraturi: quae eſt vtique mirifica ratio. Immo longe alia cauſſa rei intelligenda videtur, quae ad iudicandum de toto genere prophetiarum, et earum interpretandarum ratione proſit.

Eſt igitur veriſſima et praecipua cauſſa rei in conſilio diuino ſuper modo promulgandi, et perficiendi, quae de ſalute hominum per filium ſuum reparanda decreuiſſet: quod

quod eam rem primum pateſieri vellet per multos et varios gradus, perfici autem poſt longas et multas praeparationes. Itaque primum nihil aliud placuit promitti, quam hominem, per quem ſalus redderetur: poſt et ille ipſe, et ſalus per eum paranda, cum bonis eius omnibus, per magnam nominum varietatem, variasque imagines et figuras rerum hominumque, adumbrata ſunt, quarum vim vix intelligeret, qui non diuinitus erudiretur, aut quae per euentum demum acciperent lucem ſuam, et hanc ipſam tum quoque per multas demum admonitiones et demonſtrationes capiendam oculis animorum humanorum. Ad hanc igitur quaſi legem et normam conſilii diuini, prophetia tota, quae proprie dicitur, de Meſſia compoſita fuit neceſſario, vt conſentirent inter ſe omnia, doctrina, et cultus religioſus, et hiſtoria populi. Sed ne plane aenigma fieret totum hoc, vt non dubitat appellare prophetiam omnem *Irenaeus*, eiusque, in praeſens certe, vſus vniuerſus tolleretur: immiſcenda erant neceſſario, quae non obſcurarentur figurarum inuolucris, ſed quae hiſtorice ac proprie dicerentur et acciperentur, praeberentque anſam quaſi prehendendorum, quae ſub iſtis inuolucris laterent et in lumen proferendorum per eos, quibus Deus hoc mandare deſtinaſſet, aut concederet, et quibus temporibus id fieri placeret: qualia eſſe, ſaltem quaedam, ad Iudaeos conuincendos euidentiſſima, in confeſſo eſt in omni genere Interpretum propheticorum, etiam apud Iudaeos ipſos ſemper fuit. Haec obſcuritatis propheticae cauſſa recte cognita quos vſus habeat, poſt videbimus. Nam aliae, etſi non improbandae aut omnino falſae, v. c. ad euentum impediendum valituram fuiſſe claritatem ſummam vaticiniorum; quo pertinent *Chryſoſtomi* verba, ante memorata, et plura apud eum loca, vt ad *Eſ. II.* p. 20. et in homiliis, *de prophetiarum obſcuritate*, p. 175: eae igitur, ad iudicandum de interpretandi ratione ac modo, nihil admodum proſunt. Ad interpretes veniamus, in quibus recenſendis

dis non illa tria ſupra conſtituta genera ſeruabimus, ſed ordinem temporum ſequemur. Id nobis erit ad praeſentis temporis rationem et breuitatem aptius.

Proximus igitur ab *Origene* eſt *Euſebius Caeſarienſis*, cuius et in *Pſalmos*, et in *Eſaiam* Commentarios habemus, a *Montefalconio* primum editos, magnos illos quidem mole, ſed tamen non integros, et varie, forte et a variis, excerptos ex integris Commentariis. In Eſaiam quidem Commentarii exemplum ab edito diuerſum pluribus locis in Bibliotheca Medicea eſſe docet Cl. *Bandinus* in *Catal.* T. 1. p. 90. ex altero autem ab *Agellio* plura commemorata vidi, quae in edito non reperiuntur, nominatim ad Pſalmum CX. (Gr. CIX.) in quem quae ſunt in Montefalconiano exemplo, ſcholia ſunt magis e Commentario Euſebiano, quam Commentarius ipſe. In his igitur, quae in Pſalmos ſcripſit, plane ſequitur Origenianam rationem, cuius fortaſſe Commentarium in Pſalmos compilauit. Nec alia ratione vtitur in altero; quod etiam olim reprehendit *Hieronymus*, quamquam ipſe Origenianae rationis admirator et defenſor. Sed *Euſebius* promiſerat, ſe hiſtoriam ſecuturum et τὸ ῥητὸν, nec id fecerat: id vero improbat *Hieronymus:* veluti, ſtatim c. primo, verſum 2. 3. ad Chriſtum a Iudaeis ſpretum refert: eum contemtum προφητικῶς αἰνίττεσθαι, putat. Eandem ſectam ſequitur *Athanaſius*, vt vel e prooemio in Pſalmos patet, apud *Montefalconium*, Collectione noua PP. T. II. p. 60. Nam Dauidem, ait, cum eſſet Propheta, ſpiritualia magis et inuiſibilia vidiſſe, quam externa et ſenſibilia, velut, cum aduerſus hoſtes preces faceret, daemonas, quam homines aduerſarios, et contra illos, non hos preces feciſſe; ſub nominibus viſibilium hoſtium, et, ſi non ita interpretemur Pſalmos, nullum ex iis fructum capi: itaque videndum eſſe, vt verborum ſenſus aſſequamur ſecundum hanc rationem, et v. c. in Pſ. I, 1. in verbis *impiorum*, *peccatorum* et *irriſorum*, intelligamus tria hominum genera tempore Chriſti, *Scribas*,

bas, *Phariſaeos* et *Legis doctores*. Et huius generis ſunt in iſtis plurima. Pſalmo II, vt hoc obiter addamus, verba, *Ego hodie te genui*, de natalibus Ieſu accipit.

His adiungimus *Hilarium Pictauienſem*, auctorem Commentariorum in Pſalmos: qui, ſi non eſt interpres et compilator Origeniani Commentarii, quod contra pugnat *Couſtant*, tamen in ſumma operis et modo interpretandi ab *Origene* totus pendet, omnia in Pſalmis prophetica eſſe contendens, et in ſingulis prope infidelitatem, ita loquitur, exprobrans iis, qui non totos de Chriſto accipiant, vt in ſecundo: in quo ceterum illud, *tu es filius meus cet.* ad Chriſti reditum in vitam refert, vt multi ex orthodoxis interpretibus antiquis. Sed huic ſimiles fere ſunt ceteri Latini interpretes prophetici, vt *Ambroſius*, *Hieronymus* item, certe in ſumma rei, et *Auguſtinus*. Itaque de ſingulis ſeparatim dicere nihil attinet: in oriente erudito nos continebimus.

In quo primus nobis occurrit *Ephremus Syrus*, cuius Commentarios, in pleroſque Prophetas, ſyriace et latine editos, debemus *Aſſemanno*. Eum igitur ab Origeniano vitio intactum, et propiorem *Diodori* aut *Theodori* rationi, vel ſaltem *Chryſoſtomi*, *Iſidori*, ſimiliumque moderationi, qui hiſtorica et prophetica permixta eſſe, ſaepe in vno eodemque orationis tenore, in eodem etiam Pſalmo, alia κατὰ ῥητὸν, alia μυστικῶς prophetica eſſe, defendunt. Exempla aliquot inſignia commemoraſſe ſat erit. Ad *Eſaiae* igitur *c. IX.* (T. II. p. 36.) ſcribit in hanc ſententiam: „etſi ex his, quae hoc loco leguntur, nonnulla ad Ezechiam pertinent, ſunt tamen alia, quae ad illum nullo modo quadrant: ſed et illa ipſa, quae ad eum referri poſſunt, iuxta arcanum et myſticum ſenſum, ad illius Dominum, ex eadem ſtirpe naſciturum, traducenda ſunt.“ Secundum hanc rationem fere interpretatur c. XI. *ſurculum Ieſſe*, vt ad Ezechiam referri poſſit, ſed melius ac plenius ad Chriſtum. Tum *Ioëlis* vaticinium de effundendo diuino ſpiritu refert ad populum, qui Ezechiae tempo-

tempore fuit, vt hoc pignore praenoſceret futuram Senacheribi cladem; et prodigia ibi denunciata primum ad Ezechiae tempus, iterum ad tempus Gog, ſed ad vtrumque ex parte, perfecte ad Chriſti aduentum vtrumque. Item *Amoſi* c. IX, 11. ait euentum habuiſſe in reditu Iudaeorum e ſeruitute Chaldaica, iterum et plenius in crucifixione Chriſti: v. 13. autem ſecundum obuiam ſignificationem verborum Sorobabelis tempus reſpicere - - ſecundum ſublimiorem intelligentiam ſpiritus, coeleſtia dona poſt reſurrectionem Chriſti. Quae denique de *Zemach Zach. VI*, 12. dicuntur, ad Sorobabelem pertinere iudicat, per myſticam rationem de Chriſto praedicta eſſe. Sed haec ſpecimina Ephremianae interpretationis ſufficiunt, vt opinor, ad iudicandum.

Eadem via incedit, etſi in ſingulis exemplis ab *Ephremo* diſcrepans, *Baſilius*, magnus illius admirator. Planum facit vel vna clauſula praefationis in Commentarium in *Eſaiam*, cuius pars nobis reliqua eſt. Nam enarrato totius operis prophetici argumento hiſtorico, rebus ibi traditis vbique, ait, adſperſa eſſe, quae ad Chriſtum pertineant: *τὰ περὶ Χριστοῦ πάσῃ τῇ προφητείᾳ ἐνεσπαρμένα, ἑκάστου τῶν καθ' ἱστορίαν λεγομένων καὶ τῷ μυστικῷ συγκαταπεπλεγμένου·* (ſic enim pro *συγκαταπεπλεγμένων* ſcribendum, e veſtigiis Cod. Pariſ. niſi quis etiam *καὶ* deleri malit.) In quo mixturae illius Ephremianae forma manifeſte exprimitur: quam et in interpretando ſequitur; niſi quod, vti diximus, in ſingulis locis, vt *Eſ. VII*, 14. et c. IX. ab eo diſſentit, non ad myſticam ea, ſed propriam rationem referens.

Clarior interpretandi arte *Io. Chryſoſtomus* eſt, ſed via et ratione in hoc genere non diſpar, idem de indole propheticorum ſcriptorum ſentiens, eodemque modo interpretans orationem prophetarum, vt contextum ipſum plerumque faciat hiſtoricum, eique ſubinde inſerta dicat, quae proprie de re Chriſti intelligantur, ceterum etiam in iis, quae hiſtoriae humanae ſint, abdita exiſtimet, quae

ad Chriſtum pertineant. In quo dicit eſſe ad *Pſ. XLIV. p.* 165. diſcrimen Euangeliſtarum et Prophetarum. Nam illos quidem ex ordine res Chriſti enarrare debuiſſe, Prophetas vbique ὀλίγα τινὰ μέρη εἰς τὴν ἱςορίαν ἐμβάλλοντας καὶ συσκιάζοντας ἀποχωρεῖν. In Pſalmis quidem ſunt, quos totos ad Chriſtum refert, refellens etiam Iudaeos, qui ad homines trahere conentur, vt *Pſ. XLIV. CX.* et alios quosdam; in quibus dignum eſt cognoſcere, quomodo eos refellat: ſed ſaepiſſime tantum particulas Pſalmorum ad Chriſtum refert eo, quo diximus, modo, interrupta hiſtoria et oratione ad homines pertinente, vt etiam Pſalmo octauo. Exempla pauca alia attingemus. Pſalmi igitur *CIX.* argumentum vniuerſum refert ad Dauidis hiſtoriam, ſed prophetice de Chriſto inſertam eſſe particulam, pertinentem ad proditorem eius Iudam. Petrus, inquit, Pſalmum hunc refert ad Iudam, μᾶλλον δὲ ȣ̓ τὸν ψαλμὸν ἅπαντα, ἀλλὰ τȣ̃ ψαλμȣ̃ τὸ μέρος. p. 145. poſt quam particulam Dauidem ad ſe redire, καὶ γὰρ τȣ̃το προφητείας εἶδος, μεταξὺ διακόπτειν καὶ ἱςορίαν τινὰ ἐμβάλλειν, καὶ μετὰ τὸ ταῦτα διεξελθεῖν πάλιν ἐπὶ τὰ πρότερα καὶ ἐπανιέναι. p. 246. Similiter *Pſ. CXVIII, (Gr. CXVII.)* tantum v. 22. ad Chriſtum proprie refert, et addit: εἰ δὲ μὴ δοκεῖ ἐξ αὐτῆς ἠρτῆσθαι τῆς ἱςορίας τὸ εἰρημένον, ἀλλὰ μέσην τὴν ἀκολȣθίαν διακόψασα ἡ προφητεία ἐπεισῆλθε, θαυμαςὸν ȣ̓δὲν ȣ̓δὲ καινὸν. ȣ̔́τω γὰρ αἱ πλείȣς τῶν προφητειῶν, διὰ τὸ δεῖν αὐτὰς συσκιάζεσθαι τέως cet. Atque ex hoc genere ait eſſe locum *Eſ. VII,* 14. Sed in *Eſaiae* capita octo habemus homilias, ſine dubio *Chryſoſtomi,* eximias, in quibus inſignia interpretationis vtriusque, et eius, quae proprietatem vindicat, et quae ſub figuris verborum latentes ſenſus indagat, exempla reperiuntur, vt poſterioris generis ad c. II, 2. qui locus exempli et regulae vim habere poteſt. Enimuero, ex paucis quae *Chryſoſtomi* in Prophetas inde ab *Eſaia* habemus, ſi cui non ſatis liquido de eius ratione iudicari poſſe videatur, vicarium ei ſumat

Theodo-

Theodoretum, qui eum in his plerumque ſecutus eſt, rationibus iisdem ad confirmandum vſurpandis. Exempli cauſſa legent, qui volent, quae ad vindicandum Chriſto κυρίως illud *Eſaiae* c. VII, 14. ab vtroque dicuntur.

Sed ad hunc *Chryſoſtomi* diſcipulum veniamus, *Theodoretum*, quamquam et *Theodorum* praeceptorem habuit. Eum vero ab *Theodori* ratione diſceſſiſſe, eamque cum *Chryſoſtomo* mitigare tentaſſe, mediam viam quandam tentando, ſupra iam monuimus, eſtque clara eius profeſſio in *praef. in Comm. in Pſalmos*, non longe a principio, cum ſe dicit et Allegoricorum, et eorum ἀμετρίαν vitare, qui prophetias hiſtoriam faciant, nihil ad Chriſtum pertinentes. Itaque refellit ſaepe in Commentariis in V. T. ſcriptores *Theodori* interpretationes, quibus proprie aut omnino de Chriſto dicta prophetica intelligenda negabat. Nec tamen omnes proprie et hiſtorice de Chriſto interpretatur prophetias, ſed quasdam etiam myſtice. Τῆς προφητικῆς συνθήκης, inquit praef. in *Eſ. p.* 2. τὰ μέν ἐςι σαφῆ καὶ γυμνὴν ἔχοντα τὴν διάνοιαν, τὰ δὲ τροπικῶς εἰρημένα καὶ ἑρμηνείας δεόμενα· ex quo genere ſunt myſtice dicta. Sed illam mediam viam quomodo ſecutus ſit, ante monuimus. Nec modo a *Theodori* ratione in Pſalmis diſcedit, ſed etiam *Chryſoſtomum* deſerit, vt qui v. c. *Pſ. CIX.* totum Chriſti preces facit. In *Pſ. CXVIII.* ſimilior eſt *Chryſoſtomo*, ſed myſticam pariter rationem ſequitur. Nam hymnum quidem hiſtorice tribuit Iudaeis reuerſis in patriam, ceterum magis congruere his, qui e gentibus credidere, quod in eo res horum potius adumbratae ſint. Atque huius generis exempla ſunt permulta. In prophetis eandem rationem tenet, interdum tamen hiſtorice modo, ſine reſpectu vllo ad Chriſtum interpretatur, in quibus alii alterutrum defendunt, velut *Zach. VI*, 12. quem locum ſimpliciter de vno Sorobabele, καθ' ἱςορίαν, accipit, ſine vllo ad Chriſtum reſpectu, quem alii in eo loco agnoſcebant, vt fit etiam nunc.

Omnino

Omnino multum' eſt diſſenſionis inter Interpretes, etiam eos, qui idem videntur ſpectare, vt hi, de quibus diximus, qui inter Origenianam et Theodorianam rationem medii eſſe voluere: cuius rei cauſſam ſupra commemorauimus. *Chryſoſtomus* interpretans Prophetarum capita in partem eam, vt ad Chriſtum referat, vindicetque aduerſus eos, qui aliter interpretabantur, ſpargit ille quidem, vt inprimis in iis, quae in *Eſaiam* ſcripſit, quaedam interdum, quae ad rationem praecipiendi de modo interpretandarum prophetiarum ſpectant, quod et facit *Theodoretus;* ſed ea non ſatis definita ſunt aut ſufficiunt, et interdum decernunt magis, quam docent; vtunturque argumentis e natura rerum non ſatis euidentibus: cum id genus alias minime omnium ſit contemnendum. Ad praecipiendi rationem magis ſpectantia quaedam *Iſidorus* Peluſiota habet, diſcipulus et ipſe *Chryſoſtomi*, elegantis ingenii et doctrinae vir; cuius commentarios quidem in libros biblicos nullos habemus, ſed tamen epiſtolas plerasque, ad interpretationem ſcripturarum pertinentes, in quibus etiam quaedam ad prophetica ſcripta pertinent. At maxime inſignis ad hanc rationem, de qua nunc agimus, eſt epiſtola 203. *libri quarti.* Ibi enim hoc agit, vt regulam interpretandi prophetica dicta ſcribat, quam exemplo Pſalmi LXXII. illuſtret. Incipit ergo ab eo, quod e *Chryſoſtomo* commemorauimus, vt Prophetas, dicat, non ſimpliciter et planiſſime propoſuiſſe vaticinia rerum futurarum, ſed res futuras praeſentibus miſcuiſſe ita, vt et, qui tum eſſent, aliquid inde vtilitatis caperent, poſt euentum autem futuri res praedictas planiſſime poſſent cognoſcere. Id adeo ſe exemplo illius Pſalmi demonſtraturum, vt inde de aliis iudicari poſſet. Nam eum Pſalmum, ſecundum ſenſum obuium, pertinere vtique ad Salomonem, ſed ex parte; cetera ad Chriſtum, cuius Salomo figuram habeat. Vtriusque autem generis diſcernendi hanc legem ſcribit, vt, quae humiliora et humana ſint, ad Salomonem, cetera, huma-

nitatis modum excedentia, ad Chriſtum referantur. Itaque non eſſe, omnibus eodem modo interpretandis, vim faciendam prophetis, nec, quae hiſtorice, de rebus illorum temporum, dicta ſint, accipienda de rebus futuris, et ad Chriſtum pertinentibus: quam ille *θεωρίαν* vocat; nec, quae ex hoc genere ſint, ad illud per vim trahenda eſſe. In quam ſententiam etiam aliis quibusdam in epiſtolis, tractans loca prophetica, diſſerit. Et eſt vtique illa tum obſeruatio, tum inde ducta regula valde bona, ſed nec omnibus locis apta, et interdum difficilem applicationem reddit tum linguae hebraicae indoles, tum rerum ipſarum natura. Itaque cum nemo facile regulam ipſam repudiet, tamen in ſingulis locis interpretandis ad hanc regulam, valde diſcrepant. Sed in hiſtoria pergemus.

In eandem igitur aetatem incidit *Cyrillus* Alexandrinus, cuius Commentarios propheticos multos habemus. Sed de interpretatione prophetarum quid ſenſerit, planum eſt e praefatione Commentarii in *Eſaiam*, et in *Zachariam*, (*T. II. et III. Opp.*) itemque e *Glaphyris*, i. e. ſelectis et inſignibus locis, *Pentateuchi L. I. pr.* Credebat ille, Vetus Teſtamentum totum eſſe figuram Chriſti et N. T. quod ſuo modo verum eſt; ſed vniuerſe dictum habet ambiguitatem lubricam in interpretando, quae et ipſum decepit, et ad Origenianam rationem interpretandi nimis inclinauit; praeſertim qui eſſet, vt *Athanaſius*, de quo ſupra, exercitatior in dogmaticis controuerſiis, quam in linguis tractandis. Sed tamen hiſtoriam interdum relinquit, et in ea tantum figuram Chriſti agnoſcit; verum, quae non ingenio humano ficta ſit, ſed conſentiat conſilio diuino, vt in *Zemach Zachariae* (*T. III. p.* 705.) et ſi quid aliud adiungit e genere morali, per ſimilitudinem tantum, doctrinae illuſtrandae cauſſa facit, vt in *Ioel III*, 9. et 24. (*T. III. p.* 234. 244.) et locis aliis.

Poſſemus referre plures, vt *Seuerum* Antiochenum, *Euthymium*, et alios ſerioris aeui interpretes Prophetarum

rum, quorum modus interpretandi e reliquiis quibusdam, vt illius in *Catenis*, huius ap. *Monachium* in *Var. ſacr. T. I.* (eſt prooem. in Pſalmos) cognoſci poteſt. Et eſt in iis interdum aliquid boni iudicii; ſed magis magisque ad allegoricam illam *Origenis* diſciplinam lapſi ſunt, ſtudiis doctrinae magis magisque labentibus, et omnibus e Commentariis ſuperiorum pendentibus, e quibus maxime ſequebantur eos, qui ad rationem dogmaticam et concionatoriam aptiſſimi eſſent. Itaque longius non progrediemur, ne nimis excreſcat narratio. In Eccleſia latina reperiuntur veſtigia reuiuiſcentis ſtudii prophetici, per tempora Carolingica, incitantibus Doctorum ſtudia Iudaeis, qui in Hiſpaniam et Galliam copioſius infuſi. et per copias e mercatura, potentiae et gratiae plus, quam ſatis eſſet, etiam in aulis Regum nacti, vt ex *Agobardi* aliorumque ſcriptis et querelis diſcimus, inſolenter doctoribus Eccleſiae illudebant. Nam et hebraicas litteras quidam diſcere inſtituerunt, pro modo facultatis, quam quidam Iudaei, qui Chriſtiani facti eſſent, dabant, aut eos conſulebant ſuper textu hebraico, quod *Rhabanum Maurum* feciſſe ſcimus *), vt pugnare contra Iudaeos poſſent; in quo ſcientia et interpretatio ſcripturarum propheticarum neceſſaria erat. Sed ea res intra anguſtos fines conſtitit, et qui tum, ſequentibusque temporibus, exorti ſunt in Prophetas Commentarii, magis e veteribus Latinis collecti, quam auctoris modo et arte ſcripti ſunt. Itaque iſta tempora tantum attingenda putavimus. Nec immorabimur iis, per quos aurora literarum hebraicarum et melioris interpretationis exorta eſt, vt per *Liranum:* ad illa ipſa beata tempora, quae inſtaurationem verae interpretationis biblicae atque doctrinae habuere, ad ſeculum *Lutheri*, ita appellemus licet, tranſibimus.

*) v. Comm. eius in libros Regum praef. et Marcianaei Prolegom. ad Hieron. Biblioth. diu. III, 6.

Et *Lutherus* quidem ipſe, etſi in Commentariis, quos ad vſus populares ſcripſit, vt in Pſalmos, veterem rationem ſequitur, quam e diſciplina Auguſtini acceperat, allegorias tractantem: tamen intelligebat, vulgaribus interpretationibus propheticis ad Chriſtum quaedam trahi, quae ſecundum accuratum iudicium eo non pertinerent, vt ex epiſtolis eius alio tempore commemorauimus *). Sed exortus eſt mox non paruus numerus interpretum propheticorum, *Phil. Melanchthon*, *Aretius Felinus*, i. e. *Mart. Bucerus*, *Oecolampadius*, *Pellicanus*, *Musculus*, *Calvinus*, *Eſromus Rudingerus*, de quorum methodo dicendum videtur.

Melanchthon igitur primum illam veterum regulam ſaluberrimam et veriſſimam agnoſcit, et ſubinde inculcat, Prophetas rebus hiſtoricis ſuorum temporum et humanis immiſcere res Meſſiae, et promiſſiones de Meſſia et eius bonis, Eccleſia cet. v. Argumentum *Ierem. T. II. opp. p.* 408. *et admonitionem de hebdomadibus Dan. p.* 464. *praef. ad Zach.* p. 533. vbi dicit, eſſe obſeruandum, vbi de ſua politia loquatur; nec neceſſe eſſe omnia in allegorias transformari et ad Chriſtum referri. Ea regula ſaepe ab eo commendatur in Pſalmis, nec totum ſtatim Pſalmum ad Chriſtum vult referri, cuius particula aliqua ad eum pertineat. Item in iis vult obſeruari, vocem Dauidis eſſe ſimul vocem Chriſti, h. e. Dauidem cum de ſe et ſuis rebus, bonis, malis, loquatur, ſimul de Chriſto, et nomine eius loqui, velut *Pſ. XXII.* quod mala Dauidis ſint figurae malorum Chriſti cf. ad *Pſ. III.* Contra *Pſ. XVI.* ſolam Chriſti vocem agnoſcit διδασκαλικήν. In quo genere ponit et ſecundum, *XLV. CX.* v. *praef.* ad *Pſ. CX. p.* 714. et videtur non valde multos huius generis agnoſcere. Vtitur tamen interdum etiam allegoria, ſed raro, vt in *Daniele*, vaticinii ad Antiochum hiſtorice pertinentis accommodationem ad Antichriſtum agnoſcit cet.

In

*) in Diatr. *de libertate ingenii in cauſſa religionis.*

In his omnibus ei ſimiles ſunt ceteri, ſed interdum longius progrediuntur et liberius interpretantur, vt *Felinus* in *Comm. in Pſalmos*, libro erudito, at raro, interdum duplicem ſenſum faciens, vbi ille vnum agnoſcit, ſed vtrumque verum et diuinum, vt in *Pſ. II. (p. m.* 24. *et* 29) vt hiſtoricus ad Dauidem, ex 2 *Reg. V.* alter, myſticus, ad Meſſiam pertineat. *Veritati enim*, inquit, *id nil officit, et facit omnia clariora*: qua de re etiam latius diſſerit ad *Matth. II*, 15. Nam in *Pſ. XXII.* et aliis cum *Philippo* conſentit. Ceterum *Philippo* prior eſt. Nam illum Commentarium edidit primum 1529. noſtrum exemplum ſerius factum.

Oecolampadius, hebraice tum doctiſſimus, vt alii ex illa Baſilienſi ſchola, qui e monaſterio ibi Franciſcanorum exierant, in quo litterae hebraicae cultae erant diligentius: illius igitur plures Commentariolos in prophetas habemus, vel e lectionibus ſcholaſticis excerptos, vel ab ipſo editos et elaboratiores. Et is primus Euangelicorum hoc genus tentauit. Nam *in Eſaiam Comm.* editus eſt an. 1525. Quid autem de interpretatione Prophetarum ſenſerit, ipſe explicat, primum in *Comm. in Eſaiam* principio, *p.* 4. a. Vult enim in prophetarum interprete eſſe hiſtoriam temporum prophetae cuiusque, et pro fundamento poni: *Nam niſi*, inquit, *quis illam recte pro fundamento praeiecerit*, *quicquid ſuperſtruxerit*, *ruet; quemadmodum*, *ſi iuſte illam tractarit*, *feliciter etiam allegoriarum myſteria colligere poterit: quas male vel in vniuerſum contemſeris, vel intempeſtiue protuleris.* Intelligit ſenſum myſticum, ſed non commentitium et inuentum ingenio humano. Et ſequuntur alia lectu digna, iis, quae de *Chryſoſtomo*, *Theodoreto*, *Philippo* retulimus, ſimillima: poſſuntque addi, quae in *Ioelem* p. 136. 138. itemque ad *Hoſeam*, de modo Chriſti in prophetis agnoſcendi, dixit p. 5. quae ad anagogicam rationem pertinent. Eſt autem in vſurpanda ratione hiſtorica valde conſen-

conſentiens communibus ſententiis. Quod ſecus eſt in *Pellicano*, *Muſculo* et *Caluino*.

Et *Pellicanus* quidem, eruditiſſimus librorum ſacrorum interpres, vt vniuerſe de eius interpretatione dicamus, in Pſalmis, fatetur, ſe ſecutum eſſe maxime *Felinum*, eiusque rationem Pſalmorum interpretandorum. E Prophetis ceteris vt aliquid ſpeciminis proponamus, *Eſ. VII.* locum ille quidem de virgine grauida hiſtorice interpretatur, ſed innui a Spiritu S. aliquid, quod Achas tum nondum intellexerit: at c. IX. etſi priora de Ezechia intelligi poſſint, cum reſpectu myſtico ad aliud in N. T. tamen v. 6. de puero naſcendo, nullo modo (p. 13.) *Cap. XI.* plane de Chriſto interpretatur vno, item vti c. *LIII.* De Zachariae viro Zemach ſentit cum *Melanchthone*, ad Ioſuam Pontificem referente, cum ſignificatione Meſſiae et Eccleſiae eius: vt appareat, eum mixtum et temperatum e duobus interpretum generibus contrariis: altero, quod hiſtoriam nimis amouet, et altero, quod nimis amplectitur.

Paullo plus ad hiſtoricum genus inclinat *Muſculus*, item hebraice et graece doctus, copioſi et docti in Pſalmos Commentarii, itemque in Eſaiam auctor de medio ſeculo ſexto decimo. Nam *Pſ. II.* ſub regni Dauidici figura de regno Chriſti vaticinari putat. *Pſ. VIII.* dicit ad hominem pertinere, quem Deus extulerit, primum in Adamo typice, deinde in Chriſto perfecte. *Pſ. XVI.* autem *v.* 10. ſic ad Chriſtum pertinere dicit, vt ad Dauidem nullo modo trahi poſſit; at reliqua eſſe Dauidi et Chriſto communia. In *Pſ. XXII.* porro, ſub Dauidis perſona, Chriſtum deſcribi *κατὰ ταπείνωσιν* et *κ. ὕψωσιν.* Eodemque modo *Pſ. XLV.* ſecundum typum ad Salomonem, ſecundum veritatem ad Chriſtum reuocandum eſſe. Tum in *Pſ. XLI.* tantum decimum verſum typicum facit. *Non omnia*, inquit *p.* 362. *mox eius Pſalmi ad Chriſtum pertinent, ſed vnus et alter verſiculus;* plane ad veterem rationem, a nobis memoratam ſupra cet. De *Caluino* autem non, vt opinor,

attinet

attinet commemorare late, quo genere interpretandi prophetas vtatur: cum ſit nota et vetus multorum reprehenſio, quod nimis indulgeat myſticae rationi in vaticiniis de Chriſto, et accommodationi, adimatque Chriſto vaticinia, vt reddat hominibus: in quo tamen ſubleuatur a nonnullis, nec modo ſuis, ſed etiam aliis, ad lenitatem in hoc genere propenſis. Ad vltimum eius numeri, quem propoſuimus, veniamus, ignotum prope omnibus, nec eruditiſſimo *Carpzouio*, *Introd. ad Libr. Bibl.* auctori, aliisque cognitum ac commemoratum, *Eſromum Rudingerum*, *Camerarii* noſtri generum, ſed inprimis dignum, qui cognoſcatur. Is e terris noſtris, cum aliis excellentibus de *Melanchthonis* et *Camerarii* ſchola viris, expulſus, in Morauis cum praeeſſet ſcholae tum Euanzizii illuſtri, ſcripſit *Pſalmorum paraphraſin latinam*, praepoſita ſingulis προθεωρία, et ſubiectis notis ſatis copioſis, quibus rationem paraphraſeos redderet. Ea edita eſt voluminibus quatuor *Gorlicii*, a. 1580 et ſequentibus. Paraphraſis primum eſt elegante latinitate ſcripta, quae intelligi ab vnoquoque poſſit, et ſenſum hebraicorum verborum, quem ipſe crederet eſſe, planiſſime exprimit. In προθεωρίαις explicat argumentum Pſalmi, inprimisque hiſtoriam cuiusque ſuppeditat, vt ad intelligendum conferri poſſit, in quo ſe interdum coniecturam ſecutum eſſe non negat: fuitque profecto primus, qui hiſtoriam Pſalmorum vniuerſorum indagare et perſcribere inſtituerit, eoque ſaltem nomine debebat commemorari. Addidit etiam in fine operis vniverſorum Pſalmorum ordinem ac ſeriem, quam ſecundum temporis rationes nectere ac conſtituere tentauit; quod ipſum ad intelligendum non parum profuerit, ſi recte factum ſit. In notis denique, dum rationem paraphraſeos reddit, explicat ſententias verborum ex hebraei ſermonis indole; in quo ſe dicit vſum optimis et veteribus et recentioribus, iis, vt opinor, quos ſupra propoſuimus, interpretibus: vnde quale hoc opus ſit, quod a viro, linguarum mortuarum recte et ad bene intelligendum et expli-

candum tractandarum peritiſſimo, elaboratum ſit, facile intelligi poteſt. Nempe ſequitur eam rationem, quam *Chryſoſtomus*, *Theodoretus* cet. *Melanchthon*, et alii ſecuti ſunt, ſed iudicio ſuo et modo. Veluti, Pſalmum XXII. non totum facit Chriſti vnius, ſed ex partibus iis, quae manifeſte in eum vnum quadrant, cetera Dauidi communia: plane eo modo, quo nuper *Venema* V. Cel. cui hoc opus non ignotum eſſe coniicio: et memini quibusdam doctis Batauis id memorari, nominatim *Alberto* ad *Heſychium*. Similiter facit in aliis pſalmis; de quo tum praefatio Voluminis primi p. 12. tum, quae ad Pſalmum ſecundum ſcripſit, videnda ſunt accuratius rem cognoſcere volentibus. Et ſunt in praefatione multa bene monita, quae prodeſſe poſſint bene tractaturis Pſalmos. De hebraica lingua eiusque vſu, quem ipſe fecerit, fatetur, ſe non eſſe valde doctum hebraice, nempe ad illam ſubtilem rationem eorum, qui eius ſe doctores profitentur et Grammaticos; ſed vſum eſſe apparet doctiſſimorum in eo genere hominum libris, inprimisque ſe ad intelligendum eius genium adiutum ab *Oncelica Paraphraſi*, itemque *Ionathanica*, dicit. Et tamen, quantum nobis iudicare licet, bene interpretatur ſententias hebraicas et explicat perſpicue, bene latine; quod in Paraphraſi fieri commodius poteſt, quam in verſione, quamuis bona. Itaque et ipſa, et notae plurimum profuerint iis, qui intelligere, non decipi verſionibus et interpretationibus hebraeo-latinis velint.

Hic lubeat quaerere id, quod ſupra polliciti ſumus, et ad iudicandum profuerit, cum de veteribus quibusdam interpretibus, vt *Theodoro, Chryſoſtomo*, *Theodoreto* quaeritur, an hebraice docti fuerint; cum appareat, eos ſaepe hebraica bene interpretatos eſſe, et ſenſum melius aſſecutos, quam quos hebraice doctos fuiſſe conſtet. Credo, vt ab his incipiam, eos vel omnino non calluiſſe litteras hebraicas, vel admodum tenuiter, nec ad Grammaticorum *ἀκρίβειαν* et copiam. Vtebantur autem Origeniano opere biblico, inprimisque *Aquilae* et *Symmachi* verſione, quorum ille

ille verba plane ſecundum etymologiam hebraicam expreſſerat, hic autem ſecundum ſenſum cuique loco aptum bene graece, vt vnusquisque, graece ſciens, plane intelligere poſſet. Hae autem duae verſiones, inter ſe iunctae, habebant Lexici rationem, in quo primum ſignificatio prima ex etymologica ratione reperiretur, deinde ex ea ductae aliae, tum ſingulorum verborum, tum iunctorum et phraſium: quod et agnoſcit *Vitringa* praef. in *Eſaiam* p. 4. Nec huic tali Lexico comparem vllum noſtrorum, in quo verba ſingula hebraica latinis hebraizantibus, quae et ipſa pleraque e verſione latina vulgata, aut graeca, aut magiſtris Iudaeorum ducta ſunt, explicantur: quorum omnium non profecto maior eſſe poteſt, quam *Aquilae* et *Symmachi* auctoritas, immo nequaquam par, cum praeſertim res doceat intelligentes, quam illi bene docti fuerint. Et illi Graeci Doctores habebant aliquid adiumenti, quo plerique poſt caruere, qui hebraicas literas tractauere. Nempe etſi Grammaticae hebraicae ſcientia carebant, quam mechanicam appellare liceat, non illa nimis vtili ad ſenſus orationis perſpiciendos; at erant inſtructi ſcientia linguae graecae excellente, et interpretandi artes grammaticas et rhetoricas per vſum callebant: quarum ſimilitudinem ad hebraica transferendo, primum genii hebraici diſcrimen a graeco plane intelligebant, cauebantque, ne pro graecis in interpretando darent hebraica, quae Graecos conturbarent ac deciperent, dum ſuae linguae vſu caperent, quae aliter dicta eſſent; deinde, illis Hebraeorum interpretationibus, et Analogia linguarum vniuerſa adiuti, reperiebant ſaepius ſenſum verum orationis, quam vel Hebraei plerique poſſent, deſtituti ab illis, quas diximus, artibus. Atque hinc intelligi poteſt, quare *Rudingero* graecarum et latinarum literarum et omnium artium interpretandi peritiſſimo, in mediocri ſcientia hebraicae linguae grammatica ſecundum vulgarem et mechanicam rationem, felicius res ſucceſſerit, quam aliis, nihil admodum praeter hanc ad interpretandum afferentibus, nullum vſum interpretandi ex accuratiori ſcientia alius

 linguae,

linguae, vt graecae et latinae. *Lutherus* aliquo epiſtolarum loco (*T. I. p.* 139. ed. pr.) ad *Spalatinum* ſcribit de *Melanchthone*, eum felicius hebraica tractare et libros ſacros hebraicos interpretari, quam Profeſſorem Linguae hebraeae, qui nuper Viteberga abierit *). Eius iudicii quae ratio ſit, ex iis, quae diximus, intelligi poteſt. Nam *Philippus* non erat ita hebraice doctus, vt in literatura hebraica excellere poſſet; nec hoc egerat: ſed quae ad ſenſus recte eruendos neceſſaria erant, callebat, et omnibus bene interpretandi artibus, quae omnibus linguis communes ſunt, valebat. Sed ad inſtitutum iter redeamus.

Sunt ergo interpretes, de quibus paullo ante diximus, clariores ex illis temporibus, quos nos quidem cognouimus, et quorum in hoc genere, propter nobilitatem ingenii et doctrinae, auctoritas eſſe aliqua poſſit. Nec tamen eodem illo ſeculo prorſus caruit Eccleſia Romana interpretibus eruditis; ſed ii ſunt pauci, de quibus nobis dicendum videatur. *Vatablum* commemoraſſe non alienum ſit, litterarum hebraicarum excellentem ſub *Franciſco I.* Profeſſorem, quem et Iudaei eruditi admirabantur. Eius Scholia in V. T. in Bibliis *R. Stephani* ſunt, etiam in Pſalmos ſeparatim edita ab eodem *Stephano*, nuper etiam Halis repetita. Sed quoniam ea, quae ab ipſo profecta ſunt, excepta videlicet ex eius Lectionibus, interpolata ſunt valde e *Calvini* Commentariis, vt, quid ipſius, quid *Caluini* ſit, non ſaepe poſſit liquido iudicari, eum praetermittemus. Nec *Genebrardum* morabimur, non indoctum illum hebraice, ſed ferocem Euangelicorum aduerſarium, et nimis addictum Eccleſiae ſuae. Vnum ergo *Ant. Agellium*, Epiſcopum Acernenſem, commemorabimus, vt per hanc occaſionem etiam notior

*) Non piget addere, quod de eodem Hebraeo ſcribit p. 102. b. *Hebraeus Profeſſor, ſuo more, caput habet, et id ponderat, quod pondere caret. Nam id, quod nos maximi facimus, facile et libenter tradit: ea, quae nos contemnimus, velut denegaturus, magni facit, i. e. vim literarum et verborum nos curamus, proſodiam vero minus quaerimus, haud ſperantes, futuros nos oratores apud Iudaeos.*

notior fiat ſtudioſis harum literarum. Nam fuit ille hebraice graeceque doctiſſimus, verſatusque excellenter in ſcriptis Doctorum Eccleſiae veteris, inprimis Graecae, nec modo editis, ſed etiam ineditis. Is igitur in pleroſque libros Propheticos ſcripſit Commentarios, quorum maior pars, vt in Eſaiam, Danielem, et Prophetas minores, latet inedita in Bibliotheca Pontificia Romae (v. *Le Long* Bibl. S. *p.* 598) imperfecta, vt opinor. Editos autem habemus quatuor; e quibus nos eos cognouimus habemusque in manibus, qui ſunt in Pſalmos cum ceteris Canticis, vt Moſis cet., et in Habacucum: ſed hic breuior eſt, eruditus tamen, ille admodum copioſus et eruditus; ſiue Criticam ſpectes, quam bene et circumſpecte tractat, allatis etiam lectionibus Codd. ſcriptorum, ſiue interpretationem ipſam. Inprimisque plenus eſt Excerptis e Commentariis Graecorum ineditis tum, quibusdam et nunc, vt ſupra, per *Coſmae* occaſionem et *Euſebii*, monuimus. Dixit de hoc Commentario, quem ignorabat, cum Criticam ſcriberet, *Simon.* Epiſt. Sel. p. 1. n. 36. ſed tantum modum tractandi textum e Grammatica et Critica ratione tradit, magna cum viri laude, id, quod nos hic quaerimus, non attingit. Hic igitur tam doctus Interpres in hac noſtra narratione non praetermitti poteſt. Eſt autem in vniuerſo quidem genere interpretandi ſimilis illis, de quibus diximus, ſed magna cum modeſtia. Veluti Pſalmum ſecundum mauult et ipſe typice intelligi; ſaltem apparet eam rationem ipſi non diſplicere. Hebraei, inquit, (p. 25. 6.) de rebus Dauid hunc Pſalmum agere putant. - - Noſtri fere de Chriſto intelligendum cenſent, quos in hac parte nos quoque ſequimur - - Non negamus tamen, vt fere omnia, quae in V. T. geſta ſunt, futurorum imagines fuerunt, ſic praecipue Dauid Chriſti figuram geſſiſſe, vt rerum Chriſti imago in rebus eius praeceſſerit cet. In *Pſ. XVI.* Chriſti verba modo facit verſus 7. 8. nec tamen admodum aduerſatur iis, qui et hos Dauidis fecerint, ſed hac conditione, vt ſpes Dauidis nitatur filii ſui, Chriſti, reſurrectione. At contra *Pſ. XL.* non ſequi vult eos,

qui

qui ſimiliter de v. 8. ſtatuant, faciantque Pſalmum veluti veſtem, e diuerſis filis contextam. Quid igitur? totum Dauidis vnius eſſe, ſed eum conſiderandum eſſe non modo vt hominem et Regem Iſraelis, ſed vt patrem Meſſiae, qui verba eius vſurpet, quia ex illius carne naſci debebat: in quam ſententiam late diſputat, p. 215. Pſalmum autem XXII. totum Chriſti et ex eius perſona dictum ſtatuit.

His ita expoſitis, vt propoſitum erat, in hac diſſenſione tanta, quae etiamnum duret, et incenſa ſit etiam recentioribus controuerſiis, a Grotianis inde temporibus, cum alii nimis raro Chriſtum in prophetis videantur agnoſcere, alii nimis ſaepe; quod in *Cocceio*, eiusque aemulis reprehendi ſolet: quid vniuerſe ſtatuendum ſit, ſi quis quaerat, et media via quae ſit, quam omnes commendent? mihi ſic videri non diſſimulem: neque enim decet doctorem publicum. Primum igitur arbitror, analogiam vniuerſam minimeque dubiam V. T. hoc poſtulare, vt non valde multis locis prophetias de Chriſto credamus eſſe κατὰ ῥητὸν et κυρίως propoſitas: quasdam eſſe oportet, quae characteres hiſtoricos omninoque tales habeant, per quos de Meſſia, cum veniſſet, plane iudicari et ipſe agnoſci poſſet, vt ſupra diximus; quales eſſe, nemo dubitet, aut negauit vnquam: earum porro oportet eſſe numerum talem, qui ſufficiat, et ad agnoſcendum et ad conuincendos aduerſarios veritatis. Sed an oportet eas neceſſario multas eſſe? Nuspiam numerantur argumenta, ſed ponderantur. Et nos cum docemus, Meſſiam veniſſe, et in Ieſu eſſe characteres Meſſiae minime dubios, non modico numero prophetiarum defungimur? Enimuero ex altera parte fatendum ac defendendum eſt, prophetias myſticas eſſe permultas: nec vllo modo conceſſerim, eas eſſe illis, praeſertim apud Chriſtianum, leuiores. Ad Iudaeos quidem conuincendos in principio nihil admodum valeant: ſed apud eum tamen, qui iam ſummam veritatis tenet, prodeſſe poſſunt. Nam myſticas et figuratas eſſe prophetias multas, quomodo mirum aut dubium videri

poſſit,

poſſit, cum totus cultus Leuiticus fuerit figuratus. An agnus paſchalis et ſimilia nihil, quod firmum ſit, habent, quia figuram tantum habet; nihil omnes typi? Immo, vt hi pares ſunt et eſſe debent diſertis teſtimoniis, ſi non ſint ficti ingenio humano, ſed a Chriſto et Apoſtolis demonſtrati; ſic et prophetiae, in quibus per figuram modo ineſt Chriſtus. Totam oeconomiam V. T. reprehendat, et mutet neceſſe eſt, qui genus hoc prophetiarum et multitudinem reprehendat, aut ad inuidiam interpretis trahat. Omnino oportet in hoc genere non acerbum eſſe. Vides tu, o! bone, Chriſtum in V. T. vbi alius aut omnino non, aut non ita clare videt, vt tu vel vides, vel videre te putas! Vide eum tibi, et gratias age Deo. Sed fac, vt eum et in cor, cum eius manſuetudine et lenitate, recipias, ne fruſtra videris. Ille vero alter eum alibi pariter videt, ſi non vbique in V. T. ſatis clare, vt dubitet, haereat, per vmbram modo; at in N. T. videt in clara luce refulgentem, et pro eius claritatis beneficio gratias agit Deo. Non probo totam *Grotii* rationem: ſcio, eum deceptum dulcedine hiſtoricae interpretationis, aberraſſe: at fateor, me indignari, cum propterea pro Iudaico homine et incredulo vituperari audio, qui veritatem religionis Chriſtianae inimitabili libello demonſtrauerit, et viam muniuerit aliis, qui poſt idem argumentum tractare vellent, et adſuefecerit homines talibus demonſtrationibus legendis et cognoſcendis, cum tempora imminerent, quibus cum multis pugnandum eſſet pro religionis Chriſtianae veritate. Sed deſinendum tandem eſt, vt veniamus eo, quo nos res vocat, quam in manibus habemus, quaeque non paruam habet cum ea, quam tractauimus, coniunctionem.

Producemus enim in eum, quem indicimus his literis conuentum ſolennem, quibus ad ſummos honores ordinis noſtri, ad nomen et iura Doctoris ſacrarum literarum, aditum faciamus, quam *Licentiam* appellauit vetus inſcitia.

Sed

Sed hi ſunt viri tales*), quales optabile eſt dari ſaepe Doctoribus publicis ornandos. Nec opus eſt, eos a nobis nunc commendari, qui ſe ſatis ipſi commendauerint publice, Lectionibus habendis, partim ad Interpretationem V. T. pertinentibus, partim ad Noui; et illi quidem plane ad voluntatem noſtram et veram rationem, qualem ſupra deſcripſimus, cuius omni tempore exempla rara fuere, ſuntque cum maxime: hic ita, vt miraremur, Virum a ſtudiis Academicis dudum abſtractum, et multis negotiis illiteratis diſtractum, per muneris publici rationem, tamen guſtum illarum literarum conſeruaſſe per lectiones ad ſacrarum literarum ſtudia erudita pertinentes. Sed illis lectionibus in colloquiis, quae de more cum iis habuimus, ſimiles ſe praeſtitere: nec abhorrebunt, quae ſcripſere, quaeque diſſerent eorum diſceptandorum cauſſa. Sed laudibus noſtris, apud legentes haec, fidem facere poterunt etiam, quae quisque de vita ſua, qua in ſtudiis doctrinae diſcendo agendoque exacta eſt, ſcripſit.

Debebitis hoc, quicunque hic literas vel diſcitis, vel docetis, vel earum fautores eſſe haberique vultis, debebitis, inquam, et dignitati talium virorum, et ipſis literis, quod Vos rogare inſtituimus; vt eorum primum Diſputationibus, deinde honoribus faueatis, eumque fauorem frequentia, audientia, aliaque beneuolentia comprobetis: in quo non modo ipſis, ſed etiam Ordini noſtro, mihique met ipſi, per quem ornabuntur, honorem habitum exiſtimabo.

*) Erant: *Chriſtianus Guil. Thalemannus* ad aedem D. Nicolai Diaconus, *Io. Aug. Dathius* Lingu. Or. Profeſſor, et *Melchior Traugott Schubartus* Eccl. Haynenſis Paſtor et Dioeceſeos Haynenſis Superintendens.

DE

DE

LIBERTATE INGENII

IN

CAVSA RELIGIONIS

DE LIBERTATE INGENII IN CAVSA RELIGIONIS

In die eo, quem inſignem et religione publica ſolennem nobis fecere initia excutiendae ſeruitutis ſuperſtitioſae, et libertatis religioſae repetendae, ſecundum magnitudinem beneficii, quod in eo miſericordia diuina nobis indulſit, nihil eſt, de quo potius vel cogitare vel dicere debeant, qui praeſunt publicae religionis doctrinae, et qui horum aemulantur ſtudia, quam *Lutherus* ipſe, cuius feliciter efficaci miniſterio Deus in illa tanta re vſus eſt; nec modo grati aduerſus eum animi cauſſa, ſed etiam, vt in eius virtutes intuendo, ad imitandi ſtudium curamque incendantur et acuantur. Etenim, cum Deus hoc ſibi inſtrumentum ſuum omnibus ingenii animique bonis, ad rem talem ac tantam neceſſariis, cumulandis praeparaſſet, ipſe iis ita eſt vſus, vt ab eo virtutum omnium, quae in doctore et aſſertore religionis eſſe debeant, exempla peti poſſint, ab nobis vero etiam debeant, qui nos aemulos doctrinae ab eo reſtitutae et conſtitutae profitemur. Sed de vniuerſis dicere, voluminis ingentis foret, non huius noſtrae diſputationis, quae paucarum paginarum anguſtiis coërcetur. Itaque ſatis erit, vnam demonſtraſſe, et ad imitandum ſtudioſis commendaſſe, quae ſit et illius feliciſſimi diei memoriae aptiſſima, et huic tempori maxime neceſſaria, libertatem ingenii in cauſ-

ſa religionis, in ſacris literis interpretandis, et in omnibus partibus doctrinae, ita temperatam, vt tantum abeſſet a licentiae temeritate, quantum ab ſeruitutis vel ſtupore vel timore. Nam huius libertatis vſurpandae et aſſerendae initium factum eſt ea die, qua impiae Indulgentiarum ſuperſtitioni aduerſarium ſe profeſſus eſt, propoſitis loco publico Sententiis (*theſibus*), per quas primum aditum factum eſſe conſtat ad repurgandam religionis doctrinam.

Magnum in *Luthero* et acre ingenium fuiſſe, ne inimici quidem abnuerint: et id admirari ſolebat *Eraſmus*,[a]) ingeniorum iudex acerrimus. Sed in partibus ingenii excellentis eſt nouitatis amor et ſtudium, quod, vt in aliis rebus, ita in doctrinarum diſciplinis non acquieſcit in vſitatis, et vulgo probatis, ſed meliora aut plura deſiderat, et nouas vias patefacere ſibi ac munire conatur, vel ad quaerendum, quod lateat, vel ad emendandum, quod in medio ſit, vel ad commendandum, quod quaeſitum ſit ac repertum videatur. Quod ſi remouemus inuidiam, quam nouitatis verbo adiunxit partim quorundam in nouando inſcitia et temeritas, partim imperitorum ſtupor et tarditas, interdum etiam improborum cupiditas, id ſtudium ſine exceptione accuſari, et ſimpliciter repudiari non debet, ſed potius in magna ingenii virtute et beneficio diuino cenſeri. Etenim, ſi nulla talis vis inſita fuiſſet ingeniis humanis, non dicam id, quod eſt in promtu, nullas artes atque doctrinas inueniri potuiſſe: omnes certe etiam nunc primam tenuitatem et prope barbariem ſeruarent.[b]) Illud quidem perſpicuum eſt, quod pertinet maxime ad inſtitutam diſputationem, eo ipſo ſtudio Deum eſſe vſum ad emendanda per *Lutherum* ſacra, et doctrinam religionis bene conſtituendam: in qua tanta tamque ſalubri re impedienda et ad inuidiam vocanda, nihil magis tam ſolenne fuit ignauis et improbis ingeniis, quam nouan-

a) Epiſt. *Eraſmi* ad *Petr. Moſellanum*, inter Epp. Eraſm. p.
b) vid. Memoria *Sandelii*, inter Opuſc. Orator. p. 304. ed. ſec.

nouandi libidinem ac temeritatem accuſare. et nouas ſacrorum librorum interpretationes, noua dogmata, ita appellabant, non ferenda clamare.

Enimuero vix alia eſt ingenii humani pars magis aut aeque anceps et lubrica. Nam et res ipſa declarat, et vſus omnium temporum demonſtrat, eam pari momento ad ſalubritatem et ad noxam, ac prope maiori ad hanc, quam ad illam, trahi, certe ſaepius in partem inutilem et noxiam ferri, inprimis in religionis doctrina, in qua, et inſito quodam naturae vitio, et multiplici alia culpa, irritantur ingenia humana ad male nouandum; vnde oritur illa licentia ingeniorum, quae tot ac tanta religioni mala intulit, et cum maxime inferre conatur. Quo magis videndum eſt, vt illud naturae bonum ita temperetur ac regatur, vt ad vtilitatem conuertatur, in eiusque vſu cernatur libertas vera, et iuſta, et ſalutaris, qualem nobis *Lutheri* noſtri exemplum et demonſtrat et commendat. Nam et de hac libertate valet, quod de ciuili dixit et rerum geſtarum et prudentiae grauis auctor *Liuius: libertas temperata ſalubris eſt; nimia, aliis grauis, et ipſis, qui habent, effrenata et praeceps:* quamquam ipſa libertas, quae vere et proprie dicitur, nulla eſt nimia; ſed ſaepe ac facile ſine modo ac lege exercetur: in quo intelligitur id, quod nimium appellamus, eaque proprie eſt licentia.

Vera libertas, quae ſit eius generis, de quo diſputare inſtituimus, h. e. quae cernatur in iudicandis rebus ad religionem pertinentibus, tenetur, ſi nullius hominis arbitrio ac poteſtati ita ſis obnoxius, vt aut cogi poſſis dicere ac facere contra rectum ſenſum et honeſtam voluntatem tuam, aut non poſſis dicere ac facere, quae recta, et honeſta, et publice priuatimque ſalutaria et vtilia videantur. Sed haec libertas, vt omnis alia, habet primum certam legem ac normam, ad quam in vtendo dirigatur, deinde modos, a quibus accipiat grauitatem et conſtantiam, ne vel efferat ſe inconſultius ac vehementius, magisque

motu feratur, quam iudicio nitatur, nec timefacta contrahat ſe anguſtius, quam veritas et honeſtas patiatur.

Vt igitur libertas talis, cum exercetur in rebus ad iudicium rationis pertinentibus, vt in philoſophia, in hiſtoria, ſimilibusque diſciplinis, legem habet ac normam rationis et naturae, h. e. certa principia naturae et rerum, quas in iudicando, nemine impediente, ac iure ſuo, ſequatur: ſic in religione, quam nos dicimus, quam diuinitus traditam ſacris literis habemus, legem vnam habet et agnoſcere debet ipſas literas ſacras: cui legi cum maxime obtemperat ac ſeruit, tum maxime et veriſſime libertas et eſt, et appellatur; nec vlla vera libertas in religione agnoſci aut probari debet, quae aut non poſſit ei parere, aut nolit. Nam, cum ab ea traducitur ad normam arbitrii humani, cui per naturam nulla eſt cum veritate coniunctio, ſeruitus exiſtit; cum cupiditate ac temeritate vinculis eius ſe eximit, in licentiam abit.

Atque etiam eſt genus libertatis, huic ſubiectum et coniunctum natura ac ſimilitudine, quod ineſt in ipſius legis huius, h. e. ſacrarum literarum, iudicio et interpretatione. Nam vt quisque magis in iis interpretandis legi recte interpretandi obedit, ſolutus vinculis poteſtatis vel auctoritatis et opinionis humanae, vel denique cupiditatis ſuae; ita magis libertatem veram retinet. Haec ipſa autem lex eſt eiusmodi, cuius auctoritatem mens recte et libere iudicans, haud inuita agnoſcat, libenterque ſequi poſſit ac debeat. Eſt enim et ipſa diuina: quippe a principiis ducta, quorum originem diuinam perſpicue intelligere poſſimus, hoc eſt, a rebus clare in Scriptura ſacra traditis, et verborum diuinorum indole et natura, notitiis denique inſitis diuinitus et incorruptis.

Huius autem partis, quam primam et ſummam cenſere libertatis illius religioſae debemus, nullum maius atque illuſtrius, paene dixerim, par, exemplum habet vel omnis, vel recentior certe aetas, quam *Lutheri*. Hic vir fuit, qui in religione omnia ſcripturis diuinis, nihil vel arbi-

arbitrio vel auctoritati hominis cuiusquam tribuerit, idque vnum initium habuerit et cognoſcendae et reſtituendae veritatis, eandemque cauſſam inuidiae, irarum et vexationum omnium. Omnino fuit in eo viro, quod nec taceri hoc loco, nec ſatis praedicari poteſt, fuit, inquam, in eo amor et admiratio Verbi diuini talis, tam et feruens et conſtans, vt nihil ſupra. Itaque de Verbo Dei ſic loquitur, vt, eum cum audias, ardentem illum pro Euangelio Paullum audire videare, vereque me hoc dicere putem, neminem, poſt illum Apoſtolum, ita de Verbo Dei locutum eſſe: neminem certe tam magnifice, tali cum ſenſu, dicentem nos vel legiſſe profitemur, vel audiuiſſe; vt vel hanc ob cauſſam in manibus haberi ſcripta eius ac legi a noſtris cupiamus, vt illo ſenſu imbuantur, illo ſpiritu incendantur. In interpretandis autem literis ſacris quid eo liberius fuit, ad illam quidem legem, quam diximus? qui, repudiatis omnibus opinionibus et auctoritatibus humanis, totus penderet ex iis principiis, quae in ſcripturis ipſis traderentur, et e linguis diligenter tractatis et bene cognitis. Nam ſenſus ſcripturarum ſe profitetur ipſis comparandis indagaſſe, et indagare iubet;[c]) et linguarum inſtrumento adiutum, certum ſe in intelligendo, et ſecurum ab errore factum eſſe.[d]) Itaque eum ſcripturarium et literalem et grammaticum interpretem, per contemtum ſcilicet, appellabant magni Dogmatici, tori barbariae ſordibus obliti, tum, quos ipſe vocat, Prophetae noui, ad fanaticam rationem procliues, et Spiritum quendam ſuum iactantes in interpretatione et cognitione religionis, et ſtudia linguarum contemnentes: cum ipſe contra aſſidue et grauiter commendaret, et earum negligentiam caſtigaret; [e]) quo etiam potiſſimum auctore, hortatore apud Principes, et magiſtratus vrbium, defenſo-

c) ad *Io.* 14. cet.
d) Epiſt. ad Germanos, *de Scholis inſtit.* T. 2. Opp. ed. Altenb. p. 81.
e) *Philippus Mel.* Or. IV. p. 165.

fenſore et adiutore, in his terris, et in Eccleſia reuixere. Et erat tanta eius in ea re cura, vt etiam inuidiam caueret, quae iis per cauſſarum fortuitarum occaſionem ab indoctis et ignauis conflari poſſet, cum multi eſſent, vt ſcribit ad *Spalatinum*, de methodo, ſtudioſis Theologiae in ſacris literis diſcendi ſequenda, qui omni ſtudio occaſionem quaererent ad calumniam bonis literis. f) In quo ille, vt in aliis rebus, multum vidit. Nam haec libertas religioſa, cuius reſtituendae et vindicandae auctorem habuit Eccleſia *Lutherum*, ſine harum literarum ſtudiis non magis teneri et aduerſus arbitrii humani libidinem ac fingendi licentiam, quae ſe nunc vndique ingerit, defendi poteſt, quam olim reuocari in Eccleſiam potuiſſet. Nec vero ingenii, exſultantis auiditate nouitatis, licentia in peruertendis Scripturis, et per eam rationem ipſis religionis capitibus, vel alia re magis corroboratur, quam inſcitia et negligentia linguarum, vel certius coërcetur, quam earum veluti vinculis iniiciendis et adſtringendis. Illa quidem impia licentia Socinianorum, vt ſaepe in Lectionibus noſtris demonſtramus, prope tota eſt vel ab indocta inſcitia verborum, vel ab voluntaria negligentia, nec alia ratione certius ac facilius conuincitur, quam tenendis verbis; ſi iubeas docere, quomodo in verbis Scripturae inſit vel ineſſe poſſit, quod illi defendant.

Sed in hoc genere ſaepe exoritur quaedam ambiguitas licentiae et libertatis diſcernendae: primum in locis ſcripturarum iis, in quibus Antiquitas et Scholae vſus agnoſcit argumenta dogmatum, cum ea, interpretandis verbis, per ſpeciem ἀκριβείας grammaticae aut dialecticae, alio trahuntur, et eripiuntur conſuetudini Scholae in dogmatibus firmandis: deinde in placitis, pertinentibus ad rationem hiſtoricam et criticam, vt de literis, de punctis Hebraeorum et accentibus, de lectionis varietate, et rebus ſimilibus: in quibus ſaepe et licentia inuidioſe accuſata, et libertas defenſa eſt, vel nomen liberta-

tis

f) Epiſtol.. T. I. p. 47. b.

tis pro clypeo fuit. *Luthero* quidem ipſi in vtroque genere crimen licentiae atrociter et aſſidue intentatum eſſe ab defenſoribus receptae in Eccleſia Romana diſciplinae, ſatis conſtat, nec vnquam ea criminatio aduerſus Eccleſiam noſtram vniuerſam, et Doctores eius, conticuit: et in ipſa quoque Eccleſia noſtra ſaepe quidam talis licentiae rei facti ſunt, et cum maxime fiunt, iure interdum, ſed interdum etiam iniuria et vitio ingenii humani, non facile patientis eripi ſibi ſua, et quae diu probauerit et pro certis defenderit, repudiari, praeſertim ab iis, quos vel aetate, vel honoribus, vel fama ſuperet, vel his vniverſis. Illud quidem in promtu eſt, rationem Romanam in hoc genere plane repudiandam eſſe, quae rem vel ad conſuetudinem reuocat, auctoritate veterum nixam, quae non mouenda aut ſollicitanda ſit, vel ad arbitrium Epiſcopi Romani, hoc eſt, hominis, ſiue, vt honeſtius faciant, Eccleſiae; quod ſiue neceſſitate ſeruili, et inuidiae inter ſuos timore, fit, vt a doctioribus, quos multos commemorare inde a *Cano* (*Loc. Theol.* 2, 13.) poſſemus, ſiue inſcitia, et indocta improbaque pertinacia, vt in turba monachorum et ſcholaſticorum rabularum. De quo genere nuper fuit *Laubruſſelius*, Loiolita Argentoratenſis, acerbiſſimus in hac cauſſa, vt in aliis, *Luthero* maxime, et omnibus Eccleſiae noſtrae Theologis, in explicandis ac defendendis doctrinae Chriſtianae capitibus, ſcripturae ſacrae potius, recte per adiumenta literarum et linguarum explicatae, quam humanam auctoritatem ſecutis, in libro tertio Operis *de abuſu Criticae in Cauſſis religionis.* Sed bene eſt, quod in ipſa Eccleſia Romana inſcitia hominis et impudentia repudiata eſt, nuper etiam ab *Alemberto*, ingenioſiſſimo et doctiſſimo Viro, in principio Diſputationis, ſub eodem titulo acerrime notata. g) Nos vero videamus

g) *Melanges de literature cet. T. IV. p.* 370. Non alienum fuerit, ex eo libello adſcribere locum de Scholis Proteſtantium in Germania, quod illius laudis origo ducitur ab libertate

deamus et iudicium et exemplum *Lutheri*, in quod intuentes, in neutram partem vehementiores aut acerbi ſimus, in vtraque modum ſeruare, et recta via incedere, i. e. veram libertatem et tenere ipſi, et aliis concedere diſcamus.

Reprehenſus, vt hoc potiſſimum commemorem, ab *Hieronymo Dungershemio*, Theologo in hac Academia tum primario, quod locum Paulli ad *Philipp. II*, ſecus, quam conſuetudo Scholae ferret, et noua ratione explicaſſet, ſic ei reſcripſit: h) „*De ſecundo loco Philipp. II, quem putas a me, Eraſmum ſecuto, male tractatum; verum etiam tu hic non textum, ſed Patrum ſententias refers. Primum, mi vir egregie, credo te noſſe, hunc verſum Pſal. CX.* Tecum principium in die virtutis tuae, in ſplendoribus ſanctorum ex vtero, ante Luciferum genui te, *eſſe de Divinitate Chriſti, aduerſus Arrium, velut ſummum, ac inter prima, argumentum agitatum; vt legis in Tripart. et in Auguſtino, ita vt Graeca et Latina Eccleſiá hoc ſenſu eum Pſalmum teneat etiam cantu celèbratum in officio diuino: non tamen ob hoc Lyram, Burgenſem, imo hebraeam linguam, haeretificabis, vbi legitur, hunc verſum non poſſe quidem de diuinitate intelligi. Quare non ſemper claris et aper-*

tate ingeniorum honeſta et nullis terroris vinculis conſtricta: „*On ne peut ſ'empêcher d' avouer avec affliction la ſupériorité préſente des Univerſités de la partie Proteſtante de l' Allemagne ſur les Ecoles Catholiques. Elle eſt ſi frappante, que les Etrangers, qui voyagent dans ce Pays, et qui paſſent d' une Uniuerſité Catholique à une Univerſité Proteſtante voiſine, croient en une heure avoir fait quatre-cens lieues, ou vécu quatre-cens ans, avoir paſſe de Salamanque à Cambridge, ou du ſiecle, de Scot à celui de Newton.*" Nam quod Vir doctiſſimus putat, id diſcrimen non eſſe ab diuerſitate religionis, quod in Franciae et Italiae quibusdam Scholis effloruerint pariter literae: alii Viri doctiſſimi illarum partium, etiam Theologi, faſſi ſunt, neceſſitatem colendarum diligentius literarum à Proteſtantibus ortam eſſe. v. *Verneii Appar. ad Ph. et Theol. II.* 1. 9.

h) Epiſt. T. I. p. 149. b.

apertis auctoritatibus contra haereticos pugnant ſancti Patres. Quot auctoritatibus abutitur Hieronymus contra Iovinianum? Auguſtinus contra Pelagium? et alii contra alios?

Item illud Geneſis, Faciamus hominem ad imaginem noſtram, *quanta fiducia Auguſtinus pro Trinitatis aſſertione, et pro imagine, quae eſt in homine, tractat: cum neutrum ex eo poſſit probari, quod in hebraeo* faciam *dicitur, non* faciamus. *Item illud Exo. III.* Ego ſum, qui ſum, *omnes ad ſubſtantiam Dei referunt: cum Burgenſis et Hebraei ad effectum auxilii aptari conuincant. Quia dicit,* Ero qui ero, *in futuro: et infinita his ſimilia. Quid ergo mirum, ſi et locum Philip. II, ad diuinitatem torſerint, qui aptius de humanitate ſonat, ſi verba conſideres? Non ergo credo me peccare, ſi Patribus diſſentio in aliquo textu obſcuriore. Quid vero vos facitis, omiſſo textu, tantum in dictis Patrum verſantes, niſi quod dubia et incerta relinquitis? In qua re Magiſter ſententiarum peſſimum exemplum reliquit, omnia omnium dicta concordare nitens. Ex quibus fit, vt contra haereticos dubiis obſcuriſque ſententiis armati, ludibrium fiamus.*"

Hic quis non videt, auctore *Luthero* noſtro, primum hanc libertatem diſcedendi a vulgatis interpretationibus, in explicandis aut defendendis Doctrinae capitibus, concedi: deinde ad linguae rationes bene cognitas adſtringi, quae et neceſſariam interdum faciant diſceſſionem ab vſitatis interpretationibus, et honeſtam: eam porro his finibus coërceri, vt in locis obſcuris ſe contineat, nec loca plana et perſpicua tentet ad peruertendam aut ſollicitandam doctrinam: denique habere cauſſam hanc, ne in diſputatione aduerſus haereticos, (addi poterat, cum acutioris ingenii hominibus) fruſtra laboremus, atque adeo irrideamur, grauem ſane, et temporibus iis, quibus ſtudia linguarum vigent, admodum neceſſariam.

Hac igitur tali de cauſſa, ſi abſit temeritas, inſcitia et inſolentia, illudens potius veritati, quam ſuccurrens, et

inſidias perſpicue ſtruens, non defenſionem diligenter parans, appareatque amor et ſtudium veritatis, et doctrinae bene explicandae et accurate defendendae diligentia; non eſt aequum, licentiam exprobrare, non potius libertatis veritatem agnoſcere. Nec eſt difficile bonorum virorum doctam modeſtiam, grauitatem et conſtantiam, diſcernere ab ceterorum leuitate et libidine. *Aliter catuli olent,* ait illa, *aliter ſues.* Prurientis geſtus etiam leuiter attendenti obſeruantur: ſcabies vero etiam in oculos incurrit. Atque etiam iniquum foret, lapſus omnes in hoc genere aliquid tentantium referre ad licentiam, et ad infamiam vocare, praeſertim ſi etiam aetatis aliqua excuſatio accedat, quae ipſi *Luthero* et vſurpata eſt, et profuit in tali genere. Nec vero nimis duriter ſunt tractanda ingenia, praeclara praeſertim iuniorum, ne opprimatur inſita vis et exſtinguatur, quae fouenda potius eſt, et lenitate admonendi regenda. Etenim aetas illa, nondum longa exercitatione vſa, etiam leuis ſpeciei blanditiis capitur, labiturque cupiditate magis, quam prauitate, denique ipſo lapſu, ſi amica manu attollas, fit ad cauendum diligentior. Idque multo magis de altero illo genere, quod propoſuimus, valet, quod, quamquam ipſam doctrinam aliqua ex parte attingit, hiſtoricum tamen eſt maxime: in quo etiam *Lutherum* noſtrum liberiorem, ita liberum fuiſſe, conſtat, praeſertim vigente aetate, vt vix in alio, etiam ſui, ſatis laturi fuiſſe videantur: quale eſt, quod iam tum, cum, propter paucitatem librorum, ſaltem ambigua res eſſet, tamen ſeuere repudiauit teſtes in coelo 1 *Io. V.* puncta autem Codicis hebraici ſine exceptione ingeniis magiſtrorum Iudaicorum tribuit, et ſaepe fallacia conſtanter pronunciauit. Sed et in his et in aliis generibus ab licentia nobis cauebimus, et libertatis verae et honeſtae fines conſeruabimus, ſi et leges illas libertatis, quas poſuimus, tenebimus preſſius, et modum eius exercendae ſeruabimus, cuius ſapientiſſimos homines auctores, *Lutherum* vero et magiſtrum

ſtrum et exemplum habemus: de quo nobis aliquid dicendum reſtat.

Plato in Dialogo de Scientia, qui ab ſermone Socratis cum Theaeteto, ingenioſiſſimo iuuene, *Theaetetus* inſcribitur, in perfectis ingeniis, et ad conſequendam veram ſapientiam, requirit non modo fortitudinem quandam praeſentis animi, ſed etiam lenitatem, ne, vt πλοῖα ἀνερμάτιστα, *naues non bene ſaburratae*, fluctuent, ſintque μανικώτεροι ἢ ἀνδρειότεροι, *furibunda potius quam fortia*, ſed λείως τε καὶ ἀπταίστως καὶ ἀνυσίμως, *leniter, ac ſine lapſu, et ſtrenue*, in veritatis diſquiſitione verſentur. Quo ſpectat etiam *Baconis Verulamii*, quamquam in alio genere nouandi, admonitio, iubentis imitari tempus, quod innouat vel maxime, et corrigit, quae non bene habent, ſed leniter, tacite, ac prope ſine ſenſu. [i]) Et illud quidem in promtu eſt, in libertate illa noſtra, fortitudine quadam opus eſſe, quae haud dubie praua et vitioſa corrigere, veritati conſulere, eam certa ratione cognitam proferre in lucem ac defendere audeat, nec timeat inuidiam in rebus grauioribus, cum ſalute hominum perſpicue coniunctis, ne periculum quidem: cuius fortitudinis nullum aliud maius, immo par exemplum habemus *Luthero* noſtro. Sed et in hoc maiori et neceſſario genere, tamen vera libertas ſeruare debet modum lenitatis et verecundiae, quam et rerum grauitas, et Eccleſiae reverentia iure ſuo poſtulat. *Etiam vera loqui cum timore oportet in Eccleſia Dei, Lutherus ad Io. Siluium*, de dogmatibus ſuis conſulentem, ſcribit. Rectiſſime. Nam Eccleſia altera noſtra in his terris, et bona mater eſt, quam leniter docere et corrigere pietatis eſt. Et videmus, quam lenia et placida initia habuerit libertas *Lutheri*, qui dubitantis modo, non iudicantis, contra Indulgentias ſcribere coepit. Ita ille quidem in cauſſa tam manifeſta, tam gravi! Quid fieri debet in minoribus, in minus perſpicuis? in quibus iactatio vehementior plus plerumque vanitatis inutilis

i) in Sermonibus fidel. digniſſimis lectu n. XXIV.

inutilis habet, quam verae, et ſapientis, et vtilis publice libertatis: inſolentior vero, et arrogantior, et petulantior, etiam caſtiganda eſt et penitus eiicienda. Itaque omnes, qui ſalubriter et ſapienter vti libertatis bono in rebus talibus velint, oportet animos ad hanc modeſtiae et lenitatis tranquillitatem componere, in primisque, ſi qui ſunt acrioribus ingeniis, celerioriqueNatura, et adhuc feruent aetate, vt vel exſpectent, tum in iudicando, tum in iudicio ſuo proferendo, dum ille feruor reſideat, per quem tam facile praecipitantur ingenia optima, bonitate ingenii per luxuriam ante euaneſcente, quam frugem bonam edere poſſit, vel identidem ſe in conatu iudicandi reuocent ad cognoſcendi diligentiam et ſeueritatem, et illum bonae naturae geſtientem impetum, velut generoſi equi ferociam, in arena diuturnae et ſeuerae exercitationis fatigent, nec velint ante non modo doctores, ſed etiam emendatores eſſe et reformatores, quam ipſi ſint, ad veram normam et regulam, multis literis, et diuturno literarum, diuinarum maxime, atque etiam humanarum, vſu emendati et formati. Aliter veram libertatem non tenebunt, ſed ad licentiam nec opinantes ruent. Scio me hanc parum iucundam diſciplinam libertatis capeſſendae et exercendae ſancire ingeniis talibus; ſed non eſt alia vera, et honeſta, et ſalutaris, nec nimis ſeuere caueri veritatis diuinae et religionis ſecuritati poteſt.

Neque tamen in hac ſeueritate ita ſumus acerbi, vt nihil humanae naturae imbecillitati concedamus, nec condonari quicquam ab hac via aberrantibus velimus. Etenim multis de cauſſis accidere poteſt, vt de recta via vel declinent, vel etiam depellantur, qui ab licentia opinandi toto animo ſunt alieni. Primum nemini, ne doctiſſimo quidem, ita cautum eſt ab errore, vt nunquam labatur, etiamſi omnia diligenter circumſpiciat: et interdum ſpecie veri decipiuntur acutiſſima ingenia. Inſidiatur etiam ingeniis praeclaris impatientia morae, in difficultatibus praeſertim tollendis. Itaque ab ea interdum oppreſſi

ad

ad opiniones trahuntur, quibus proferendis audaciae cuiusdam inutilis et periculi aliquid habentis non iniuſtam ſuſpicionem et inuidiam mouent; praeſertim cum irritantur in diſputatione ab aduerſariorum vel acerbitate vel etiam inſcitia et impudentia: in quo genere etiam *Luthero* noſtro interdum aliquid humani accidiſſe, iudicia eius quaedam liberiora, vt de epiſtola Iacobi et Apocalypſi Iohannea, arguunt. In hoc igitur genere aequum ſane iudicamus, videre, quo quisque animo ſit, et quo conſilio quidque dicatur, vt eius integritati et bonitati condonemus aliquid. Omninoque, vbi improbitas et libido reprehendendi et peruertendi veritatem abſit, leniter in viam reuocare errantem, et intra fines verae et iuſtae libertatis reducere tentemus.

Plura dicere hoc tempore locus hic non patitur: et haec ſperamus ſufficere, iuuentuti inprimis ingenioſae, ſtudia ſacrarum literarum aemulanti, ad cauendum, ne ſibi indulgeat quis vltra fas in libertate iudicandi de rebus diuinis, aut ἐλευθερίαν ἐπικάλυμμα τῆς κακίας, 1 *Petr. II*, 16. faciat, ſed, dum ſe liberum ab arbitrio et auctoritate hominum oſtendere vult, ſeruum Dei et Verbi diuini probet: ὡς ἐλεύθεροι, ἀλλ᾽ ὡς δȣ̃λοι Θεȣ̃. Hic quoque debet eſſe omnibus in animo et in ore illud Paulli, μὴ ὑψηλοφρόνει, ἀλλὰ φοβȣ̃, *Rom. XI*, 20. In primisque exiſtimandum eſt, in hac libertate vſurpanda duce opus eſſe diuino, et de eo quoque genere verum eſſe, quod de alio dixit Paullus: ȣ̃ δὲ τὸ πνεῦμα Κυρίȣ, ἐκεῖ ἐλευθερία, 2 *Cor. III*, 17. Hoc igitur duce et monitore diſcamus libertatem ingenii et capeſſere et exercere, ſequamurque exemplum eius, per quem ea nobis eſt reſtituta, Patris noſtri communis, *Lutheri:* qui profecto inſtinctu illius Spiritus Vindicias huius libertatis ſuſcepit, et eiusdem adiumento feliciter peregit, atque ita nos eo dignos probemus. Ceterum huius diei ſolennitate admoniti, primum cogitemus magnitudinem beneficii, quod in vniuerſa libertate religioſa, per *Lutheri* miniſte-

niſterium reſtituta, nobis eſt tributum, et auctori eius, Deo, gratias dignas decernamus. In quo non modo communibus cauſſis moueri nos conuenit, ſed etiam propriis: quod illa libertas multis modis coniuncta eſt cum ſtudiis rectis vniuerſae doctrinae liberalis. Nam et in illa vindicanda multum valuerunt ſtudia recta linguarum, hiſtoriae, philoſophiae, etiam ſcientiae legitimae, nec minus valent in tuenda et conſeruanda: ipſa autem incenduntur et augentur illa libertate exercenda, eiusque retinendae et firmandae cura. Et partem quidem beneficii illius diuini eam, quae proprie ad religionem pertinet, in qua eſt ſumma ſalus noſtra, commendabunt nobis, qui inter ſacra communia Ciuitatis concionabuntur: alteram, nobis propriam, quae coniuncta eſt cum ſtudiis doctrinae, inter Sacra Euchariſtica, quae in aede Paullina hora XII. fient, commendabit *M. Ioannes Friedericus Burſcherus,* Philoſophiae Profeſſor, Vir doctiſſimus. Dicet enim ita *de Bono verae libertatis in iudicando,* vt et magnitudinem eius, vimque in ſtudiis doctrinae, demonſtret, et id nobis per emendata *Lutheri* miniſterio ſacra contigiſſe doceat.

DE

DE AVARITIA ECCLESIASTICA ET SALVIANI ADV. AVARITIAM LIBELLO

DE

AVARITIA

ECCLESIASTICA

ET

SALVIANI ADV. AVARITIAM

LIBELLO

DE
AVARITIA ECCLESIASTICA
ET
SALVIANI ADV. AVARITIAM LIBELLO

Doctrinae publicae emendandae initia, nemo neſcit facta eſſe oppugnanda foeda auaritia, quae per lene *indulgentiae* nomen, non modo in pecunias hominum male credulorum ſaeuiret, ſed etiam diſciplinam Eccleſiae, ad coërcendam peccandi libidinem vtcunque conſtitutam, euerteret, denique, quod peſſimum erat, ipſam religionis ſummam corrumperet, hominum animos foeda ſuperſtitione oppleret, peccandique licentiam corroboraret atque augeret. Alii ante, aliisque in locis, viri, etiam docti et boni, improbauerant pernicioſam illam auaritiam; ſed aut tacita modo indignatio fuerat, propter periculi metum, aut, ſi tamen auſa erat libere loqui, vel omnino caruerat ſucceſſu conatus, vel ad breue tempus valuerat. Nam et plerique non tam religionis cauſſam egerant, quam ſuam, Ordinis Monaſteriique ſui, inuidia magis, quam veritatis et religionis amore, incenſi. Principes autem et ipſi aegre tulerant rem, non, quod eſſet inimica religioni; nam eius plerumque vltima apud eos cura eſt: ſed quod nollent tantam pecuniae vim e finibus ſuis exportari, quae melius ad ſe veniret: venerantque interdum in partem praedae, vel adimenda miniſtris ſacrarum exactionum pecunia, vel talium exactionum poteſtate a Pontifice Romano ad vſus aedificandi, belligeran-

di aliosue ſibi impetranda. Sic quondam Praeſides provinciarum Romanarum auri Iudaici exportationem non tulerant, vt in Aſia Flaccus apud Ciceronem et alii, poſt Caeſares; ſed vt ad aerarium Ciuitatis, ſed vt ad fiſcum Caeſaris veniret. Lutherus autem eam auaritiam, cum omnibus rei vniuerſae vitiis, vero et integro animo oppugnare inſtituerat, nihil aut ſui priuatim, aut Ordinis ſui communiter ſpectans, nihil denique humani, omnia diuina, et cum veritate doctrinae Euangelicae, cumque ſalute animarum humanarum coniuncta; idque loquuntur nobiles illae Theſes, quibus proponendis bellum auaritiae et ſuperſtitioni vniuerſae denunciavit. Neque hoc vnum agebat, vt plerisque videmus placere, ſed plura etiam et maiora petebat, ſummam vniuerſam rei poſtmodum actae, i. e. vniuerſae tyrannidis Romanae euerſionem et doctrinae diſciplinaeque publicae emendationem vniuerſam. Nam et res ipſa, quae impugnabatur, habebat magnam cum vniuerſis Eccleſiae Romanae rationibus copulationem, et ipſe, hoc ſe egiſſe animo et ſpectaſſe, in epiſtolis ad Spalatinum profitetur. Quo magis Deo viri et conſilium et conatus placuit, qui profecto etiam ei et hanc mentem iniecerat, et hanc animi vim inſpiraverat, vt tantum onus et ſuſcipere geſtiret, et ad extremum vsque ſuſtineret. Itaque res habuit illum euentum, quem admirabundi videre maiores, cuius memoriam nos fructumque, ſi quidem grati ſumus, et beneficii magnitudinem capere poſſumus, laeti celebramus.

Arbitramur, non alienum nos facturos ab hoc cerimoniae craſtinae praefandi officio, et ab illius, de qua diximus, rei memoria, ſi quid de vniuerſa auaritia, vt ita dicamus, eccleſiaſtica, cuius tum partem petiit Lutherus, pauca diſſeramus. Nec abhorret ea diſputatio a praeſentis temporis rationibus, quibus, in ipſa Eccleſia Romana, multis partibus, praeſertim in Francia, in omnium ore eſt,

eſt, accuſaturque libris palam auaritia vetus Cleri, cum diuitiis, per malas artes quaeſitis, ad iuuanda et coloranda conſilia circumſcribendi et auaritiam illam, et diuitias ipſas, harum etiam, idque maxime, diminuendarum: non vt religioni conſulatur eiusque puritati: nihil minus agitur: ſed vt noua ſubſidia potentiae firmandae augendaeque quaerantur aduerſus hoſtes, quibus per veteres et ſolitas opes pares eſſe non videantur. Hinc ex altera parte querelae multae et graues eorum, quorum copiae in periculum adducuntur, ſtudiumque defendendi, vt ita dicamus, fines ſuos*) et opes longos cumulatas per annos. Quo pertinebat nuper Viri doctiſſimi e Benedictinorum inprimis locuplete familia, in *opere nouo diplomatico*, optatum, vix euentum habiturum, vt accurate quis, et ſine cupiditate, de origine diuitiarum Eccleſiaſticarum ſcriberet, ad reprimendas vulgatas iam calumnias, quae ad perniciem Eccleſiarum et Monaſteriorum ſpectarent. **) Et ſunt profecto in his diſputationibus vtriusque partis falſa veris admixta, dum quaeque, nimis fauens cauſſae ſuae, vel videre ſe putat, quae nuſpiam ſunt, vel non vult videre, quae ſunt ante oculos perſpicuis impreſſa veſtigiis.

Sed in illa cauſſa et quaeſtione ſaepe fit, vt vitia cupiditatesque ſingulorum commiſceantur cum auaris inſtitutis et artibus vniuerſorum. Nam multos omni tempore fuiſſe, ſicut qui ſuam magis, quam Chriſti gloriam ſpectarent, ita, qui ſuam vtilitatem primam facerent in ſacerdotio adminiſtrando, ad eamque doctrina ipſa Chriſti

 abute-

*) Traité nouv. Diplom. T. IV. p. 582. *Les pretendus ſages de notre ſiécle font des ſyſtèmes pour autoriſer la deſtruction des Egliſes totale.*

**) Ibid. p. 581. extr. *Vn traité hiſtorique et exact de l' origine des biens des Monaſtères ſeroit indiſpenſable, ſi l' on vouloit rectifier les fauſſes idées répandues dans un nombre des Auteurs modernes cet.*

abuterentur, id eſt ita teſtatum omnibus diuinis humaniſque literis, vt dubitatione careat. Etenim, vt veteris Eccleſiae Iudaicae exempla mittamus, iam Paullus commemorat καπηλεύοντας τὸν λογον τȣ̃ Θεȣ̃, *qui cauponarentur Euangelium*, hoc eſt, quaeſtum ex Euangelio tanquam e merce, facerent, et miniſterium verbi in negotiationem conuerterent, 2 *Cor. II*, 17. cf. 1 *Theſſ. II*, 5. *Tit. I*, 11. Et veteris Eccleſiae doctores ſubinde queruntur de hac peruerſitate quorundam, commemorantque χριςεμπόρȣς, et χριςεμπορίαν, *mercatores* et *mercaturam Chriſti* et Euangelii. Vnius *Hieronymi* quam multae eo pertinentes extant querelae, quas etiam in vnum locum congeſtas hominibus Eccleſiaſticis commendat *Baronius* Ann. ad a. 370. n. 19. ſ. Nec id aut mirum videri poteſt, in tanta paucitate hominum, qui veram pietatem ſequuntur, ab ipſo Chriſto denunciata, aut ad opprobrium et criminationem ordinis Eccleſiaſtici aut Euangelii ipſius trahi debet, quod eſt commune omnium aliorum vitae generum, etſi dolendum in nullo alio magis.

Non igitur aliam auaritiam Eccleſiaſticam agnoſcere debemus, quam quae ſit in inſtitutis callide inuentis ad augendas Eccleſiarum et Monaſteriorum diuitias, per ſpeciem religionis, cum noxis priuatis publicisque. Atque ab huius generis labe primum, vt arbitramur, pura debemus pronunciare tempora ea, quae ante Conſtantini M. aetatem et huic proxima fuere. Etenim ſuperioribus, ſatis conſtat, Eccleſias nihil habuiſſe, quod ſuum poſſent dicere, neque in agris, neque in numis, nullas dotes, nulla patrimonia. Nam nec templa erant, vt eſt a *Blondello* aliisque demonſtratum, quae noſtris eſſent ſimilia, nec Monaſteria eius, quae poſt fuit, aut nunc tenet, formae. Nec aliud habebat coetus Chriſtianorum, i. e. Eccleſia in quaque vrbe, commune, praeter ea, quae ad alendos doctores ſine re publicos, et pauperes, vel ipſi contuliſſent,

ſent, per eas, quas oblationes dicerent, vel ex aliis Ecclesiis in vltima neceſſitate collecta accepiſſent, de vetere Apoſtolico more et inſtituto. Primus Conſtantinus Ecclesiis in eam quoque partem liberalem ſe praebuit vt agros iis donaret, quorum fructibus pauperes, viduae, orbique parentibus alerentur, auctore *Euſebio* Vit. Conſt. IV, 28. Ab hoc autem initio longius res progreſſa eſt: donationes fundorum pecuniarumque factae Eccleſiis, vnde certi et perpetui reditus eſſent, decimae attributae; aliae extra ordinem pecuniae in eas congeſtae: vnde ſaepe non parum ſupereſſet vſibus neceſſariis: quae late perſequuntur, qui de Beneficiis eccleſiaſticis et reditibus ſcripſere. Hactenus ergo nullum auaritiae veſtigium; omnia liberalitatis, etſi interdum ſtultae et ſuperſtitioſae. Nec in eam partem acceperimus ſtudium copias Eccleſiarum augendi parſimonia, diſpenſationis diligentia, cultu praediorum et vniuerſae rei ruſticae cura exquiſitiori; quae plurimum profecto valuit ad diuitias Eccleſiarum, praeſertim in regionibus vaſtis et parum ante cultis, vbi etiam tanto latiores agri aſſignabantur, quanto minus tum ex iis redibat, velut in Germania noſtra; nec minus ad copias ceterorum incolarum, qui nouas artes aliunde allatas imitarentur, in ſiluis exſcindendis, inertibus terris mouendis, in vitibus ſerendis, arboreis fructibus mitigandis, vniuerſoque cultu hortorum: vnde etiam villae multiplicatae, vrbes nouae ortae, cum pluribus iam alendis ſufficeret terra, pluresque manus occuparet. Immo in hac parte, nos certe, etiam debemus Eccleſiis et Monaſteriis. Fuerint interea aliqui ex iis, qui praeeſſent rei communi Eccleſiarum, cupidiores augendarum copiarum, et Principum priuatorumque liberalitatem erga Eccleſias vel allexerint blandiendo, vel impudenter mendicando expreſſerint: ne hoc quidem auaritiae noxiae aſſignetur. Humana iſta ſint: et ſtudiis rei communis condonentur. Agnoſcamus etiam interdum innocentiam

in iis, quae pro malis artibus auaritiae exprobrantur a multis hodie: quale illud eſſe arbitramur, quod exiſtimant aliquando, Seculo nono atque decimo, ſparſam eſſe a clericis in populum opinione imminentis rerum humanarum finis, vt homines, ea opinionem capti, bona ſua Eccleſiis et Monaſteriis relinquerent. Nam is error, fanaticae ſimilior dementiae quam callidae impoſturae, nec toleratus eſt vnquam, vt bene demonſtrat *Mabillonius*, in Annal. Bened. T. II. p. 672. ſ. nec hanc vim videtur habere potuiſſe. Neque enim Eccleſiis plus quam ſuis ſe profuturos exiſtimare poterant, qui non ſibi magis quam omnibus finem rerum inſtare crederent.

Sed ſint iſta et alia his ſimilia, vel honeſta ipſa, vel maligne in auaritiae crimen vocata: tamen non vicerint vllis doctrinae antiquae copiis vel moderatiſſimarum honeſtiſſimarumque familiarum ſodales, copias Eccleſiarum ſuasque nihil debere auaritiae artibus non probandis, non decoris Euangelicae profeſſioni, quae copias ſpernere iubet; quibus etiam vſi ſint ii, quorum nomina ſanctitatis laudes nobilitauere. Exempli cauſſa dicamus de vno, ne longiores ſimus: quippe librum non ſcribimus, et per hanc occaſionem operis antiqui notitia accurata impertiamus ſtudioſos antiquitatis eruditae, qua vulgo caruere etiam de doctiſſimis quidam.

In beneficiis haud ſatis conſultae ſemper liberalitatis erga Eccleſias Conſtantinus M. etiam hoc iis tribuit lege, Romae in ipſis Quinquennalibus Conſtantini et Criſpi Caeſarum propoſita, vt quisque Eccleſiis, quicquid vellet, teſtamento poſſet relinquere: quae lex etiam nunc extat l. 4. *Cod. Theod.* de Epiſc. Eccleſiis et Clericis, et l. 1. *Cod. Iuſt.* de SS. Eccl. ſiue ea prima eius rei ius fecit Eccleſiis, ſiue ante iam, ab anno inde 312 aliis a Conſtantino conceſſum, ad Romanas etiam Eccleſias pertinere voluit, quae eo iure ante caruiſſent; quae eſt *Gothofre-*

di

di coniectura, non admodum, vt nobis quidem videtur, probabilis: tum, quod non ducitur a teſtimoniis vel rerum vel ſcriptorum, tum quod res ipſa non ſatis videtur conuenire. Nam quae in quinquennalium celebritate factae ſunt leges, eae vero, ſecundum obſeruationes ab exemplis haud dubiis ductas, ad vniuerſitatem Imperii pertinuere: de quo adeundus *Pagius* in Diſſertatione Hypatica P. II. c. 3. 4. cet. Erat autem tum in Occidente Conſtantinus, occupatus bello Sarmatico per Pannoniam Daciamque, quod anno 319 coeptum ad 322 vsque durauit; vnde, id quod aliis exemplis conſtat, edicta, non modo, quae ad Romanos proprie, ſed quae ad Imperium pertinerent, miſit, publicanda in antiqua Imperii ſede. Nec intelligi poteſt, quare, quod ceteris Eccleſiis dudum conceſſum eſſet, eo Eccleſiae vrbis Romanae ſolae caruerint, et quomodo id paſſi ſint Epiſcopi Romani, Melchiades et Silueſter, hic per annos octo, homo alias non immemor vtilitatis ſuae vel Eccleſiarum ſuarum.

Nec vero ad legem hanc vel abolendam, vel eius beneficium circumſcribendum, aut Eccleſiarum inde creſcentes in dies copias minuendas, pertinuit lex Valentiniani maioris *Cod. Th.* l. 20. de Epiſc. cet. vt video placere *E. S. Cypriano*, in aureo et ediſcendo penitus libello de Papatus Origine et Incrementis 18, 3. Non ad Eccleſias illa lex pertinet, ſed ad Clericos heredipetas, qui irreperent in domos priuatas adque mulierculas ſuperſtitioſas, viduas inprimis et pupillas, et earum imbecillitate captanda in teſtamenta ipſi priuatim venire tentarent. Nec *Hieronymi* de ea lege querela Epiſt. 2. ad Nepotianum, pertinet ad Eccleſias, quarum commodis obſtaret, ſed ad Clericos et monachos, quorum improbitas eam legem expreſſiſſet, ſibi potius quam Eccleſiae quaerens copias: *Non de lege*, inquit, *conqueror*, *ſed doleo, cur*

meruerimus hanc — Sit heres, ſed mater filiorum, i. e. gregis tui, Eccleſia, quae illos genuit, nutriuit et pauit. Quid nos inſerimus inter matrem et liberos? Itaque etiam poſt illam Valentiniani legem teſtamenta, quae Eccleſias heredes ſcripſiſſent, rata fuere. Sed hoc obiter admonuimus.

Sed illa Conſtantiniana lege fontem diuitiarum Eccleſiaſticarum perennem atque vberrimum patefactum, ab illiusque vbertate immenſas diuitias in Eccleſias, maiorum praeſertim vrbium, fluxiſſe, fatentur omnes, etiam in Eccleſia Romana, allatis etiam veterum teſtimoniis, vt *Pagius* in Crit. ad a. 321. ſine haeſitatione ſecutus *Gothofredum* ad *Cod. Theod.* l. c. e quo ſua deſcripſit. Nam in recentis tum vel Chriſtianiſmi modo ſuſcepti, vel laetitiae e pace Eccleſiae per Conſtantinum reddita ardore, cum contemtum rerum humanarum, et benignitatem erga pauperes inprimis, publica Eccleſiae cura alendos, demonſtrare plerique vellent enixius, fecerunt ſimile quid iis, qui Apoſtolorum miniſterio primum ad Chriſti fidem adducti, ſuperabundante gaudio, etiam omnia ſua Apoſtolis permiſere, vt cum pauperibus communiter alerentur, nec quicquam haberent ab ea parte praecipui. Itaque multi aut viui amplis donationibus ad Eccleſias contulere magnam bonorum ſuorum partem, aut teſtamentis, per quae etiam copioſius et libentius poſt illam legem dabant, quod vſum rerum et fructum viui retinebant.

Iam in hac repentina liberalitate ſaepe aliquid ſuperſtitionis interceſſiſſe, etiam iniurias in coniuges, liberos et cognatos, facile intelligi poteſt: et extant ſuper ea re piorum querelae. Nec abnuerimus, a Clericis interdum impulſos eſſe homines in hanc fraudem, cum cohortarentur diuites, ne beneficium legis irritum facerent amore intemperante vel ſuorum vel pecuniarum ipſarum. Omnia tempora, etiam noſtra, et huic aetati proxima, talis

talis iniuriae, et talis intemperantiae, in inſtituti religioſi nouitate vel commendanda locupletibus, vel proſequenda largitionibus, exempla tulere. Auaritiam quidem nondum exprobrabimus iis, qui etiam fortaſſe intemperantius hoc tormento expugnandae vel pietatis in ſuos, vel auaritiae ſunt vſi. At hanc tamen ſine dubitatione impudentem impiamque auaritiam et artem peſſimam augendarum eccleſiaſticarum diuitiarum agnoſcemus, quae pro parte neceſſaria religionis, et in conditione ſperandae remiſſionis peccatorum obtrudere Chriſtianis auſa eſt largitiones teſtamentarias, ſub pauperum nomine, Eccleſiis faciendas, et per eas, coniugibus liberisque alimenta ſua eripienda, quibus proſpicere et conſulere iuſſit diuina auctoritas. Hoc vero genus auaritiae extitiſſe poſt illam legem et vſurpatum eſſe etiam ab iis, qui in laude doctrinae et pietatis verſarentur, inſigni et commemorando exemplo planum faciemus, enarrando argumento libri veteris, quod, ſub tractatus ſiue epiſtolae nomine *aduerſus Auaritiam*, exſtat, et vulgo commemoratur inter *Saluiani Maſſilienſis* opuſcula; quem ſanctum Virum *Eucherius* Epiſcopus Lugd. *Baluzius* autem *Orbis Chriſtiani magiſtrum* appellare non dubitat.

Opus id habere auctorem *Saluianum* nemo hodie, vt opinor, dubitat, etſi nomen eius in Codicibus ſcriptis non habet, ſed *Timothei;* eſtque primum a *Sichardo* in *Antidoto*, deinde *Heroldo* in *Haereſiologia* editum, ſub titulo *aduerſus Auaritiam*, non conſtat, an quia in ſcriptis exemplis ſic repertum eſſet, cum ii, quos *Baluzius* vidit, eum titulum non haberent, ſed *ad Eccleſiam Catholicam.* Credibile eſt, ſecutos eſſe *Gennadii Maſſilienſis* auctoritatem, qui eum titulum operis habet, ſumtum, vt opinor, e praefatione ad Salonium. Sed hic titulus decepit homines doctos, qui opus ipſum non legiſſent, et argumentum libri e titulo hoc iudicarent, fortaſſe, quia hanc ipſum

ob cauſſam legere non dignati eſſent, putarentque, nihil ineſſe aliud, quam declamationem aduerſus auaritiam vulgarem. *Caueus* quidem, cum illam epiſtolam legiſſet, in qua auaritia etiam Clericos inuaſiſſe dicitur, libri ipſius argumentum inde finxit, et ſic expreſſit: *aduerſus auaritiam, praeſertim Clericorum et Sacerdotum:* quod longe abhorret ab veritate. Non dubitem, lectum eſſe opus a *Tillemontio*, fortaſſe et *Dupinio*, niſi illius auctoritatem eſt ſecutus, libro non lecto: ſolet enim magis ab aliis tradita repetere, quam ſuis oculis cernere: at, verum, vt opinor, dicere non auſi, nil aliud reprehendunt aut memorant, quam quod interdum *videatur* durius dicere de bonis per teſtamenta relinquendis pauperibus ad ſalutem animae, et ita liberis patrimonio fraudandis; ſed ea loca eſſe rara: idque ſequuntur *Auctores Hiſtoriae literariae Francicae T. II. p.* 525. *Baluzius* autem, cui optimam *Saluiani* operum editionem debemus, rem totam ne attingit quidem. Noſtrae aetatis duos omnino reperi, qui aliud in his libris agi notarent, quam titulus habere videretur; alterum noſtratem, *Heumannum* in *Poecile*, L. II. p. 337. alterum Auctorem libri nuper Pariſiis editi, *de l' Autorité du Clergé du Pouvoir du Magiſtrat politique* T. II. p. 233.

Etſi negari non poteſt, in iis libris eſſe quasdam de auaritia vniuerſa ſententias, easque ſaepe bellas et argutas, reprehenſionem etiam Clericorum et Monachorum L. II. et IV. qui diuitias ſeruent, nec vel viui vel moribundi Deo tradant, inprimisque locum egregium aduerſus hereditatum captatores, in libri tertii fine, tamen, ſi quis argumentum, quod proprie per vniuerſum opus tractatur, exprimere, et inde titulum verum operi facere velit, rectiſſime, *Pro auaritia Eccleſiaſtica*, inſcribat. Nam omnia, a principio ad finem, eo ſpectant, vt omnes omnium pecuniae per donatio-

nationes et teſtamenta, verbo ad pauperes, re vera ad Eccleſias et Monaſteria confluant. Vult enim heredes ſcribi Eccleſias, non liberos, non fratres et amicos: atque id dicit *reddere Deo ſua, et redimere peccata.* Hoc ille inculcat, centies repetit: durum videri fatetur: et tamen neceſſarium eſſe defendit, vt vnum remedium peccatorum, quod morituro reliquum ſit, vnum, in quo aliqua ſalutis ſpes ſit, vnum, quo etiam ſancti redimere reliquias peccatorum poſſint.

Initium totius operis, Libro primo, ducitur ab querela graui, quod Chriſtiani non ſatis habeant, bona ad *opus ſanctum* a Deo data, ſine fructu miſericordiae retinere, ſed etiam auaritiam illam, i. e. idololatriae ſeruitutem, *in futura poſt mortem tempora* extendant. In eo numero eſſe paene omnes. Nam non imitari quemquam illos Chriſtianos primos, qui *univerſi* facultates rerum caducarum ad coeleſtium poſſeſſionum opes contulerint, et immortales diuitias praeſenti paupertatis ambitu emerint: ſed potius laborare in re facienda per cauſſam amoris aduerſus liberos; quaſi ipſis eſſent neceſſariae copiae, et non ſatis ſit pietas, quae ad omnia vtilis ſit, et non amor liberorum potius ſit in eo, ſi eos ad pietatem adducamus. Tum vero, cum in ea re ſe peccare non putent, atque etiam ad mortem cuncta ſeruent; nec in morte ſibi conſulere *per diſpenſationem ſubſtantiae*, i. e. bonorum ſuorum. Iubet ergo morientes offerre, ad liberandam de perennibus poenis animam, quia iam aliud non poſſint, ſaltem ſubſtantiam ſuam, ſed cum compunctione cet. et eam quidem totam. Nam hoc ipſum totum eſſe parum. Atque haec quidem pertinent ad homines vitae male actae ſibi conſcios.

In libro ſecundo oratio confertur ad melius hominum genus, et verae ſanctitatis ſtudioſos. Hos fortaſſe

taſſe ab illa neceſſitate relinquendi ſua Eccleſiis liberabit, qui, vt ipſe ait, non habent, quod neceſſe ſit redimere largitate? Immo vero eidem neceſſitati ſubiicit. Primum neminem eſſe, ita ſanctum, vt non ſaepe labatur et delinquat, eamque ob cauſſam neceſſe habeat futuri examinis tremendam neceſſitatem metuere. Itaque nihil eſſe, *cur non totis ſubſtantiae ſuae viribus ad id nitatur, vt vel mortis deuotione redimat, quicquid vitae offenſione contraxerit.* Deinde, etiamſi praeterita *peccata* non ſint, *quae oporteat rebus cunctis redimere;* eſſe tamen perennia bona, exſpectanda ſcilicet in vita altera, quae *magno oporteat comparare*, nec vllas diuitias eſſe tantas, quae non longe exſuperentur diuitiarum coeleſtium magnitudine: quo minus dubitare quemquam debere, eas vniuerſas pro iis profundere.

Liber porro tertius verſatur in diluendis iis, quae cum ſpecie aliqua dici contra poſſint: in primis, quod iſta philoſophia pugnet cum pietate aduerſus liberos. Cui rei ita occurrit homo hypocriticus, vt dicat, in iis eſſe vmbram excuſatiunculae, dantem reo deprecatiunculae ſpeciem, non reatus ſecuritatem: Dei amorem etiam liberorum amori praeponendum eſſe de praecepto Chriſti: deinde ſui quemque ipſius rationem debere potiorem ducere, quam liberorum aut cognatorum amicorumque, nec tam curare, vt alii bene poſt ſe viuant, ſed quam male moriturus ipſe ſit: tolerabilius eſſe, ſi quid filiis hic deſit, quam ſi parentibus in futuro, ſi illi ſint hic in tenuitate, quam ſi parentes in aeterna non modo paupertate, ſed etiam poena. Haec vbi declamauit, inuehitur in parentes eos, qui teſtamentis plus relinquant filiis ciuilem vitam ſequentibus, quam qui monaſticam amplexi ſint, his etiam interdum vſum tantum partis deſtinatae, non ipſam.

In

In qua longa declamatione multis modis prodit animum: vt in his: *eligi* debere *paupertatem* ab his, qui monachi fiant, *non ſuſtineri*: mollem vero et facilem paupertatem, quae nomine tenus ſuſcipiatur, non re! ſi tamen ſuſtineant, deuotione tolerare debere, non damnatione pati: plus etiam debere monachis relinqui, quam ceteris liberis, vt facultatum aliquid ſaltem per filios ad Deum veniat: in *vſu* rerum habere eos *aliquam tantum imaginem opum*, *conſcientiam non habere*: et multis aliis ſimilibus.

In libro quarto, repetita ſententia, aliis porro defenſionibus occurrere conatur eorum, qui recte ſe putent poſſe ſua ſuis relinquere: vt cum dicant, ſe id facere non propterea, quod eos plus ament Deo, aut Deum vilem putent, ſed quod ament ſuos. Id vero ipſum, ait, incuriam Dei et contemtum arguere. Nam ſi hoc ſit, amare ſuos et honore afficere, ſi iis tua relinquas; planum eſſe, non amari ſed contemni Deum, ſi ei non relinquas, eique praeferri in amore et honore homines. — Deus munificentia hominis non indiget. — Immo eget, ſed in pauperibus, in ſuis. Inde delabitur ad eam, quam ſupra indicauimus, accuſationem religioſorum, quae ad finem vſque operis continuatur.

Hac e ſumma arbitramur ſatis intelligi, quo pertineat conſilium operis totius, et ſub nomine Dei, Chriſti, pauperum, latere auaritiam illam, de qua diximus, quae opes Eccleſiis petat, ad potentiam, ad magnificentiam ſubſtructionum, ſplendoremque templorum et monaſteriorum inutilem; de quo etiam ſancti ſaepe viri, in his *Bernhardus*, in clara ad *Guilielmum* S. Theoderici Abbatem Epiſtola, queſti ſunt. Sed haec de eo, quod propoſuimus, dicta ſunt.

Gra-

Gratias debemus Deo, qui per miniſterium Lutheri Eccleſiam ab iſta auaritia liberauit, ceteraque ſuperſtitione, quae et fidem Chriſtianam et vitam foedo corruperat, in lucemque reſtituit veram doctrinam Euangelii, quae omnem ſpem ſalutis ad ipſius miſericordiam et filium eius Ieſum Chriſtum pro nobis mortuum reuocat, commendatque beneficentiam, ſed veram, liberam, et ſine cuiusquam iniuria copioſam. Has gratias publice agamus, primum cum toto fidelium coetu in diei craſtini celebritate, deinde etiam proprie in aede Paullina ab hora XII. cum precibus religioſis, vt hoc tanto beneficio et nobis et ſeris nepotibus conſeruando ſuam filiique ſui Ieſu Chriſti gloriam illuſtret.

DE

DE THEOLOGIAE HISTORICAE ET DOGMATICAE CONIVNGENDAE NECESSITATE ET MODO VNIVERSO

DE THEOLOGIAE HISTORICAE ET DOGMATICAE CONIVNGENDAE NECESSITATE ET MODO VNIVERSO

Scientia, quam profitentur ii, qui Theologi dici haberique volunt, duabus rebus conſtat: quarum altera eſt in materia, quam iis literae ſacrae et Eccleſiae monumenta praebent tractandam ingenio, et elaborandam arte ac veluti fingendam: altera autem cernitur in ratione earum rerum, quae ingenio ſuppeditatae ſint, tractandarum. Itaque nec qui bonam materiam e ſuis locis quamvis diligenter congeſtam tenet, perfectam Theologiae ſcientiam habet, niſi rationis et artis ſubtilitas acceſſerit, nec qui, in rerum tractandarum ſubtilitate, bona materia caret. Vt non ſtatim Phyſicus eſt, qui, quicquid in rerum natura vel eſt, vel accidit, curioſa lectione vel obſervatione didicit ac tenet, nec bonus Phyſicus poteſt haberi, qui in rerum natura cauſſisque ſubtiliter indagandis et explicandis acutum ſe praebet, ſine naturae vera hiſtoria: nam in illo tantum hiſtoria naturae eſt, non ſcientia, in hoc fabuloſae et commentitiae potius, quam verae naturae interpretatio: ſic nec Theologus perfectus eſſe poteſt, qui quicquid eſt in literis ſacris et monumentis Eccleſiae, perceptum ingenio, et comprehenſum memoria tenet: nec bonus Theologus, qui in rebus diuinis li-

teris vel voce tradendis, ſubtilitate vtitur, quae ſit deſtituta ſacrarum et eccleſiaſticarum apparatu et inſtrumento literarum. Nam in illo eſt hiſtorica modo rerum ſacrarum eruditio, praeclara illa quidem et vtiliſſima, et, ſi alterutra pars omittenda ſit, haud dubie illi alteri longiſſime praeferenda, ſed tamen non ſcientia digna Theologi perfecti nomine, in hoc inane diſſerendi artificium, τεχνολογία, vt *Gregorius Nazianzenus* ait, non θεολογία, vmbra Theologicae ſcientiae, non vera et expreſſa imago, aedificium bene deſcriptum atque exſtructum, ſed e parum bona vitioſaque materia, e ſtipulis, foenoque, (1 Cor. III.) in quo nemo prudens habitare vel cupiat, vel audeat. Quod ſi vtrumque apte coniungitur, ſi ad rerum veritatem et copiam accedit docendi ac diſſerendi elegantia et ſubtilitas, tum vero exiſtit is, quem vere poſſimus Theologum perfectum appellare. Haec preſſius et vberius diſſeremus.

Eſt igitur duplex Theologia (imitemur enim praeclaros viros, quamquam vna tantum eſt, ſi ſubtiliter loqui velimus) hiſtorica altera, altera dogmatica, ſiue ſcholaſtica, aut Academica potius. Nam dogmatica proprie eſt illius ipſius hiſtoricae Theologiae pars, de placitis et opinionibus Theologorum, quae ſunt proprie dogmata, noſtraque demum aetate, a noſtratibus quibusdam, ita appellari coepit ea, quae olim ſcholaſtica, poſt, propter inuidiam verbi, acroamatica dicebatur. Sed hiſtorica Theologia omnis verſatur in indagandis rebus, quas altera illa tractet ſubtilius, easque haurit e libris primum divinis, a quibus omnis vera et certa rerum diuinarum ſcientia ducitur, deinde vero etiam ex humanis Conciliorum, Symbolorum, publicis, et Eccleſiae doctorum priuatis: non quo ex his veri iudicium petatur, quod ſolis ſcripturis diuinis conuenit, ſed vt intelligatur, quae publica quibusuis temporibus fides fuerit, quid magni viri de vnaquaque quaeſtione, inprimis difficili aut obſcura, ſenſerint, quaeque opiniones fuerint, quibus argumentis rationi-

tionibusque veritatem ſtabiliuerint, erroresque refellerint, qui errores per haereticos irrepſerint, a quibus fontibus fluxerint, quibusque argumentis ſpeciem acceperint. In his porro indagandis et congerendis, vtitur inſtrumento literarum hebraicarum, graecarum et latinarum, etiam hiſtoriae, cum vniuerſae, tum etiam philoſophicae, ſine qua dogmata doctorum Eccleſiae ſaepe intelligi et explicari non poſſunt. Acroamatica autem ſiue dogmatica Theologia res, per libros ſacros ſparſas ac diſſipatas, primum ad certa capita congregat, deinde ſubtiliter ac perſpicue definit, varietatem verborum (ſynonyma) ad ſignificationis vnitatem reuocat, ambigua diſtinguit, genera in ſuas partes tribuit, veritatem rerum idoneis argumentis demonſtrat, quid ex quoque conſequatur, quomodo quaeque apta inter ſe ſint ac nexa, oſtendit, dubitationes vndecunque ortas tollit, denique errores et falſas opiniones acute et accurate refellit. Iam qui illam, quam hiſtoricam diximus, Theologiam, ex iſtis fontibus, per ea, quae diximus, inſtrumenta ductam, etiam virorum, qui in eo genere elaborarunt feliciter, qui ſunt multi et magni, obſeruationibus ac diſputationibus ornatam et illuſtratam, teneat, is quin pulcherrimam ſcientiam ſibi comparauerit, ſitque in magnis viris ac Theologis numerandus, dubitare ac negare profecto nemo poteſt, niſi qui ſe ita anguſto ingenio et obſcuro velit oſtendere, vt illius tantae, tam eruditae, tam copioſae, tam multarum artium comitatu circumfuſae ſcientiae ſplendorem adſpicere et capere non poſſit. Enimuero, niſi ad huius tam praeclaras copias accedat alterius ſubtilitas, exiſtunt facile, etiam in magnis ingeniis, incommoda et vitia multa et magna.

Atque vt mittam, in illa rerum quamuis bonarum copia non eſſe, quae proprie in ſcholis atque in arte dicitur, et eſſe in Theologo debet, ſcientiam: maximum et primum vitium illius rationis eſt hoc, quod notiones rerum facile ſuſcipit parum vel plenas, vel circumſcriptas: quae

non ſufficiant ad res accurate intelligendas, iudicandas, et explicandas defendendasque, et confundendis rebus natura ſua diuerſis locum faciant: vnde errores, logomachiae, et inanes, ſaepe etiam noxiae, concertationes naſcuntur. Inprimisque facile conturbatur in ambiguis, hoc eſt, vel notione, vel nomine ſimilibus, et quibus communis eſt appellatio, cum diuerſa ipſa ſint. Nam etſi diuerſitatem ſignificationum non ignorant, tamen, cum exercitationibus crebris et diligentibus in ſcholis philoſophorum non didicerunt, diſcrimina rerum, in communitate verborum, accurate tenere, et in legendo ac iudicando ſemper in oculis atque in animo habere, obliuiſcuntur repente diſcriminis, praeſertim ſi qua cupiditas interceſſerit. *Petauio* quidem, vt de aliis taceam, in praeclaro dogmatum theologicorum opere, hoc ſubinde accidiſſe, eumque, hac quoque de cauſſa, nec ſuis, nec ceteris ſatisfeciſſe reperio: ab eoque deceptos alios, qui ſuis oculis videre in iis rebus vel non poſſent, vel non curarent, vt opinionis ſuae amore adhaereſcerent ad id, quod ipſe iudicarat negligenter ac parum ſubtiliter, atque etiam defenderent: in his *Curcellaeum*, elegantis alias ingenii et doctrinae virum (*praef. ad Epiſcop. opp. n. VI. et Quatern. Diſpp. Th. p.* 852. *Opp.*) in ὁμȣσίȣ notione, quam ille, arrepto *Petauii* loco (*I*, 4. 15.) contendebat, ab antiquis Eccleſiae doctoribus, iisque orthodoxis, poni in eſſentia, non numero, ſed ſpecie eadem, nec modo in quaeſtione de Chriſto θεανθρώπῳ, quem ex altera parte ac natura nobis ὁμοȣ́σιον dicebant, ſed etiam in quaeſtione de trinitate, et λόγῳ ſ. filio Dei. Quodſi ea res obeſt in ipſa dogmatum hiſtoria, e libris humanis eruenda, quantum inde putamus mali naſci poſſe in notionibus, quae ex ipſis libris ſacris hauriri et accurate definiri debent. *Plato* ſolebat Dialecticam vocare θριγκὸν, quandam quaſi *ſaepem doctrinarum omnium*, *Cicero*, leuiter mutato tropo, *vallum*. Id rectiſſime ad Theologiam transtulere doctiſſimi et elegantiſſimi Eccleſiae graecae

et

et latinae ſcriptores, quoties Dialecticam laudant, *ſepem Theologiae* appellantes. Quae ei laus profecto, omnium diſciplinarum nomine, debetur etiam hac de cauſſa, quod notiones rerum e dictis, factis, rebus quibusque acute et plene colligere, et definiendo, diſtribuendoque ac diſtinguendo, circumſcribere, et circumſcriptas, exercitatione aſſidua, ſine confuſione cum aliis, tenere, et ad quamque diſputationem accommodare docet, nec ſinit res diuerſas, quamuis communia et ambigua nomina habentes, permiſceri. Nam non vniuerſum modo alicuius vrbis territorium habet ſuos terminos, quibus a vicinis territoriis diſtinguitur, ſed etiam agri ſingulorum, prata atque horti, habent ſuos limites, macerias atque ſepes, quibus cuiuscunque poſſeſſio circumſcribitur, et cauetur iniuria.

Alterum, nec multo minus vitium illius rationis cernitur in iudicio et delectu argumentorum, quibus in quaeſtionibus theologicis, vel firmatur veritas, vel error reuincitur. Nam, vt nihil dicam de recentioribus Theologis, qui profecto non ſemper optimis et ſatis certis argumentis vtuntur, veteris Eccleſiae doctores, quorum in ſcriptis eas quaeſtiones tractatas reperimus, cum e Philoſophorum ſcholis, vel e Rhetorum et Oratorum officinis profecti eſſent, in diſputando vſi ſunt ratione diſſerendi Philoſophis vſitata, oratoriaeque conſuetudini ſimillima*). Ea qualis fuerit, ſi non ex ipſis eorum ſcriptis intelligeremus, *Cicero* doceret, qui Philoſophorum hunc morem eſſe dicit, (*Tuſc. V*, 7.) vt, quamcumque rem habeant in manibus, in eam, quae conueniunt, conge-

*) *Dallaeus* quoque (*de Vſu PP.*) hinc ducit cauſſam obſcuritatis, et ambiguitatis in cognoſcendis ac iudicandis PP. ſententiis et argumentis: ſed eum locum admodum ieiune tractat, nec modo de Rhetoricis artibus, quas ponit prope totas in tropicis et hyperbolicis loquendi modis, ſed multo magis de Dialecticis, (*p.* 146) quas omnes videtur ponere in nimia contentione vincendi, per quam in contrarium ei, quem oppugnent, errorem incidant ſaepenumero.

rant omnia: eamque ipſe perfectam philoſophiam ſemper ſe iudicaſſe profitetur (*Tuſc. I*, 4.) quae de maximis quaeſtionibus copioſe poſſet ornateque dicere. Itaque ad eam veluti legem in explicandis quaeſtionibus congeruntur omnia, quae in mentem venerant, vel ab aliis accepta, vel ſuopte ingenio excogitata, nec modo quae certitudinem adferant, ſed etiam, quae vtcunque probabilem ſpeciem habeant. Quod etſi in eo genere diſputationis non eſt admodum vituperandum, nec omnino diſplicet ille *Melch. Cani* praeceptor *Fr. Victoria*, qui nullum argumentum eſſe negligendum aiebat, in quo aliqua ſignificatio veritatis appareret: tamen iis cognoſcendis facile conturbantur ingenia expertia ſubtilitatis dialecticae, nec poſſunt ab infirmis firma, quae ſola in ſcholae doctrina ſunt vſurpanda, diſcernere. Vnde et ipſi ſaepe, vbi firmiter conſiſtant, non habent, et in docendo vel non poſſunt ad ἀκρίβειαν et certitudinem adducere diſcipulos, aut etiam ingenia felicia, quae infirmitatem argumentorum ſentiunt naturali quadam ſolertia et ἀγχινοίᾳ, ad ſcepticiſmi inconſtantiam faciunt procliuia. *Huetius* quidem ſibi hoc accidiſſe iuueni narrat (in *Comment. de rebus ſuis p.* 29.) e lectione Petauiani operis de dogmatibus theologicis, vt, argumentorum imbecillitate animaduerſa, res ipſas incertas exiſtimaret. Quamquam ea quoque res ſuum habet modum, nec ad contemtum veterum Eccleſiae doctorum trahi debet, vt faciunt vulgo, qui vel effugere moleſtiam ex auctoritate Patrum, in diſputatione cum aduerſariis oblatam, vel excuſationem neglectae lectionis Patrum quaerunt. *Huetius* quidem ille natura procliuis ad ſcepticiſmum fuit, et illam propenſionem ad extremum, id quod ſatis conſtat, ſeruauit: et erat tum ea aetate, vt ſatis acute de illis rebus fortaſſe iudicare non poſſet. Omnino in illo ipſo iudicio de argumentis et demonſtrationibus veterum doctorum ſolet non vno modo peccari. Atque ego non dicam, permultos, qui de iis iudicare audent, non eſſe ſatis peritos linguae, non modo

do graecae; cogique e verſionibus ſapere, quae ſunt in nullo alio genere ſcriptorum fallaciores, praeſertim ſi a Pontificiis factae ſunt, in quibus ad imperitiam etiam accedit partium ſtudium, ſed etiam latinae: ex quo difficultas intelligendi oritur, ſi non tanta, quantam *Dallaeus*, ſeruiens cauſſae, iactat (*de Vſu Patr. I*, 5. *p.* 139.) quippe in exemplis ab eo prolatis ne mediocriter quidem graece docto inſuperabilis difficultas obiicitur, at magna tamen, vt in omni genere ſcriptorum veterum de quocunque genere doctrinae. Grauior eſt in hac re Rhetoricarum et Dialecticarum artium ignoratio; nec modo illa, quae ab inſcitia praeceptorum oritur eorum, quae in nouitiis inprimis libris Rhetoricis et Dialecticis traduntur, ſed etiam, et multo quidem magis ea, quae eſt in omnibus, vſus et exercitationis in legendis et interpretandis oratoribus et philoſophis antiquis, et in dicendo diſſerendoque, expertibus. Nam ea ſaepe facit, vt homines nec argumenta ipſa interpretando intelligere, nec vim eorum recte aeſtimare poſſint. Itaque ſaepe mihi tacitus riſus exoritur, cum audio, homines, ab iſtis praeſidiis rudes, de Patrum diſputationibus tamen iudicare, easque magna confidentia contemnere, cum interim fateri neceſſe habeant, ſe eas nunquam cognouiſſe. *Dallaeo* hic paullo durius loqui fortaſſe licuit, et venia datur, quia ipſe legerat, et homines, obſcuros ſcilicet, intelligebat, et eorum teſtimoniis ad debellandos Eccleſiae Rom. doctores egregie vtebatur: illis non item. Sed hoc, vt non admodum pertinens ad inſtitutam diſputationem, leuiter tetigiſſe, et obiter admonuiſſe ſtudioſos, ſatis eſt. Nec illud leue incommodum eſt, quod haec ratio in diſputationibus iis, in quibus argumenta ducuntur e re um natura, vel ad confirmandam veritatem, vel ad concilianda inter ſe dogmata et conſocianda, vel denique ad refellendas dubitationes e natura rerum, niſi feliciſſimum a natura et acutiſſimum ingenium contigerit, vix bene et conſtanter verſari poteſt, ſed vagatur et fluctuat, multo

verborum flumine obſcurans veritatem, nihilque vel breviter argumentando, vel ſubtiliter diſtinguendo, vel e contraria parte opponendo efficere poteſt. Vnde fit, vt ab acuto et ſubtili diſputatore facile in anguſtias redigatur, atque in laqueos coniiciatur eos, e quibus ſe expedire vix poſſit: qua re debilitantur ingenia imperitiorum, qui de veritate cauſſae ſolent e victoria diſputationis iudicare. Itaque mihi inprimis ſemper placuit inſtructiſſimae illius *Panſtratiae* auctor, *Chamierius*, qui controverſias, quae cum Pontificiis intercedunt Proteſtantibus, ita tractat, vt vtriusque partis rationes ad Dialecticas formulas redigat, et, quid iis vel confirmandis, vel frangendis ac diſſoluendis faciendum ſit, oſtendat, et tum demum copias ſacrarum literarum, et ſcriptorum eccleſiaſticorum, adſperſis obſeruationibus hermeneuticis, criticis, hiſtoricis, adducat ad pugnandum: quae res iudicium in vtramque partem facilius facit.

Sed non minus, atque adeo multo magis vitioſa eſt Theologia dogmatica, quae careat hiſtoricae, quam ante deſcripſimus, copiis atque ſubſidiis. Ac primum ſaepiſſime vitioſa eſt in definitionibus, quarum vitium ſaepe quodam quaſi contagio inquinat totas de rebus grauiſſimis diſputationes: quod nihil bene procedere poteſt in diſſerendo, ſi diſputatio a vitioſo definiendi principio proficiſcatur. Etenim, qui in Theologia confidunt ſubtilitati philoſophicae, ſine literis plurimis et hiſtoria, vel coguntur ſequi verſiones et ſacrorum et eccleſiaſticorum librorum, quae ſunt parum certae, ſaepiſſime etiam valde vitioſae, in poſteriori in primis genere, vt ante diximus, vel, ſi ex authentico hauriunt, quod hodie fere volunt videri, tamen verba e lexicis vulgaribus coguntur interpretari, quae ſaepiſſime fallunt, non modo ſuo vitio, quod plerumque etymologiam modo verborum vtcunque exprimunt, aut verbo non ſatis reſpondente alterius, quod erat interpretandum, ſignificationi, aut formas dicendi ad verbum vertunt, ſed etiam eorum, a quibus conſuluntur,

tur, cum verba latina e conſuetudine puerili germanice vertendi, aut ſectae philoſophicae, cui addicti ſunt, accipiunt. Vnde vix dici poteſt, quot inanes verborum concertationes, quam multa etiam maiora mala omni tempore nata ſint. Alio loco oſtendi (*Antimurator. p.* 25. *ſqq.*) praedeſtinationis Caluinianae, et transſubſtantiationis monſtra nata eſſe e verborum definitionibus, quae non ex obſeruationibus grammaticis, et hiſtoricis collectae eſſent, ſed ex etymologia, eaque parum intellecta, et e nouitiis linguis aeſtimata, vnde concluſiones ducerentur alieniſſimae a vera rerum natura, et perabſurdae atque impiae. Quicquid propemodum eſt errorum Pontificiorum in loco de Poenitentia, id haud dubie natum eſt ex tali fonte: cum Latini de ea philoſopharentur e vocabulo latino, quod in verſione N. T. latina eſt, eiusque etymologia, ignorato et neglecto *μετανοίας* verbo, in quo plus ineſt, quam poenitentia latine accepta, i. e. dolor e male facto: nec vllo modo potuiſſet accidere, vt aut poenitentiae ſumma poneretur in contritione, aut poenitentia pro poena haberetur, vt alia mittam, niſi falſa notio e poenitentiae verbo ſuſcepta fuiſſet. *Auguſtinus*, qui ſaepiſſime ad hoc ſaxum impegit, (*ep. LIV. et alibi*) poenitentiam, dixerat, habere nomen a puniendo, et eſſe quaſi punitentiam, per quam ſe quis ipſe puniat. Huius auctoritatem ſecuti doctores Eccleſiae latinae, qui fere omnes ex *Auguſtino* pendent, ad extremum Sententiis intulit *Lombardus*, ſequente omni Scholaſticorum grege, vt bene docet *Morinus* (*de Poenit. I*, 1.) Hinc mali initia omnia. Eodemque modo orti errores de Confeſſione, et de Satisfactionibus, quarum frequens apud Patres mentio, ſed ſenſu bono et probando, vt *Chemnitius*, *Dallaeus*, et multi alii demonſtrant. Mitto dicere de Conſecrationibus, de Ordinationibus, de Sacramentis, de Oblationibus, et aliis, quae plena ſunt apud Pontificios ineptiis: quas ſubinde agnouere, indignantibus ſuis, inter ipſos Theologi literati, qui hiſtoricam Theo-

 logiam

logiam cum dogmatica coniungerent, inprimis is, quem ante commemoraui, *Io. Morinus.* *) Atque hoc ab initio repurgandorum ſacrorum perſpexere magni viri, in his *Philippus Melanchthon*, qui multis locis hoc monet, omnem propemodum deprauationem doctrinae ortam ſemper eſſe a deprauatione verborum, et definitionibus eorum conſtitutis ſine literarum et hiſtoriae ſcientia, inprimisque, cum verba popularia definirentur e philoſophorum conſuetudine loquendi, atque ex illis definitionibus diſputaretur: quo in genere ſaepe peccare *Auguſtinum*, et mirifice ſe torquere ſubinde. v. *Tr. de Eccleſia et auctoritate verbi Dei. (T. II. Opp. p.* 122.) vbi etiam exempla commemorantur.

Atque etiam ſolent arrogantia ſua moleſti eſſe aliis, qui ita tractant Theologiam, vt vna philoſophiae ſubtilitate, ſine multis literis et hiſtoria, nitantur: primum in eo, quod ſe putant ſaepe res nouas, aliis indictas, excogitaſſe ac protuliſſe, idque perſuaſum cupiunt hominibus: cum nouitas ſit in ſolis verbis, non in rebus. Nam cum verba noua ratione definiunt, h. e. male, decepti ab inſcitia literarum, e noua definitione colligunt multa, quae ſub eo nomine ſane nemo ante dixit: ſed quae vel falſa ſunt cum ipſa definitione, vel vera quidem, ſed ita, ſi nomen rei mutes, de qua diſputant. Sed inſolentius illud

*) Vitae *Io. Morini* auctor, qui putatur eſſe *R. Simonius*, praemiſſae *Antiquitatibus Oriental. Eccleſ. p.* 75. tradit hiſtoriam Operis de Poenitentia, valdeque laudat et commendat, vt non ſcriptum ad modum Theologorum e ſchola, ſed prope totum hiſtoricum, i. e. ab literarum ſacrarum interpretatione et antiquitate ductum: ſed *Morinum* coactum eſſe, narrat, quaedam emollire in praefatione, atque etiam retractare, quod eſſent aduerſa Dogmaticorum decretis, quod fecit maxime in fine praefationis: *Forſitan*, inquit inter alia, *antiqui moris circumſtantias particulatim diſcutientes, conſequentia quaedam eruimus, quae doctrinae in Eccleſia vulgatae et approbatae principia laedunt: hoc toto animo exhorreſcimus* cet. Sed ſimilia ei acciderunt in alterius Operis praeclari, *de Ordinationibus*, P. III.

illud eſt, quod nimis ſunt procliues ad hanc opinionem, vt credant, ſe ſolos eſſe ſubtiles Dogmaticos atque adeo Theologos, ceteros tantum plebeios concionatores eſſe, aut verba et hiſtorias tenere: a quo errore vel ipſi ſunt, ſi poteſt fieri, liberandi, vel iuuenes, vt ſibi caueant, monendi. Atque nos quidem et ipſi ſupra diximus, Theologo perfecto neceſſariam eſſe ſubtilitatem philoſophicam, inprimisque dialecticam: ſed in eius praecepti intelligentia cauendum eſt, ne quis erret: errant autem plerique. Nam putant, ſi vulgata praecepta Dialectica perceperint audiendo bono magiſtro, aut ea multis annis decantauerint in ſcholis, ſe bonos Dialecticos eſſe. Quod abeſt longiſſime. Sunt fortaſſe Dialectici, ſed in praeceptorum intelligentia et ſcientia, non ſtatim in vſu, et cum praecepta conferenda ſunt in aliquo genere doctrinae ad definiendum et demonſtrandum. Namque, vt maneamus in eo vno, de quo coepimus dicere, profecto vſus et in me, et in aliis mult' me docuit, nec aliter eſſe poteſt, in verbis definiendis, quae non ſenſibiles res exprimant, quales ſunt figurae mathematicorum, et res phyſicae, aut ſenſu interno contuendas, ſed eas, de quibus aliunde, niſi e libris antiquis, iisque lingua ſcriptis mortua, cognoſci non poſſit, in his igitur verbis definiendis, neminem, quamuis tritum in dialecticis praeceptis, bonum Dialecticum eſſe poſſe, qui non ſit idem bonus Grammaticus, hoc eſt, in ſtudiis linguarum, et hiſtoriarum antiquarum, valde exercitatus. Nam ſicut definitiones rerum phyſicarum ducuntur ex obſeruationinibus phyſicis, ſic illae ducuntur ex obſeruationibus grammaticis et hiſtoricis, diligenter inſtitutis: quae ſi deſint, fruſtra tu Dialecticorum praecepta definiendi vniuerſa calleas, aberresque neceſſario a vera notione, vt videmus accidiſſe Doctoribus Eccleſiae latinae et Scholaſticis. Quodſi quis putat, ſe illis ſuis praeceptis definiendi plus poſſe altero illo, in quo ſit ſcientia literarum, ſimilis ſit ei, qui libros Muſicorum legerit, et praecepta

eorum

eorum teneat, et in hac ſcientia, ab ipſa exercitatione canendi ſeiuncta, comtemnat eos, qui canendo exercentur, ſeque dicat Muſicum eſſe, illos nil niſi ſonos et inſtrumenta muſica tenere. Ex quo fit, vt nullo modo in Theologicis, quae omnia e libris antiquis, hebraicis, graecis, latinis ducuntur, poſſit aliquis bene in definiendo verſari, et a peccatis multis et magnis ſibi cauere, niſi literas et hiſtoriam aſſumat.

Sed non minus magna, atque etiam plura, vitia oriuntur in argumentis, vel ad confirmandam veritatem, vel ad refellendos errores, ſi hiſtorica Theologia abſit. In quibus primum et maximum eſt, quod argumenta colliguntur e verbis male intellectis, non e conſuetudine antiqua, quam hiſtoria docet atque illuſtrat. Vnde naſcitur Philoſophia potius (ſi tamen dignae ſunt hoc nomine ratiocinationes et diſputationes inanes, a falſo principio ductae) quam Theologia. Hoc vitium illud eſt, quod dominatur in Scholaſticis, qui Theologiam tractabant ſine hiſtoria et literis: per quod vniuerſa Theologia miſere contaminata et corrupta eſt. Fatentur omnes, qui eorum, praeſertim celebriorum, ſcripta attigerunt, magna in iis ingenia, et ſubtiliſſima fuiſſe: nec minus fatendum eſt, eos, inprimis *Thomam Aquinatem*, in rebus iis, quae vel e verſione S. librorum et PP. graecorum, vel e latinis PP. cognoſci poſſent, ſine accurata ſcientia linguarum et hiſtoria, quae ſunt ſane non pauca, itemque, cum res mere intelligibiles tractant, quae hiſtoriae lumen non deſiderant, acutiſſimos et eruditiſſimos ſe praebuiſſe: ſed cum primum incidunt verba et res, quarum intelligentia conſtat obſeruatione conſuetudinis antiquae et hiſtoria, qua erant deſtituti, non eos deſerit acumen, ſed fiunt tamen ſtultiſſimi, rebusque commentitiis replent omnia: quod neceſſe eſt fieri ſaepiſſime, cum rerum theologicarum maxima pars ducatur a factis, quae ſola hiſtoria ſeruantur. Atque eodem vitio laborant recentiores controuerſiarum ſcriptores, cum alii, tum maxime Pontificii ſuperiores, in his *Bellarminus*, in quo refellendo

nus-

nuſquam feliciores ſunt aduerſarii eius, *Whitakerus*, quem *Bellarminus* ipſe admirabatur, *Chamierius*, et e noſtris *Gerhardus*, quam cum in talibus rebus cum eo pugnam conſerunt. Atque id agnouere ex ipſis Pontificiis Theologis eruditiores. *Launoius* quidem etiam accuſat *Bellarminum* pluribus locis, (vt *Epp. VI*, 1. *VII*, 8) quod in controuerſiis vtatur argumentis philoſophicis potius, quam theologicis, e ſcripturis recte intellectis, et hiſtoria ductis, agnoſcitque, talibus nil effici in controuerſiis, quae paene omnes ex interpretatione et hiſtoria pendeant. Nec aliter de antiquioribus, et his, qui *Lutheri* temporibus fuere, Theologis, et ſuperſtitionis Romanae defenſoribus, iudicat diſertiſſimus locorum theologicorum ſcriptor, *Melch. Canus;* (IX, 1.) *Quo tempore*, inquit, *aduerſus ingruentes e Germania haereſes oportebat ſcholae theologos optimis eſſe armis inſtructos, eo nullas prorſus habebant, niſi arundines longas, arma videlicet leuia puerorum. Ita irriſi ſunt a plerisque, et merito irriſi, quoniam verae Theologiae ſolidam effigiem nullam tenebant, vmbris vtebantur. - - Quocirca homines, verbotenus in Theologia magiſtri, pugnauere illi quidem aduerſus Eccleſiae inimicos, ſed valde tamen infeliciter - - Errabant autem a principio ſtatim ſtudiorum ſuorum. Cum enim facultates eas, quae linguam expoliunt mirum in modum, neglexiſſent, cumque ſeſe in ſophiſtica arte torſiſſent diutius, tum demum ad Theologiam aggreſſi, non Theologiam, ſed fumum Theologiae ſequebantur cet.* Et huius generis confeſſiones plures licet reperire in ſcriptis eruditiorum Theologorum Pontificiorum, *Petauii*, *Natalis Alexandri*, *Dupinii*, et ſcriptoris nuperi *Verneii*, *Luſitani*, quas cum legas, nihil aliud facere iudices, quam, vt ſuo calculo probent, quae olim *Lutherus*, *Melanchthon*, de Theologis mere philoſophicis, ſiue ſcholaſticis, iudicauere.

Atque etiam hoc genus Theologiae philoſophicae ſolet eſſe parcum ac tenue in ipſis argumentis. Habere enim ſolet rata quaedam argumenta verborum ac rerum,

in quibus acquieſcit magiſter cum diſcipulis, vt ex iis, velut teſſeris quibusdam, poſſis ſcholam quamque agnoſcere. Quodſi ferri poteſt, aut ſatis eſt in catecheſi tironum, in Theologia viri, qui eam ſcientiam profiteatur, mera paupertas eſt, quae ſe facile deinde conſpicuam facit, cum aut ſubtiliter in libris, aut populariter in templis, capita doctrinae ſunt explicanda. Atque in eo quoque bene agitur, ſi ita feliciter res cadit, vt argumenta ſint proba, vt teſtimoniis inſit, cuius cauſſa proferuntur. Sed huic generi omni memoria accidit ſaepe, vt, quia teſtimonia plerumque iudicant e verſionibus, quibus ſunt adſueti a pueris, aut e textu authentico ad verbum a ſe verſo, et inde argumenta ducunt, ad probandum ponant id, in quo, verbis bene intellectis, vis probandi nulla ineſt. Itaque ſi quis eos in viam reducere vult, iraſcuntur, et imitantes Pontificios Sophiſtas tempore *Lutheri*, nouitates interpretationum exprobrant, et res ipſas negari, aut in dubium vocari, inuidiae cauſſa clamant, atque etiam propterea, quod auctoritatem Dogmaticae ſuae labefactari vident, nec ſibi honeſtum putant, ſi non intellexiſſe videantur, quae tot per annos dictauerint. Nulla profecto alia cauſſa fuit, vt hoc vtar, clamorum contra *Tarnouium*, a multis Theologis, in his etiam terris, ſublatorum, (v. *praef. Exercit. bibl.*) qui mortuis iis, qui pro ſua auctoritate dimicarent, non modo conquieuerunt, ſed etiam in laudes ſunt conuerſi. Quodſi omnia bene ſe habent, tamen illa tenuitas non eſt laudanda. Dominus noſter *Ieſus Chriſtus*, et Prophetae, Apoſtolique, in quibus fuit *I. C.* ſpiritus, inprimis *Paullus*, quam ſaepe, quam varie, quam multis et variis rationibus proferendis, magna doctrinae capita tractant? Non hoc erat imitandum? In rebus diuinis et humanis ſemper latet argumentorum quaedam copia et varietas, apta humanorum ingeniorum varietati; nec ibi ſunt, vt in Mathematicis, itemque in Metaphyſicis, ratae ac fixae demonſtrationes, in quibus rerum tenuitas ab ſimplicitate, ſ. abſtractioni-

ctionibus, orta, non praebet copias tales, quales ſunt in rebus, attributorum, modorum atque relationum multitudine merſis. Ea opportunitate vtendum eſt Theologo: praeſertim, cum in talibus rebus aliud alii ingenio aptius, id eſt, ad intelligendum et percipiendum ſit accommodatius: cum Theologus verba faciens ad populum, vbi aures animosque celeriter tranſilit oratio, praeſertim volubilis et celeriter labèns, qualem aures plebeiae inprimis deſiderant, etiam immorari debeat rebus, inprimis, quibus cauſſa continetur, et huc illuc eas verſare argumentando, vt non poſſint non percipi, atque inſidere animis audientium. In quo quis non videt etiam vtendum eſſe inuentis aliorum, inprimis doctorum veteris Eccleſiae, in quibus magnos, et acutos, et diſertos viros fuiſſe, impudentia et ignorantia ſit negare. At eorum argumenta interdum, immo, ſi quis ita malit, qui non legit, ſaepe non ſunt ſatis firma. Scio. An vero nouitiorum doctorum argumenta habent hoc diuinitus, vt omnia, aut pleraque firma ſint? Quodſi haec ſunt cognoſcenda, ſi forte boni quid inſit: quidni illorum eruditiſſimorum virorum? An vero, qui horum recentiorum commentarios quosdam legerit, imbiberit, is Theologus, etiam bonus erit: qui veterum libros meliores, et illuſtriores eorumque interpretes atque enarratores, non erit? Non hoc eſt ſimile ſtultitiae eorum, qui philoſophum agnoſcunt hunc, qui primum aliquod compendium Philoſophiae vel ſcripſerit, vel enarrauerit ſubinde, ac de vno et item altero capite iuuenile opuſculum ediderit: eum autem, qui inſtructus graecis et latinis literis, *Platonem*, *Ariſtotelem*, *Xenophontem*, *Simplicium*, *Ciceronem*, *Senecam*, aliosque aſſidua et curioſa lectione cognouerit, literatorem, non philoſophum volunt haberi. Quid? quod mihi etiam videtur turpis eſſe Theologo, certe interdum rebus non honeſtis locum facere, ignoratio eorum, quae illi antiquae Eccleſiae doctores ad illuſtrandas literas ſacras, et doctrinae capita vel firmanda,

vel

vel ornanda contulerunt. Vidi interpretationes ſacrarum literarum, et argumenta rerum veriſſimarum, non modo repudiari, quod erat ferendum, ſi ſalua veritas ipſa relinqueretur, et aliis ſiue locis ſcripturae, ſiue argumentis firmaretur, non in dubium vocaretur, ſed etiam ſuſpicionibus inuidioſis vexari et infamari, quae magno conſenſu ſummis Eccleſiae veteris doctoribus probata eſſent: quod profecto in hos iniquum eſt, et non decorum exprobrantibus. Quod etiam transferendum eſt ad opiniones de quaeſtionibus theologicis, de quibus vel non perſpicue in ſacris libris traditur, vel nihil euidentibus concluſionibus e locis ſcripturae ſacrae colligi poteſt.

Omnino tenendum eſt hoc omnibus, qui in Theologia feliciter velint verſari, eam non eſſe diſciplinam rationis et ingenii humani, quae tota ſubtilitate dialectica teneri poſſit, ſed a fide duci, hoc eſt, ab auctoritate Dei, res occultas rationi tradentis, et a factis, quae ſacris literis tradita teneamus. Hic, clarum eſt, omnia eſſe in vera intelligentia verborum et hiſtoriarum. Quaeri vero etiam ſolet, quid Eccleſia de fidei capitibus ſtatuerit, qui cultus publicus fuerit: non vt certior fiat fides, aut vt iudicium veritatis Eccleſiae et doctoribus eius permittatur, ſed vt teſtem habeamus non repudiandam veritatis: idque non modo quaeri coepit recentioribus temporibus ad reprimendos inprimis Pontificios, qui a ſcripturis reiecti, in illa veluti ſubſidia ſe coniecere, ſed ſemper quaeſitum eſt, vt multis magnorum veteris Eccleſiae doctorum locis conſtat, inprimisque docetur inductione plurium ſeculorum a *Facundo Hermianenſi*, in libro multarum bonarum obſeruationum, et propterea lectu digniſſimo, *de tribus Capitulis*, qui totus prope nititur hac conſuetudine. Quis autem hic rurſus non videt, omnia eſſe hiſtorica. Inter haec duo aliquid loci datur dialecticae ſubtilitati, ſed, vt ſupra dixi, hactenus, vt illis rebus bene vtatur, non modo via quadam et ratione ediſſerendo, ſed etiam ex iis, quae accepit, argumentando, ambigua diſtin-

diſtinguendo, pugnantia ad concordiam reuocando. Sed illa ratio velut honoris cauſſa recepta, non debet dominari, non ſui arbitrii eſſe, ſed alieni, ſed miniſtrare tantum literis et hiſtoriae. Si contra ſit, ſique, quod peius eſt, literis et hiſtoriae vicaria ſubſtituatur ſubtilitas rationis et Philoſophiae, commentitiis rebus locus fit, quae a falſis principiis ductae ſunt, coniecturis mere poſſibilibus, i. e. nullo fundamento idoneo literarum et hiſtoriae nixis, replentur omnia, et ita Theologia redditur incerta: quod in rebus diuinis nihil certi eſſe poteſt, niſi quod ab infallibili Dei teſtimonio, in ſcripturis edito, proficiſcitur, cuius vim recte intelligendis verbis prophetarum et Apoſtolorum percipimus: ſimiliterque cetera omnia fiunt incerta, quae etiam ex humanis libris ſunt haurienda. Ex quo quis non videt, quantum incommodi ſit in hac philoſophica Theologia, quae parum ſit ab hiſtorica illa inſtructa.

Atque ego nondum dixi, eam rationem, a bonis ingeniis vſurpatam, ducere ad quaeſtiones inutiles, quae fere verſantur in metaphyſica poſſibilitate, et indagatione cauſſarum non neceſſariarum, aut nituntur ideis mere abſtractis Metaphyſicorum, nec vllam lucem adfundunt veritati Chriſtianae: velut, an Deus ab aeterno potuerit creare mundum, et, ſi potuerit, cur non crearit: an incarnatio Dei ſaltem vt poſſibilis poſſit naturaliter cognoſci: an ὁ λόγος perſonam hominis potuerit aſſumere: et cur humanam naturam ſine propria ſubſiſtentia aſſumſerit: an vnio perſonalis differat realiter ab extremis cet. cuius generis quaeſtionibus pleni ſunt Theologorum metaphyſicorum libri. Nempe res ita ſe habet. Ingenium humanum, inprimis magnum et viuidum, impatiens eſt otii, ſemperque aliquid anquirit, in quo agitare ſe, et vim ſuam exercere poſſit. Itaque cum ad Theologiam ſe applicans, non per literas indagat veritatem in ſcripturis, eiusque vel illuſtrandae apparatum, vel defendendae copias, non ſumit e graecis et la-

tinis monimentis Eccleſiae, ipſum conatur gignere, quod tractet ornetque. Sed cum eius rei cauſſa ſit inſcitia literarum et hiſtoriae, ſine quibus etiam rudia ſemper et inuenuſta ſunt ingenia humana, et in cogitando, et in ſcribendo ac differendo, neceſſario incidit in ſubtilitates et nugas metaphyſicas, et abſtractiones inanes, quas etiam nugaciores et inſaniores facit verbis barbaris et obſcuris. Quod ita eſſe docet hiſtoria temporum ſuperiorum. Nam barbaram et inficetam Theologiam Scholaſticorum, ſatis conſtat, natam eſſe eo tempore, quo linguarum antiquarum, quibus ſacrae ſcripturae et monimenta Eccleſiae conſignata ſunt, ſcientia defecerat. Ea autem tum demum coepit contemni ac repudiari, omninoque Theologia repurgari, cum ſtudiis linguarum et hiſtoriae reuocatis, Theologia hiſtorica a *Luthero*, *Melanchthone*, et eorum aſſeclis ac diſcipulis, ſtudioſe ac diligenter coli et tractari coepiſſet. Et hoc vitium naſcitur, ſi a Theologiae acroamaticae ſtudio abſit altera illa, quam hiſtoricam vocamus, in ingeniis acribus et magnis. Quid? ceteris nihil noxae affert? Immo cum alias, tum ignauiam, quae etiam bona ingenia debilitat, mediocria vero et tenuia plane extinguit. Nam acquieſcunt in eo compendio et ſyſtemate, ex quo tirocinia didicerunt, et in dictatis magiſtrorum ad id compendium illuminandum, nec aliquid deſiderant amplius; quod ſatis ſe habere putant, et fortaſſe etiam aliis credunt, ad munus in Eccleſia aut Academia rite obeundum. Et quidni ſatis ſit, ſi alterum illud genus Theologiae non eſt neceſſarium ad veram et iuſtam Theologiae ſcientiam? Cur enim ſe vexent homines diſcendis rebus non neceſſariis, quarum nihil admodum in ipſis praeclaris magiſtris eſſe cognouerint? Vnde quanta fundo Theologico et Eccleſiae calamitas inferatur, quis non videt? Neque enim alia magis cauſſa eſt querimoniae, quae indies frequentius auditur, de mira paucitate eorum, qui muneribus in Academiis et Eccleſia maioribus ſatis honeſte admoueri poſſint.

Qui-

Quibus omnibus de cauſſis, atque etiam aliis, quas praetermittimus, ne longiores ſimus, neceſſaria debet iudicari hiſtoricae et dogmaticae Theologiae coniunctio. In quo duces et auctores habemus magnos Viros, quos inſtauratores et defenſores purioris Euangelicae doctrinae habemus. Nam initia emendandorum ſacrorum facta ſunt maxime a contemtu et repudiatione Theologiae dogmaticae, quae ab hiſtorica eſſet ſeiuncta, quam *Lutherus* ignorantiam veritatis inanemque fallaciam, in libro adu. *Latomum* vocat, et inſtauratione alterius, quae nihil, niſi quod in ſacris libris eſſet, et monumentis veteris Eccleſiae integrae atque incorruptae, per ſtudia linguarum et hiſtoriae cognitum traderet, ſine artificio dialectico dogmaticorum. Ab hac inſtructi cum pugnarent cum Pontificiis Theologis, quamuis Dialecticis, facile victores diſcedebant, fauentibus omnibus, qui bonas literas amarent, quorum tum magna, inter nobiles inprimis, multitudo erat. Primus *Melanchthon*, vir ad fundandas et conſtituendas diſciplinas factus et natus, Theologiam illam, quae interpretandis libris ſacris, et capitibus doctrinae ſingulis, lata et copioſa diſputatione explicandis, tradebatur, cum dogmatica coniungere inſtituit, et in modicum corpus redigendo vtramque, editis *locis Theologicis*, ad formam diſciplinae ſcholaſticae reuocauit: idque inſtitutum *Luthero* ita placuit, vt eum librum non modo immortalitate, ſed etiam canone dignum iudicaret: in easdemque laudes omnes, qui tum et paullo poſt fuere, magni Eccleſiae noſtrae Theologi iuerunt. Quoad igitur lectiones in hunc librum factae ſunt in Academiis, quarum ſpecimen habemus *Chemnitii*, laudatum pluribus, quam lectum Commentarium in illos Locos, tamdiu manſit illa vtriusque Theologiae coniunctio. Sed cum ille ardor diſcendarum linguarum et literarum paullatim refrixiſſet, de quo iam *Ioach. Camerarius* queritur ſaepe, magis etiam magisque declinatum eſt a plerisque in eam partem, vt boni magis Dialectici

et Metaphyſici eſſe haberique vellent in Theologia tradenda, quam in ſacris literis et monumentis Eccleſiae verſati: quod eſſe non poteſt, niſi qui ſit magna linguarum veterum et hiſtoriarum ſcientia praeditus, nedum, qui eas etiam contemnit, et ab earum ſtudio homines deteret, cuius dementiae multos reos fuiſſe accepimus. Cuius rei poſt fata fructum tulerunt hunc, vt ipſorum libri a nemine propemodum legerentur: praeſertim nunc, cum etiam intelligi vulgo deſierunt. Id iis incommodum accidit, vnde omnium minime timuerant, hoc eſt, ab ipſa philoſophia, ſed ea, quae a barbarie priſtina, in ſcholas reuocata, per praeclaros viros liberata eſſet, quae res potius, quam verba nugacia et barbara curaret. Haec ergo illius Theologiae Metaphyſico-barbarae, cuius, quamquam caſtior erat vetere ſcholaſtica, tamen pudere debebat *Lutheri* ſectatores, contemtum attulit, et ſuam puritatem ab talibus ſpinis ac ſordibus cum Theologia communicare tentauit. Sed in illis ipſis, qui hac noua philoſophandi ratione in Theologia vterentur, extiterunt, qui cum aliis in rebus peccarent, de quibus hic dicere non eſt neceſſe, tum in eo, quod Philoſophia vterentur, cum contemtu Theologiae hiſtoricae, et earum literarum atque artium, quibus ea continetur, Theologiam replerent notionibus et opinionibus ſectae eius, ad quam in iuuentute eſſent temere delati, haberentque non Theologiam Philoſophiae ſubtilitate bene digeſtam, et illuminatam, ſed Philoſophiam dictis biblicis vtcunque, et prope tantum honoris cauſſa, diſtinctam, et his ipſis ſaepe propterea male intellectis, quia ſcientia literarum iuſta deerat, et verſionibus magis et lexicis vulgaribus, quam idoneo vſu interpretandi vtebantur. In qua ratione etiam ſolent contemni doctores Eccleſiae veteres, velut Philoſophiae expertes, et inanes diſputatores, negligitur ſcientia librorum, qui capita Theologiae maxima, et controuerſias clariſſimas eruditis diſputationibus, criticis, hiſtoricis, et dogmaticis illuminarunt, verbo nihil, niſi

niſi ſuum cuiusque, et tenetur, et traditur aliis ac commendatur. Quae res hoc magis periculoſa eſt noſtris temporibus, cum in aduerſariis Eccleſiae noſtrae iis, qui maxime nobis timendi ſunt, et fuerunt, et ſunt etiamnum Theologi, qui longe aliter, ac temporibus priſtinis, Theologiam et controuerſias theologicas tractant, hoc eſt, qui literas et hiſtoriam adhibent, et per ea arma nos oppugnare conantur, per quae olim a noſtris erant victi maiores eorum: quibus adeo reſiſtere illa philoſophica ratione non ſatis poſſumus. Neque eſt, quod quis dicat, controuerſias, quas cum Pontificiis et Caluinianis habeamus, in quibus maxime vſus eſt hiſtoricae Theologiae, excuſſas eſſe penitus, et exhauſta omnia cum puluiſculo: nihil eſſe, quod hic agamus, poſt *Chemnitios*, *Gerhardos*, *Flacios*, *Dallaeos*, *Mornaeos*, *Blondellos*, *Forbeſios*, *Chamierios*, et alios. Etenim, vt non dicam, in illis noſtris multa eſſe, quibus hodie vti non poſſimus, ducta e libris ſuppoſititiis, qui tum pro genuinis ferebantur, aut tum non ſatis intellecta, nondum ad hanc praeſentis temporis perfectionem adducta Critica, et ſcientia linguarum et hiſtoriarum: poſt illos praeclaros ſcriptores extiterunt, et ſubinde exiſtunt, vt non ignorant harum rerum curioſi, qui refellere illos *Dallaeos*, *Blondellos*, aliosque magno apparatu doctrinae conentur, locis ſcripturae et SS. PP. interpretatione callida peruertendis: qui nouis artibus, teſtimoniis, e libris antea non editis, et e puluere bibliothecarum nuper protractis, vtantur. Nullus prope eſt e Dallaeanis libris Anti-Pontificiis, quem non refellere integris et copioſis diſputationibus conatus ſit vnus *Natalis Alexander*, in Hiſtoriae Eccleſiaſticae claro opere, vt de aliis taceam. Horum ſcripta profecto non ignorare doctus Theologus, ſed eorum argumentis occurrere poſſe debet, ne in fraudem inducantur imperitiores, aut illi, quod fieri vidi, os nobis ſe obturaſſe, et victoriam a nobis reportaſſe iactent. Et eſt longe difficilius hodie certamen, quam in principiis reformandae doctrinae fuit,

vbi mediocris talium rerum ſcientia ſufficiebat aduerſus plane rudes literarum et elegantis doctrinae, vt vidimus ſupra e teſtimonio *Cani*, fateturque *Natalis Alexander* Hiſt. Eccl. T. VIII. c. II. art. 10. cum nunc refellendi ſint admodum docti, et in his literis verſati. Quodſi maxime nihil obſtaret indictum aliis, nihil noui, nihil melius accuratiusque inueniri ac dici poſſet: tamen, quae ab tam multis praeclaris viris bene ſcripta ſunt, cognoſcenda, et optima quaeque, ac maxime neceſſaria tradenda eſſent ſtudioſis, vt mature imbuerentur etiam amore talis doctrinae, quo perfacile incenduntur ingenia erectiora et liberaliora.

Sed de neceſſitate Theologiae dogmaticae et hiſtoricae, et in docendo et in diſcendo coniungendae, ſatis diximus. Deſtinatum erat autem nobis, adiungere partem alteram, de ratione et modo huius coniunctionis in Scholis. Sed longior multo futura erat diſputatio, quam ſineret diſputationis huius modus: quem ſic quoque exceſſiſſe videri poſſumus. Itaque eam ad aliam occaſionem differre cogimur, cum de inſtitutis noſtris in Theologia docenda, et eius diſciplina cum eloquentiae et humaniorum literarum doctrina coniungenda, dicemus. Et fortaſſe melius eſt, agendo oſtendere, quem huius coniunctionis modum putemus, quam ſcribendo. Nam illud quidem ex ſuperiori diſputatione ſatis perſpicuum eſſe arbitramur, quod non ignorari intereſt noſtra, h. e. quam nos quidem rationem Theologiae tractandae probemus, et quo genere diſciplinae vtamur.

DE VESTIGIIS PROVIDENTIAE DIVINAE IN BELLO

DE

VESTIGIIS

PROVIDENTIAE DIVINAE

IN BELLO

Defuncti ergo ſumus bello miſero atque calamitoſo, et, auditis tandem votis noſtris, annuit miſericordia diuina pacem plurimis et maximis de cauſis laetabilem, et omni praedicatione noſtra et gratulatione ſuperiorem! Itaque et ipſi vidimus, et ſaepe audiuimus, primum eius nuncium ita repente alienaſſe ab omni malorum etiamnum praeſentium ſenſu animos, tam enixo favore omnibus in locis, tam effuſo in laetitiam ſtudio exceptum eſſe, vt capere laetitiam homines non poſſe viderentur. Quae enim tum ſignificationes factae! quae voces auditae gratias Deo, gratias Patri Communi Patriae agentium, gratulantium inter ſe, ſibi, ſuis, patriae, manantibus etiam ſubinde lacrimis, omni alia ſignificatione et dulcioribus et verioribus. Nam in ceteris fere impetus eſt hominum repentino motu elatorum, ad diuturnitatem parum ille conſtans; hae molli et intimo pectoris motu cientur, ſuntque tacitae, ſed veriſſimae animi vere conſtanterque laetantis voces.

Sed poſteaquam primus gratulationis ardor reſedit, et ita recepti ſunt animi ab illa prope alienatione, vt religioſe ac pie, ſapienter ac vere gaudere, et ſancto ac certo gaudio incenſi, veras et dignas Deo, dignas Patre Pariae, gratias agere poſſimus, quid prius quam publice

 gratu-

gratulationem facere debemus, vt ſit ab nouitate tanti boni laetior atque efficacior? quid porro diligentius ac religioſius, vt decora ſit profeſſioni noſtrae Chriſtianorum, decora vero etiam ſapientiae, cuius nomine ac ſtudiis cenſemur: nec modo communiter cum patria vniuerſa, ſed etiam proprie: tanto magis proprie, *Ciues*, quanto magis proprias laetandi et gratiarum agendarum cauſſas habemus.

Enimuero plurimum refert, animo ab ſenſu et cogitatione rerum ad praeſentem temporis rationem pertinentium rite praeparato et inſtructo accedere ad officium perſoluendum. Nec enim aliter ei tam veritas et ſapientia conſtare poteſt, quam religio et ſànctitas. Sed quae propie religionis et ſanctitatis in ea re partes ſunt, eae in concionibus ad populum, et nuper, per ſupplicationum opportunitatem, demonſtratae ſunt, et in ipſa gratulationis ſolennis die inter ſacra Ciuitatis communia demonſtrabuntur a multis: nobis autem quoniam oratio proprie ad eruditos homines eſt ſuſcepta; floremque iuventutis literarum et ſapientiae ſtudia aemulantis, non abhorrebit ab conſilio huius inſtituti noſtri, mentes veſtras in eam partem rerum deducere, quàe ſit coniunctior rationibus vitae noſtrae, nec tamen aliena a pietate ac religione. In quo nos aliquamdiu tenuit dubitatio, coniunctene mallemus cum bello ſuperiori pacem nouam officii rationibus accommodare, an omnem tanti mali mentionem ſecludere, ne temporis huius gaudium contaminaremus illius acerbitatis cogitatione, quae in recenti adhuc pace horrorem animo offundat, qualis vix elapſos magnum periculum, etiam in tuto, ſtringit. Sed nos non ita ſpectabimus, quae retro ſunt, vt terribilis aliqua ſpecies occurrat animo, qualis Annibali per ſomnium oblata traditur, contra ducis monitum reſpicienti (Liv. XXI, 22.) ſed vt veſtigiis diuinae prouidentiae perſequendis deducamur ad eius maieſtatem admirandam, quae ſe in nullo

nullo alio rerum humanarum genere maioribus et luculentioribus documentis ſpectandam praebet.

Hiſtoricorum veterum praeſtantiſſimos ſtudium ſuum ita ad ſcribendum videmus contuliſſe, vt vel ſola bella magna amplecterentur, vel ea in perpetuis hiſtoriis ita perſequerentur, vt ceteras res prope tantum ad ſeriem temporum vel nectendam vel explendam adieciſſe videantur. Qui primus hiſtoriae ad vſum vitae et prudentiae diſciplinam accommodatae exemplum prodidit, Thucydides, vnius, ſed, cuius memoria eſſet, maximi belli, nec eius totius res complexus eſt: cuius exemplum imitatus eſt alter, proximus ei, Xenophon, extremis belli eiusdem perſequendis, et Cyri Iunioris bello, rebusque ab Graecis Cyri ſociis, maxime ſe duce geſtis, tradendis. Iam Polybii, quam catholicam vocat hiſtoriam ſuam, tota eſt fuitque maximorum, quae ab Romanis geſta ſunt, bellorum; et quae ſeparatim ſcripſit ex hiſtorico genere, pariter ad bellicam rationem pertinuere. De Caeſare et Salluſtio tituli operum ipſi loquuntur: Liuius autem in continua hiſtoria Romana ita in bellis maioribus, inde a Punico primo geſtis, Punico ſecundo, Macedonicis, Syriaco elaborat, vt cetera *παρέργȣ* loco, et Annalium contexendorum cauſa, ſcripſiſſe videatur, et has partes cognoſcere debeat, qui Liuium penitus cognoſcere velit. Nam Tacitus, vt opinor, quia deerant bella magna, in quibus experiretur ingenium et prudentiam, hiſtorias fallere, inſidiari, dominari, omninoque peccare magis, quam recte facere docentes, ſcripſit: ceteri autem prope non numerantur in hiſtoricis, varietati doctrinae aptiores, quam hiſtoriae, quae proprie dicitur, ad vſum apte cognoſcendae. In quo illi ſane opportunitatem ingenii prudentiaeque proferendae ſpectare potuerunt. Etenim ea eſt in nullo alio genere rerum geſtarum maior, aut par: et vt hominum in gerendo bello, auctore apud Homerum Idomeneo, (Il. N. 277.) ſic hiſtoricorum in ſcribendo *μάλιϛ᾽ ἀρετὴ διαείδεται*, *virtus maxime inſpicitur:*

tanta

tanta eſt rerum varietas, vbertas, et ad bene explicandum difficultas! Sed profecto nullae res ſunt, et per ſe, et euentu, et tum ad hominum ſingulorum, tum populorum vniuerſorum, vel ſalutem vel perniciem maiores, et cognitione digniores, nec aliae vllae tantum habent theatrum ſpectandae et naturae humanae cum omnibus virtutibus et vitiis ſuis, et diuinae in rebus humanis poteſtatis ad arbitrium omnia gubernantis, et contra conſilia, vim, et opinionem humanam, leuiſſimo momento, quocunque vult, impellentis.

Quo tempore, et quibus in rebus, magis perſpicitur vis ingenii, conſilii, induſtriae, fortitudinis, vigilantiae, adde patientiae humanae, cuius maximam diſciplinam in bello eſſe, et Polybius iudicat, et nos experti ſumus; magnitudine praemiorum pariter et periculorum, inprimisque acerrima neceſſitate vrgente et cogente contendere neruos mentis et corporis omnes, vel ſupra vires? Hic veritas prudentiae, fortitudinis, induſtriae, potentiae, virtutum omnium velut igni ſpectatur: eliciuntur ſenſus, conſilia habitusque animorum, per praui fauoris licentiam, nudanturque rebus et ſecundis et aduerſis vitia Ciuitatum publica et hominum priuata, quae per pacis tranquillitatem vel tolerantur facilius, *) vel obſcurantur felicitate ac teguntur, vel pudore, legibus, coërcentur, vel denique languidius irritantur; cum belli vis ea protrahat in lucem, tempeſtate fortunae vtriusque, acerrimis lucri, damni, doloris, voluptatis, ſpei, timoris irritamentis et paene tormentis agitata et expreſſa. Vbi porro maiores et crebriores rerum conuerſiones, publicarum priuatarumque, futurae fortunae in longum tempus, ſaepe in ſaecula, momentum in vtramque partem facturae? Quae ſunt magna omnia, et ad cognitionem et ad vſum; et ſunt his alia ſimilia.

Sed in omni bellica re nihil admirabilius eſt documentis poteſtatis et gubernationis diuinae, quae ſe in bellis

*) Demoſth. Or. Olynth. II. p. 34. Epiſt. ad Philipp. p. 118.

lis ita praeſentem exhibet, vt prope oculis cerni poſſit. Primum, non alio in genere rerum crebrius et manifeſtius apparet, quam non ſint in rebus maximis euentus conſiliorum et actionum in poteſtate humana; cum in conſiliis ſolertiſſime excogitatis, et rationibus ad rem gerendam prudentiſſime diſpoſitis, et expromta omni in agendo contentione induſtriaque, in perſeuerandoque conſtantia, tamen euentus ſaepe non reſpondeat, ſemperque incerta ſpe expectetur: ita moderante rem ac temperante ſapientia diuina, vt modo ſucceſſus conſiliis et actionibus annuat, qui ſequi debere videantur, ne ad ignauiam et ſocordiam prolabatur ingenium humanum, tollaturque diſcrimen ſapientiae et ſtultitiae, temeritatis et prudentiae, vigilantiae et ſomni, laboris et inertiae, modo omnia alia euenire iubeat, diſturbatis leui motu rationibus omnibus, vt ſuam quoque vim intercedere ſentiant homines, ſuumque imperium humano maius agnoſcant. Neque enim negligere poteſt ius ſuum Maieſtas diuina, et non curare, vtrum Dominum ſe mundi ſui, cuius ſcilicet auctor eſt conſeruatorque, credant ferantque coloni ſui, nec ne. In quo miſeranda eſt coecitas veterum hiſtoricorum, qui varietatem hanc tantam ad fortunae cuiusdam vanitatem referre maluerunt, quam ad diuinae poteſtatis veritatem, in his Polybius, haud paullo deterior religionis quam prudentiae auctor, qui Fortunam *brabeutam euentorum bellicorum* conſtituit, (I, 58.) in rebus maximis, contra conſilia, apparatus, molitiones, et ſpem hominum, exeuntibus, etiam *luſus* eius videt. Sed illi commentitiis ſuis Diis res tantas attribuere non auſi, dum incertis viis cauſſas rerum indagant, ad nomen inane deducti ſunt. Quanto ſapientior Ioſephus, Polybii alias admirator et imitator, qui *τὰς πολέμȣς ῥοπὰς τῷ Θεῷ βραβεύεσθαι, a Deo gubernari ac diſpenſari belli inclinationes euentusque* monet. *)

Iam quod ſacrarum literarum praeceptis edocti tenemus, diuinam vim eripere mentem hominibus conſilium-

que,

*) B. I. I. 10. A. I. XIV. 9.

que, vt aut, in magna et non inficianda prudentia, tamen non videant, quod verum et ſalutare eſt, ipſosque ante oculos atque in promtu, aut, cum videant, tamen ab eo repente demoueant oculos, ſibique elabi ſuum conſilium ſinant; quo alio tempore ſaepius, vel legimus, vel ipſi audiuimus ac vidimus, magnis et manifeſtis in rebus fieri? Pompeii, vt hoc vtamur, ingreſſi bellum cum Caeſare, omne *conſilium Themiſtocleum* erat. *) Exiſtimabat, *qui mare teneret, eum neceſſario rerum potiri.* Nec dubitant rerum periti, quin ſaltem attriturus fuerit Caeſarem et fatigaturus, ſi conſilium id tenuiſſet. **) Victoria vtendum eſſe, vrgendis victis, nec vlla parte quietis concedenda, ſi quisquam alius, ſciebat. Quis enim ignorat? quis non vel indignatur, vel ridet, vbi ſecus factum eſt, etiamſi nunquam rem bellicam attigit? Et ſaepe ante, victis piratarum claſſibus, in Mithridate, bene vſus erat. Quid ergo? quae res eum repente de conſilio ac mente deduxit? Profecto vis diuina interceſſit, commutatura per Caeſarem imperium Romanum, et nouam rerum formam inductura, quae eſſet ipſius conſiliis, temporibusque Chriſti aetati vicinis aptior.

Et quoniam huc delapſa eſt oratio, magnas illas rerum conuerſiones, per quas imperia commutantur, transferuntur, augentur ac minuuntur, opes vel franguntur, vel prouehuntur, diuitiarum porro paupertatisque celeriores viciſſitudines, quae in Scripturis attribuuntur numini ac poteſtati diuinae, omni memoria reperimus belli maxime motu factas eſſe; vt appareat, inſtrumenti vim diuini eſſe in bellis, per quod Deus res maximas in terris agat, et ſui numinis poteſtatem inprimis demonſtret, et prope ingerat ſenſibus noſtris. Ad nos quidem, ſi priſcarum rerum memoriam tenemus, humanitatem, literas, religionem ipſam, primum velut alis belli delatas, intelligemus. In quo nihil temere, nihil ſine Deo factum, omnia diuini conſilii et operis fuiſſe, libenter, vt opinor, fatebimur.

Et

*) Cic. ad Att. X, 8.

**) Baco de Augm. Sc. VIII, 3.

Et ſunt multa alia eiusmodi in bellorum indole ac natura, quae ad hanc rationem duci poſſint, inprimis digna cogitatione noſtra: neque enim aliae vllae cogitationes aut ad patientiam in malis belli et aduerſo euentu, aut ad modeſtiam in ſecundo, potentiores ac maiores aut ſunt, aut intelligi poſſunt: ſed omnia commemorare nec neceſſe eſt, nec conuenit huic inſtituto noſtro, praeſertim quae ſunt coniunctiora cum iis, quae ipſi ſenſimus, quibus commemorandis refricare dolorem, parum aptum foret laetitiae temporis: et feſtinamus ad pacis commemorationem.

Ceterum, vt ea, quae commemorata ſunt, hanc volumus habere vim, vt deducant animos Veſtros, *Ciues*, ad vtilem et iucundam cogitationem, quae, in omnibus rerum humanarum euentis, debet eſſe prima, hoc eſt, quae habeat admirationem ac venerationem prouidentiae et poteſtatis diuinae, quae ſe etiam in nupero bello multis modis et magnis euentis, et, inter ipſas miſerias noſtras, plurimis malorum lenimentis, et ferendorum onerum adiumentis ſuppeditandis, conſpicuam fecit; ita et cetera, quae ſenſum acerbum in experiendo habuere, accommodari ad hanc rationem poterunt, vt, quicquid eſt ex eo ſenſu reliquum doloris, obſcuretur paullatim ſancto hoc et ſapienti remedio, et extinguatur.

In quo nos plurimum adiuuabit pacis reſtitutae tranquillitas, praeſertim cum ea habeat multas et magnas commendationes, multa, quae dolorem noſtrum conſolari debeant, et ſpem bonam in poſterum facere poſſint. Atque primum in ea donum Dei, miſerti miſeriae noſtrae, quis non agnoſcit, quod, deſperata omni humana ope, maxime neceſſario tempore, cum maximus vltimi mali timor eſſet, ſpes pacis et ſalutis prope nulla, via ita breui contigerit, vt velut coelo demiſſum videretur. Non ille externas et humanas opes in ſocietatem tribuendi beneficii venire voluit, vt ſuae vnius curae, miſericordiae, benignitati deberemus, cui etiam libentius deberemus. Vnum

Augu-

Auguſtum, Patrem Patriae, et poteſtatis ſuae inter nos Vicarium, in tanti operis, tamque amabilis muneris ſocietatem adſciuit, vt etiam commendatius nobis eſſet, haberetque gratiam maiorem. Et hic diuinitus ad rem tantam excitatus, incenſusque veriſſimo ſuorum amore, magno animo aggreſſus eſt opus tam nobis exoptatum, conceſſitque in conditiones, vt nobis conſuleret, redderetque ſe heu nimium diu! orbae Patriae; quae fideli antea, nunc etiam laeto incenſa deſiderio, feſtinat occurrere Patri, et hunc primum et dulciſſimum capere geſtit fructum pacis nouae, vt videat ipſum, ruatque in amplexus paternos, exſatiatura longum deſiderium. Nam profecto tum demum plenam pacem habere videbimur, tum ſolidum gaudium gaudebimus, cum hic tantus cumulus ad laetitiam noſtram acceſſerit. Et iam nunc praecipimus animis illius diei laetitiam, cum intranti hanc Vrbem obuiam ruet, ſi tamen intra moenia contineri ſe patietur cupiditas, omnis aetas, adulti, ſenes, veluti primum viſuri, quem toties viderunt, pueri inprimis, haerentes parentibus, eosque amabili impatientia viſendi fatigantes, denique ſine demonſtratione noſcitantes Patrem Communem, propria maieſtate oris, mixtaque maieſtati lenitate et comitate; cum omnes certabimus adire, dextram contingere, dictis, factis omnibus, amorem et pietatem proferre, quam aduerſa fortuna etiam magis inflammauerit, quam res ſecundiſſimae aliorum Principum apud ſuos accendere poſſe videantur.

Sed vt ad pacem redeamus, quantam gratiae acceſſionem habet hoc, quod id tantum diuinum regiumque donum accepimus de manibus ſereniſſimi filii heredis, cuius patrius in Ciues animus, maxime duris in rebus, quot et quantis documentis ſpectatus ſit, ſciunt omnes, praeſertim nos, Ciues, qui etiam propriis, nec modo veteribus illis, ſed recentibus de cauſſis beneficiorum, praecipua gratia excipere debemus, immo excipimus, quae ipſius manus dederit. Atque etiam magnum omen ex ea re capimus pacis, quae literis inprimis, et ſapientiae ſtudiis, et Academiae

demiae noſtrae, laeta et frugifera ſit, cum hoc, tam prolixe fauente his ſtudiis atque rebus noſtris, Principe interprete et velut auſpice, perfecta ſit.

Sed ſunt alia plura, bene de pace noua ſperandi argumenta et pignora, miſericordia inprimis et benignitas in has terras diuina, a multis ſeculis cognita, quae ſe etiam inter ipſa tanta belli mala haud dubiis rebus oſtendit, vbertate agrorum continua, et aliis copiis largiendis, per quas ſupra fidem et ſpem ſuſtinuimus onera belli, Vrbis ipſius inter tantas tot periculorum minas, et Academiae in magnis rerum anguſtiis, incolumitate. Et ſicut tranquilla ſerenitas coeli a praegreſſa tempeſtate, ita, quae benignitas diuina ſuppeditabit bona, eam ſuauitatis commendationem ab ipſa ſuperiorum malorum acerbitate accipient, vt ea nos ad veriorem et acriorem bonorum diuinorum ſenſum acuiſſe videatur. Multa ſane ſunt a belli tanti motu, et iactatione labefactata et conuulſa, multa velut longa valetudine debilitata et aegra, multa denique iacturis tot ac tantis minuta et acciſa: ſed ea fouebit tranquilla moderatio patris patriae, in qua eſt fomentum omnium malorum publicorum vt maxime amabile, ita potentiſſimum, vt conualeſcant paullatim, roborentur ad priſtinam firmitatem, et res noſtrae benigne nutriendo velut a ſtirpibus adoleſcant ad laetam vbertatem; ſi modo ipſi intra animum mederi malis occultis, et vulnera noſtra praebere curanda velimus, nec per vitia noſtra et cupiditates aduerſemur medentium curae et manibus. Quare capeſſamus ſpem ad pellendas curas et triſtitiam alienam ab huius temporis gratulatione tanta, inprimisque animum dignum tanto beneficio Dei, beneficio Principis, eumque perpetuo conſeruemus.

Atque huius talis animi primum documentum, agite, demus, adeundis caſte ſacris, quae in diem Lunae proximum indicta ſunt, gratiisque Deo, ſalutis noſtrae auctori, enixo ſtudio actis, oremus Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt primum *Auguſtum* Regem, Patriae Patrem Optimum, ad ſuos, ad nos reductum, *Fridericum* deinde *Chriſtianum*,

filium heredem, Principem Sereniſſimum, cum celſiſſima coniuge, et ſobole celſiſſima, totamque Regiam Domum potenti et perpetua tutela, et prolixa benignitate complectatur, deletisque omnibus ſuperioris temporis malorum veſtigiis, ſecundis rebus omnibus florentiſſimam reddat: tum, vt illuſtriſſimos poteſtatis regiae adminiſtros, poſt exhauſtas tot ac tantas inter belli mala curas et moleſtias, vita longa, tranquilla, et omni ex parte felici, exhilaret, iis conſilia, veriſſimae eorum bene Patriae rebus conſulendi voluntati paria, conſiliisque optimis parem euentum annuat; denique vt totam, cum hac Vrbe, Patriam hac pacis tranquillitate, pie, ſapienter et diutiſſime frui ſinat.

Enimuero ea vota faciemus etiam efficacius, ſi addiderimus ſacrificia eleemoſynarum, digna et boni diuinitus accepti et laetitiae noſtrae magnitudine: praeſertim cum deſtinentur Vrbibus iis, quae tantopere adflictae ſunt belli vi et ruinis, vt noſtra cum iis comparata, etiam libera ab omni belli iniuria fuiſſe videatur; in his primum Dresdae, e qua quotusquisque noſtrum, Ciues, non aut accepit, aut ſperat fortunas ſuas; deinde Vitebergae, Eccleſiarum noſtrarum Matri, a qua prima certiſſimum benignitatis diuinae et felicitatis ſuae pignus accepit Patria noſtra; in quas adeo nulla ſatis magna liberalitas videri poteſt. Itaque omnes hic vel temporis vel neceſſitatis noſtrae excuſationes penitus excluſas putemus, demusque ita, vt et ſentire poſſint, qui accipient, et nosmet ipſi ſentiamus, qui dedimus; meminerimusque, eam eſſe Deo gratiſſimam liberalitatem, quae temporibus et rebus anguſtis ita fiat, vt poenitentiae et minuendae cupiditatis exercitationem habeat, qua nullum ad tempora futura bene traducenda vberius ac magis neceſſarium veluti viaticum exiſtimare debemus.

DE

DE
METV SPECTRORVM
PER
L V T H E R V M
S V B L A T O

DE
METV SPECTRORVM
P E R L V T H E R V M
SVBLATO

Cum ad grati animi pietatem nihil magis aut neceſſarium aut efficax ſit, quam beneficiorum acceptorum ita meminiſſe, vt eorum et veritas, et magnitudo diligenter ponderetur: nihil profecto a nobis memoriam beneficiorum a Deo nobis, communique Patriae et Eccleſiae vniuerſae, per Lutheri miniſterium tributorum ſolenni religione celebraturis, magis ac diligentius faciendum eſt, quam vt eorum et multitudinem et magnitudinem cogitemus; quae res etiam hanc vim poteſt habere, vt de iis conſervandis ac tuendis, quantum in nobis eſt, laboremus, nec ea ſinamus vel noſtra negligentia nobis perire, vel aliena fraude iis nos priuari. Sed in illis bonis merito numeratur et hoc, quod et religio, et vita communis a ſeruitute ſuperſtitionis liberari coepit per Lutherum ſuperſtitione foeda et pernicioſa, qua ante illum vtraque premebatur. In generibus autem ſuperſtitionis illius etiam hoc inprimis graſſabatur olim, quod daemonum operibus ſpectris, in his mortuorum, in aſpectum venientium et loquentium, terriculamentis apud male credulos homines vteretur; de quo Lutherum ipſum ſaepe queſtum eſſe reperimus, in libello de Miſſis et alibi. Nam his quam

multae falſae, etiam de rebus ſacris, opiniones inductae ſint, ſatis conſtat et hiſtoria loquitur. Et cum omne genus ſuperſtitionis fallax ſit apud homines imbecilli iudicii, tum multo maxime hoc eſt, quod rebus mirabilibus vtitur, quibus facillime capiuntur animi, praeſertim, ſi accedant artificia iis ſolemnia, qui talibus fraudibus vtuntur, ſimulatio ſanctitatis et religionis exquiſitae ſpecies, per verba religioſa, cum ſemper in ore eſt Deus et Dominus Ieſus Chriſtus. Enimuero vt ab aliis generibus ſic etiam ab hoc liberatam eſſe Eccleſiam noſtram, tum omnino Germaniam per Lutherum et res teſtatur atque etiam faſſi ſunt eius aduerſarii. Delrio quidem, alienus ille ab eius diſciplina, et infeſtiſſimus nomini eius, agnovit hunc diſciplinae Lutheri fructum, cum in *Diſquiſ. Magicis*, ait: *ante annos centum, quo tempore Lutheri haereſis nata eſt, Germania Daemonum manifeſta et crebra infeſtatione pleniſſima fuit;* et ille omnino ſaepe Germaniae ſuperſtitionem exprobrat. Nam quae cauſa eſt, quare poſt Lutherum Germania minus obnoxia fuerit huic tanto malo, niſi, quod per Lutherum et eius diſcipulos illa ſuperſtitio imminuta, et ex plerisque regionibus prope tota expulſa eſt. Atque id Lutherus ita egerat, vt nihil poteſtati Diaboli detraheret, quod ſolent ſuperſtitioſi homines exprobrare iis, qui ab illo genere ſuperſtitionis ſunt alieni; immo etiam ab aduerſariis haud paulo plus iuſto ei tribuere putabatur; quo nomine eum valde accuſat idem ille Delrio in Diſqq. m. L. III. P. I. qu. 3. ſect. 2. p. 426. Nempe omnia ille tribuebat verbo diuino recte cognito et ei obediendi ſtudio atque animo; eo omnis ſuperſtitio excluditur. Sed adiuuabatur etiam ab ſociis operis ſui, Philippo et aliis, tum a doctoribus ceteris bonarum literarum, qui cum in libris graecis et latinis enarrandis in aliquod genus ſuperſtitionis paganicae, in oracula, νεκυίαν cet. incidiſſent, ſtultitiam, vanitatem, et frau-

fraudes earum rerum demonſtrabant, et ad riſum conuertebant; denique ab philoſophis, qui rerum naturam planius explicare coeperant. Acceſſit etiam Principum prudentia, qui legum ſeueritate homines vel deterrebant ab malis ſuperſtitionis artibus, vel coërcebant eos, qui iis vti auderent: quibus rebus etiam reliquiae veteris ſuperſtitionis paullatim, praeſertim hoc noſtro Seculo, cognitis etiam ſaepe fraudibus improborum, ſunt prope prorſus ſublatae. Atque ea patriae noſtrae gloria communicata eſt etiam cum aliis populis, qui in communionem emendatae per Lutherum Eccleſiae veniſſent: in quibus etiam paſſim extiterunt, qui ſuperſtitioſas opiniones vulgi impugnarent. Sed cum tamen aliquid reliquiarum remanſiſſet: neque enim imbecillitas humana ſinit ſe prorſus ab vitiis ſuis liberari, eae non otioſae latuere, ſed ſaepe per occaſiones oblatas exſerere ſe coepere. Atque profecto dolendum eſt, hac noſtra aetate, quae ſuperioribus etiam temporibus magis ſapere creditur, eoque nomine gloriatur, et proximo tempore id ſaepius accidiſſe. In Batauis *Swedenborgii* fabulae coeleſtes, et iactata cum mortuis commercia et colloquia permultis, vt audiuimus et cognouimus, probatae ſunt. Lohmanniae Daemon a quam multis agnitus eſt, Deſſauiae tandem a medico pulueris rhabarbarini quaſi tormento expugnatus et eiectus. Quid cum magno dolore prudentium Hannouerae nuper factum ſit, conſtat. Nec illi recentiſſimo apud nos impoſtori, dignum ſuo furore exitum nacto, qui animas mortuorum et de coelo deducere, et ex orco euocare ſe et in conſpectum volentium adducere iactabat, defuere, qui eius praeſtigiis, et malis artibus ſe decipi paterentur, et ei temere crederent. Quibus rebus profecto magna labes ad-

ſperſa eſt aetati noſtrae, poſteris etiam miraturis, tantam fraudem in eam cadere potuiſſe. Quo magis hoc et magiſtratibus et Eccleſiarum Scholarumque doctoribus eſt agendum, vt a talibus fraudibus populo caueatur in poſterum, et ſuperſtitioni tam foedae vel aditus omnis praecludatur, vel ſi extiterint eius auctores, ii quam celerrime amoueantur. Ita ſe dignos Lutheri diſciplina probabunt, et beneficium a Deo per eam patriae noſtrae traditum conſeruabunt. Sed nobis cum doctrinae publicae magiſtris res eſſe debet: itaque eorum de officio in hac re planius praecipiendum videtur.

Ac primum, quia facile prauis huiusmodi opinionibus capiuntur teneri animi, quae cum ſemel acceptae ſunt, ita alte inſident, vt non modo faciles ad credendum fiant, ſed etiam appetant tales nugas, iisque delectentur; inprimis tum a parentibus caueri debet, ne narrationibus talium rerum aures puerorum imbuantur, tum a magiſtris mature monendi ſunt, per occaſiones datas, ne iis temere credant, ſed certe eas ſemper ſuſpectas habeant, et in iis a fraudibus ſibi diligenter cauendum putent. Magiſtrum ſcholae doctiſſimum, poſtea eximium Eccleſiae doctorem, vidimus, qui monere ſoleret diſcipulos, vt orarent Deum, ne ſineret ſibi ſpectra offerri. Etenim, aiebat, qui ſpectra vident, aut corporis aut mentis graui vitio laborant: quod ſi tamen acciderit, vt, quamquam ſani mente et corpore, ſpectrum videre videamini, memores praecepti Ieſu, *Luc.* 24. feſtinate id contrectare manibus, vt videatis, an carnem et oſſa habeat, ne decipiamini et noxam accipiatis. Bene profecto et ſapienter. Doctores autem populi diligenter curare debent, primum, vt aduerſus tum omnia

omnia ſuperſtitionis genera, tum et hoc muniant eius animos; deinde, ſi qua talium rerum fama extiterit, ne inuidiae et odii metu taceant, ſed eam ſuſpectam faciant, ne ei temere credatur, ſed exitus rei expectetur, qui vt plerumque fraudem patefecerit, ita et in ea re ſit patefacturus. Neque enim vlla fraus tam ſollers eſt et callida, vt veritatem plane opprimere poſſit, nec relinquat quasdam eius veluti anſas, per quas deprehendi et in lucem protrahi poſſit. Atque etiam ſaepe emergit ſua ſponte, etſi interdum tardius, et cautos homines in poſterum facit, ſi modo poſſint ſapere: nam nonnulli ita tales opiniones adamauere, vt ne exemplis quidem luculentis ab iis ſe abſtrahi ſinant, ſed, quanquam ſaepe decepti, tamen ſemper ſe credulos fabulis talibus praebeant. In quo illos magiſtratuum diligentia et prudentia poterit, vt debet, adiuuare, fraude celeriter et ſolerter indaganda, et fabularum auctoribus amouendis, ne latius ſpargere nugas ſuas, et in fraudem multos poſſint inducere.

Ad hanc talem diſciplinam praeparabitur a Doctoribus Academiarum iuuentus, quae ſe Eccleſiae deſtinauit, ſi eam de rebus iis, quae ad ſpirituum vtriusque generis naturam, conditionem et actiones pertinent, ita docebunt ſentire, vt libris ſacris eorumque auctoritate acquieſcant, nec ingeniorum humanorum inuenta vel ſomnia iis admiſceant et pro neceſſariis religionis partibus commendent, per quas deinde omnes illae ſuperſtitioſae fabulae explicari ac defendi poſſint: in quam partem ſaepe procliuiores fuiſſe etiam bonos alios et doctos viros reperimus, atque ita ſuperſtitionis plebeiae patrocinium ſuſcepiſſe, cum magno ſaepe detrimento religionis verae ac purae. A qua labe puram Deus ſeruet doctrinam publi-

cam ſcholarum noſtrarum, atque ita etiam illud, quod commemorauimus, datum olim patriae et Eccleſiae per Lutheri operam bonum cum ceteris omnibus eiusdem miniſterio paratis. Pro qua re nobis etiam inter gratiarum actiones ſupplicandum eſt Deo, idque cum communiter faciemus cum vniuerſo populo Lipſienſi, proximo die Lunae, tum proprie in aede Paullina ab hora XII. inter quae ſacra etiam verba faciet Io. Auguſtus Wolfius, Philoſophiae et artium Magiſter, vir doctiſſimus, recitanda oratione diſerta et elegante *de perſequendis Lutheri veſtigiis in emendatione ſacrorum conſeruanda. cet.*

DE

DE
SATISFACTIONE
CHRISTI

DE

SATISFACTIONE

CHRISTI

Inſtat dies feſtus, omnium totius anni laetiſſimus, et praecipua religione celebrandus. Nam ſacratus eſt memoriae rei omnium laetiſſimae, hoc eſt, reditus I. C. Seruatoris noſtri in vitam, quo opus eius, ad quod peragendum natus erat, eſt abſolutum, et ſalus adeo hominibus vere reſtituta. Etenim ille reditus in vitam habebat argumentum certiſſimum, eum eſſe filium Dei Rom. I, 3, cuius opus Deo patri non poſſet non gratum et probatum eſſe, et ſatisfactionem eius pro peccatis hominum a Deo eſſe acceptam, et velut ſigillo impreſſo firmatam et ratam factam. Itaque Paullus ait, ſi Chriſtus non rediſſet in vitam, fidem et ſpem noſtram inanem eſſe, nec eſſe nos a peccatorum poenis liberatos, 1 Cor. XV, 17. Nam vt ille propter peccata noſtra mortuus eſſet, ſic propter ſalutem eſſe in vitam reſtitutum Rom. IV, 25. quo et illud Petri pertinet, cum dicit 1 Petr. I, 3 nobis per eius reditum in vitam redditam eſſe ſpem certam ſalutis, aeternaeque in coelo beatitudinis. Vt ergo haec duo, mors Chriſti et reditus in vitam, neceſſariam habuerunt coniunctionem ad ſalutem noſtram, ſic et in animis noſtris coniungi cogitatione ac fide debent, ſi recte et ſalubriter celebrare memoriam abſoluti operis Chriſti, et dies hos feſtos peragere volumus. Quid igitur aptius facere poſſumus praeparandis animis veſtris ad eam religionem,

gionem, quam ſi vtriusque rei intelligendae et cogitandae modum ad eam accommodate demonſtremus, doceamusque, quomodo intelligendum ſit id, quod Paullus ait, Chriſtum propter peccata noſtra traditum eſſe morti, et propter ſalutem reſtitutum in vitam. Et in illo quidem ſumma rei redibit huc: vt ſententiam Eccleſiae noſtrae de ſatisfactione pro peccatis noſtris Deo facta a Chriſto aſſeramus accurata et perſpicua, et ad cuiusque captum accommodata demonſtratione. In quo nos etiam ſperamus rem facturos aptam temporibus noſtris, quibus plures ſunt, qui hac ſententia videantur offendi, aut eam eſſe tam difficilem exiſtiment, vt captum populi ſuperet, eamque ob cauſſam a doctrina publica in templis amouenda videatur. Atque ita faciemus id, quod nos diximus poſſe, (Bibl. Theol. nouiſſ. P. II. p. 634.) vt eam rem tam claris librorum ſacrorum teſtimoniis demonſtremus, quae refelli legitima ratione, h. e. ſaluis regulis veris interpretandi, nullo modo poſſint.

Iam verbum quidem *Satisfactionis* in libris ſacris non eſt, nec eſſe potuit; quod nec hebraica nec graeca lingua habet verbum, quod ei grammatice, ſ. etymologia et ſenſu, reſpondeat: ſed id nil cauſſae obeſt, ſatis eſt, ſi res eo verbo ſignificata ineſt. Sunt autem multae loquendi formae in libris ſacris ad hanc cauſſam pertinentes, quibus latinum illud verbum reſpondet. Eae vero cum vel partem tantum operis illius Chriſti, quo ſatisfactionem peractam dicimus, exprimant, vel tropicae ſint, nec habeant adeo ſubtilitatem, aptam rei via et ratione explicandae, quae in ſcholis requiritur, faciantque locum ambiguitati, et calumniis interpretandi, vt ſub iis occultare ſe poſſint, qui peruerſe de re ipſa ſentiant: doctores eccleſiae latinae mature inſtituerunt eam verborum varietatem et figuras reuocare ad verbi proprii vnitatem. Eius rei auctor fuit,

fuit, quod quidem ſcire poſſimus, *Tertullianus*, qui id verbum e iure et foro, in quo ille verſatus erat, ſumtum, ad illum vſum accommodaret. Eum ſecuti ſunt ceteri doctores latini, *Cyprianus*, *Auguſtinus*, qui et ipſi in foro fuerant verſati; poſt ii, qui doctrinam ſacram ad ſcholae ſubtilitatem tractare et explicare inſtituerant, in vſus illi eorum, qui doctores idonei religionis fieri vellent, vt omnium rerum diſtinctas et accuratas notiones haberent, et eas iuſta perſpicuitate explicare ad cuiusque captum, et verbis certae et notae ſignificationis exprimere poſſent, quo totum illud ſubtilioris et ſcholaſticae theologiae inſtitutum ſpectabat, et ſpectare debet. Atque eum verbi delectum elegantem et probandum eſſe, fidem facit hoc, quod omnia verba librorum ſacrorum, quibus opus I. C. ſalutare vel totum vel per partes exprimitur, a Latinis verbo ſatisfactionis exprimuntur.

Sed ſatisfactio haec a Chriſto praeſtita eſt iuſtitiae diuinae, per eamque huic reddita ſunt iura ſua. Eſt autem ius eius duplex: alterum, vt legibus eius obedientia perfecta praeſtetur, earumque adeo auctoritas ſalua relinquatur; alterum, vt, iis violatis, ſoluantur poenae propoſitae. Vtrumque igitur ius redditum a Chriſto iuſtitiae diuinae dicimus, cum ab eo ſatisfactum eſſe Deo eiusque iuſtitiae defendimus, atque ea re effectum, vt benignitas diuina poſſet condonare hominibus peccata, cum iisque ita agere, tanquam nulla re leges diuinas violaſſent, ſed eas omni ex parte ſeruaſſent, ſalua iuſtitia ſua: auctore Paullo, qui Rom. III, 26. remittendorum hominibus peccatorum cauſſam ita inſtitutam a Deo eſſe ait, vt ipſe eſſet, maneret et appareret, iuſtus, et tamen vt iuſtum, innocentem et ſanctum tractaret peccatorem, propter fidem in Chriſtum. Sed haec talis ſatisfactio an vere inſit literis ſacris, id vero quaeritur, eius demonſtra-

monſtratio euidens requiritur, inprimis qua partem alteram, quae eſt in poenis peccatorum pro genere humano ſubeundis: nam Chriſtum legem diuinam perfecte ſeruaſſe, de eo non eſt aut eſſe poteſt homini Chriſtiano dubitatio: etſi ſunt, qui dubitent, an ea obedientia hominibus ad ſalutem proſit et in ſatisfactione pro hominibus eius ratio haberi debeat. Itaque de illo maxime et primo loco videamus.

Id autem cum multis perſpicuis teſtimoniis doceri poſſit, nos nunc duobus eorum generibus erimus contenti, quibus recte intellectis (poſſunt autem ab vnoquoque intelligi leuiter admonito, tanta eſt euidentia) tota res eſt ἀναντιῤῥήτως confecta. Primum ergo ineſt in iis locis, vbi *Chriſtus peccata hominum in ſe ſuſcepiſſe ac tuliſſe* dicitur: quorum principes ſunt Ieſ. LIII, 11. et Io. I, 29. in quorum altero multis dicitur iuſtitiam et ſalutem paraturus, quod eorum peccata tulerit: in altero autem totius generis humani (mundi) peccata in ſe ſuſcepta ferre (vel laturus eſſe.) Quid ergo eſt ferre hominum peccata, aut quid eſſe poteſt? nihil hic eſt obſcuri aut ambigui; nam vſus loquendi Hebraeorum clarus eſt minimeque ambiguus in hac loquendi forma: ſecundum quem is alterius peccatum ferre dicitur, qui eius loco punitur, et poenam pro altero dat: Quis enim vel puer neſcit illud praeceptum diuinum, *filius non debet ferre peccatum patris*, *nec pater filii*, aut eius ſenſum eſſe eum, quem diximus.

Alterum genus ſuppeditet nobis Paullus, inprimis ille diligens et frequens atque etiam perſpicuus in ea re tradenda et aſſerenda: quippe qui hoc ſibi docendum traditum eſſe a Deo inprimis, profitetur. Sed nihil liquidius eſt loco eo, in quo dicit, Deum genus humanum ſecum reconciliaſſe, atque placatum ei ſe reddidiſſe per Chriſtum. Quomodo? nam eum, cum purus

purus eſſet ab omni peccato, nihilque vnquam peccaſſet, tamen hominum cauſſa *factum eſſe ab eo peccatum*, vt homines per eum iuſti fieri poſſent Quid eſt, *factum eſſe a Deo peccatum?* nempe *peccatorem* dicendum erat. Nam manifeſte in vtroque membro abſtractum eſt pro concreto: ſed Paullus durius eſſe putavit, eum, quem purum omnis peccati dixerat, peccatorem appellare. Sed ſi ita dixiſſet, num aliud eſſet, aut eſſe poſſet, quam, vt peccatorem tractauit, poenis peccatorum, ab hominibus ſcilicet perpetratorum, ab eo, hominum cauſſa, et loco, exigendis? idque fecit propterea, vr homines fieri poſſent *iuſti Dei*, ſcil. iuſtitia a Deo accipienda: nam *δικαιοσύνη Θεȣ͂* eſt, quae eſt *ἐκ Θεȣ͂*, donum Dei, vt Ieſ. LI, 5. Rom. I, 17. comparato loco Phil. III, 9. vbi eſt plane *δικαιοσύνη ἐκ Θεȣ͂*.

Quid? an aliquid deſiderari poteſt amplius ad perſpicuitatem rei? Profecto qui hic non videt lucem, plane coecus ſit oportet: nec magis aliquid deeſt, quo minus res certa ſit ſacrorum librorum auctoritate. Sed obedientia legi a Chriſto praeſtita, an etiam ad ſatisfactionem pertinet, eſtque noſtro loco et cauſſa noſtra praeſtita? de quo nuperrime eſt in partem vtramque diſputatum, re in dubium a nonnullis adducta, qui in altero genere nobiſcum ſentirent. Nobis quidem perſuaſum eſt, eam dubitationem tolli ab eodem Paullo, qui obedientiam Chriſti ita valere ait ad vitam et ſalutem noſtram, vt primi hominis violationem legis ad mortem et poenam. Quis autem dubitet, id, quod nobis imputetur a Deo ad ſalutem, in eo eſſe partem ſatisfactionis pro nobis? et, ſi illud ius diuinum, quod eſt in poenis peccatorum reddendum erat ſatisfactione; quidni alterum, quod eſt in legum diuinarum ſanctitate et auctoritate conſeruanda; quod nobis etiam maius, et commune ſanctitati, ſapientiae et bonitati videtur.

Ita autem re conſtituta et firmata per manifeſtam librorum diuinorum auctoritatem, nihil dubitationis reliquum eſſe poteſt his, qui illis bona fide et religioſe credere conſueuere, aut credendum eſſe didicerunt. Nam in ipſis libris illis profecto nihil eſt, nec ex iis allatum reperimus, quoad meminimus, e quo dubitationis aliquid poſſet exiſtere. Quicquid allatum eſt contra illam rationem ac ſententiam dubitationis, id natum omne fuit ab ingenii humani temeritate et leuitate. Quo minus neceſſarium eſt, dubitationes et quaeſtiones inde ortas, de neceſſitate et aequitate rei, conſenſuque cum bonitate diuina, curare, et in iis ſoluendis laborare. Quid enim? quod diuino conſilio factum conſtet, in eo quaerere opus eſt, id an neceſſarium et dignum Deo ſit, conſentiensque cum eius perfectione vniuerſa? cum et ratio hoc doceat, et libri ſacri firment, nihil a Deo nec decerni nec fieri poſſe, quod ſecus ſit: quicquid autem ab eo factum ſit, id eo dignum eſſe neceſſario et ad illuſtrandam eius perfectionem ſuſceptum et factum. Sed quoniam videmus, multos hodie bonitatis diuinae magnitudine conturbari, eaque ad varias dubitationes adduci, per quas vel neceſſitas rei labefactetur vel dignitas, pauca in eam partem adiungamus.

Ac neceſſitatis quidem argumentum habemus maxime hoc, ipſi *Crellio* Socinianorum, ſatisfactioni Chriſti aduerſantium, facile acutiſſimo, agnitum de Ver. Relig. I, 28. quod Deus ſe dicit *poenis peccatorum ſanctificari*, Leuit. X, 3. i. e. ſanctum apparere. Minus autem neceſſarium eſſe ac dignum Deo putamus, ſanctitatem ſuam demonſtrare, vt res ferant, quam benignitatem? Quid? illud quale eſt, quod Deus ſaepe teſtatus eſt, ſe laetari puniendo Ieſ. I, 24. Hoſ. X, 10, inprimisque Deuter. XXVIII, 63. vbi ſe dicit non minus laetaturum puniendo Iſraëlitas ob malefacta et perdendo, quam laetatus fuerit, cum eos a perniti●

nicie ſeruaſſet et beneficiis adfeciſſet: non quo doloribus et cruciatibus hominum ac pernicie laetetur, ſed quod ipſa actio puniendi peccantes iucunda ipſi ſit, propter iuſtitiam et ſanctitatem ſuam, cuius opus in poenis infligendis eſt atque cernitur, quaeque ipſi non minus cara ſit neceſſe eſt, quam benignitas. Nempe Deus beatiſſimus eſt: eius autem infinita beatitudo eſt in conſcientia ac ſenſu intimo perfectionis ac virtutis ſuae vniuerſae. Itaque neceſſe eſt eum non alio ſenſu moueri in operibus iuſtitiae, quam bonitatis, ſapientiae, potentiae.

Atque hoc quidem diuinum iuſtitiae opus, quod in ſatisfactione a filio Dei I. C. ipſo volente et optante exigenda, et poenis humani generis ab eo ſumendis, peractum eſt, quanto laetius Deo fuiſſe exiſtimemus, cum id eſſet cum longe etiam maiori benignitatis ſuae opere coniunctum, totumque ad bonitatis demonſtrandae rationem comparatum. Nam profecto iuſtitia Dei, exigens illas hominum a Chriſto poenas, bonitati eius pro inſtrumento fuit, genus humanum a peccati ſeruitute et pernicie vindicare et aſſerere in libertatem et felicitatem cupienti. Quo magis eſt hominis Chriſtiani, qui ſe beneficio diuino per Chriſtum nobis deſtinato et parato non indignum praeſtare velit, hoc tantum opus diuinum agnoſcere, eius magnitudinem et praeſtantiam rite ponderare, vt id iuſta admiratione et gratia proſequi, et voluptatem ex eo percipere poſſit, quae animum tranquillet, ac beet.

Ei autem rei quod tempus aptius eſt, quam hoc paſchale: ad quod recentes a ſpectaculo Chriſti patientis, et pleni cogitatione illius operis Chriſti venimus, per quod maxime ſatisfactum eſt Deo pro peccatis noſtris; et quo tempore primum illius operis fructum in ipſo Chriſto, cariſſimo Seruatore noſtro, videmus, in cuius ſocietatem etiam nos venimus. Nam cum illum reuerſum a morte viuumque videmus, etiam depoſita

vitae ſuperioris humilitate et imbecillitate, qui dubitare poſſimus; Deo patri acceptiſſimam fuiſſe ſatisfactionem, pro nobis praeſtitam, nosque adeo poenis peccatorum noſtrorum eſſe liberatos; ſi modo accipere hoc tantum bonum, eoque recte vti velimus, h. e. ſic, vt, ſicut Chriſtus, perſolutis poenis noſtris, à morte in vitam reſtitutus, iam perpetuo viuit ita, vt gloriae et maieſtati patris inſeruiat omni ratione, item nos toti Dei ſimus, omnes noſtros ſenſus, ſtudia, actionesque ad maieſtatis diuinae cultum dirigamus; atque ita non tam nobis, quam ipſi viuamus, qui per filium ſuum nos ſeruauit à pernicie, atque etiam filio ipſi, qui noſtra cauſſa et mortuus eſt et in vitam rediit. Hoc igitur agamus, o! cariſſima capita, et in eo cogitando et agendo hoc tempus feſtum conſumamus. Non neque rectius, neque ſuavius agere id poſſumus, nec nomine noſtro Chriſtianorum dignius.

DOGMA
DE TRINITATE
ADVERSVS IVLIANI
CALVMNIAM
VINDICATVM

DOGMA
DE
TRINITATE ADVERSVS
IVLIANI CALVMNIAM
VINDICATVM

In calumniis, quibus Iulianus religionem Chriſtianam et eius fontes, libros ſacros onerauit, etiam haec fuit, quod eam diceret repugnantia docere; in quibus inprimis ponebat hoc ap. Cyrill. c. Iulianum L. IX, p. 291. quod cum vnum Deum, eumque ſolum colendum et adorandum diceret, Ieſus tamen homines iuſſerit baptizari, in nomen Patris, Filii et Spiritus S. vnde conſequens fuerit, vt ipſum quoque Chriſtiani adorarent, et Filium ita, vt Patrem, Deum eſſe ſtatuerent; *ἀκόλουθα τούτοις διανοούμενοι, μετὰ τοῦ πατρὸς θεολογεῖτε τὸν υἱόν.* Cyrillus ad hoc reſpondens, hoc tantum agit, vt in eo nihil ſit, quod repugnet vnitati diuinae naturae, aut in quo Chriſti praeceptum pugnet cum Moſaico itemque Chriſti ipſius de vno Deo, eoque ſolo colendo: ſed ad vſum temporum noſtrorum profuerit etiam alio modo hanc calumniam tractare, et ad firmandum dogma de pluribus perſonis diuinis, ſalua vnitate Dei naturaeque diuinae, conferre: quod facere conſentaneum eſt huic tempori, quo Spiritum S. eiusque beneficia publica religione celebrare mos eſt.

Iulianus igitur agnouit, in illo Chriſti praecepto tres perſonas eſſe: deinde iis diuinitatem ex aequo tribui, atque idem et alii de aduerſariis chriſtianae religionis agnouere, et ad calumniandum contulere, ſicvt et ii, qui Tritheitae ſunt appellati, ad errorem ſuum firmandum abuſi ſunt. Vtrumque prodeſt ad verum videndum atque defendendum. Res tota nititur ſenſu vero verborum, primum vt quales illi tres intelligendi ſint, recte videamus, deinde quid iis tribuatur, vt, qui ſint, intelligamus.

Iam primum cum, quicunque olim haec verba baptiſmi legerent, nulla antecapta opinione imbuti, in iis ſenſerint tres perſonas commemorari diuerſis nominibus, in eo eſt magnum argumentum, eum eſſe verum iſtorum verborum ſenſum. Nam ita apparet, ſenſum communem hoc probare, ac poſtulare, vt ita ſtatuamus, deinde hanc interpretationem habere characterem ſimplicitatis et facilitatis, in qua eſt ſignum bonae ac verae interpretationis euidentiſſimum atque certiſſimum. Itaque in hoc verborum ſenſu conſenſere omnes primae Eccleſiae doctores, donec philoſophari ſuper dogmatibus Eccleſiae coeptum eſt: vnde plures falſae opiniones extitere, vt in aliis capitibus doctrinae chriſtianae: cum non videret hoc genus hominum, philoſophari nos quidem ſuper res ſacris literis traditas poſſe, ſed ita, vt ne eius cauſſa ſenſus verborum ſacrorum ſimplex et euidens torqueatur aut relinquatur; ſed vbi ille in promtu certusque ſit, in eo acquieſcamus, nec vlla ratione nos ab eo deduci ſinamus. Vnde autem eſt illa euidentia in hoc loco? Nempe ex eo, quod *nominis* verbum, ita vt h. l. poſitum, cum aliquid dicitur fieri aut factum eſt *in nomine* vel *in nomen alicuius*, ſemper perſonam et ſubiectum intelligens ſignificat, nec aliter intelligi poteſt, abſurdumque eſt, in ea re, cuius nomen ſic commemoratur,

moratur, qualitatem aliquam aut modum cogitare. Hunc igitur primum calumniae Iulianeae vſum teneamus: veniamus ad alterum.

Eſt profecto clarum, Iulianum agnouiſſe, his ipſis verbis Chriſti omnibus tribus illis, qui in iis nominantur, diuinitatem tribui, vnde neceſſitas adorationis conſequatur. Nam quod ille de filio Dei, Chriſto, dicit, id pariter in Spiritum Sanctum conuenit. Quomodo ergo hoc intelligitur ex iſtis verbis: *βαπτίζειν εἰς ὄνομά τινος*? quid ea ſonant? Non profecto, vt vulgo dicunt, iuſſu et auctoritate alicuius, quamquam res eſt vera, ſed ex eo nil tale perſpicue ſatis ſequitur. *ὄνομα* per periphraſin additur perſonis, inque *nomen alicuius*, eſt *in aliquem baptizare*. Quid id eſt? Profecto in baptiſmo nihil aliud, quam alicuius religionem ei adſtringere, vt ei credere, ei obedire, eum colere religioſe neceſſe ſit. Cui autem religio adſtringi poteſt, niſi vni et ſoli Deo: nam alii, non Deo, adſtringi idololatria fuerit. Sed Iſraëlitae dicuntur in Moſen baptizati eſſe 1 Cor. X, 2. idque nil aliud eſt, niſi Moſen Ducem nacti ſunt eique ſe crediderunt. Sed ibi non eſt ſermo de religione, nec ille baptiſmus proprie dicitur a Paullo, ſed tantum per alluſionem ad baptiſmum Chriſtianorum. At in illo baptiſmo, qui proprie dicitur, eſtque ſacramentum religionis chriſtianae, alia et maior vis eſſe debet, nempe illa ipſa, quam diximus. Quo conſtituto, clarum eſt id, quod Iulianus dicit, his verbis eſſe conſentaneum, vt Deus ſit filius Dei, ſicut Pater: ad eundemque modum etiam de Spiritu Sancto iudicari in his verbis debet. Vnde planiſſimum eſt, in illa baptiſmi formula eſſe clariſſimum et inuictum argumentum dogmatis Eccleſiae noſtrae, quod tres perſonas diuinas ſtatuit, quae pari religione ſint colendae et adorandae: idque adeo tenendum ſit Chriſtianis, etiamſi, quomodo id conſentiat

cum vnitate Dei naturaeque diuinae, intelligere nullo modo poſſimus; nam conſentire cum ea quidem non dubitari poteſt, quoniam vtrumque ita clare literis ſacris traditum eſt, nec vllo modo repugnantia tradi diuinitus poſſunt: cum contra in hac imbecillitate ingenii humani, non modo mirum non ſit, ſed etiam neceſſarium, in diuinis, quae immenſum a noſtris notionibus abſunt, quippe nihil cum ſenſibus commune habentes, vt multa nec per ſe intelligere ſatis perſpicue, nec quomodo ſibi conſentiant, aſſequi ratiocinando poſſimus.

Nec vero alterum non animaduerſione dignum eſt, quod Iulianus ex hac ipſa formula adorationem filii Dei, Ieſu Chriſti, ortam putat, cui ea conſentanea ſit. Recte iudicat. Nam ſi religio noſtra Chriſtianorum vniuerſa adſtricta eſt filio Dei, eſtque adeo ille religionis obiectum, neceſſitas adorationis clare intelligitur: eodemque adeo modo de Spiritu S. iudicari debet. Nam ſicut ex adorationis cultu diuinitatem colligimus eius, cui illa conuenit, ſic viciſſim ex hac illius neceſſitas exiſtit, etiam ſine diſerto eius in libris ſacris praecepto aut exemplo. Quod cum ſit ita in promtu, vt paene in oculos occurrat; mirandum eſt fuiſſe, qui eam non agnouerint aut de ea dubitauerint, quia nec praeceptum nec exemplum in libris ſacris extaret. Talem ante annos non multos fuiſſe in Britannia reperimus quendam Tomkinſium, qui tamen rem non eo traxit, vt Spiritum S. eſſe Deum, aut diſtinctam a Patre et filio perſonam negaret: ſed modo eo valere voluit, vt adoratio et preces ad Spiritum Sanctum non eſſent in partibus cultus religioſi neceſſariis numerandae. In quo ſane ille nihil vidit. Nam cum certum ſit, Deum adorandum eſſe et precibus ab eo petenda eſſe, quibus nobis ad ſalutem opus ſit: quomodo vllo modo obſcurum aut dubium eſſe poſſit,

id

id etiam Spiritui Sancto tribuendum eſſe, ſi hoc conſtet, eum eſſe Deum. Itaque recte Theologi quidam in teſtimoniis iis, quibus adoratio Spiritus Sancti intelligeretur, hunc ipſum locum poſuere, qui formulam baptiſmi vſurpandi habet, etſi vim argumenti fere non oſtenderunt. Ceterum mirandum videtur, quomodo exempla talium precum non viderit ille Britannus in locis Apoſtolicorum librorum iis, in quibus vota fiunt pro ſalute Chriſtianorum diſerta cum Spiritus Sancti mentione, iisque parem fere vim habet ille Paullinus, in quo per Spiritum Sanctum iuratur *Rom.* IX, 1. vt *per Chriſtum* ibidem, ἐν Χριστῷ et ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, vtrumque illud ad aſſeuerationem ἀλήθειαν λέγω, οὐ ψεύδομαι referendum: diciturque hebraico more, vt Graecis νὴ τὸν Χριστὸν, νὴ τὸ Πνεῦμα ἅγιον.

Nec vero praetermittemus hunc calumniae illius Iuliani vſum, quem habere poteſt aduerſus eos, qui in vetere Eccleſia diuinitatem Spiritus Sancti ignotam fuiſſe defendunt. Nam ſi, ſecundum Iulianum e verbis baptiſmi adoratio filii Dei nata, atque inde diuinitatis argumentum vulgo ductum eſt; qua ſpecie poterit dici, non idem Spiritus S. in ea formula mentionem effeciſſe. Et contrarium docet Iuſtinus, qui in Apologia clare dicit, Chriſtianos σέβεσθαι καὶ προσκυνεῖν τὸ Πνεῦμα προφητικὸν, *colere et adorare Spiritum, qui locutus eſt per prophetas.*

Hunc ergo Spiritum S. nos quoque vt perſonam diuinam adorabimus atque colemus religioſe, primum ſic, vt, cum Dei nomen in precibus appellamus, et ipſum, cum patre et filio cogitemus, deinde vt etiam proprie ad ipſum et nominatim dirigamus preces et pro nobiſmet ipſis et pro aliis ad impetranda bona ſpiritualia, id eſt, ea omnia, quibus nobis ad accipiendam ſalutem a Chriſto partam opus eſt, et auxilium eius in conſequenda vera ſanctitate et conſeruandis officiis

ficiis

ficiis vniuerſis. Hoc autem tempore, et in ſacris his pentecoſtalibus, ad quae peragenda nos paramus, inprimis etiam ei laudes et gratias agamus pro diuino illo opere, quod hac olim die pentecoſtes Hieroſolymis peregit, ad illuſtrandum Ieſum Chriſtum filium Dei, non modo illo in loco ac tempore, ſed etiam poſt, donis illis diuinis impertiendis, per omnem orbem terrarum. De quo genere donorum Spiritus S. inter ſacra noſtra publica in aede Paullina dicet *M. Io. Godofredus Beyerus*, Halsbruccio Miſnicus V. D. vt eorum cauſſa non inuidendum eſſe primis Chriſtianis, ſiue qui ea ipſi nacti eſſent, ſiue ea ſpectaſſent admirabundi. cet.

DE

DE
SCHOLIS
ET
DOCTORIBVS VETERVM
IVDAEORVM
ET
CHRISTIANORVM

DE
SCHOLIS
ET
DOCTORIBVS VETERVM
I V D A E O R V M
ET
CHRISTIANORVM

Antiquiſſimum eſt Doctorum in ſcientiae generibus omnibus, ſcholarumque nomen, ſed non eadem vis, non idem vſus. Qui nunc quidem tenet, ita ab antiquiori quoque diſcrepat, vt nihil prope cum eo ſimile habeat. Quod cum vulgo non ſatis cognitum ſit, non modo plerisque obſcura ſunt multa apud veteres, etiam proxime ſuperiorum ſeculorum, ſcriptores, ſed etiam alia incommoda naſcuntur, quibus cum maxime laborare rem literarum publicam dolemus, atque etiam maiora videntur timenda. De quo non alienum videtur, hoc tempore dicere, quantum ſine inuidia liceat, nec alienum nec inutile exiſtimauimus.

Initium faciemus a Iudaeis, apud quos antiquiſſima eſt Doctorum ſcholarumque mentio in libris ipſis ſacris. Sed in iis, vt in aliis, error magnus exortus eſt ex eo, quod nomina illa ad noſtram conſuetudinem relata, doctoresque et ſcholae noſtris ſimiles haberi coepere. Antiquiſſimi doctores ante Chriſti tempora fuere prophetae, antiquiſſimaeque Prophetarum ſcholae, quorum et diſci-

puli

puli commemorantur: Prophetarum filii dicuntur. Sed hi fuere, qui Prophetas ſectarentur, eos conſulerent ſuper rebus diuinis, audirent, cum de iis diſſererent, non certis locis atque horis, ſed quoties eius rei facultas et occaſio daretur. Sed cum Prophetae defeciſſent, exorti ſunt inter Iudaeos, qui priuatim, ſuo ducti ſtudio rerum diuinarum accurate cognoſcendarum, ſcriptores ad intelligendum ſcrutarentur, et rerum diuinarum in ſcripturis traditarum vim et rationem modumque, vt eas aliis, qui cuperent, perſpicue explicare poſſent; vnde quaedam philoſophia religionis vel theologia exorta eſt, et appellata a Iudaeis graece loquentibus. In qua cum non idem iudicarent omnes, ſectae diuerſae Iudaicae, ſiue theologicae natae ſunt, quae in libris ſacris commemorantur, Phariſaeorum et Sadducaeorum. In quibus cum eſſent, qui aliis ſuas ſententias opinionesque traderent, qui vellent, ii doctores ſunt appellati, hique ſunt, qui in libris N. T. *νομοδιδάσκαλοι*, inprimis et *γραμματεῖς* dicantur: illi quidem a re, i. e. religione, hi a libris ſacris, e quibus religionis cognitio ducitur. Nam hos eſſe eosdem, et res docet, et vſus horum verborum in libris ſacris. Etenim *νόμου* verbum per hebraiſmum de religione vniuerſa, ex vſu verbi תורה, et in V. T. et in N. vſurpatur, quanquam et *γράμματα*, vt apud latinos *literae*, pro doctrina, dicta videri poſſunt, vt Io. VII, 15. vbi eidem *διδαχὴ* ſubſtituitur et illa nomina permutantur. Marci quidem c. II, 6; et Luc. V, 17. in eadem re illic *γραμματεῖς*, hic *νομοδιδάσκαλοι* ſunt. Lucas XX, 46. de *γραμματεῦσι* dicit, quod alibi de *νομικοῖς* et *Φαρισαίοις*, i. e. qui phariſaica placita ſequebantur.

His autem quomodo ſcholae tribuuntur? non aliter profecto, quam apud Graecos, philoſophis, qui in foro, in porticibus gymnaſiorum, in officinis artificum et tabernis mercatorum verſari, et cum iis, qui ad ſe acceſſiſſent conſulendi et audiendi cauſſa, in conuiuiis item, ſimilibusque conuentibus, de rebus philoſophicis diſſerebant.

Nam

Nam ſimiliter diſcipuli Ieſu dicuntur, qui eum ſolerent comitari atque ſectari audiendi cauſſa et conſulendi. Io. VI, 66. οἱ μετ' αὐτοῦ περιπατοῦντες. Solebant autem doctores illi ire in loca publica, quo tempore eo homines frequentes conuenirent, h. e. Hieroſolymis quidem maxime in templum, tempore precum publicarum; ibi in porticibus conſidere, et ſi qui acceſſiſſent, vel ſponte diſſerere de aliquo capite religionis, vel de quo viſum eſſet, vt ap. Lucam VIII, 2. Ieſus ingreditur templum et ibi conſidet, cum ad eum acceſſiſſent homines, Io. VIII, 33. populus, i. e. quidam de populo, eum interrogat, vt X, 23. ſ. XII, 34. quod ſaepe inter diſſerendum faciebant, cum aut aliquid non intelligerent, aut aliquid dubitationis in mentem veniſſet. Ibi tum vero ii, qui aſſidue ſectari ſolerent doctorem, inprimis, ſi et ipſi doctores fieri cuperent, conſidere prope doctorem ſolebant; vnde Paullus ſe dicit apud Gamalielem, qui erat e genere γραμματέων, conſediſſe, quod idem de Maria aſſidue et ſtudioſe audiente ſermones Ieſu dicitur Luc. X, 39. In aliis autem vrbibus ea fiebant in Synagogis, vt multis locis librorum ſacrorum, praeſertim in Actis patet.

Sed quodnam erat genus hominum illud γραμματέων et νομικῶν ſ. doctorum? an ſimile noſtris? Nequaquam. Erant ex omni genere vitae, nec publice conſtituti. Paullus quidem, qui diſciplina Gamalielis Doctor erat futurus, vt Apollo, vir δυνατὸς ἐν ταῖς γραφαῖς, id eſt ſine dubio γραμματεὺς, textrinam didicerat ad quaerenda vitae ſubſidia, eamque artem, Apoſtolicum iam munus ſuſtinens et faciens, exercebat, vt inde viueret: nec dubium eſt, ceteros ſimiles in hoc eis fuiſſe. Honoris et vtilitatis publicae cauſſa docendi facultatem appetebant, atque exercebant. Praemium laboris et ſcientiae erat locus in Synedrio, cum in numerum presbyterorum, i. e. ſenatorum, lecti eſſent. Exempla plura ſunt in libris Sacris. Nicodemus ἄρχων dicitur; quod eſt

nomen eorum, qui in illo Synedrio ſunt, adeoque ſenatoris: ſed eum *doctorem populi* appellat Ieſus Io. III, 10. Non ergo ſacerdotes ſunt intelligendi, etſi inter eos quoque eſſe doctores potuere, ſi qui ſupra munus illud cerimoniarum ſacrarum peragendarum ſe attollere voluiſſet, et ſcientiam rerum diuinarum conſecutus eſſet eiusmodi, vt docere poſſet. Atque hinc intelligitur, quare in mentione Synedrii ſaepe cum Pontifice, aut pontificibus, h. e. qui e gente Aaronitica eſſent (*γένους ἀρχιερατικοῦ*) iunguntur, ſicuti et Phariſaei et Sadducaei. Suntque iis in locis intelligendi Senatores, qui eſſent iidem doctores, iique vel e Phariſaica, vel Sadducaeorum ſecta. Itaque interdum totum Synedrium per Pontifices et hos doctores exprimitur, praeſertim ſi de re eſt ſermo, quae ad doctrinam et intelligentiam literarum ſacrarum pertineat, vt Matth.II, 4. Ceterum Scholae nomen illis temporibus non reperitur, poſt demum de doctoribus vſurpari coeptum: nam ſynagogarum nomen, quod in noſtra lingua eo verbo exprimitur, plerumque aliud eſt, locus publicus precum potius, quam doctrinae publicae: nec eae certos doctores habuere, ſed qui ſe ipſi praeberent. Poſt illa tempora memorantur ſcholae Iudaicae, Tiberiade et Babylone inprimis; ſed ne hae quidem e noſtra conſuetudine ſunt capiendae. Neque enim ad eos doctores veniebant, qui adhuc tirones eſſent, ſed iam prouecti in literarum ſacrarum ſcientia, ſaepe ipſi iam doctores, vt cum iis conuerſando, ſuper difficiliores quaeſtiones diſſerendo, ad perfectionem ſcientiae peruenirent et ad eorum gloriam poſſent contendere.

Atque haec ratio a Iudaeis ad Chriſtianos et primum Graecos eſt propagata, inter quos philoſophorum ſcholae illis Iudaicis ſimiles fuerant. Primos quidem doctores tales apud Alexandrinos reperimus, apud quos ante iam philoſophorum ſcholae tales extiterant, in his clara in primis Eclectica illa, a Pantaeno orta, vt ſatis notum eſt.

In

In his omnium primus fuit *Clemens Catecheta* dictus, a quo *Schola Alexandrina* Chriſtiana originem duxit. Nam Catechetae nomen non ad noſtram conſuetudinem in hoc verbo deprimendum eſt, vt vulgo fecere, faciuntque parum periti, qui et *Scholam Catecheticam* finxere, quae eſſet *Schola Scholaſtica*: quo nihil ineptius dici poteſt. Catecheta eſt doctor quilibet etiam ex vſu Paullino. Et illi Catechetae Alexandrini omne genus literarum profitebantur, vt in Clemente et Origine videmus et ab Euſebio traditur. Nec vero illi elementa doctrinae Chriſtianae tradebant, ſed doctrinam religionis, per interpretationem accuratam e libris Sacris hauſtam, philoſophorum more tractabant, vt eam via et ratione traderent volentibus; atque inde illa theologia Scholaſtica, hoc eſt, ſubtilior et eruditior nata eſt, idque nomen tum et pluribus deinceps ſeculis in laude fuit, vt debuit, ſero demum per barbaram inſcitiam linguarum inquinata, et ad inuidiam contemtumque eum, in quo nunc vulgo nomen eius eſt, vocata. Ad hos igitur Doctores non iuuenes et tirones ibant: ſupra eorum captum erat illorum diſciplina; ſed viri iam elementa dudum docti, qui iam muneribus in Eccleſia fungerentur, vt presbyteri et quicunque ad altiorem in Eccleſia gradum peruenire, et omnino Eccleſiae doctrinae accuratae maioribus copiis prodeſſe cuperent. Neque illi Catechetae iidem Eccleſiae doctores erant. *Clemens* quidem et Origenes presbyteri ſunt creati, ſed hic ne in Alexandrina quidem Eccleſia: nimis inuidebant eius doctrinae et gloriae, vt fit, illius Eccleſiae miniſtri; verum ab Hieroſolymitano Epiſcopo, cum ibi verſaretur, eiusque doctrina ſanctitasque eſſet in oculis, hoc honore eſt affectus, quod et aliis tributum eſt, non vt in eccleſia docerent, ſed vt eorum doctrina et virtus ornaretur eo nomine. Nam omnino illorum Eccleſiaſticorum munerum ratio non, vt nunc, proprie ad docendi munus pertinebat, vt vulgo exiſtimant. Bene erat, ſi poſſent docere populum: ſed non

poterant omnes; vnde et poſtea, cum iam plures eſſent, qui poſſent, hi *presbyteri doctores* ſunt appellati, vt a ceteris diſtinguerentur, qui tantum diſciplinam Eccleſiae et externa curarent; de quo genere Dodwelli extat ad Cyprianum diſputatio, quae de *presbyteris doctoribus* inſcribitur. Etenim quam doctos, quam idoneos ad docendum putamus eos presbyteros fuiſſe, qui repente facti eſſent e decurionibus oppidorum, ex operis aulicis, ad auri luſtralis collationem vitandam, quod frequens fuit poſt Conſtantini M. tempora? Quid in agris, cum eſſet ita conſtitutum publice, vt presbyteri ex ipſis pagis ſumerentur, non aliunde peterentur: an hos doctores agere in Eccleſia potuiſſe cenſemus? Ne Epiſcopi quidem, poſtquam a presbyteris diſtincti ſunt, ſemper tales lecti ſunt, qui Doctores theologiae dici haberique poſſent: vnde cum ad concilia mitterentur, ſibi ſocium adſciuerunt, ſi quem habebant inter presbyteros vel diaconos, qui doctor eſſet; quales intelligendi ſunt presbyteri et diaconi, qui in ſubſcriptionibus Conciliorum reperiuntur. Nam ſaepe creati ſunt ii, qui ciuilibus muneribus fungerentur, vt Ambroſius, qui Praefectus Praetorii erat, cum crearetur Epiſcopus; ceterum cum in iis doctrina et virtus ſpectata eſſet, ſtudiumque ii ſuum ad res ſacras contuliſſent, facti ſunt doctores, qualem ipſum Ambroſium videmus: itemque in Presbyteris extiterunt Theologi, ſi ad id munus multum eruditionis attuliſſent, quales Tertullianum, Cyprianum, Auguſtinum, et plures alios fuiſſe ſcimus. Venerant illi ad Eccleſiam e foro, vt plures alii, in quo cauſſas egerant; quod bene facere vt poſſent, non modo iuris ſcientiae, ſed etiam eloquentiae operam dederant; cuius comparandae cauſſa, e praecepto Ciceronis de Oratore, omne genus doctrinae didicerant et exercuerant: vt deinde, ad quodcunque genus doctrinae ſe contuliſſent, in eo facile proficere et excellere poſſent. Ad horum talium igitur veluti ſcholas ſe contulere, viri ingenui et liberales, ex ipſo ordine eccle-

eccleſiaſtico fere, qui ab iis diſcerent, ſed eo, quo ſupra dictum eſt, modo, vt ad Diodorum Tarſenſem Epiſcopum. Simile quid accidit in monaſteriis: in quibus cum interdum eſſet aliquis excellenti doctrina praeditus, in ea venere aliunde, qui et ipſi eam laudem appeterent, vt eius conſiliis, et conſuetudine adiuti, longius progrederentur in ſcientia rerum diuinarum.

Iam media, quam dicimus, aetate tales doctores multis locis, ſubinde et in monaſteriis fuere, vt in Beccenſi *Anſelmus*, in Fuldenſi *Rhabanus Maurus*, et alii. Eadem aetate cum in Hiſpania inter Arabes philoſophiae et matheſeos, itemque medicinae ſtudia florerent, eſſentque plures ex iſtis generibus clari ſcientiae magnitudine et ſubtilitate, doctorum nomine ſunt celebrati cum eorum Scholis; ſed ii non elementa tirones docebant, ſed hominum eruditorum iam magiſtri erant. Itaque cum ex omnibus fere regionibus eo veniſſe homines diſcendi cauſſa dicuntur, viri fere intelligendi ſunt, qui longius progredi ſcientia alicuius generis cuperent: qualem ſcimus *Gerbertum*, illum Ottonis III. praeceptorem, fuiſſe, qui cum iam Abbas Bobienſis eſſet, in Hiſpaniam profectus eſt, ad doctores matheſeos et philoſophiae audiendos. Similiterque alios pluribus Seculis reperimus, qui cum muneribus publicis fungerentur, talia itinera eodem conſilio ſuſcepere. Nec alius generis fuere doctores Iuris eorumque diſcipuli in Italiae Scholis, Bononienſi et aliis, et Scholae iuris inſtitutae, non ad elementorum illae tenuitatem, ſed ad perfectionem ſcientiae comparatae. Nam ad eas Scholas iuiſſe traduntur, qui iam in aulis Imperatorum et Principum munera magna tenerent. Nec alia ratio fuit Scholarum philoſophicarum et theologicarum, vt *Abelardi*, *Scoti* et ſimilium: ſeroque demum haec ratio inualuit, vt in ſcholis publicis elementa doctrinarum traderentur: quanquam olim ne in illis quidem acquieuerunt, nec doctores, nec diſcipuli; ſed poſt illa vberioris et ſubtilioris doctrinae copiam

illi fecere, hi expetiuere. Nec vero in ſcholis publicis modo fuere doctores, ſed etiam aliis pluribusque locis exorti ſunt, qui ſtudio ſcientiae ſuae cum aliis communicandae, et eo ipſo augendi ſuae ſcientiae ſubtilitatem, eius copiam facerent volentibus: in eoque ſe facere putabant, quo bene mererentur de Eccleſia et republica, et nominis famam late ſpargerent, ad poſterosque propagarent.

Cum deinde paullatim exortae eſſent in quibusdam Ciuitatibus maioribus et illuſtribus per multitudinem talium in omni genere doctrinae virorum, vt Pariſienſi, ſcholae publicae, quales nunc ſunt Academiae, et nomen doctoris factum eſſet etiam nomen dignitatis, multique illam dignitatem appeterent, multum ea res valuit ad incitanda ſtudia doctrinae ſubtilioris, praeſertim, cum inſtitutum eſſet ſaluberrimo conſilio, vt hoc nomen, omninoque poteſtas docendi praeter eos, qui publice ad docendum eſſent conſtituti, etiam aliis tribueretur, ſed tantum his, qui per certa et idonea ſpecimina ſe dignos eo nomine atque honore probaſſent: ex quibus deinde ad munera eccleſiaſtica maiora multi vocati ſunt, plures etiam, qui talia munera ſuſtinerent, nomen doctoris expetiuerunt, atque etiam, doctores in ſuis ſedibus egerunt: quod etiam in hac patria noſtra olim frequens fuit. Atque etiam hoc reperimus a maioribus noſtris fuiſſe ſalubriter inſtitutum, vt iis, qui in vrbibus maioribus, in primis, vbi Eccleſiae Cathedrales eſſent, Antiſtites ſacrorum eſſent, doctoris nomen legitime caperent. Nam ea res habebat hanc vim, vt non appeterent talia loca, niſi qui confidere poſſent, ſe illud cum dignitate capere poſſe: iuuenes autem, qui ſe ad ſtudia ſacra contuliſſent, et altiora ſpectarent, vt fere fit in ingeniis melioribus et erectioribus, eo acrius ad comparandam doctrinam maiorem et perfectam incitarentur: denique inprimis, vt per tales Antiſtites veluti ſcholae fierent theologicae, in quibus partim exercerentur ii, qui, abſoluto academico curſu,

curſu, exſpectarent munera eccleſiaſtica, ad retinendam et confirmandam ſcientiam, quam ex Academia deportaſſent, partim etiam augeri ſcientia poſſent. Cuius generis plura exempla egregia reperiuntur et in patria noſtra et extra eam. Inprimis eſt dignum commemoratu *Io. Olearii*, Antiſtitis Sacrorum Halenſis extremo ſeculo ſuperiori, exemplum, cuius ſchola theologica ita clara fuit illo tempore, vt permulti doctrinae vberioris cupidi, cum Academiam reliquiſſent, Halam irent, vt ab eo diſcerent, praeſertim cum conſtaret, eum in ſcientia interpretandorum librorum ſacrorum ipſos Academicos doctores fere ſuperare. Et ſatis certum eſt, ei incrementa eius ſcientiae ac ſtudii in hac noſtra Academia maxime deberi. Legimus epiſtolam Stokmanni, qui Alſtadii in Thuringia Praeſul ſacrorum fuit, viri doctiſſimi, doctiſſimorumque filiorum patris, niſi fallimur, in capite libelli de Peſte, in qua ſcribit amico, iucundam ſibi eſſe memoriam amicitiae cum eo contractae Halis, in ſchola Oleariana, ad quam ex Academia Lipſienſi olim veniſſent, dicitque octoginta amplius ſe ſodales ſtudiorum in ea ſchola habuiſſe, qui emenſi curriculum Academicum veniſſent Halas, eo, quo ipſe, conſilio, vt in illa ſchola augerent et perficerent ſcientiam rerum ſacrarum, cuius fundamenta in Academia ieciſſent. Quo magis optandum eſt, vt et inſtitutum illud priſcum maneat, et intelligatur illos honores non ad vanitatem comparatos eſſe, aut ad quaeſtum Academicorum doctorum, ſed ad vtilitatem eccleſiae, et vt multi hos honores capeſſant, nec eos, ſumtus vitandi cauſſa, vt fit, declinent. Videmus et praedicimus, ſi ille, qui nunc inualuit plerisque in Academiis et regionibus contemtus honorum Academicorum, porro valeat ſtudia doctrinae in dies magis magisque lapſura, et breui tempore defuturos, qui doctores publici Sacrarum literarum in Academiis fieri poſſint: qua inopia iam nunc pleraeque Academiae incipiunt laborare, et in hac feſtinatione doctrinae Academicae, quae quibusdam in lo-

cis inualuit, ad alliciendos illa homines, per ſpem breuioris ſumtus comparata, magis in dies laborabunt, niſi caveatur. Sed abſit euentus ominis a terris noſtris, redeatque doctorum copia, quae ſuperioribus temporibus fuit: vt, cum pater noſter, ex lege et conditione, qua ei delata erat Tenſtadienſis tum Dioeceſeos Ephoria, doctoris honores Vitebergae cepit, vnaque B. Deylingius et octo alii, omnes e terris noſtris. Iuuenes autem, qui ſe ſtudiis ſacris addixere, hortamur, vt ſibi hos honores animo proponant, atque eos ſibi omni ingenii ſtudiique vi et impetu contendendum putent: promittimusque iis, quicunque exitus ſpei fuerit, nunquam fore, vt eos poeniteat. cet.

DE

DE EMENDATIONE SCHOLARVM PER LVTHERVM

DE EMENDATIONE SCHOLARVM PER LVTHERVM

Inſtat dies feſtus nobis, *Ciues optimi atque cariſſimi*, coeptae in his terris ſacrorum emendationis, et Lutheri, viri diuini, memoria. Eam vt pro dignitate et beneficii diuini, ea re nobis tributi, et Lutheri, cuius opera in hoc beneficio nobis parando vſus eſt Deus, celebremus, faciendum eſt, vt eius in eccleſiam atque etiam rempublicam merita, eorumque magnitudinem cognoſcamus, praeſertim ea, quae habent cum illis bonis coniunctionem. In horum autem numero hoc etiam ponendum eſt, quod eo auctore ſcholae ſunt per omnes Germaniae vrbes inſtitutae, in quibus iuuentus et ad religionis verae cognitionem, et ad artium liberalium, inprimisque linguarum veterum, latinae, graecae et hebraicae ſcientiam accuratam per idoneos magiſtros adduceretur, ſcripta ad magiſtratus vrbicos luculenta epiſtola, qua eius rei neceſſitatem et vtilitatem demonſtraret, et opiniones refelleret eorum, qui linguarum illarum ſtudium contemnerent. Etenim erant tum multi, in quorum ore eſſent ſermones, quales hodie ſaepe cum dolore audimus: Quid opus eſt linguarum ſtudio ac ſcientia? res curemus, non verba: res e libris Germanicis, ipſius religionis ſcientia e verſione librorum ſacrorum germanica diſci et germanice doceri poſſunt. Hos ille ſermones

nes in illa epiſtola grauiter reprehendit atque refellit. *Scio*, reſpondet, *Germanos eſſe bruta et feras beſtias, vt et ab vicinis populis iure meritoque appellamur.* Tum vero praeclare demonſtrat, tantam eſſe linguarum cum religione vera, et cum republica coniunctionem, vt ſine iis nec illa conſeruari incorrupta, nec haec bene adminiſtrari poſſit. Itaque quam carum nobis Euangelium ſit, et reipublicae felicitas, tam caras nobis eſſe debere linguas et earum ſcientiam, quarum etiam cum ſtudiis reſtitutum eſſe Euangelium terris noſtris: vt non dubitandum ſit, quin, cum iis etiam paullatim peritura ſit eius vera et accurata cognitio, et priſtinae tenebrae ignorantiae, ſuperſtitionis et barbariae rediturae; defuturis ſcil. qui libros ſacros bene interpretentur, et doctrinam inde recte hauſtam bene tradere aliis, et artes reipublicae bene gerendae calleant, et exercere poſſint, in quo ſcientia linguarum plurimum proſit. Haec mira multis vereor ne videantur, atque etiam falſa: ſed omnia veriſſime dicta eſſe, facile doceri poteſt.

Et de hebraicae quidem linguae cognoſcendae neceſſitate, non eſt, ſpero, qui dubitet: at de graecae et latinae dubitant multi; fruſtra tamen et imperite. Socrates dicebat, vt eſt apud Platonem et Xenophontem, vſum rationis venire vſu ſermonis, et cum eius facultate augeri. Id ſi ita eſt, intelligitur, linguam quamque hoc plus ad acuendum ingenium valere, vt eſt ipſa melior, hoc eſt, ad accurate exprimendos ſenſus animi aptior et elegantior. Cum igitur graeca et latina in hoc ceteris omnibus ſint meliores, quis de earum praecipua vtilitate ad ingenia fingenda et acuenda dubitare poſſit. Viderunt hoc olim Romani, quorum lingua etſi a graeca orta eſſet et multa bona haberet: tamen cum intelligerent, eam abeſſe a linguae graecae perfectione, quam ei et ingenium Graecorum excellentius, et philoſophi oratoresque praeclari addidiſſent, ad eam diſcendam filios ſuos adduxere: et quicunque cuperent reipublicae gerendae ſe applicare, ii in Graeciam abierunt, vt linguam graecam accuratius diſcerent, in ſcholis philoſophorum et rhetorum,

torum, atque audiendis eorum oratoribus; itemque eorum libris aſſidue legendis; qua via et Ciceronem ad ſummam eloquentiam perueniſſe conſtat. Cum vero exorti eſſent, qui Romae artem dicendi lingua vernacula docerent, Rhetores latini dicti, adeo non probarunt eam rem viri ſapientes, vt eos etiam Edicto ex vrbe emouerent, ne eloquentiae verae obeſſent: nec tum quisquam dixit: quid opus eſt libris graecis, cum nos non graece ſed latine dicamus, quod profecto riſiſſent omnes: cur ergo et nos non rideamus noſtros, cum negant latina lingua noſtris hominibus, in his doctoribus publicis religionis opus eſſe, cum iis non latine, ſed germanice ad populum dicendum ſit.

Illud vero pluribus magis admirandum, atque adeo ridendum videatur, quod Lutherus linguarum illarum ſcientiam cum reipublicae adminiſtratione coniungat, praeſertim cum hodie in rebus publicis nihil latine ſcribatur. Sed hi linguarum illarum vſum tantum ad dicendum referunt. Lutherus autem plus vidit ſine dubio in vſu earum. Ac primum quis neſcit, in republica gerenda multa ſaepe ſcribenda eſſe, leges, conſtitutiones, decreta, pacta et alia: in quibus opus eſt facultate res accurate conceptas mente, ita accurate enunciare verbis, vt nihil obſcuritatis aut ambiguitatis inſit, vnde prauae interpretationes, et calumniae naſci poſſint, ſaepe multum incommoditatis allaturae etiam reipublicae. Id vero quam difficile ſit, intelligunt omnes, qui in eo genere aliquem vſum habent. Vere Cicero dixit, non ſemper, qui res bene cogitet, easdem bene oratione exprimere poſſe. Vnde autem melius eius rei facultatem comparare ſibi poterit, qui ad rempublicam accedere in animo habeat, quam linguae graecae et latinae ſcientia e libris antiquis graecis et latinis legendo hauſta et exercitatione ſcribendi et loquendi ad illorum ἀκρίβειαν dirigenda. Tum vero artium ciuilium ſcientia et prudentia politica vnde rectius petetur, quam e libris veteribus graecis et latinis, ſcriptis illis a viris politicis, et diu in republica gerenda verſatis, qui conſulto libros ſuos, praeſertim hiſtoricos, ita ſcripſere, vt lecto-

lectores ſuos ad res bene gerendas pace belloque praepararent: vnde pragmatici dicti ſunt, velut Thucydides, qui primus hiſtoriae pragmaticae exemplum propoſuit, Xenophon, Polybius, Liuius, Tacitus et alii. Sed quis hos bene et cum fructu legere poteſt, ſi linguae graecae et latinae ſcientia accurata careat. Atque ſatis conſtat, ſeculo Lutheri, et paullo poſt fuiſſe viros doctos, qui in hoc genere literarum excellerent, in his primò *Philippum Melanchthonem* et *Ioach. Camerarium*, vt etiam ſaepe a Principibus, Philippus inprimis ab Auguſto Electore, in rebus maximis ad rempublicam pertinentibus conſulerentur, et ab iis laudem prudentiſſimorum conſiliorum ferrent, cum magna inuidia eorum, qui proprie in republica adminiſtranda verſarentur, ſibique et dignitati ſuae et ordini ſuo officere putabant, ſi magiſtris graecis et latinis hoc tribueretur.

Quod ſi ea, quae Lutherus commendandis literis graecis et latinis, et veterum linguarum ſtudiis ſcripſit, vera ſunt, habuitne illa eius epiſtola hanc vim apud Magiſtratus Germaniae, quam debebat, Lutheruſque ſperabat? Habuit ſane; omnibus in vrbibus enim ab eo inde tempore ſcholae, quales volebat, inſtitutae ſunt, et bonis magiſtris, fere e diſciplina *Melanchthonis* et *Camerarii*, regendae traditae, vnde literae illae coeperunt feliciter per Germaniam et inprimis his noſtris in terris efflorеſcere; eaque felicitas Germaniae per totum illud ſeculum durauit, atque hinc etiam cum vicinis regionibus communicata eſt. In fine ſeculi imminuta eſt per inimicos *Melanchthonis* et *Camerarii*, idque malum per totum paene ſeculum ſequens durauit: ſed manſere tamen reliquiae quaedam recti de literis ſenſus earumque ſtudii, vt illae tandem velut ad vitam redirent, praeſertim in noſtra Academia, vnde illa coepit eſſe manſitque ſeminarium bonorum magiſtrorum Academicorum et ſcholaſticorum in omni genere doctrinae, vnde alii eos peterent, cum iis opus eſſet.

Sed hoc tantum bonum patriae per Lutherum paratum vt conſeruetur, omnimodo laborandum eſt, primum a magiſtrati-

giſtratibus curatoribusque Scholarum publicarum, magiſtris legendis, qui linguarum idonea ſcientia ſint inſtructi; curandoque, vt eas recte ac diligenter doceant; deinde ab iis, qui tum in minoribus, tum in maioribus vniuerſarum artium, doctrinarum et literarum ſcholis doctorum munus ſuſtinent. Commendemus diſcipulis aſſidue ſtudium linguarum et verbis et factis, vt ex ipſa docendi ratione pretium et vſum linguarum in quocunque genere artis ac doctrinae intelligant, et ea re ad earum ſtudium incitentur. Caueamus, ne vel ipſi vel alii, inprimis parentes puerorum, fallacibus ſcholarum realium, Philanthropinorum, (immo Miſanthropinorum) nominibus decipiantur, quae fere a contemtu linguarum veterum et quaeſtus ſtudio originem duxere; et omni modo reſiſtamus iis, qui eas vel ipſi propter ignorantiam contemnunt, vel earum negligentiam inducere ſtudent. Ita nos dignos Lutheri diſcipulos, et imitatores praeſtabimus, et veterem tum patriae, tum Academiae noſtrae gloriam tuebimur.

Vos vero, iuuenes optimi atque cariſſimi, qui in hac Academia ſtudia doctrinarum tractatis, ſi huc inſtructi linguarum doctarum ſcientia veniſtis, ſperate felicem in omni genere doctrinae ſucceſſum. Bergerus ICtus Vitebergenſis olim clariſſimus, poſt in Conſilio Imperii Germanici aulico Vindobonae Conſiliarius perilluſtris, ſolebat dicere, vt narrare audiui B. Wernsdorfium: qui ſcientiam linguae latinae et graecae in Academiam attulerit, is, ad quodcunque genus ſe doctrinae contulerit, in eo bene proficiet, et bene doctus ex Academia diſcedet: qui earum rudis venerit, is nihil efficiet (*der wird ſein Lebetage ein Stümper bleiben*). At nolite ſtudium illud linguarum remittere aut abiicere, ſed continuate aſſidue. Habetis vos, qui ad theologiam vos contuliſtis, auctorem illius ſtudii Lutherum, dignum ſane quem ſequamini et imitemini, tum omnes primum inter veteres Eccleſiae doctores et recentiores, qui poſt Lutherum inclaruerunt, quorum libros dignos lectu ne quidem intelligere, ſine linguarum, inprimis latinae, ſcientia poteritis. Vos autem,

qui

qui ius diſcere inſtituiſtis Romanum vetus, quomodo intelligere ſine multis literis latinis poteritis, cum totum e libris latinis hauriatur: et videtis, omnes, qui Iuris veteris ſcientia claruerunt, *Pithoei, Cuiacii, Gothofredi*, et alii, quam fuerint verſati in libris veterum ſcriptorum graecorum et latinorum, et ad illam tantam ſcientiam et nominis gloriam maxime linguarum veterum cognitione excellente perueniſſe. De medicae artis ſtudioſis quid dicam? Primum hodie fere conſentiunt doctores artis medicae clariſſimi cum Boerhavio, Hippocratem eſſe optimum medicae doctrinae autorem, et omnis recentioris aetatis claros doctores eius artis e graecis medicis profeciſſe, omninoque multos ex iis, literis graecis multum ſtudii tribuiſſe: eſtque haec laus medici ordinis, quod in eo permulti etiam de graecis literis bene meruerint. Quam multi porro fuere, qui linguam latinam adeo praeclare callerent, vt etiam in ſcribendo ſe praeclaros Ciceronis et Celſi imitatores praeſtarent. Quid enim elegantius oratione *Fracaſtorii* et *Fernelii*, quem cum legere coepi, Ciceronis librum aliquem mihi legere viſus ſum, vt alios taceam. Horum igitur talium virorum exemplum imitamini, ſi et ad ſcientiam doctrinae veſtrae praeclaram et gloriam nominis peruenire cupiatis.

Haec ſi vobis perſuaderi ſinitis, credetis etiam, magnum beneficium a Deo per Lutherum etiam per hoc eius de ſcholis et linguis veteribus meritum eſſe tributum; et bene vos ac pie facturos, ſi ſolemnia illa ſacra pridie Kal. Nou. futura obieritis animo pio et grato, nec modo ea, quae in aliis templis peragentur, ſed etiam ea, quae in aede Paullina ab hora XII fient: inter quae etiam audietis orationem eruditam et diſertam *Henr. Chriſtiani Gehe*, Dresd. A. M. et ad aedem D. Petri Catechetae, *de inſigni bono libertatis verae in cauſſis religionis iudicandis, per Lutherum nobis reſtitutae.* Ita ergo facite ac bene valete.

DE

DE

VOC. ΚΑΤΑΛΥΜΑ ET ΑΥΛΗ

AD LVC. II, 7.

DE
VOC. ΚΑΤΑΛΥΜΑ ET ΑΥΛΗ
AD LVC. II, 7.

Eſt hoc inſitum animo ac ſenſu noſtro, vt ait Cicero de Legg. II, 2. vt delectemur locis iis, in quibus ſunt eorum, quos diligimus et admiramur, veſtigia, vbi nati et educati ſunt, vbi vitam egere, res magnas fecere, etiam vbi ſepulti ſunt. Itaque Atticus ibi dicit, ſe, Athenis cum eſſet, non tam magnificis operibus illius vrbis delectari, quam recordatione ſummorum virorum, vbi quisque habitare, vbi ſedere, vbi diſputare ſit ſolitus, ſtudioſeque ſe etiam ſepulcra eorum contemplari. In hoc tali ſenſu humano, non eſt mirandum, veteres Chriſtianos frequentaſſe loca ea, vbi Chriſti Seruatoris veluti veſtigia ſe putarent ſpectare, locum inprimis natalem, ſepulcrum et alia. Sed in iis ſaepe famam et opinionem incertam ſequebantur, vt in eo, in quo Chriſtus recens natus a matre repoſitus fuiſſet, quem, quia in narratione Lucae praeſepis mentio fit, in ſtabulo pecorum, noſtris ſimili, aut, quae multorum antiquorum traditio eſt, in ſpelunca ſaxea, Bethlehemo propinqua, ponebant, ad eamque opinionem torquebant Lucae narrationem, quos et recentiores plerique ſunt ſecuti; v. *Grotium* ad Luc. II, 7. et *Caſaub.* Exerc. Baron. II, 1. ſeqq. et alia librorum ſacrorum loca; quae nos et rem ipſam ex antiquitate incorrupta cognitam, breuiter explicare tentabimus.

Incipiamus ab loco, in quo Ioſephus et Maria verſabantur, cum natalis Ieſu Chriſti dies aderat. Lucas *κατάλυμα* vocat: in quo non, vt vulgo fit, deuerſorium, ſimile noſtris, intelligendum, promiſcuis illis, et omni peregrinanti patentibus: qua opinione decepti veteres

quidam id deuerſorium extra vrbem poſuere, vt ſcilicet propinquum eſſet ſpeluncis extra oppidum, in quarum vna, vt ſtabulo pecoris, hoſpitium infantis Ieſu collocarent: veterum opinionem etiam recentiores quidam viri docti ſunt ſecuti. Talia deuerſoria tum non erant, omnium minime in oppidulo, quale Bethlehemum erat; poſt forte frequentia Chriſtianorum eo venientium viſendi cauſa, locum tali deuerſorio ſtruendo fecit, quod poſt pro eo habitum eſt, in quo Chriſtus natus, et vicina ſpelunca pro ſtabulo, in quo repoſitus fuiſſet. Sed peregrinantes tum deuerſabantur apud cognatos, quos ibi plures habuiſſe Ioſephum et Mariam e familia Dauidis credibile eſt, etiam amicos, a quibus hoſpitio recipiebantur, in cuius rei facilitate etiam virtus ponebatur, ſaepe illa et in ſacris litteris commendata. Atque tale hoſpitium *κατάλυμα* eſt apud Lucam, intelligendaque vel tota domus hoſpitis, vel pars ea, cuius vſus peregrino eſt conceſſus, vt *Marc.* XIV, 14. vbi de triclinio dicitur, quod ad agendas epulas paſchales petebatur. Sed infanti recens nato Ieſu cum locus quaereretur, vbi reponi curarique poſſet, vel propter multitudinem hoſpitum eodem hoſpitio vtentium, vel propter anguſtias eius partis, quae parentum vſibus erat conceſſa, non reperiebatur. Qua re coacti ſunt, locum ei extra tectum quaerere, in veſtibuloque, in quo Domini pecora ſtabant et ſupellex ruſtica, quae eſt Graece *αὐλή*, vt *Io.* X, 1. ſeqq. (v. *Perizon.* ad Aelian. V. H. III, 4) lat. *cohors*, eratque cincta area illa ſepto e cratibus ligneis, quo fures arcerentur, veteres latini *herctum* dicebant, quod *cieri* dicebatur, cum diuiderentur greges heredibus, idem poſt de hereditate vniuerſa dictum, quod priſcis temporibus Latinorum res familiaris fere in pecore erat.

Atque ſi rem ita intelligimus, facilius etiam intelligi poteſt, quomodo paſtores quaerentes infantem repererint. Nam in vulgari modo intelligendi, difficultas eſt non parua ex eo, quod et locus, vbi infantem diuinum

quae-

quaererent, parum definitus erat, et reperiendi facultas vix relinquebatur. Si in ſtabulo, noſtris ſimili, cincto parietibus et tecto, atque adeo tenebricoſo, aut ſpelunca quaerendus erat infans, vnde initium quaerendi facerent, quando finis quaerendi futurus erat. Quodſi vero eo, quo diximus modo res intelligenda eſt, paſtores, vias oppidi percurrentes, facile per ſepta cohortium e cratibus videre licebat, vbi ad praeſepia eſſent homines aliquid agentes, atque ita ingredi in aulam, percunctarique, quinam eſſent, et quid agerent, cognoſcere ac reperire, quod quaererent.

An vero, dicat aliquis, credibile eſt, parentes Ieſu auſos eſſe, infantem vix natum, ac tenerrimum adhuc, in loco reponere patente et ſubdiuali, vbi aëri, noctu diuque expoſitus eſſet, et eius iniuriis, frigore et pluuia facile violari poſſet? Sed nihil tale erat in ea re timendum. Nam infans erat aduerſus haec bene munitus pannis, quibus inuolutus a matre erat; nec erat tempeſtas frigida; quippe et oues et paſtores earum noctu ſub dio poterant agere. Atque etiam tecta eſſe ſuper praeſepibus ſolebant, ad pluuiam arcendam a pecore, eiusque generis praeſepe potuit delectum eſſe a Ioſepho et matre prouida. Quis vero dubitet, illum locum aulae longe ſalubriorem fuiſſe infanti, quam ſpeluncam, in qua vulgaris opinio eum reponit, tenebricoſam et ſtercoris foetore plenam.

Denique etiam non diuturnam fuiſſe illam infantis in praeſepi commorationem, probabile eſt. Nam cenſus ille in oppido tam paruo, vbi praeſto eſſent omnes et parati ad nominum profeſſionem tum edendam, tum accipiendam, diuturnus eſſe non potuit: quo exacto, cum non cunctarentur aduenae domum abire, locus iam amplior fuit parentibus infantis in hoſpitio ſuo, vt commode eum ſecum in aedibus habere et curam eius agere e propinquo poſſent, donec, exacto legitimo tempore, Hieroſolyma deportari et in templo ſacra legitima fieri poſſent.

Iam nemo dubitet, maxima laetitia paſtores fuiſſe adfectos, cum infantem illum diuinum, in quo eſſet ille diu expectatiſſimus populo vniuerſo Seruator Meſſias, reperiſſent, et oculos eius adſpectu poſſent paſcere: erat ea tanta, tamque viuida, vt pectore premi non poſſet, ſed per omnem occaſionem erumperet, et cum popularibus obuiis communicaretur, ad quos omnes hanc laetitiam pertinere ex Angelo audierant.

Enimuero illud tantum bonum, quod per diuinum illum infantem de coelo demiſſum erat, etiam ad nos pertinet, et eius aduentus laetiſſimus etiam nobis per diuinos nuntios innotuit: nec minori laetitia animos noſtros replerit, quam paſtorum Iudaicorum, etſi eum non oculis cernimus, vt illi, ſi modo eum animo diligenter contuendo aditum eius diuinae perfectioni in animos noſtros aperiamus. Videamus, quanta ſit benignitas divina, quae ſalutis noſtrae cauſſa filium de coelo demiſerit, quanta filii ipſius, qui hoc tam graue negotium ſalutis noſtrae per dolores acerbiſſimos atque mortem reparandae ſuſceperit, ſapientiam denique Dei, quae tam digno ſe conſilio in illo benignitatis ſuae opere ſit vſus; profecto laetabimur Dei benignitate et filio eius ad ſalutis noſtrae opus perficiendum humana natura induto, et in laudes vtriusque toto pectore effundemur. His talibus piis cogitationibus alendis materiam proximis diebus feſtis, memoriae nati Meſſiae ſacris, doctores Eccleſiae noſtrae orationibus ſuis ſuppeditabunt. Ad eas igitur audiendas, et cantibus ſacris beneficium tantum celebrandum congregemur in templis ciuitatis noſtrae: ſed etiam propria Academiae Sacra in aede Paullina die illorum ſacrorum prima hor. XII. frequentes conueniamus, inter quae audiemus Viri doctiſſimi *Io. Frid. Hilſcheri*, A. M. orationem diſertam, qua Ieſum Chriſtum non modo Iudaeis, ſed etiam gentilibus natum demonſtrans nos ad laudes benignitatis diuinae praedicandas excitabit. cet.

AD

AD

PHILIPP. II, 6 - 11.

AD

PHILIPP. II, 6-11.

Vidimus adhuc Ieſum Chriſtum, Seruatorem noſtrum ac Dominum, oppreſſum aerumnis et contumeliis ac cruciatibus, denique ad mortem raptum contumelioſiſſimam: nunc adeſt dies laetiſſima, qua ab omnibus iſtis malis liberatus ad vitam reuocatus eſt, et redire coepit ad perſonae ſuae dignitatem et gloriam, quae ei a patre diuino deſtinata erat pro illo opere, cuius perficiendi cauſſa ab eo in hanc terram erat miſſus, vt genus humanum obedientia ſua ab illa pernicie liberaret, quam ei peccata contraxerant: quod opus erat eiuſmodi, vt a nemine, niſi ab ipſo, perfici poſſet, vt qui ſolus et facere et perferre poſſet, quibus agendis et tolerandis pernicies illa depelli et ſalus hominibus reſtitui poſſet. Atque hoc eſt illud, quod Paullus Apoſtolus I. C. docuit Philippenſes, C. II, v. 6-11. quem locum nobis hoc tempore explicandum ſumſimus, quod in eo explicando non conſentiunt viri docti.

Apoſtolus volebat Philippenſibus concordiam ſuadere, cuius fontem demonſtrabat eſſe modeſtiam et ſtudium aliis bene conſulendi; in quo exemplo Ieſu Chriſti vtebatur, cuius ſenſum eos aſſumere volebat. Nam eum fuiſſe ἐν μοϱφῇ Θεοῦ, id eſt, *conditionis diuinae*, et tamen ad conditionem ſeruilem ſe demiſiſſe, vt ſalutem humanam reſtitueret. Ita puto optime verti illud ἐν μοϱφῇ Θεοῦ, quod alii permulti capiunt de ipſa diuinitate, et maieſtatis diuinae vel poſſeſſione vel vſu. Et negari non poteſt, eum, qui ſit ἐν μοϱφῇ Θεοῦ, habere diuinam naturam: nam mox ei ſubſtituitur τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ. Sed mox eſt ἐν μοϱφῇ δούλου, quae non poteſt aliud eſſe, quam conditio ſeruilis, quae eſt humillima et vltima vitae humanae, vt Cicero ait Offic. I, 13. conditio. Ergo cum Ieſus Chriſtus eſſet conditione diuina, haberetque vim et maieſtatem diuinam, οὐχ ἁϱπαγμὸν ἡγήσατο illam conditionem, in quo non magis conſentiunt interpretes. Maximam veri ſpeciem habet ſententia Lamberti Boſii, qui intelligit in Exerc. Philol. ad N. T. non facile eſſe putabat illo tanto bono potiri et vti. Nam Graeci dicunt οὐχ ἅϱπαγμα τὸ πϱᾶγμα; hoc ſenſu, res non facilis eſt, vt quilibet ſibi arrogare poſſit aut comparare. Sed malim iam vertere *non raptum iuit* illam tantam maieſtatem, τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, i. e. non feſtinauit cupide ad illius tantae rei vſum: nam ſic rapere haereditatem dicuntur, qui nimis cupide ad vſum bonorum haereditate acceptorum feſtinant et ruunt, et Tacitus imperator factus dicitur a Vopiſco *non raptum iuiſſe imperium*, qui ciuiliter et modeſte imperare coepiſſet, liber ab omni inſolentia et ſuperbia. Atque hic ſenſus bene conuenit ſequentibus; nam dicitur Ieſus κενῶσαι ἑαυτὸν, in quo non minus haeſiſſe interpretes reperiuntur, quod etymologiam verbi tenerent, cum deberent potius hebraici verbi, quod ei reſpondet, הֵרִיק vſum ſequi, ſecundum quem κενῶσαι ἑαυτὸν eſt *extenuare* ſe in quocunque genere.

Sed

Sed quod h. l. genus intelligendum ſit, tota oratio docet, nempe idem eſt, quod mox *ἐταπείνωσεν*, quomodo accepit Dionyſius Alexandrinus in Epiſtola contra Paullum Samoſatenum, vbi coniunxit vtrumque verbum *κενώσας καὶ ταπεινώσας ἑαυτὸν ἕως θανάτου.* Similiter *ἄνδρες κενοὶ* ſunt *tenues*, *pauperes*, *humiles*, qui Hebraeis ſunt רֵקִים: vt Iudic. XI, 3. dicuntur cum Iephtha exiiſſe אֲנָשִׁים רֵקִים, quod οἱ ό vertere *ἄνδρες κενοὶ*, vbi tamen ed. Aldi et alii libri habent *λιτοί.* Vnde fit, vt *ἐκένωσεν ἑαυτὸν* optime vertatur, *ſed depreſſit ſemetipſum*, ſc. ad ſeruilem conditionem et humilitatem, *μορφὴν δούλου λαβὼν*, et hominibus aliis ſimilis factus in omni genere humilitatis, ac tenuitatis: *ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν*, *depreſſit ſe*, inquam, obedientem ſe praebens eo vſque, vt et mortem ſubiret, et eam quidem contumelioſiſſimam in cruce, quod eſt ſupplicium ſeruile. Quid ergo? non poenituit Ieſum huius tantae humilitatis? nequaquam, imo vero habuit ea fontem vberrimum et perpetuum et dignitatis ſummae, et laudis ac gloriae. Nam Deus pater hanc humilitatem in celſitudinem conuertit, eamque ſummam et maximam, qua maior cogitari non poſſet, quippe ei hoc datum fuit a Deo, vt ab omnibus naturis intelligentibus adoraretur: qua celſior conditio et maieſtas eſſe aut cogitari non poteſt. Eſt enim diuina, omni alia maior illa et ſublatior: itaque ſibi eam Deus vindicat ſoli Eſ. 45, 23. *mihi omnia genua flectantur.*

Haec igitur eſt illa *ὕψωσις*, exaltatio, quae humilitatem I. C. conſecuta eſt, in quam ſe ipſe demiſerat ex conſilio Patris, vt illud opus perficeret, cuius perficiendi cauſſa homo factus erat. Eius autem initium factum eſt per reditum eius in vitam, cuius laetam memoriam hoc tempore celebramus. Et quanta ſit in ea materia laetitiae, quis poteſt cogitando ac dicendo aſſequi?

Etenim

Etenim quis non videt, hac re veritatem religionis et doctrinae Chriſtianae maxime firmari, atque cum ea ſpem noſtram ſalutis omnem, quae tolleretur penitus, ſi Ieſus in illa humilitate mortuus manſiſſet, nec dicta die in vitam ſe reſtituiſſet; vt praedixerat eſſe futurum. Omne refugium noſtrum in malis et periculis eſt apud Ieſum exaltatum et ad dextram patris ſedentem. Ille ſolus poteſt opem ferre vi ſua et deprecando pro nobis apud patrem. Id autem periret totum, niſi redux in vitam et exaltatus viueret paratus ad res noſtras curandas, et nos tuendos: nunc vero ſalua ſunt nobis omnia, et in omni genere neceſſitatum noſtrarum patet nobis perfugium apud exaltatum Dominum noſtrum ac ſeruatorem Ieſum Chriſtum, vbi certa cum ſpe auxilium quaerere poſſumus.

Enim vero, cum Apoſtolus totum hoc de Chriſti humilitate exempli cauſſa attulerit, vt eo commoti Chriſtiani Philippenſes imitarentur Chriſti modeſtiam, nonne id fauet eorum opinioni, qui in Ieſu Chriſti paſſionibus, non ſatisfactionem pro peccatis humanis agnoſcunt, ſed tantum exemplum patientiae et obedientiae putant eſſe propoſitum generi humano, quod ſibi imitandum ducerent, qui ſalutem conſequi per Chriſtum vellent? Longe abeſt. Nam vtrumque poteſt eſſe coniunctum, nec alterum altero tollitur. Et paſſiones quidem Ieſu Chriſti ad ſatisfaciendum Deo pro peccatis humanis ſpectaſſe, ita planum fieri poteſt multis librorum diuinorum teſtimoniis, vt id negari nullo modo poſſit. Quomodo enim v. c. peccata humana ſuſcepiſſe ac tuliſſe dici poſſet, niſi poenas eorum ſubiiſſet, quibus luendis ſatisfit legibus earumque auctori: id autem quomodo ab eo factum dicemus, niſi illis malis ſuſtinendis, quae eum in iſta humilitate inuaſerunt. Sed cum illas poenas innocens tulerit, nihil ille tale meritus,

meritus, quis non agnoſcat etiam exemplum patientiae et obedientiae et aliarum virtutum, idque ſibi imitandum putet. Atque in vtroque agnoſcendum eſt magnum beneficium Chriſti, qui nos non modo a peccatorum culpa et poenis liberandos duxit, ſed etiam a peccatis ipſis, alliciendo nos exemplo ſuo ad veram virtutem, qua nos ipſi ſimiles fieremus. Quod enim exemplum maiorem in ea re vim habere poſſit, quam ipſius, qui tantum pro ſalute noſtra fecit, ac paſſus eſt, et cui animos gratos pro tanto beneficio praeſtare debemus: quod facile intelligitur non poſſe melius fieri et ad eius gratiam ineundam aptius et efficacius, quam ſi eius exemplum ſequamur, et ei imitatione virtutum eius ſimiles fieri ſtudeamus: in quo ipſa bona voluntas valere ad placendum poteſt, quod in ea eſt argumentum amoris, qui non poteſt ei diſplicere, ſed potius mouet, ad iuuandos nos in illo imitationis ſtudio, praeſertim cum ei non ignota ſit imbecillitas noſtra in recte faciendo, cupiatque nos in rebus honeſtis ſibi ſimiles fieri, ſicut ipſe nobis in humilitate noſtra ſimilis factus eſt.

Quod ſi igitur hos dies feſtos recte ac pie peragere velimus, animi noſtri toti occupandi ſint vtriusque generis cogitatione aſſidua, primum vt magnitudinem beneficii a I. C. nobis tributi per illam demiſſionem e conditione diuina ad humilitatem humanam, atque adeo ſeruilem cogitemus ac ponderemus, vt expiare peccata noſtra poſſet; deinde vero exempli ab eo nobis propoſiti excellentiam contueamur, et contuendo adamemus, iisque cogitationibus ad laudes diuini ſeruatoris excitemur et ad imitationis ſtudium. Sic ergo animis noſtris comparatis, atque his ſenſibus repletis adeamus ſacra publica, in his et illa, quae die primo paſchali in aede Paullina hora duodecima fient, inter quae etiam

oratio-

orationem audiemus ad eam rem profuturam. Nam M. *Beniamin Weiſkius*, vir doctus atque diſertus, dicet de reditu I. C. in vitam ita, vt id miraculum oſtendat eſſe omnium, quae ille in his terris ediderit, maximum, et ſolum ſufficiens ad diuinitatem religionis Chriſtianae aſſerendam cet.

DE

DE TESTIMONIO SP. S.

QVOD NON SIT IN VERBIS, SED IN REBVS.

DE

TESTIMONIO SP. S.

QVOD NON SIT IN VERBIS, SED IN REBVS.

Cum omnia opera diuina habeant impreſſa ſigna diuinae originis, non poteſt dubitari, id etiam cadere in libros diuinos, per quos hominibus ratio ſalutis conſequendae patefacta eſt, et maieſtas diuina magis quam toto viſibili mundo illuſtrata. Itaque permulti Theologi in illis ſignis obſeruandis et demonſtrandis illuſtrandisque diligenter laborarunt. Sed in iis principatum tribuerunt ei, quod in teſtimonio Spiritus Sancti poſuere, ad quod cetera omnia redeant in mente humana mouenda ad auctoritatem librorum illorum diuinam agnoſcendam. In quo etiam neceſſitatis ratio habetur. Nam ſi ea per argumenta ſubtiliter tractata modo cognoſcenda eſſet, quando cognoſceret plebs ac puerilis aetas? quae difficultas ſublata eſt, cum ſapientiae et benignitati placuerit, eius perſuaſionis opus Spiritui Sancto permittere, et eius teſtimonio diuino, quo nihil ad perſua-

dendum efficacius intelligi poſſit. Ergo ſicut olim doctrinae Ieſu Chriſti Spiritus Sanctus teſtimonium perhibuit veritatis et diuinae auctoritatis, eoque modo maximum numerum hominum ad fidem Chriſti adduxit, ſic et poſtea omni tempore verbo diuino ſe teſtem veritatis coeleſtis exhibuit atque etiam nunc exhibet in animis hominum, vt de ea nihil dubitationis relinquatur. Sed hoc teſtimonium Spiritus Sancti multis recentiori aetate diſplicuit, qui omnia ratione humana metirentur, et per eam ſolam et eius argumenta diuinitatem librorum ſacrorum cognoſci ac demonſtrari vellent; ex quo genere fuere Socinus, Limborchius, Epiſcopius, Curcellaeus et alii, qui in ſignis diuinae originis et auctoritatis librorum ſacrorum omiſere, aut etiam impugnauere et ei vim perſuadendi negauerunt. Quo magis conſentaneum videtur, ei ſuccurrere, et ei vim ſuam et dignitatem vindicare.

Teſtimonium autem illud Spiritus Sancti non intelligimus, quod ſit in verbis, ſed in rebus, non dicentis, libros hos eſſe diuinae originis et auctoritatis, ſed agentis in hominum animis, per eos libros lectos vel auditos, et eos ſenſus motusque cientis, qui diuinitatem eorum, quae legerint vel audierint, ita manifeſte arguant, vt dubitationis nihil relinquatur, ſitque manifeſtum, eam vim eſſe humana maiorem, et Deo ipſi tribuendam. Nec vero dicimus, eo teſtimonio aduerſarios librorum ſacrorum refutari, aut eorum diuinitatem, vt argumento, demonſtrari ad perſuadendum poſſe: nam Chriſtianorum hominum perſuaſionem non per ſenſum noſtrum efficere ac demonſtrare veritatem poſſumus, vel excitari vel confirmari ita, vt in promtu ſit, illos ſenſus non eſſe humano modo natos, ſed originem coeleſtem habere: quo tollitur Limborchii ratio, qui Theol. Chriſt. I, 4, 17. in

in circulum incidere putabat eos, qui teſtimonio hoc Spiritus Sancti vtantur. Nam, id eſſe a Spiritu Sancto, dicere, e ſcripturis cognoſci: quod ſecus eſſe, ex iis, quae diximus, patet. Non porro hoc teſtimonium ſapit Enthuſiaſmum. Nam eos ſenſus ac motus, quos diximus, et in quibus teſtimonium Spiritus Sancti ponimus, Spiritus Sanctus efficit per verbum Dei, cognitum, et cogitatum animo. In quo actio quidem ratio intelligi debet, quod ſine ratione teſtimonium in nobis exiſtere non poſſet, ſed in ſentiendo nihil agit ratio aut intelligentia, ſed tantum recipit ſenſum ab actione Spiritus per verbum. Werenfelſius in Diſp. de triplici teſte de verbo Dei S. III. ita defendit ſententiam de teſtimonio Spiritus S. aduerſus eos, qui in ea circulum eſſe, et aliquid fanatici dicunt, vt eam ſententiam exprimere dicat certam mentis diſpoſitionem et διάθεσιν a Deo et Spiritu Sancto acceptam, per quam plena et firma de ſcripturae ſacrae diuinitate perſuaſio exiſtat; atque ad hanc diſpoſitionem conſequendam pertinere preces, quibus rogemus Deum, vt oculos nobis aperiat et cor aperiat mentemque illuminet atque ita diſponat ac praeparet, vt, quae in ea diuina ſint, animaduertamus, iis ita, vt par eſt, moueamur, atque ita de libri huius diuinitate magis magisque perſuadeamur. Sed ea diſpoſitio ac praeparatio non eſt ipſum teſtimonium Spiritus Sancti, ſed id praecedit, et locum facit illis ſenſibus ac motibus animi, in quibus nos illud poſuimus. Hi autem naſcuntur illi quidem ex notis divinitatis, quae Scripturae diuinitus impreſſae ſunt, vnde argumenta, quae proprie dicuntur, deriuantur, ſed non ſolis iis, verum etiam ex aliis rebus. Nam non omnia ſigna interna rerum ſunt eadem argumenta talia, etſi eorum vim habent. Hoc qui-

dem teſtimonium Spiritus Sancti maiorem habet omnibus argumentis, quibus in docendo diuinitatem librorum ſacrorum demonſtrare ſolemus. Sed id totum eſt ab actione Spiritus Sancti in mente humana per verbum Dei praeſens ei et pie cogitatum. Atque huius talis teſtimonii exempla perſpicua in ipſis libris ſacris occurrunt, in quibus inprimis inſigne eſt id, quod Act. III. eſt, vbi poſt effuſionem Spiritus Sancti in Chriſtianos congregatos, cum Petrus Apoſtolus ex eo, quod acciderat, demonſtraret, Ieſum eſſe Chriſtum Dominum, eo ſenſu tacti ſunt, qui aderant, v. 37. vti non poſſent non agnoſcere veritatem, et multa millia ad fidem Chriſtianam accederent.

Quod quidam, in his Limborchius, dicunt, Spiritum Sanctum dari iis, qui iam credant, et quibus ſit de diuinitate Scripturae Sacrae iam perſuaſum, id etſi verum eſt, tamen ea res non tollit teſtimonium hoc Spiritus, quod et ad iam credentes pertinet, et ad eos, qui nondum eo perducti ſunt, vt eo venire, et deinde dona Spiritus Sancti maiora accipere poſſint, et qui Spiritus S. bonum opus in hominibus perficit, idem etiam incipit, Phil. I, 6. Homines illi, qui a Senatu Hieroſolymitano miſſi erant, vt Ieſum caperent et captum ad eum adducerent, nondum credebant in Ieſum, ſed cum eum docentem audirent, ita commoti ſunt eius oratione, vt eius diuinitatem non poſſent non agnoſcere, dicerentque, neminem vnquam hominem ſic eſſe locutum, itaque ſe non ſuſtinuiſſe ei manus iniicere. Io. VII, 37. Hunc ſenſum illi acceperant haud dubie a Spiritu Sancto per verbum Chriſti in iis operante: a quibus initiis an ad perfectionem fidei peruenerint, non traditum eſt a Ioanne: nec eſt tamen improbabile, in quibusdam ſaltem

ſaltem eorum, Deum opus coeptum paullatim abſolviſſe et iis veram fidem in Chriſtum contuliſſe per Spiritum ſuum, nec adeo bonum illud initium irritum fieri ſiuiſſe.

Eſt igitur beneficium huius teſtimonii ad cognoſcendam diuinam verbi originem et inde aditum reperiendi ad fidem et eius πληϱοφοϱίαν aſſequendi omnibus commune, qui verbum audiendo aut legendo cognoſcunt, eoque nomine praedicanda benignitas diuina ſingularis in curanda omnium fide et ſalute, quae eſt, vt apparet, in hac re tanta, vt etiam fidem hominum ſuperet. Etſi autem ex propoſitis exemplis patet, homines in hac re benignitate diuina ſaepe praeueniri, cum iis contingat non cogitantibus: tamen non ignorari debet officium, quod in ea re obſeruari debet ab iis, qui ſe Chriſtianos dicunt, et libros ſacros diuinae originis et auctoritatis eſſe profitentur, vt, quoties illos libros attingant, iiſque vti velint religionis cauſſa, precibus adeant Deum, vt id teſtimonium vim in animo ſuo perhibeat, et nos ea re vel ad fidem perducat, vel eam corroboret, et ad ſanctitatem efficaciſſimam efficiat, auxilio Spiritus ſui, teſtimonium verbo ſuo perhibentis.

Sed huius officii communis opportunitas dabitur diebus feſtis inſtantibus, quibus memoria effuſi in Chriſtianos Spiritus Sancti religioſe celebranda venit. Admirabile opus illud benignitatis et ſapientiae diuinae fuit, per quod religioni Chriſtianae primus in omnem terram aditus factus eſt, cum fama eius exiret per incredibilem multitudinem Iudaeorum, qui ſpectatores eius operis ac teſtes fuerant, in omnes populos, inter quos illi ſedes habebant, et vnde ad ſacra Hieroſolymitana celebranda venerant. Id igitur opus et eius praeſtan-

tiam diligenter conſideremus, et laudibus piis extollamus per hos feſtos dies, tum domi et priuatim, tum publice in aedibus ſacris, tum caeteris tum Paullina, feria prima hora duodecima, in qua et audiemus accommodatam ei rei orationem Viri doctiſſimi *Chriſtiani Gottlieb Hundii*, Artium Magiſtri, *de teſtimonio Spiritus Sancti pro veritate religionis Chriſtianae omnium certiſſimo*, cet.

DE

DE

NECESSITATE

REVELATIONIS DIVINAE

ADVERSVS EOS

QVI EIVS COGNITIONEM

RATIONI HVMANAE ASSERTVM EVNT.

DE

NECESSITATE

REVELATIONIS DIVINAE.

A D V E R S V S E O S,

QVI EIVS COGNITIONEM RATIONI

HVMANAE ASSERTVM EVNT.

Cum ita accidiſſet, *Friderice Schulzi, vir maxime reverende*, vt quodam affinitatis vinculo inter nos iungeremur: coepi, cum primum Tecum eſſe, Tecumque loqui mihi contigiſſet, id quod factum ſcis eſſe tum, cum ſcholae Portenſis diſciplina contineret; coepi igitur, non dubiis ſignis, magnum Tuum quendam erga me ſingularemque amorem perſpicere. Is cum eſſet mihi per ſe, vti debebat eſſe doctiſſimi hominis amor, iucundus, tum vero erat hoc iucundior, quod mihi videbar intelligere, id quod a Te poſtea memini audire, eum non magis affinitati tribui, quam incredibili diſcendi cupiditati, et ingenio, quod Tu ſiue audieras, ſiue, quod mihi propius fidem videtur, ipſe, amanter magis, quam vere, iudicaras, poſſe, niſi voluntas mihi ſtudiumque defuiſſet, aliquando, ad quamcunque ſe literarum partem dediſſet, in ea longe procedere. Poſtea, quamquam multi interceſſerunt anni, cum Tuo in me amori vſus defuit, a quo vel maxime amorem ali ſcimus ac ſuſtentari: tamen nihil ea res apud Te valuit ad amorem eum, quem ſemel ſuſcepiſſes, deponendum. Itaque, vt primum mihi reddita eſt conſuetudinis Tuae facultas aliqua, ita ex vultu Tuo, omnibusque Tuis et dictis et

factis, amor in me Tuus eminuit, vt facile intelligerem, nihil eſſe de ſuperiori illo amore Tuo detractum. Sed, cum in illo primo poſt tantum interuallum congreſſu, tum, quotiescunque poſtea vna fuimus, plurimum nobis meminiſti iucundiſſimumque ſermonem de communibus literis, de Philoſophia et Theologia fuiſſe, magnamque ſaepe diei partem diſputando eſſe ſuauiter abſumtam. In quo illud me maxime delectabat, quod ſine cupiditate diſputabamus, eodemque vultu diſſentiebamus inter nos, cedebamus etiam interdum et vincebamus, quo conſentiebamus: vt facile intelligi poſſet, non tam ſuae quemque, vt fit, opinionis, ſed veritatis cauſſam agere, honeſtioremque nobis veritatis agnitionem in victo, quam vincentis in diſputando errorem videri. Itaque tam iucunda mihi eſt harum diſputationum noſtrarum ſermonumque memoria, vt iampridem, quod Tu, quoniam prae me tuli, non ignoras, conſtituerim, eorum quoddam quaſi monumentum, libello ad Te perſcripto, ponere; vt non ſolum diſputationum noſtrarum, ſed etiam amicitiae memoriam teſtatam relinquerem. Atque huius mei conſilii perficiendi opportunos monitores habui et communes noſtros, et Tibi proprios amicos, qui honores Theologiae Academicos Tibi ſunt gratulati: quorum ad me cum perlata eſſent carmina, hoc potiſſimum tempus Tuum mihi ad perficienda deſtinata ſumendum ratus ſum, quod non modo amicitiae noſtrae, et ſermonum noſtrorum, ſed etiam honoris Tibi a Theologis Vitebergenſibus tributi memoriae accommodatum videbam. Itaque nihil mihi fuit potius, quam vt locum aliquem e communibus literis deligerem, de quo perſcribere ad Te, quantum et ingenium et tempus pateretur, poſſem. De quo dum cogito, ſubit animum eius ſermonis recordatio, quem ſuperiori aeſtate Tecum habui, cum ita dicerem: quae ſapientiſſimi veterum Philoſophi de ſummo bono diſputauiſſent, ea non eſſe comparanda cum his, quae nobis de eadem re ſacrorum librorum auctores primi, quantum,

tum, omnem veterem memoriam repetens, potuiſſem inuenire, tradidiſſent. eosque eſſe ſolos, qui in boni ſummi ſede rem eiusmodi repoſuiſſent, qua intelligens et immortalis natura, cum ſumma voluptate, per infinita ſecula, ſine vllo eius perdendae periculo, et ſine ſatietate, perfrui poſſet. Is locus erat memoriter depromtus ex commentariolis noſtris, in quibus quasdam diſputatiunculas, ſed inchoatas eas adhuc et rudes, habemus, quibus impietatem, cum omnium eorum, qui omnem, praeter naturalem, religionem tollunt, tum in primis Tindalii, hominis acutiſſime impii, conuellere cogitamus. Nam, cum primae diſputationes verſentur in eo, vt, qua ratione plerique in hoc impietatis genere conuincendo vtantur, eam mihi non ſatis probari doceam, neceſſario etiam attingenda fuit ea ratio, quae ex hiſtoria philoſophica arceſſitur, cum ita diſputant, multa eſſe de moribus a ſacris ſcriptoribus diuine praecepta, tanquam de inimicis amandis, quae veteribus philoſophis cognita non fuiſſent. Atqui certis teſtimoniis me ſciebam poſſe demonſtrare, nihil eſſe ex eo, de quo tradunt, genere, quod non et in veterum philoſophorum praeceptis reperiatur. Sed idem etiam videbam, eſſe alia, et ex eodem de morum praeceptis, et ex diuerſo genere, ſi quis hac ratione vellet vti, quae a veterum philoſophorum intelligentia abfuiſſent, cum nunc in ſacris libris tradita teneamus. Atque in his erat etiam illud de ſummo bono, in quo loco cum omnium propemodum veterum philoſophorum et ingenium et oratio maxime conſumta ſit, nemo tamen repertus eſt, qui verum ad finem bonorum aditum muniiſſet. Ex eodem genere diſputatiuncularum noſtrarum eſt etiam ea, qua oſtendimus, quod multi ſe putent argumentis ex humano ingenio repetitis neceſſitatem reuelationis alicuius diuinae, vt Theologorum verbo vtamur, demonſtrare poſſe, id longe a vero alienum iudicandum eſſe. Atque huius diſputationis ſummam Tibi, Vir ſumme Reuerende, hic breuiter exponendam ſtatui: non, quod

quod eam omnium maxime dignam eruditione Tua putem, ſed quod eius hanc quoque vim ſpero fore, vt eorum hominum ſuperbia aliqua ex parte retundatur, qui ita ſe ἀποδεικτικοὺς arbitrantur, vt nihil ſit, cuius ſe certam et mathematicam rationem afferre poſſe deſperent, et hac demonſtrandi ſcientia ſubnixi, et ἀποδεικτικὸν φύσημα φυσῶντες incedunt.

Sit igitur nobis propoſitum hoc, vt quaeramus in vniuerſum, *vtrum neceſſitatem reuelationis alicuius ratio humana poſſit aſſequi, nec ne?* Nam argumenta omnia, quibus vſi ſunt, aut vti ſolent hi, qui id fieri poſſe putant, commemorare, dialecticeque refellere, et nimis longum foret, nec eſt inſtituti noſtri. Neque adeo, ſi verum velimus dicere, opus eſt iſta diſputatione. Nam ſi vicerimus, rem eſſe eiusmodi, vt per ipſas dialecticas praeceptiones, rerumque naturam fieri non poſſit; quid opus erit, in ſingulis eorum, qui aliter ſentiunt, anguſtis et contortis ratiunculis diſſoluendis fruſtra orationem conſumere? Atque illud quidem longe a me abeſt, vt dubitem, quin et ad veritatem religionis Chriſtianae confirmandam certiſſimum, et ad naturalis religionis iactatores Chriſtianaeque contemtores reprimendos efficaciſſimum diſputandi genus foret, quod a neceſſitate reuelationis ex ipſa ratione humana cognoſcenda duceretur, ſi poſſet ad dialectica praecepta exactum probari. Sed non omnia fieri poſſunt, quae, ſi fierent, ſalutaria forent. Quod autem, ſi fieri poſſet, ad conſilium noſtrum opportunum eſſet, id propterea exiſtimare, etiam fieri poſſe, et hoc perſuaſum ire, id eſt profecto philoſophi non docentis, ſed optantis, hoc eſt, valde puſilli et minuti. Eſt hoc profecto verum, et ad hanc noſtram quoque cauſſam pertinet id, quod ſaepe ex doctiſſimis hominibus audiui, cum dicerent: qui cauſſam religionis Chriſtianae, contra impios homines, agendam ſuſciperent, optimam illos quidem cauſſam agere; ſed quando plerique, aut non ſatis cognita cauſſa, aut ab ingenii literarumque idonea facultate

tate et copia deſtituti, ad cauſſam accederent, neque ſuſceptum onus ſuſtinere poſſent, verendum eſſe, ne bonae cauſſae, tanquam mali cauſſidici, et rauci de fori fece clamatores, obeſſent, acutisque aduerſariis cauſſa cecidiſſe putarentur: ex quo fieri, vt, quae res ad impietatem eorum debellandam comparata fuiſſet, haec ad eam confirmandam conuerteretur. Sed habet fortaſſe etiam in his quaſi Phaëthontibus locum illud Graecorum:

μεγάλως ἀπολισθαίνειν, ἁμάρτημ᾽ εὐγενές,

eorumque inſtitutum Tu, aequiſſimi Vir animi, e conſilio magis, quam euentu, ſpectandum putas.

Verum antequam in ipſam aciem veniat oratio, ſeruet militarem morem lente ingrediendi, vt ab ipſo ingreſſu, et in conſiſtendo locumque obtinendo firmitatem, et in currendo vim et celeritatem, ſumat. Itaque, cum omnis, quae via et ratione progreditur diſputatio, a definitionum initiis proficiſcatur; ab iisdem exordiis eam procedere iubeamus. Haec autem, quod Tu, Doctiſſime *Schulzi*, qui multum et temporis et ſtudii in philoſophorum ſcholis conſumſiſti, non ignoras, haec ergo omnis rei, quam *neceſſariam* recte velimus dicere, vis eſſe debet, vt aliter eſſe non poſſit: quod, qui enucleatius ſubtiliusque explicant, ita interpretantur, vt dicant, neceſſitatis vim hoc obtinere, cuius contrarium repugnet. Neceſſarii autem duas formas faciunt: alteram eius, cuius contrarium per ſe ſibi repugnet ipſum; quod fieri dicunt tum, cum ex ipſa definitione eius repugnantia perſpici poſſit; cuius generis ſunt omnia, quae abſolute et ſimpliciter ἀδύνατα putantur: alteram autem formam neceſſarii dicunt eſſe eius, cuius contrarium cum adiunctione demum aut conditione quadam repugnet, qua remota, poſſibile iudicetur: tamquam, cum neceſſarium eſſe dicimus, vt Deus id faciat, quod optimum eſſe intelligat.

Iam facile intelligis, qui *de neceſſitate reuelationis* demonſtranda diſputent, non de illa abſoluta neceſſitate, ſed de altera illa, quae eſt cum conditione, intelligi velle.

le. Faciunt autem adiunctionem duplicem, neque praeter has duas alia eſſe poteſt. Nam primo adiungunt proprietates diuinas, tamquam bonitatem ſapientiamque: deinde naturae humanae eam, qua nunc laborat, corruptionem. Ex quibus adiunctionibus duplex huius, de reuelationis neceſſitate, placiti interpretatio intelligitur: quarum altera haec eſt: *Vtrum diuinae bonitati, ſapientiae, aliisue perfectionibus repugnet, ſi quis nullam eſſe reuelationem dicat, eaque repugnantia ingenii humani viribus intelligi poſſit, nec ne?* altera autem haec: *Vtrum humanae naturae, eiusque, quae nunc eſt, conditioni repugnet, nec ne, ſi quis dicat, nullam eſſe reuelationem, et poſſe tamen hominem poſt mortem felicem fieri*; *et, num eam rem definire humana ratio poſſit:* ſiue: *an poſſint philoſophicis argumentis vinci haec duo:* animus humanus poſt mortem beatus eſſe poteſt: nulla eſt reuelatio: *repugnare, et ſimul conſiſtere non poſſe.* Explicauimus vnam partem quaeſtionis, veniamus ad alteram.

Reuelatio, quam ex graeco (ἀποκάλυψις) dicimus, in vniuerſum eſt omnis a Deo ipſo, nullo humani ingenii interuentu, tradita rerum quarumcunque ſcientia. Sed interdum arctius eius verbi vim cohibent: atque id faciunt duobus modis. Nam primo dicunt, reuelationem eſſe earum rerum omnium, quas ſuis mens humana viribus aſſequi non potuiſſet, ex quo genere etiam res futurae ſunt: deinde vero, rationis et viae felicitatem aeternam conſequendi, et eius quidem eiusmodi, quae ſit ab ea, quam ratio humana tradit, hoc eſt, a lege naturali, diuerſa. Iam, qui de neceſſitate reuelationis diſputant, ſcis Doctiſſime *Schulzi*, omnem diſputationem ad hoc poſtremum genus referre. Ex quo nobis exoritur interpretatio quaeſtionis propoſitae haec: *An poſſit certis, et iis quidem e philoſophia ſola repetitis, argumentis, demonſtrari, primo, repugnare diuinis perfectionibus, ſi quis nullam a Deo viam felicitatis aeternae obtinendae traditam hominibus dicat, quae ſit ab ea, quam ratio humana tradit,*

tradit, diuerſa: deinde, fieri non poſſe, vt beatus homo poſt mortem fiat, niſi ei noua ratio felicitatis poſt mortem conſequendae a Deo tradatur. Atque hanc noſtram interpretationem vides eſſe eiusmodi, vt primo in ea nihil poſſit dialectica ſubtilitas reprehendere: deinde vt eius auctores habeamus omnes eos, qui neceſſitatem reuelationis defendunt: ex quibus vel vnum I. A. Turretinum, Theologum nuper Geneuenſem longe doctiſſimum et clariſſimum, ſufficit nominaſſe. Nunc, cum ſatis conſtituta ſit cauſſa, vt, de quo concertetur, plane appareat, ſitque adeo tamquam in aciem, et intra iactum teli ventum, age commiſſio fiat, videamusque, cuius

- mage ſit penetrabile telum.

Qui neceſſitatem reuelationis e diuina natura repetunt, primo haec ſumunt: Eſſe homines eo conſilio a Deo effectos, vt ſint in omnem aeternitatem beati: ſapientis autem et beneficae naturae diuinae eſſe etiam, eius felicitatis, quam hominibus deſtinarit, conſequendae certam rationem oſtendere, et tamquam praeſidia ſuppeditare: In hac porro naturae humanae corruptione legem naturalem non eſſe idoneam felicitatis perpetuae conſequendae rationem. His tamquam haſtis ſumtis, ſic contorquent, rationemque concludunt: Si Deus, in hac naturae humanae corruptione, non aperuit hominibus nouam ad felicitatem viam, efficitur, vt aut deſierit homines felices velle, aut non poſſit felices efficere. Atqui ea eſt primo diuina et vis et ſapientia, vt poſſit, deinde tanta bonitas, vt velit: eſt ergo abſurdum et falſum id, quod ponebatur. Ex quo neceſſario conſequens eſt, vt ſit aliqua reuelatio, quae nouam et a naturali lege diuerſam felicitatis rationem demonſtret.

Iam ex tribus illis, quae ſumuntur, primum et ſecundum reprehendi non poteſt. In tertio autem, quis non videt, alteram quaeſtionis partem parum ſubtiliter adhiberi. Quis enim tibi philoſophus, ſiue ignarus reuelationis diuinae, ſiue contemtor, hoc, quamquam veriſſimum,

mum, dabit, naturam humanam eſſe corruptam, et legem naturae non ſatis idoneam felicitatis rationem tradere? ſed ſumamus hoc iam ita eſſe, quando nihil magnopere ad primam hanc certaminis partem refert, et ad alteram partem de ea re diſputationem differamus. Vere igitur poteſt concluſum hoc paullo ſubtilior Dialecticus arbitrari? Non profecto. Ne ego quidem, qui haec non ſubtiliſſima illa Dialecticorum ratione iudico, ſed propemodum populari trutina pendo. Mihi vero valde anguſte videntur humiliterque de naturae diuinae vi et perfectionibus opinari, qui hac concludendi ratione, non modo in hac quaeſtione, ſed in aliis etiam vtuntur, magnamque impudentiae ſuſcipere notam, qui in hac ingenii humani infirmitate et his anguſtiis, quid ſit ſapientiae bonitatique diuinae conſentaneum, et quo vſque progrediatur in adminiſtratione rerum humanarúm, audent definire, ſimillimique imperitis de infimo popello mulierculis eſſe, quae, quid regi iuſto et aequo et prudenti faciendum ſit, decernunt. Quid vero? nonne ſumma atque infinita Dei eſt bonitas? Eſt profecto. Quis negat? Verum idem, qui illud ſcio, hoc quoque didici, quam nos infinitam eſſe bonitatem diuinam recte dicimus, eius tamen certis finibus circumſcriptos effectus eſſe. Quomodo? vt, quod limites nullos habebat, id limitibus cohibeatur? Minime vero: nam id fieri non poteſt. Quomodo igitur? Nempe, non capiunt anguſtiae naturae humanae, aut vllius rei naturalis, immenſam bonitatis diuinae vim et amplitudinem. Nemo eſt, in cuius quaſi ſinum omnis ille infinitus bonitatis diuinae tamquam Oceanus effundere ſe poſſit. Neque id per ſe modo fieri non poteſt, ſed etiam propterea, quod infinitae bonitati diuinae comes adiuncta eſt ſapientia non minor, cuius tamquam conſiliis et decretis bonitas gubernatur et coërcetur. Haec eſt diſpenſatrix beneficiorum diuinorum: haec ab illo bonitatis diuinae fonte flumina et riuos, per omne vniuerſum, ad omnia Dei opera, certis iuſtisque legibus et

men-

274